

B
902.6
Pētījumi

ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA

XX

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA APGĀDS

01013112

LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

ARHEOLOGĀJA

UN

ETNOGRĀFIJA

XX

Pētījumi par Kurzemi un Zemgali

RĪGA
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA APGĀDS
2009

B
902.6

Latvijas Nacionālā
bibliotēka

B
pt

LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA XX

Pētījumi par Kurzemi un Zemgali

Handwritten notes and signatures in the lower left quadrant of the page.

RĪGA
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA APGĀDS
2000

REDAKCIJAS KOLĒGIJA:

Dr. habil. hist. Prof. ANDRIS CAUNE,
Dr. habil. hist. Prof. ĒVALDS MUGURĒVIČS (atbildīgais redaktors),
Dr. hist. IEVA OSE

Uz vāka: Laukumuižas kapulauka 7. kapa senlietas.

ROBERTA KANIŅA foto

Grāmata izdota ar

KULTŪRKAPITĀLA FONDA
un
LATVIJAS ZINĀTNES PADOMES
atbalstu

Priekšvārds 7

ARHEOLOĢIJA

<i>Jānis Apals</i> . Senākie meža dravniecības darbarīku atradumi Latvijā	11
<i>Māris Atgāzis</i> . Tērvetes senvietas, to pētniecības gaitu sākums un daži senvietu hronoloģijas jautājumi	18
<i>Tatjana Berga</i> . Dobeles viduslaiku kapsētas monētas un to nozīme apbedīšanas rituālā (14.–17. gs.)	32
<i>Valdis Bērziņš</i> . Keramikas darināšana un lietošana Sārnatē	44
<i>Ilze Loze</i> . Ģipkas A neolīta apmetne Rīgas līča ziemeļrietumu piekrastē	61
<i>Ēvalds Mugurēvičs</i> . Arheoloģiskie pētījumi Ventas lejteces apgabala dzelzs laikmeta un viduslaiku pieminekļos. Izrakumi Zlēkās	74
<i>Andrejs Vasks</i> . Bronzas laikmeta kapulauks Pukuļos	88
<i>Ilga Zagorska, Irīna Jakobovska, Ints Veinbergs</i> . Mezolīta pieminekļi Usmas ezera baseinā	107
<i>Guntis Zemītis</i> . Daugmales attiecības ar Rīgu un Zemgali 12./13. gadsimtā	120
<i>Irita Žeiere</i> . Tekstilatradumi Ances kapulaukā	126

ANTROPOLOĢIJA

<i>Guntis Gerhards</i> . Zemgales iedzīvotāju ķermeņa uzbūve laika perspektīvā	141
<i>Rita Grāvere</i> . Apdzīvotības izmaiņas Zemgalē un Dienvidkurzemē pēc krusta kariem	152

ETNOGRĀFIJA

<i>Linda Dumpe</i> . Etnogrāfiskie materiāli par alu Kurzēmē	163
<i>Aija Jansone</i> . Viduseiropas tautu un Kurzemes tērpu raksturīgākās paralēles	177
<i>Lilīta Vanaga</i> . K. F. Watsons (1777–1826) Kurzemei un latviešiem	192

ĢEOLOĢIJA

<i>Guntis Eberhards</i> . Rīgas līča Kurzemes ziemeļu piekrastes Litorīnas jūras krasta veidojumi un akmens laikmeta apdzīvotības rašanās ģeoloģiskās vides apstākļi	211
--	-----

VĒSTURE

<i>Indriķis Šterns</i> . Pils Zemgaļu upē	225
---	-----

Rakstu krājuma "Arheoloģija un etnogrāfija"

1.–20. laidiena rakstu rādītājs.

Sastādījis Roberts Spirģis .....
 229 |

Grāmatā lietotie saīsinājumi .....
 235 |

ARCHAEOLOGY / ARCHÄOLOGIE

<i>Jānis Apals</i> . Die ältesten Funde der Arbeitsinstrumente der Waldbienenzucht in Lettland	11
<i>Māris Atgāzis</i> . Ancient Sites of Tērvete: Beginning of Research and Some Questions Related to the Dating of the Sites	18
<i>Tatjana Berga</i> . Münzen aus dem mittelalterlichen Gräberfeld von Dobeles aus der Sicht des Bestattungsrituals des 14.–17. Jh.	32
<i>Valdis Bērziņš</i> . Pottery Production and Use at Sārnate	44
<i>Ilze Loze</i> . Neolithic Settlement Ģipka on the North-western Shore of the Gulf of Riga ..	61
<i>Ēvalds Mugurēvičs</i> . Archäologische Untersuchungen in Denkmälern der Eisenzeit und des Mittelalters am Ventaunterlauf	74
<i>Andrejs Vasks</i> . The Bronze Age Burial Field at Pukuļi	88
<i>Ilga Zagorska, Irīna Jakobovska, Ints Veinbergs</i> . Mesolithic Habitation in the Basin of the Lake Usma, Western Latvia	107
<i>Guntis Zemītis</i> . The Relationship of Daugmale to Riga and Semigallia in the 12th and 13th Centuries	120
<i>Irita Žeiere</i> . Textile Finds in the Burial Field of Ance	126

ANTHROPOLOGY / ANTHROPOLOGIE

<i>Guntis Gerhards</i> . The Body Stature of Semigallians during the Last Two Millennia	141
<i>Rita Grāvere</i> . Changes in the Density of Population in Zemgale and Kurzeme after the Crusade	152

ETHNOGRAPHY / ETHNOGRAPHIE

<i>Linda Dumpe</i> . Ethnographische Materialien über das Bier in Kurland	163
<i>Aija Jansone</i> . The Most Characteristic Parallel Features in Traditional Folk Costumes of Kurzeme and those of European Nations	177
<i>Lilīta Vanaga</i> . C. F. Watson (1777–1826) for Kurzeme and Latvians	192

GEOLOGY / GEOLOGIE

<i>Guntis Eberhards</i> . Litorina Sea Coastal Formations and the Origins of Stone Age Habitation on the Shore of the Gulf of Riga in Northern Kurzeme: Geological Background	211
---	-----

HISTORY / GESCHICHTE

<i>Indriķis Šterns</i> . A Castle in the Semigallian River ...	225
--	-----

List of papers in "Arheoloģija un etnogrāfija", vol. 1–20. *Composed by Roberts Spirģis* .....
 229 |

KRĀJUMĀ IEVIETOTO RAKSTU AUTORI

- Jānis APALS – Dr. hist., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Māris ATGĀZIS – Dr. hist., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Tatjana BERGA – Dr. hist., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Valdis BĒRZIŅŠ – mag. hist., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Linda DUMPE – Dr. habil. hist. Prof., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Guntis EBERHARDS – Dr. habil. geogr. Prof., Rīga, LU Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte
- Guntis GERHARDS – Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Rita GRĀVERE – Dr. hist., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Irīna JAKUBOVSKA – mag. biol., Rīga, LU Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte
- Aija JANSONE – Dr. hist., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Ilze LOZE – Dr. habil. hist., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Ēvalds MUGURĒVIČS – Dr. habil. hist. Prof., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Roberts SPIRĢIS – mag. hist., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Indriķis ŠTERNŠ – Prof. emeritus, Alentauna, ASV
- Lilita VANAGA – Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Andrejs VASKS – Dr. habil. hist. Prof., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Ints VEINBERGS** – Dr. habil. geol., Rīga, LU Ģeogrāfijas un Zemes zinātņu fakultāte
- Ilga ZAGORSKA – Dr. hist., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Guntis ZEMĪTIS – Dr. hist., Rīga, LU Latvijas vēstures institūts
- Irita ŽEIERE – Rīga, Latvijas Vēstures muzejs

PRIEKŠVārds

Ir pagājis vairāk nekā 40 gadu, kopš iznāca rakstu krājuma "Arheoloģija un etnogrāfija" pirmais laidieni. Jāatzīmē, ka pēckara periodā tas bija pirmais arheologu un etnogrāfu rakstu krājums Latvijā. Toreiz bija iecerēts, ka katru gadu iznāks viens laidieni. Taču šis nodoms diemžēl nav īstenojies. Tas skaidrojams ar šādu krājumu sagatavošanas un iespiešanas grūtībām.

Neraugoties uz padomju režīma uzspiestās ideoloģijas obligātu ievērošanu, "Arheoloģijas un etnogrāfijas" laidieni līdz Latvijas Republikas atjaunošanas laikam visumā ir saglabājuši savu zinātnisko vērtību. Par to, ka valdošajās aprindās 50.–60. gados uzticēšanās arheoloģijas un etnogrāfijas speciālistu publikācijām nebija liela, liecina pirmo "Arheoloģijas un etnogrāfijas" laidieni redkolēģijas sastāvs – tajā nav šo specialitāšu pārstāvju. Padomju iestādes vairāk uzticējās jaunāko laiku vēsturniekiem, ko uzskatīja par ideoloģiskajā ziņā labāk sagatavotiem. Līdz pat 1970. gadam krājuma atbildīgais redaktors bija Vēstures institūta direktors – 20. gadsimta Latvijas vēstures speciālists.

"Arheoloģijas un etnogrāfijas" laidieni līdz 60. gadu vidum nav veltīti kādai noteiktai tēmai – tie atspoguļo atsevišķu pētnieku tai laikā risinātas problēmas. Turpmākajos gados virkne šī krājuma laidieni ir tematiski vairāk vienoti, tādēļ ka autori savos rakstos centušies apkopot plašāku materiālu. Tādi ir krājumi par Latvijas iedzīvotāju kultūrvēsturiskajiem sakariem, darba un sadzīves tradīcijām, kultūras un dzīvesveida vēsturi, pieminekļu tipoloģiju un hronoloģiju. Vairāki "Arheoloģijas un etnogrāfijas" laidieni veltīti Latvijas senāko laiku un viduslaiku dzīvesvietu (apmetņu, pilskalnu, piļu, pilsētu) un senkapu izpētei. Daži no šiem laidieniem noformēti kā veltījumi atsevišķiem arheologiem, atzīmējot viņu jubilejas un pievienojot jubilāru darbu bibliogrāfiju.

Līdz šim "Arheoloģijas un etnogrāfijas" laidienos pārsvarā tika aplūkota Latvijas vidusdaļas un austrumdaļas vēstures problemātika, tāpēc bija nobriedusi nepieciešamība vairāk pievērsties Rietumlatvijai. Šis – 20. "Arheoloģijas un etnogrāfijas" laidieni tad nu lielākoties skar Latvijas rietumdaļas arheoloģiju, etnogrāfiju, antropoloģiju un vēsturi vispār.

Krājumu ievada arheologu raksti. Par meža dravniecības būtisko darbarīku – dzeini priekšstatu līdz šim varēja gūt no 19.–20. gs. etnogrāfiskā materiāla, visbiežāk atsaucoties uz A. Bīlenšteina publikāciju (1907). Arheoloģiskajos izrakumos Āraišu ezerpilī ir iegūts pietiekami plašs ar dzeini saistīto atradumu skaits, lai izrakumu vadītājs J. Apals savā rakstā "Senākie meža dravniecības darbarīku atradumi Latvijā" varētu dot pārliecinošu 9.–10. gs. dzeiņa rekonstrukciju. Salīdzinot agro viduslaiku dzeini ar etnogrāfiskajā materiālā konstatēto, var pārliecināties, ka pēdējo 1000 gadu laikā šī dravniecības darbarīka izveidē nav notikušas būtiskas izmaiņas, ja neskaita dažus racionālākus pārveidojumus t.s. vārnas konstrukcijā.

Tērvetes arheoloģisko pieminekļu kompleksa apzināšanas un arheoloģiskās pētniecības historiogrāfijai veltīts M. Atgāža raksts "Tērvetes senvietas, to pētniecības gaitu sākums un daži senvietu hronoloģijas jautājumi". Autors rakstā skar šī izcilā zemgaļu centra maz apzinātus jautājumus, par kuriem 18.–19. gs. bija izvirzīti maldīgi pieņēmumi un hipotēzes. Tikai arheoloģiskie pētījumi ļāva noteikt atsevišķu pieminekļu hronoloģiju un precizēt hronikās minēto Tērvetes senvietu lokalizāciju.

Dobeles kapsēta pieder pie visplašāk pētītajiem viduslaiku kapu pieminekļiem – te atsegti 1340 apbedījumi. Tāpēc šajā kapsētā iegūtais numismātiskais materiāls (377 vienības) ir nozīmīgs gan kapu datēšanā, gan tā laika naudas apgrozības izpētē. T. Berga rakstā "Dobeles viduslaiku kapsētas monētas un to nozīme apbedīšanas rituālā (14.–17. gs.)" numismātisko materiālu iedala divās grupās. Kapu datēšanā nozīmīgākās ir t.s. rituāla monētas – mirušā apbedīšanas laikā lietotā nauda. Monētām, kas izmantotas kā piekariņi, ir plašāks hronoloģiskais diapazons.

V. Bērziņš rakstā "Keramikas darināšana un lietošana Sārnatē", balstoties uz ārzemēs veiktajiem etnogrāfiskajiem novērojumiem un eksperimentiem, analizē neolīta keramikas izgatavošanas tehnoloģiju un dažādu māla trauku lietošanas iespējas akmens laikmetā.

I. Loze rakstā "Gīpkas A neolīta apmetne Rīgas līča ziemeļrietumu piekrastē" iztīrī kādas vidējā neolīta beigu posma (3. g.t. pr.Kr.) īslaicīgi izmantotas apmetnes iedzīvotāju rituālās darbības lieciniekus – māla sīkplastikā darinātu salauztu figūriņu paliekas, konstatējot kontaktus ar šī laika Ālandu salu iedzīvotājiem.

Arheoloģisko pētījumu apskatam Ventas lejteces apgabalā veltīts Ē. Mugurēviča raksts. Tuvāk analizēti dzelzs laikmeta un viduslaiku pieminekļos, īpaši Zlēku–Pasilciema kompleksā iegūtie atradumi, šeit lokalizējot kuršu valdnieka Lamekina rezidenci.

Par agrā bronzas laikmeta apbedījumiem publikāciju “Bronzas laikmeta kapulauks Pukulošs” sagatavojis A. Vasks. Lai gan te iegūto datējošo atradumu ir ļoti maz, taču, spriežot pēc uzkalniņos atklātajām akmeņu konstrukcijām, radioaktīvā oglekļa datiem un analogijām Centrālās Eiropas kapu uzkalniņos, senkapu attiecināšana uz bronzas laikmeta sākuma posmu ir pieņemama.

Uz Rietumlatvijas mezolīta atradumu fona arheoloģes I. Zagorskas un ģeologu I. Jakubovskas un I. Veinberga rakstā “Mezolīta pieminekļi Usmas ezera baseinā” tuvāk analizēti izrakumu rezultāti Košķēnu apmetnē Usmas ezera rietumu krastā, kur iegūti uz vēlo mezolītu droši attiecināmi krama izstrādājumi.

Viens no izrakumu vadītājiem Daugmales pilskalnā G. Zemītis rakstā “Daugmales attiecības ar Rīgu un Zemgali 12./13. gadsimtā” raksturo šī laika pilskalna arheoloģisko materiālu ar nolūku precizēt pieminekļa pastāvēšanas beigu posma hronoloģiju. Autora veiktā materiāla analīze nav pretrunā ar jau agrāk izteikto hipotēzi, ka Daugmale bijusi Indriķa hronikā minētā Zemgales osta, ko 13. gs. sākumā bloķējuši vācieši kā viņu par centru izvēlētais Rīgas tirdzniecisko konkurenti.

Rakstā “Tekstilatradumi Ances kapulaukā” I. Žeiere detalizēti analizē 13.–14. gs. audumu paliekas, kas atrastas līdz šim maz pētītājā Ziemeļkurzemē. Svarīgākie dati iegūti par šai laikā lietotajiem kājautiem un villainēm, kas greznotas ar tikai šim reģionam īpatnējo ieausto bronzas riņķīšu ornamentu.

Divus rakstus krājumam sagatavojuši antropologi. G. Gerhards rakstā “Zemgales iedzīvotāju ķermeņa uzbūve laika perspektīvā” parāda seno zemgaļu un viņu pēcteču fizisko attīstību pēdējo divu gadu tūkstošu laikā. Rakstā izmantots 5.–18. gs. osteoloģiskais materiāls, kas iegūts arheoloģisko izrakumu gaitā. Izmaiņas Zemgales iedzīvotāju ķermeņa uzbūvē, pēc autora pārliecības, lielā mērā noteicis uzturs un ekonomiskie apstākļi.

Rakstā “Apdzīvotības izmaiņas Zemgalē un Dienvidkurzemē pēc krusta kariem” R. Grāvere konstatē saskaņu starp rakstītajiem avotiem un izrakumos iegūto antropoloģisko materiālu, risinot jautājumu par iedzīvotāju sastāva izmaiņām 15.–17. gs. sakarā ar intensīvo pārvietošanos kara izpostītajos novados.

Trīs rakstus krājumā ievietojuši etnogrāfi. Kurzemes lauku apvidos 19.–20. gs. sastopamās alus darīšanas tradīcijas aplūkotas L. Dumpes rakstā “Etnogrāfiskie materiāli par alu Kurzemē”. Tajā detalizēti analizēta iesala un misas sagatavošana, alus raudzēšana un pildīšana mucās, kā arī dzēriena izmantošana. Alum kā rituālam dzērienam dažādos svētkos, darba svinību mielastos un godos bijusi liela loma. Šīs paražas etnogrāfiskajā literatūrā līdz šim tik plaši nebija atspoguļotas.

Etnogrāfe A. Jansone rakstā “Viduseiropas tautu un Kurzemes tērpu raksturīgākās paralēles” pirmo reizi Latvijas kultūrvēsturē ir centusies salīdzināt Kurzemes latviešu tradicionālo tērpu ar pārējās Eiropas, īpaši tās vidusdaļas, iedzīvotāju attiecīgajiem tautas tērpiem (krekliem, brunčiem, villainēm, plecu lakatiem, svārkjiem, jakām u.c.). Raksta autore nākusi pie atziņas, ka zemnieka apģērbs Kurzemē ir labi iekļāvies Eiropas kultūras un sociālo apstākļu attīstības procesā, kas 19. gs. otrajā pusē izraisījis tradicionālā tautas tērpa nomaiņu ar pilsētnieku tipa apģērbu.

L. Vanāga rakstā “K. F. Vatsons (1777–1826) Kurzemei un latviešiem” uzskatāmi parāda šī baltvācu literāta pozitīvo devumu avīzniecībā, latviešu tautas kultūras, dzīvesveida un senvēstures pētniecībā.

Ģeogrāfs G. Eberhards rakstā “Rīgas līča Kurzemes ziemeļu piekrastes Litorīnas jūras krasta veidojumi un akmens laikmeta apdzīvotības rašanās ģeoloģiskās vides apstākļi” no ģeologa pozīcijām raksturo vidi, kur akmens laikmetā izvērās cilvēku darbība.

Vēsturnieks I. Šterns rakstā “Pils Zemgaļu upē” ar pārliecinošiem rakstīto vēstures avotu faktiem parāda, ka Jelgavas pils dibināšana 13. gs. vidū bija tieši saistīta ar Vācu ordeņa politiku – aizšķērsot zemgaļu tirdzniecisko aktivitāti pa Lielupi, tāpat kā pirms tam bija rīkojušies krustneši Daugavas lejtecē, panākot aizliegumu tirgotājiem apmeklēt Zemgales ostu.

Rakstu krājumu noslēdz visu divdesmit “Arheoloģijas un etnogrāfijas” laidieni rakstu rādītājs.

Jānis Apals

SENĀKIE MEŽA DRĀVNICĪBAS DARBI UN PĀRSTĀVĪBAS LATVIJĀ

ARHEOLOĢIJA

Meža drāvniecība Latvijā ir sākotnējā biškopības forma. Tai raksturīga bija iedzīvotāju - dārzu iedzīvotāju meža drāvde koku dobumos, ar ko tie atšķiras no bišu iedzīvotāju meža drāvdes bišu vai čūdas atropot. Meža drāvniecība raksturīga arī īpaši darbinieku kopībām, kas nepieciešama kārtaoni kokos, lai iegūtu duras un apstrādātu bišu saimes.

Senāk meža drāvniecība bija viena no noteiktākajām saimniecības nozarēm līdzās lauksaimniecībai un lopkopībai. Dienvidē par tās atzīšanos gandrīz vienmēr raksturoja mēbeļu un zīdītāju audumu. Meža drāvniecības darbināji un darba vadoņi tika uzskaitīti, un darbu veikumu uzdevumi parādīti tikai ar tās palīdzību. Senākais pieminējums ir 19. gs. sākumā pusē un 20. gs. sākumā.

— Līdz šim pieminēto meža drāvniecības darbības un darbu parādīšanos apraksti 1907. gadā publicēja K. Bīlenšteins¹. Divdesmito gadu beigās izādārtības un kārtaoni konverģēncijas vārdnīcās parādījās saimniecības iedzīvotāju vārdu skatīti par biškopību, tai skaitā arī par meža drāvniecību.² A. Bīlenšteina un Latvijas Etnogrāfijas pētniecības publicētās materiālus Latvijas desmito gadu sava darbos ar dažādiem izpētītājiem izmantoja P. Riža³ un Z. Līgors.⁴ Septiņdesmito gadu sākumā arheoloģiskajos izrakumos atklājām iedzīvotāju dzīves dzīvībai rakstīto K. Štebavšam M. Aigizu⁵. Septiņdesmito gadu beigās meža drāvniecība no etnogrāfijas vidū bija nodalīta piekārā S. Čukasmā,⁶ bet M. Aigizs⁷ apzīmēja izrakumos atklāto vārdu dzīvībai rakstīto meža drāvniecības piedētums.

— 1990. gada iznācis 1° Nodrošs sastādījis Latvijas Etnogrāfijas muzeja meža drāvniecības un biškopības piederuma katalogu.⁸ Tajā ne vien publicēti meža kolekcijā esošie darbināji un darbu apraksti, bet pamatojoties uz arheoloģiskajiem atradumiem un vēstures avotiem, dots arī meža drāvniecības vēsturiskās atzīšanos gaitas apraksts.

— Prāva, vēl neizvērtēta un nepublicēta meža drāvniecības darbināji kolekcija glabājas Latvijas Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas fondos.

— Jauktā darbs, kurā apskatīta meža drāvniecības atzīšanos Latvijā kopš kara ar meža vēsturi, ir J. Dampes publikācija.⁹

Par meža drāvniecības sākumiem Latvijā iedzīvotāju mācīšanos raksturoja 19. gs. sākumā parastie iedzīvotāju pieminējumi. Nodrošs nosauca bišu (*Apis mellifera*) pēdējo iedzīvotāju Latvijā teritorijā vārdu apmēsties tikai tad, kad tas varēja būt izveidots tā eksistencē labvēlīgi klimata apstākļos un augu valstī. Tā, domājams, varēja notikt apmēram 6. g. p. Kr., sākumā un beigās atbilstoši klimata periodā. Gada vidējā temperatūra tad bija apmēram par 7,5 °C augstāka nekā šodien. Patlaban šīs apstākļos, ja ieviešas visas šodien pazīstamās rītaugu un koku sugas, plantācijām, to skaitā īpaši, jābūt ļoti svaigai iplatības maksimumā. Tajā laikā gandrīz visu Latvijas teritoriju sedza pirmatnējais mežs, tādēļ bišu saimēm iedzīvotājiem parasti izvēlēties biškos koku dobumus. Tie tūlīt vajadzēja atrasties arī Gļentim un dažādu medusugu sēdēs - zibīņu pļavām, vīdājiem, liepu, karkšu u.c. koku un krūmu auzās.

— Sākotnēji mežu ievāca, bišu iedzīvotājus varēja atrast. Tā kā cilvēka nosaukums mežu iedzīvotājus bija liekas un iedzīvotāju mācīšanos drāvniecības vārds bija daudzgūmi biškopības nosaukums. Par bišu saimēm vārds bija uz mežu ievācēju nosaukuma, domājams, saskaņotā ar to, ka tad, kad Latvijas senākie iedzīvotāji pārgāja no savācības ar ražojošo dzīvībai.

— Pamatojoties uz to, varētu pieņemt, ka meža drāvniecības sākumi Latvijā varētu būtiski jau brokastī iedzīvotāju apmēram 6. g. p. Kr. sākumā, kad tie sāk ieviešanos biškopība, biškopība un veidoja pastāvīgu dzīvībai. Tapat sava nozīme bija nepieciešamības gadījumā pārtikas ražošanai, kā arī iedzīvotāju izdzīvībai meža drāvniecības veidošanā.

— Patlaban šīs meža drāvniecības arheoloģisku atradumus pamatojoties uz kopīgām vārdu dzīvībai noteikti jābūt, kad Latvijā sākās koku duras mežos augojošo kokos, kārtaoni meža drāvde. Varbūt to darīja jau ar kārtaoni kārtaoni, ar kārtaoni dārzu laivas, un tādā u.c. veidā, bet varbūt tikai tad, kad iedzīvotāji bija pārgājuši no savācības dzīvībai darbības - dzīvībai un laivām. Par drošiem dārzu iedzīvotājiem (arī dārza, dārza, dārza, dārza) darbu raksturo iedzīvotāju garos un zīdītāju iedzīvotāju laivas - laivas, jeb vergas, kas kopā 6. gs. visbiežāk atradās dzīvībai iedzīvotāju apbedījumos.¹⁰

Jānis Apals

SENĀKIE MEŽA DRAVNICĪBAS DARBARĪKU ATRADUMI LATVIJĀ

Meža dravniecība Latvijā ir sākotnējā biškopības forma. Tai raksturīga bišu mājokļu – doru ierīkošana meža dravās koku dobumos, ar ko tā atšķiras no bišu turēšanas mājas dravās bluķa vai rāmīšu stropos. Meža dravniecībai raksturīgs arī īpašs darbarīku komplekts, kas nepieciešams kāpšanai kokos, lai izgatavotu dores un aprūpētu bišu saimes.

Senāk meža dravniecība bija viena no nozīmīgākajām saimniecības nozarēm līdzās lauksaimniecībai un lopkopībai. Diemžēl par tās attīstības gaitu vēsturiskā skatījumā mūsu rīcībā ir visai maz ziņu. Meža dravniecības darbarīki un darba paņēmieni mums pazīstami tikai no tās pastāvēšanas pašām beigām 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā.

Līdz šim plašāko meža dravniecības darbarīku un darba paņēmieni aprakstu 1907. gadā publicējis A. Bīlenšteins.¹ Divdesmito gadu beigās iznākušajos Latviešu konversācijas vārdnīcas pirmajos sējumos bija ievietoti vairāki šķirklī par biškopību, tai skaitā arī par meža dravniecību.² A. Bīlenšteina un Latviešu konversācijas vārdnīcā publicētos materiālus četrdesmitajos gados savos darbos ar dažādiem papildinājumiem izmantoja P. Rizga³ un Z. Ligers⁴. Sešdesmitajos gados par arheoloģiskajos izrakumos atrastajām atsevišķajām dzeiņa detaļām rakstīja A. Stubavs⁵ un M. Atgāzis⁶. Septiņdesmitajos gados meža dravņu ierīkošanai no etnogrāfijas viedokļa nedaudz pieskārs S. Cimermanis,⁷ bet M. Atgāzis⁸ apskatīja izrakumos atrastos vēlā dzelzs laikmeta meža dravniecības piederumus.

1990. gadā iznāca U. Niedres sastādītais Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja dravniecības un biškopības piederumu katalogs.⁹ Tajā ne vien publicēti muzeja kolekcijā esošie darbarīki un darbu apraksti, bet, pamatojoties uz arheoloģiskajiem atradumiem un vēstures avotiem, dots arī meža dravniecības vēsturiskās attīstības gaitas apskats.

Prāva, vēl neizvērtēta un npublicēta meža dravniecības darbarīku kolekcija glabājas Latvijas Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas fondos.

Jaunākais darbs, kurā apskatīta meža dravniecības attīstība Latvijā kopsakarā ar meža vēsturi, ir L. Dumpes publikācija.¹⁰

Par meža dravniecības sākumiem Latvijā konkrētu materiālu trūkuma dēļ pašreiz gan var izteikt vienīgi pieņēmumus. Medus nesējas bites (*Apis mellifera*) pēcleduslaikmetā Latvijas teritorijā varēja apmesties tikai tad, kad te jau bija izveidojušies to eksistencei labvēlīgi klimatiskie apstākļi un augu valsts. Tas, domājams, varēja notikt apmēram 6. g.t. pr.Kr., siltajā un mitrajā atlantiskā klimata periodā. Gada vidējā temperatūra tad bija apmēram par 2,5 °C augstāka nekā šodien. Pateicoties šiem apstākļiem, te ieviesās visas šodien pazīstamās zālaugu un koku sugas, platlapju kokiem, to skaitā liepām, sasniedzot savas izplatības maksimumu.¹¹ Tajā laikā gandrīz visu Latvijas teritoriju sedza pirmatnējais mežs, tādēļ bites saviem mājokļiem parasti izvēlējās tukšos koku dobumus. To tuvumā vajadzēja atrasties arī ūdenim un dažādu medusaugu vietām – zāļu pļavām, virsājiem, liepu, kārkļu u.c. koku un krūmu audzēm.

Sākotnēji medu ievāca, bites iznīcinot vai aizdzenot. Tā kā cilvēka neskartās meža platības bija lielas un iedzīvotāju maz, šāds dravniecības veids bišu daudzumu būtiski neietekmēja. Par bišu saimju saglabāšanu un medus ievākuma palielināšanu, domājams, sāka rūpēties tikai tad, kad Latvijas senākie iedzīvotāji pārgāja no savācēju uz ražotāju dzīvesveidu.

Pamatojoties uz to, varētu pieņemt, ka meža dravniecības sākumus Latvijā varētu meklēt jau bronzas laikmetā apmēram 2. g.t. pr.Kr. sākumā, kad te sāka ieviesties zemkopība, lopkopība un veidojās pastāvīgas dzīvesvietas. Tāpat sava nozīme bija nepieciešamībai papildināt pārtikas resursus, kā arī iegūt izejmateriālus amatniecības vajadzībām.

Pašreiz vēl mūsu rīcībā nav tādu arheoloģisku atradumu, pamatojoties uz kuriem varētu droši noteikt laiku, kad Latvijā sāka kalt dores mežos augošajos kokos, ierīkojot meža dravas. Varbūt to darīja jau ar akmens rīkiem, ar kuriem doba laivas, muldas u.c. koka tilpnes, bet varbūt tikai tad, kad ieviesās šim nolūkam daudz parocīgākie dzelzs darbarīki – cirvji, kapļi, kalti. Par drošiem doru izkalšanas (arī dobšanas, dēšanas, ciršanas, duršanas) darbarīkiem uzskata savdabīgos garos un slaidos uznavas kaltus – t.s. vedgas jeb vergas, kas kopš 6. gs. visbiežāk atrodamī zemgaļu vīriešu apbedījumos.¹²

Taču īsti plašu vērienu meža dravniecība Latvijā ieguva agrajos viduslaikos. Tās attīstību sekmēja kā iekšējais patēriņš, tā ārējais pieprasījums pēc biško-pības produktiem. Medus bija vienīgā saldviela, no tā gatavoja alkoholisku dzērienu – miestīņu jeb medalu, ko pazina visas Ziemeļeiropas un Vidus-eiropas tautas. Medu un citus bišu produktus lietoja arī tautas medicīnā. Vasku plaši lietoja dažādās amat-niecības nozarēs, no tā lēja sveces, to izmantoja zie-dojumiem, pareģošanai un citos pagāniskos rituālos. Medu un vasku kā tirgus preci augstu vērtēja starp-tautiskajā tirdzniecībā. Tos allaž min kopā ar agro viduslaiku vērtīgākajām precēm – kažokādām un vergus.

Meža dravniecības uzplaukumu šajā laikā lielā mērā veicināja kristietības izplatība. Ļoti daudz vaska sveču patērēja baznīcās, vasku lietoja viduslaiku kancelejās – rakstīja uz vaska tāfelēm, apstiprināja dokumentus ar vaska zīmogiem. Vaska sveces dedzi-nāja arī laika mērīšanas nolūkos valdnieku galmos.

Teikto apliecina kā arheoloģiskie atradumi, tā vēs-tītāji un rakstītie avoti. Tā, piemēram, izrakumos Kokneses pilskalnā 11. gs. kultūrslānī atrada no brieža raga izgatavotu dzeiņa detaļu – liedzēju, bet Talsu pilskalnā kādu ar 11. gs. datējamu trīsžuburu brieža raga priekšmetu, kuru uzskatīja par dzeiņa vārns sagatavi. Tērvetes pilskalna 11.–13. gs. slāņos vairākās vietās uzgāja vasku, bet klēts vietā sadegušu graudu vidū – arī bišu šūnas ar periem. Izrakumos Vecrīgā, Alberta laukumā, kādā ar 12./13. gs. datējamā celtnē atrada pat kriju vāceli ar medus kārēm.¹³

Senākās ziņas par medus dzērienu Latvijā at-rodamas Egīla sāgā, kurā starp citiem notikumiem vēstīts par islandiešu vikingu – brāļu Torolfa un Egīla Skalagrimsonu – sirojumu Kursā, kas varētu būt noticis ap 925. vai 935. gadu. Sirojuma laikā Egīls krita kuršu gūstā, bet brīnumainā kārtā izglābās, paķerot līdzī no kuršu sētas lielu meda-lus dzeramo trauku, pilnu ar sudrabu, kuru paturēja sev kā kara laupījumu.¹⁴ Medus dzēriena vārīšana un dzeršana Salas un Ikšķiles lībiešu sapulcē 1199. gadā minēta arī Indriķa hronikā.¹⁵ Domājams, ka medalus dzeršanai agro viduslaiku tautas sapulcēs bija ne vien sabiedriska, bet arī sakrāla rituā-la nozīme.

Senākie meža dravniecības darbarīki Latvijā līdz šim visvairāk atrasti 9.–10. gs. seno latgaļu apdzīvotās Āraišu ezerpils izrakumos.¹⁶ Vairākās ēkās visu piecu ezerpils apbūvju slāņos atrada gan darbarīkus, gan to sagataves. Tādēļ nevarētu šaubīties par šo rīku izgatavošanu uz vietas. To apstiprina arī bišu vaska un medus spiedes sastāvdaļas – dēļa atradums kul-tūrslānī.

Lai lasītājam būtu vieglāk uztverama atsevišķo izrakumos atrasto, ar dravniecību saistāmo priekš-metu funkcionālā nozīme, nepieciešams īsi iepazīs-tināt ar tiem atbilstošajiem etnogrāfiskajiem darba-rīkiem. Galvenais meža dravniecības darbarīks ir dzeinis. Dzeinis ir pacelšanas ierīce – slīdoša bloka sistēma, ar kuru dravnieks vai nu pats, vai ar cita

cilvēka palīdzību paceļas kokā līdz izvēlētajai vietai un tur nostiprinās, lai ierīkotu dori un veiktu citus bišu saimes aprūpei nepieciešamos darbus. Bez tam dzeini varēja izmantot arī citā nolūkā, piemēram, liepu lūku vai bērza tāšu plēšanai no koka stumbra augšējām daļām amatniecības vajadzībām. Dzeiniem ir trīs galvenās sastāvdaļas – uzkaramā ierīce, sēdeklis un velkamā virve, kuras savukārt sastāv no vairā-kām citām detaļām.

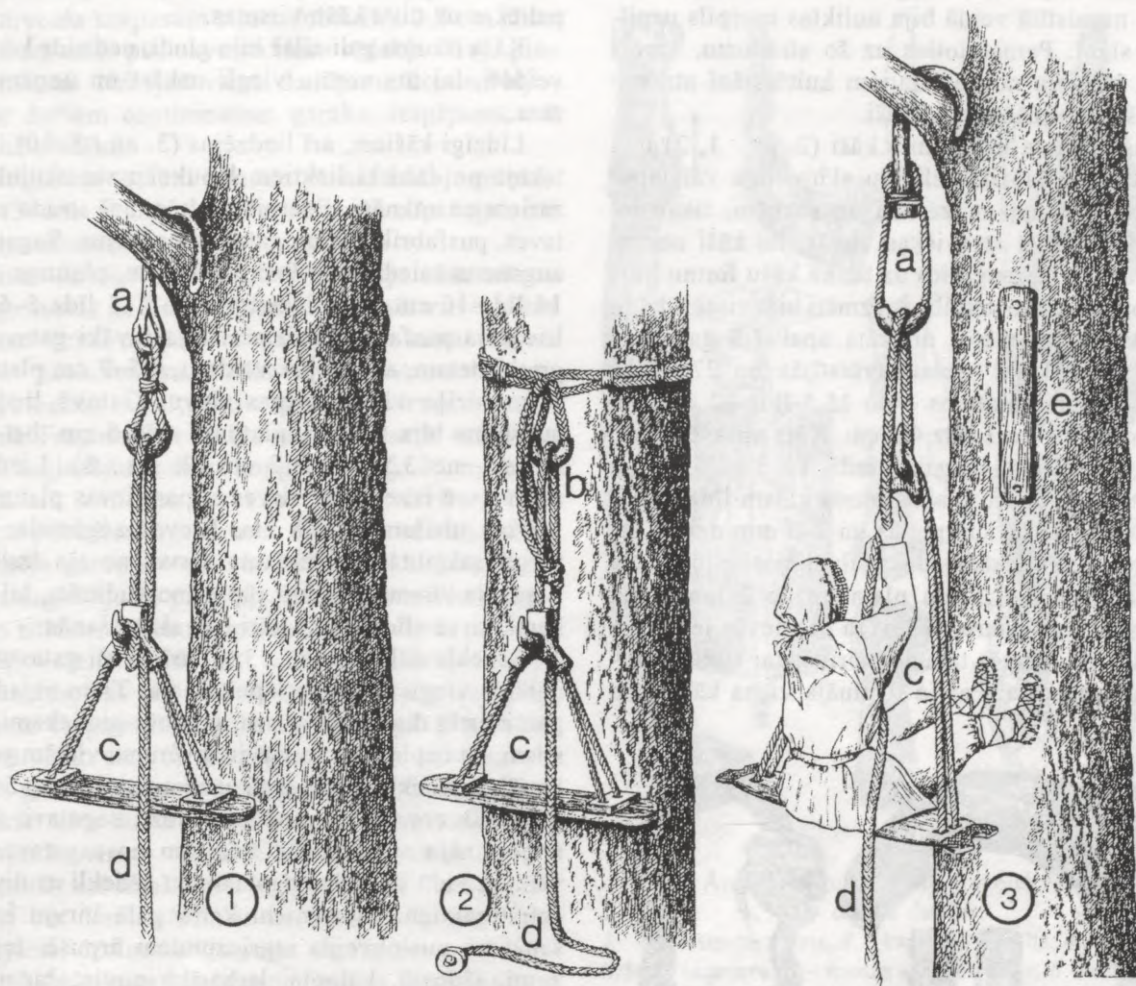
Atkarībā no uzkaramās ierīces konstrukcijas Lat-vijā lietotos etnogrāfiskos dzeiņus var iedalīt divos paveidos. Pirmajam paveidam pieder dzeinis ar uzka-ramo kāsi (1. att.: 1). To lietoja tad, kad dore bija ierīkota kokā, kur virs tās auga izturīgs zars. Kāsi izgatavoja no dabiski izliekta vai saliekta koka, jau-nākajos laikos – arī no dzelzs, un tā taisnajam galam bija piestiprināta īsa, izturīga virves cilpa. Cilpas iekšpusē bija nostiprināts t.s. liedzējs – ieliekts vai puslokveida koka bloks ar apakšpusē iegrieztu rievu virvei un noapaļotu augšu.

Otrā dzeiņa sastāvdaļa bija dravnieka sēdeklis ar virvēs iekārtu sēžamo dēlīti apakšdaļā un virvju sadalītāju – t.s. vārnu – augšdaļā. Dēlīša abos galos bija divi caurumi, kur ievērt virvi, kā arī puslok-veida izgriezumi vai apaļi caurumi darbarīku pie-kāršanai.

Virs sēdekļa esošā vārna bija dzeiņa svarīgākā detaļa. Tā kalpoja sēdekļa nostiprināšanai nekustīgā stāvoklī pie dores, lai atbrīvotu dravnieka rokas dar-bam ar bišu saimi. Etnogrāfisko dzeiņu vārns bija izgatavots no trīsžuburu koka gabala ar paralēli stum-bram augošu zaru – t.s. knābi. Visi trīs vārns žu-buri iekšpusē cauruļveidā izdobti un savstarpēji sa-vienoti. Abiem apakšējiem žuburiem cauri izvērtas tievās sēdekļa virves, bet augšējam žuburam – resna velkamā virve.

Dzeiņa trešā sastāvdaļa bija velkamā virve, reizēm saukta arī par pašu dzeini. Tās viens gals vārns iekšpusē bija cieši sasiets ar sēdekļa virvēm, bet otrs gals brīvs. Velkamās virves parasti bija pītas no pie-cām auklām un bija izturīgākas nekā vītās virves pret asiem triecieniem, kādi varēja gadīties, drav-niekam krītot. Jaunāko laiku dzeiņos gan lietoja arī vītās virves.

Lai ar tādu dzeini uzkāptu kokā, vispirms va-jadzēja velkamo virvi izvērt cauri kāša cilpai pāri liedzējam, kas neļāva, “liedza” cilpai sakļauties un nodrošināja labu virves slīdamību. Tad ar garas kārts vai pārmetamās auklas palīdzību kāsi uzkāra zarā virs dores, dravnieks iesēdās sēdekļī, saņēma ar abām rokām velkamās virves brīvo galu un, kājām pret koka stumbru atspērdamies, uzvilka sevi augšā. Sasniedzot vajadzīgo augstumu, dravnieks apmeta no velkamās virves izveidotu pašsavelkošamies cilpu vārns knābim un ķērās pie darba. Cilpu vajadzēja uzvest ļoti uzmanīgi un izveicīgi, pretējā gadījumā varēja sekot kritiens. Ne velti A. Bīlenšteins rak-stīja, ka uz vārns knābja sēd dravnieka dzīvība.¹⁷ Darbu beidzot, dravnieks noņēma cilpu no vārns un, pamazām atlaizdams virvi, nokāpa zemē.

1. att. Dzeiņi:

1 – etnogrāfiskais dzeiņis ar uzkaramo kāsi, 2 – etnogrāfiskais dzeiņis ar uzkaramo virvi (pēc A. Bīlenšteina), 3 – Āraišu ezerpilī 9.–10. gs. lietotais dzeiņis (J. Apala rekonstrukcija, I. Siliņas zīmējums); a – uzkaramais kāsis ar virves cilpu un liedzēju, b – uzkaramā virve ar liedzēju un pogām, c – sēdekļi ar iekaramām virvēm un vārnām, d – velkamās virves, e – dore

Ja virs dores bija pietiekami gluds un izturīgs, stumbram perpendikulāri augošs zars, varēja iztikt arī bez kāša un liedzēja – velkamo virvi vienkārši pārmeta zaram un, lai tā labāk slīdētu, ierīvēja ar mitrām sūnām.

Otrajam paveidam pieder dzeiņis ar uzkaramo virvi (1. att.: 2). To lietoja tad, ja dore bija ierīkota stumbra gludajā daļā, kur nebija zaru. Uzkaramo virvi veidoja dubulti salikta, pa posmiem sastiprināta virve, kuras resnākā gala cilpā nostiprināja liedzēju, bet tievāko galu izvēra cauri apaļai koka ripai. Pārējās dzeiņa sastāvdaļas bija tādas pašas kā pirmajam paveidam, tikai velkamās virves brīvais gals arī bija izvērts cauri ripai.

Dzeiņa nostiprināšana kokā ar uzkaramo virvi bija krietni sarežģītāka nekā ar kāsi. Vispirms vajadzēja uzkāpt kokā, kas, kāsi lietojot, ne vienmēr bija nepieciešams. Šim nolūkam varēja izmantot vai nu sliķi – garu, slaidu egli ar biezi saaugušiem, īsi apcirstiem zariem, pa kuriem varēja kāpt kā pa kāpnēm, vai arī koka stumbram apņemtas virves cilpas. Kāpjot kokā, dravnieks ņēma sev līdzī visu dzeiņi vai arī tikai

uzkaramo virvi ar liedzēju un velkamās virves brīvo galu. Uzkaramo virvi nostiprināja kokā, apņemot ap stumbru un izvelkot resnāko galu ar liedzēju caur vienu posmu tā, lai virve cieši savilktos. Pēc tam vajadzēja izvērt virves brīvo galu cauri uzkaramās virves cilpai pāri liedzējam, nokāpt zemē, iesēsties sēdekļī un tikai tad uzvilkties pie dores. Lai uzkaramo virvi varētu noņemt, lieku reizi nekāpjot kokā, tās tievāko galu uzpogāja apkārt velkamai virvei. Kad dravnieks nokāpa zemē, viņš vilka dzeiņa virvi atpakaļ tik ilgi, kamēr tās brīvais gals ar pogu pārslīdēja pāri liedzējam, aizķērās aiz uzkaramās virves ripas un izrāva liedzēju no cilpas. Pēc tam abas virves pašas noslīdēja zemē.

Āraišu ezerpilī atrastās dzeiņa detaļas identificēja, salīdzinot ar etnogrāfiskajiem dzeiņiem. Taču tas ne vienmēr bija iespējams, jo ne visas senā dzeiņa detaļas pēc formas un uzbūves bija analogas jaunāko laiku darinājumiem. Tādēļ liela nozīme detaļu identifikācijā bija kāda nolietota dzeiņa fragmentu atradumam kultūrslānī. Tas sastāvēja no uzkaramā kāša, sēžamā dēlīša gala, velkamās un sēdekļa virves.

Atradums nebija depozijs, jo nosauktās detaļas savstarpēji nesaistītā veidā bija noliktas ezerpils uzpildījuma slānī. Pamatojoties uz šo atradumu, varēja secināt, ka daļa no daudzajiem kultūrslānī atrastajiem kāšiem bijuši dzeiņa kāši.

Āraišu dzeiņa uzkarāmie kāši (2. att.: 1, 2) bija izgatavoti no dabiski izliektu skujukoku vai lapukoku stumbra daļām, zariem un saknēm, tikai nedaudz pielīdzinot atsevišķas vietas, lai kāši nezaudētu izturību. Neraugoties uz to, ka kāšu formu lielā mērā noteica izejmateriāls, to izmēri bija visai līdzīgi. Kāšu augstums, mērot no kāta apakšējā gala līdz līkuma augstākajai vietai, svārstījās no 27,5 līdz 31,5 cm, līkuma platums – no 15,5 līdz 22 cm, bet kāta diametrs – no 3 līdz 4,5 cm. Kāta apakšējā daļā 7,5–9,5 cm attālumā no gala atradās 1 x 2 – 1,5 x 3 cm liels caurums, no kura abās pusēs kātam līdz tā galam izdobtas 1–2,5 cm platas un 2–5 mm dziļas garrievas. Apkārt kāša apakšgalam bija iedobta vai slīpi piederzta 1–1,5 cm plata un ap 2 mm dziļa šķērsrieva. Šajā caurumā ievēra un rievās ieguldīja liedzēja cilpu, ko pēc tam nostiprināja ar auklas aptinumu un nopiņoja. Par to liecināja viena kāša kāta

caurumā saglabājušās pītās virves fragments un piķa paliekas uz divu kāšu virsmas.

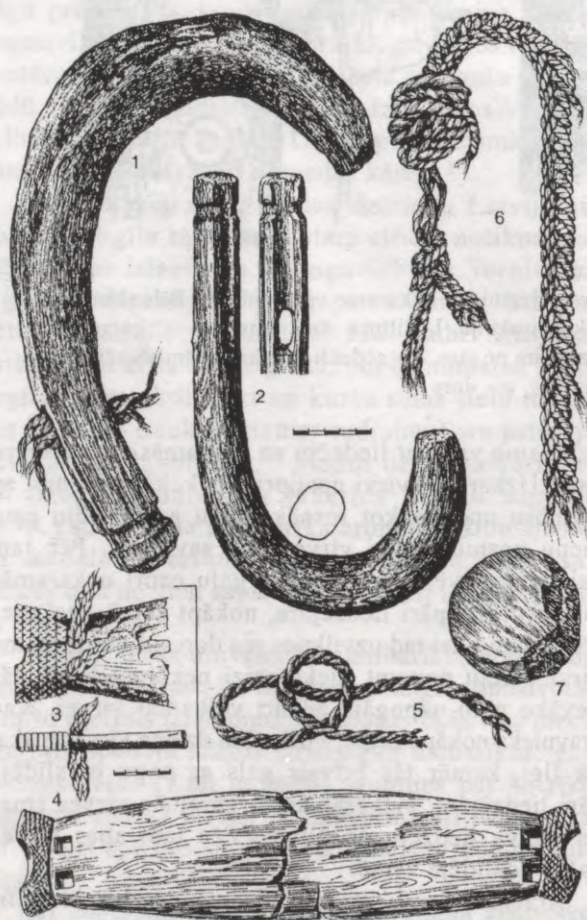
Kāša līkuma gali allaž bija gludi, nedaudz koniski veidoti, lai tos varētu viegli uzkārt un noņemt no zara.

Līdzīgi kāšiem, arī liedzējus (3. att.: 8–10) izgatavoja no dabiski liektiem lapukoku vai skujukoku zariem un saknēm. Ezerpils kultūrslānī atrada sagataves, pusfabrikātus un gatavos liedzējus. Sagatavju augstums sniedzās no 9 līdz 15,5 cm, platums – no 14 līdz 16 cm, bet diametrs – no 4–5 līdz 5–6 cm. Liedzēja pusfabrikāta izmēri bija tuvāki gatavajam priekšmetam, ar daļēji izveidotu, 0,5–2 cm platu un 1 cm dziļu virves cilpas rievu. Gatavā liedzēja augstums bija 8,5 cm, platums – 11,5 cm, bet biežums – no 3,5 līdz 3,7 cm (3. att.: 8). Liedzēja aizmugurē izveidotās virves cilpas rievas platums – 1,5 cm, dziļums – 1,8 cm. Rievas augšmalas bija viegli sakļautas, lai neļautu virvei no tās izslīdēt. Liedzēja virsma bija ļoti rūpīgi nogludināta, lai velkamā virve slīdētu tam pāri bez aizķeršanās.

Sēdekļa dēlīši (2. att.: 3, 4) arī tikuši gatavoti no dabiski viegli liektiem lapukokiem. Tiem vajadzēja gan izturēt dravnieka svaru, gan būt pietiekami sīkstiem, lai neplaisātu no virvju ievērumu vietām galos. Uzsākot sēdekļa dēlīša izgatavošanu, iztēsa ap 54 cm garu, 13 cm platu un 2 cm biezu sagatavi, kuru nogludināja ar slīmestu. Pēc tam no sagataves izveidoja vidū un galos paplašinātu sēdekli ar diviem četrstūrīgiem caurumiem katrā galā virvju ievēšanai un puslokveida izgriezumiem ārpusē. Iegriezumi, jādama, kalpoja darbarīku novietošanai pie sēdekļa. Vienu tādu sēdekli atrada veselu, tā garums bija 59 cm, platums – 12 cm, biežums – no 1,5 līdz 2 cm (2. att.: 4). Dēlīša gali bija nedaudz biezāki, ornamentēti ar rombveida iegriezumiem. Sēžamās daļas platums starp virvēm šim dēlītim bija tikai 40 cm. Līdzīgi aprakstītajam, arī divu citu atrasto dēlīšu fragmentu gali bija rotāti kokgriezumiem.

Kā varēja secināt pēc dēlīšu galos saglabājušos notrūkušo virvju fragmentiem (2. att.: 3), tie bijuši iekārti sēdekli ar pītām, varbūt arī vītām virvēm. Diemžēl sēdekļu virves pilnā garumā nebija saglabājušās.

Dzeiņa vārnas (3. att.: 6, 7) bija izgatavotas no tādiem kokiem, kuru stumbram cieši blakus auga paralēls zars. Vārnu sagatavju garums svārstījās no 34 līdz 41 cm, platums – no 9,6 līdz 10 cm, biežums – no 5,5 līdz 6,8 cm, zara diametrs – no 3,2 līdz 3,4 cm. Sagataves parasti bija apmēram divas reizes garākas un nedaudz platākas nekā gatavās vārnas. Izgatavošanas gaitā no tām noņēma ārējo – aplieves daļu, atstājot sīkstāko un izturīgāko iekšējo – kodola daļu. Diemžēl Āraišu ezerpilī neatrada nevienu pilnīgi veselu vārnu, tikai vairāk vai mazāk bojātus fragmentus. Vislabāk saglabājušamies vārņai (3. att.: 7) bija pretstatā trīsstūrveida forma ar diviem nelieliem pagarinājumiem – t.s. kājām apakšpusē un no vidus augšup vērsto zaru – knābi augšdaļā. Šīs vārņas augstums bija 22 cm, platums – 11 cm, bet

2. att. Āraišu ezerpilī atrastās dzeiņa detaļas:
1, 2 – uzkarāmie kāši, 3 – ornamentēta sēdekļa gals ar virves paliekām, 4 – ornamentēts sēdeklis, 5 – vīta lūku virve, 6 – mezglā sasieta pīto un vīto lūku virvju fragmenti, 7 – koka ripa – dzeiņa pogas sagatave

biezums kopā ar knābi – 9 cm. Visapkārt vārnas trīsstūrveida korpusam bija izdabta līdz 2,8 cm plata un 1,2 cm dziļa puslokveida rievā sēdekļa virvju piestiprināšanai. Nebojātā vārna, domājams, kopumā bijusi par dažiem centimetriem garāka, iespējams, arī mazliet platāka.

Vienas kultūrslānī atrastās vārnas knābja priekšpuse (3. att.: 6) bija rotāta ar abpusēji slīpi iegrieztu skujiņu ornamentu.

Visas Āraišu dzeiņa sastāvā ietilpstošās virves bija gatavotas no liepu lūkiem. Velkamās virves pītas skujiņas veidā, no piecām auklām, kas katra vīta no diviem pavedieniem. Tādu virvju platums bija ap 2 cm, biezums – 1–1,5 cm atkarībā no virves nosprīgojuma. Fragmentārā dzeiņa sastāvā atrastās velkamās virves saglabājušās daļas kopgarums bija 25 m, turpat atrada arī 2 m garu un 1 cm resnu virvi, vītu no diviem pavedieniem (2. att.: 5). Abu minēto virvju sākotnējo garumu tomēr nevarēja noskaidrot, jo tās nebija saglabājušās pilnā apjomā. Arī minētos kopgarumus noteica, saliekot kopā atsevišķos virves posmus.

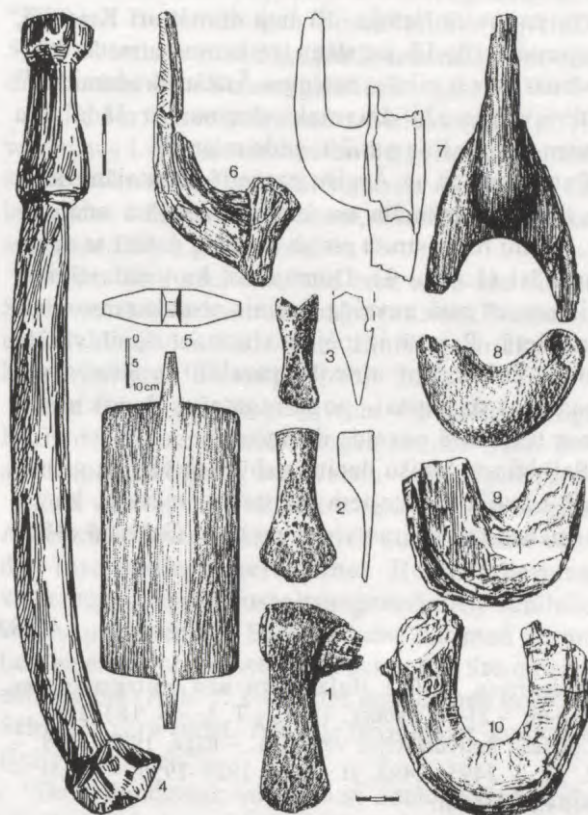
Kultūrslānī atrada arī vairākus velkamo virvju fragmentus, kas bija saistīti dažādos mezglās. Kāds no šiem fragmentiem bija sasiets kopā ar tievāku vītu virvi (2. att.: 6). Iespējams, ka tas ir velkamās virves gals, kas sasiets kopā mezglā ar sēdekļa virvi. Savukārt cita dubulti kopā sasieta virve varētu būt uzkrāmās virves cilpa. Šādu pieņēmumu varētu apstiprināt arī izrakumos iegūtās divas 3 cm biezas un 6,5 cm diametrā lielās koka ripas (2. att.: 7) – domājams, dzeiņa virvju pogu sagataves.

Ar bišu saimes kopšanu un medus izspiešanu no kārēm saistāmi vēl divi koka priekšmeti. Pirmais no tiem bija izgatavots no apaļa, ap 5 cm resna viegli liekta lapukoka (3. att.: 4). Priekšmeta garums – 39 cm, diametrs – 3–5 cm. Salīdzinot ar etnogrāfiskajiem biškopības piederumiem, noskaidrojās, ka šis priekšmets ir bišu mātes krātiņa sagatave, kuras 8,5 cm garā kārbā augšgalā mātes ievietošanai vēl nebija izdabta.

Otrs priekšmets bija 56 cm garš un 28 cm plats, gludināts lapukoka dēlis, kura biezums vidusdaļā 7,5 cm, bet malās – tikai 2,5 cm (3. att.: 5). Abos galos dēlim atradās 10 cm gari ķīļveida izvirzījumi. Iespējams, ka tas ir medus spiedes dēlis, jo analogs senākajās medus spiedēs lietotajiem.

Āraišu dzeiņa sastāvdaļas varēja identificēt, pamatojoties uz etnogrāfiskajām analogijām, turpretī par pārējiem meža dravniecības piederumiem varam spriest tikai netieši, balstoties uz ezerpils kultūrslānī atrastajiem kokapstrādes darbarīkiem un māsainiecības priekšmetiem.

Doru dobšanai kokos acīmredzot lietots dzelzs šaurasmens cirvis (3. att.: 1), kaplis (3. att.: 2) un uznavas kalts (3. att.: 3), par sitamo instrumentu izmantojot kādu no kultūrslānī atrastajām koka vālītēm. Dores iekšpuses nogludināšanai varēja lietot dzelzs grebli. Savukārt par sejas aizsargu varēja izmantot no liepu krijas un lūkiem darināto sietu, kādu lietoja arī jaunākos laikos. Medus kāres un vasku droši vien uzglabāja kādā no daudzajām ezerpilī

3. att. Āraišu ezerpilī atrastie dravnieka darbarīki un dzeiņa detaļas:

1 – šaurasmens cirvis, 2 – kaplis, 3 – kalts, 4 – bišu mātes krātiņa sagatave, 5 – medus spiedes dēlis, 6 – ornamentēts vārnas knābis, 7 – dzeiņa vārna, 8 – liedzējs, 9, 10 – liedzēja sagataves

atrastajām kriju vācelēm. Izrakumu laikā tomēr neizdevās iegūt pierādījumu tam, kā ezerpilī uzglabāja medu – koka, kriju vai māla traukos.

Diemžēl citos arheoloģiskajos pieminekļos, izņemot Kokneses un Talsu pilskalnus, nav atrastas dzeiņa detaļas, ar kurām varētu salīdzināt Āraišu atradumus, tādējādi iegūstot plašāku priekšstatu par meža dravniecības darbarīku vēsturiskās attīstības gaitu Latvijā un iespējamām lokālām īpatnībām.

Kokneses pilskalnā iegūtais liedzējs ir ļoti līdzīgs Āraišu atradumiem, tikai tas izgatavots no brieža raga. Turpretī Talsu pilskalnā atrastajām no aļņa raga veidotajām sagatavēm, ko uzskatīja par dzeiņa vārnām, kā arī kādam Kokneses pilskalnā atrastajam virvju dalītājam trūkst pašas svarīgākās detaļas – velkamās virves cilpas uzmešanai nepieciešamā knābja. Šie atradumi savulaik tika skaidroti dažādi – gan kā piederīgi kādam senatnīgam dzeiņa veidam, kura vārnai nav speciāli iekārtota kāša virves aizkabīšanai, gan kā kādi vienkāršāk izgatavojami virvju dalītāji, kas sākotnēji pildījuši vārnas funkcijas.¹⁸ Šāds skaidrojums tomēr nešķiet pietiekami pārliecinošs, jo tam nav apstiprinājuma ne arheoloģiskajā, ne etnogrāfiskajā materiālā. Ticamāk, ka tie ir kādas citas funkcionālas nozīmes priekšmeti un to sagata-

ves, jo agrajos viduslaikos dzeiņa primitīvākās formas diezin vai vairs lietoja. Tā liek domāt arī Krievijā, Novgorodas 10.–12. gs. slāņu izrakumos, atrastās dzeiņa vārnas, kas ir pilnīgi analogas Āraišu atradumiem.¹⁹ Baltkrievijā meža dravnieki dzeiņus ar šāda tipa vārnām lietoja līdz pat 20. gadsimtam.²⁰

Pamatojoties uz Āraišu ezerpilī atrastajām detaļām, arheoloģiskajām un etnogrāfiskajām analogijām, varam rekonstruēt pirmā paveida dzeiņi ar uzkrāmo kāsi (1. att.: 3). Domājams, ka vienlaicīgi ar to lietots arī otrā paveida dzeiņis ar uzkrāmo virvi kāša vietā. Par tā iespējamo izmantošanu varētu liecināt kultūrslānī atrastās paralēli sasieto virvju cilpas un koka ripas – pogu sagataves, kuras sastopamas tikai otrā paveida dzeiņos.

Salīdzinot Āraišu dzeiņa uzbūvi ar vēl 20. gs. sākumā Latvijā lietotajiem dzeiņiem, redzam, ka tie tikai nedaudz atšķiras viens no otra. Galvenā atšķi-

rība ir vārnas konstrukcijā. Āraišu dzeiņiem virves nostiprināja vārnū ārmalās izgrebtās rievās, savukārt etnogrāfisko dzeiņu vārnās tās izvēra cauri izdobtajiem zariem, tā nodrošinot virvju labāku savstarpēju sasaisti un piestiprinājumu vārnām. Acīmredzot vārnas ar ārmalās piestiprinātām virvēm bija seno dzeiņu konstrukcijas vājākā vieta, kuru laika gaitā uzlaboja. Turpretī no apdares viedokļa senie dzeiņi bija rūpīgāk izgatavoti un košāk rotāti nekā jaunākie dzeiņi.

Nobeigumā varam secināt, ka meža dravniecības galvenā darbarīka – dzeiņa principiālais konstruktīvais risinājums Latvijas teritorijā bija pazīstams jau 9.–10. gs., agro viduslaiku sākumā. Tā uzbūve jau visai pilnīga, ļoti tuva jaunākajos laikos lietotajiem etnogrāfiskajiem dzeiņiem, kuru konstrukcijās sasniegts optimālais variants. Cerams, ka arheoloģiskie izrakumi nākotnē dos materiālus arī par dzeiņa senākajām – vēl pirms 9. gs. pastāvējušām formām.

ATSAUCES

- ¹ *Bielenstein A.* Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. – St-Petersburg, 1907. – T. 1. – S. 184–213.
- ² Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1928–1929. – 2. sēj. – 2495.–2498. sl.; Rīga, 1929–1930. – 4. sēj. – 6154., 6155. sl.
- ³ *Rizga P.* Biškopība pagātnē un tagadnē. – Rīga, 1940. – 342.–350. lpp.
- ⁴ *Ligers Z.* Die Volkskultur der Letten. – Riga, 1942. – S. 139–146.
- ⁵ *Смыбавс А. Я.* Некоторые археологические находки 11–13 веков из городища Кокнесе // От эпохи бронзы до раннего феодализма. – Таллин, 1966. – С. 168, 169.
- ⁶ *Atgāzis M.* Jaunas arheoloģisko izrakumu liecības par dravniecību senajā Latvijā // Dabas un vēstures kalendārs 1967. gadam. – Rīga, 1966. – 106.–109. lpp.
- ⁷ *Cimermanis S.* Biškopības raksturs un svarīgākie piederumi Balvu un Ludzas rajonā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. // AE. – Rīga, 1973. – 10. laid. – 141., 147. lpp., 1. parinde 153. lpp.
- ⁸ LA. – 250.–252. lpp.
- ⁹ *Niedre U.* Dravniecības un biškopības piederumi. – Rīga, 1990. – 7.–75. lpp.
- ¹⁰ *Dumpe L.* Meža dravniecība // Latvijas mežu vēsture. – Rīga, 1999. – 344.–356. lpp.
- ¹¹ *Zunde M.* Mežainuma un koku sugu sastāva pārmaiņu dinamika un to galvenie ietekmējošie faktori Latvijas teritorijā // Latvijas mežu vēsture. – 122., 123. lpp.
- ¹² *Atgāzis M.* Jaunas arheoloģisko izrakumu liecības .. – 107., 108. lpp., 2. att.
- ¹³ LA. – 153. lpp.
- ¹⁴ *Kursis A.* Mīti un īstenība. – Stokholma, 1998. – 39. lpp.
- ¹⁵ *Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulk., Ē. Mugurēviča priekšv. un komentāri.* – Rīga, 1993. – II, 8.
- ¹⁶ *Apals J.* Hidroarheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1967. gadā // RT 1967. – Rīga, 1968. – 46. lpp.; *Apals J.* Saar Araiši jārves // Horisont. – Tallinn, 1968. – Lk. 56–58, il. 18; *Apals J.* Hidroarheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1968. gadā // RT 1968. – Rīga, 1969. – 20., 22. lpp.; *Apals J.* Arheoloģiskie izrakumi Āraišu ezerpilī 1969. gadā // RT 1969. – Rīga, 1970. – 26. lpp.; *Apals J., Apala Z.* Āraišu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1976. gadā // ASM 1976. – Rīga, 1977. – 6. lpp.; *Apals J.* 1977. gada arheoloģiskie izrakumi Āraišu ezerpilī // ASM 1977. – Rīga, 1978. – 4., 6. lpp., 1. att.; *Apals J.* 1979. gada arheoloģiskie izrakumi Āraišu ezerpilī // ASM 1979. – Rīga, 1980. – 13. lpp., 2. att.: 2, 3.
- ¹⁷ *Bielenstein A.* Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. – S. 202.
- ¹⁸ LA. – 251. lpp.
- ¹⁹ *Колчин Б. А.* Новгородские древности. Деревянные изделия // Археология СССР. Свод археологических источников. E-1-55. – Москва, 1968. – С. 23, табл. 10.
- ²⁰ *Moszynski K.* Kultura ludowa Slowian, I. Kultura materialna. – Kraków, 1929. – S. 675–678, rys. 543, 544.

Jānis Apals

DIE ÄLTESTEN FUNDE DER ARBEITSINSTRUMENTE DER WALDBIENZUCHT IN LETTLAND

Zusammenfassung

Die Waldbienenzucht ist die ursprüngliche Form der Bienenzucht. Charakteristisch für sie ist die Schaffung von Bienenbehausungen in hohlen Bienenbäumen. Zur Waldbienenzucht und zur Bienenpflege gehört auch ein besonderer Satz von Bienenbehausungen.

Über die Geschichte der Waldbienenzucht in Lettland gibt es wenig Nachrichten. Als erster hat eine Beschreibung der Arbeitsinstrumente und -verfahren A. Bielenstein 1907 veröffentlicht. Später haben darüber auch P. Rizga, Z. Ligers, U. Niedra,

S. Cimermanis, L. Dumpe u.a. Autoren geschrieben. Einige Elemente der in archäologischen Grabungen gefundenen Arbeitsinstrumente haben A. Stubavs und M. Atgāzis veröffentlicht.

Das wichtigste Arbeitsinstrument der Waldbienenzucht ist der Aufzug – die Tritze. Vermittels der Tritze gelangt der Imker zum Bienenbaum und verrichtet die Bienenpflege. Die Tritze hat drei Bestandteile – die Hängevorrichtung, das Sitzbrett und den Tritzstrick, die ihrerseits aus weiteren Elementen bestehen.

In Lettland waren zwei Typen von ethnographischen Tritzen im Gebrauch.

Zum ersten Typ gehört die Tritze mit Haken (Abb. 1: 1), die verwendet wurde, wenn die Bienenbehausung in einer Baumhöhle unter einem starken Ast eingerichtet war.

Zum zweiten Typ gehört die Tritze mit einem Strick zum Einhängen (Abb. 1: 2), die verwendet wurde, wenn sich die Bienenbehausung in einem astlosen Baumstamm befand.

Die ältesten Fragmente und Elemente der Tritze hat man in Lettland bisher zumeist in den Ausgrabungen der im 9.–10. Jh. von den alten Lettgallern bewohnten Inselsiedlung Āraiši gefunden. Man fand sie in verschiedenem Fertigungsgrad, vom Halbzeug an bis hin zu Gegenständen, die beim Gebrauch zerbrochen waren. Das besagt, daß die Tritzen in der gegebenen Zeit in der Inselsiedlung an Ort und Stelle gefertigt wurden.

Die in Āraiši gefundenen Elemente der Tritzen wurden identifiziert, indem man sie mit den in Lettland und den Nachbarländern gebrauchten ethnographischen Tritzen sowie mit archäologischen Funden verglich. Von großem Wert waren in dieser Hinsicht die in der Inselsiedlung gefundenen Fragmente einer Tritze, die aus einem Haken, einem Ende des Sitzbretts, einem Tritzstrick und Sitzbrettstricken bestand.

Die Tritzhaken (Abb. 2: 1, 2) und Tritzbügel (Abb. 3: 7–9) von Āraiši waren aus gebogenen Nadel- oder Laubbaumstämmen, -ästen oder -wurzeln gefertigt, die Sitzbretter aber aus leicht gebogenen zähen

Laubbäumen (Abb. 2: 3, 4). Zur Fertigstellung von "Krähen" – dreiarmigen Strickverteilern (Abb. 3: 5, 6) – benutzte man dagegen Baumstücke mit einem dicht neben dem Stamm gabelnden Ast.

Alle zur Tritze gehörenden Stricke (Abb. 2: 5, 6) waren aus Lindenbastschnüren hergestellt. Die Tritzstricke waren im Fischgrätenmuster aus fünf gleichlaufenden Schnüren geflochten, die Sitzbrettstricke – aus zwei Fäden gewunden.

In der Kulturschicht fand man auch ein mit dem Sitzbrettstrick verknötetes Fragment eines Tritzstricks, eine Schlinge am Ende eines Einhängestricks sowie halbgefertigte Holzknöpfe (Abb. 2: 7).

Auf Bienenpflege mag wohl ein halbgefertigter Käfig der Bienenmutter bezogen werden (Abb. 3: 4), auf Honiggewinnung aus Waben – die Wachsprelle.

Auf weitere mit Waldbienenzucht verbundene Arbeitsinstrumente läßt es sich nur aufgrund von in der Inselsiedlung gefundenen Holzbearbeitungswerkzeugen und Haushaltsgegenständen schließen. Zum Aushöhlen der Bienenbäume hat man vermutlich eiserne Schmalaxt, die Hacke, das Stemmeisen, den Meißel (Abb. 3: 1–3) oder irgendeinen hölzernen Schlegel verwendet. Als Bienenschleier konnte ein Bastsieb dienen.

Dem Fundstück von Āraiši analoge Tritzkrähen wurden bei Ausgrabungen in Nowgorod in den Schichten des 10.–12. Jh. gefunden. In Weißrußland gebrauchten Waldimker solche Tritzkrähen noch zu Beginn des 20. Jh.

Aufgrund der in der Kulturschicht der Inselsiedlung gefundenen Elemente und der archäologischen und ethnographischen Parallelen können wir die Tritze mit Haken von Āraiši folgenderweise rekonstruieren (Abb. 1: 3).

Zum Schluß können wir folgern, daß die konstruktive Ausführung des wichtigsten Arbeitsinstruments der Waldbienenzucht im Territorium Lettlands – der Tritze – grundsätzlich schon zu Beginn des frühen Mittelalters, im 9.–10. Jh., bekannt sein sollte. Nachträglich wurden nur einzelne konstruktive Knoten verbessert.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Die Tritzen: 1 – ethnographische Tritze mit Haken, 2 – ethnographische Tritze mit einem Strick zum Einhängen, 3 – rekonstruierte Tritze mit Haken von Āraiši (Rekonstruktion von J. Apals, Zeichnung von I. Siliņa); a – Tritzhaken mit Strickschlinge und Tritzbügel, b – Strick zum Einhängen mit Tritzbügel und Holzknopf, c – Sitzbrett mit Stricken zum Einhängen und Strickverteiler, d – Tritzstricke, e – Bienenbehausung.

Abb. 2. Die in der Inselsiedlung Āraiši gefundenen Elemente der Tritzen: 1, 2 – Tritzhaken, 3, 4 – ornamentierte Sitzbretter mit Sitzbrettstricken, 5 – gewundener

Baststrick, 6 – ein mit dem Sitzbrettstrick verknötetes Fragment eines Tritzstricks, 7 – halbgefertigter Holzknopf.

Abb. 3. Die in der Inselsiedlung Āraiši gefundenen Arbeitsinstrumente der Waldbienenzucht und Elemente der Tritzen: 1–3 – eiserne Schmalaxt, Stemmeisen und Meißel, 4 – halbgefertigter Käfig der Bienenmutter, 5 – Teil der Wachsprelle, 6 – ornamentierter Teil des Strickverteilers (sog. "Krähenschnabel"), 7 – Strickverteiler (sog. "Krähe"), 8 – Tritzbügel, 9, 10 – halbgefertigter Tritzbügel.

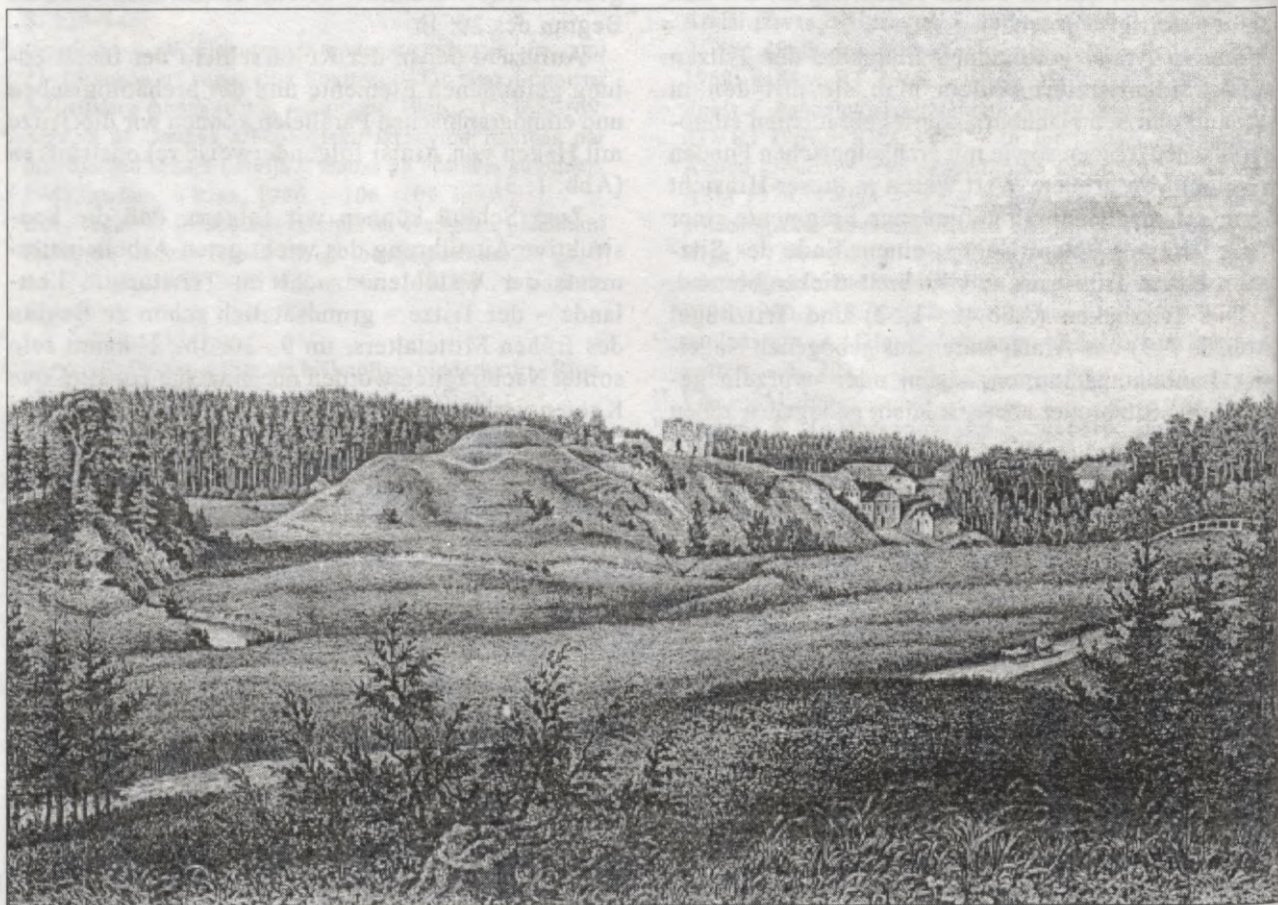
Māris Atgāzis

TĒRVETES SENVIETAS, TO PĒTNIECĪBAS GAITU SĀKUMS UN DAŽI SENVIETU HRONOLOĢIJAS JAUTĀJUMI

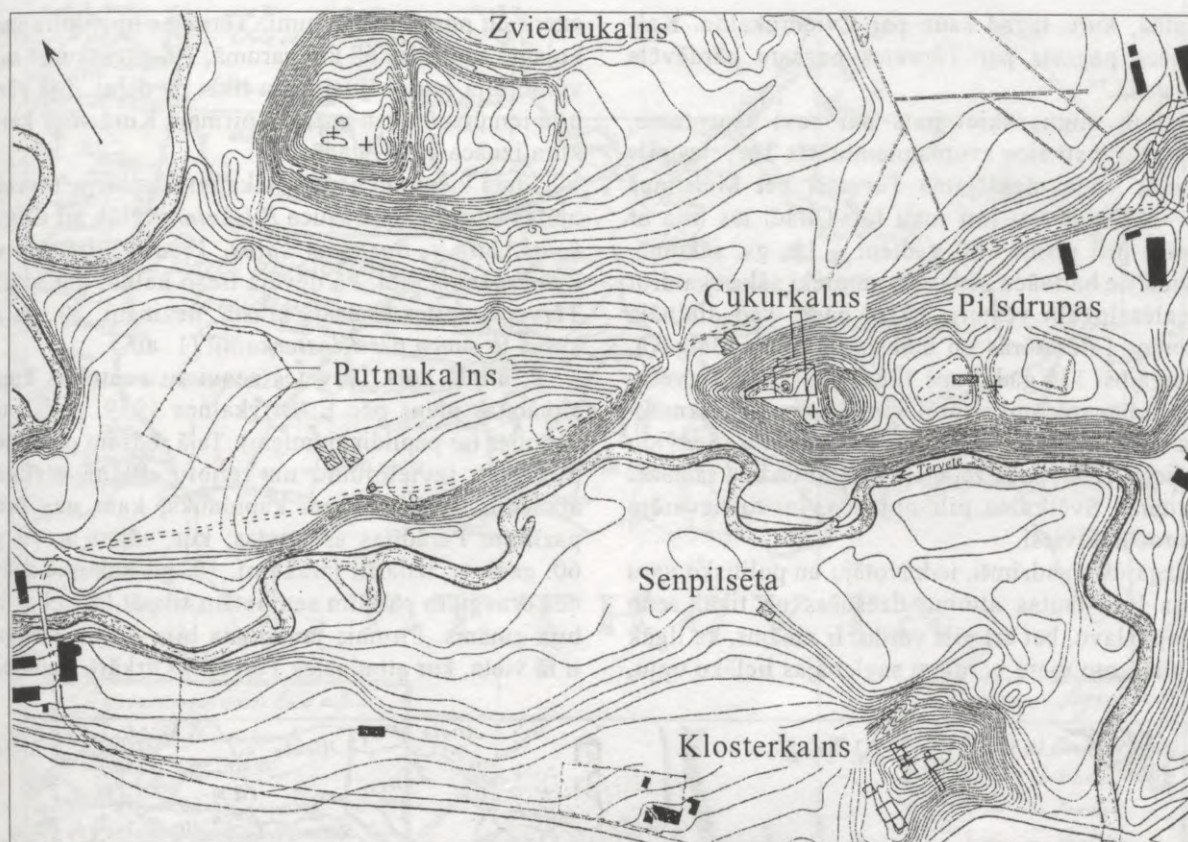
Tērvete – zemgaļu pilsnovads ar pili – 13. gadsimtā bija galvenais Rietumzemgales politiskais centrs. Tērvetes vēsture 13. gadsimtā cieši saistīta ar valdnieku Viestarda un Nameiša darbību. Rakstītie vēstures avoti Tērveti (*Thervetene, Tervethene, Terweten*) vai tērveticēšus (*Terwetein*) piemin 1219., 1254.–1286. gadā galvenokārt saistībā ar zemgaļu neatkarības cīņām¹ un Zemgales dalīšanas līgumiem starp Vācu ordeni, Rīgas arhibīskapu un Rīgas domkapitulu.² Cīņai pret Tērveti 1285.–1286. gada ziemā ordenis uzcēla Svētkalna jeb Heiligenbergas (*Heiligeberg*) pili. Lietuviešu (žemaišu) un zemgaļu apvie-

notiem spēkiem Svētkalna pili ieņemt neizdevās, tādēļ zemgaļi paši nodedzināja Tērvetes pili, atkāpās uz Rakti, vairākkārt nesekmīgi mēģinot Tērveti atgūt.

Pēc Mītavas (1265) uzcelšanas Svētkalna pils (1286–1290) kļuva par ordeņa otro operatīvo bāzi – nu jau pašā Rietumzemgales centrā. Svētkalnā atradās labi bruņots 300 vīru garnizons, nodrošināts ar militāro tehniku un lieliem pārtikas krājumiem. No turienes ordenis īstenoja sistemātisku iedzīvotāju iznīcināšanas, pārvietošanas un lauksaimniecības sagraušanas taktiku, panākot, ka agrāk bagātajā Zemgalē valda bads. Tādēļ pēc Rakes, Dobeles

1. att. Kalnamuižas skats ar Cukurkalnu 19. gs. vidū pēc V. S. Stavenhāgena gravīras (*Stavenhagen W. S. Album kürländischen Ansichten. Mitau, 1866*). Attēla labajā pusē kokiem apaugušā kalnā aiz aploka žoga Klosterkalns

2. att. Tērvetes senvietu centrālās kopas situācijas plāns (pēc Э. Бривкалне 1959, ar papildinājumiem). Ar krustiņiem iezīmētas 1865., 1866., 1892. gadā izdarīto izrakumu vietas. Ar svītrotiem laukumiem iezīmēti E. Brīvkalnes izrakumi 1951. gadā Tērvetes pilskalna (Cukurkalna) priekšpilī, 1952. gadā Sprīdišu parkā, 1953. gadā Cukurkalna ziemeļu pakājē, F. Zagorska izrakumi Tērvetes senpilsētā uz dienvidiem no pilskalna. Ar vienkāršu laukuma kontūru iezīmēti E. Brīvkalnes un F. Zagorska 1954.–1960. gada izrakumi Cukurkalnā, M. Atgāža 1975.–1976. gada izrakumi Klosterkalnā

un Sidrabenes izpostīšanas vairums no Rietumzemgales ļaudīm palika Lietuvā. Zemgaļi izcīnīja spožu uzvaru 1287. gada 26. martā kaujā pie Lielupes pietekas Garozes, kur krita 33 ordeņbrāļi, to skaitā mestrs Villekīns. Vēl 6 ordeņbrāļus zemgaļi saņēma gūstā; tikai vienu ar šķēpiem ievainotu ordeņbrāli zirgs bija iznesis no kaujas lauka. Atskaņu hronika citē kāda zemgaļa aicinājumu pirms šīs kaujas, kurš rāda, kāda nozīme Tērvetei un tās atgūšanai bija zemgaļu karavīru domās un sapņos: “Ja uzbrukums mums izdosies, tad Heiligenberga bojā ies, / no pils tie pulkus projām vāks / un miers pār mūsu zemi nāks” (10 525.–10 528. rinda).³ Šī uzvara tomēr netika izmantota. Kaujā bija kritis zemgaļu vadonis, un zemgaļu karaspēks nespēja tūlīt vienoti vērsties pret toreiz ļoti novājinātajiem ordeņa spēkiem Rīgā. Lielu triecienu zemgaļu politiskajai un militārajai vadībai ordenis bija devis jau savlaicīgi – ap 1281. gadu, kad ar zemgaļiem bija noslēgts līgums. Ordenis sarīkoja ar zemgaļiem kopīgas dzīres un nodevīgā kārtā nogalināja zemgaļu aristokrātiju. Bojā gāja arī Nameiša dzimta. Nameisis jau 1281. gada rudenī bija devies uz Lietuvu pie karaļa Traidena, lai kopīgi cīnītos pret ordeni Prūsijā pie Kristburgas.⁴

Tērvete kā centrs savu nozīmi zaudēja pēc tam, kad 1339. gadā Tērvetes pilskalna otrās priekšpils vietā uzcelto ordeņa pili (*Terveten*) 1345. gadā nopostīja lietuviešu karaspēks dižkunigaiša Alģirda vadībā.⁵ Šai pilij no akmens bija celts tikai apkārtmūris, kurš veido kvadrātu, kura malu garums nepārsniedz 25 metrus. Pils pieskaita pie mazākajām Livonijā zināmajām konventēkām. Pils iekšējās ēkas bijušas būvētas no koka.⁶ Pēc Vartbergas Hermaņa hronikas datiem pils ieņemta, pateicoties kāda cilvēka, vārdā Pāle, nodevībai. Nogalināti 8 ordeņbrāļi, visi vācieši, kas bijuši pilī, un daudz iedzīvotāju. Pēc B. Honekes Livonijas jaunākās atskaņu hronikas liecībām otrā gavēņa svētdienas naktī pils kalpotājs Palls (pēc B. Rusova hronikas zemgaliētis) atvēris pils mazos (sānu) vārtus.⁷ Tomēr Zemgalē palikušajiem zemgaļiem Lietuvas karaļu karaspēks kopumā nebija saudzīgs sabiedrotais – un iebrukumu laikā viņi cieta tāpat kā pārējie.⁸

15. gs. beigās ordenis savus izlēņotos zemesīpašumus Tērvetē apvienoja ar ordeņa fogtejas īpašumiem Kalnamuižā (*Hof zum Berge*). Tērvetes vārds tika aizmirsts. Arī Livonijas pastāvēšanas beigās ordeņa pils vietā uzceltā mūra pils (1560–1701) saucās *Hofzumberge*.⁹ To Ziemeļu kara laikā 1701. gadā pilnīgi sagrāva zviedru lielgabali, kuri bija uzstādīti

pilskalnā, kuru tagad sauc par Zviedrukalnu. Kalnamuižas pagasts par Tērvetes pagastu pārdēvēts 1925. gadā.¹⁰

Pašlaik mums šķiet pats par sevi saprotams, ka 13. gs. rakstītajos avotos pieminētās Tērvetes pils atrašanās vieta meklējama Tērvetē, bet Mežotnes pils – Mežotnē vai ļoti tuvu tai. Citādi tas bija ar Tērvetes pili pirms 180 gadiem – 19. gs. sākumā, kad vietējie baltvācu senatnes pētnieki sāka skaidrot Zemgales lokālo vēsturi. 1816. gadā, kad dibināja Kurzemes Literatūras un mākslas biedrību Jelgavā, bija pagājuši 530 gadi kopš 1286. gada, kad Tērvetes zengaiži, nevarēdami izturēt nemītīgo ordeņa uzņēmšanos un postījumus, atkāpās uz Zemgales dienvidu novadiem. 1290. gadā zengaiju pretestība bija salauzta un ordenis Svētkalna pili nojauca, lai to nevarētu izmantot lietuvieši.

Aizgājušie gadsimti, iedzīvotāju un politisko varu maiņas bija tautas atmiņā dzēsušas ne tikai seno zengaiju slavu, bet arī pils vārdu. Ir zināms, ka ilgāk par apdzīvoto vietu vārdiem saglabājas lielāko upju,

ezeru un purvu nosaukumi. Tērvetes upe, kura izsekojama apmēram 68 km garumā, 19. gs. sākumā savu vārdu bija saglabājusi, taču tikai pa daļai. Tās vārds bija iemūžināts jau agrāk – pirmajā Kurzemes kartē, kura iznāca 1747. gadā.

Tautā vienu no neparastākajiem kalniem Tērvetes upītes labajā krastā sauca *Pilskalns*, vēlāk arī *Cukurkalns*, otru – *Baznīcas kalns*, *Vecais pilskalns* vai *Zviedrukalns*, bet, kā dēvēja trešo kalnu, kas situēts Tērvetes upītes kreisajā krastā, nezinām. 20. gs. sākumā to sauca par *Klosterkalnu* (1. att.).

2. attēlā dots Tērvetes senvietu centrālās kopas situācijas plāns pēc E. Brīvkalnes 1959. gada publikācijas (ar papildinājumiem). Tajā redzam pieminēto pilskalnu izvietojumu un reljefu. Plānā atzīmēta apmetne, senpilsēta un kapulauks, kam nav ārēju pazīmju. Parādītas arī vietas, kur, sākot ar 19. gs. 60. gadiem, izdarīti izrakumi. 19. gs. sākumā senatnes draugiem par šīm senvietām tikpat kā nekas nebija zināms. Pirmais jautājums bija – kur Zemgalē ir tā vieta, kur atradusies Tērvete? Otrkārt, vajadzēja

3. att. 13. gs. sākuma Tērvetes pils un novada lokalizācijas mēģinājums J. L. Bergera kartē (pēc J. L. Börger 1778, S. 15, 16). Detaļa

4. att. Kurzemes un Zemgales iedalījums pirms Vācu ordeņa iebrukuma K. F. Vatsona kartē (1822). Detaļa

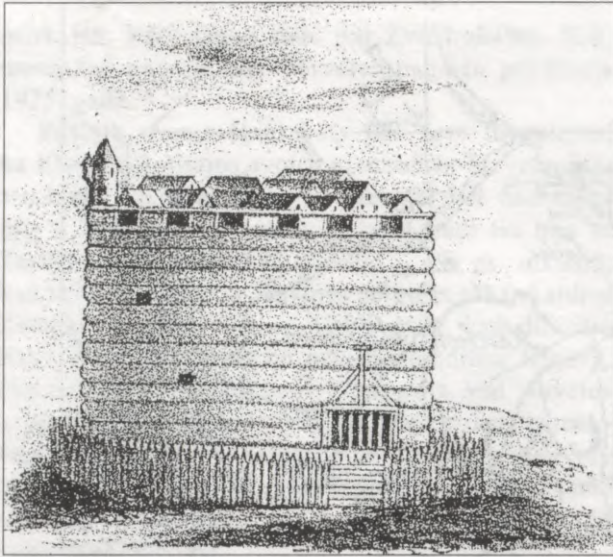
apsvērt, uz kādu laiku šie pieminekļi attiecas un kāda varētu būt to loma. Kalnamuižas senvietas (Tērvetes senvietu centrālā kopa) bija samērā labi saglabājušās, pateicoties tam, ka, Tērvetei 13. gs. beigās un 14. gs. vidū zaudējot savu politisko nozīmi, pilskalni bija paglābušies no lielākām jaunlaiku būvēm, vienīgais izņēmums – Tērvetes Cukurkalna priekšpili 16. gs. beigās uzbūvētā pils.

Pirmie vēsturnieku mēģinājumi noteikt Tērvetes atrašanās vietu bija neveiksmīgi, jo pamatojās uz vienīgo Tērvetes pieminējumu un Viestarda darbības aprakstu (1219) Indriķa hronikā (J. D. Grūbera (1740) un J. G. Arnta (1747) izdevumi). Runa ir par to vietu hronikā, kuru vēlākos izdevumos dēvē par XXIII, 4 nodaļu. Ērgemes draudzes mācītājs Johans Ludvigs Bergers savā 1778. gadā Rīgā izdotā grāmatā, kuras nosaukums latviski skanētu "Pētījums par Līvzemes senatni, tās tautām, īpaši latviešiem", Tērveti lokalizē pavisam tuvu Mežotnei.¹¹ J. L. Bergers, zīmējot bīskapa Alberta laika Livonijas karti, Tērveti (*Ternetene*) novieto Mūsas un Mēmeles starpupē (3. att.). Mūsdienu arheoloģijas kartēs pēc J. L. Bergera versijas Tērvete atrastos starp Ceraukstes Aužeļu un Kamārdes pilskalnu, kur 20. gs. vēsturnieki A. Bauers (1939),¹² V. Biļķins (1973)¹³ un arheologs Ē. Mugarēvičs (1999)¹⁴ lokalizē Austrumzemgales tālākos novadus – Nogaileni un Plāni. J. L. Bergera kartē zemgaļu teritorija (*SEMIGALLEN*)

rādīta tikai Augšzemē (Sēlijā), vadoties no Zemgales bīskapijas robežām tajā laikā, kad sākās Zemgales pakļaušana. Tolaik arī par varbūtējo zemgaļu ostu uzskatīja Sēlpili.

Pavērsienu Zemgales senvietu lokalizēšanā deva Atskaņu hronikas publicēšana, sākot ar L. Bergmaņa pirmo izdevumu (1817). Nākamais nozīmīgākais – J. G. Bunges 13. gs. dokumentu izdevums (1853). Sāka ņemt vērā valodniecības, toponīmijas un arheoloģisko pieminekļu apzināšanas datus, kopš 19. gs. 60. gadiem veica pārbaudes izrakumus pilskalnus.

Lestenes latviešu draudzes mācītājs un žurnālists K. F. Vatsons ir pirmais (1819, 1822),¹⁵ kas Tērvetes pili meklēja Kalnamuižā pie Tērvetes upes: tur bija zināmi divi pilskalni viens otra tuvumā, mūra pils un kaimiņos Dobeļe. K. F. Vatsons bija saziņējis arī varbūtējo Rakti (4. att.). Tērvetes pili K. F. Vatsons lokalizēja Zviedrukalnā, bet vācu Svētkalna pili – Kalnamuižas pilsdrupu vietā. Pēc tajā laikā esošajiem datiem meklēt Svētkalna atrašanās vietu tur, kur celtas vēlākās vācu mūra pils, šķita loģiski. Cukurkalns bija pārāk tuvu pilsdrupām, lai tur lokalizētu pirmo pagānu pili, bet Zviedrukalns pēc attāluma un Atskaņu hronikas norādījuma, ka starp pagānu pili un Svētkalna pili atradusies zemiene, pilnībā atbilda situācijai dabā. K. F. Vatsona atziņas par Tērveti literāri epistolārā žanrā pēc viņa nāves popularizēja O. Mirbahs savas grāmatas divos izdevumos

5. att. "Senlatviešu Tērvetes pils" pēc zīmējuma O. Mirbaha grāmatā (O. Mirbach 1844, S. 228)

(1844, 1846)¹⁶ – 2. izdevums bija ļoti izplatīts Baltijas vācu muižniecības, turīgo ļaužu un inteliģences aprindās. O. Mirbahs atsaucās arī uz K. F. Vatsona darbiem. Šīs grāmatas latviešu valodā brīvi tulkotajā saīsinātajā variantā (1899) attēli nav publicēti, trūkst arī atsauču uz K. F. Vatsona darbiem.¹⁷

O. Mirbahu un K. F. Vatsonu vienoja apgaismības idejas un draudzīga attieksme pret latviešiem, tādēļ O. Mirbaha darbā Tērvetei un cīņām pie Tērvetes pils veltītas jūsmīgas rindas. Par Kalnamuižu O. Mirbahs raksta: "Te arī atrodas zemgalešu stiprā pils Tērvete. Tā, liekas, bijusi viņu varas viducis un vāciešiem kā skabarga [*Dorn* – burtiski ērkšķis] acīs"; "Te mita drošs kā ērglis savā ligzdā kara kāriģais latviešu virsaitis Viestars"; "Neviena tauta nav ar mazākiem līdzekļiem un lielāku dūšību savu brīvību aizstāvējuse".¹⁸

O. Mirbaham un K. F. Vatsonam bija atšķirīgi uzskati par to, kur atradusies zemgaļu Tērvetes pils. O. Mirbahs to iztēlojās Kalnamuižas pilsdrupu vietā un tām līdzās esošajā pilskalnā ar augstu, ķeglim (vai konusam) līdzīgu smaili (*wie ein Kegel spitz*). Nav norādījumu, ka K. F. Vatsons vai O. Mirbahs būtu lietojuši apzīmējumu "Cukurkalns" (*Zuckerhut*). Varbūt šo nosaukumu viņu laikā nelietoja. O. Mirbaham valnis asociējās ar iecienītās ķegļu spēles figūru vai ģeometrisko konusu.¹⁹ Tomēr jāņem vērā, ka O. Mirbahs, būdams profesionāls vēsturnieks, sava literārā varoņa vēstulēs nevarēja Tērvetes pilskalna valni salīdzināt ar cukurgalvu, jo hercoga Jēkaba laikā nebija pazīstams ne rafinēts cukurs, ne cukurgalva.

O. Mirbaha publicētās "senlatviešu Tērvetes pils" attēls rāda, ka dota brīva vaļa mākslinieka fantāzijai (5. att.). Tomēr mēģināts parādīt, ka aizsargceltnes būvētas no koka, to sienas salīdzinājumā ar pils nelielo platību stāvas, augstas un nepieejamas. Šķiet, ka šādu rekonstrukciju veicinājis līdzās Kalnamuižas pilsdrupām esošā Pilskalna mazais plakums un neparasti augstais valnis. Attēlā redzam no nesamē-

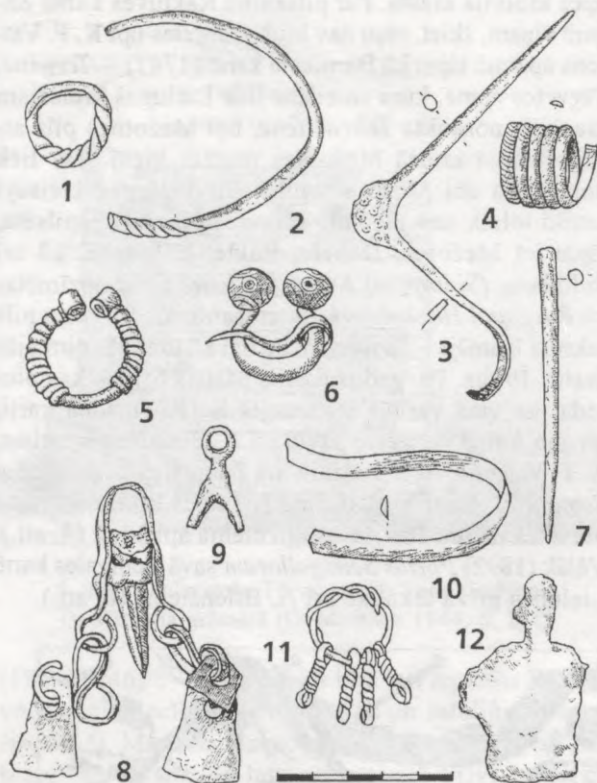
rīgi resniem un gariem baļķiem guļbūvē celtu ēku, kurai tikai 11 vainagi. Tā ir pakšos nesaistīta un no būvniecības viedokļa diez vai iespējama torņveida būve. Aizsargsienas augšmalai ir 13.–14. gs. mūra pilīm raksturīgais robojums. Vienīgā mūsu zemes etnogrāfiskā iezīme – baļķu spraugu lodziņi un asinātu koka stabu žogs, kas apņem pili. Ēkas pils laukumā lielā augstumā un apaļais tornītis atgādina miniatūras vēlo viduslaiku celtnes.

T. Kalmeiers un K. Napjerskis Atskaņu hronikas 1853. gada izdevuma komentāros par Tērvetes senvietu lokalizāciju atsaucas uz K. F. Vatsonu un O. Mirbahu,²⁰ savukārt ieblīstot pret Rakes lokalizāciju uz ziemeļiem no Dobeles, jo tai jābūt tuvāk Lietuvas robežai. Vartbergas Hermana hronikas izdevējs L. Strēlke (1863, vācu val.) respektē T. Kalmeiera vērtējumus.²¹ Tērvetes lokalizācijā ļoti svarīga ir K. F. Vatsona un T. Kalmeiera norāde uz ordeņmestra izdotiem dokumentiem par Tērvetes zemju izlēpošanu Klausam Medenheimam 1462. gadā. Pēc viņa nāves 1469. gadā Tērvetes īpašumi apvienoti ar Kalnamuižu.²² Tādējādi bija iegūti arī dokumentāli norādījumi, ka Kalnamuiža ir Tērvetes pēctece.

K. F. Vatsona domas par Tērvetes senvietām izteiktas referātos Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības sēdēs Jelgavā. 1819. gada 5. novembrī nolasīts referāts par Kurzemes iedalījumu pirms Vācu ordeņa iebrukuma. Priekšlasījums sagatavots, izmantojot 13. gs. dokumentus un senākās hronikas. Tērvetes vēstures jautājumam viņš pieskāries arī 1819. gada 8. janvāra priekšlasījumā, kurā rādījis Kurzemes un Zemgales hidrogrāfisko ainu. Abi ziņojumi ilustrēti ar kartēm.²³ Pirmās kartes daļu, kas rāda Zemgali, mēģināts reproducēt šī raksta 4. attēlā. Abi ziņojumi liecina, ka K. F. Vatsons neparasti ātri reaģējis uz Ditleba Alnpekes hronikas iznākšanu. Tā tolaik Rīmju jeb Atskaņu hroniku sauca pēc šķietamā tās sarakstītāja vārda.

Lai gan K. F. Vatsons labi pazina Rietumzemgali, protams, viņš tik īsā laikā – divos gados, turklāt no paša darba brīvā laikā nevarēja salīdzināt hronikas datus un vietvārdus, nemaz nerunājot par pilskalnu meklēšanu. Plašāku 13. gs. dokumentu krājumu toreiz vēl nebija. K. F. Vatsons zināja pilskalnu Jaunpils Kartavu kalnā un novietoja tajā Atskaņu hronikā ceļā no Dobeles uz Kuldīgu pieminēto Babotes pili (*Baboten*) – ar jautājuma zīmi. Līdzīgi Baboti vēlāk lokalizējis E. Brastiņš (1926)²⁴ un Ē. Muguŗēvičs (1999).²⁵ Tādos ieskatos bija arī M. Atgāzis (1966),²⁶ gan K. F. Vatsona darbus nepazīdams un sekodams E. Brastiņam. K. F. Vatsons bija Zemgales un Kurzemes vēsturiskās ģeogrāfijas sācējs, un viņa darba turpinātājiem bijis iespējams 180 gadus pārdomāt šos jautājumus. Mums tagad nedrīkstētu likties jocīgi, ka Dobeles un Dobes zemes ir it kā apvienotas ar Spārneni (K. F. Vatsona kartē *Spahren*), piešķirot Dobelei robežnocietinājuma lomu pie Tērvetes apgabala robežas. K. F. Vatsons ļoti labi zināja, ka 7. verstis uz ziemeļrietumiem no Dobeles ir Dobes muiža, tādēļ ir meklējis tuvāku sakarību. Divi pilskalni Liel-

7. att. Kalnamuižas senvietās 1863.–1892. gadā atrastās rotaslietas, to sagataves un izejmateriāli:

1 – bronzas gredzens ar tordētu priekšpusi un pamīšus galiem (KPM 443/IX^a5), 2 – bronzas kaklariņķa fragments ar nevienmērīgi tordētu loku (KPM 450^a/IX^aV), 3 – bronzas saktas zosla ar gaiļa seksti un atrofītu aptinumu (KPM 1030/IX^a2), 4 – bronzas spirālgredzens ar ornamentētu vienu viju (KPM 451/IX^a5), 5 – bronzas pakavsakta ar atrofītiem galiem un aptinumu, bez zoslas (KPM 444/IX^a5), 6 – maza bronzas pakavsakta ar lielām, plakanām magoņpogaļām, rotātām ar loka līnijām (KPM 445/IX^aV), 7 – bronzas rotadatas gals (KPM 448/IX^aV), 8 – dzīvnieka zobs, iekalts bronzas plāksnītēs ar trapecveida piekariņiem (KPM 460/IX^aV), 9 – bronzas divžuburu piekariņš ar lielu austiņu (KPM 452/IX^a1), 10 – bronzas spirālaproces fragments ar griezumā trīsstūrveida loku (KPM 450/IX^aV), 11 – bronzas gredzens – sadalītājs ar tajā iekārtiem četriem stienīšu važiņas locekļiem (KPM 444/IX^aV), 12 – bronzas sakusums (KPM 1033/IX^a, Taf. II)

Jādomā, ka plašākas ziņas par Tērveti K. F. Vatsons sniedzis slavenajā referātā,²⁷ kas nolasīts 1821. gada 5. janvārī un veltīts diviem Zemgales 13. gs. varoņiem Viestardam un Nameisim. Pēc pavisam īsā sēdes atreferējuma Jelgavā iznākušajā vācu avīzē, kas sistēmātiski publicēja Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības protokolus, redzam, ka autors referātu nolasīt uzticējis vienam no biedrības vadītājiem vēsturniekam J. F. fon Rekem.²⁸ Iespējams, ka K. F. Vatsons tā rīkojies, lai pats nesāņemtu pārmetumus par jūsmīgo, latviešiem draudzīgo nostāju. Būdam latviešu valodas aizstāvis, viņš jau iepriekš bija saņēmis šādus pārmetumus. (Šajā “Arheoloģijas un etnogrāfijas” laidienā etnogrāfe Lilita Vanaga K. F. Vatsona darbībai Kurzemē veltījusi plašāku rakstu. Esmu pateicīgs viņai par sniegto konsultāciju.) K. F. Vatsona

manuskripts par Viestardu un Nameisi Latvijas Vēstures arhīvā starp viņa rokrakstiem nav atrodams. Iespējams, ka 1821. gada sākumā lasītais referāts 1822. gadā iznākušajā izdevumā (kur publicēti pārējie svarīgākie raksti) nav paspējis iekļūt. Pēc tam šim izdevumam turpinājuma nebija. Varbūt vainojama arī cenzūra.

Ierosmi izrakumiem Kalnamuižā deva divasmeņu zobens, kuru atrada 1863. gadā, ierīkojot jauno muižas dārzu.²⁹ Muižas dārznieka dēls Jelgavas reālskolas skolnieks Hugo Meiers ar sava skolotāja E. Krīgera starpniecību 1864. gadā to dāvāja Kurzemes Literatūras un mākslas biedrībai Jelgavā. Atradums radīja interesi.³⁰ Zobena asmens lielākā daļa gan bija nolauzta, bet rokturis samērā labi saglabājies: to noslēdza apaļa ripveida poga, šķērsis taisns (8. att.: 7). Šķiet, ka senatnes pētnieki saskatīja šī zobena līdzību ar 12.–13. gs. miniatūrās attēlotiem. Turpat bija atrasts arī ar bronzu apkalts lāča zobs ar bronzas trapecveida piekariņiem (7. att.: 8).

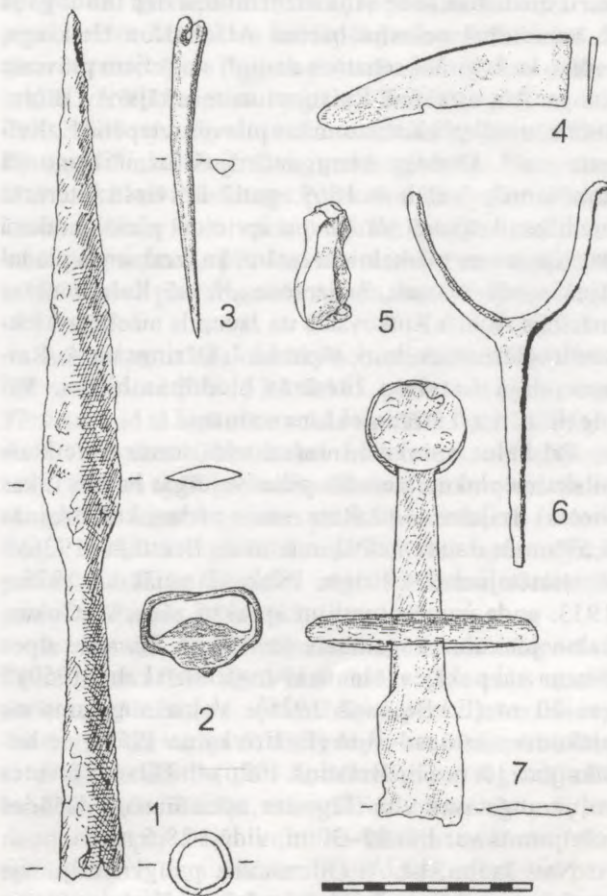
Pirmie nelieli arheoloģiskie izrakumi Kalnamuižā notika gadu vēlāk – 1865. gada augustā skolotāja ķīmijas zinātņu kandidāta Edmunda Krīgera vadībā,³¹ rokot Tērvetes otrajā priekšpilī, pilsdrupu rietumu nogāzē. Rakums sasniedzis 1–1½ pēdu (30–45 cm) dziļumu. Precīza izrakumu vieta nav zināma. Izrakumi ilguši pusstundu. Atrastas 17 senlietas. Starp tām ir divi bronzas gredzeni (7. att.: 1, 4), divas pakavsaktas (7. att.: 5, 6), viens piekariņš (7. att.: 9), pa vienam bronzas kaklariņķa, rotadatas un aproces fragmentam (7. att.: 2, 7, 10), kā arī no bronzas stieples darināts gredzens – sadalītājs ar tajā ievērtiem četriem stienīšu važiņas locekļiem (7. att.: 11). No darbarīkiem atrasta dzelzs izkopts smailes daļa (8. att.: 4). Starp E. Krīgera ieguvumiem ir arī no raga izgatavota liela adata (8. att.: 3), krama nuklejs (8. att.: 5) un vairākas krama šķilas. Par piesi nosauktais priekšmets gan to atgādina, bet atbilst tagad pēc izrakumiem 16.–18. gs. pieminekļos pazīstamai musketes balsta dakšiņai (8. att.: 6). E. Krīgera pieminētie apkalumi ar radzēm lietoti zirgu kalšanai ziemas ceļā. Tos visbiežāk atrod 13.–14. gs. dzīvesvietās (8. att.: 2). E. Krīgera izrakumos Tērvetes Cukurkalna otrajā priekšpilī tika atrasts daudz trauku lausku un ogļu. E. Krīgers domāja, ka trauku lauskas pieder urnām un ka ogļu slānis norāda uz ugunskuriem. Viņš sprieda, ka tur varētu būt bijuši skandināvu, lībiešu vai zemgaļu apbedījumi, kas, iespējams, saistīti ar 13. gs. cīņām. Ar 12.–13. gs. zemgaļu apbedījumiem Tērvetes dārzā patiešām varētu būt saistīts pieminētais zobens, tāpat dažus gadus vēlāk – 1867. gadā atrastais šķēps (8. att.: 1) – priekšmeti, kas mēdz būt kapu inventārā. Ugunskapi dzelzs laikmeta kapos Zemgalē ir ļoti reti sastopami. Baltvācu senatnes pētnieki urnu un ugunskapu nozīmi Zemgalē pētītos dzelzs laikmeta apbedījumos ir pārvērtējuši, pārāk centīgi piesaistot analogijas no Austrumprūsijā un citur Ziemeļeiropā un Viduseiropā pētītiem pieminekļiem, kas lielākoties attiecas uz 1. g.t. pr.Kr. un to laika posmu, kuru mēs

tagad saucam par agro (1.–4. gs.) un vidējo dzelzs laikmetu (5.–8. gs.).

19. gs. 60. gados starp muzejos nonākušām senlietām nebija neviena priekšmeta no Kalnamuižas pagasta, ko varētu pieskaitīt 1.–8. gadsimtam. Tikai 60. gadu otrajā pusē Lielaucē, Īles un Naudītes pagasta senvietās sākās pārbaudes izrakumi un tika iegūtas senlietas, taču atradumu hronoloģija racējiem nebija skaidra. Izrakumi dzīvesvietās nebija notikuši. E. Krīgers rīkojās metodiski pareizi, atrastajām māla trauku lauskām meklējams paralēles mūsu pašu zemē, bet kolekcijās atrada līdzību ar Aizkrauklē un J. Dēringa 1863. gada izrakumos Kurzemes “Vella laivās” iegūto keramiku. Cik varam spriest, E. Krīgera atradumi saistāmi ar kultūrslāni, kas atbilst Tērvetes priekšpils apdzīvotības laikam (daži varētu piederēt arī mūra pils periodam).

Pareizs ir E. Krīgera spriedums, ka pagānu pils bijusi iepretim viņa izrakumu vietai (Cukurkalnā). Apzīmējumu *Cukurkalns* viņš nelieto. E. Krīgers savā aprakstā dod arī īsu militāro notikumu apskatu pie Tērvetes 1259., 1271., 1279., 1281., 1286. un 1290. gadā. E. Krīgers, tāpat kā K. F. Vatsons, pieņem, ka Svētkalna pils atradies mūra pils vietā. Mēs šādam uzskatam nevaram piekrist, jo Atskaņu hronikā ir minēts, ka starp Tērvetes pili un Svētkalna pili bijusi mitra pļava. E. Krīgers raksta, ka K. F. Vatsona hipotēzi par pagānu pilskalnu Zviedrukalnā viņš nevar pieņemt tādēļ, ka tai neesot pierādījumu – pagānu pils bijusi koka un neesot zināms, vai kaut kas vēl no tās saglabājies. Tur esot tikai vaļņi un grāvji. Nepieciešami izrakumi.

E. Krīgers, tāpat kā K. F. Vatsons, atzīst, ka Tērvetes pagānu pils vārds turpina dzīvot Tērvetes strauta nosaukumā, kuru vācieši pārdēvējuši par *Terpentin*. Tērvetes pils lokalizācijas noteikšanā upes nosaukumam ir ļoti nozīmīga loma, tādēļ nepieciešams neliels ekskurss kartogrāfijā. Ja pārlūkojam Tērvetes upes atspoguļojumu 18. gs. – 20. gs. sākuma kartēs, tad atklājas nepatīkama aina – Tērvetes vārda izkropļošana un zušana. Senāko Kurzemes–Zemgales karti, kurā atrodams Tērvetes upes nosaukums *Terwitte Fl[us]*, sagatavojis Ā. Grots (1676–1726) un J. Barnikels (1700–1746). Tā iznākusi Nirnbergā 1747. gadā jau pēc abu autoru nāves.³² K. Neimaņa 1833. un 1846. gada Kurzemes kartē upes posmā pie Bukaišiem redzam Tērvetes strautu – *Terwet B[ach]*, bet pie Mītavas (Jelgavas) pirms ietekas Svētē – *Terpentin B[ach]*.³³ Tas liecina, ka šī senā toponīma kropļotāji laikam gan bijuši baltvācu izcelsmes pilsētnieki, kuriem vienaldzīga Zemgales pagātne. *Terpentin* kā Tērvetes upes paralēlais nosaukums reģistrēts jau 1819. gadā K. F. Vatsona sagatavotā kartē, kura iespiesta 1822. gadā. Turpmākos karšu izdevumos līdz pat 1908. gadam dominē pazemojošais upes nosaukums. Tas visspilgtāk parādās septiņos K. G. Rikera kartes izdevumos. Sestajā – 1908. gada izdevumā vēl joprojām *Terpentin*, tikai septītajā izdevumā 1914. gadā Kalnamuižas–Zaļenieku posmā minēti abi nosaukumi – *Terwete od[er] Terpentin*.³⁴

8. att. Kalnamuižas senvietās 1863.–1892. gadā atrastie ieroči, zirglietas un darbarīki:

1 – dzelzs uznavas šķēpa gals (KPM 550/IX*1), 2 – dzelzs apkalums ar diviem iedzītņiem un rēdzi (KPM 456/IX*1), 3 – raga adata ar aci resgalī (KPM 458/IX*3), 4 – dzelzs izkopts smailes daļa (KPM 454/IX*1), 5 – krama nuklejs (KPM 540^d/IX*3), 6 – dzelzs balsta dakšiņa musketei (KPM 457/IX*1), 7 – dzelzs divasmeņu zobena roktura daļa ar ripveida pogu (KPM 441/IX*1)

Vācu kartogrāfus 19. gs. 80. gados respektējis arī Skruzīšu Mikus³⁵ un kādā 90. gados iznākušā kartē (kas nav saistīta ar vēsturi) arī latviešu kartogrāfijas pamatlicējs Matīss Siliņš. Taču to var iztulkot arī kā rēķināšanos ar faktu, ka intelīģences aprindās, kam viņu darbi adresēti, modernais apzīmējums bija guvis virsroku. Sevišķi tādēļ, ka tas apstiprināts ar drukāto vārdu. M. Siliņš turpmāk konsekventi lieto Tervetes vai Tervietes upes vārdu tā senākajā formā – ar īso “e”. Viņš pirmais publicē Kalnamuižas detalizētu plānu ar abiem toreiz zināmajiem pilskalniem Tērvetes upes krastā.³⁶

Nākamie arheoloģiskie pētījumi Kalnamuižas senvietu kompleksā notika 1866. gada 14. aprīlī Cukurkalnā un Zviedrukalnā. Tos organizēja toreiz vēl Jaunaucē draudzē strādājošais mācītājs Augusts Bīlenšteins, kurš bija guvis ievēriību ar latviešu valodas pētījumiem un kopš 1864. gada bija Latviešu literārās biedrības priekšsēdētājs. Izrakumi veikti ar Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības spēkiem. A. Bīlenšteina referātā par izrakumu rezultātiem,³⁷

kuru biedrības sēdē viņa aizņemties dēļ 1866. gada 7. septembrī nolasīja barons Alfons fon Heikings, teikts, ka "vairāki senatnes draugi, starp tiem prāvesta kungs Augusts fon Raisons un mācītājs A. Bīlenšteins, uzsākuši Kalnamuižas pilsvietu izpēti; E. Krīgera un J. Dēringa kungi izdarījuši uzmērīšanu un zīmēšanu". Vēlāk – 1869. gadā Latviešu literārās biedrības krājumā (*Magazin*) ievietotā plašākā rakstā par Kurzemes pilskalniem lasām, ka izrakumos piedalījušās vēl vismaz 7 personas,³⁸ arī Kalnamuižas mācītājs Ādolfs Rutkovskis un Jaunpils mācītājs Aleksandrs Bernevis, kuri, tāpat kā J. Dērings un A. Raisons, bija Latviešu literārās biedrības biedri. Vai pieaicināti arī strādnieki, nav zināms.

Pilskalna aprakstā interesi rada toreiz noteiktais pilskalna plakumā esošās piltuvveidīgās bedres (akas vietas) dziļums – 12 Reinzemes pēdas, kas līdzinās 3,69 m un daudz neatšķiras no E. Brastiņa (1926)³⁹ konstatētajiem 3 metriem. Pilskalna vēlākie – 1923.–1953. gada uzmērojumi un apraksti rāda, ka Cukurkalna plakuma augstākais punkts no Tērvetes upes līmeņa vai pakājes lēšams 19 m (E. Brīvkalne 1959)⁴⁰ vai 20 m (E. Brastiņš 1926). Vaļņa augstums no plakuma virsmas – 8 m (E. Brīvkalne 1959), ne lielāks par 10 m (E. Brastiņš 1926).⁴¹ Tātad Tērvetes vaļņa augstums virs Tērvetes upes līmeņa dažādos mērījumos var būt 27–30 m, vidēji 28,5 metri.

Nav šaubu, ka A. Bīlenšteina palīgi mērījumus centušies veikt precīzi, taču mērījumu lielais apjoms divos pilskalnos paralēli izrakumiem, šķiet, ir licis kļūdīties, šos datus apkopojot. A. Bīlenšteina uzrādītais vaļņa augstums – 120 pēdas. Ņemot vērā, ka Reinzemes jeb prūšu pēdas garums ir 31,39 cm,⁴² iznāk, ka Cukurkalna valnis virs Tērvetes upes līmeņa paceļas 37,67 metrus. Šķiet, ka laika taupīšanas nolūkā E. Krīgers un J. Dērings mērījuši tikai pilskalna un vaļņa kopējo augstumu no upes līmeņa; otrkārt – mērījuši vaļņa augstumu no plakuma līdz tā augstākajam punktam. Aprakstā nav norādīts plakuma augstums. Tas iegūstams, no pilskalna kopējā augstuma (vaļņa augstākais punkts) atņemot vaļņa augstumu, mērot no plakuma līmeņa. Kļūmīgā kārtā izdarīts pieskaitījums, rezultātā dubultojojot vaļņa augstumu un tādējādi Tērvetes pilskalnu paceļot par 9 m augstāk. Vai šī kļūme vēlāk pamanīta, grūti teikt, tikai 1869. gadā A. Bīlenšteins to atkārti, atsaukdams uz J. Dēringa mērījumiem un norādīdams, ka pilskalns no ziemeļu puses ir zemāks.

Par Cukurkalna trīsstūrveidīgajā plakumā izdarīto izrakumu metodiku liecina A. Bīlenšteina atziņums: "Izrakumi minētā trīsstūra dažādās vietās nekur neuzrādīja mūrējuma pēdas, bet bieži bija redzamas koka ogles, un lielā vaļņa jeb īstās Cukurgalvas [*Zuckerhut*] rietumu nogāzes pakājē rakums uzdūrās lielam pārogļojušās labības daudzumam, vairumā miežiem, bet arī rudziem un auzām." Tas liecina, ka pilskalnā izdarīts lielāks skaits pārbaudes rakumu jeb šurfu.

Šādi izrakumi objektos, kur mītņu slānis biezs (un kuru piederība arheoloģiskajiem pieminekļiem

nerada šaubas), mūsdienās netiek praktizēti. Arī zondējuma rakumiem jābūt iezīmētiem pētītā pieminekļa plānā. J. Dērings to izrakumu laikā parasti darīja. Viņa zīmējumi nav saglabājušies.

19. gs. 60. gados Zemgales senatnes pētnieki nevarēja iedomāties, ka mūsu pilskalnos varētu būt vairākus metrus biezi un atradumiem bagāti slāņi. A. Bīlenšteins balstījās uz pieņēmumu, ka "zemnieku pilis" nav bijušas ilgstoši apdzīvotas. Tā kā A. Bīlenšteina izrakumos uziets pārogļojušos graudu slānis, visticamāk, ka viņa pārbaudes rakums nav sniedzis dziļāk par 13. gs. sākuma labības apcirķņiem, daļu no kuriem atraka un izpētīja apmēram 90 gadus vēlāk – E. Brīvkalnes vadītos izrakumos.

Tajā pašā dienā A. Bīlenšteina vadībā pārbaudes izrakumi izdarīti arī Zviedrukalnā, kas atrodas 150–200 m uz ziemeļiem no Cukurkalna. A. Bīlenšteins sniedz datus par tā izmēriem. Arī šis pilskalns spēcīgi nocietināts ar valni nogāzē un otru valni plakuma austrumu galā. Tāpat kā Cukurkalnam, arī Zviedrukalnam austrumu pusē bijušas divas priekšpilis. Pirmajai priekšpilij arī plakuma rietumu galā bijis valnis. Pārbaudes rakums izdarīts pils plakuma ziemeļrietumu daļā – bedrē, kuras dziļums 7–10 pēdas. Atsegti akmeņi un ķieģeļu gabali, kurus, pēc viņa domām, tikko varējis par mūri saukt, jo atklātais bijis bezformīgs. A. Raisons un daži citi izrakumu dalībnieki tur gribējuši saskatīt pagraba kāpnes.⁴³ Pārmeklējot vairākās vietās valni, A. Bīlenšteins secinājis, ka tas tikai no zemes uzbērts. Otrā rakuma vietā – plakuma dienvidu daļā pie vaļņa atsegti ar lieliem akmeņiem bruģēts laukumiņš 18 pēdu (5,4 m) diametrā.

Pēc A. Bīlenšteina domām, Zviedrukalnu no dienvidrietumu puses sargājis mākslīgi veidots kanāls ar slūžām. Interesi izraisa A. Bīlenšteina reģistrētie Zviedrukalna paralēlie nosaukumi *Wezza Pilskalns*, kuru mēs varētu tulkot kā Vecā pils vai Vecais pilskalns. A. Bīlenšteins saklaušinājis vēl vienu tā nosaukumu – *Baznīckalns*. Mūsdienās nedzird vairs sakām *Putnukalns* (*Putne Kalns*), kā saukuši tagadējā Sprīdīšu parka paaugstināto daļu uz dienvidrietumiem no Zviedrukalna. A. Bīlenšteins tur nesaskata mākslīgi radīta nocietinājuma pazīmes. Vēlāk šeit atklāta 3.–9. gs. apmetne (E. Brīvkalnes izrakumi 1952. gadā).

Galvenais A. Bīlenšteina secinājums pēc 1866. gadā veiktajiem izrakumiem bija šāds: Tērvete un Heiligenberga lokalizējama pie Kalnamuižas; Cukurgalva (*Zuckerhut*) ar tās rietumu pusē esošo trīsstūrveida plakumu ir zemgaļu senā Tērvete, bet Zviedrukalnā atradusies kristīgo Svētikalna pils.

1869. gadā publicētajā darbā par Kurzemes pilskalniem A. Bīlenšteins devis izvērstu šī uzskata pamatojumu, kas izteikts tēzēs.⁴⁴ Saīsinātā veidā tās varam atreferēt šādi.

1. Cukurkalna trīsstūrveidīgais plakums ordeņa pils karaspēka izvietojumam, pēc A. Bīlenšteina domām, ir krietni par mazu. Bruņiniekiem vienmēr ir vajadzējis vairāk telpas nekā pagānu tautu karavīriem vai viņu valdniekiem.

2. Pēc Atskaņu hronikā sniegtā ordeņa uzbrukuma apraksta Tērvetei, kur notikusi aplenkuma torņa piebīdīšana grāvim (9580.–9584. rinda, 1280. gads), jāsecina, ka tas bijis iespējams pie Cukurkalna no priekšpils puses, kamēr otrā pilskalnā pie Zviedrukalna to izdarīt būtu kavējuši dziļie grāvji.

3. Par pilskalniem ar trīsstūrveidīgu plakumu – tieši tādiem kā Cukurkalns – izplatītas latviešu tautas teikas, kuras stāsta par pīli, kuru ielaiž pilskalna plakumā esošā caurumā vai akā un kura izpeld tuvējā upē. Tāda teika ir arī par Cukurkalnu. Par vācu pilskalniem (pilsvietām) šādas teikas nav pazīstamas.

4. Cukurkalna priekšpilī līdzās pilsdrupām atrastie priekšmeti – rotas, ieroči un trauki – pēc sava rakstura neatbilst šai cīņu vietai (runa ir par 1865. gadā E. Krīgera izrakumos un pirms tam savrupi atrastiem priekšmetiem, kas glabājas Jelgavas muzejā).

5. Atskaņu hronikā (9568. rinda) pieminēta “skaista pļava”, kuru var lokalizēt tagadējā muižas druvā uz dienvidiem no Kalnamuižas – vietā, kur sadalās lielceļi, kas ved uz Žagari un Bausku. Tur ir arī kāds priedēm apaudzis smilšains uzkalns. Šī vieta ir piemērota, lai sagatavotos uzbrukumam Cukurkalnam, bet ne otram pilskalnā (Zviedrukalnam).

6. No Atskaņu hronikas zināms, ka Tērvete vairākas reizes nodedzināta, bet Heiligenberga – pašu īpašnieku nojaukta. Izrakumos Cukurkalna pilskalnā atrasts daudz ogļu, savukārt Zviedrukalnā tikai kāda atsevišķa ogle. Cukurkalnā atrasts liels daudzums pārogļojušos graudu, kas glabājušies klētī. Tas liecina, ka Tērvete gājusi bojā ugunsgrēkā.

7. Par labu tam, ka Tērvete bijusi Cukurkalnā, bet Heiligenberga – Zviedrukalnā, liecina Zviedrukalna nocietinājumi, kas veidoti daudz prasmīgāk (*kunstreicher*), nekā latviešu pagānu pilsētās redzams. Jāpiemin arī Zviedrukalna dambji ar ūdens uzstādījumu, kas atgādina Dobeles pili. A. Bīlenšteins atzīmē arī dambi pils austrumu pusē, kas nodrošinājis ceļu caur purvu uz Jelgavu.

8. Zviedrukalna grāvis starp pili un priekšpili ir dziļš un plats. Grāvja rakšana pieminēta Atskaņu hronikā (9945. rinda). Grāvis starp Cukurkalna pili un priekšpili ir daudz necīgāks par to, kas Zviedrukalnā.

9. Par Zviedrukalnu tautā stāsta teiku, ka tur bijusi baznīca un pils. To var iztulkot, ka Svētkalnā bijusi pirmā kristīgo kapela. Latvieši arī savas kulta vietas apzīmē *Elkuskalns*, *Dievakalns*, *Baznīckalns*. Iespējams, ka šeit jau agrāk bijusi kulta vieta.

10. Zviedrukalns savu nosaukumu guvis pēc tam, kad zviedru karaspēks šo veco ordeņa pilsvietu *Heiligenberg* izmantoja savai nometnei. Tā laika nocietinājumi tajā nav saskatāmi.

11. Zviedrukalnā nav bijušas tikai koka būves. Par to liecina akmeņu pamati un ķieģeļu gabali plakuma rietumu pusē. Bez tam atraktā bedrē, pēc A. Rasona domām, varētu būt kāpnes, kas vedušas pagrabā.

Pirmā tēze ir pareiza konkrētā gadījumā, kad Livonijas ordenis Svētkalnā izvietoja 300 vīru kara-

spēku un to neparasti labi apgādāja ar visu nepieciešamo. Mazākam karaspēkam nocietinājumā ar garu aizsardzības līniju cenšanās pēc plašas dzīves telpas varētu beigties traģiski. Tomēr pilskalna lielum vien nav absolūts aizsardzības spēju rādītājs. Pļaviņu Oliņkalns un Daugmales pilskalns Daugavas krastā, kā arī Mežotnes pilskalns Lielupes krastā, kuriem viena mala upes pusē faktiski ir ienaidniekam nepieejama, pēc saviem izmēriem neatpaliek no Svētkalna pamatnocietinājuma, bet Oliņkalns stipri to pārspēj.

Arī ordenim bija mazāki nocietinājumi. Tāda bija Tērvetes mūra pils 1339.–1345. gadā, bet pirms tam Tērvete, kad tā bija vācu rokās no 1272. līdz 1279. gadam. Tērvetes Cukurkalns ar saviem nelielajiem izmēriem un spēcīgajiem nocietinājumiem bija viens no grūtāk ieņemamajiem pilskalniem Latvijas teritorijā. 1258./59. gada ziemā Tērvetes aplencējiem pašiem nācās no Tērvetes bēgt. Pilskalna nocietinājumus iekļaujas arī priekšpilis.

Interesanti, ka A. Bīlenšteins ir izteicis hipotēzi, ka nelielais Mežotnes Vīnkalns ir vācu celts nocietinājums Mežotnes aizsardzībai pret lietuviešiem. Tiesa gan, tas varēja nebūt ordeņa, bet bīskapa būvēts.

Daudz rakstīts par A. Bīlenšteina ieguldījumu latviešu valodniecībā, etnogrāfijā un senvēsturē, bet daudz arī par vācu kultūras nesēju nozīmes pārspilējumiem viņa darbos. Kaut kādā mērā šie pārspilējumi parādās arī viņa Heiligenbergas nozīmes vērtējumā.

A. Bīlenšteins raksta, ka tieši pie Heiligenbergas tika satriekti pēdējie spēcīgie pagānu laikmeta nocietinājumi, jo Dobeles, Rakte un Sidrabene palika bez Tērvetes, bez sakariem ar Lietuvu. Zemgaļu zaudētie atbalsta punkti un Svētkalna pils pastāvēšana, kaut arī ar bailēm un asarām, lika kristīgajai ticībai izplatīties. Neskatoties uz īso pastāvēšanas laiku, Heiligenberga reprezentēja lielā iekarošanas kara beigās un jaunas kultūras laikmeta sākumu Zemgalē un Kurzemē. Tāda bija A. Bīlenšteina pārliecība. Līdzīgos ieskatos šodien ir prāva daļa Latvijas konsekvēntāko kristietības teorētiķu.

Lai varētu sekmīgi nodarboties ar Baltijas senvēsturi, A. Bīlenšteina vajadzēja parādīt, ko tas dod baltvāciešu pašapziņai. A. Bīlenšteins prata savos pasākumos ne tikai ieinteresēt, bet arī iesaistīt garīdzniecības, muižniecības, aristokrātijas, ierēdniecības un inteliģences gaišākos spēkus. Nelielie izrakumi deva pirmos ieskatos mūsu zemes senvēstures materiālos, pievērsa uzmanību senkapjiem, pilskalniem un kulta vietām, veicinot to saglabāšanu.

Mūsdienā Latvijas vēsturnieki diezgan vienprātīgi Heiligenbergu min kā tipisku un spilgtu piemēru paņēmienu, ar kādiem Livonijas ordenis īstenoja Baltijas tautu paverdzināšanu. Vācieši tādu pili dēvē par spaidu pili – *Zwingsburg* (T. Zeids 1992).⁴⁵ Ē. Murgurvičs ordeņbrāļu taktiku, kādu viņi realizēja no Svētkalna pils, vērtē kā visīstāko genocīdu pret zemgaļiem. Viņš norāda, ka līdzīgās domās ir ārzemju zinātnieki (Urban 1974).⁴⁶

A. Bīlenšteina 1892. gada 8. augustā vēlreiz radās iespēja atgriezties Tērvetes Cukurkalnā, gatavojoties IX Viskrievijas arheologu kongresam 1893. gadā Viļņā. Kopā ar R. Hausmani izdarīti nelieli pārbaudes izrakumi Tērvetes pilskalna plakumā. Arī tiem ir zondējuma raksturs. Nemīnot parastus atradumus (nazis, 8 naglas), uzmanību piesaista 4 bronzas sakusumi (7. att.: 12) un priekšmets, kurš Kurzemes provinces muzeja senlietu sarakstā un 1896. gadā iznākušajā katalogā aprakstīts kā "leņķveidīgs instruments (?) ar saulīšu ornamentu" (7. att.: 3). Tas, ka tolaik priekšmets nav identificēts, ir saprotams, jo senlietu kolekcijas tad nebija tik plašas, lai atradumus salīdzinātu. Laikam tādēļ, ka priekšmets glabājās Jelgavas muzejā, to tikai 20. gs. 30. gados atpazīnis arheologs Ādolfs Karnups, Pieminēkļu valdes uzdevumā aprakstot un zīmējot Kurzemes novada muzejā glabājošās senlietas. Tā ir liela bronzas pakavsaktas sagatave – patiesībā jau sagatavota, izlieta adata ar zoslu, kurai raksturīga izcelta, saulītēm rotāta sekste.⁴⁷

1896. gadā X arheologu kongresā Rīgā A. Bīlenšteins savā referātā par latviešu pilskalniem runāja gan par 1866. gadā Tērvetē atrastiem labības krājumiem, gan par bronzas sakusumiem, kas varētu būt saistīti ar bronzas kausēšanu.⁴⁸ A. Bīlenšteina pakāpeniski nācās atteikties no uzskata, ka Latvijas pilskalni nav bijuši pastāvīgi apdzīvoti. Tērvetes pilskalna biežais slānis to apliecina.

Tērvetes zemes un tās robežas kopsakarā ar Rietumzemgales un Austrumzemgales zemēm un pārējiem Latvijas apgabaliem A. Bīlenšteins rāda savā izcilajā darbā (1892), kurā apkopoti rakstīto avotu, valodniecības, vēsturiskās ģeogrāfijas un lielā mērā arī arheoloģijas dotumi.⁴⁹ Tā ir grāmata, kas pēc 100 gadiem saglabājusi savu nozīmi. Vēsturniekiem bieži nākas ieskatīties A. Bīlenšteina Kurzemes un Zemgales kartē (6. att.). A. Bīlenšteins visu laiku, atskaitot mācību gadus, dzīvojis Dobelē un tās apkārtnē, tādēļ šeit īpaši labi izpētījis gan vietvārdus, gan senvietu situāciju. Viņam izdevies lokalizēt, piemēram, "skaisto pļavu" pie Tērvetes, kur ordeņa karaspēks pulcējies un nakšņojis pirms uzbrukuma Tērvetei 1280. gadā. Tāpat A. Bīlenšteins noteicis atceļā no Talsiem nākušā lietuviešu karaspēka pārejas vietu pār Skujenes upi, kura Atskaņu hronikā apzīmēta kā *Schenen*. To A. Bīlenšteins sazīmējis Tērvetes un Penkules pagasta robežjoslā, netālu no Tērvetes Kamradžu pilskalna. Šeit lietuviešus sagaidījis un pārsteidzis ordeņa karaspēks. Jaunākie pētījumi atzīst

šīs A. Bīlenšteina hipotēzes par visticamākajām.⁵⁰ Viņš arī labi argumentējis Cukurkalna un Zviedrukalna lokalizācijas jautājumu.

A. Bīlenšteina un R. Hausmaņa brauciens uz Kalnamuižu 1892. gadā bija saistīts ar jau agrāk – 1888. gadā Kalnamuižā nejausi dienas gaismā nākušā atradumu. Netālu no Tērvetes upes, apmēram 1 versti uz Lietuvas pusi no Tērvetes pilskalna, bija atrasts senlietu depozijs. Tas uzziets Kalnamuižas tuvumā Tērvetes upes piekrastē, vietā, kur gulējis liels granīta akmens. Depozīts atradies zem akmens, kas aizvests. 1892. gada 8. augustā te pārbaudes izrakumus veica R. Hausmanis un A. Bīlenšteins, izpētot nelielu laukumu. Rakumā atklājušies daudzi akmeņi, no kuriem prāvākie bijuši cilvēka galvas lielumā, bet 30 cm dziļumā – neskarta zeme. Depozīta sastāvā bija ne mazāk kā 10 vairogu dzelzs umbonu, 54 dzelzs uzmavas šķēpu gali, 1 dzelzs zobena asmens, 8 dzelzs uzmavas bultu gali, 4 dzelzs naži, 9 dzelzs sprādzes, 1 dzelzs kāpslis.

Saglabājušies tikai 2 umbonu attēli fotogrāfijās. Depozīts glabājies Kalnamuižā tās īpašnieka grāfa Leonīda Pālena kolekcijā. Depozīta liktenis pēc I pasaules kara nav zināms. Pieminēto divu vairogu umbonu attēli publicēti X arheologu kongresa katalogā.⁵¹

Pazūdot pašam depoziņam, tikai vispārīgās līnijās varam spriest par tā hronoloģiju. Saglabājies senlietu saraksts divos variantos: viens R. Hausmaņa kā X arheologu kongresa kataloga līdzautora akceptēts, otrs Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības atskaitē. Priekšroka dodama pirmajam. R. Hausmanis depoziņu pamatoti datē ar periodu līdz 8. gadsimtam. Vēlākie pētnieki mēģina datējumu precizēt, atradumu attiecinot uz 5.–6. gadsimtu. Latvijas depoziņu speciālists V. Urtāns Kalnamuižas depoziņu skaidro kā pateicības ziedojumu pēc kaujas.⁵²

Ar minēto atradumu un reizē ar tā drīzo nozušanu noslēdzas Tērvetes senvietu izpētes senākais posms, paverot skatu uz senākajiem Tērvetes posmiem – uz laiku, ko mēs tagad saucam par vidējo dzelzs laikmetu. Taču līdz tam, lai ieskatītos senākos Tērvetes un tās apkārtnes posmos, vajadzēja pāriet vēl apmēram 30 gadiem (izrakumi 1931.–1932. gadā). Bet plašāki Tērvetes senvietu kompleksa un apkārtnes pētījumi notika pēc II pasaules kara 1949.–1960. un 1975.–1976., 1982. gadā. Tie dod zināmu atbildi uz to, kā un kāpēc Tērvete kļuva par "zemgaļu varas viduci". Ap to pašu laiku, kad dienas gaismā nāca Kalnamuižas depozijs, sākās arī lietuviešu izcelsmes vēsturnieku darbība, kuru redzeslokā ir Zemgale un Tērvete.

ATSAUCES

¹ Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums; Ē. Mugarēviča priekšvārds un komentāri. – Rīga, 1993. – 240., 241. lpp. (XXIII, 4); 402., 403. lpp. (komentāri); Atskaņu hronika / V. Bisenieka atdzejojums no vidusaugšvācu valodas; Ē. Mugarēviča priekšvārds; Ē. Mugarēviča un K. Kļaviņa komentāri. – Rīga, 1998. – 379. lpp. (rādītājs šķirklīm *Tērvete*); *Bielenstein A. Die altlettischen Burgberge*

Kurlands // Magazin der Lettisch-literarischen Gesellschaft. – Mitau, 1869. – Bd. 14, Stück 2. – S. 54–65 (rakstīto vēstures avotu par Tērvetes pilskalnu un Svētkalnu analīze).

² *Biļķins V. Zemgāliešu brīvības cīņas*. Otrs, papildināts izdevums. – Minneapolisa, 1973; *Ērglis R. Zemgales neatkarības vēsture*. – Rīga, 1936; Senās Latvijas vēstures

- avoti. – Rīga, 1940. – 2. burtn. – 388. dok. (362., 363. lpp.); Liv-, Est- und Kurländischer Urkundenbuch. – Reval, 1853. – Bd. 1. Zweite Abteilung. – Dok. 264 (S. 345, 346), 425 (S. 536–538), 426 (S. 538, 539); *Bielenstein A.* Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. – St. Petersburg, 1892. – S. 116, 141.
- ³ Atskaņu hronika. – 270.–275. lpp.; 354. lpp. (338., 339. komentārs).
- ⁴ *Švābe A.* Nameisis // Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1936. – 14. sēj. – 28 387.–28 390. sl.
- ⁵ *Hermann de Wartberge.* Chronicon Livoniae / Hrsg. E. Strehlke // *Scriptores rerum Prussicarum.* – Leipzig, 1863. – Bd. 2. – S. 67, 72; Ливонская хроника Германа Вартберга [tulkojums krievu valodā no E. Strēlkes vācu tulkojuma 1864] // Сборник материалов и статей по истории Прибалтийского края. – Рига, 1879. – Т. II. – С. 102–105.
- ⁶ *Tuulse A.* Die Burgen in Estland und Lettland. – Dorpat, 1942. – S. 160–162; *Mugurēvičs Ē.* Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12.–16. gs. vidus) // Latvijas zemju robežas 1000 gados / Sastādītājs A. Caune. – Rīga, 1999. – 67. lpp.
- ⁷ Sk. arī: *Rutenbergs O.* Baltijas vēsture / Tulkojis Vidiņu Jānis. – Rīga, 1908. – 263. lpp.
- ⁸ *Biļķins V.* Zemgaliešu brīvības cīņas. – 231.–240. lpp.
- ⁹ *Lōwis of Menar K.* Burgenlexikon für Alt-Livland. – Riga, 1922. – S. 63, 64; 30; *Mugurēvičs Ē.* Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā .. – 67. lpp.; *Malvess R.* Zemgales administratīvā dalījuma vēsture // Zemgales pagastu pašvaldības / Iekšlietu ministrijas Pašvaldības departamenta izdevums. – Rīga, 1937. – 3.–9. lpp.
- ¹⁰ *Mieriņa A.* Robežas un administratīvi teritoriālais iedalījums Latvijas teritorijā (19. gs. – 1918. g. novembris); *Mieriņa A.* Latvijas valsts robežas (1918.–1940.) // Latvijas zemju robežas 1000 gados. – 175., 240. lpp.
- ¹¹ *Börger J. L.* Versuch über die Alterthümer Lieflands und seiner Völker besonders der Letten. – Riga, 1778. – S. 15, 16 (Karte: Das alte Liefland oder das alte Ehst-Lief-Kurland, Lettland und Semmgallen nach seinen Grenzen und Provinzen zu Zeiten Bischof Albrechts).
- ¹² *Bauer A.* Semgallen und Upmale in frühgeschichtlicher Zeit // Baltische Lande. – 1939. – S. 324.
- ¹³ *Biļķins V.* Zemgaliešu brīvības cīņas. – 255. lpp.
- ¹⁴ *Mugurēvičs Ē.* Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā .. – 65., 66. lpp.
- ¹⁵ *Watson K. F.* Darstellung der alten Eintheilung von Kurland, wie die Deutschen solche vorfanden; nach Urkunden aus dem dreyzehnten Jahrhundert und nach den ältesten Chronisten // Jahresverhandlungen der kurländischen Gessellschaft für Literatur und Kunst. – Mitau, 1822. – Bd. 2. – S. 288, Karte I, Taf. II; *Watson K. F.* Hydrograpische Skizze von Kurland. Ein Seitenstück zu der im erstern Bande der Jahresverhandlungen enthaltenen orograpischen Skizze // *Ibid.* – S. 298, Karte II, Taf. III.
- ¹⁶ *Mirbach O.* Briefe aus und nach Kurland während der Regierungsjahre des Herzogs Jakob. Mit Rückblicken in die Vorzeit. Erster Theil. Mit einen Titelkupfer und fünf Ansichten. – Mitau, 1844; 2. Aufl. – Mitau, 1846. – S. 7, 228–230.
- ¹⁷ *Mirbacha* Wehstules par Kurzemes hercogu Jēkabu. Ar atskateem senatnē / Tulkojis E.S. – Jelgava, 1899. – 46., 47. lpp.
- ¹⁸ Turpat. – 7., 47., 53. lpp.
- ¹⁹ Sk.: *Ulmann C., Brasche G.* Lettisches Wörterbuch. – Riga, 1872. – T. I. – S. 106; Riga, 1880. – T. 2. – S. 442.
- ²⁰ *Scriptores rerum Livonicarum.* Sammlung der wichtigsten Chroniken und Geschichtsdenkmale von Liv-, Ehst- und Kurland. – Riga; Leipzig, 1853. – Bd. 1. – S. 778, 779 (90. komentārs).
- ²¹ *Herman von Wartberge.* Chronicon Livoniae. – S. 49, 50.
- ²² *Scriptores rerum Livonicarum.* – Bd. 1. – S. 759 (51. komentārs). Šajā komentārā dota norāde uz izdevumiem, kur publicēti 1462. un 1469. gadā sastādītie dokumenti. Sk. arī: *Watson K. F.* Darstellung der alten Eintheilung .. – S. 289.
- ²³ Sk. 15. atsauci.
- ²⁴ *Brastiņš E.* Latvijas pilskalni. Zemgale un Augšzeme. – Rīga, 1926. – 21., 22. lpp.
- ²⁵ *Mugurēvičs Ē.* Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā .. – 68. lpp.
- ²⁶ *Atgāzis M.* Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Zemgalē 1965. gadā // RT 1965. – Rīga, 1966. – 19. lpp.
- ²⁷ *Watson K. F.* [Über die beiden semgallischen Helden des 13. Jahrhunderts, Westars und Nameise] Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Russland // Allgemeine Deutsche Zeitung für Russland. – Mitau, 1821. – Nr. 7 (8. Januar). – S. 25; *Balodis F.* Senākie laiki. Latviešu senvēsture // Latviešu vēsture, I / Fr. Baloža un A. Tenteļa redakcijā. – Rīga, 1938. – 18. lpp.; *Stradiņš J.* Latvijas Zinātņu akadēmija: izcelsme, vēsture, pārvērtības. I daļa. – Rīga, 1998. – 47. lpp.
- ²⁸ Sk. sēdes atreferējumu (27. atsauci). *Ārons M.* Kārlis Fridrihs Vatsons // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1926. – Nr. 5/6. – 393.–399. lpp.
- ²⁹ Bericht über die 537ste Sitzung der kurl. Gesellschaft für Literatur und Kunst am 4ten November 1864 // Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst im Jahre 1864. – Mitau, 1864. – S. 40. – Latvijas Vēstures muzejā esošais KPM kartiņu katalogs ar senlietu zīmējumiem un atradumu apstākļi aprakstā liecina, ka zobens atrasts jau 1863. gadā.
- ³⁰ *Atgāzis M.* Izvērsas arheoloģiskie pētījumi Tērvetē // Dabas un vēstures kalendārs 1986. gadam. – Rīga, 1985. – 152. lpp., 2. att.: 1.
- ³¹ *Krüger E.* [Funde von Alterthümern bei der Schlossruine Hofzumberge] // Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst im Jahre 1865. – Mitau, 1865. – S. 19–21.
- ³² DVCATVS CVRLANDIÆ juxta Barnikelii Architecti Curici primarii Geometricam Delineationem Geographica Tabula expressus, studio Homannianorum Heredum. Norimb. 1747.
- ³³ Karte von Kurland angefertigt und mit CSSerhochstzer Genehmigung herausgegeben von dem Kurl. Gouvernements Revisor und Ritter C. Neumann. Mittau, 1833. Verlag von G. A. Reyher Revidirt im Jahre 1846.
- ³⁴ General-Karte der Russischen Ost-See-Provinzen Liv-, Ehst- und Kurland nach den vollständigsten astronomisch-trigonometrischen Ortsbestimmungen u. den speciellen Landesvermessungen auf Grundlage der Specialkarten V. C. Neumann, C. G. Rücker un J. H. Schmidt, herausgegeben von C. G. Rücker. Siebente verbesserte Auflage. Ergänzt nach den neuesten Quellen. – Revel, 1914.
- ³⁵ *Skruzītis M.* Sēļi, Kurzemes augšgala senči. – Rīga, 1889. – Karte priekšvāka ielīmē.
- ³⁶ (Ditleba Alnpekes) Rīmju hronika, latviski no M. Siliņa. Ar piezīmējumiem, vēsturīgu pārskata karti un fotogrāfiskiem izskatiem uz pilskalniem. – Rīga, 1893. – Pārskata kartē arī ietverts “Tērvetes pilskalns līdz ar ordeņa Svētkaļna pilskalnu Zviedrukalnā”.
- ³⁷ *Bielenstein A.* Bericht über die Lokaluntersuchung auf Terweten und Heiligenberg bei Hofzumberge // Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst. – Mitau, 1866. – S. 50–55.
- ³⁸ *Bielenstein A.* Die altlettischen Burgberge Kurlands. – S. 49–55.

- ³⁹ *Brastiņš E.* Latvijas pilskalni. Zemgale un Augšzeme. – 29., 30. lpp.
- ⁴⁰ *Брицкалне Э. П.* Городище Тервете и его историческое значение // Вопросы этнической истории народов Прибалтики. По данным археологии, этнографии и антропологии. – Москва, 1959. – С. 254, рис. 2.
- ⁴¹ *Brastiņš E.* Latvijas pilskalni. Zemgale un Augšzeme. – 29., 30. lpp.
- ⁴² *Zemzaris J.* Mērs un svars Latvijā 13.–19. gs. – Rīga, 1981. – 181. lpp.
- ⁴³ *Bielenstein A.* Die altlettischen Burgberge Kurlands. – S. 55.
- ⁴⁴ Turpat. – 52.–55. lpp.
- ⁴⁵ *Zeids T.* Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti (līdz 1800. gadam). – Rīga, 1992. – 33. lpp.
- ⁴⁶ *Mugurēvičs Ē.* Priekšvārds // Atskaņu hronika. – 17., 18. lpp.; sk. arī 352. komentāru 335. lpp.
- ⁴⁷ Katalog der Ausstellung X archäologischen Kongress in Riga 1896. – Riga, 1896. – S. 50, Nr. 437–1030. – Tērvetes pilskalnā 1866. un 1892. gada izrakumos atrastās senlietas šī raksta 7. un 8. attēlā reproducētas pēc Ā. Karnupa zīmējumiem, kuri glabājas LVM Arheoloģijas nodaļā. Autors pateicas muzeja direkcijai par atļauju tos publicēt.
- ⁴⁸ *Bielenstein A.* Die lettischen Burgberge // Труды десятого Археологического съезда в Риге 1896 г. / Под ред. П. С. Уваровой. – Рига, 1899. – Т. 2. – С. 20–35.
- ⁴⁹ *Bielenstein A.* Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. Ein Beitrage zur ethnologischen Geographie und Geschichte Russlands. Mit einem Atlas von 7 Blättern. – St. Petersburg, 1892. – Karte II, III.
- ⁵⁰ Atskaņu hronika. – 299. lpp.; 357. lpp. (362. komentārs).
- ⁵¹ Katalog der Ausstellung X archäologischen Kongress in Riga 1896. – S. 20, Tab. 12: 4, 5.
- ⁵² *Urtāns V.* Senākie depoziiti Latvijā (līdz 1200. gadam). – Rīga, 1977. – 149. lpp.

Māris Atgāzis

ANCIENT SITES OF TĒRVETE: BEGINNING OF RESEARCH AND SOME QUESTIONS RELATED TO THE DATING OF THE SITES

Summary

In the 13th century Tērvete – a Semigallian castle and its district – was the main political centre of western Zemgale. Written sources mention Tērvete (*Thervetene, Tervethene, Terveten*) or the Tervetians (*Therwetein*) in 1219 and 1254–1286 mainly in connection with the battles for Semigallian independence and the pacts partitioning Zemgale with the Livonian Order. In the winter of 1285–1286 for the purpose of warring against Tērvete, the Order built the castle of Heiligenberg (Holy Hill) next to it, from where in the years 1286–1290 it conducted a systematic campaign of extermination, re-settlement and economic destruction against the inhabitants. As a consequence, many of the Semigallians went to Lithuania.

When the castle of the Order (*Terveten*), built in 1339 on the site of the second outer bailey of the previous fort, was destroyed by the Lithuanian forces in 1345, Tērvete lost its central role. In the late 15th century, when the Order joined its fief of Tērvete with the property of the Order's magistracy at Kalnamuiža (*Hof zum Berge*), the name "Tērvete" went out of use. The stone castle later (1560–1701) built in its place also was called Hofzumberge.

The first attempts by historians in the late 18th century to locate the site of Tērvete were unsuccessful because they were based only on a single mention in 1219 and the description of the activities of Viestarts in the Chronicle of Henry. The Pastor of Ērgeme J. L. Börger who published a map of Livonia in the time of Bishop Albert (1778), placed Tērvete very close to Mežotne, between the Rivers Mūsa and Mēmele.

In the first half of the 19th century attention was drawn to two fortifications near Kalnamuiža on the right bank of the River Tērvete: a hill-fort (later called Cukurkalns) and, 200 m further to the N, Zviedrukalns, also called Vecais pilskalns (the Old

Hill-fort) or Baznīcas kalns (Church Hill).

A turning-point in the identification of ancient sites in Zemgale came with the publication of the Rhymed Chronicle (written at the end of the 13th cent.), beginning with the first edition by L. Bergmann (1817). The chronicle showed Tērvete in relation to other 13th century centres. The pastor of Lestene and journalist C. F. Watson (1819, 1822) was the first to seek Tērvete castle at Kalnamuiža, taking into account the chronicle, hydronyms and the distribution of hill-forts. On the River Tērvete there were two hill-forts next to each other, a stone castle and the town of Dobele nearby. C. F. Watson placed the Semigallian castle of Tērvete on Zviedrukalns, with the German castle of Heiligenberg on the site of the castle ruins at Kalnamuiža. C. F. Watson was the first to try to represent the site of Tērvete on a map of Kurzeme and Zemgale prior to the German invasion.

C. F. Watson's conclusions regarding Tērvete were popularised in a book written in epistolary style by O. Mirbach (1844, 1846). Mirbach imagined Tērvete castle on the site of the Kalnamuiža castle ruins and on the hill-fort next to it with a conical top (Cukurkalns). His reconstruction of Tērvete castle was a flight of artistic fancy.

A stimulus to excavation was the find of a double-edged sword unearthed in 1863 when a garden was being created in Kalnamuiža. The first excavations on the W slope of the castle ruins (the second outer bailey of Cukurkalns) were conducted in August 1865 by the teacher E. Krüger, but the schoolchildren worked only for half an hour. On the basis of the artifacts recovered, he mistook potsherds for fragments of urns, while he held the charcoal layer to be an indication of cremations attributable to Scandinavians, Livs or Semigallians. Researchers of the time were not familiar with the occupation layer of

settlement sites. E. Krüger was the first to guess the location of the Semigallian castle of Tērvete (on Cukurkalns). He concluded that the name of the pagan castle of Tērvete had lived on in the name of the stream of Tērvete, which in German was rendered as *Terpentin*. Like C. F. Watson, E. Krüger assumed that the Heiligenberg castle had stood on the site of the later stone castle. E. Krüger's view is in contradiction with the description in the Rhymed Chronicle that there was a wet meadow between Tērvete castle and Heiligenberg.

Excavations at Tērvete on Cukurkalns and Zviedrukalns took place on 14th April 1866 under the direction of A. Bielenstein. The main plateau of Cukurkalns was protected by an 8–9 m high bank and two outer baileys on the E side. Excavations at Cukurkalns were conducted in various places on the plateau. Traces of burning and charcoal were found, but no remains of masonry. Carbonised stocks of grain (barley, rye and oats) were found on the W slope of the bank.

Zviedrukalns also had a 3 m high bank at its E end, with another, lower bank on the SW slope. There were two outer baileys on the E side. Excavating in a pit at the W end of the plateau of Zviedrukalns, stones and pieces of brick were found, and A. Bielenstein considered that these remains represented masonry. In the S part of the plateau a square paved with large stones, 5 m in diameter, was uncovered. In the view of A. Bielenstein, Zviedrukalns had been protected on its SW side by an artificial canal with dams and sluices. Bielenstein concluded that Cukurkalns was the site of ancient Semigallian Tērvete, with the Heiligenberg castle of the Christians on Zviedrukalns. In support of this, A. Bielenstein mentions various considerations. He maintained that the plateau of Cukurkalns would have been too small to accommodate the Brothers of the Livonian Order (i.e. the Army). Drawing a siege tower up to the ditch of Tērvete castle, as mentioned in the chronicle, is possible at Cukurkalns, but not at Zviedrukalns, where the ditches are very deep. Cukurkalns and similar hill-forts are the subject of Latvian folk legends about a well on the hill-fort where a duck was lowered down and swam out in the nearby river, but there are no such legends about the sites of German castles. Also, the finds from the outer bailey of Cukurkalns were not indicative of a battle site. The "fair field" to the S of Kalnamuiža, mentioned in the Rhymed Chronicle (verse

9568), is a suitable site for the preparation of an attack on Cukurkalns, but not Zviedrukalns. Tērvete was burnt down several times, while Heiligenberg was demolished by its owners. On Cukurkalns much charcoal was found, while none was found on Zviedrukalns. The defences of Zviedrukalns were much more sophisticated than those of the pagan Latvian hill-forts. The digging of the ditches of Heiligenberg is mentioned in the Rhymed Chronicle (verse 9945). The ditch between Cukurkalns and its outer bailey is smaller than the ditch of Zviedrukalns. Legends describe a church and castle as having existed on Zviedrukalns. Possibly, this had previously already been a cult site.

In A. Bielenstein's view, Heiligenberg represented the end of the great war of conquest and the beginning of a new age of culture in Zemgale and Kurzeme. Researchers of the ancient history of Latvia now consider that Heiligenberg castle was a castle of oppression (*Zwingsburg*) (Zeids T. 1992). The tactic of the Brothers of the Livonian Order which they implemented from Heiligenberg castle can be described as a real genocide against the Semigallians (Mugurēvičs E. 1998). Also unacceptable as a general statement is the idea expressed by A. Bielenstein that the fortifications of the Livonian Order always required more space than those of the pagans.

In August 1892 Bielenstein once again excavated at Cukurkalns together with R. Hausmann. They found iron and bronze artifacts, including pieces of bronze molten together, indicating bronze-working and permanent settlement on the hill-fort.

The lands of Tērvete and its borders together with the other districts of Latvia were described by A. Bielenstein in his outstanding work, which brought together evidence from written sources, linguistics, historical geography and to a considerable extent also archaeology (Bielenstein A. 1892), a work which has retained its significance up to now.

In August 1892 A. Bielenstein together with R. Hausmann conducted trial excavations at the find-spot of the Middle Iron Age (5th–8th centuries) hoard 1 km S of Kalnamuiža on the River Tērvete. The hoard produced 10 shield bosses, 54 spearheads and other armaments. This find concluded the earliest period of research at Tērvete, giving a glimpse of the earliest phases of occupation here. These provide the answer as to how and why Tērvete became the main Semigallian centre.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. View of Kalnamuiža with the Tērvete Cukurkalns in the mid-19th century, after an engraving by W. S. Stavenhagen.

Fig. 2. Location plan of the central group of ancient sites at Tērvete.

Fig. 3. Attempt to locate the early 13th century castle and district of Tērvete, in a map by J. L. Börger, 1778.

Fig. 4. Earliest division of Kurzeme and Zemgale before the invasion of the Teutonic Order, detail of a map by C. F. Watson (1822).

Fig. 5. "The Ancient Latvian Castle of Tērvete", drawing in O. Mirbach's book (1844).

Fig. 6. Kurzeme and Zemgale around 1250, detail of a map by A. Bielenstein (1892).

Fig. 7. The artifacts found in 1863–1892 at the ancient sites of Kalnamuiža.

Fig. 8. Arms, tools and trappings found in 1863–1892 at the ancient sites of Kalnamuiža.

Tatjana Berga

DOBELES VIDUSLAIKU KAPSĒTAS MONĒTAS UN TO NOZĪME APBEDĪŠANAS RITUĀLĀ (14.–17. gs.)

Izrakumos, kuri no 1979. līdz 1982. gadam veikti Dobelē viduslaiku senkapos J. Daigas vadībā, tika iegūts bagātīgs un interesants arheoloģiskais un numismātiskais materiāls.¹ Senkapi atrodas uz rietumiem no Dobeles ordeņa pils, kas celta no 1335. līdz 1347. gadam. Visagrākie apbedījumi attiecas uz 14. gs. otro pusi, vēlākie – uz 17. gs., tātad kapsēta izmantota gandrīz četrus gadsimtus. Pagaidām mums ir zināmas tikai divas tik lielas arheoloģiski pētītas viduslaiku kapsētas – Mārtiņšalas kapsēta, kurā atsegti 1524 kapi, un Dobeles kapsēta, kurā atsegti 1340 apbedījumi. Jāatzīmē arī Ikšķiles kapsēta ar 700 apbedījumiem.

Pārējās pētītajās kapsētās apbedīto skaits nebija tik liels.

Dobeles kapsētā mirušie bija apbedīti saskaņā ar baznīcas paražām, bet dažkārt ievērotas arī senās apbedīšanas tradīcijas. Ar bagātīgām piedevām izcēlās hronoloģiski agrākie 14.–15. gs. apbedījumi, 16.–17. gs. kapi kļūst arvien nabadzīgāki, nereti vienīgā piedeva vēlajos apbedījumos ir monēta. Nevienā Latvijas arheoloģiskajā pieminekļī līdz šim nebija atrasts tik bagātīgs numismātiskais materiāls – 377 monētas un skaitīšanas žetoni.² Šo ne tikai skaitliski lielo, bet arī daudzveidīgo un savdabīgo materiālu ir nepieciešams pienācīgi izvērtēt.

Dobeles kapsētas monētu saraksts

LIVONIJAS ORDEŅVALSTS

Tallina

Ārtīgi, kalti 14. gs. vidū līdz 1390. g.	10
Ārtīgs, kalts 14. gs. beigās līdz 15. gs. sākumam	1
Lībekas tipa feniņš, kalts 14. gs. beigās – 15. gs. sākumā	1
Feniņi, kalti pēc 1422.–1426. g. – līdz 15. gs. vidum	7
Feniņi, kalti 15. gs. (precīzāk nav nosakāmi – nodiluši)	3
Šiliņš, kalts 15. gs. 2. ceturksnī	1
Ordeņmestrs Hermanis fon Brigenejs (1535–1549), šiliņi: bez gada – 3, 1540. g. – 1; feniņš – 1	5
Ordeņmestrs Heinrihs fon Gālens (1551–1557), vērđiņi: 1555. g. – 1, 1557. g. – 1	2
Ordeņmestrs Volters fon Pletenbergs (1494–1535), feniņi	4
Ordeņmestrs Gothards Ketlers (1559–1562), šiliņš	1

Rīga

Ordeņmestrs Bernts fon der Borhs (1471–1483), šiliņš	1
Ordeņmestrs Volters fon Pletenbergs (1494–1535), feniņi – 5; šiliņi: 1532. g. – 1, 1533. g. – 1,	

1534. g. – 1, 1535. g. – 1, bez gada – 1	10
Ordeņmestrs Hermanis fon Brigenejs (1535–1549), šiliņi	3
Cēsis	
Ordeņmestrs Bernts fon der Borhs (1471–1483), šiliņi	2
Ordeņmestrs Johans fon Loringhofens (1483–1494), šiliņš	1
Ordeņmestrs Volters fon Pletenbergs (1494–1535), šiliņš	1

RĪGAS ARHIBĪSKAPIJA

Arhibīskaps Silvestrs Stodevešers (1448–1479), feniņi	2
Arhibīskaps Mihaels Hildebrants (1484–1509), šiliņi	3
Arhibīskaps Tomass Šēnings (1528–1539), feniņš – 1; šiliņi: 1535. g. – 1, 1539. g. – 1	3
Arhibīskaps Vilhelms, Brandenburgas markgrāfs (1539–1563), šiliņi: bez gada – 7, 1563. g. – 1	8
Rīgas domkapitula un Rīgas pilsētas kopkalums, šiliņš, kalts 1479.–1484. g.	1
Rīgas arhibīskapija, 15. gs. vidus – otrā puse, feniņš, “ <i>sede vacante</i> ”	1

**RĪGAS ARHIBĪSKAPIJAS
UN LIVONIJAS ORDEŅVALSTS
KOPKALUMI**

Rīgas arhibīskapa Mihaela Hildebranta un Livonijas ordeņmestra Voltera fon Pletenberga kopkaluma šiliņš (1500–1505)	1
Rīgas arhibīskapa Jaspera Lindes un Livonijas ordeņmestra Voltera fon Pletenberga kopkaluma feniņi (1515–1521)	4
Rīgas arhibīskapa Vilhelma, Brandenburgas markgrāfa, un Livonijas ordeņmestra Heinriha fon Gālena kopkaluma šiliņi, kalti 1555. g.	3

TARTU BĪSKAPIJA

Lībekas tipa feniņi, kalti 14. gs. beigās līdz 15. gs. sākumam	3
Bīskaps Heinrihs fon Felde (1373–1378), ārtīgs	1
Bīskaps Bartolomejs Savijerve (1441–1459), feniņi	5
Bīskaps Andrejs Pepers (1468–1473), feniņš	1
Bīskaps Johans IV Duisburgs (1513–1514), feniņš	1
Bīskaps Kristians Bomhofers (1514–1518), feniņi	2
Bīskaps Johans V Blankenfelds (1518–1527), feniņi	2
Bīskaps Johans VI Bejs (1528–1543), feniņš – 1; šiliņi – 2	3
Bīskaps Jodoks fon der Reke, šiliņš, kalts 1543. g.	1

SĀMSALAS-VĪKAS BĪSKAPIJA

Bīskaps Magnuss (1560–1578), Ārensburga, šiliņi	2
---	---

LIVONIJA

Šiliņi, 16. gs., precīzāk nenosakāmi	2
--------------------------------------	---

RĪGAS BRĪVPILSĒTA

Šiliņi (1562–1581): bez gada – 13, 1562. g. – 1, 1565. g. – 1, 1570. g. – 2, 1571. g. – 6, 1572. g. – 1, 1575. g. – 17, 1576. g. – 6, 1577. g. – 21, 1578. g. – 10, 157?. g. – 4	82
--	----

**KURZEMES UN ZEMGALES
HERCOGISTE**

Hercogs Gothards Ketlers (1562–1587), šiliņi, kalti Jelgavā: 1575. g. – 2, 1576. g. – 4, 1577. g. – 1	7
---	---

RĪGA poļu valdīšanas laikā

Polijas karalis Sigismunds III (1587–1632), Rīgas šiliņi: bez gada – 3, 1596. g. – 2, 1598. g. – 1, 1600. g. – 6, 1601. g. – 2, 1602. g. – 1	15
--	----

PĀRDAUGAVAS HERCOGISTE

Dolē kalti šiliņi: 1572. g. – 6, 157?. g. – 1	7
---	---

RĪGA zviedru valdīšanas laikā

Zviedrijas karalis Gustavs II Ādolfs (1611–1632), šiliņš	1
Zviedrijas karaliene Kristīna, Rīgas šiliņi (1635–1654): bez gada – 1, 1641. g. – 1, 1642. g. – 2, 1643. g. – 1; Livonijas šiliņi (1644–1645, 1647–1654): 1652. g. – 1, 1654. g. – 1	7
Zviedrijas karalis Kārlis X Gustavs (1654–1660), Rīgas šiliņi: bez gada – 1, 1658. g. – 1	2
Zviedrijas karalis Kārlis XI, Rīgas šiliņi (1661–1665): bez gada – 1; Livonijas šiliņi (1660–1665): bez gada – 1, 1662. g. – 1, 1663. g. – 1, 1665?. g. – 1	5

TALLINA zviedru valdīšanas laikā

Zviedrijas karalis Ēriks XIV (1560–1568), šiliņi: 1566. g. – 1, 1568. g. – 1	2
Zviedrijas karalis Johans III (1568–1592), šiliņi 13	13

Svešzemju monētas

ARĀBU KALIFĀTS

Samanīdi, Nasrs ibn Ahmeds, dirhēms, kalts 916./917. g. (304. g. pēc hidžras) Samarkandā	1
--	---

VISBIJA

Goti, kalti 1380.–1390. g. – 5, 1320.–1400. g. – 2, 1320.–1450. g. – 2	9
--	---

VĀCU ORDENIS

Ordeņa lielmestrs Vinrihs fon Kniprode (1351–1382), pusšoteri – 3; šiliņi – 2	5
Ordeņa lielmestrs Mihails Kuhmeistars (1414–1422), šiliņš	1
Puššoteri?, 14. gs.	2

VĀCIJA

Zesta, arhibīskaps Heinrihs I (1225–1238), denārs (Häv. 989–991) ³	1
Hamburgas brakteāti: 14. gs. 1. puse (Jesse 171) ⁴ – 1, 14. gs. 2. puse (Jesse 174) – 1, 15. gs. 1. puse (Jesse 176) – 1	3
Mēklenburgas brakteāts, 14. gs. 2. puse	1
Brakteāts, 14./15. gs.	1

PRŪSIJA – Polijas vasaļvalsts

Hercogs Albrehts II (1525–1568), denārs, kalts pēc 1530. g.	1
---	---

LIETUVAS LIELKŅAZISTE

Aleksandrs Jagelonis (1492–1506), Lietuvas denārs 1
Sigismunds II Augusts (1542–1572), Lietuvas
denāri, kalti 1546.–1563. g.: bez gada – 1,
1555. g. – 1; pusdenāri: 1546., 1547. g. – 2;
pusgraši: 1560. g. – 1, 1565. g. – 1 6

ŽEČPOSPOLITA

Jans Kazimirs (1649–1668), vara šiliņi –
boratinki: Lietuvas – 1, Polijas – 1 2

BRABANTE

Johans II (1294–1312), Johans III (1312–1355), graši 2

HOLANDE

Keindera, esterlings, 13. gs. beigas (angļu sterliņa
atdarinājums) 1
Vilhelms V (1346–1359), divgraši – 7; graši – 5 12

FLANDRIJA

Ludviķis I (1322–1346), grasis 1
Ludviķis II (1346–1384), graši – 15; divgraši – 5 20
Graši, 14. gs. 7

BRABANTE? HOLANDE?

FLANDRIJA?

Graši, 14. gs. (kalšanas vietu noteikt nevar, nodiluši) 5

ČEHIJA

Kārlis IV (1346–1378), Prāgas grasis 1

Kapsētā kopumā atrastas 377 monētas un skaitīšanas žetoni. Starp monētām bija 10 Krievijas 19. gs. vara kapeikas un 23 nenosakāmas monētas – fragmentāras, nodilušas vai salauztas. Pārējās 344 monētas attiecas uz laiku no 14. līdz 17. gs., t.i., uz kapsētas izmantošanas periodu (1. att.). Taču ir arī dažas 10.–13. gs. monētas: angļu, skotu, vācu denāri, angļu sterliņa atdarinājums, viens dirhēms. Visas šīs agrās monētas izmantotas kā monētpiekariņi un atrastas 14. gs. kapos. Kufiskais dirhēms atrasts 1325. kapa kaklarotā kopā ar 14. gs. pirmās puses grašiem. Kā zināms, sākot ar 9. gs. līdz pat 11. gs. pirmajam ceturksnim, dirhēmi Latvijā plaši izmantoti kā rota. Taču izrādās, ka atsevišķos gadījumos dirhēmus varēja nēsāt arī ļoti ilgi. Tā Mārtiņsalas kapsētā 1212. apbedījumā kopā ar pieciem 12./13. gs. vācu denāriem atrasts Ukailīdu dinastijas valdnieka Husama ad Daula Abu Hasama (996–1001) dirhēms, kalts Mausilā, kalšanas gads nav redzams nodiluma dēļ.⁵ Šis dirhēms ticis nēsāts aptuveni 200 gadu. Otrs gadījums ir zināms Dundagas Laukumuižas kapsētā. Šeit dirhēms atrasts 14. gs. apbedījumā (4. kaps) – tas ir

FRANCIJA

Filips IV (1285–1314), groturnuā; 14. gs.,
groturnuā

ANGLIJA

Edvards I (1272–1307), penijs, kalts 1305.–
1306. g. Londonā
Edvards III (1327–1377), penijs, kalts
1344.–1351. g., kalšanas vieta
nesalāsāma
Edvards I – Edvards III, penijs, kalts
Kenterberijā

SKOTIJA

Aleksandrs III (1249–1286), penijs, kalts
1280.–1286. g.

SPĀNIJA

Enriko IV (1454–1474), blanka, kalta Kastīlijā–
Leonā

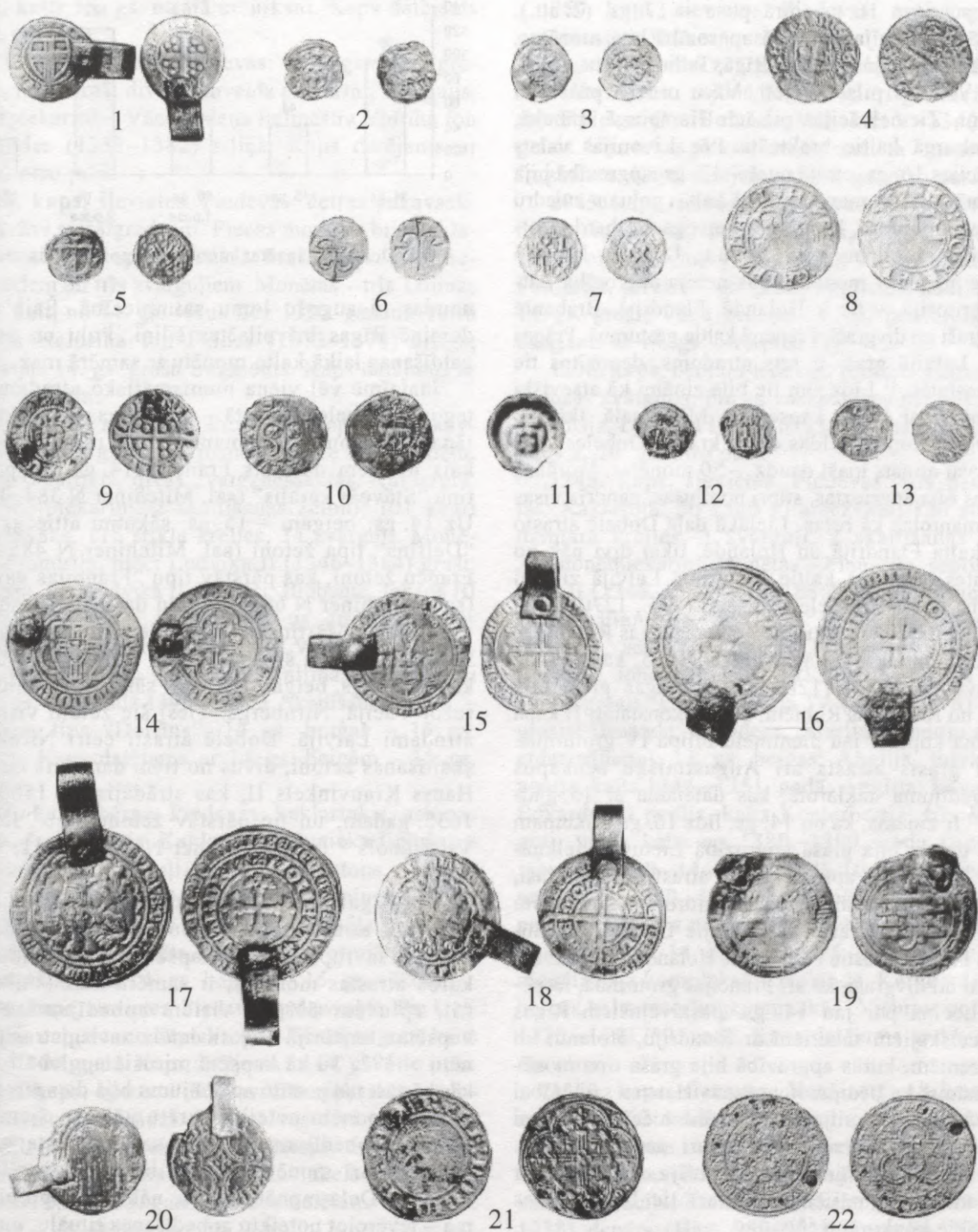
Skaitīšanas žetoni

Francija, tips “Stāvošs karalis”, 14. gs.
sākums
Francija, tips “Delfīns”, 14. gs. beigas –
15. gs. sākums
Francija, Turne, tips “Francijas vairogs”,
15. gs. sākums
Vācija, Nirnberga, tips “Rozete/Valstsābols”,
meistars Hanss Krauvinkels II, 16. gs. beigas –
17. gs. sākums
Vācija, Nirnberga, 17. gs.

Samanīdu dinastijas valdnieka Ismaila ibn Ahmads dirhēms, kalts 902./903. gadā Šašā (Taškenta).⁶ Tāta divās kapsētās – Dobelē un Dundagas Laukumuižā – atrasti dirhēmi, kas tika nēsāti kā piekariņi vairāk nekā 400 gadu, bet Mārtiņsalas kapsētā – ap 200 gadu.

No pārējām hronoloģiski agrajām monētām jāatzīmē skotu karaļa Aleksandra III monēta, kalta 1280.–1286. gadā. Agrās monētas atrastas arī 1245. kapa 13. gs. beigās Holandē, Keinderā, kalts esterlings un angļu sterliņa atdarinājums un angļu karaļa Edvarda I – Edvarda III Kenterberijā kalts penijs. Šajā kapā ir vēl viens Edvarda III penijs, kalts 1344.–1351. gadā. Trešā Dobeles kapsētā atrastā angļu monēta ir savrupatradums – Edvarda I penijs, kalts Londonā 1305.–1306. gadā. Latvijā ir zināmas tikpat desmit Edvarda I – Edvarda III monētas: trīs Dobeles kapsētā, trīs Mārtiņsalas kapsētā,⁷ viena Ikšķiles kapsētā,⁸ viena Āraišu pilī⁹ un pa vienai Āraišu un Kalnazveņģu depoziņos.¹⁰ Pamatā tie ir Edvarda III peniji, kalti Londonā un Kenterberijā.

Lielākā daļa Dobeles kapsētas monētu attiecas uz diviem hronoloģiskajiem periodiem – 14. gs. – 16. gs.

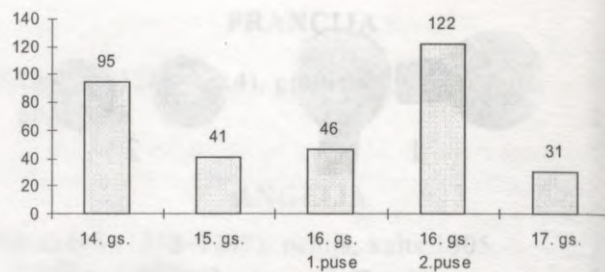
1. att. Dobeles kapsētas monētas:

1 – Tallinas ārtiģs, kalts 14. gs. vidū līdz 1390. g., 735. kaps, VI 234: 2050; 2 – Lībēkas tipa feniņš, kalts Tallinā 14. gs. beigās – 15. gs. sākumā, s.a., VI 234: 1557; 3 – Rīgas arhibīskapa Silvestra Stodevešera (1448–1479) feniņš, s.a., VI 234: 1603; 4 – Rīgas arhibīskapa Mihaela Hildebranta (1484–1509) šiliņš, s.a., VI 234: 1349; 5 – Livonijas ordeņmestra Voltera fon Pletenberga (1494–1535) Rīgas feniņš, 553. kaps, VI 234: 1967; 6 – Rīgas arhibīskapa Jaspera Lindes un Livonijas ordeņmestra Voltera fon Pletenberga kopkaluma feniņš (1515–1521), s.a., VI 234: 1565; 7 – Tartu bīskapa Johana V Blankenfelda (1518–1527) feniņš, s.a., VI 234: 361; 8 – Livonijas ordeņmestra Heinriha fon Gālena vērđiņš, kalts Tallinā 1557. g., 93. kaps, VI 234: 398; 9 – Anglija, Edvards I, penijs, kalts Londonā 1305.–1306. g., s.a., VI 234: 2480; 10 – Visbijas gots, kalts 1380.–1390. g., 1300. kaps, VI 234: 3204; 11 – Hamburgas brakteāts, kalts 14. gs. 2. pusē, 1300. kaps, VI 234: 3206; 12 – Sigismunda II Augusta Lietuvas pusdenārs, kalts 1547. g., s.a., VI 234: 1308; 13 – Sigismunda II Augusta Lietuvas denārs, kalts 1555. g., s.a., VI 234: 537; 14 – Vācu ordeņa lielmestra Vinriha fon Kniprodes (1351–1382) pusšoters, s.a., VI 234: 3039; 15 – Holande, Vilhelms V (1346–1359), grasis, 1325. kaps, VI 234: 3275; 16 – Holande, Vilhelms V, divgrasis, 1245. kaps, VI 234: 3078; 17 – Flandrija, Ludviķis II (1346–1384), divgrasis, 735. kaps, VI 234: 2044; 18 – Flandrija, Ludviķis II, grasis, 735. kaps, VI 234: 2046; 19 – Samanīdi, Nasrs ibn Ahmeds, dirhēms, kalts Samarkandā 916./917. g., 1325. kaps, VI 234: 3276; 20 – Francija, skaitīšanas žetons, tips “Stāvošs karalis”, 14. gs. sākums, 513. kaps, VI 234: 1924; 21 – Francija, skaitīšanas žetons, tips “Delfīns”, 14. gs. beigās – 15. gs. sākums, 740. kaps, VI 234: 2014; 22 – Vācija, skaitīšanas žetons, tips “Rozete/Vālstšābols”, meistars Hanss Krauvinkels II, 16. gs. beigās – 17. gs. sākums, 801. kaps, VI 234: 2291

pirmā puse un 16. gs. otrā puse – 17. gs. (2. att.). Pirmajā – Livonijas periodā apgrozībā bija monētas, kas kaltas Livonijas pilsētās Rīgā, Tallinā, Tartu, Cēsis, kā arī Visbijas pilsētas goti, Vācu ordeņa pusšoteri un šiliņi, Ziemeļvācijas pilsētās Hamburgā, Lībekā, Mēklenburgā kaltie brakteāti. Pēc Livonijas valsts likvidācijas 16. gs. otrajā pusē – 17. gs. apgrozībā bija Rīgas brīvpilsētas monētas, Rīgā kaltās poļu un zviedru valdnieku monētas, Kurzemes hercoga Gotharda Keltera šiliņi, Lietuvas monētas u.c. Dobeles kapsētā atrastas arī tādas monētas, kas nebija apgrozībā Latvijas teritorijā, – tie ir Holandē, Flandrijā, Brabantē kaltie graši un divgraši, Francijā kaltie groturnuā, Prāgas grasis. Latvijā graši ir rets atradums, depozītos tie nav konstatēti.¹¹ Līdz šim tie bija zināmi kā atsevišķi atradumi tikai četrās kapsētās – Mārtiņsalā, Ikšķilē, Kazdangas Roņos, Pildas ezera krastā. Dobeles kapsētā grašu atrasts īpaši daudz – 50 monētas. Vairākas monētas bija apgrieztas, stipri nodilušas, gandrīz visas bija izmantotas kā rotas. Lielākā daļa Dobelē atrasto grašu kalta Flandrijā un Holandē, tikai divi nāk no Brabantes. Francijā kaltie groturnuā Latvijā zināmi tikai trīs: divi no Dobeles kapsētas (735., 1270. kaps) un viens Filipa IV groturnuā no Kazdangas Roņiem.¹² Rets atradums ir arī Prāgas grasis (1245. kaps). Līdz šim divi Vaclava II (1286–1305) Prāgas graši bija zināmi no Kazdangas Roņiem, kur tie konstatēti I. kapa kaklarotā kopā ar jau pieminēto Filipa IV groturnuā. Prāgas grasis atrasts arī Augustinišķu senkapos 45. apbedījuma kaklarotā, kas datējama ar 15. gadsimtu.¹³ Ir zināms, ka no 14. gs. līdz 16. gs. sākumam Prāgas grasis bija plašā apgrozībā Lietuvas lielkņazistē.¹⁴ Visas trīs kapsētas, kurās atrasti Prāgas graši, atrodas tuvu Lietuvai, ar to arī skaidrojami šo monētu atradumi Latvijas teritorijā. Pārējie Dobelē, Mārtiņsalā un Ikšķilē atrastie Flandrijas, Holandes un Brabantes graši un divgraši, kā arī Francijas groturnuā, iespējams, liecina par jau 14. gs. pastāvējušiem Rīgas tirdznieciskajiem sakariem ar Flandriju, Holandi un citām zemēm, kurās apgrozībā bija graša tipa monētas. Zināms, ka pēc pievienošanās Hanzas savienībai 13. gs. beigās Livonijas pilsētu tirdzniecība manāmi uzplaukusi un tirdznieciskie sakari paplašinājušies. 15. gs. Rīgas tirgotājiem jau pastāvēja cieši sakari ar Nīderlandes tirgotājiem, kaut arī tie bija Hanzas bīstamākie konkurenti.¹⁵

Starp retajām monētām jāatzīmē mūsu naudas apgrozībai neraksturīgā Spānijas karaļa Enriko IV (1454–1474) blanka, kalta Kastīlijā–Leonā.

Uz otro hronoloģisko periodu – 16. gs. otro pusi – 17. gs. – attiecas visvairāk monētu, kas liecina par

2. att. Dobeles kapsētas monētu hronoloģiskais sastāvs

naudas pieaugušo lomu saimniecībā. Šajā grupā dominē Rīgas brīvpilsētas šiliņi. Poļu un zviedru valdīšanas laikā kalto monētu ir samērā maz.

Jāatzīmē vēl viena numismātisko atradumu kategorija Dobeles kapsētā – skaitīšanas žetoni, kurus, tāpat kā monētas, izmantoja arī rotās. Visagrākais no tiem darināts Francijā 14. gs. un pārstāv tipu “Stāvošs karalis” (sal. Mitchiner N 384–410).¹⁶ Uz 14. gs. beigām – 15. gs. sākumu attiecas pieci “Delfīna” tipa žetoni (sal. Mitchiner N 485–492). Franču žetoni, kas pārstāv tipu “Francijas vairogs” (sal. Mitchiner N 665–711) un darināti Turnē, Latvijā atrasti Mārtiņsalas, Ikšķiles un Augustinišķu kapsētā.¹⁷ Viens šī tipa žetons atrasts arī Dobeles kapos. 16. gs. beigās – 17. gs. sākumā žetonus sāka ražot Vācijā, Nirnbergā. Tieši šie žetoni visbiežāk atrodami Latvijā. Dobelē atrasti četri Nirnbergas skaitīšanas žetoni, divus no tiem darinājis meistars Hanss Krauvinkels II, kas strādājis no 1586. līdz 1635. gadam, un tie pārstāv žetonu tipu “Rozete/Valstsābols” (sal. Mitchiner N 1508–1511, 1553–1573).

Bagātīgais un daudzveidīgais numismātiskais materiāls atrasts gan kā kapu inventāra sastāvdaļa, gan kā savrupatrādumi kapsētas teritorijā. Kapu, kuros atrastas monētas, ir samērā maz – tikai 71, t.i., aptuveni 5% no visiem apbedījumiem. Bet kapsētas teritorijā ir ļoti daudz savrupatrastu monētu – 192. Tā kā kapsētā mirušie apglabāti vairākās kārtās, tad postīto apbedījumu bija diezgan daudz, un daļa monētu noteikti varētu nākt no šiem traucētajiem apbedījumiem. Starp savrupatrastajām monētām ir arī monētpiekariņi, bet salīdzinoši maz tikai 16. Daļa monētu varēja nākt no kapu pildījuma – ievērojot noteiktu apbedīšanas rituālu, monētas meta kapā, to aizberot. Šīs monētas noteikti uzskatāmas par rituāla monētām. Kapsētā izdalāmas divas apbedījumu grupas: lielākā – 54 kapi – ar rituālajām monētām un mazākā – 17 kapi – ar monētpiekariņiem.

Kapi ar monētpiekariņiem

Kapa datējums dots tikai pēc monētām. Pārējo kapā atrasto priekšmetu tipoloģiskais datējums to var koriģēt.

112. kaps, sievietes. Uz krūtīm monētpiekariņš – Rīgas brīvpilsētas šiliņš (1562–1581). Kaps datējams ar 16. gs. otro pusi.

513. kaps, bērns. Piedevas: bronzas riņķsaktis. Pie kreisā augšstilba skaitīšanas žetons – piekariņš – Francija, tips “Stāvošs karalis”, 14. gs. sākums. Kaps datējams ar 14. gs. pirmo pusi.

650. kaps, bērns. Piedevas: bronzas riņķsaktis. Labajā pusē pie iegurņa monētpiekariņš – Tallinas

šiliņš, kalts 15. gs. otrajā ceturksnī. Kaps datējams ar 15. gs. vidu.

678. kaps, bērna. Piedevas: vainags, spirālgredzens. Kaklarotā: divi rombveida piekariņi, zvārgulis, monētpiekariņš – Vācu ordeņa lielmeistra Vinriha fon Kniprodes (1351–1382) šiliņš. Kaps datējams ar 14. gs. otro pusi.

700. kaps, sievietes. Piedevas: četras pakavsaktas un divi spirālgredzeni. Piecas monētas bija kaklarotas sastāvā kopā ar stikla krellēm, kauri gliemežvākiem un trīs zvārguļiem. Monētas – trīs Tallinas ārtīgi, kalti no 14. gs. vidus līdz 1390. gadam; Tartu bīskapa Heinriha fon Feldes (1373–1378) ārtīgs; Flandrijas 14. gs. graša fragments. Kaps datējams ar 14. gs. beigām.

735. kaps, sievietes. Piedevas: septiņas pakavsaktas, septiņi gredzeni, jostas sprādze ar sadalītāju, važiņu sadalītājs, divas zvaigznessaktas. Kaklarotā: 14 monētpiekariņi, 2 skaitīšanas žetoni, 101 kauri gliemežvāks, 115 stikla krelles, 34 zvārguļi. Monētas – Flandrija, pieci Ludviķa II (1346–1384) graši; Flandrija, trīs Ludviķa II divgrāši; Brabante, Johana III (1312–1355) grasis; Francija, 14. gs. grotornuā (grasis); divi Vācu ordeņa lielmeistra Vinriha fon Kniprodes (1351–1382) šiliņi; divi Tallinas ārtīgi, kalti no 14. gs. vidus līdz 1390. gadam. Skaitīšanas žetoni – Francija, tips “Delfīns”, 14. gs. beigas – 15. gs. sākums. Kaps datējams ar 14. gs. beigām – 15. gs. sākumu.

740. kaps, bērna. Piedevas: kaklariņķis, astoņas saktas, dzelzs nazis. Kaklarotā: dzīvnīka figūriņa – piekariņš, trīs zvārguļi, skaitīšanas žetons – piekariņš – Francija, tips “Delfīns”, 14. gs. beigas – 15. gs. sākums. Kreisajā pusē pie iegurņa rituāla monēta – Mēklenburgas brakteāts, kalts 14. gs. otrajā pusē (?). Kaps datējams ar 14. gs. beigām – 15. gs. sākumu.

790. kaps, sievietes. Piedevas: pakavsakta. Pie kreisās kājas ceļgala monētpiekariņš – Visbijas gots, kalts 1320.–1400. gadā. Kaps datējams ar 14. gs. otro pusi.

801. kaps, bērna. Piedevas: trīs riņķsaktas, ādas josta ar dzelzs sprādzi. Zem galvas divi piekariņi – Vācija, Nirnbergas skaitīšanas žetoni, tips “Rozete/Valstsābols”, meistars Hanss Krauvinkels II, strādājis no 1586. līdz 1635. gadam. Kaps datējams ar 16. gs. beigām – 17. gs. pirmo pusi.

815. kaps, sievietes. Piedevas: divas pakavsaktas, divas plāksnessaktas, spirālgredzens, apkalts lāča nags – piekariņš, spirālgredzens, nazis. Kaklarotā: 53 stikla krelles, 14 zvārguļi un 3 monētpiekariņi – Tallinas ārtīgs, kalts no 14. gs. vidus līdz 1390. gadam; Flandrija, Ludviķa II (1346–1384) divgrasis; Flandrija, 14. gs. graša fragments. Pie labās rokas augšdelma rituāla monēta – Tartu bīskapa Kristiana Bomhofera (1514–1518) feniņš. Kaps datējams ar 16. gs. sākumu.

890. kaps, sievietes. Piedevas: pakavsakta, bronzas spirālgredzens, kaula adatu kārbīņa, dzelzs nazis, dzelzs duncis?, dzelzs atslēga. Uz krūtīm un blakus galvai monētpiekariņš – Flandrija, 14. gs. grasis. Kaps datējams ar 14. gadsimtu.

950. kaps, sievietes. Piedevas: zvaigznessakta, ornamentēts bronzas važiņu sadalītājs ar važiņām, četri gredzeni, divi zvārguļi, divas krelles, kauri gliemežvāks. Krūšu rajonā blakus kauri gliemežvākam monētpiekariņš – Holande, Vilhelma V (1346–1359) grasis. Virs rokas pirksta rituāla monēta – nenosakāms fragments. Kaps datējams ar 14. gs. otro pusi.

1065. kaps, sievietes. Piedevas: trīs pakavsaktas, divas riņķsaktas, divi gredzeni, nazis. Kaklarotā: 175 krelles, 6 kauri gliemežvāki, 9 monētpiekariņi – Flandrija, pieci 14. gs. graši, apgriezti, nodiluši; trīs 14. gs. graši; Vācu ordeņa 14. gs. pusšoters. Kaps datējams ar 14. gs. otro pusi (?).

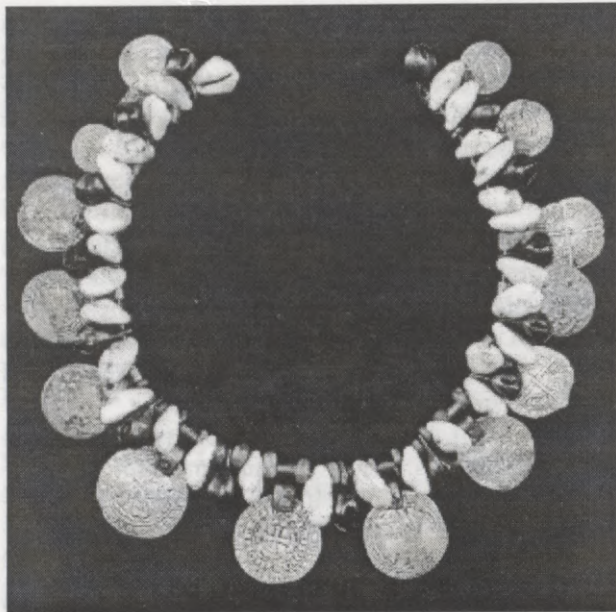
1206. kaps, bērna. Piedevas: bronzas saktas adata, bronzas zvārgulis. Pie galvaskausa monētpiekariņš – Flandrija, Ludviķa II (1346–1384) grasis. Kaps datējams ar 14. gs. otro pusi.

1245. kaps, sievietes. Piedevas: trīs pakavsaktas. Kaklarotā: 36 kauri gliemežvāki, 120 stikla un dzintara krelles, 3 zvārguļi, 2 skaitīšanas žetoni, 27 monētpiekariņi. Monētas – Flandrija, septiņi Ludviķa II (1346–1384) graši (botdrageri) un viens divgrasis; Flandrija, četru 14. gs. grašu fragmenti; Holande, seši Vilhelma V (1346–1359) divgrāši; Brabante, Johana II (1294–1312) vai Johana III (1312–1355) grasis; Čehija, Kārļa IV (1346–1378) Prāgas grasis; Holande, Keindera, esterlings (angļu sterliņa atdarinājums), 13. gs. beigas; Anglija, Edvarda III penijs, kalts 1344.–1351. gadā; Anglija, Edvarda I – Edvarda III penijs, kalts Kenterberijā; trīs Visbijas goti, viens kalts ap 1380.–1390. gadu (tips A),¹⁸ viens – 1420.–1440./50. gadā (tips C5) un viens, nodilis, – 1320.–1450. gadā; Vācu ordeņa 14. gs. pusšoters. Viens no skaitīšanas žetoniem – Francija, tips “Delfīns”, 14. gs. vidus – 15. gs. sākums. Vecākā monēta šajā kompleksā – Holandē, Keinderā, 13. gs. beigās kalts esterlings, jaunākā – Visbijas gots, kalts 1420.–1440./50. gadā. Kaps datējams ar 15. gs. pirmo pusi.

1270. kaps, sievietes. Kaklarotā: 18 kauri gliemežvāki, 62 krelles, zvārgulis, 2 apaļi bronzas piekariņi, alvas monētveida piekariņš – 11.–13. gs. Rietumeiropas denāra atdarinājums, 2 monētpiekariņi – Vācija, Zesta, arhibīskapa Heinriha I (1225–1238) denārs (Häv. 989–991); Francija, Filipa IV (1285–1314) grotornuā (grasis). Kaps datējams ar 14. gs. pirmo pusi (?).

1325. kaps, sievietes. Piedevas: trīs pakavsaktas, riņķsakta, divi spirālgredzeni, nazis. Kaklarotā: 25 kauri gliemežvāki, 10 bronzas rombveida piekariņi, 6 monētpiekariņi – Flandrija, Ludviķa II grasis; Holande, četri Vilhelma V graši; Samanīdi, Nasrs ibn Ahmads, kufiskais dirhēms, kalts Samarkandā 916./917. gadā (304. g. pēc hidžras). Kaps datējams ar 14. gs. otro pusi.

Kapi ar monētpiekariņiem ir visagrākie kapsētā, tie datējami ar 14.–15. gadsimtu. Uz 16. gs. attiecas tikai trīs kapi. Monētpiekariņi atrasti vienīgi sievietēm (11) un bērniem (6) kapos, vīriešu kapos tie nav sastopami. Visiem monētpiekariņiem bija piekniedētas no

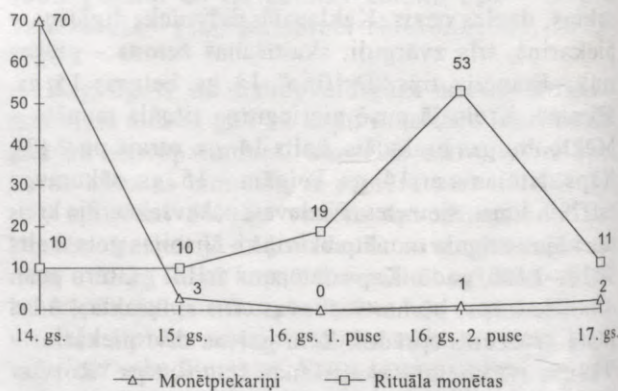
3. att. 735. apbedījuma kaklarota ar monētpiekariņiem

bronzas plāksnītes veidotas cilpiņas, dažiem saglabājušās tikai kniedītes vai nelieli caurumiņi. Sieviešu apbedījumos monētpiekariņi pārsvarā ietilpa kaklarotu sastāvā kopā ar citiem piekariņiem – kauri gliemežvākiem, zvārguļiem, krellēm. Turpretim bērnu kapos bieži atrod tikai vienu monētpiekariņu kā atsevišķu rotu. Jāatzīmē divas īpaši greznas kaklarotas no 735. un 1245. apbedījuma (3. un 4. att.). Abās kaklarotās bija daudz (attiecīgi 14 un 27) liela nomināla monētu kopā ar skaitīšanas žetoniem, stikla un dzintara krellēm, kauri gliemežvākiem, bronzas zvārguļiem. Kā zināms, Latvijā pirmie monētpiekariņi parādījās jau 9. gs., masveidā tos sāka izmantot tikai kopš 10. gs. pirmā ceturkšņa, bet sevišķi izplatīti tie bija 11. gadsimtā.¹⁹ Monētpiekariņus bieži atrod viduslaiku kapsētās, 13.–15. gs. apbedījumos – Mārtiņsalā, Ikšķilē, Augustiņiškos un citur. Monētpiekariņi sastopami arī 16. gs. kapos, bet to kļūst stipri mazāk. Tas pats vērojams arī Dobeles kapsētā (5. att.). No kapsētas teritorijā savrupatrastajiem 16 monētpiekariņiem vienpadsmit kalti 14. gs., trīs – 15. gs. un tikai divi – 16. gs. pirmajā pusē. Īpaši jāatzīmē trīs apbedījumi – 740., 815. un 950. kaps. Tajos kopā ar monētpiekariņiem

4. att. 1245. apbedījuma kaklarota ar monētpiekariņiem

bija arī rituāla monētas, tātad starp monētpiekariņu un rituāla monētu bija zināma atšķirība – piekariņus uztvēra jau kā rotu, nevis maksāšanas līdzekli. Datēšanai monētpiekariņi ir relatīvs materiāls, jo to nēsāšanas laiks varēja būt ļoti ilgs – no 50 līdz 100 gadiem. Tāpēc datējot jāņem vērā gan priekšmetu tipoloģiskais datējums, gan arī visas kapā atrastās monētas.

5. att. Monētpiekariņu un rituāla monētu skaita hronoloģiskās izmaiņas apbedījumos

Kapi ar rituāla monētām

Kapa datējums dots tikai pēc monētām. Pārējo kapā atrasto priekšmetu tipoloģiskais datējums var to koriģēt.

19. kaps, sievietes. Piedevu nav. Labajā pusē ap jostasvietu monēta – Rīgas brīvpilsētas šiliņš, kalts 1577. gadā. Kaps datējams ar 16. gs. 70. gadiem.

52. kaps, vīrieša. Piedevas: bronzas riņķsakta. Kreisās kājas ceļgala rajonā monēta – Rīgas brīvpilsētas šiliņš, kalts 1578. gadā. Kaps datējams ar 16. gs. 70. gadiem.

53. kaps, vīrieša. Piedevas: bronzas riņķsakta, vitrāžas nazis. Kreisajā pusē uz gūžas monēta – Livonijas ordeņmestra Voltera fon Pletenberga (1494–1535) Rīgā kalts feniņš. Kaps datējams ar 16. gs. pirmo pusi.

60. kaps, sievietes. Piedevas: pakavsakta, gredzens, dzelzs nazis. Pie galvas labajā pusē monēta – Livonijas ordeņmestra Johana fon Loringhofena (1483–1494) Cēsis kalts šiliņš. Kaps datējams ar 15. gs. beigām.

89. kaps, bērna (zīdaiņa). Piedevas: bronzas riņķsakta. Krūškurvja labajā pusē pārlauzta monēta –

Kurzemes hercoga Gotharda Ketlera šiliņš, kalts 1577. gadā. Kaps datējams ar 16. gs. 70. gadiem.

93. kaps, sievietes. Piedevas: pakavsakta. Uz kreisā augšstilba monēta – Livonijas ordeņmestra Heinriha fon Gālena 1557. gadā Tallinā kalts vērdiviņš. Kaps datējams ar 16. gs. vidu.

99. kaps, vīrieša. Piedevas: bronzas riņķsakta, dzelzs nazis ar kaula spalvu, josta ar apkalumiem. Kreisajā pusē uz krūtīm monēta – Rīgas brīvpilsētas šiliņš, kalts 1577. gadā. Kaps datējams ar 16. gs. 70. gadiem.

127. kaps, bērna. Pie labā elkoņa monēta – Spānija, Enriko IV (1454–1474) blanka, kalta Kastīlijā–Leonā. Kaps datējams ar 15. gs. otro pusi.

168. kaps, sievietes. Piedevu nav. Monēta – Rīgas brīvpilsētas šiliņš, kalts 1577. gadā. Kaps datējams ar 16. gs. 70. gadiem.

171. kaps, sievietes. Uz kreisās rokas elkoņa monēta – Livonijas ordeņmestra Gotharda Ketlera (1559–1562) šiliņš, kalts Tallinā, gads nav salasāms. Kaps datējams ar 16. gs. vidu.

172. kaps, vīrieša. Piedevas: dzelzs nazis. Uz kreisā atslēgkaula monēta – Rīgas brīvpilsētas šiliņš (1562–1581), gads nav salasāms. Kaps datējams ar 16. gs. otro pusi.

185. kaps, nenosakāms. Pie labās kājas pēdas monēta – Rīgas brīvpilsētas šiliņš, kalts 157?. gadā. Kaps datējams ar 16. gs. 70. gadiem.

235. kaps, vīrieša. Starp apakšstilbu kauliem monēta – Sigismunda II Augusta Lietuvas pusgrasis, kalts 1560. gadā.²⁰ Kaps datējams ar 16. gs. vidu.

254. kaps, vīrieša. Piedevas: riņķsakta. Pie kreisā pleca monēta – Rīgas brīvpilsētas šiliņš, kalts 1573. (?) gadā. Kaps datējams ar 16. gs. 70. gadiem.

256. kaps, sievietes. Galvaskausa labajā pusē divas monētas – arhibīskapa Vilhelma, Brandenburgas markgrāfa, 156?. gada šiliņš; Rīgas brīvpilsētas šiliņš bez gada. Kaps datējams ar 16. gs. otro pusi.

369. kaps, vīrieša. Pie galvaskausa labā pusē trīs monētas, divas no tām salīpušas – Tallinas feniņš, kalts pēc 1515. gada; Tartu bīskapa Kristiana Bomhofera (1514–1518) feniņš; Livonijas ordeņmestra Voltera fon Pletenberga (1494–1535) Rīgas feniņš. Kaps datējams ar 16. gs. pirmo ceturksni.

406. kaps, vīrieša. Piedevas: dzelzs nazis, bronzas apkaluma plāksnīte. Kreisajā pusē pie apakšstilba monēta – Rīgas brīvpilsētas šiliņš, kalts 1577. gadā. Kaps datējams ar 16. gs. 70. gadiem.

441. kaps, vīrieša. Pie kreisā elkoņa monēta – Rīgas brīvpilsētas šiliņš, kalšanas gads nav salasāms. Kaps datējams ar 16. gs. 60.–70. gadiem.

477. kaps, sievietes. Piedevas: dzelzs nazis. Pie labās pēdas monēta – Livonijas ordeņmestra Hermaņa fon Brigeneja (1535–1549) Tallinas šiliņš. Kaps datējams ar 16. gs. pirmo pusi.

500. kaps, vīrieša. Kreisajā pusē uz atslēgkaula pie kakla izirusi monēta, noteikt nevar.

509. kaps, sievietes. Piedevas: bronzas riņķsakta, gredzens, dzelzs nazis. Starp ceļgaliem izirusi monēta, noteikt nevar.

510. kaps, vīrieša. Piedevas: riņķsakta. Uz krūtīm kreisajā pusē monēta – Tartu bīskapa Jodoka fon der Rekes 1543. gada šiliņš. Kaps datējams ar 16. gs. vidu.

522. kaps, bērna. Piedevas: dzelzs nazis. Uz krūtīm labajā pusē monētas fragmenti.

526. kaps, sievietes. Uz labā iegurņa ādas maciņā 16 monētas – arhibīskapa Vilhelma, Brandenburgas markgrāfa (1539–1563), šiliņš; Kurzemes hercoga Gotharda Ketlera 1576. gadā kalts šiliņš; desmit Rīgas brīvpilsētas šiliņi, kalti 1575. (1 eks.), 1576. (1 eks.), 1577. (4 eks.), 1578. (2 eks.), 157?. (2 eks.) gadā; Pārdaugavas hercogistes 157?. gada šiliņš, kalts Dolē; trīs Zviedrijas karaļa Johana III (1568–1592) Tallinas šiliņi. Kaps datējams ar 16. gs. 70. gadu beigām.

529. kaps, sievietes. Piedevas: bronzas riņķsakta un slēgts gredzens. Pie labā iegurņa monēta – Zviedrijas karaļa Johana III (1568–1592) Tallinas šiliņš. Kaps datējams ar 16. gs. otro pusi.

551. kaps, vīrieša. Piedevas: bronzas pakavsakta, bronzas apkaluma plāksnīte. Zem kreisā stilba monēta – Rīgas brīvpilsētas šiliņš, kalts 157?. gadā. Kaps datējams ar 16. gs. 70. gadiem.

553. kaps, vīrieša. Zem galvas monēta – Livonijas ordeņmestra Voltera fon Pletenberga (1494–1535) Rīgas feniņš. Kaps datējams ar 16. gs. pirmo pusi.

580. kaps, vīrieša. Zem galvas monēta – Livonijas ordeņmestra Voltera fon Pletenberga Tallinas feniņš. Kaps datējams ar 16. gs. pirmo pusi.

592. kaps, vīrieša. Piedevas: bronzas riņķsakta. Uz labās rokas elkoņa monēta – Rīgas brīvpilsētas šiliņš, kalts 1571. gadā; pie galvas labajā pusē – Rīgas brīvpilsētas šiliņš, kalts 1576. gadā. Kaps datējams ar 16. gs. 70. gadiem.

611. kaps, vīrieša. Piedevas: bronzas gredzens, dzelzs nazis. Pie galvas kreisajā pusē monēta – Livonijas ordeņmestra Voltera fon Pletenberga Tallinas feniņš. Kaps datējams ar 16. gs. pirmo pusi.

612. kaps, vīrieša. Piedevas: dzelzs nazis. Zem labās lāpstiņas nenosakāmas monētas fragments.

620. kaps, vīrieša. Piedevas: dzelzs nazis. Labajā pusē pie iegurņa trīs salīpušas monētas – Livonijas ordeņvalsts Tallinas ārtigi, kalti no 14. gs. vidus līdz 1390. gadam. Viens Rīgas brīvpilsētas 1577. gadā kalts šiliņš atrasts atsevišķi, 20 cm dziļāk, un, šķiet, pie šī kapa nepieder. Kaps datējams ar 14. gs. beigām (?).

621. kaps, sievietes. Kreisajā pusē kapa pagalvī monēta – Zviedrijas karaļa Johana III (1568–1592) Tallinas šiliņš. Kaps datējams ar 16. gs. beigām.

655. kaps, sievietes. Piedevas: riņķsakta. Pie galvas kreisajā pusē monēta – bīskapa Magnusa 1563. gada šiliņš, kalts Ārensburgā. Kaps datējams ar 16. gs. 60. gadiem.

657. kaps, vīrieša. Piedevas: divas bronzas riņķsaktas, nazis. Pie kreisās rokas monēta – Rīgas brīvpilsētas šiliņš, divi fragmenti. Kaps datējams ar 16. gs. 60.–70. gadiem.

699. kaps, bērns. Zem kapa monēta – Livonijas ordeņvalsts Lībekas tipa feniņš, kalts Tallinā pēc 1422.–1426. gada – līdz 15. gs. vidum. Kaps datējams ar 15. gs. pirmo pusi.

706. kaps, vīrieša. Piedevas: bronzas riņķsakta, dzelzs jostas sprādze. Kapā divas monētas – Livonijas ordeņmestra Hermaņa fon Brigeneja (1535–1549) Rīgas šiliņš un Livonijas ordeņvalsts Lībekas tipa feniņš, kalts Tallinā pēc 1422.–1426. gada – līdz 15. gs. vidum. Kaps datējams ar 16. gs. pirmo pusi.

713. kaps, vīrieša. Pie labā augšdelma monēta – Rīgas brīvpilsētas šiliņš. Kaps datējams ar 16. gs. 60.–70. gadiem.

750. kaps, vīrieša. Piedevas: spirālgredzens. Starp kāju augšstilbiem monēta – Kurzemes hercoga Gotharda Ketlera šiliņš, kalts 1576. gadā. Kaps datējams ar 16. gs. 70. gadiem.

857. kaps, vīrieša. Piedevas: dzelzs nazis. Kreisajā pusē krūšu rajonā 2 monētas – Rīgas brīvpilsētas šiliņi, kalti 1577. gadā. Kaps datējams ar 16. gs. 70. gadiem.

863. kaps, vīrieša. Piedevas: divas saktas. Zem galvaskausa labajā pusē monēta – Livonijas ordeņmestra Voltera fon Pletenberga Tallinas šiliņš. Kaps datējams ar 16. gs. pirmo pusi.

867. kaps, vīrieša. Pie kājas monēta – Rīgas brīvpilsētas šiliņš, kalts 1577. gadā. Kaps datējams ar 16. gs. 70. gadiem.

911. kaps, vīrieša. Piedevas: pakavsakta, riņķsakta, apkalts lāča nags, dzelzs nazis. Pie kājas monēta – Rīgas arhibīskapa Mihaela Hildebranta (1484–1509) šiliņš. Kaps datējams ar 15. gs. beigām – 16. gs. sākumu.

915. kaps, vīrieša. Piedevas: adata, nazis ar raga spalvu. Kapu noņemot, atrastas trīs monētas, divas no tām salīpušas – Livonijas ordeņvalsts Lībekas tipa feniņi, kalti Tallinā pēc 1422.–1426. gada – līdz 15. gs. vidum. Trešā monēta – Rīgas arhibīskapa Silvestra Stodevešera (1448–1509) feniņš. Kaps datējams ar 15. gs. vidu (?).

938. kaps, vīrieša. Kapu noņemot, atrastas divas monētas – Zviedrijas karaļa Ērika XIV Tallinas šiliņš, kalts 1566. gadā, un nenosakāmas monētas neliels fragments. Kaps datējams ar 16. gs. otro pusi.

1021. kaps, sievietes. Piedevas: pakavsakta un riņķsakta, spirālgredzens. Starp kājām, pie pēdām, monēta – Livonijas ordeņvalsts feniņš, kalts Tallinā pēc 1422.–1426. gada – līdz 15. gs. vidum. Kaps datējams ar 15. gs. vidu.

1120. kaps, sievietes. Piedevas: riņķsakta. Pie labā elkoņa monēta – Rīgas brīvpilsētas šiliņš, kalts 1577. gadā. Kaps datējams ar 16. gs. 70. gadiem.

1145. kaps, vīrieša. Piedevas: dzelzs nazis. Kreisajā pusē pie jostavietas divas monētas – Zviedrijas karaļa Johana III (1568–1592) Tallinas šiliņi. Kaps datējams ar 16. gs. beigām.

1201. kaps, bērns. Aiz galvas, nedaudz pa labi, monēta – stipri oksidēta, šiliņš (?).

1237. kaps, sievietes. Piedevas: bronzas uzpirkstenis. Kapu noņemot, atrastas četras salīpušas monētas – Rīgas arhibīskapa Vilhelma, Brandenburgas markgrāfa (1539–1563), šiliņš; Tartu bīskapa Johana V Blankenfelda (1518–1527) feniņš; Tartu bīskapijas 16. gs. feniņš un viena nenosakāma. Kaps datējams ar 16. gs. pirmo pusi.

1255. kaps, sievietes. Piedevas: trīs riņķsaktas, josta, apkalta ar kniedītēm, un bronzas jostas sprādze. Labajā pusē pie iegurņa četras salīpušas monētas – Sigismunda III Rīgas šiliņi, kalti 1598., 1600., 1601., 1602. gadā. Kaps datējams ar laiku ap 1602. gadu.

1284. kaps, vīrieša. Piedevas: bronzas kniepadata. Labajā pusē pie galvas 14 monētas – divi Pārdaugavas hercogistes 1572. gada šiliņi, kalti Dolē; pieci Rīgas brīvpilsētas šiliņi, kalti 1571., 1575., 1577. (2 eks.), 1578. gadā; septiņi Sigismunda III Rīgas šiliņi, četri no tiem kalti 1600. gadā, viens 1601. gadā. Kaps datējams ar laiku ap 1601. gadu.

1300. kaps, vīrieša. Piedevas: dzelzs cirvis, nazis. Labajā pusē blakus senlietām pie augšdelma kaudzītē noliktas 8 monētas – četri Visbijas goti, kalti 1380.–1390. gadā; Flandrijas Ludviķa I (1322–1346) grasis un trīs Hamburgas brakteāti, kalti 14. gs. pirmajā pusē (Jesse 171), 14. gs. otrajā pusē (Jesse 174), 15. gs. pirmajā pusē? (Jesse 176?). Kaps datējams ar 15. gs. pirmo pusi.

1323. kaps, vīrieša. Piedevas: bronzas sakta. Uz krūtīm labajā pusē monēta – Livonijas ordeņmestra Voltera fon Pletenberga (1494–1535) Rīgas šiliņš. Kaps datējams ar 16. gs. pirmo pusi.

Kopā 54 kapos atrastas 108 rituāla monētas (šeit nav ieskaitīti iepriekš minētie trīs kapi, kuros kopā ar monētpiekariņiem bija arī rituāla monēta). Naudu, kas dota līdzī mirušajiem, numismāti literatūrā reizēm dēvē par “mirušo obolu”, jo šīs paražas izcelsme meklējama antīkajā pasaulē. Senajā Grieķijā mirušajiem mutē lika monētu kā samaksu Hāronam par mirušā dvēseles pārcešanu pāri Lētas upei uz Aīda ēnu valstību. Tā kā parasti līdzī deva neliela nomināla monētu – obolu, tad šo paražu nosauca par “mirušo obolu”. Latvijā “mirušo obols” pirmo reizi parādījās agrajā dzelzs laikmetā un vēlāk bija plaši izplatīts Daugavas lībiešiem.²¹ Viduslaikos “mirušo obola” klasiskais novietojums un nozīme stipri izmainās, tāpēc būtu pareizāk kapā liktās monētas saukt par ziedojuma vai rituāla monētām, jo tās kapā lika (ziedoja), ievērojot noteiktu apbedīšanas rituālu. Dobeles kapsētā rituāla monētu ir ļoti daudz, no tām lielākā daļa attiecas uz 16. gs., turpretim 14. un 17. gs. kalto monētu ir maz (5. att.). Latvijas kapsētās 16.–17. gs. rituāla monētas atrod sevišķi lielā skaitā. Tas, no vienas puses, liecina par naudas pieaugušo lomu iedzīvotāju dzīvē, bet, no otras puses, iespējams, bija veids, kā apiet baznīcas aizliegumu apglabāt mirušos pēc senajām pagāniskajām tradīcijām. Kapā lika monētas ar nelielu vērtību – feniņus, ārtigus, šiliņus, kas liecina ne tikai par iedzīvotāju nabadzību, bet, iespējams,

arī par ziedotās naudas simbolisko nozīmi. Vienu vai divas monētas, retāk vairāk lika maciņā vai kabatā – pie iegurņa, ap jostasvietu (9 gadījumos), pie galvas (11), pie kājām (8) un starp kājām (4), uz krūtīm (6), pie elkoņa (5), pie pleca (2), pie rokas (3) (6. att.). Latviešu tautas ticējumos var atrast ziņas par to, kurā vietā mirušajiem zārkā parasti lika naudu: “Mironam liek uz krūtīm lakatiņu, kur bērnieki met naudu” (Kraukļi);²² “Kad mironi mājās apdziedājuši, tad metuši naudu kājgalī. (Metuši visi, visi, pat mazi bērni.) Trīs naudas gabalus ielaiduši šķirstā, pārējo naudu paturējuši miroņu tuvinieki” (Ērgeme);²³ “Pēc dievārda tad nu notikusi agrāk naudas likšana zārkī un uz zārķa vāka. Nauda zārkī palikusi mirušam, naudu uz zārķa vāka dabūjis pēc vienu nostāstiem bērū rīkotājs šņabim, pēc otru – zārķa vedējs, bet to arī ceļā nodzēruši. Pie miroņa ticis ļoti maz likts” (Ēvele).²⁴ Visbiežāk tomēr monētas lika blakus galvai. Šī paraža konstatēta jau agrā dzelzs laikmeta apbedījumos Dienvidkurzemē un Vidzemē – Rucavas Mazkatužu, Medzes Kapsēdes, Grobiņas Priedeņu (Liepājas raj.) un Baižkalna Mūru (Cēsu raj.) kapulaukā, kur kapa galvgalī vai vidusdaļā atrastas romiešu monētas.²⁵ Dobeles kapsētā vislielākais monētu skaits bija 526. kapā – ādas maciņā atradās 16 šiliņi, kalti 16. gs. vidū un beigās. Nedaudz mazāk monētu atrasts 1284. kapā – vīrietim pie galvas bija nolikti 14 šiliņi, kalti galvenokārt 16. gs. beigās. Jāatzīmē arī 1300. kaps, viens no senākajiem, kur virs labā augšdelma atrastas 8 monētas, kaltas 14. gs. (viena – 15. gs. pirmajā pusē). Atšķirībā no monētpiekariņiem rituāla monētas var labi datēt apbedījumus, jo kapā lika monētas, kuras tajā brīdī bija apgrozībā. Ja kapā ir vairākas monētas, tad tas datējams pēc jaunākās monētas. Hronoloģiskais diapazons starp vecāko un jaunāko monētu parasti nav liels – daži gadi vai gadu desmiti, bet ir kapi, kur tas sasniedz simt gadu (piemēram, 706. kaps). Rituāla monētas pārsvarā atrastas vīriešu (32) un sieviešu kapos (16), krietni mazāk bērnu kapos (5). Dažās viduslaiku kapsētās rituāla monētas sagrieztas daļās – pusītēs vai ceturtdaļās, piemēram, Augustiņišķu, Slutišķu, Sēlpils u.c. kapsētās.²⁶ Dobeles kapsētā grieztas monētas bija tikai divas – iespējams, tāpēc, ka vietējie iedzīvotāji bija turīgāki par nomales zemniekiem. Latviešu tautas ticējumos, atzīmējot tradīciju dot mirušajam naudu, parasti naudas nomināls nav minēts, tikai vienu reizi tas parādās ticējumā, kas pierakstīts Gatartā: “Mironam iespiež lupatiņā iesietu sudraba vērđiņu rokā kā vārtu naudu, debesīs ieejot.”²⁷ Kā jau tika atzīmēts, kapā parasti lika neliela nomināla monētas, kaut gan Dobeles kapsētā atrasti arī divi vērđiņi – viens kā savrupatradums bez cilpiņas un caurumiņa un viens 93. kapā kā rituāla monēta; tie abi ir ordeņmestra Heinriha

6. att. 1284. apbedījums ar rituāla monētām, novietotām pie galvas

fon Gālena vērđiņi, kalti 1555. un 1557. gadā Tallinā. Iemesli, kāpēc monētas lika kapos, bija ļoti dažādi. Tautas ticējumos parasti min trīs galvenos cēloņus. Pirmais – bailes no mirušā un vēlēšanās no tā atpirties: “Kas mironi apkopis un mazgājis, tam vajaga zārkā ielikt kādu naudas gabalu vai kādu citu ziedu, lai pašam nepiemetas kāda kaite” (Liepupe);²⁸ “Ja cilvēkam, kurš nomiris ar sliktu slimību, lika zārkā naudu, tad tā slimība nepielīpot” (Burnieki).²⁹ Otrs cēlonis – iespēja par naudu nopirkt visu vajadzīgo aizkapa dzīvei: “Ieliek zārkā kādus gabalus naudas, ko nelaiķim viņā saulē pirkt zirgu, govī.”³⁰ Trešais cēlonis cieši saistīts ar kristīgās ticības ietekmi: “Ja mironim ieliek naudu zārkā, tad tas viegli tiek debesīs” (Kurmene).³¹

Dobeles viduslaiku kapsētā iegūtās monētas labi raksturo vietējo iedzīvotāju saimniecisko dzīvi, liecina par tirdzniecības sakariem ar tuvākām (Lietuva, Prūsija, Gotlande) un tālākām (Vācija, Flandrija, Holande, Francija, Anglija, Skotija, Spānija) zemēm. Tajā pašā laikā atrastās monētas dod priekšstatu par latviešu tautas bērū tradīcijām 14.–17. gadsimtā.

- ¹ *Daiga J.* Izrakumi Dobeles kapsētā // ASM 1979. – Rīga, 1980. – 48.–50. lpp.; *Daiga J.* Izrakumi Dobeles kapsētā // ASM 1980 un 1981. – Rīga, 1982. – 71.–76. lpp.; *Daiga J.* Izrakumi Dobeles kapulaukā 1982. gadā // ASM 1982 un 1983. – Rīga, 1984. – 52.–55. lpp.
- ² Dobeles kapsētas izrakumu materiāls glabājas Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļā, kolekcijas Nr. VI 234.
- ³ Hāv. – *Hävernicks W.* Die Münzen von Köln. Die Münzen und Medaillen von Köln. – Köln, 1935.
- ⁴ *Jesse W.* Der Wendische Münzverein. – Braunschweig, 1927.
- ⁵ A. Zariņas 1966. gada izrakumi. 1212. kaps. VI 128:1581.
- ⁶ Glabājas Latvijas Vēstures muzejā, inv. Nr. CVVM A 7316:19.
- ⁷ Ē. Mugurēviča 1970. gada izrakumi. 1431. kaps. VI 122: 797, 799, 801.
- ⁸ J. Graudoņa 1968. gada izrakumi. 103. kaps. VI 130.
- ⁹ *Apals J.* Izrakumi Āraišu mūra pilī un priekšpilī // ASM 1986 un 1987. – Rīga, 1988. – 19.–26. lpp.
- ¹⁰ *Apals J.* Āraišu mūra pils izpēte // ASM 1982 un 1983. – Rīga, 1984. – 10.–16. lpp.; *Pelda K.* Lielākais Livonijas monētu noguldījums – Kalnazveņģu depozijs // ASM 1974. – Rīga, 1975. – 79.–81. lpp.
- ¹¹ *Пелда К. Р.* Находки монет XIII – первой половины XVI века в археологических памятниках Латвии // LZAV. – 1977. – Nr. 8. – 110. lpp.
- ¹² E. Šturms 1932. gada izrakumi. – *Šturms E.* Izrakumi Valgales Veģu ugunskapos // Vēstures atziņas un tēlojumi. – Rīga, 1937. – 350.–365. lpp.
- ¹³ *Berga T.* Kaklarotas Krāslavas Augustinišķu senkapos (14. gs. – 16. gs. sākums) // AE. – Rīga, 1997. – 19. laid. – 119.–129. lpp.
- ¹⁴ *Соболева Н. А.* Клады пражских грошей как источник по экономической истории Великого княжества Литовского в XIV–XV вв. // Тезисы докладов и сообщений по источниковедческим проблемам истории народов Прибалтики. – Рига, 1968. – С. 54–56.
- ¹⁵ *Zeids T.* Feodālisms Livonijā. – Rīga, 1951. – 100. lpp.
- ¹⁶ *Mitchiner M.* Jetons, Medalets and Tokens the Medieval Period and Nuremberg. – London, 1988. – Vol. 1.
- ¹⁷ Ņemot vērā šo žetonu apkārtleģendu, tie bija nosaukti par “Ave Maria” tipa žetoniem. Pareizais tipa nosaukums ir “Francijas vairogs” – pēc Francijas ģerboņa attēla žetona aversā.
- ¹⁸ *Lagerqvist L. O.* Svenska mynt under vikingatid och medeltid (ca 995–1521) Samit Götländska mynt (ca 1140–1565). – Stockholm, 1970. – S. 104–106.
- ¹⁹ *Berga T. M.* Монеты в археологических памятниках Латвии IX–XII веков. – Рига, 1988. – С. 65.
- ²⁰ *Kopicki E.* Katalog podstawowych typow monet i banknotow Polski oraz ziem historycznie z Polska związanych. T. II (1506–1632). – Warszawa, 1976. – S. 41, II–17.
- ²¹ *Berga T. M.* Монеты .. – С. 56, 57.
- ²² *Šmits P.* Latviešu tautas ticējumi. – Rīga, 1940. – I sēj. – 131. lpp., Nr. 2160.
- ²³ Turpat. – 131. lpp., Nr. 2156.
- ²⁴ Turpat. – Nr. 2162.
- ²⁵ *Berga T. M.* Монеты .. – С. 57.
- ²⁶ *Šnore E., Zariņa A.* Senā Sēlpils. – Rīga, 1980. – 218. lpp.; *Berga T.* Daugavas augšteces 14.–17. gadsimta senkapī // Daugavas raksti. – Rīga, 1996. – 68. lpp.
- ²⁷ *Šmits P.* Latviešu tautas ticējumi. – Rīga, 1940. – III sēj. – 1279. lpp., Nr. 20 998.
- ²⁸ Turpat. – 1273. lpp., Nr. 20 894.
- ²⁹ Turpat. – Nr. 21 002.
- ³⁰ Latvju dainas. – Rīga, 1922. – 3. sēj., 3. d. – 1007. lpp.
- ³¹ *Šmits P.* Latviešu tautas ticējumi. – III sēj. – 1279. lpp., Nr. 20 999.

Tatjana Berga

MÜNZEN AUS DEM MITTELÄLTERLICHEN GRÄBERFELD VON DOBELE AUS DER SICHT DES BESTATTUNGSRITUALS DES 14.–17. JH.

Zusammenfassung

Im Laufe der in Dobele von 1979 bis 1982 durchgeführten Ausgrabungen eines mittelalterlichen Gräberfeldes wurde interessantes archäologisches und numismatisches Material erworben. Die ältesten Bestattungen beziehen sich auf die zweite Hälfte des 14. Jahrhunderts, die spätesten – auf das 17. Jh. Auf diese Weise wurde das Gräberfeld im Laufe von beinahe vier Jahrhunderten benutzt. Insgesamt sind 377 Münzen und Rechenpfennige gefunden. Eine kleinere Gruppe machen die als Anhänger gebrauchten Münzen des 10.–13. Jh. aus, die unter den Bestattungen des 14. Jh. gefunden wurden. Die meisten aus dem Gräberfeld von Dobele stammenden Münzen beziehen sich auf zwei Zeitabschnitte: 1) 14. Jh. – erste Hälfte des 16. Jh.; 2) 16. Jh. – erste Hälfte des 17. Jh. Während der ersten auf das Alt-Livland bezüglichen Zeitperiode waren in solchen livländischen Städten wie Riga, Reval, Dorpat, Wenden

geprägte Münzen im Umlauf, ebenso in Visby geprägte Goten, Halbschotten und Schillinge des Deutschen Ordens und in den norddeutschen Städten Hamburg und Lübeck sowie in Mecklenburg geprägte Brakteaten. Nach der Auflösung des Livländischen Ordensstaates in der zweiten Hälfte des 16. Jh. und im 17. Jh. waren in der Freistadt Riga geprägte Münzen, Münzen Rigaer Prägung polnischer und schwedischer Herrscher, Münzen des kurländischen Herzogs Gothard Kettler, Münzen aus Litauen u.a im Umlauf. Im Gräberfeld von Dobele sind auch Münzen gefunden, die auf dem Territorium Lettlands nicht im Umlauf waren. Das sind in Holland, Flandern, Brabant geprägte Groschen und Doppelgroschen, in Frankreich geprägte Turnosgroschen, die Prager Groschen. Als Schmucksachen wurden nicht nur Münzen, sondern auch Rechenpfennige des 14.–17. Jh. benutzt. Die wurde auch in anderen Gräberfeldern Lettlands konstatiert.

Dieses mannigfaltige numismatische Material wurde sowohl als ein Bestandteil des Grabinventars, als auch als auf dem Territorium des Gräberfeldes vorkommende Einzelfunde freigelegt. Die Zahl der Gräber, in denen Münzen gefunden wurden, ist relativ kleine, d.h. nur 70. Die einzeln gefundenen Münzen sind zahlreich und entstammen sowohl der Grabfüllung (diese Münzen wurden während der Bestattung ins Grab geworfen) als auch zerstörten Gräbern.

Es gliedern sich zwei Gräbergruppen heraus: 1. Gräber mit Münzanhängern; 2. Gräber mit Votivfunden. Die Gräber mit Münzanhängern lassen sich hauptsächlich mit dem 14.–15. Jh. datieren. Die Münzanhänger findet man gewöhnlich als Bestandteile eines Halsschmuckes, zusammen mit Kaurimuscheln, Schellen, Glasperlen und weiteren Anhängern. Das Gräberfeld von Dobele enthält mehrere Votivfunde,

die meisten davon beziehen sich auf das 16. Jh. Ins Grab wurden Münzen von geringem Wert gelegt (Pfennige, Artige, Schillinge). Das soll nicht nur von der Armut der Einwohner, sondern wohl auch vom symbolischen Wert der Votivfunde zeugen. Eine oder zwei Münzen wurden neben dem Kopf, in die Tasche, bei den Füßen u.dgl., vorwiegend in die Gräber von Männern gelegt.

Die gefundenen Münzen geben einen guten Einblick in das wirtschaftliche Leben der Einwohner und zeugen von den Handelsbeziehungen sowohl mit dem nahe gelegenen Litauen oder Gotland als auch mit dem mehr entfernten Deutschland, Flandern, Holland, Frankreich, England, Schottland, Spanien. Gleichzeitig ergänzen die gefundenen Münzen die Vorstellungen über die Bestattungstraditionen des lettischen Volkes im 14.–17. Jh.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Münzen aus dem Gräberfeld von Dobele.

Abb. 2. Chronologische Verteilung der Münzen aus dem Gräberfeld von Dobele.

Abb. 3. Halsschmuck mit Münzanhängern aus der Bestattung 735.

Abb. 4. Halsschmuck mit Münzanhängern aus der Bestattung 1245.

Abb. 5. Chronologisch bedingte Veränderungen der Zahl von Münzanhängern und Votivfunden (eine Bestattung).

Abb. 6. Bestattung 1284 mit am Kopf plazierten Votivfunden.

Valdis Bērziņš

KERAMIKAS DARINĀŠANA UN LIETOŠANA SĀRNATĒ

Arheologiem izstrādājot hronoloģiskas shēmas, pētot kultūras, to attīstību un mijiedarbību, keramikai daudzos gadījumos tiek piešķirta izcila nozīme kā kultūras tradīciju atspoguļotājai. Tas labi redzams neolīta pētniecībā gan Eiropā kopumā, gan konkrēti Baltijas reģionā, kur formu, piejaukuma un ornamenta ziņā daudzveidīgā keramika kalpojusi par pamatu kultūru attīstības shēmām. No keramikas iegūstama arī ļoti plaša informācija par māla trauku darināšanu un lietošanu. Pētnieki nav ignorējuši šos jautājumus, bet tie parasti nobīdīti otrajā plānā vai arī aplūkoti tikai atsevišķi, ļoti konkrēti aspekti. Tomēr, balstoties uz labi saglabājušos materiālu, kāds ir Sārnātes apmetnē, iespējams izsekot visiem māla trauku darināšanas un lietošanas posmiem līdz pat trauku aizmešanai un to nokļūšanai kultūrslānī. Šādā veidā var mēģināt keramiku skatīt it kā ar senā podnieka acīm, pievēršot uzmanību problēmu lokam, kas saistīts ar māla traukiem kā saimniecībā nepieciešamiem priekšmetiem, un cenšoties izprast konkrētās keramikas darināšanas un lietošanas tradīcijas loģisko pamatu.

Keramikas tehnisko aspektu pētniecība nav jauna nozare. Skandināvijā kā agrīnu piemēru var minēt T. Matiasena pētījumu par Ertebeles kultūras bļodiņām – lampiņām.¹ Pēdējos gadu desmitos B. Hulthen savā disertācijā un daudzos zinātniskos rakstos no tehniskā viedokļa izpētījusi Zviedrijā izplatītos bezripas keramikas tipus.² Arī Somijā akmens laikmeta keramika pētīta no tehniskā aspekta: T. Edgrens veltījis rakstus ķemmes un auklas keramikai.³ Dānijā savukārt Ertebeles keramiku iztīrījusi S. Andersens,⁴ E. Kohanīlsena salīdzinājusi Ertebeles keramikas un piltuvkausu darināšanas tehniku un lietošanu.⁵

Izvērtējot keramiku pirmām kārtām kā kultūretnisko procesu atspoguļotāju, Baltijas neolīta pētnieki N. Gurina, I. Loze, R. Rimantiene, L. Vankina un it sevišķi F. Zagorskis pievērsuši uzmanību arī tādām pazīmēm kā piejaukuma tehniskā nozīme, trauku lipināšanas tehnika, apdedzināšanas temperatūra, piedegums.⁶ Pēdējos gados, izmantojot gan Baltijas neolīta pētnieku, gan Skandināvijas zinātnieku atziņas un sadarbojoties ar dabaszinātņu speciālistiem, keramikas darināšanas jautājumus aplūkojis igauņis A. Krīska.⁷

Jauni impulsi keramikas tehnikas pētniecībā nākuši no diviem centriem.

Interese par keramiku kā tehnisku un funkcionālu produktu ASV pētnieku vidū pamazām attīstījies kopš 20. gs. 30. gadiem. Nozīmīgus darbus šajā jomā sarakstījusi A. Šeparda⁸ un F. Matsons,⁹ bet tikai 80. gados šiem jautājumiem pievērsās plašāks zinātnieku loks, izmantojot dažādas analīzes, eksperimentus un etnoarheoloģijas metodes. Jaunākajos pētījumos mēģināts pēc iespējas precīzāk noteikt trauku lietošanas veidu un izprast saikni starp keramikas darināšanas tradīcijām un lietošanu.¹⁰

Otru būtisku impulsu devuši A. Bobrinska arheoloģiskie un etnogrāfiskie pētījumi par keramikas darināšanu, kas veikti Arheoloģijas institūtā Maskavā.¹¹ Lai gan A. Bobrinska darbība (un keramikas analīzes skola bijušā Padomju Savienībā vispār) attīstījās pilnībā atrauti no Rietumu zinātnes, tomēr viņš apskatījis daudzus jautājumus, kurus pētīja arī Rietumos. A. Bobrinska darba pamatā ir stingra koncepcija par keramikas darināšanas tehnikas attīstību laika gaitā. A. Bobrinska darbā var atrast daudzas vērtīgas norādes par raksturīgajām pazīmēm, pēc kurām atšķirami lietotie tehniskie paņēmieni. Balstoties uz viņa metodēm, vēlā bronzas un agrā dzelzs laikmeta keramikas tehniku analizējis A. Vasks.¹²

Sārnātes neolīta apmetnes keramikas materiāls vairāku iemeslu dēļ paver ļoti labas iespējas detalizētai analīzei. Pirmkārt, salīdzinājumā ar to materiālu, ko atrod daudzās citās aizvēsturiskās dzīvesvietās, Sārnātes keramika nav ļoti sadrumstalota, tāpēc iespējams izstrādāt grafiskas rekonstrukcijas un noteikt sākotnējo formu un izmērus lielākam trauku skaitam. Otrkārt, Sārnātes keramikas lielai daļai saglabājušās lietošanas pazīmes piedeguma un apkūpuma veidā, kas skaidrojams ar labiem saglabāšanās apstākļiem un lausku saudzīgu tīrīšanu pēc izrakšanas. Treškārt, apmetnes materiāls ir relatīvi maz sajaukts un sastāv no vairāku atsevišķu mītņu inventāra.

Pētījumus Sārnatē aizsāka E. Šturms (1938–1940) un turpināja L. Vankina (1949, 1953–1959). Apmetnes materiāls un izrakumu pārskati glabājas Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļā.¹³ Sārnātes pirmos atradumus publicējis E. Šturms,¹⁴ bet sīkāka

keramikas un pārējā materiāla analīze dota L. Vankinas monogrāfijā.¹⁵ Vērtīgas norādes atrodamas arī viņas rakstā par arheoloģiskajiem pieminekļiem ar Sārnaves tipa keramiku.¹⁶ Tuvākās analogijas meklējamas ar materiālu no Šventojas lagūnas apmetnēm Lietuvā, kuras pētījusi R. Rimantiene.¹⁷

Šajā pētījumā aplūkota tikai Sārnaves tipa keramika (kas tiek arī pieskaitīta pie Narvas kultūras dienvidrietumu grupas).¹⁸ Tai raksturīgas divas trauku formas: dziļi smaidībena podi, pārsvarā liela izmēra, un ovālas māla bļodiņas – lampiņas. Pēdējās apskatītas citā rakstā.¹⁹ Sārnaves apmetnes ziemeļaustrumā atklātajās mītnēs iegūts samērā daudz ķemmes-bedrīšu keramikas, kas gan sliktāk saglabājusies un šeit netiek aplūkota.

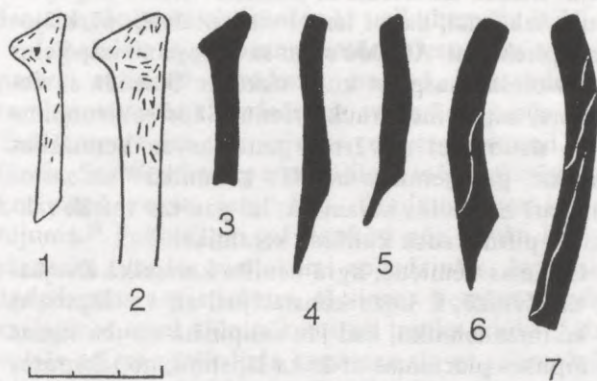
TRAUKU DARINĀŠANA

Māla trauka darināšanas procesu iespējams sadalīt vairākos posmos.²⁰ Sārnaves keramikas darināšanā var izšķirt šādas darbības: 1) māla masas sagatavošana, 2) trauka formas izveidošana, 3) virsmas apdare, 4) rotāšana, 5) žāvēšana, 6) apdedzināšana, 7) šķīdumcaurlaidības novēršana.

Māla masa. Lai gan mineraloģiskas analīzes nav veiktas, var samērā droši pieņemt, kā to dara L. Vankina, ka trauku darināšanai izmantots pelēkais māls, kas atrodams apmetnes teritorijā.²¹ Māls, kas veidojies senezera dibenā, mūsdienās apmetnes vietā atrodams zem apmēram 2 m biezas kūdras kārtas²² un veido 0,2–0,3 m biezu slāni.²³ G un Y mītnē pie pavardiem atrastas lielas zilā māla pikas, kas uzskatāmas par trauku gatavošanai sagādātu jēlmateriālu.²⁴ Etnogrāfiskos pētījumos novērots, ka māla atradņu izvietojumam ir liela nozīme podnieku dzīvesvietas izvēlē,²⁵ un arī Sārnaves gadījumā māla pieejamība varēja būt viens no iemesliem – kaut arī ne galvenais –, kāpēc te izraudzīta apmetnes vieta.

Liela daļa Sārnaves keramikas veido porainas masas trauki, kuriem nav nekāda minerālā piejaukuma. Ļoti daudziem traukiem konstatētas plāksņveida poras, kas palikušas no sasmalcinātiem gliemežvākiem, dažreiz arī no zāles stiebriem. Zāle un cits organiskais piejaukums, traukus apdedzinot, parasti izdeg, bet gliemežvāki izšķīduši skābajos purva apstākļos. Ļoti reti konstatēts pārogļojies organiskais piejaukums, un izņēmuma gadījumā G mītnē dažām lauskām saglabāties gliemežvāku piejaukums.²⁶ Piejauktais materiāls parasti orientēts ar plakanajām virsmām paralēli trauka sienām, tāpēc trauku virsmā nereti redzami gliemežvākiem vai zāles stiebriem raksturīgas faktūras nospiedumi, bet lūzuma vietās profilā – garenas poras (1. att.: 1, 2).

Literatūrā atrodamas ziņas, ka grūti sasmalcināmi gliemežvāki iepriekš nereti tiek apdedzināti, tā atvieglinot sasmalcināšanas darbu. Gliemežvāki, kas sastāv no aragonīta, uzkaršējot līdz apmēram 500 °C, pārvēršas kalkcītā, šajā procesā izplešoties, un šīs struktūras izmaiņas ļauj tos vieglāk sasmalcināt.²⁷ Tas apstiprinājās autora veiktā eksperimentā. Izrādās, ka nededzinātus upes gliemeņu vāciņus sasmalcināt varēja tikai ar

1. att. Sārnaves trauku plāksņveida poru orientācija pie trauku maliņām (1, 2) un lenšu savienojuma vietas (3–7).

Zīm. A. Bērziņa

āmuru, iegūstot asas, biezas šķēpeles, ar kurām nepatīkami strādāt. Turpretī, gliemežvākus iepriekš apdedzinot, tos var ļoti viegli saberzt ar pirkstiem – tie sadalās plānās, vizlai līdzīgās plāksnītēs, kas neduras rokās. Šāds piejaukuma materiāls šķiet daudz piemērotāks, un domājams, ka arī Sārnavē gliemežvāki iepriekš apdedzināti. Par to liecina plānās plāksņveida poras: izmantojot nededzinātus gliemežvākus, paliktu lielākas (līdz 1,5 mm biezas) poras, atbilstošas gliemežvāku biežumam, bet tādu nebija.

Vairākās mītnēs (it sevišķi F, I_D, L, S un V mītnē) atrastas lauskas ar augu vai gliemežvāku atstātajām porām un atsevišķiem lielākiem vai mazākiem zvīrgzdiem, smilts vai grants graudiem. Minerālā piejaukuma daudzums ir pārāk nenozīmīgs, lai varētu iespaidot trauka tehniskās īpašības. Jāsecina, ka tas visdrīzāk ir dabisks piemaisījums.

Salīdzinoši ļoti maza daļa Sārnaves tipa keramikas liesnāta ar smalkiem vai vidēja rupjuma zvīrgzdiem. Atsevišķi šādi trauki bija A_{DA} un S mītnē.²⁸

Trauķu veidošana. Nelietojot podnieka ripu, māla traukus iespējams darināt ar daudziem dažādiem paņēmieniem, kurus vismaz daļēji iespējams atšķirt pēc pazīmēm uz trauku virsmas un pēc māla masas struktūras. Visi, kas pētījuši šī reģiona akmens laikmeta keramiku, nonākuši pie secinājuma, ka trauki lipināti no atsevišķām māla lentēm un liela uzmanība pievērsta lenšu savienošanas metodei, kas noteikta pēc lūzumiem gar lenšu savienojuma līniju. Pētot dažādu akmens laikmeta kultūru keramiku Baltijas jūras reģionā, pētnieki izdalījuši divus galvenos māla lenšu savienojuma veidus:

1) *U veida savienojums jeb "U tehnika"*. Trauka sienas profilā novērotā māla lenšu savienojuma līnija ir ieapaļa: apakšējās lentes mala ir izliekta, augšējās – ieliekta, veidojot it kā apvērstu U formu. Šāds savienojuma veids sastopams Narvas kultūras keramikā,²⁹ un īpašs tā variants ("H tehnika", ar nagiespiedumiem gar savienojuma vietu) raksturīgs Ertebeles kultūrai.³⁰

2) *N veida savienojums jeb "N tehnika"*. Trauka sienas profilā novērota slīpa māla lenšu savienojuma

līnija. Lentas izkārtotas ar plakano virsmu slīpi pret trauka iekšpusi, katrai lentei vismaz daļēji pārklājoties iepriekšējai. Ar šādu slīpu savienojumu iespējams lentes ciešāk saspīest kopā nekā ar U veida savienojumu, saplacinot trauka sienu. Šāds savienojuma veids daudzviet novērots gan Narvas keramikas lauskām, gan ķemmes-bedrīšu keramikā³¹ un sastopams arī Ertebeles keramikā, lai gan tas vairāk raksturīgs piltuvkausu kultūras keramikai.³²

Lubānas zemienē, agrā neolīta keramikā Zvejsalās un Zvidzē, I. Loze konstatējusi arī t.s. lāpstīņas un laktiņas tehniku, kad jau salipinātā trauka sienas no ārpusē placinātas ar koka lāpstīņu, no iekšpuses radot pretspiedienu, attiecīgajā vietā pieliekot plakānu oli. Šādā veidā apstrādājot trauka sienas, tās padara plānākas un no apstrādes paliek iespiedumi.³³

Sārnatē diezgan reti novērots, ka trauki plīsuši lenšu savienojuma vietā, arī sienu profilos šīs savienojuma vietas redzamas reti. Tas liecina, ka lentes savienotas rūpīgi. Pētītajām trauku maliņām, dibeniem un rekonstruējamu trauku daļām visbiežāk konstatēts slīps (N veida) lenšu savienojums (1. att.: 4–7). Šis novērojums atbilst L. Vankinas secinājumam, ka Sārnatē trauki sākti gatavot no dibena, lipinot no iekšpuses pakāpeniski uz augšu māla lentes, pēc tam ar rokām pieplacinot un veidojot attiecīgu formu.³⁴ Daudz retāk sastopams perpendikulārais (U veida) (1. att.: 3), bet atsevišķos gadījumos jaukts savienojuma veids ar slīpu savienojuma līniju un augšējās lentes apakšmalas ieliekumu. "Lāpstīņas un laktiņas" tehnika nav konstatēta.

Sārnatē traukiem raksturīgi, ka gliemežvāku vai zāles plākšņveida piejaukuma daļiņas orientētas paralēli trauka sienai vai arī slīpi – kā N veida savienojuma līnijas. Piejaukuma slīpu orientāciju var uzskatīt par pazīmi, ka izmantots N veida savienojums. Piejaukuma orientācija paralēli sienām varēja rasties gan lenšu darināšanas laikā, izveidojot māla desiņu un to saplacinot lentes veidā, gan lentes pielipināšanas laikā, gan arī pēc tam, trauka sienu saspiežot starp pirkstiem, un līdz ar to šī pazīme nenorāda uz konkrētu lenšu savienojuma veidu. Piestīņas tipa keramikas paraugos F. Zagorskis to uzskatījis par liecību, ka trauka sienas veidotas ar ievērojamu spiedienu no sāniem.³⁵

Aprakstot Šventojas 4. apmetnes keramiku, R. Rimantiene izteikusi domu, ka trauki varbūt lipināti, sākot ar malu, nevis dibenu.³⁶ Ka šis paņēmieni lietots arī Sārnatē, iespējams, liecina dažās lenšu savienojuma vietās konstatētie nagiespiedumi un garenie padziļinājumi, kas, domājams, iespiesti ar pirkstiem. Šādi nospiedumi konstatēti uz āru vērstām lenšu savienojuma virsmām (N veida savienojums).³⁷ Ja trauks lipināts, sākot ar dibenu, tad nospiedumi izdarīti, sagatavojot nākamo māla lenti pirms pielipināšanas. Turpretī, ja trauks lipināts no malas, tad tie izdarīti uz jau pielipinātās lentes pirms nākamās lentes pielipināšanas tās ārpusē, kas liekas ticamāk. Vienādi vai otrādi, šķiet, ka garenie padziļinājumi radušies, lenti noplacinot, bet uz S mītnes lauskas konstatētie nagiespiedumi visdrīzāk uzskatāmi par paņēmieni, kā padarīt savienojuma virsmu nelīdzenu, lai panāktu stingrāku savienojumu. A. Krīsa kon-

statējis lenšu malu viļņojumu tipiskās un vēlās ķemmes keramikas lauskām Narvas lejtecē, un šī pazīme zināma akmens laikmetā Somijā. Viņš šo atzīmē kā paņēmieni ciešākai lenšu savienošanai.³⁸

Sārnatē traukiem raksturīgas vienmērīga biežuma plānas sienas, parasti 6–9 mm. Tikai pie trauka dibena sienu biezums dažreiz ievērojami pieaug.

Daļai Sārnatē trauku raksturīgs savdabīgs ārējās virsmas viļņojums, ko veido vertikāli vai mazliet slīpi orientēti padziļinājumi. L. Vankina to raksturo kā tehnisku virsmas apdares paņēmieni,³⁹ kas atšķiras no tādiem apdares veidiem kā švīkāšana ar to, ka veikts, mēlam vēl esot pavisam mīkstum – uzreiz pēc trauka salipināšanas, un to var uzskatīt par daļu no trauka formas izveides procesa. Dažreiz viļņojums veido horizontālas slejas. Podnieks visdrīzāk būs pielipinājis vienu vai vairākas māla lentes un virsmas viļņojumu izveidojis uzreiz, ar pirkstgaliem nogludinot jaunizveidoto trauka virsmas daļu, tā nodrošinot labāku lenšu savienojumu un radot īpatnējo faktūru.

Virsmas apdare. Daļai Sārnatē trauku ārējā virsma netika tālāk apstrādāta, un līdz ar to saglabājies īpatnējais viļņojums. Dažreiz redzams, ka traukam nedaudz apžūstot, tas no ārpusē ar rokām it kā placināts, kā rezultātā viļņojuma rievās kļuvušas šaurākas un dziļākas.⁴⁰

Tomēr lielākai daļai Sārnatē trauku ārējā un iekšējā virsma klāta vai nu ar izteiktu, vai arī vājāku švīkāšanu (4. att.: 1, 3; 5. att.). Visbiežāk konstatēts iekšpuses švīkājums – ap 80% trauku. L. Vankina uzskatīja, ka tas veikts ar kāda cieta, zobaina priekšmeta, varbūt krama šķīlas vai kaula rīka palīdzību.⁴¹ A. Bobrinskis eksperimentos novērojis, ka keramikas virsmas švīkāšanu var panākt, izmantojot zāles kušķi. Virsmu nolīdzinot ar pirkstiem, audumu, ādu vai koka nazi, rodas savādāka virsmas faktūra.⁴² Jāatzīmē, ka švīkāšanas raksturs tikpat lielā mērā atkarīgs no žūšanas pakāpes: ja trauku nošvīkā uzreiz pēc salipināšanas, tad dziļas vadziņas var rasties pat no mīksta zāles kušķa, bet, ja māls jau apžūvis, tad paliek tikai sekla švīka.

Trauka virsmas švīkāšana varētu būt kas vairāk nekā tikai dekoratīvs paņēmieni. Šādā veidā, iespējams, varēja ar minimālu piepūli novērst nelīdzenumus un sīkas plaisiņas uz trauka virsmas. Jāņem vērā, ka trauka virsmas nolīdzināšanai un defektu novēršanai nepieciešams daudz vairāk laika nekā lenšu uzlipināšanai. Lielajiem traukiem virsmas platība ir tiešām iespaidīga, un tapēc loģiska liekas metode, kas atvieglina tās galīgo apstrādi. Kā tālāk aprakstīts, virsmas švīkājumam bija arī zināma ietekme uz trauka funkcionālām īpašībām.⁴³

Rotāšana. Sārnatē traukiem ar retiem izņēmumiem sastopams tikai iespīestais ornaments. Iespīdumi ir ļoti dažādi, bet visbiežāk sastopamas lielākas un mazākas bedrītes, mezglveida un "pīti" nospīdumi un traukiem ar uzbiezinātu maliņu raksturīgie zobiņu un stabiņu iespīdumi. Bez iespīestiem ornamentiem uz trauku virsmas paretam sastopamas arī ievilkta līnijas, kas veido dažādus rakstus.

Plašu grupu veido dažādi mezglveida un "pīti" iespīdumi, kas vairāk raksturīgi izliktas formas trau-

kiem. Ar tiem parasti rotāta trauku maliņa vai atliekums, nereti šādu rotājumu rindas sastop arī uz iekšējās vai ārējās virsmas gar augšmalu. Aprakstot ļoti līdzīgus iespaidumus Šventoņas apmetņu keramikā, R. Rimantiene īsākos uzskata par mezglu iespaidumiem, bet garākos – par pītas auklas iespaidumiem.⁴⁴ Arī L. Vankina atzīmē, ka tie atgādina rupjas auklas nospiedumus.⁴⁵ Kā liecina mēģinājumi veidot šādus iespaidumus plastilīnā, izmantojot dažādos veidos sapītas vai ap kociņu aptītas auklas, kā arī dzīvnieku dzerokļus, vislabāk tas panākams ar sīku sloksnīšu pinumu, kāds atrasts H mītnē.⁴⁶

Vismaz vienam traukam iekšpusē zem augšmalas konstatēts bedrīšu rindas īss posms.⁴⁷ Analoga pazīme konstatēta dažiem Šventoņas apmetņu traukiem. R. Rimantiene šos bedrīšu posmus neuzskata par dekorāciju un izsaka domu, ka tās varētu būt īpašuma vai trauku atšķiršanas zīmes.⁴⁸

Žāvēšana. Trauku žāvēšana parasti ilgst vairākas dienas vai pat nedēļas. Žūšanas ilgums lielā mērā atkarīgs no laika apstākļiem. Mitrā, vēsā laikā varbūt pat nepieciešams traukus žāvēt apsildītās telpās, lai šo procesu paātrinātu.⁴⁹ Jāatzīmē, ka biežsienu traukiem un traukiem ar smalku piejaukumu var rasties plaisas, ja tiem ļauj izžūt pārāk strauji, tāpēc podnieki šādus traukus neliek žāvēties saulē, bet gan ēnainā, vēsākā vietā.⁵⁰ Sārnatē keramikai, kurai raksturīgas plānas sienas un parasti diezgan rupjš piejaukums, vajadzēja būt salīdzinoši izturīgi pret strauju žūšanu.

Apdedzināšana. Trūkstot liecībām par podnieku krāsniem, jāpieņem, ka akmens laikmetā trauki apdedzināti uz atklātas uguns. Apdedzināšana uz atklātas uguns salīdzinājumā ar apdedzināšanu krāsni notiek īsākā laikā un zemākā temperatūrā.⁵¹

Pirms māls nonāk kontaktā ar liesmu, tas jāsakarsē un jāiztvaiko atlikušais mitrums, kas paliek trauka sienās pēc žāvēšanas normālā temperatūrā. To iespējams veikt dažādiem paņēmieniem, kas minēti etnogrāfiskos aprakstos: trauku varēja novietot tuvu ugunsuram, to grozot un pamazām pietuvinot ugunij, līdz kamēr tas uzkarst tā, ka tam nevar vairs pieskarties.⁵² Lēnu un vienmērīgu sildīšanu varēja panākt, izžuvušo trauku novietojot uz plaukta augstu virs uguns.⁵³ Svarīgi, lai sakarsēšana norisētu vienmērīgi, un tā var ilgt vairākas stundas. Ja trauks nav pietiekami sakarsēts, nonākot kontaktā ar liesmu, no trauka virsmas atsprāgst lēcveida fragmenti, atsevišķos gadījumos tas var sasprāgt pilnībā.

Atklātā ugunī var apdedzināt gan vienu, gan ļoti daudzus traukus. Sagatavojot sārta, kurā apdedzina traukus, parasti vispirms uz zemes virsmas izvietojam kurināmo un tam virsū liek apdedzināmos traukus, pa virsu sakraujot vēl kurināmo. Sārnatē galvenais kurināmais acīmredzot bijusi malka, bet varbūt sānos un virsū likts arī kāds cits materiāls, piemēram, sausa zāle, kas, ātrāk sadegot, pārsedz traukus ar pelnu kārtu, tādā veidā saglabājot siltumu un pasargājot traukus no vēja brāzmām.⁵⁴

Apdedzināšanas process parasti ilgst dažas stundas, dažreiz tikai 15–20 minūtes.⁵⁵ Traukiem ātri sakarstot, tie tiek pakļauti lielai termiskai slodzei, bet tikai īsu laiku atrodas augstā temperatūrā.⁵⁶ Raksturīgi, ka siltumpadeve ir ļoti nevienmērīga un liels ir

siltuma zudums atmosfērā. Vējš traucē apdedzināšanu, tapēc podnieki cenšas to veikt bezvēja laikā.⁵⁷

Uz atklātas uguns temperatūra pieaug ļoti strauji, parasti sasniedzot maksimumu tad, kad sadedzis traukus sedzošais kurināmais vai arī drīz pēc tam. Tad temperatūra sāk kristies, vispirms strauji, tad lēnāk. Sasniegtā temperatūra lielā mērā atkarīga no kurināmā veida, izmēriem, daudzuma un izvietojuma.⁵⁸ Podniekam galvenokārt pēc trauka krāsas jānosaka, vai tas pietiekami apdedzināts. Ja trauks apdedzināts nepietiekami, tā sienas lietošanas laikā sasalpinot atkal kļūs mīksts un trauks izjuks. Jāizvairās arī no pārāk liela karstuma. Ja ar gliemežvākiem liesinātu trauku pārāk sakarsē – temperatūra pārsniedz 750 °C, tad kaļķa sairšanas rezultātā trauka struktūra pēc atdzišanas kļūst nestabila. Analīzes, kuras L. Vankinas uzdevumā veica Ģeoloģijas un zemes dzīļu aizsardzības pārvaldes Centrālā laboratorija, parādīja, ka Sārnatē trauki apdedzināti temperatūrā, ne augstākā par 600 °C.⁵⁹ Etnogrāfiskos pētījumos konstatēts, ka uz atklātas uguns keramikas apdedzināšanas temperatūra parasti sasniedz 600–800 °C, dažreiz pat 900 °C.⁶⁰

Sārnatē trauku virsmas apdedzināšanas laikā parasti kļūva dzeltenas, organiskiem piejaukumiem un dzelzs savienojumiem māla sastāvā oksidējoties. Tas norāda uz skābekļa pieplūdi: vai nu trauki apdedzināšanas laikā nebija aplāti ar pelniem vai ogleņiem, vai arī, ja bija aplāti, tie atsegti vai izņemti no uguns vēl karsti un rezultātā oksidējušies. Turpretī trauka sienas vidus visbiežāk ir pelēks. Tas visdrīzāk norāda, ka apdedzināšana notikusi pārāk strauji, lai sienīņa oksidētos viscaur.⁶¹

Lai nerastos bojājumi, traukam strauji atdziestot, svarīga ir trauka forma. Visizturīgākie pret plaisāšanu atdziestot ir apaļdibena trauki ar vienmērīgu sienu biezumu, bez straujām sienas virziena maiņām.⁶² Sārnatē trauki ļoti lielā mērā atbilst šiem kritērijiem, un tas, bez šaubām, veicināja sekmīgu apdedzināšanu.

Sārnatē traukiem tomēr novēroti dažādi bojājumi – neveiksmīgas apdedzināšanas pazīmes:

a) lēcveida nodrupumi. Kā jau minēts, ja trauku sakarsē pārāk strauji, tad, izplešoties mitrumam sienas centrā, no tās atlec lēcveida fragmenti. Ja bojājumi nav pārāk nopietni, tad trauku vēl iespējams izmantot, bet dažreiz nodrupumi sniedzas cauri sienai. Drupšanas process noris, kad māls vēl nav sasniedzis 350 °C temperatūru,⁶³ un visbiežāk sastopams, ja trauka sienas biezas un pirms apdedzināšanas nav pilnīgi izžuvušas. Dž. Skibo aprakstījis līdzīgu bojājuma veidu, kas var rasties, ja apdedzinātu trauku novietojot tuvu pavarda liesmām.⁶⁴ Līdz ar to ne vienmēr ir skaidrs, vai nodrupumi radušies apdedzināšanas vai lietošanas laikā;

b) apdedzināšanas plaisas. Ja māls sakarst pārāk strauji, galvenokārt 300–500 °C temperatūrā, tad uz trauku virsmas var rasties smalku plaisiņu tīkls, kas dažreiz veido sešstūrus.⁶⁵ Šādas plaisiņas diezgan bieži sastopamas uz Sārnatē traukiem, bet īpaši bieži – uz dziļo trauku un bļodiņu dibenāļas. Tas liek domāt, ka plaisāšana drīzāk saistīta ar šo trauku daļu strauju sakaršanu vai atdzišanu lietošanas laikā.

Daudzas plaisas konstatētas Ičas apmetnes ķemmes-bedrīšu keramikā Lubānas zemienē;⁶⁶

c) zvaigžņveida plaisiņas. Vienā punktā, kur parasti atrodas piejaukuma fragments, sākas vairākas plaisiņas, kas veido it kā starus. Šis efekts rodas, mālam strauji sakarstot un izplešoties piejaukuma daļiņai. Šādi bojājumi raksturīgi māla masai ar minerālu piejaukumu, kuram ir augstāks termiskās izplešanās koeficients nekā mālam. Šī parādība novērota arī Sārnatē keramikā;

d) atdzišanas plaisas. Šādas plaisas parasti rodas tāpēc, ka, traukam atdziestot, siltumu visātrāk zaudē trauka mala. Keramikas masai saraujoties, rodas slodze, kas rada plaisas. Šīs plaisas vislielāko platumu sasniedz pie trauka augšmalas. Sārnatē tādas novērotas atsevišķos gadījumos.

Vēl jāmin viens bojājuma veids, kas nav droši konstatējams arheoloģiskajā materiālā. Tie ir nodrupumi, kas rodas no kaļķainu liesinātāju (piemēram, gliemežvāku) sairšanas, ja apdedzināšanas temperatūra pārsniedz apmēram 750 °C. Tas padara trauka struktūru nestabilu: pēc apdedzināšanas tas īsākā vai garākā laika periodā bojājas (sk. sadaļu "Keramikas raksturīgās pazīmes un to tehniskā nozīme"). Tā kā Sārnatē gliemežvāku piejaukums izšķīdis purva skābajos apstākļos, nav iespējams noteikt, vai ar šo problēmu saskārās arī Sārnatē iedzīvotāji.

Šķidrumscaurlaidības mazināšana. Ja keramiku apdedzina augstā temperatūrā, tā lielā mērā zaudē šķidrumscaurlaidību. Sārnatē keramikas apdedzināšanas temperatūra ir visai zema, un traukiem pēc apdedzināšanas ūdens sūcas cauri. Šķidru produktu glabāšanai domātajos traukos vērojams to satura pakāpenisks zudums, bet vārāmajiem traukiem sūces rezultātā tiek atvēsināta ārējā virsma, un tad to saturu uzvārīt ir grūtāk vai vispār nav iespējams.⁶⁷ Tas nozīmē, ka pēc apdedzināšanas jāveic papildu pasākumi, lai novērstu trauka šķidrumscaurlaidību. Viena metode, kas sastopama etnogrāfiskos aprakstos, ir trauka noklāšana ar kādu sveķainu vielu. Visbiežāk to uzklāj traukam, kad tas pēc apdedzināšanas vēl silts vai arī vēlreiz uzsildīts. Vārāmos traukus, kas tiek karsēti virs uguns, protams, šādā veidā varēja noklāt tikai no iekšpuses, jo ārpusē uzklātā viela sadegtu. Caurlaidību var novērst arī, uzvārot traukā pārtiku, no kuras paliek necaurlaidīgs piedegums, kas aizpilda poras.⁶⁸

Par to, kāds paņēmieni izmantots Sārnatē, drošu liecību nav. Nav izslēgts, ka bieži novērotais piedegums trauku iekšpusē lietošanas laikā varēja rasties ne tikai no vārītajiem produktiem, bet arī sadegot virsmas klājumam. Varbūt arī trauku lietotāji necentās nomazgāt trauka satura atstāto piedegumu, jo saprata tā pozitīvo ietekmi šķidrumscaurlaidības mazināšanā.

Tā kā aukstumā strādāt ar slapju mālu ir ļoti nepatīkami, trauku darināšanu puslīdz droši var uzskatīt par vasaras nodarbi. Arī izžāvēt traukus daudz ātrāk iespējams siltā, sausā laikā. Apdedzināšana uz atklātas uguns vislabāk veicama bezvēja laikā, lai liesma degtu vienmērīgi un strauji nemainītos temperatūra.

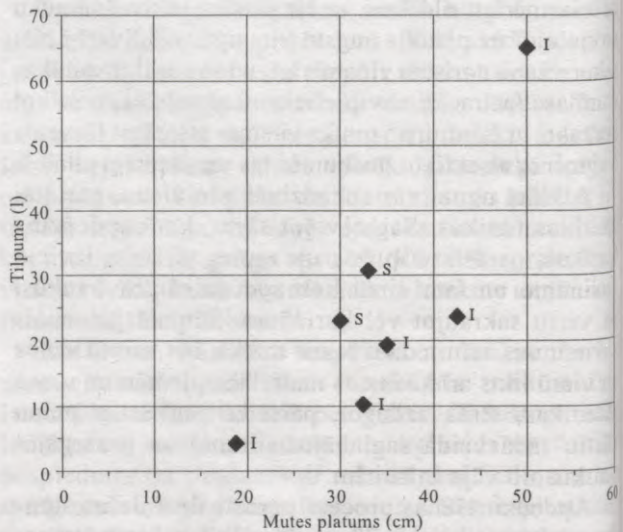
Māla trauku darināšanai nepieciešamais laika patēriņš, protams, lielā mērā atkarīgs no trauku izmēriem, precīzāk – no to virsmas platības. Kā jau minēts, daudz laika prasa virsmas nolīdzināšana. Datus par laika patēriņu, šīpībo-konībo indiāņiem (Peru) darinot dažādas formas un lieluma māla traukus, apkopojis V. Debērs un D. Latraps. No viņu izstrādātās tabulas var secināt, ka trauku virsmas nolīdzināšanai bija nepieciešams 3–6 reizes vairāk laika nekā māla lenšu sagatavošanai un lipināšanai. Jo lielāka trauka virsmas platība, jo vairāk laika patērēts, lipinot māla lentes, skrāpējot, spodrinot un rotājot.⁶⁹

Sārnatē ir ļoti maz trauku ar sarežģītu ornamentu, un domājams, ka rotāšana prasīja salīdzinoši maz darba. Arī rotāšanas tehnika – pamatā iespēsts ornamenti – nav pārāk darbietilpīga. Ja virsmas švīkāšanu uzskata par metodi, kas atvieglināja virsmas defektu nolīdzināšanu, tad var secināt, ka trauku darināšanas process Sārnatē ļāva maksimāli pievērsties trauka formas izveidei, samazinot darba un laika patēriņu pie virsmas apdares un rotāšanas. Tas ir saprotami, jo trauki bija paredzēti novietošanai uz pavarda uguns, kur tie ātri vien pārklājās ar sodrējiem un zaudēja sākotnējo izskatu.

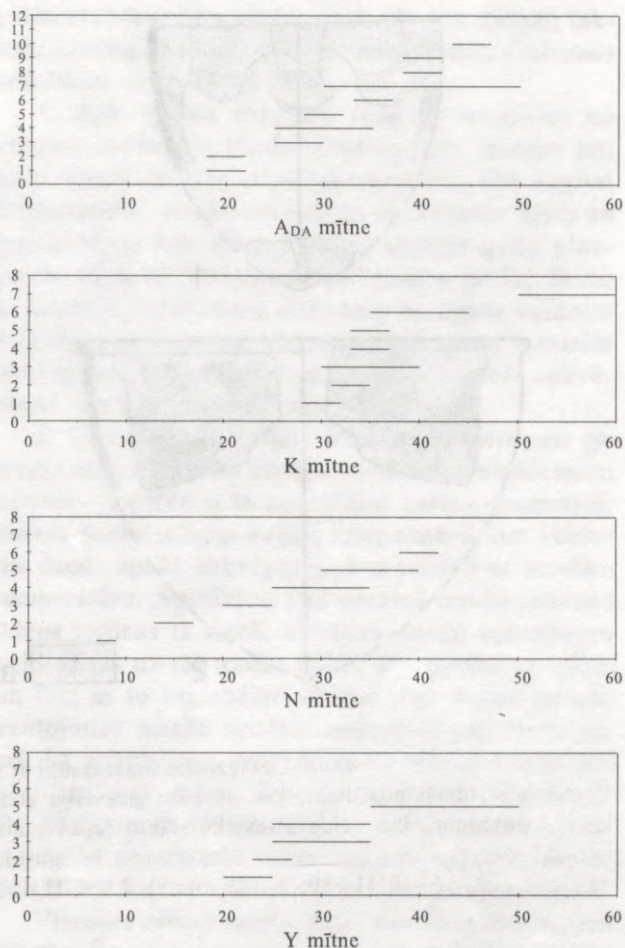
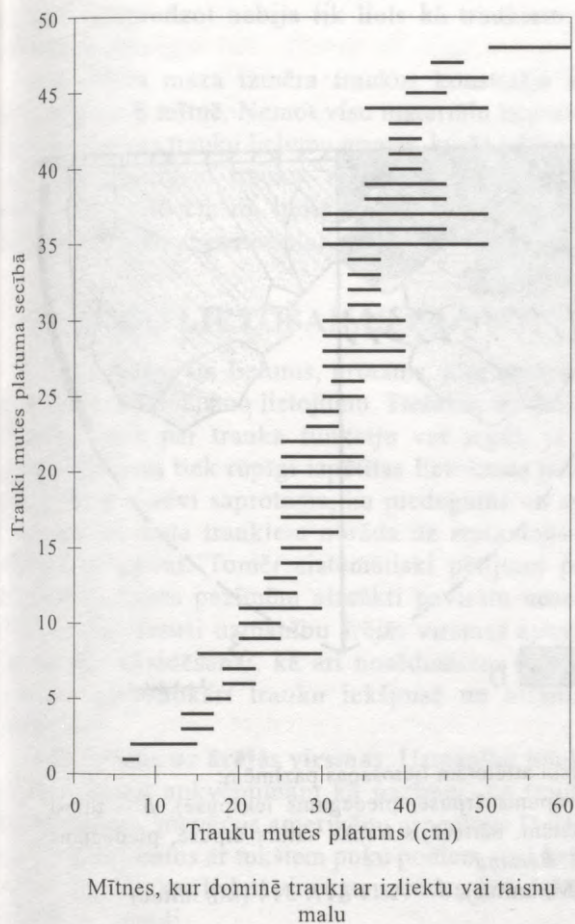
Trauķu lipināšanas tehniku var apgūt ātri, bet pieredze nepieciešama, lai nodrošinātu lieliem podiem vienmērīgu sienu biezumu un vēlamu formu. Grūtākais un atbildīgākais darba posms, protams, ir trauku apdedzināšana, kas prasa pieredzi un labas novērošanas spējas. Process tomēr noris zināmā mērā nekontrolēti: daudz kas atkarīgs no laika apstākļiem un no veiksmes.

TRAUKU FORMAS UN IZMĒRI

Lielākā daļa Sārnatē keramikas saistīta ar kādu no daudzajām atsevišķajām mītnēm, kas, kā noskaidrojusi L. Vankina, pieder pie kādas no divām apdzīvotības fāzēm. Pirmās fāzes traukiem raksturīgas liektas vai retāk taisnas (neuzbiezinātas) malas (A_{DA},

2. att. Grafiski restaurēto trauku mutes platuma un tilpuma attiecības: I – trauki ar taisnu, uzbiezinātu malu, S – trauki ar izliektu malu

3. att. Trauku mutes platumi mītnēs, kur dominē trauki ar izliektu vai taisnu malu

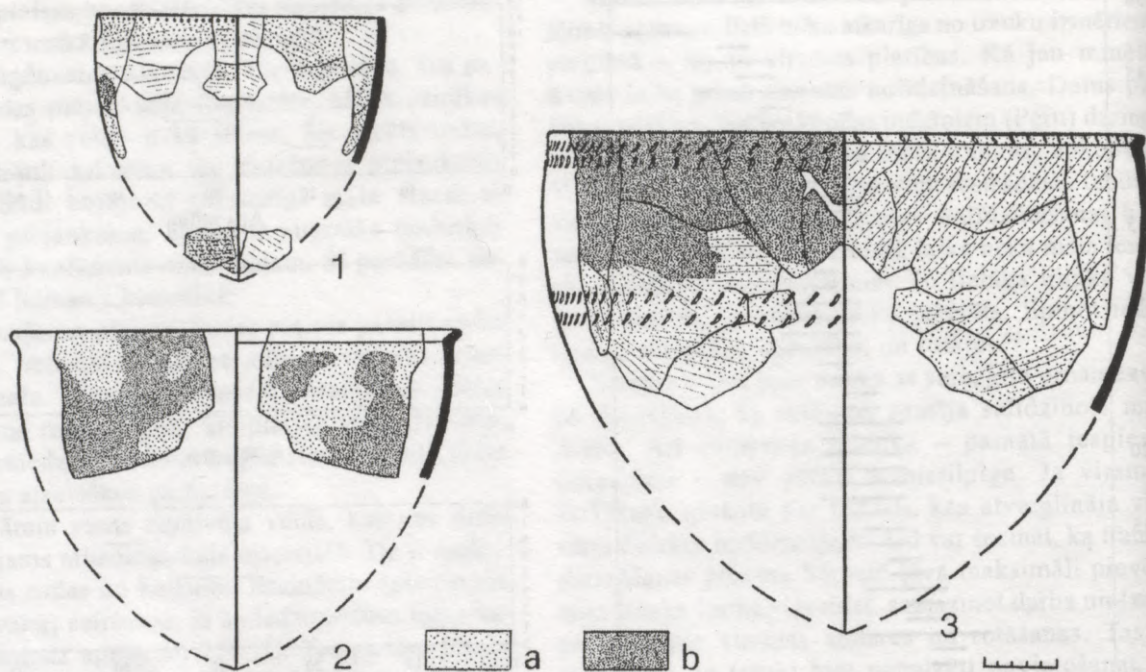
ADRIII, AZA,⁷⁰ G, K, L, N, O, S, T, U, V, X, Y mītne). Traukiem nereti ir S veida profils, ar pleciem un sašaurinātu muti (5. att.). Otrās fāzes traukiem ir slīpas malas ar uzbiezinājumu vai atkāpi iekšpusē (D, E, I_D, I_Z,⁷¹ M_D, M_{ZR},⁷² P_a,⁷³ R, W, Z_a,⁷⁴ mītne). F un P_b⁷⁵ mītnes materiāls vai nu pārstāv pārejas fāzi, vai arī ir sajaukts, bet B, C, H, J un Z_b mītnē ir pārāk maz materiāla, lai to iekļautu vienā vai otrā fāzē. Tāpat kā Piestīņas tipa keramiku Austrumlatvijā, Sārnaties otrās fāzes keramiku ietekmējušas ķemmes-bedrīšu keramikas tradīcijas: tas redzams gan trauku rotājumā (smalkas ķemmes, stabiņu nospiedumi), gan malu formās. Arī trauka profils lielā mērā atgādina ķemmes-bedrīšu keramikas traukus (4. att.). Pirmās fāzes traukiem nav šādas ietekmes pazīmju.

Priekšstatu par trauku izmēriem gan atsevišķu mītnu ietvaros, gan vienā vai otrā apdzīvotības fāzē var iegūt, aprēķinot trauku mutes platumu un tilpumu. Mutes platumu vairāk vai mazāk precīzi var izrēķināt, salīdzinot malas gabalu izliekuma pakāpi ar šablonu. Pēc grafiski restaurēto trauku profiliem var izkalkulēt arī tilpumu (2. att.).⁷⁶ Salīdzinot trauku mutes platumu un tilpumu, redzams, ka izliektas formas traukiem ir lielāks tilpums nekā uzbiezinātu malu traukiem ar līdzīgu mutes platumu, lai gan trūkst datu par ļoti lielo un mazo izliektas formas trauku tilpumu.

3. attēlā parādīti trauku mutes platumi mītnēs, kur dominē trauki ar izliektu malu. Tā kā mutes platumu parasti var noteikt tikai aptuveni, tad grafikā izmantoti intervāli. Redzams, ka trauku mutes platums svārstās no 7 līdz 50–60 cm, bet vairākumam trauku mute bijusi apmēram 25–45 cm plata. Kā jau minēts, par izliektas formas trauku tilpumu ir ļoti maz datu, tomēr aptuveni var lēst, ka bieži sastopamajiem lielajiem traukiem tilpums bijis vairāk nekā 20 l, bet mazajiem – 5 l vai mazāk. Trauku mutes platuma līknē nav iespējams izdalīt atsevišķas trauku lieluma grupas.

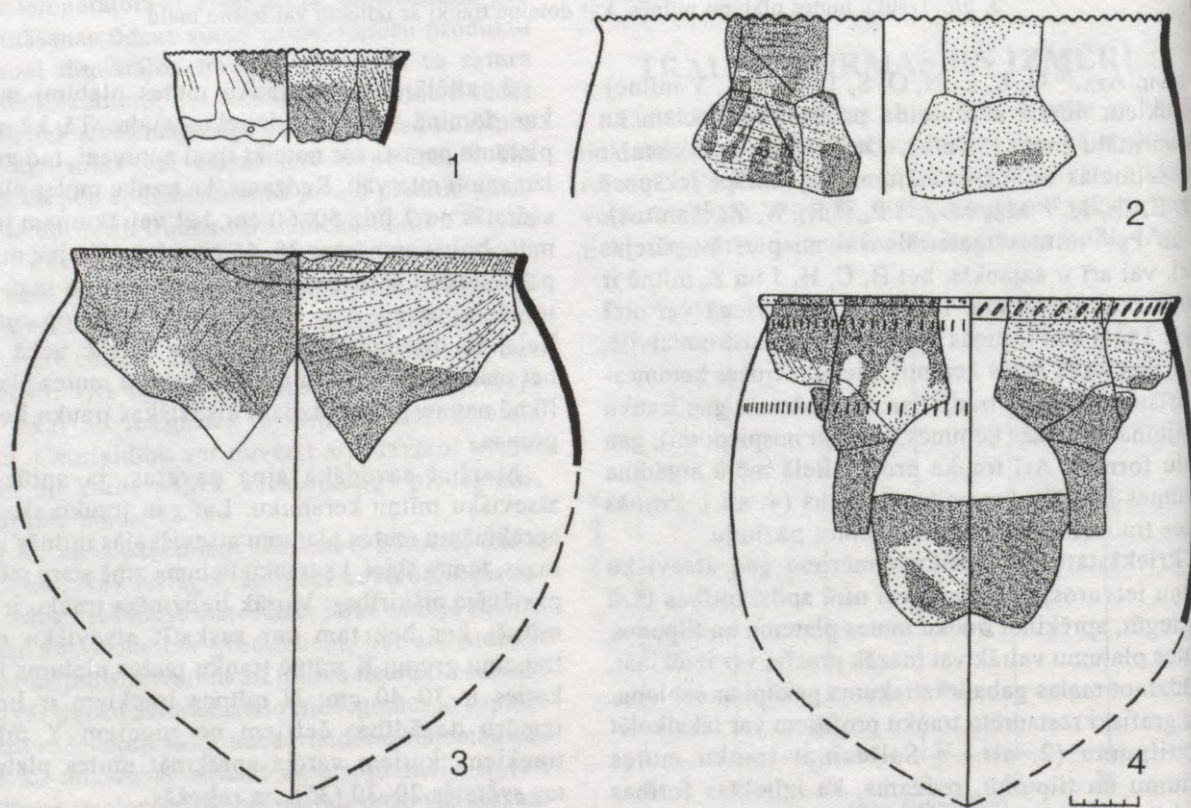
Mazliet savādāka aina paveras, ja aplūkojam atsevišķu mītnu keramiku. Lai gan trauku skaits ar aprēķināmu mutes platumu atsevišķajās mītnēs ir ļoti mazs, tomēr šķiet, ka trauku lieluma ziņā starp mītnēm pastāvēja atšķirības. Vairāk lielizmēra trauku ir A_{DA} mītnē, kur bez tam var saskatīt atsevišķu mazu trauciņu grupu; K mītnē trauku mutes platums lielākoties ir 30–40 cm; N mītnes traukiem ir lielāka izmēru dažādība; četriem no pieciem Y mītnes traukiem, kuriem varēja aprēķināt mutes platumu, tas svārstās 20–30 (35) cm robežās.

Mītnēs, kur dominēja trauki ar uzbiezinātu malu, to mutes platums svārstījās no 15 līdz 40–45 cm. Vislielākajiem traukiem tilpums varēja sasniegt apmēram 30 litru. Šo trauku maksimālais

4. att. Uzbiezinātu malu trauki ar shematiski attēlotām lietošanas pazīmēm: *a* – tumši nosēdumi, kas neveido atsevišķu slāni (apkvēpums ārpusē, piedegums iekšpusē), *b* – tumši nosēdumi, kas veido atsevišķu slānīti (apkvēpums uz malām, pārtecējis trauka saturs ārpusē, piedegums iekšpusē). Zīm. A. Bērziņa

1 – A 11 580: 200 (S mītne), 2 – A 11 417: 315 (M_D mītne), 3 – A 11 417: 314 (M_D mītne)

5. att. Izliektu malu trauki ar shematiski attēlotām lietošanas pazīmēm. Apzīmējumus sk. 4. att.

Zīm. A. Bērziņa

1 – A 11 415: 459 (G mītne), 2 – A 11 415: 9 (A_{DA} mītne), 3 – A 11 416: 112 (K mītne), 4 – A 11 580: 198 (S mītne)

tilpums acīmredzot nebija tik liels kā traukiem ar izliektu malu.

Atsevišķus maza izmēra traukus konstatēja arī G, L, M_D un S mītnē. Ņemot visu materiālu kopumā, var izdalīt divas trauku lielumu grupas, kurās iekļaujas lielākā daļa atrasto trauku: mazie trauki ar mutes platumu līdz 20 cm un lielie trauki, kas ir nospiedošā vairākumā, ar mutes platumu 25/30–40/45 cm.⁷⁷

TRAUKU LIETOŠANAS PAZĪMES

Trauka forma un lielums, protams, ļauj aptuveni spriest par tā iespējamo lietojumu. Tiešākas un skaidrākas liecības par trauka funkciju var iegūt, ja ir saglabājušās un tiek rūpīgi izpētītas lietošanas pazīmes. Pats par sevi saprotams, ka piedegums un apkvēpums uz māla traukiem norāda uz izmantošanu saistībā ar uguni. Tomēr sistemātiski pētījumi par trauku lietošanas pazīmēm aizsākti pavisam nesen. Pētnieki pievērsuši uzmanību ārējās virsmas apkvēpumam un oksidēšanai, kā arī nosēdumiem (piedegumam) galvenokārt trauku iekšpusē un virsmas noberšanai.

Apkvēpums uz ārējās virsmas. Uzmanību trauka ārējās virsmas apkvēpumam kā pazīmei, ka trauks likts uz uguns, pievērsis amerikāņu arheologs D. Helijs. Eksperimentos ar tukšiem puķu podiem viņš konstatējis, ka, traukus liekot virs uguns, rodas divi dažādi apkvēpuma veidi:

1. Liela daļa trauka virsmas, kas atradusies tieši virs uguns, klāta ar matētu, melnu kārtu, kas sastāv galvenokārt no tīra oglekļa un kuru pa lielai daļai pēc tam var noberzt.

2. Tālāk no uguns, pie malas un sānos, trauka virsma pārklājās ar spožu, melnu kārtu, kas satur daudz mazas, caurspīdīgas lāsītes. Šī kārtā, traukam atdziestot, sacietē un nav noberzama. Tā sastāv galvenokārt no destilētiem un oksidētiem sveķiem un oglekļa.

D. Helijs arī min vairākas pazīmes, kas ļauj atšķirt apkvēpumu, kas izveidojies trauka lietošanas laikā, no virsmas nomelnēšanas, kas rodas, apdedzinot trauku apstākļos ar ierobežotu skābekļa pieplūdi:

1) apdedzināšanas laikā radies nomelnējums parasti klāj visu ārējo un/vai iekšējo virsmu, bet kvēpi parasti atrodami tikai uz trauka ārējās virsmas tā augšdaļā;

2) apdedzinot radušais nomelnējums parasti ir ļoti plāns un neveido atsevišķu kārtiņu, kā tas parasti ir ar kvēpiem;

3) apkvēpuma slānīša biezums pie trauka malas atšķiras no tā biezuma dibendaļā. Šāda atšķirība nav novērojama uz melni apdedzinātiem traukiem;

4) šķiet, ka smalkais virsmas plaisājums, kas raksturīgs biežākiem apkvēpuma slāņiem, nav novērojams uz melni apdedzinātiem traukiem.⁷⁸

Dž. Skibo izpētījis apkvēpuma izvietojumu un raksturu uz kalingu cilts (Filipīnu salās) mūsdienās lietotajiem apaļdibena māla traukiem un veicis pa-

pildu eksperimentu sēriju, noskaidrojot dažādu faktoru ietekmi uz trauka virsmas apkvēpumu. Galvenos rezultātus var apkopot šādi:

1. Apkvēpuma raksturu ietekmē *attālums no siltuma avota*. Uz trauka virsmas, kas atrodas ļoti tuvu ugunij un līdz ar to sakarsusi līdz ļoti augstai temperatūrai, vispār neveidojas apkvēpuma kārtā un iepriekšējais apkvēpums sadeg, atstājot gaišu plankumu. Tāpat kā D. Helija eksperimentos, arī Dž. Skibo konstatējis, ka dažādos attālumos no uguns veidojas atšķirīgas apkvēpuma kārtas: tuvāk ugunij – matēts apkvēpums, kuru var nomazgāt, tālāk – spožs apkvēpums, kas nav nomazgājams.

2. Virsmas apkvēpšanu ietekmē arī *mitrums* no trauka satura. Pirmām kārtām tas atvēsina trauka sienu virsmu – un līdz ar to neveidojas gaišais plankums, kuram nepieciešama augsta temperatūra, bet veidojas daudz spožā apkvēpuma, kas saistīts ar zemāku temperatūru. Apstākļos, kad porainā traukā ielietais ūdens iesūcas tā sienā, novērota spožā apkvēpuma veidošanās uz tās trauka daļas, kas pildīta ar ūdeni un līdz ar to saglabājas vēsāka, virs ūdens līmeņa veidojoties mazāk spožam apkvēpumam. Novērots arī, ka apkvēpums neveidojas uz trauka sienas pie plaisām, kur ūdens strauji iztek un iztvaiko.⁷⁹ Dž. Skibo un D. Helija veiktajos eksperimentos konstatēts, ka apkvēpuma izvietojumu un raksturu būtiski neietekmē dažādu koka sugu malkas izmantošana.⁸⁰

Virsmas oksidēšanās. Apskatot apkvēpumu, jau minēts, ka uz trauka virsmas, kas pakļauta pietiekami augstai temperatūrai, neveidojas apkvēpums un iepriekš izveidojies apkvēpums sadeg. Notiek organisko vielu sairšana (temperatūrā, kas augstāka par 200 °C), un ogleklis oksidējas par ogļskābo gāzi (apmēram 500 °C temperatūrā). Šādā veidā oksidējas arī organiskās vielas trauka sienās (zemā temperatūrā apdedzinātai keramikai organiskās vielas bieži piešķir pelēku vai melnu nokrāsu), kā rezultātā veidojas gaiši krāsu toņi.⁸¹

Nosēdumi (piedegums) uz iekšējās virsmas. Dž. Skibo savos etnoarheoloģiskajos pētījumos par kalingu cilti konstatējis, ka oglekļa nosēdumus, kas rodas, piedegot trauka saturam, ietekmē trīs galvenie faktori: karstums, trauka satura mitrums un karstuma avota izvietojums. Lai gan piedegušo ēdienu mēdza notīrīt, traukus mazgājot, tomēr vārāmajiem traukiem, kas lietoti rīsu vai arī gaļas un sakņu gatavošanai, uz to iekšējās virsmas saglabājās šādi oglekļa nosēdumi:

1) oglekļa plankums uz trauka dibena, kur tas pakļauts vislielākajam karstumam. Vārot rīsus, šādi oglekļa nosēdumi rodas, rīsiem trauka dibenā vārīšanas procesā izžūstot un piedegot. Vārot gaļu vai saknes ūdenī, pēc pētnieka domām, ar organiskām vielām bagāts ūdens iesūcas trauka sienā, kur tas netiek nomazgāts. Nākamajā vārīšanas reizē, kamēr ūdens vēl nav iesūcies trauka sienā, organiskās paliekas no iepriekšējās vārīšanas reizes piedeg. Tādējādi oglekļa plankums uz trauka dibena var rasties, vārot tiklab šķidrās, kā sausākas vielas;

2) oglekļa plankums uz trauka vidusdaļas. Vārot rīsus, šāds plankums var rasties, trauku novietojot uz karstām oglēm blakus pavarda ugunij, lai tie vārītos lēnām. Rīsi var piedegt tajā trauka daļā, kas atrodas vistuvāk ugunij. Atkārtoti vārot rīsus šādā veidā, var rasties oglekļa zona visapkārt traukam. Vārot gaļu vai saknes, līdzīga oglekļa zona rodas pie ūdens līmeņa un tieši virs tā, piedegot ēdiena daļiņām, kas pielipušas pie trauka sienas. Atkārtoti lietojot trauku, veidojas oglekļa zona, kas klāj visu trauka vidusdaļu.

Pēc ilgas lietošanas ogleklis var pārklāt visu trauka iekšējo virsmu, vienalga, vai vārīti rīsi vai gaļa un saknes.⁸²

Virsmas noberšanās. D. Helijs, Dž. Skibo un citi autori pievērsuši uzmanību trauka virsmas bojājumiem – švīkām, bedrītēm, nodrupumiem, kas daļēji skaidrojami kā keramikas lietošanas pazīmes un var sniegt būtisku informāciju par dažādiem procesiem, kas saistīti ar trauku lietošanu.⁸³ Var minēt divus bojājumu veidus: bedrītes trauka iekšpusē, kas rodas no mehāniskiem triecieniem (satura maisīšana u.tml.), un švīkas uz trauka ārējās virsmas, kas rodas, trauku grozot pret kādu virsmu, piemēram, novietojot to uz zemes mazgāšanas laikā.

Sārnatē traukiem konstatētās lietošanas pazīmes. Lai gan D. Helijs un Dž. Skibo pētītie trauku lietošanas apstākļi pilnībā neatbilst tiem, kādi varēja būt Sārnatē, tomēr viņu izdalītie faktori, kas ietekmē trauku lietošanas pazīmes, piemērojami arī Sārnatē keramikai. Sārnatē lielai daļai trauku ārpusē var konstatēt apkvēpumu un ļoti bieži arī piedegumu iekšpusē. Izpētot trauku malas, nosēdumi uz trauku ārsienas konstatēti kopumā 66% jeb 207 traukiem, bet iekšpusē – 41% jeb 130 traukiem. Pilnīgi bez nosēdumiem ir tikai 22% jeb 68 trauki. L. Vankina jau norādījusi, ka Sārnatē keramikas trauki uzskatāmi par vārāmajiem traukiem.⁸⁴ Viņa pieļauj iespēju, ka vārīšana notikusi, metot traukā sakaitētus akmeņus,⁸⁵ šādu pašu domu attiecībā uz Šventojas keramiku izteikusi R. Rimantiene,⁸⁶ tomēr ārējās virsmas apkvēpums norāda, ka trauki likti tieši uz uguns.

Tuvāk izpētot lielākas lauskas un rekonstruējamās trauku daļas, iegūta informācija par apkvēpuma, piedeguma un oksidētu zonu izvietojuma uz trauku virsmas. Diemžēl ļoti reti traukiem iespējams rekonstruēt visu profilu no malas līdz dibenam, vairumā gadījumu var precīzāk spriest tikai par apkvēpuma, piedeguma vai oksidēšanās izvietojumu trauka augšējā – kakla un plecu daļā. Papildu informāciju dažreiz var iegūt no stipri izliektām trauku vēderdaļas lauskām, kā arī no trauku dibieniem.

Bieži sastopams ir šāds apkvēpuma, piedeguma un oksidētas virsmas izvietojums: no ārpuses apkvēpusi trauka augšdaļa tieši zem malas, izliektas formas traukiem apkvēpums uz kakla un plecu daļas. Kvēpu slānītis plāns, matēts, melns, dažreiz ar nelīdzenu virsmu. Zemāk apkvēpuma slānis kļūst plānāks vai izbeidzas un atsedzas trauka nomelnējusi virsma.

Nereti uz trauku sāniem novērojama arī oksidēšanās plecu daļā un zemāk. Arī trauku vēderdaļas lauskas bieži ir ar oksidētu ārējo virsmu. Trauku iekšpusē tieši zem malas ir no piedeguma samērā tīra virsma (visbiežāk ar tumši brūnu nokrāsu). Šī zona parasti sakrīt ar to trauka virsmas daļu, kas no ārpuses klāta ar kvēpu slānīti. Zem šīs zonas bieži sākas plānāks vai biežāks piedegums: saplaisājis, matēts, parasti tumši brūns slānītis ar samērā līdzenu virsmu. Tas parasti klāj iekšējo virsmu tajā trauka daļā, kas no ārpuses nav apkvēpusi vai arī ir oksidējusies.

Salīdzinot šos novērojumus ar Dž. Skibo un D. Helijsa veikto pētījumu rezultātiem, var izdarīt secinājumus par trauku lietošanu. Trauka lejasdaļas oksidēšanās no ārpuses un piedegums iekšpusē liecina, ka vārīšanas laikā trauks novietots samērā zemu uz uguns, kur tas pakļauts lielam karstumam, kas kavējis apkvēpuma veidošanos un izraisījis virsmas oksidēšanos. Saskaņā ar Dž. Skibo eksperimentu rezultātiem oksidēšanās var notikt tikai tad, ja trauka saturs nav pārāk mitrs. Arī biežais piedeguma slānis liecina, ka trauka saturs bijis diezgan sauss. Trauka augšdaļā temperatūra bijusi zemāka, rezultātā virsma apkvēpusi un iekšpusē neveidojas piedegums.

Analogs piedeguma un apkvēpuma izvietojums konstatēts uz Ertebeles trauku virsmas Tībrindvijas apmetnē Dānijā.⁸⁷

Ir konstatētas dažādas novirzes no šīs tipiskās situācijas. Mazākiem traukiem (ar mutes diametru apmēram 15–20 cm) iekšpuse var būt klāta ar piedegumu līdz pašai malai un atsevišķos gadījumos arī ārējā virsma oksidēta līdz pašai malai. Šāds mazajiem traukiem raksturīgs virsmas stāvoklis visdrīzāk varēja rasties tāpēc, ka mazākiem, zemākiem traukiem arī augšdaļa atradās ļoti tuvu pavarda liesmām un sakarsa līdz augstai temperatūrai. Iespējams, ka šīs netipiskās lietošanas pazīmes saistītas ne tikai ar trauka izmēru, bet arī norāda uz mazliet atšķirīgu funkciju (piemēram, ēdiena sautēšana, nevis lēna vārīšana).

Lielā izmēra traukiem turpretī nereti uz plecu daļas un pat zemāk nav novērojams piedegums. Šāda situācija raksturīga, piemēram, M_D mītnes lielajiem traukiem (4. att.). Iespējams, ka šo trauku augšdaļa atradās augstu virs liesmām un nesakarsa pietiekami, lai saturs piedegtu. Tāpat pieļaujams, ka šajos gadījumos vārīts šķidrāks ēdiens, kas nepiedeg.

Sārnatē traukiem konstatēti arī divi raksturīgi virsmas bojājumu veidi. Pirmais ir bedrītēm klāta iekšējā virsma zem malas (izliektas formas traukiem – kakla daļā). Rodas iespāids, ka virsma cietusi no atkārtotiem triecieniem, kas izraisījuši piejaukuma daļiņu izlūšanu no trauka sienas. Šādas bedrītes varēja rasties, piemēram, maisot trauka saturu.

Otrs virsmas bojājums sastopams uz trauku dibieniem: novērotas horizontālas švīkas, kas veido koncentriskus apļus ap trauka dibena smaili (6. att.). Vienā gadījumā redzams, ka švīkas izbeidzas apmē-

KERAMIKAS RAKSTURĪGĀS PAZĪMES UN TO TEHNISKĀ NOZĪME

Lai māla trauku izmantotu vārīšanai, tam jābūt izturīgam pret slodzi, kas rodas no atkārtotas uzkaršēšanas un atdzesēšanas, vēlama arī pietiekami laba siltumvadītspēja, lai trauka saturs ātri sasiltu. Laba siltumvadītspēja mazina termisko slodzi, jo neveidojas temperatūras starpība starp trauka sienas iekšpusi un ārpusi.⁹³ Lielizmēra traukiem svarīgi bija nodrošināt arī izturību pret lielo mehānisko slodzi (spiedienu) no trauka satura.

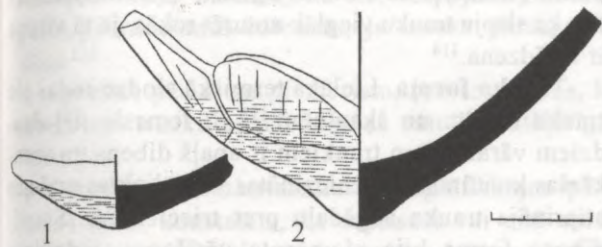
Šīs trauka īpašības tiešā vai netiešā veidā ietekmē daudzi faktori: piejaukuma veids, koncentrācija un rupjums, poru daudzums un raksturs, sienu biežums, virsmas apdare, trauka forma un apdedzināšanas temperatūra. Neapgalvojot, ka trauku darinātājs apzinājās šo faktoru ietekmi, tomēr var droši teikt, ka nepieciešamība radīt konkrētajai saimnieciskajai vajadzībai atbilstošu trauku bija svarīgs apstāklis, ko nevajadzētu ignorēt, skaidrojot keramikas tradīciju attīstību. Tālāk uzskaitītas svarīgākās vārāmo trauku pazīmes, kas ietekmē to piemērotību šai funkcijai.

Piejaukums. Lai mazinātu efektu, kas rodas, kad piejaukuma materiāls izplešas vairāk nekā pats māls, piejaukumam vajadzētu būt ar zemu izplešanās koeficientu.⁹⁴ Šāda īpašība piemīt gliemežvāku galvenajai sastāvdaļai kalcija karbonātam aragonīta veidā.⁹⁵

Piejaukuma rupjums trauka īpašības ietekmē dažādi. Smalks piejaukums uzlabo siltumvadītspēju.⁹⁶ Lieli piejaukuma fragmenti ievērojami vājina plānsienu trauka sienas, bet, veidojot lielu, biežsienu trauku, vajadzīgs rupjāks piejaukums, lai veidošanas gaitā trauks nesabruktu zem sava svara.⁹⁷ Piejaukuma daļiņu lielums var iespaidot arī trauka rotāšanu.⁹⁸ Sārnatē pēc porām var spriest, ka piejaukums māla masai, it sevišķi lielajiem traukiem, bieži ir diezgan rupjš, un nereti var novērot, ka gliemežvāku fragmenti traucējuši veidot glītu rotājumu.

Sasmalcinātu gliemežvāku piejaukumam ir divas svarīgas īpašības: pirmkārt, eksperimentāli pierādīts, ka tas palielina keramikas izturību pret termisko un mehānisko slodzi.⁹⁹ Šī parādība vēl nav pilnībā izskaidrota, un literatūrā par to sastopami dažādi viedokļi.¹⁰⁰

Otrkārt, ja trauks apdedzināts pārāk augstā temperatūrā, tad gliemežvāku vai citas kaļķainas vielas piejaukums var saārdīt keramikas masu. 650–750 °C temperatūrā kalcīts sāk sadalīties, veidojot kalcija oksīdu un ogļskābo gāzi. Sadalīšanās turpinās līdz apmēram 850 °C temperatūrai, kad šis process ir pilnīgs.¹⁰¹ Kad trauks atdzisis, pat nedēļām vai mēnešiem pēc apdedzināšanas kalcija oksīds savienojas ar gaisa mitrumu, veidojot kalcija hidroksīdu, kuram ir lielāki kristāli. Izplešanās var izraisīt trauka sienu saplaisāšanu un pilnīgi sašķaidīt trauku. Mazāk nopietnos gadījumos liels piejaukuma fragments var izraisīt koniska sieniņas gabala atsprāgšanu, atstājot

6. att. Trauku dibeni ar horizontālām švīkām:
1 – A 11 415: 362, 2 – A 11 415: 357

ram 4 cm virs trauka dibena smailes. Šīs švīkas pilnīgi atšķiras no tādām, kas rodas, švīkājot neapdedzinātā trauka virsmu, un visdrīzāk radušās, pilno trauku grozot tikmēr, kamēr dibens iedziļināts smiltīs. R. Rimantiene par Šventojas traukiem atzīmējusi, ka šādas formas trauki ļoti labi stāv, ja tos mazliet iedziļina smiltīs.⁸⁸

Trauka virsmas stāvoklis, it sevišķi lejasdaļas oksidēšanās, un koncentriskās švīkas pie dibena smailes dod zināmas norādes par to, kā trauks novietots vārīšanas laikā. Dažādu tautu etnogrāfiskajos materiālos sastopami divi galvenie paņēmieni, kā trauku novietot pavidā vai virs tā: trauku pakarina virs pavidā vai arī nostāda uz trim akmeņiem vai cita veida balstiem. Ņemot vērā, ka Sārnotes traukiem nav pakarināšanai piemērotu ietaišu (ļoti jāšaubās, vai urbumus par tādām varētu uzskatīt), maz ticams, ka tie bijuši pakarināti virs uguns. Tā kā Sārnotes mītņu pavidos un to tuvumā nav atrasti akmeņi, kas varēja kalpot par trauku balstiem, maz ticams arī, ka izmantots otrs variants. Lai gan jautājums nav pilnībā atrisināts, autors uzskata, ka visdrīzāk trauki vārīšanas laikā mazliet iedziļināti pavidā smiltīs vai oglēs, sakurot uguni ap traukiem (varbūt tikai vienā pusē). Šādā situācijā varēja oksidēties trauka lejasdaļa un, trauku grozot smiltīs, rasties koncentriskās švīkas pie dibena.

Ka trauku izmantošanas veids tiešām bijis šāds, liecina divi piemēri no N un X mītnes, kur, pēc visa spriežot, trauki saplīsuši vārīšanas laikā. N mītne pavidā ziemeļu malā oglains pelnu slānis pildīja apmēram 25 cm dziļu katlveida bedri, kuras dibens bija izklāts ar mizām. Bedrē atrada uz vietas saplīsuša māla trauka lauskas ar viļņotu virsmu.⁸⁹ X mītnes pavidā vidū smilšu slānī atrada saspīestu, stipri izdegušu podu.⁹⁰ Arī Ertebeles kultūras apmetnē Flinderhagā Dānijā trauku dibendaļas atrastas *in situ* pelnu slāņos. Tiek uzskatīts, ka vārīšanai trauki novietoti karstās oglēs.⁹¹

Tā kā tikai neliela daļa trauku ir bez apkvēpuma vai piedeguma, nav iemesla uzskatīt, ka pastāvēja atsevišķa trauku grupa, kas izmantota citām vajadzībām, nevis vārīšanai, lai gan nevar izslēgt iespēju, ka daļa no vārāmajiem traukiem papildus izmantota arī citām vajadzībām, kuras neatstāj lietošanas pazīmes. Vienīgi garenās bļodiņas var izdalīt kā atsevišķu funkcionālu grupu, t.i., lampiņas.⁹²

mazu krāteri, kura galā ir piejaukuma graudiņš. Pētnieku vidū nav vienota viedokļa, vai gliemežvāku iepriekšēja apdedzināšana palīdz novērst vai arī veicina šo procesu.¹⁰² Vēl šo procesu var novērst, nodrošinot, ka apdedzināšanas temperatūra nepārsniedz 750–800 °C, vai arī māla masai pievienojot kādu sāli, piemēram, parasto nātrija sāli, māla masu sajaucot ar sālsūdeni.¹⁰³ Kalcija karbonāta sadalīšanos var palīdzēt novērst arī ogļskābā gāze, kas rodas, sadegot māla masai pievienotajai organiskajai vielai.¹⁰⁴

Plākšņveida piejaukumu daļiņu (piemēram, gliemežvāku) klātbūtne iespaido māla masas struktūru, jo sienu veidošanas procesā šāds piejaukums tiek orientēts paralēli sienas virsmai. Tas var palīdzēt novērst lūšanu perpendikulāri sienas virsmai, bet vājina sienu virzienā paralēli virsmai.¹⁰⁵

Nav šaubu, ka gliemežvāku piejaukumam, kas raksturīgs Sārnotes keramikai, bija ļoti svarīga loma vārāmo trauku izturības nodrošināšanā, un tas zināmā mērā varēja kompensēt zemo apdedzināšanas temperatūru.

Organiskais piejaukums, piemēram, sasmalcinātas augu daļas, trauku apdedzinot, lielākoties izdeg, atstājot diezgan lielas poras. Domājams, ka zāles piejaukums Sārnotes traukiem palīdzēja nodrošināt vārāmo trauku izturību pret atkārtotu termisko slodzi¹⁰⁶ un varbūt arī palielināja siltumvadītspēju, veicinot trauku un to satura ātrāku sakaršanu uz uguns.¹⁰⁷ Porainas struktūras trauki bija arī salīdzinoši vieglāki. Trauku porainums, protams, veicināja šķidruma caurlaidību, tāpēc vārāmajiem traukiem un traukiem šķidrums uzglabāšanai bija nepieciešams virsmu pārklāt ar kādu necaurlaidīgu vielu vai citādā veidā nodrošināt necaurlaidību.

Sienu biezums. Vārāmajiem traukiem vēlamas plānas, vienmērīga biezuma sienas: tās labāk pievada siltumu un palielina izturību pret atkārtotu termisko slodzi.¹⁰⁸ Citos gadījumos priekšroka dodama biezsienai traukiem: mazāka caurlaidība, kas svarīgi šķidru produktu uzglabāšanai, un lielāka izturība pret mehānisku slodzi, kas vēlams, traukā apstrādājot produktus. Zemākai siltumvadītspējai, protams, ir pozitīva nozīme, ja vajadzīgs trauka saturu saglabāt siltu.¹⁰⁹ Sārnotes trauku vienmērīgi plānās sienas tātad ātri sasila, saīsinot vārīšanas laiku, un bija izturīgas pret straujām temperatūras izmaiņām.

Virsmas apdare. Nav šaubu, ka virsmas švīkāšana ietekmē vārāmo trauku īpašības. Literatūrā sastopams apgalvojums, ka nelīdzena trauka virsma, piemēram, švīkāta, veicina sienu siltumvadītspēju, jo palielinās virsmas laukums, kas no ārpuses uzņem siltumu.¹¹⁰ Eksperimentos konstatēts arī pretējais – ka virsmas švīkājums neuzlabo siltumvadītspēju un, iespējams, to pat pasliktina.¹¹¹ Skatoties no izturības viedokļa, keramikai, kas paredzēta karsēšanai, it kā būtu vēlama līdzena virsma, jo nelīdzena virsma uzkaršējot un atdzesējot vairāk plaisā.¹¹² Tomēr eksperimentos iegūts pretējs rezultāts: trauka ārējās virsmas švīkāšana var mazināt plaisāšanu un nodru-

pumus, karsējot uz atklātas uguns.¹¹³ Atzīmējams arī tas, ka slapju trauku vieglāk noturēt rokās, ja tā virsmu ir nelīdzena.¹¹⁴

Trauka forma. Lielāka termiskā slodze rodas pie trauka malām un šķautnēm.¹¹⁵ Šī iemesla dēļ daudziem vārāmajiem traukiem ir apaļš dibens un vienkāršas kontūras.¹¹⁶ Uzbiezinātas vai izliektas maliņas stiprināja trauka augšdaļu pret triecieniem. Smaildibena forma bija piemērota vārīšanai, iedziļinot smiltīs.

TRAUKA LĀPĪŠANA, LIETOŠANAS ILGUMS, OTRREIZĒJA IZMANTOŠANA UN AIZMEŠANA

Lāpīšana. Sārnotes traukiem samērā bieži sastopami urbumi, kas izdarīti no ārpuses pēc trauku apdedzināšanas. L. Vankina atzīmē, ka malu tuvumā esošie urbumi varētu būt domāti trauka pārņemšanai vai pieturēšanai, bet viņa izsaka šaubas, vai ap 2 cm platā maliņa spētu izturēt liela poda svaru sevišķi, ja tas pilns, un pieļauj, ka tās ir lāpīšanas pēdas.¹¹⁷ Arī šī darba autoram visticamāk liekas, ka urbumi tiešām domāti trauku lāpīšanai. Trauku lāpīšana, izdarot urbumus un caur tiem sasienot kopā lūzuma vietas, ir ļoti plaši izplatīta parādība: tā konstatēta ne tikai Ziemeļeiropā, bet arī, piemēram, nūbiešu keramikā Ziemeļāfrikā,¹¹⁸ šipībo-konībo indiāņu keramikā Peru¹¹⁹ un daudzās citās keramikas tradīcijās.

Salīdzinot trauku izmērus un lāpīšanas caurumu sastopamību, neapstiprinājās hipotēze, ka visvairāk lāpīti lielie trauki, kuru darināšanā bija jāiegulda lielāks darbs. Lāpīti visu lielumu trauki, bet konstatēts, ka lāpījumi ir 13% trauku ar virsmas ornamentu un tikai 5% trauku bez virsmas ornamenta. Tātad traukus ar ornamentētu virsmu centās paturēt lietošanā pēc iespējas ilgāk. Interesanti, ka vairākos gadījumos apkvēpums vai piedegums konstatēts pašam urbumu sienām, kas liecina, ka arī lāpīti trauki likti uz uguns.¹²⁰

Savdabīgs ir trauks ar vairākiem neregulāri izvietotiem urbumiem, kuru L. Vankina uzskatīja par kāstuvi.¹²¹ Lietošanas pazīmes tam ir tādas pašas kā vārāmajiem traukiem: ārpusē augšdaļā plāns apkvēpuma slānītis, lejasdaļā virsma oksidēta gaiša, iekšpusē lejasdaļā vietām plāns piedegums. Ap trauka dibena smaili koncentriskas švīkas, kā arī plaisiņas. Tikai lielais urbumu skaits to atšķir no pārējiem traukiem. Skaidrs, ka trauks likts uz uguns, bet daudzu urbumu nozīme paliek neskaidra. Šventojus 18. apmetnē no pārējiem traukiem atšķiras viens apaļdibengabals ar caurumiem, kuru R. Rimantiene uzskata par iespējamu kāstuves fragmentu.¹²² Atšķirībā no Sārnotes "kāstuves" tam caurumiņi izdurti vēl mīkstajā mālā.

I. Cimermane, aprakstot Latvijas dzelzs laikmeta keramiku, dažāda tipa traukiem konstatējusi vienu vai daudzus gar trauka malu rindā iespiestus cau-

rumiņus. Viņa uzskata, ka tie, iespējams, domāti gaisa pievadīšanai ēdienam, ja trauks pārsegts ar vāku.¹²³

Sprīžot pēc šiem piemēriem, ļoti iespējams, ka urbumiem trauku sienās bijušas vairākas atšķirīgas funkcijas.

Otrreizēja izmantošana. Etnogrāfiskajos pētījumos bieži konstatēts, ka saplīsuši vai citā veidā sabojāti trauki netiek uzreiz izmesti, bet gan izmantoti citām vajadzībām (kā pannas, vāki, smejamie kausi, atkritumu tvertnes, rotaļlietas utt.).¹²⁴ Dažādām vajadzībām pārveidotas un izmantotas Taškovas kultūras keramikas lauskas (Rietumsibīrija, 2. g.t. pr.Kr. sākums).¹²⁵ Lubānas zemienē no trauku lauskām izveidoti vērējamo vārpstu skriemeļi.¹²⁶ Sārnatē vienīgais šāda veida piemērs ir liela trauka malas lauska ar muldveida padziļinājumu, kura virsma klāta paralēlām švīkām. Arī malas izliekums attiecīgajā vietā ir noberzts. Lauska acīmredzot izmantota kā galoda.

Trauku lietošanas ilgums. Šipībo-konībo indiāņu keramikas pētījumi liecina, ka dažādiem trauku veidiem ir atšķirīgs lietošanas ilgums. Bieži lietotās un viegli pārvadājamās salīdzinoši trauslās plānsienu pārtikas bļodas un alus kausi saplīst un tiek nomainīti ātri. Lielie trauki ar biežākām sienām tiek izmantoti retāk, tos retāk arī pārvieto, un līdz ar to tie ilgāk saglabājas. Pavisam reti lietoti trauku veidi saglabājas salīdzinoši ilgi. V. Debērs un D. Latraps, pamatojoties uz savāktajiem datiem par trauku lietošanas ilgumu un par dažādas formas trauku skaitu, kas vienlaicīgi atrodas lietošanā, aprēķinājuši, cik daudziem traukiem būtu jānonāk arheoloģiskā slānī simt gadu laikā. Piemēram, pārtikas bļodām un alus kausiem vajag būt salīdzinoši biežāk pārstāvētiem arheoloģiskajā materiālā tāpēc, ka tie biežāk saplīst un tiek nomainīti, kamēr citas trauku formas, kuras ilgāk saglabājas lietošanā, būs mazāk pārstāvētas.¹²⁷

Arī V. Longeikrs savos pētījumos divos kalingu ciemos Filipīnu salās konstatējis, ka lielie vārāmie trauki tiek izmantoti ilgāk (vidēji 13–14 gadu) nekā vidēja lieluma vārāmie trauki (vidēji 4–5 gadi). Ūdens trauku mūžs bija vidēji 7–8 gadi.¹²⁸

Domājams, ka arī Sārnatē dažāda lieluma traukiem ar atšķirīgu funkciju bija atšķirīgs lietošanas ilgums. Var tikai izteikt minējumu, ka arheoloģiskajā materiālā bieži sastopamie lielie trauki ar mutes platumu apmēram 25–45 cm vai nu lietoti biežāk, vai lietošanā pakļauti lielākai slodzei nekā mazie un ļoti lielie trauki, kā rezultātā tiem bija īsāks mūžs. Tie biežāk plīsa vai cita iemesla dēļ kļuva neizmantojami, un līdz ar to šīs grupas īpatsvars arheoloģiskajā kolekcijā ir lielāks. Kā jau minēts, ornamentētos traukus lāpīja biežāk nekā pārējos, kas paildzināja to mūžu un līdz ar to samazināja šo trauku īpatsvaru arheoloģiskajā materiālā. Bļodiņas – lampiņas laikam bija pakļautas mazākai slodzei nekā vārāmie trauki, tāpēc reti plīsa un maz pārstāvētas arheoloģiskajā materiālā.

Līdz šim maz pētīti tie procesi, kā keramika nonāk kultūrslānī. Var pieņemt, ka normālos apstākļos mītnes apdzīvošanas laikā lielas lauskas vai saplīsuši trauki nevarēja palikt tur, kur intensīvi apgrozījās iedzīvotāji, jo tie vai nu tiktu samīdīti, vai arī izmesti atkritumos. Pamatojoties uz arheoloģiskiem un etnogrāfiskiem pētījumiem¹²⁹ un Sārnates materiāla analīzi, iespējams izdalīt vairākas situācijas, kurās māla trauki un lauskas varēja nonākt apmetnes kultūrslānī.

1. Vesels vai ieklīsis trauks atstāts, pametot mītnes vietu. Par šādiem līdzī nepaņemtiem traukiem visdrīzāk var uzskatīt veselus (saspīstus) traukus vai lielākas to daļas I_D, M_D, N un S mītnē. Tikpat kā visa I_D mītnē iegūtā keramika saistīta ar uz vietas saspīestu trauku grupu tieši uz ziemeļaustrumiem no celtnes (domājams – pie ieejas), kur koncentrējās arī koka priekšmeti.¹³⁰ M_D mītnē uz vietas saspīesti trauki un to daļas konstatētas ārpus celtnes, tās dienvidaustrumu pusē, arī it kā pie celtnes ieejas, kopā ar koka rīkiem.¹³¹ Saspīestu trauku grupa bija N mītnē pavarda dienvidaustrumu pusē, tāpat S mītnē pavarda smilšu slāņa austrumu malā.¹³²

2. Trauks lietots vārīšanai, saplīsis un atstāts pavardā. Jau minēti šādi piemēri N un X mītnē. Abos gadījumos, nenovācot trauka paliekas, turpinājās pavarda izmantošana, jo tās sedz nākamie pavarda slāņi.

3. Neizmantošs trauks mītnes apdzīvošanas laikā aplāts ar atkritumu slāni. Tas visdrīzāk varētu attiekties uz maza izmēra traukiem, piemēram, N un X mītnes bļodiņām – lampiņām, kas atrastas riekstu čaumalu slānī.¹³³

4. Lauskas izmantotas zemes/grīdas segumam. Ierobežotās platībās lausku klājumi varēja kalpot par grīdas segumu. Šāda funkcija, iespējams, bija biežākam un plašajam lausku slānim, kas konstatēts Y mītnē uz dienvidiem no pavarda.¹³⁴ Šeit acīmredzot uzkrājās pavarda izmantošanas laikā sasisto podu lauskas, kas nevis izmestas, bet gan sabērtas vienā dzīvojamās telpas daļā.

5. Saplīsušu trauku lauskas palikušas mītnes iekšienē uz zemes. Tas visdrīzāk iespējams vietās, kur netika regulāri tīrīts, piemēram, pavardā vai tur, kur glabājās sadzīves priekšmeti.¹³⁵ Šādā ceļā (un arī tālāk minētajos divos veidos) kultūrslānī nonākusi liela daļa no iegūtajām trauku lauskām.

6. Tīrot apdzīvoto teritoriju, lauskas aizslaucītas vai pārvietotas pie mītnes sienas¹³⁶ – tādā veidā kultūrslānī varēja nonākt atsevišķas nelielas lauskas.

7. Trauku lauskas izmestas ārpus apdzīvotās teritorijas – šādā “atkritumu kaudzē” var būt pārstāvēts viens vai arī vairāki trauki, kā arī cita veida atkritumi.

Sārnates mītnēs neparādās vienveidīga keramikas izplatības struktūra. Dažās mītnēs keramika atrasta pavardos, dažās mītnēs pavardā nav nevienas lauskas, bet keramika koncentrējas citā mītnes daļā.

Visbiežāk izpaužas tendence keramikai – it īpaši uz vietas saspīestajiem traukiem koncentrēties tajā mītnes daļā, kur atrasti saimniecības, zvejas un medību rīki, t.s. mājturības un zvejas un medību rīku zonās.¹³⁷

NOBEIGUMS

Keramikas tehniskos un funkcionālos aspektus izvirzot priekšplānā, iegūst jaunu skatījumu uz šo materiālu. Daudzējādā ziņā precizēti L. Vankinas secinājumi par trauku darināšanas tehniku un lietošanu, izmantojot pēdējos gadu desmitos iznākušo plašo metodiskās literatūras klāstu, kas skar tieši šos jautājumus. Analīze rāda, ka keramikas darināšanas metožu un funkciju izpētes jautājumus nevar uzskatīt par otršķirīgiem, jo trauku darināšanas tradīcijas bija orientētas uz to, lai nodrošinātu lietotājus ar piemērotu “darbarīku” konkrētai saimnieciskai vajadzībai. Skatoties no šī viedokļa, raksturīgās trauku formas, to iespaidīgos izmērus, vienmērīgi plānās sienas, gliemežvāku un organisko piejaukumu un citus aspektus var uztvert kā tradīciju ceļā izveidojušos tehniskus risinājumus. Pēc

visa spriežot, akmens laikmeta podnieki bija saņieguši ievērojamu meistarības pakāpi, darinot liela izmēra traukus, kas, neskatoties uz zemo apdezināšanas temperatūru, varēja izturēt lielu termisko slodzi, saistītu ar produktu vārīšanu uz atklātas uguns.

Sārņates keramikas tradīcijas tātad bija stingri orientētas uz produktu vārīšanas funkciju. Arī citās neolīta apmetnēs apkvēpums un piedegums bieži novērots uz Narvas keramikas trauku virsmas,¹³⁸ kā arī uz Ertebeles traukiem un piltuvkausiem,¹³⁹ bet ķemmes-bedrīšu keramikas traukiem konstatēts reti.¹⁴⁰ Tas norāda uz būtiskām atšķirībām trauku lietošanā. T. Edgrens, pētot ķemmes-bedrīšu keramiku, nonācis pie secinājuma, ka šīs kultūras lielizmēra trauki lietoti galvenokārt gaļas produktu uzglabāšanai, traukus ierokot vismaz līdz pusei zemē.¹⁴¹ Dažādajām šajā reģionā mītošajām iedzīvotāju grupām acīmredzot bija atšķirīgas keramikas lietošanas tradīcijas. Keramikas funkcija šajā gadījumā var būt konkrētu arheoloģisko kultūru raksturojoša pazīme. Šādā ceļā iespējams ne tikai aprakstīt, bet vismaz daļēji arī interpretēt atšķirības starp divu arheoloģisko kultūru keramikas tradīcijām.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Mathiassen T.* Blubber Lamps in the Ertebolle Culture? // *Acta Archaeologica*. – 1935. – Vol. VI (2). – P. 139–152.
- ² *Hulthen B.* On Ceramic Technology During the Scanian Neolithic and Bronze Age (Theses and Papers in North European Archaeology, 6). – Stockholm, 1977; *Hulthen B.* Temper Variations in Ancient Ceramics – Technological or Cultural Origin? // *Iskos*. – 1985. – No. 5. – P. 329–337; *Hulthen B.* On Ceramic Ware in Northern Scandinavia During the Neolithic, Bronze and Early Iron Age (Archaeology and Environment, 8). – Umea, 1991.
- ³ *Edgren T.* Formgivning och funktion. En kamkeramisk studie // *Iskos*. – 1982. – No. 5.
- ⁴ *Andersen S. H.* Ringkloster. En jysk inlandsboplads med Ertebollekultur // *Kuml*. – 1973/74. – P. 56–64.
- ⁵ *Koch-Nielsen E.* Ertebolle and Funnel-beaker Pots as Tools. On Traces of Production Techniques and Use // *Acta Archaeologica*. – 1986. – Vol. 57. – P. 107–120.
- ⁶ *Гуркина Н. Н.* Из истории древних племен западных областей СССР (по материалам нарвской экспедиции). – Ленинград, 1967. – С. 34; *Loze I.* Agrais neolīts Zvejsalās // *LZAV*. – 1975. – Nr. 8 (337). – 58., 59. lpp.; *Loze I.* Jauni materiāli par agro neolītu Lubāna līdzenumā (Zvidzes apmetne) // *LZAV*. – 1983. – Nr. 6 (431). – 94. lpp.; *Rimantiene R.* Sventoji. Narvos kulturos gyvenvietes. – Vilnius, 1979. – P. 120; *Rimantiene R.* Sventosios 6-oji gyvenvietė // *Lietuvos Archeologija*. – Vilnius, 1996. – T. 14. – P. 146; *Ванкина Л. В.* Торфяниковая стоянка Сарнаге. – Рига, 1970. – С. 115, 118; *Zagorskis F.* Jauni materiāli par neolītu Latvijas austrumu daļā // *LZAV*. – 1965. – Nr. 6 (215). – 39. lpp.; *Zagorskis F.* Agrais neolīts Latvijas austrumdaļā // *LZAV*. – 1973. – Nr. 4 (309). – 57. lpp.; *Zagorskis F.* Agrais un attīstītais neolīts Latvijas PSR austrumdaļā. Disertācija vēstures zinātņu kandidāta grāda iegūšanai. – Rīga, 1967. – 73.–87., 106.–144. lpp.

- ⁷ *Kriiska A.* The Neolithic Pottery Manufacturing Technique of the Lower Course of the Narva River // *PACT*. – 1996. – Vol. 51. – P. 383; *Kalm V.* X-ray Diffraction Analysis of Neolithic Ceramics: an Example from the Narva Area, South-eastern Coast of the Gulf of Finland // *PACT*. – 1996. – Vol. 51. – P. 385–396; *Kalm V., Kriiska A., Aruvali J.* Mineralogical Analysis Applied in Provenance Studies of Estonian Neolithic Pottery // *Proceedings of the Estonian Academy of Sciences. Geology*. – 1997. – Vol. 46, No. 1. – P. 17–34.
- ⁸ *Shepard A.* *Ceramics for the Archaeologist*. – Washington, 1956.
- ⁹ *Matson F. R.* *Ceramic Ecology: an Approach to the Study of Early Cultures of the Near East* // *Ceramics and Man* / Ed. F. R. Matson. – Chicago, 1965. – P. 202–218.
- ¹⁰ *DeBoer W. R., Lathrap D. W.* The Making and Breaking of Shipibo-Conibo Ceramics // *Ethnoarchaeology: Implications of Ethnography for Archaeology* / Ed. C. Kramer. – New York, 1979. – P. 147–162; *Rye O. S.* *Pottery Technology: Principles and Reconstruction*. – Washington, 1981; *Braun D. P.* Pots as Tools // *Archaeological Hammers and Theories* / Ed. J. A. Moore, A. S. Keene. – New York, 1983. – P. 107–134; *Longacre W. A.* Pottery Use-life among the Kalinga, Northern Luzon, the Philippines // *Decoding Prehistoric Ceramics* / Ed. B. A. Nelson. – Carbondale, 1985. – P. 334–346; *Schiffer M. B.* The Influence of Surface Treatment on Heating Effectiveness of Ceramic Vessels // *Journal of Archaeological Science*. – 1990. – Vol. 17. – P. 373–381; *Skibo J. M.* Pottery Function. A Use-alteration Perspective. – New York; London, 1992; *Schiffer M. B., Skibo J. M., Boelke T. C., Neupert M. A., Aronson M.* New Perspectives on Experimental Archaeology: Surface Treatments and Thermal Response of the Clay Cooking pot // *American Antiquity*. – 1994. – Vol. 59 (2). – P. 197–217.

- ¹¹ Бобринский А. А. Гончарство Восточной Европы. – Москва, 1978.
- ¹² Вакс А. Керамика эпохи поздней бронзы и раннего железа Латвии. – Рига, 1991.
- ¹³ LVM A 11 415–11 428, 11 580; Vankina L. Sārņates purva apmetne. Pārskati par izrakumiem 1949., 1953.–1959. gadā (LVM AA 317, 428–433).
- ¹⁴ Šturms E. Sārņates purva mītnes // Senatne un Māksla. – 1940. – Nr. 1. – 41.–64. lpp.
- ¹⁵ Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате.
- ¹⁶ Vankina L. Sārņates tipa atradumi Latvijas neolīta apmetnēs // AE. – Rīga, 1974. – 11. laid. – 39.–52. lpp.
- ¹⁷ Rimantiene R. Sventoji. Narvos kulturos gyvenvietes; Rimantiene R. Sventosios 4-oji radimvieta // Lietuvos Archeologija. – Vilnius, 1996. – T. 14. – P. 5–79; Rimantiene R. Sventosios 6-oji gyvenvietė.
- ¹⁸ Sistemātiski izpētīti Sārņates tipa keramikas trauku malas gabali (787) un dibeni (10) visā apmetnē, izstrādātas trauku grafiskas rekonstrukcijas un pētīts lietošanas pazīmju izvietojums uz rekonstruējamo trauku virsmas. Pēc trauku malu formas un ornamenta konstatēts minimālais trauku skaits – 332.
- ¹⁹ Bērziņš V. Sārņates māla bļodiņas // LVIŽ. – 1999. – Nr. 4. – 17.–26. lpp.
- ²⁰ Rye O. S. Pottery Technology .. – P. 3.
- ²¹ Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате. – С. 118.
- ²² Turpat. – 126. lpp.
- ²³ Turpat. – 16. lpp.
- ²⁴ Turpat. – 118. lpp.
- ²⁵ Rice P. M. Pottery Analysis: a Sourcebook. – Chicago, 1987. – P. 115.
- ²⁶ LVM A 11 415: 397, 406.
- ²⁷ Rice P. M. Pottery Analysis. – P. 410.
- ²⁸ A 11 580: 162, 194.
- ²⁹ Гурина Н. Н. Из истории древних племен .. – С. 34; Zagorskis F. Agrais neolīts Latvijas austrumdaļā. – 57. lpp.; Loze I. Agrais neolīts Zvejsalās. – 59. lpp.; Loze I. Jauni materiāli par agro neolītu .. – 94. lpp.; Rimantiene R. Sventoji. Narvos kulturos gyvenvietes. – P. 120; Kriiska A. The Neolithic Pottery Manufacturing Technique .. – P. 380.
- ³⁰ Andersen S. H. Ringkloster .. – P. 57; Koch-Nielsen E. Ertebolle and Funnel Beaker Pots as Tools. – P. 109–111.
- ³¹ Гурина Н. Н. Из истории древних племен .. – С. 34; Zagorskis F. Agrais neolīts Latvijas austrumdaļā. – 57. lpp.; Loze I. Agrais neolīts Zvejsalās. – 59. lpp.; Loze I. Jauni materiāli par agro neolītu .. – 94. lpp.; Kriiska A. The Neolithic Pottery Manufacturing Technique .. – P. 380; Rimantiene R. Sventoji. Narvos kulturos gyvenvietes. – P. 120.
- ³² Andersen S. H. Ringkloster .. – P. 58; Koch-Nielsen E. Ertebolle and Funnel-beaker Pots as Tools. – P. 109–111.
- ³³ Loze I. Agrais neolīts Zvejsalās. – 59. lpp.; Loze I. Jauni materiāli par agro neolītu .. – 94. lpp.; Rye O. S. Pottery Technology .. – P. 84, 85.
- ³⁴ Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате. – С. 118.
- ³⁵ Zagorskis F. Agrais un attīstītais neolīts Latvijas PSR austrumdaļā. – 122. lpp.
- ³⁶ Rimantiene R. Sventosios 6-oji gyvenvietė. – P. 146.
- ³⁷ Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате. – Табл. LXXV: 1, 2.
- ³⁸ Kriiska A. The Neolithic Pottery Manufacturing Technique .. – P. 380.
- ³⁹ Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате. – С. 115.
- ⁴⁰ Turpat.
- ⁴¹ Turpat.
- ⁴² Бобринский А. А. Гончарство Восточной Европы. – Москва, 1978. – С. 228.
- ⁴³ Salīdzinājumam var minēt, ka Narvas keramika Šventojas agrākajās mītnēs visbiežāk ir ar švīkātu virsmu; sastopams arī tekstilais nospiedums un pavisam līdzena virsma. 23. apmetnes keramikai (vidējā grupa) paretam sastopami garenī, vertikāli pirkstu nospiedumi, kurus R. Rimantiene salīdzina ar Sārņates trauku viļņoto virsmu. – Rimantiene R. Sventoji. Narvos kulturos gyvenvietes. – P. 130, 145.
- ⁴⁴ Turpat. – 124., 126. lpp.
- ⁴⁵ Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате. – С. 115.
- ⁴⁶ LVM A 11 415: 517; Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате. – Табл. XXXVI: 3.
- ⁴⁷ LVM A 11 415: 460.
- ⁴⁸ Rimantiene R. Sventoji. Narvos kulturos gyvenvietes. – P. 132.
- ⁴⁹ Rye O. S. Pottery Technology .. – P. 24.
- ⁵⁰ Turpat; Rice P. M. Pottery Analysis. – P. 152.
- ⁵¹ Rice P. M. Pottery Analysis. – P. 153.
- ⁵² Turpat. – 152., 153. lpp.; Holstein H. O. Replication of Late Woodland Ceramics from Western Pennsylvania // Pennsylvania Archaeologist. – 1973. – Vol. 43, No. 3–4. – P. 79.
- ⁵³ Rice P. M. Pottery Analysis. – P. 152, 153. Traukus iespējams sasildīt arī apdedzināšanas procesa gaitā, ja vispirms aizdedzina kurināmo, kas uzkrauts virs traukiem: kamēr deg tikai šī augšējā kārta, trauki pamazām sasilst, jo lielākā daļa karstuma tos nenasiedz.
- ⁵⁴ Turpat. – 153.–157. lpp.
- ⁵⁵ Turpat. – 154. lpp.
- ⁵⁶ Turpat. – 156. lpp.
- ⁵⁷ Turpat.
- ⁵⁸ Turpat. – 156., 157. lpp.
- ⁵⁹ Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате. – С. 118.
- ⁶⁰ Vollijs Kalms (Igaunija) secinājis, ka Narvas tipa keramika (Narvas un Narvas–Rīgikulas apmetnēs) apdedzināta ap 800 °C temperatūrā. Vēlās ķemmes keramikas (Lommi un Narvas apmetnes) apdedzināšanas temperatūru varēja noteikt tikai ļoti aptuveni – no 820–850 °C līdz 1080–1100 °C (Kalm V. X-ray Diffraction Analysis of Neolithic Ceramics .. – P. 385–396). Ķemmes-bedrīšu keramika Iēas apmetnē Lubāna zemiņē apdedzināta vidēji 500–600 °C temperatūrā, atsevišķos gadījumos līdz 700 °C (Zagorskis F. Agrais un attīstītais neolīts Latvijas PSR austrumdaļā. – 109. lpp.). Savukārt Piestiņas tipa keramika Austrumlatvijā apdedzināta caurmērā 400–500 °C temperatūrā (turpat. – 122. lpp.).
- ⁶¹ Rye O. S. Pottery Technology .. – P. 116, Fig. 104: 3, 4, 9, 10.
- ⁶² Turpat. – 110. lpp.
- ⁶³ Turpat. – 114. lpp.
- ⁶⁴ Skibo J. M. Pottery Function .. – P. 150.
- ⁶⁵ Rye O. S. Pottery Technology .. – P. 111.
- ⁶⁶ Zagorskis F. Agrais un attīstītais neolīts Latvijas PSR austrumdaļā. – 109. lpp.
- ⁶⁷ Skibo J. M. Pottery Function .. – P. 165.
- ⁶⁸ Rye O. S. Pottery Technology .. – P. 26; DeBoer W. R., Lathrap D. W. The Making and Breaking of Shipibo-Conibo Ceramics. – P. 117, 120.
- ⁶⁹ DeBoer W. R., Lathrap D. W. The Making and Breaking of Shipibo-Conibo Ceramics. – P. 120, 121.

- ⁷⁰ Sarežģītā A mītne tiek dalīta trijās daļās, jo konstatējamas trīs atsevišķas senlietu koncentrācijas. A_{DA} apzīmē E. Šturma 1938.–1940. gadā pētīto dienvidaustrumdaļu, A_{ZA} – L. Vankinas 1959. gadā pētīto ziemeļaustrumdaļu, A_{DRI/II} – L. Vankinas 1954. gadā pētīto dienvidrietumdaļu (A_I mītne), kuras arheoloģiskais materiāls pārstāv divus apdzīvotības periodus (I un II), jo iegūts no diviem slāņiem, kurus atdala sterils starpslānis, bet keramika nav fiksēta atsevišķi pa slāņiem.
- ⁷¹ I mītnes izrakumu laukumā bija divas atsevišķas atradumu koncentrācijas: I_D apzīmē atradumu koncentrāciju laukuma dienviddaļā, bet I_Z – ziemeļdaļā.
- ⁷² M_D apzīmē galveno senlietu koncentrāciju šajā izrakumu laukumā pie celtnes paliekām, bet M_{ZR} – atsevišķo senlietu koncentrāciju ap pavardiem uz ziemeļrietumiem no celtnes.
- ⁷³ P mītnes izrakumu laukums “a”.
- ⁷⁴ Z mītnes izrakumu laukums “a”.
- ⁷⁵ P mītnes izrakumu laukums “b”.
- ⁷⁶ Formula: tilpums = $(a/2h)^2 \pi h$, kur a – šķērsriezuma laukums, h – trauka augstums.
- ⁷⁷ Salīdzināšanai var pieminēt, ka Šventojas agrās un vidējās grupas apmetnēs trauki bija lieli (mutes platums 30–40 cm), starp tiem viens otrs mazs dzeramais trauciņš, bet vēlajā grupā trauki visbiežāk daudz mazāki – mutes platums ap 20 cm, ir arī daudz trauciņu ar mutes platumu 10–12 cm. Šventojas vidējās un vēlās grupas apmetnēs (23. apmetne) konstatētas arī apaļas bļodinas ar apaļu vai plakanu dibenu. 23. apmetnē (vidējā grupa) konstatētas divas lauskas, kas piederējušas traukiem ar plakanu dibenu, veidotiem no māla masas ar sasmalcināta granīta piejaukumu; abu dibenu diametrs 8 cm. Uz augšu šiem traukiem vajadzēja strauji paplašināties, tāpat kā smaildibena traukiem. Šventojas vēlās grupas apmetnē plakandibena trauki parādas jau biežāk. – *Rimantiene R.* Sventoji. Narvos kulturos gyvenvietes. – P. 137, pav. 114: 20, 21, p. 140, pav. 117, p. 141, 145.
- ⁷⁸ *Hally D. J.* Use Alteration of Pottery Vessel Surfaces: an Important Source of Evidence for the Identification of Vessel Function // *North American Archaeologist.* – 1983. – Vol. 4. – P. 7–9.
- ⁷⁹ *DeBoer W. R., Lathrap D. W.* The Making and Breaking of Shipibo-Conibo Ceramics. – P. 157–168.
- ⁸⁰ *Skibo J. M.* Pottery Function .. – P. 168–171; *Hally D. J.* Use Alteration .. – P. 3–26.
- ⁸¹ *Hally D. J.* Use Alteration .. – P. 11.
- ⁸² *Skibo J. M.* Pottery Function .. – P. 148–153.
- ⁸³ *Hally D. J.* Use Alteration .. – P. 14–20; *Skibo J. M.* Pottery Function .. – P. 105–143.
- ⁸⁴ *Ванкина Л. В.* Торфяниковая стоянка Сарнате. – С. 115.
- ⁸⁵ Turpat. – 118. lpp.
- ⁸⁶ *Rimantiene R.* Sventoji. Narvos kulturos gyvenvietes. – P. 120.
- ⁸⁷ *Andersen S. H., Malmros C.* “Madskorpe” pa Ertebollekar fra Tybrind Vig. Aarboger for nordisk Oldkyndighed og Historie. – Kobenhavn, 1985. – S. 94.
- ⁸⁸ *Rimantiene R.* Sventoji. Narvos kulturos gyvenvietes. – P. 120.
- ⁸⁹ *Ванкина Л. В.* Торфяниковая стоянка Сарнате. – С. 47.
- ⁹⁰ Turpat. – 48. lpp.; 111. att., 47. lpp.
- ⁹¹ *Andersen S. H., Malmros C.* “Madskorpe” pa Ertebollekar fra Tybrind Vig .. – S. 93.
- ⁹² *Bērziņš V.* Sārnates māla bļodiņas. – 20. lpp.
- ⁹³ *Rice P. M.* Pottery Analysis. – P. 367.
- ⁹⁴ Turpat. – 366. lpp.
- ⁹⁵ Turpat. – 229. lpp.
- ⁹⁶ Turpat. – 365. lpp.
- ⁹⁷ *Rye O. S.* Pottery Technology .. – P. 27.
- ⁹⁸ Turpat.
- ⁹⁹ *Bronitsky G., Hamer R.* Experiments in Ceramic Technology: the Effects of Various Tempering Materials on Impact and Thermal-shock Resistance // *American Antiquity.* – 1986. – Vol. 51 (1). – P. 89–101.
- ¹⁰⁰ *Shepard A.* Ceramics for the Archaeologist. – P. 131; *Rice P. M.* Pottery Analysis. – P. 410; *Matson F. R.* Archaeological Ceramics and the Physical Sciences: Problems and Definition and Results // *Journal of Field Archaeology.* – 1981. – Vol. 8. – P. 452.
- ¹⁰¹ *Bronitsky G., Hamer R.* Experiments in Ceramic Technology .. – P. 97.
- ¹⁰² Turpat; *Rice P. M.* Pottery Analysis. – P. 410.
- ¹⁰³ *Rye O. S.* Pottery Technology .. – P. 38.
- ¹⁰⁴ *Hulthen B.* Temper Variations in Ancient Ceramics .. – P. 334.
- ¹⁰⁵ *Shepard A.* Ceramics for the Archaeologist. – P. 27.
- ¹⁰⁶ *Rice P. M.* Pottery Analysis. – P. 230.
- ¹⁰⁷ Turpat. – 368. lpp.
- ¹⁰⁸ Turpat. – 369. lpp.
- ¹⁰⁹ Turpat. – 227., 228. lpp.
- ¹¹⁰ Turpat. – 232. lpp.
- ¹¹¹ *Schiffer M. B.* The influence of Surface Treatment ..
- ¹¹² *Rice P. M.* Pottery Analysis. – P. 369.
- ¹¹³ *Schiffer M. B. a.o.* New Perspectives on Experimental Archaeology.. – P. 207, 208.
- ¹¹⁴ *Rice P. M.* Pottery Analysis. – P. 232.
- ¹¹⁵ Turpat.
- ¹¹⁶ *Rye O. S.* Pottery Technology .. – P. 27.
- ¹¹⁷ *Ванкина Л. В.* Торфяниковая стоянка Сарнате. – С. 116.
- ¹¹⁸ *Nordström H. A.* Cultural Ecology and Ceramic Technology. – Stockholm, 1972. – P. 48.
- ¹¹⁹ *DeBoer W. R., Lathrap D. W.* The Making and Breaking of Shipibo-Conibo ceramics. – P. 127.
- ¹²⁰ Piestiņas apmetnē atrastas vairākas māla trauku lauskas ar stipru piedegumu iekšpusē un ārpusē, kurām izurbtajos caurumos bija saglabājušās cauri izvērtas pāroļļojušās koka vai kāda auga šķiedras. Ar šo materiālu bija blīvi noslēgts viss caurums. – *Zagorskis F.* Agrais un atfistītais neolīts Latvijas PSR austrumdaļā. – 128. lpp.
- ¹²¹ *Ванкина Л. В.* Торфяниковая стоянка Сарнате. – С. 116.
- ¹²² *Rimantiene R.* Sventoji. Narvos kulturos gyvenvietes. – P. 129, pav. 105.
- ¹²³ *Cimertane I.* Māla trauku ornamenta veidi Latvijā I gadu tūkstošī // *ASM 1975.* – Rīga, 1976. – 35. lpp.
- ¹²⁴ *Rice P. M.* Pottery Analysis. – P. 294, table 9.3.
- ¹²⁵ *Шаманаев А. В., Зырянова С. Ю.* Вторичное использование фрагментов керамики населением ташковской культуры // *Вопросы археологии Урала.* – Екатеринбург, 1998. – С. 196, 197.
- ¹²⁶ *Loze I.* Zemkopības ieviešana Latvijas teritorijā (Lubāna ezera baseins) // *AE.* – Rīga, 1997. – 19. laid. – 32. lpp.
- ¹²⁷ *DeBoer W. R., Lathrap D. W.* The Making and Breaking of Shipibo-Conibo Ceramics. – P. 127, 128.
- ¹²⁸ *Longacre W. A.* Pottery Use-life Among the Kalinga .. – P. 343, table 13.1.
- ¹²⁹ *DeBoer W. R., Lathrap D. W.* The Making and Breaking of Shipibo-Conibo Ceramics. – P. 128–134, fig. 4.6, 4.7, 4.8.
- ¹³⁰ *Ванкина Л. В.* Торфяниковая стоянка Сарнате. – С. 34.
- ¹³¹ *Bērziņš V.* Mājokļu iekārtojums Sārnates neolīta apmetnē // *AE.* – Rīga, 1997. – 19. laid. – 15. lpp., 2. att.
- ¹³² *Ванкина Л. В.* Торфяниковая стоянка Сарнате. – С. 54, 55.
- ¹³³ LVM A 11 420: 34, 11 427: 34.

- ¹³⁴ Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате. – С. 73.
¹³⁵ Bērziņš V. Mājokļu iekārtojums Sārnatē neolīta apmetnē. – 16. lpp.
¹³⁶ DeBoer W. R., Lathrap D. W. The Making and Breaking of Shipibo-Conibo Ceramics. – P. 128.
¹³⁷ Bērziņš V. Mājokļu iekārtojums Sārnatē neolīta apmetnē. – 14., 15. lpp., 2. att. – Dānijas agrā neolīta apmetnē Mosegordenā lielākas trauku daļas visvairāk saglabājušās “galvenajā darbības zonā” tieši blakus pavardam, kur koncentrējās arī krama atšķīlas. Pētnieki secinājuši, ka trauki lietoti galvenokārt šajā apmetnes daļā. Turpretī “izgāztuves zonā” tikai viens trauks pārstāvēts ar vairāk nekā deviņām lauskām, neskatoties uz lielo keramikas koncentrāciju šajā teritorijā. – Madsen T.,

- Juel Jensen H. Settlement and Land Use in Early Neolithic Denmark // *Analecta Praehistorica Leidensia*. – 1982. – Vol. 15. – P. 69, 70.
¹³⁸ Zagorskis F. Agrais neolīts Latvijas austrumdaļā. – 57. lpp.; Loze I. Agrais neolīts Zvejsalās. – 58. lpp.; Loze I. Jauni materiāli par agro neolītu .. – 94. lpp.; Zagorskis F. Jauni materiāli par neolītu .. – 39. lpp.
¹³⁹ Andersen S. H., Malmros C. “Madskorpe” pa Ertebollekar fra Tybrind Vig. – S. 94; Koch-Nielsen E. Ertebolle and Funnel-beaker Pots as Tools. – P. 119.
¹⁴⁰ Zagorskis F. Agrais un attīstītais neolīts Latvijas PSR austrumdaļā. – 109. lpp.
¹⁴¹ Edgren T. Formgivning och funktion. En kamkeramisk studie // *Iskos*. – 1982. – No. 3. – P. 71.

Valdis Bērziņš

POTTERY PRODUCTION AND USE AT SĀRNATE

Summary

This study of pottery from the Neolithic site of Sārnatē, on the Baltic coast in the Kurzeme Peninsula, follows through all of the different stages in production, use and discard of pottery. The aim is to approach the viewpoint of the potter, drawing attention to the range of questions surrounding pots as “tools” and attempting to understand the rationale behind a particular pattern of pottery production and use.

Previous studies of Neolithic pottery in the Baltic region (by Nina Gurina, Ilze Loze, Rimute Rimantiene, Lūcija Vankina and Francis Zagorskis) have primarily been focused on pottery as an indicator of cultural and ethnic processes, but mention has also been made of such aspects as the technical significance of tempering, vessel forming techniques and burnt residues. Aspects of pottery technology have recently been treated by Aivar Kriiska.

Sārnatē was excavated in the years 1938–1940 by Eduards Šturms and in 1949 and 1953–1959 by Lūcija Vankina, who presented a discussion of the pottery in her monograph on the site. Only the Sārnatē Ware from the site is treated in this article. This has two characteristic vessel forms: deep, point-based, generally very large pots, and oval bowls. The latter, interpreted as lamps, are discussed elsewhere. Comb and Pit Ware, also present on the site, is not discussed.

The potters at Sārnatē probably used the local clay that underlies the site. The vast majority of vessels are porous, having been tempered with crushed (and probably burnt) shell and organic material. A very few vessels have crushed rock temper. The vessels have been formed using the N-technique, and more rarely the U-technique, of coil building (Fig. 1). The vertical undulations on the outer surface of many vessels reflect the use of some technique of manipulating the walls with the fingertips when still soft, perhaps to improve bonding between coils. Subsequently, the great majority of vessels have been striated on the inside, and most have striation on the outside too.

The sparse ornamentation is almost exclusively impressed. One of the most common types of impression is the “knot-like” or “plaited” impression, which may have been obtained using a finely-plaited stamp.

After drying, the pots would have been pre-heated to remove the remaining moisture and to raise the temperature gradually, and then placed on an open fire. The firing temperature has been estimated as below 600 °C. The vessel walls have typically been fired to a light yellow colour on the outside, but with a grey core. This indicates that the pots were either exposed to oxidising conditions during the firing but were not fired for a sufficient length of time to oxidise the core, or else were fired in a reducing atmosphere and removed while still hot. Evidence of various firing faults – spalling, fire-cracking, star-shaped cracks and dunting cracks – has been found on sherds. A final stage of pot-making must have been the application of some sort of water-proofing layer.

Pottery is unpleasant to make in cold weather, and pots dry most easily in warm and dry conditions, so this can probably be regarded as a summer activity. The decoration being sparse and easily made, most work was probably devoted to forming the vessels, and striating the surface may have been a rapid way of smoothing imperfections. The most demanding process would have been firing, as it requires experience and keen observation.

The pottery from the dwellings at Sārnatē can generally be attributed to one of two phases of occupation. The pots of one phase have flaring (more rarely straight) rims, while those of the other have thickened rims. The latter, also with fine comb impressions, show the influence of Comb and Pit Ware.

Figure 3 shows the distribution of rim diameters from dwellings where flare-rimmed pots predominate. Since rim diameter can usually be calculated only

approximately, the diameters are shown as intervals, not as point values. The rim diameter can vary from 7 to 50–60 cm, most pots having a diameter of 25–45 cm. Analogous graphs for separate dwellings of this phase (A_{DA}, K, N and Y) show different patterns of rim diameter distribution. In the dwellings with thickened-rim pots, the rim diameters varied from 15 up to 40–45 cm. Considering the pottery from both phases, two size-classes of pottery can be distinguished: small pots, with a rim diameter of up to 20 cm, and large pots, with a diameter of 25/30–40/45 cm, of which the latter comprise the overwhelming majority. Volume calculations made from profile reconstructions of vessels (Fig. 2) show that the small pots would have held less than 5 l, and the large ones around 10–65 l or more.

The pattern of use-wear on the pots has been compared with those studied in experimental and ethnographic work by David Hally and James Skibo. The Särnate vessels typically have soot on the upper part of the exterior, with oxidation lower down. The upper interior is usually quite clean, and the lower part of the interior has burnt residues (Figs. 4, 5). This pattern indicates that the vessel was placed in the fire during heating and that the contents were fairly dry. Two types of attrition are observed: pitting on the interior below the rim, which may have been caused by stirring of the contents, and concentric grooving around the pointed base (Fig. 6), probably the result of rotation of the vessel while full. In view of the pattern of use-wear and the absence of any stones or other vessel supports in the hearths, it is concluded that the pot to be heated was stood with its pointed base supported in the sand of the hearth, or in hot coals, and a fire was built around

it. Apart from the oval bowls (lamps), there is no evidence of a separate class of pottery not used for heating on a fire.

Several characteristics of the pottery contributed to ensuring the qualities required of cooking pots: resistance to thermal stress (shell and organic temper, simple vessel form), good thermal conductivity (thin walls, striated surface) and resistance to mechanical stresses (vessel form, thickened or flaring rim). The point-based vessels would have been appropriate for the suggested method of cooking.

Often occurring on the Särnate pots are crack-lacing holes, which are more commonly found on those pots with surface decoration than on undecorated ones. There is one example of secondary use: a rim-sherd used as a whetstone.

Some distinctive pattern of vessel discard can be identified. In four dwellings there are groups of whole or partial (crushed) vessels *in situ*, suggested as pots left on abandonment of dwellings. Also, there are two examples of pots in hearths which seem to have collapsed during use. A thick spread of pottery next to the hearth of dwelling Y perhaps represents some sort of floor covering.

Thus, the potters at Särnate were capable of producing large pottery vessels that were, in spite of the low firing temperature, resistant to the considerable thermal stress associated with cooking over a fire. Soot and burnt residues have been found on pottery at other Narva Culture sites, too, as well as on Ertebolle pottery and funnel beakers, but are not characteristic of Comb and Pit Ware. The latter have been interpreted as storage vessels, and the different groups inhabiting the region evidently maintained different traditions of pottery use.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1. Orientation of planiform pores near the rims of pots from Särnate (1, 2) and coil junctions (3–7).
- Fig. 2. Graph of rim diameter and volume for reconstructed vessel profiles: I – vessels with thickened rims; S – vessels with flaring rims.
- Fig. 3. Vessel rim diameters (dwellings with vessels having flaring or straight rims).
- Fig. 4. Reconstructed vessels with thickened rims, with schematically represented use-alteration: a – dark deposits not constituting a separate layer (soot on the outside, burnt residues inside); b – dark deposits forming a separate layer (soot and spilt, burnt contents on the outside, burnt residue inside).
- Fig. 5. Reconstructed vessels with flaring rims, with schematically represented use-alteration.
- Fig. 6. Vessel bases with horizontal grooves.

Ilze Loze

ĢIPKAS A NEOLĪTA APMETNE RĪGAS LĪČA ZIEMEĻRIETUMU PIEKRASTĒ

Ziemeļkurzemes krasta kāpas Rīgas līča ziemeļrietumu piekrastē piesaistīja pētnieku uzmanību jau 20. gs. 30. gadu pirmajā pusē, kad ģeologs S. Buharts tur apsekoja 20. gs. sākumā izraktā kanāla krasta atsegumus rajonā starp kādreizējās Litorīnas jūras lagūnu un tagadējo Rīgas līča piekrasti. Toreiz atklāja Pūrciemā neolīta apmetnes (A, B, C, D, E un F apmetne), kur 1936. gadā arheoloģiskos izrakumus veica Eduards Šturms. Viņš pirms II pasaules kara paspēja publicēt tikai vispārēja rakstura ziņojumu,¹ īpašu uzmanību veltot trim antropomorfiem māla sīkplastikas paraugiem,² kas nedaudz vēlāk kļuva pazīstami arī Somijas arheoloģiskajā literatūrā.³

1993. gadā tika uzsākti arheoloģiskie izrakumi Pūrciemā F apmetnē.⁴ Pētījumi turpinājās no 1995. līdz 1998. gadam, netālu atklājot vēl divas apmetņu vietas – Ģipkas A un B apmetni. Izrakumus veica Latvijas vēstures institūta arheoloģiskā ekspedīcija (1. att.).

Šajā rakstā tiek apskatīta Ģipkas A apmetne un tās arheoloģiskajos izrakumos iegūtie materiāli. Šī apmetne, tāpat kā agrāk E. Šturma pētītās, atrodas Litorīnas jūras krasta tuvumā (absolūtais augstums 12 m). Ģipkas A apmetne situēta 175 m garas kāpas ziemeļrietumu galā priežu mežā. To traucējis vienīgi 20. gs. sākumā cauri kāpai izraktais ceļš, kura vietā tagad ierīkota meža stiga.

Ģeoloģiski ģeomorfoloģiskie pētījumi šajā reģionā ļāvuši noteikt, ka Ģipkas A apmetne ir atradusies 150 m attālumā no Ģipkas lagūnas, tātad starp to un Litorīnas jūras toreizējo krasta līniju (2. att.). Tāpat kā iepriekš minētās – E. Šturma pētītās Pūrciemā A, B, C, D, E un F apmetnes, arī Ģipkas A apmetne ir izvietota veco – Litorīnas laikā veidojušos kāpu šaurajā joslā 200–300 m uz dienvidaustrumiem no pārējām apmetnēm. Visu apmetņu izvietojumu ir noteikusi Ģipkas lagūnas – vēlākā paleoezera klātbūtne.

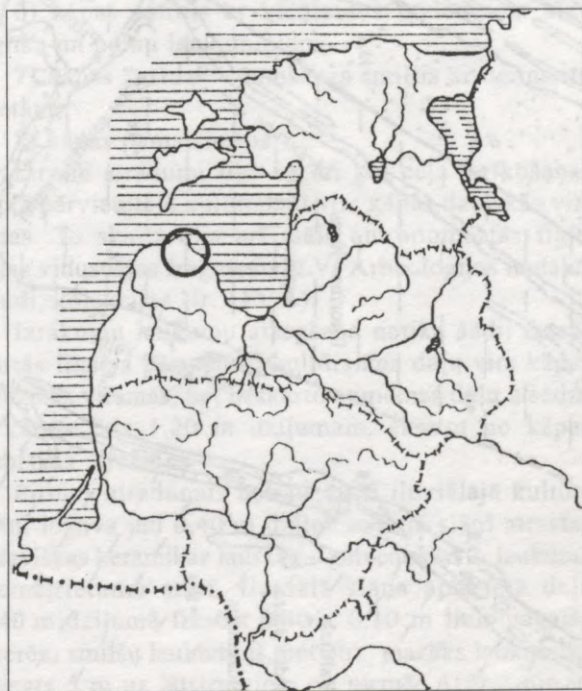
Ģeoloģiski ģeomorfoloģiskie pētījumi, tāpat palinoloģiskie, paleokarpoloģiskie dati un diatomeju analīze rāda, ka vecā kāpu zona ir bloķējusi sāļā ūdens iekļūšanu lagūnā. Kopš Litorīnas jūras regresijas, kad šī kāpu strēle izveidojās, Ģipkas lagūnu ar jūru saistīja tikai neliels kanāls lagūnas dienviddaļas pie robežā.⁵

Ģeoloģisko urbumu vietā Ģipkas lagūnas nogulumos, tās senākajos gitijas slāņos konstatētie *Trapa sp.*, *Nymphaea alba* un *Nuphar lutea* liecina, ka tikai Litorīnas jūras transgresijas laikā (Lit a) šeit eksistēja sāļūdens apstākļi. Regresijas laikā sāļūdens iekļūšana tika bloķēta un lagūna pārvērtās par saldūdens ezeru.⁶

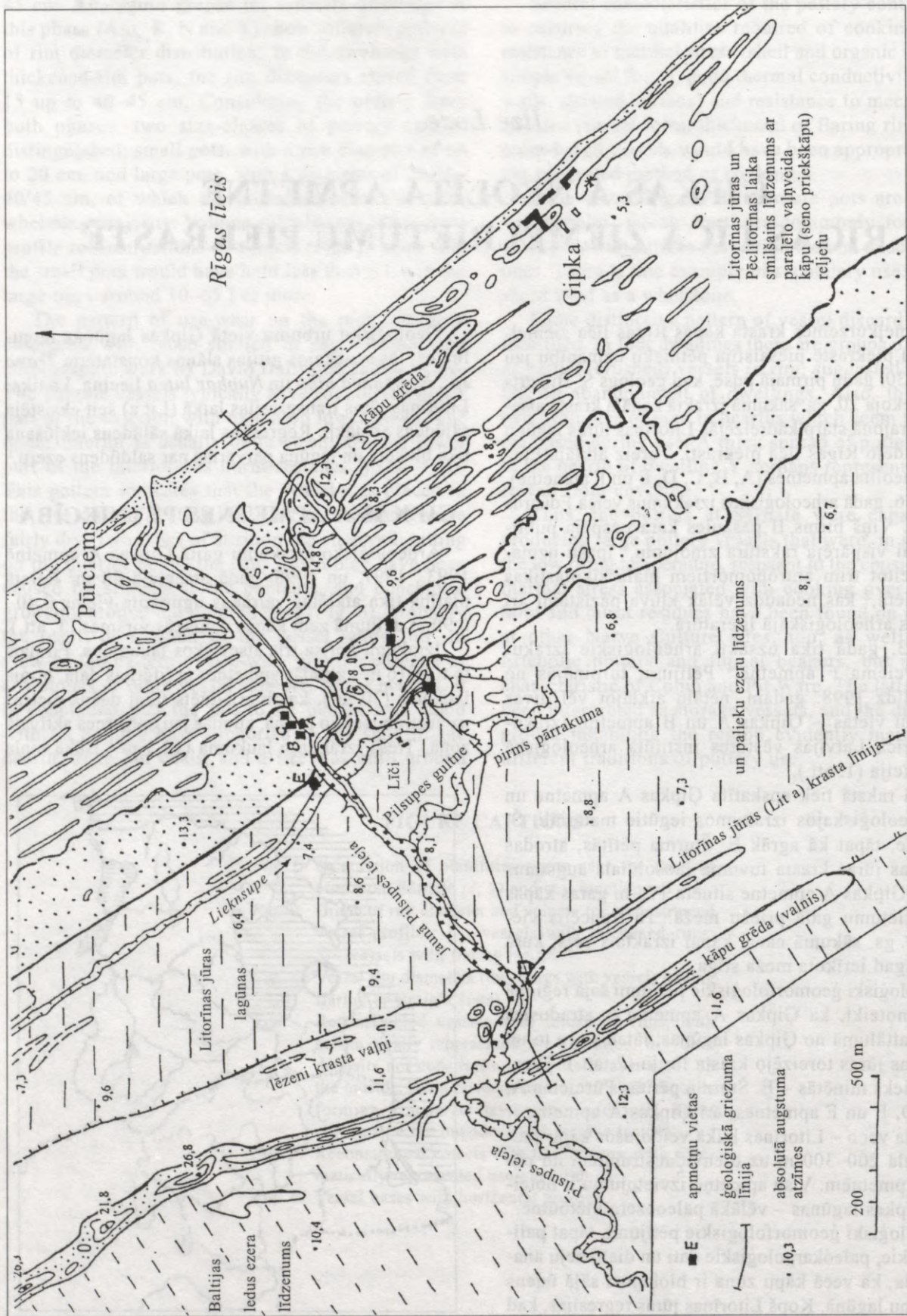
ĢIPKAS A APMETNES PĒTNIECĪBA

Arheoloģisko izrakumu gaitā Ģipkas A apmetnē 1993., 1997. un 1998. gadā atsegtajā 48 m² lielajā platībā tika atklātas vairākas ugunsrita vietas 0,40–0,90 m dziļumā zem kāpas dabiskās virsmas (3. att.).

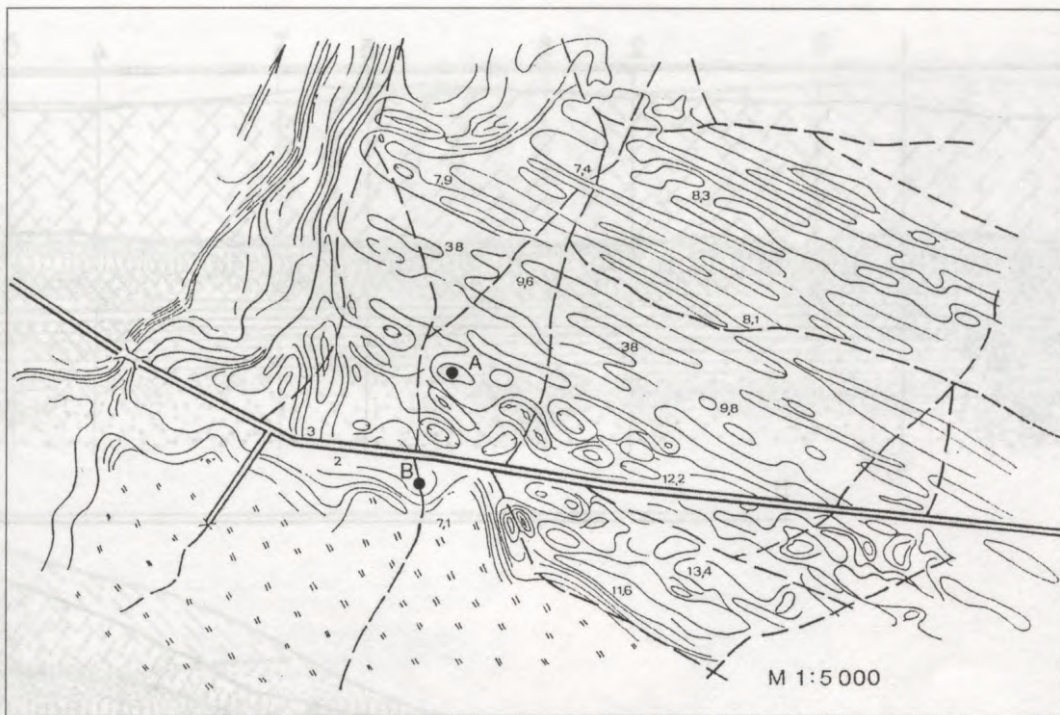
Izrakumi norisa trīs atsevišķos laukumos. Pirmais to tiem (6 m²) atradās apmetnes perifērijas daļā, otrs laukums (30 m²), kas bija situēts tikai dažus metrus uz austrumiem no pirmā, atradās jau apmetnes aktīvajā zonā. Trešā izrakumu laukuma (12,5 m²) īsākā mala

1. att. Ģipkas un Pūrciemā apmetņu lokalizācijas vieta Rīgas līča ziemeļrietumu piekrastē

2. att. Ģipkas apmetņu izvietojuma shēma (pēc Loze, Eberhards 1998)

3. att. Ģipkas A un B apmetnes izvietojuma shēma

pieslēdzās otrā laukuma ziemeļaustrumu daļai, un šajā laukumā atklāja īpaši lielas neolīta cilvēka darbības pēdas. Abi pirmie izrakumu laukumi bija pilnībā pārsegti ar pārvietoto apmetnes kultūrslāni, bet 3. izrakumu laukumam tas uzgula tikai dienvidu pusē.

Arheoloģisko izrakumu gaitā noskaidrojās, ka apmetne tikai daļēji atradusies uz kāpas horizontālās virsmas, jo 3. izrakumu laukumā kultūrslāņa fiksācijas laikā tika konstatēts, ka kāpas virsmas kritums uz ziemeļpusi 5 m garajā laukumā pārsniedza 20 cm.

Apdzīvotības "grīdas" līmenis bija izsekojams visos trīs izrakumu laukumos, bet 3. izrakumu laukuma ziemeļdaļā uz nogāzes bija saglabājies kāds vēl agrākai apmetnes apdzīvotībai atbilstošs "grīdas" līmenis. Šie "grīdas" līmeņi iezīmējās tumšākas smilšu kārtiņas veidā, virs kuras tika atsegtas ugunsgrūdu vietas ar vairāk vai mazāk intensīvu kultūrslāni ar sīku ogļiņu paliekām. Attālums starp ugunsgrūdu vietām bija 3–5 metri. Tātad tās nebija postītas apmetnes atkārtotas apdzīvošanas vai apmeklēšanas laikā.

Apmetnes "grīdas" līmenis bija konstatēts vienlaidu teritorijā, kaut gan 3. izrakumu laukumā bija saskatāmas dažas izmaiņas kultūrslāņu kārtojumā. Turklāt šajā apmetnes daļā zem iluviālā slāņa izdevās izsekot divus viens otram paralēlus grāvīšus, kuri veidoja lokveida kontūras, paejot zem izrakumu laukuma ziemeļu un austrumu borta. Kas tā bijusi par konstrukciju, pagaidām vēl pārāgri spriest. Tas, ka tās tiešā tuvumā tika atsegta māla sīkplastikas paraugs, kā arī tas, ka turpat blakus atradās ugunsgrūda vieta ar māla trauka fragmentu vidū saglabājušos intensīvu okera kārtu, norāda uz šī arheoloģiskā objekta visai sarežģīto raksturu un nepieciešamību izrakumus turpināt.

Apmetnes stratigrāfija tās vidusdaļā, ņemot par pamatu ziemeļu, rietumu un austrumu profilu, ir šāda (4. att.):

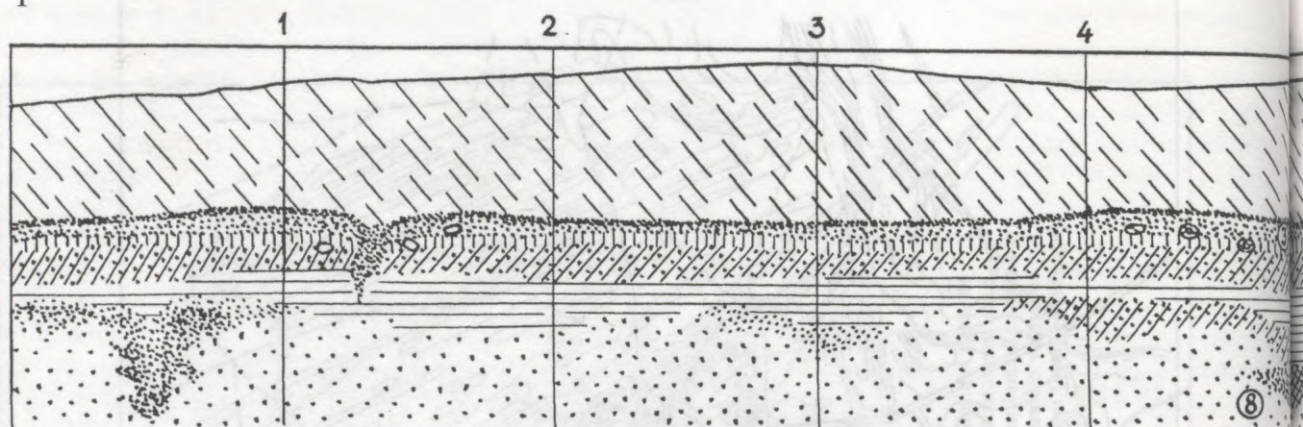
- 1) ceļa uzbērums, respektīvi, pārvietotais un sajauktais kultūrslānis – vidēji 0,50 m biezs,
- 2) kāpas dabiskā virsma,
- 3) podzols,
- 4) pārejas slānis,
- 5) iluviālais slānis,
- 6) kāpas smiltis ar vienlaidus izvietotiem sīku ogļiņu un pelnu laukumiņiem,
- 7) kāpas "grīda" – tumšākas smiltis ar ugunsgrūdu vietām,
- 8) kāpas pamatsmiltis.

Pirmie atradumi tika iegūti jau ceļa ierīkošanas laikā pārvietotajā kultūrslānī virs kāpas dabiskās virsmas. To skaitā bija arī māla antropomorfās figūriņas vidusdaļas fragments (LVI Arheoloģijas nodaļas fondi, kolekcijas Nr. 113: 1).

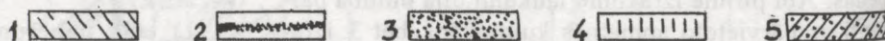
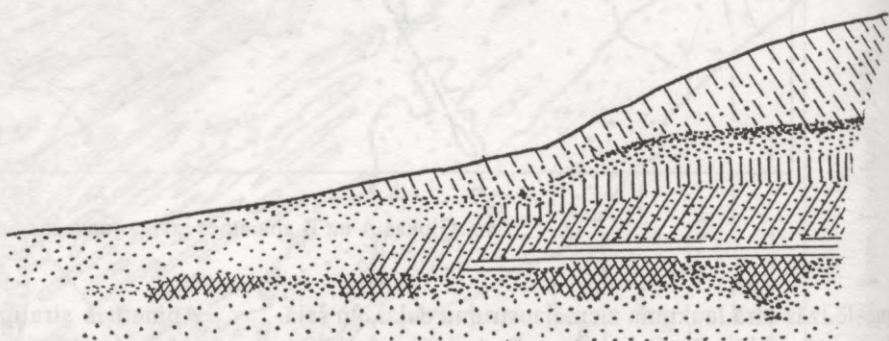
Izrakumu laukumu atsegšana notika šādi: četrās kārtās fiksēja pārvietoto kultūrslāņa daļu virs kāpas dabiskās virsmas, bet neskarto apmetnes daļu atsedza 5 kārtās līdz 1,20 m dziļumam, skaitot no kāpas dabiskās virsmas.

Pirmos atradumus netraucētajā iluviālajā kultūrslānī ieguva jau 0,40 m dziļumā. Šajā slānī atrastas atsevišķas keramikas lauskas – galvenokārt 2. laukuma ziemeļrietumu stūrī. Iluviālā slāņa apakšējā daļā 0,40 m dziļumā fiksēts 0,40 x 0,10 m liels pagaišs okerētu smilšu laukumiņš, bet otrs, mazāks laukumiņš atsegts 5 m uz austrumiem no pirmā. Attīrot pirmo vāji okerētu laukumiņu, atrasta no māla darinātas sievietes figūras krūšu daļa (5. att.: I, 10. att.). Šeit atsegtas arī dažas lausku koncentrācijas vietas.

I

II

4. att. Ģipkas A apmetnes stratigrāfija (2. izrakumu laukums);
ziemeļu (I), rietumu (II) un austrumu (III) profils:

1 – no meža ceļa pārvietotā kultūrslāņa uzbērums, 2 – kāpas dabiskā virsma, 3 – podzols, 4 – pārejas slānis, 5 – iluviālais slānis, 6 – gaišās kāpas smiltis ar pelnu un sīku oglīšu laukumiņiem, 7 – apmetnes “grīdas” līmenis un ugunsgrūdu vietas, 8 – pamatsmiltis, 9 – laukakmeņi

Zem iluviālā slāņa bālganajās kāpas smiltīs ar ogļainajiem un pelnainajiem pleķīšiem 1 m dziļumā 2. laukuma ziemeļrietumu stūrī sāka iezīmēties 0,30 x 0,20 m liels ogļains laukumiņš, kura biezums bija 0,15 cm (5. att.: II). Tāds pats biezums bija otrajam, uz austrumiem izvietotajam tumšajam ogļainajam plankumam. Šajā dziļumā vēl konstatēti divi nelieli, viegli okerēti laukumiņi.

Turpinot izrakumus, vairāk nekā 1 m dziļumā 2. laukuma ziemeļrietumu daļā tika atsegta 0,30 x 0,30 m liela ogļu koncentrācijas vieta (pirmā ugunsgrūda vieta). Tā atradās krietni dziļāk zem augstāk atrastās fragmentārās māla sievietes figūriņas. Šī ogļainā slāņa biezums nebija lielāks par 10 cm. Uz dienvidiem no atklātās ugunsgrūda vietas tika atsegta ogļaini pelnaina plankumaina smilšu kārtā, kura, iespējams, radusies, vējiem nesot pelnus dienvidu virzienā no ugunsgrūda vietas.

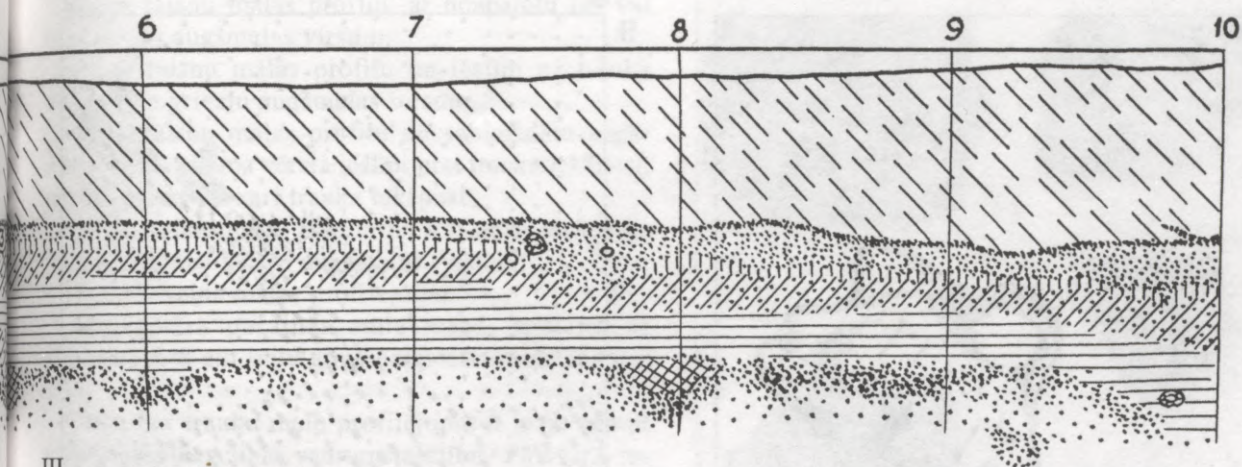
Šajā dziļumā ugunsgrūda vietas vēl fiksētas 3 un 6 m uz austrumiem no iepriekš apskatītās. Otrā ugunsgrūda vieta iezīmējās vāji, bet trešajā ugunsgrūda vietā laukuma austrumu pusē bija vērojama lielāka sīku

ogļīšu koncentrācija. Tās vistiešākajā tuvumā, pārīrot izrakumu laukuma bortu, 0,80 m dziļumā no kāpas dabiskās virsmas atrasta no māla darinātas cilvēka figūras galva, kuras sejas apakšdaļa bija pārklāta ar okeru (11. att.).

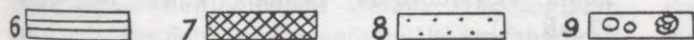
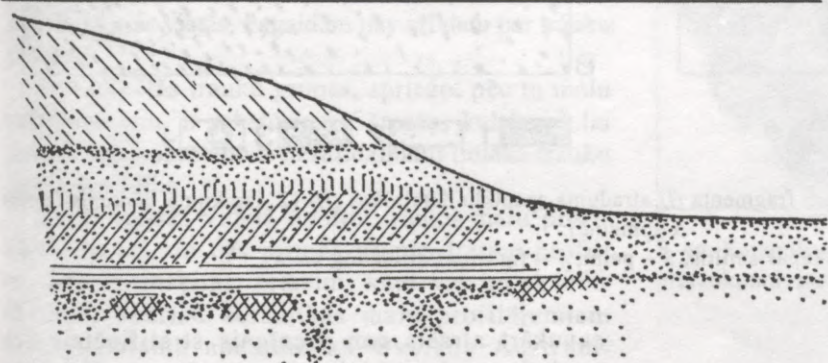
Ceturta ugunsgrūda vieta atradās 4 m uz ziemeļiem no otrās (3. izrakumu laukums). Tā bija lokalizēta sevišķi aktīvas neolīta cilvēka darbības zonā, jo ap šo ugunsgrūdu, nedaudz uz austrumiem, atradās divi īpaši intensīvi okerētu smilšu laukumiņi. Tuvākais no tiem liecināja, ka okers sākotnēji atradies māla traukā, kurš bija apgāzies.

Tātad minētās ugunsgrūdu vietas 2. laukuma rietumu un austrumu pusē, kā arī 3. laukumā var būt saistītas ar noteiktu rituālu izpildi.

Apmetnes rakstura noskaidrošanai materiālus sniedz kā inventārs, tā arī keramika. Atradumu nelielā koncentrācija gan iluviālajā, gan zem tā esošajā bālajā kāpas smilšu slānī ar atsevišķiem sīku oglīšu un pelnu pleķīšiem, gan arī kultūrslāņa “grīdas” līmenī un ap ugunsgrūdu vietām liecina par apmetnes sezonāli rituālo raksturu.

III

INVENTĀRS

Ģipkas A apmetne neuzrāda lielu inventāra bagātību. Pārsvārā šeit atrasti smilšakmens plāksņu fragmenti, kas veido divas trešdaļas šīs kolekcijas, kopējam senlietu skaitam pārsniedzot 200 vienību. Smilšakmens plāksnes, kā liecina to izmantošanas pēdas, lietotas kaula un citu rīku asināšanai. Saimnieciskām vajadzībām lietotas arī kvarcīta plāksnes – reizēm ar ļoti gludi nostrādātām malām. Šo rīku sortimentu papildina plakani oļi.

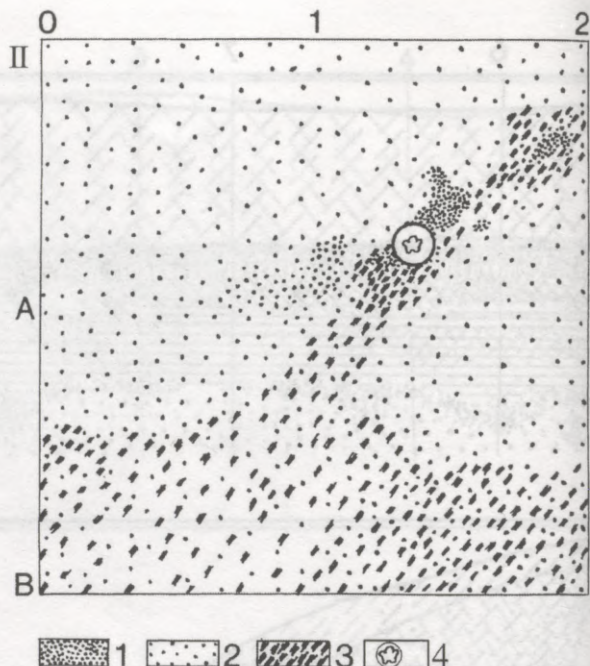
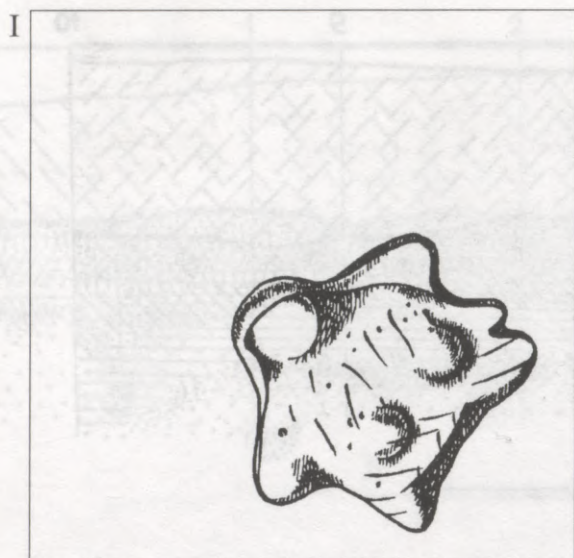
Atzīmējams neliels krama rīku skaits (40 vienības). Atrasti četri bultu gali, no kuriem divi ir gatavoti no plānām krama atšķilām – viens ar iedzītni (6. att.: 3), otrs bez iedzītna, ar paviršu abpusēju malu retušu, trešais bultas gals ir rombveida, bet ceturtajam – fragmentārajam bultas galam ir lapveida forma (6. att.: 2). Kasīkļu vidū ir divpusējie un gala kasīkļi (6. att.: 5, 8), viens apaļais kasīklis (6. att.: 7), viens kasīklis gatavots no pulēta cirvja (6. att.: 1) darba galiem atšķiras savā starpā arī pēc lietojuma veida un virsmas apstrādes, bet naži

gatavoti kā no plānām, tā arī biežākām krama atšķilām (6. att.: 6).

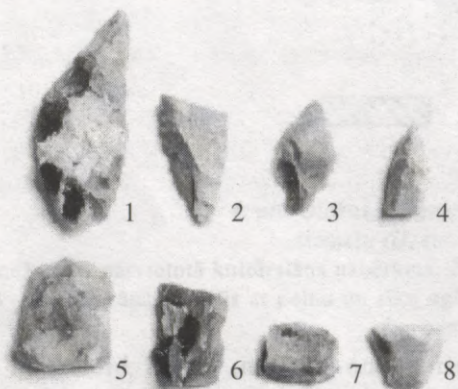
Pavisam nelielā skaitā pārstāvēti tēšanai un ciršanai paredzētie rīki – miniatūrs slānekļa plasmens kaltiņš (7. att.: 2), akmens kaujas cirvja fragments (7. att.: 1) un akmens šaurasmens kalta ar regulāru četrstūra griezumu fragments (7. att.: 4). Ievēribu pelna krama dobā cirvja fragmenta atradums pārvietotajā kultūrslāņa daļā (7. att.: 3).

Dzintara rotas pārstāv dabiskas formas dzintara gabaliņu piekariņi ar frontāli urbtu caurumu, trapecveida un figurāls kājasveida piekariņš, kā arī dažas apaļas pogveida krelles ar V veida cauruma urbumu, kopumā ne vairāk kā 27 vienības. Lielā skaitā savākti arī neapstrādāti dzintara gabaliņi, kurus gan grūti identificēt kā piederīgus apmetnei, jo dzintars šeit sastopams Litorīnas jūras kāpās arī neolītā neapdzīvotās vietās.

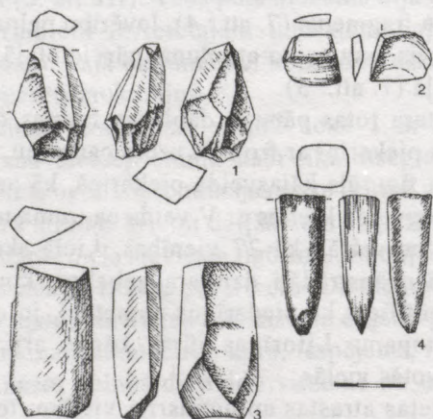
Senlietas atrastas ap ugunsrita vietām, to skaitā arī 2. laukuma ziemeļrietumu stūrī lokalizētajā pirmajā ugunsrita vietā, virs kuras konstatēts no māla darinātas sievietes figūras fragments. Tas pats sakāms arī par trešo ugunsrita vietu, jo tās tuvumā

5. att. No māla darinātās sievietes figūriņas fragmenta (I) atraduma apstākļu detalplāns (II) (2. izrakumu laukums Ģipkas A apmetnē):
1 – okers, 2 – kāpas smiltis, 3 – pelni, 4 – figūriņas atraduma vieta

6. att. Krama rīki Ģipkas A apmetnē:
1, 4 – urbji, 2, 3 – bultu gali, 5, 7, 8 – kasīkļi, 6 – nazis

7. att. Akmens rīki Ģipkas A apmetnē:
1 – kaujas cirvja fragments, 2 – slānekļa kaltiņš, 3 – krama dobā cirvja fragments, 4 – akmens kaltiņa fragments

savukārt atrasts gan vienīgais stratificētais krama bultas gals ar kājiņu (6. att.: 3), gan šķērsgrizumā četrstūrveida akmens kalta fragments (7. att.: 4).

Apmetnes inventārs ir ikdienišķs, izgatavots no vietējā materiāla. Uzmanība vēršama uz akmens kaujas cirvja pietu un sānu šķautnes fragmenta atradumu, diemžēl nestratificētu, kurš pārstāv neikdienišķu akmens rīku un, iespējams, pieder A. Oldeberga izdalītajam Skandināvijas kaujas cirvju C tipa 3.–5. apakštipam. Tam ir liekts profils un strikti nodalītas pašauras sānu šķautnes (7. att.:1), atgādinot ne tik daudz tā saucamā Sosdalas tipa cirvja pietu ar iezīmētajām sānu šķautnēm, bet gan drīzāk Vellinges I. tipa cirvja pietu ar strikti nodalītām, augšpusē šaurām, pakāpeniski uz leju paplašinātām sānu šķautnēm.⁷

KERAMIKA

Ģipkas A apmetnes pirmajos arheoloģiskajos izrakumos savāktie 850 keramikas fragmenti, nepieskaitot sevišķi sīciņus fragmentus, ir piederējuši traukiem, gatavotiem no māla masas ar organisku piejaukumu. Tikai atsevišķu trauku māla masā ir atrodami zvīrgzdi, kvarcs vai arī sīki kaļķakmens gabaliņi.

Māla trauku klasifikācija veikta, par kritērijiem izmantojot māla masu, trauku formu (malu profilus), virsmas un augšmalas rotājumu.

Pirmās grupas māla traukus ar gliemežvāku piejaukumu, kuru augšmalas atvērums diametrs sasniedz 20–40 cm, ņemot vērā to malu profilējumu, var iedalīt piecās apakšgrupās:

1) ar taisnu malas profilu, ar noapaļotu (a) vai līdzenu (b) augšmalas virsmu,

2) ar taisnu malas profilu un ieslīpi uz trauka iekšpusi nogrieztu augšmalas virsmu,

3) ar taisnu malas profilu un sabiezinātu augšmalu, kuras virsma vērsta ieslīpi pret trauka iekšpusi, reizēm pat ar pārkari trauka iekšpusē,

4) ar taisnu malas profilu un ļoti krasi ieslīpi uz trauka iekšpusi vērstu augšmalas virsmu,

5) ar S veida malas profilējumu.

Mazizmēra porainās māla masas trauciņi ar diametrā 4–8 cm lielu augšmalas atvērumu ir tikai daži.

Datu par trauku malu profilējumu ir maz, ņemot vērā keramikas lielo sadrumstalotību. Pārsvārā iegūti sīki fragmenti atsevišķās keramikas lausku koncentrācijas vietās. Pagaidām nav arī datu par trauku dibenu.

Šeit minētās trauku grupas, spriežot pēc to malu profilējumiem, ir raksturīgas Sārnotes kultūrai,⁸ lai gan Sārnotes apmetnē ir nesalīdzināmi lielāka trauku formu dažādība.

Šie ir tipiski vidējā neolīta trauku malu profilējuma veidi, un trīs pirmās grupas trauku profili ne ar ko neatšķiras, teiksim, kaut vai no skandināviskās bedrīšu keramikas malu profilējumiem tādā pazīstamā apmetnē kā Overada Austrumzvidrijā.⁹ Trauku formu rekonstruēšanai Ģipkas A apmetnē nepieciešami lielāki arheoloģiskie izrakumi, kas dotu iespēju iegūt lielāka izmēra trauku fragmentus.

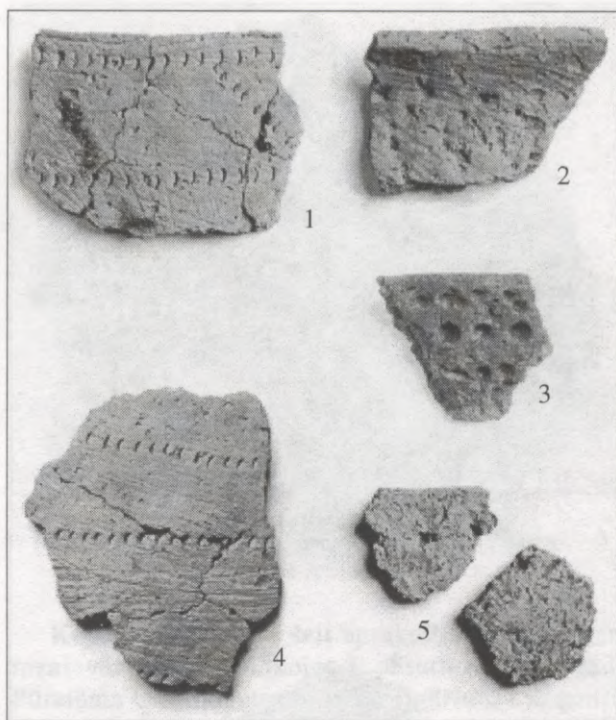
Ģipkas A apmetnes pirmās grupas trauku rotāšanai izmantoti šādi ornamenta elementi: 1) īsi iegriezumi, 2) līkloča līnijas, 3) pakavveida iespaidumi, 4) īsi četrstūrveida noapaļoti spiedogi, 5) sīkas un seklas bedrītes, 7) dziļākas un lielākas bedrītes, 7) retzobainas ķemmes iespaidumi un 8) gludā spiedoga iespaidumi (8. att.: 1–4).

Trauku ornamenta kompozīcijas veido viens elements, retāk divi – ķemmes vai gludā spiedoga iespaidumi kopā ar bedrītēm. Kompozīcijas nav sarežģītas, drīzāk monotonas. Tās rotā trauka malu, kā arī virsmu pēc noteikta intervāla. Kompozicionāli nav vērojama liela ornamenta dažādība – tās ir pārsvārā horizontālas, vertikālas vai ieslīpi izvietotas rotājuma rindas (9. att.).

Trauku augšmalas noformējums ir šāds: 1) gluda, bez ornamenta, 2) ornamentēta ar taisni vai ieslīpi pret trauka korpusu izvietotām svītrām, 3) ornamentēta ar skujveidā kārtotām svītrām, 4) rotāta ar ieslīpi izvietotiem retzobainās ķemmes iespaidumiem, 5) ornamentēta ar sīkām bedrītēm. Ornamentētās trauku augšmalas sastopamas galvenokārt otrās un trešās apakšgrupas traukiem.

Šeit apskatāmās keramikas ornamenta kompozicionālās struktūras un ornamentēšanas stils tuvs Sārnotes apmetnes trauku ornamentam, lai gan Sārnotes traukiem ir daudz lielākas ornamenta variācijas.

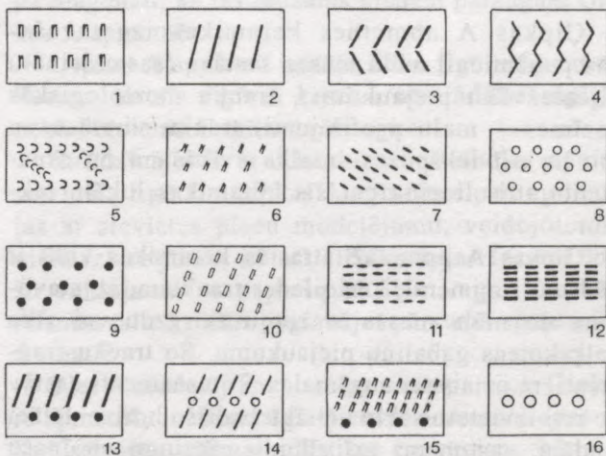
Izvērtējot šo arheoloģisko materiālu, jāatzīmē, ka liela daļa no Ģipkas A apmetnē sastopamajiem kera-

8. att. Keramikas fragmenti Ģipkas A apmetnē: ar organisku piejaukumu māla masai (1–4) un ar zvirgzdu piejaukumu (5)

mikas ornamenta motīviem atbilst M. Malmera izstrādātajai skandināviskās bedrīšu keramikas ornamenta motīvu skalai (9. att.: 1, 3–7).¹⁰

Protams, ir zināma līdzība ar Ajvides apmetnes Gotlandes rietumpiekrastē māla trauku ornamentālo zonu sakārtojumu, kur bedrīšu rindas gan izmantotas poda kakla daļas un plecu pārejas ornamentālo zonu atdalīšanai vienai no otras. Daži citi ornamenta motīvi, kā, piemēram, retzobainās ķemmes iespaidumi, lokveida vai nagveida iespaidumi, svītru veidotās kompozīcijas, ir kopēji.¹¹ Diez vai tas izskaidrojams ar skandināviskās bedrīšu keramikas kultūras iespaidu – drīzāk šīs kompozīcijas raksturīgas plašākam kultūrlokam.

9. att. Keramikas ar organisko piejaukumu māla masai galvenie ornamenta motīvi Ģipkas A apmetnē

10. att. No māla darinātas sievietes figūriņas krūšu daļa
(A – priekšpuse, B – mugurpuse).
Ģipkas A apmetne

Ģipkas A apmetnes keramikas izgatavošanas paņēmieni, māla masas sastāvs (sasmalcinātu gliemežvāku piejaukums), trauku morfoloģiskās pazīmes – malu profilējumi, trauku virsmas un reizēm arī iekšpuses smalka švīkāšana un ornamenta stils liecina par šīs keramikas lokālu raksturu.

Ģipkas A apmetnē atrastās keramikas vidū ir kādi 10 fragmenti, kuri pieder traukiem, izgatavotiem no māla masas ar rupju zvirgzdu vai sīku kaļķakmens gabaliņu piejaukumu. Šo trauku fragmentiem ir taisnas augšmalas. To ornamenti sastāv no reti izvietotu seklu un sīku bedrīšu horizontālām rindām, sastopams arī sīku iegriezumu un īpašu spiedogu iespaidumu rotājums (8. att.: 5). Iespējams, ka šī pēdējā tipa keramika ir raksturīga Igaunijas salām vai arī Gotlandes bedrīšu kerami-

kas kultūras apmetnēm, kur sevišķi labi pazīstama pēc Ajvides apmetnes pētījumiem.¹²

Ģipkas A apmetnē, kā jau norādīts iepriekš, atsegta vairākas māla trauku fragmentu koncentrācijas vietas. Īpaši atzīmējams fragmentāra māla trauka atradums *in situ* 2. izrakumu laukuma ziemeļrietumu stūrī blakus tur atrastajai fragmentārajai sievietes māla figūriņai (10. att.). Atsegtais trauks gatavots no māla masas ar organisku piejaukumu, kurš, trauku apdedzinot, izdedzis. Trauka krāsa dzeltenīgi oranža, tā virsma un iekšpuse klāta ar vieglu švīkājumu. Uz trauka virsmas saskatāmi daži okera plankumi. Ornamenti – nagveida iespaidumi, izkārtoti akurātās, reti izvietotās, horizontālās rindās. Trauka augšmalas atvērums diametrs – 34 cm (8. att.: 1, 4).

MĀLA SĪKPLASTIKA

Ģipkas A apmetnē jauniegūto māla sīkplastikas paraugu vidū bez jau pieminētajiem ir vēl divi citi, arī fragmentāri, kuri gan neizraisa tik lielu interesi kā pirmie. Pie tiem pakavēsimies izklāsta gaitā.

No māla darinātās sievietes figūras fragments – tās krūšu daļa atrasta okerētājā kāpas smilšu laukumiņā iluviālā slāņa apakšpusē, guļot uz muguras krietni virs ugunsrita paliekām. Šis fragments pieder līdz 20 cm garam sievietes atveidojumam ar rūpīgi noapaļotiem plecu izciļņiem, pagaru kaklu un uz augšu pavērstiem krūšu galiem (plecu platums 5,1 cm, vidukļa – 4,5 cm, vidusdaļas biezums 1,2 cm) (10. att.).

Figūras rotājumu priekšpusē veidoja piecu rūpīgi sakārtotu, iegrieztu sešstūru divas rindas, bet mugurpusē – trīs horizontālas līkloča joslas. Uz pleciem bija iegrieztas 4 īsas līkloča līnijas. Atšķirībā no priekšpuses mugurpusē bija rūpīgi nogludināta, un ornamentālie iegriezumi tajā bija sevišķi dziļi.

Sešstūru ornamenti vidējā neolītā izmantoti arī māla trauku dekorēšanai – kā Sārnates mītnēs Latvijas rietumdaļā,¹³ tā arī Lubāna mitrzes apmetnēs Latvijas austrumdaļā.¹⁴

Jāatzīmē, ka iegrieztas sešstūru kombinācijas uz kaula un raga rīkiem Ziemeļeiropā pazīstamas jau kopš mezolīta.¹⁵ Īpaši atzīmējams uz kaula kalta iegravētais motīvs – divrindu sešstūru sakopojums.¹⁶ Sešstūru figūras noteiktā sakārtojumā ir sastopamas arī kopā ar romba figūrām, kuras aizpilda tukšumu starp sešstūru rindām,¹⁷ līdzīgi tam, kā tas vērojams uz vidējā neolīta Sārnates N mītnē atrastā 32 cm garā koka kapļa lāpstiņas virsmas.¹⁸

Otrs māla antropomorfās sīkplastikas parauga fragments – cilvēka galva, kura tika atsegta trešās ugunsrita vietas vistiešākajā tuvumā (8 m uz austrumiem no pirmā sīkplastikas parauga), iespējams, piederēja 20–24 cm garam cilvēka atveidojumam (11. att.). Tam ir paplati sejas vaibsti, izcilnī veidots deguns, kuram pāri iet iegriezta vertikāla svītra. Ar iegriezumiem veidotas acis, uzacis, mutes līnija

un zoda tetovējums. Pēdējais bija iegriezts ar divām dubultlīnijām. Sejas apakšējo daļu rotā sīku iegriezumu rinda, bet deniņu kreisajā pusē iegriezts rombveida tīkls. Sejas apakšējo daļu klāja okers.

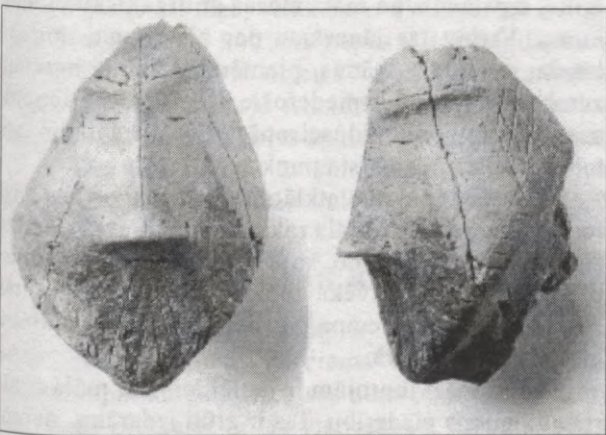
Trešais sīkplastikas paraugs – fragmentāra cilvēka galviņa ar noapaļotu pakausi un skopi iegrieztām sejas detaļām – piederējis daudz mazākai cilvēka figūriņai, kuras garums nepārsniedz 5–7 cm. Tas tika atrasts pirmās ugunsrita vietas tuvumā.

Savukārt nākamais paraugs – stipri fragmentārs cilvēka galvas apakšējās daļas atveidojums – stilistiski tuvs trešajā ugunsrita vietā atklātajam paraugam. Tam ir tāds pats sejas modelējuma princips kā iepriekš aprakstītajam paraugam ar okeru klāto seju (11. att.). Par rūpību tā izgatavošanā liecina nāšu iezīmēšana ar divām rievām.

Pēdējai – ceturtais ugunsrita vietas tiešā tuvumā atrastajai salauztajai māla antropomorfās figūriņas galvai ir ovālas kontūras (12. att.). Šīs figūriņas galva – 3,6 cm gara un vidusdaļā 3,2 cm plata – piederējusi aptuveni 10–15 cm garam cilvēka atveidojumam ar nolaideniem un uz āru izvērstiem pleciem. Šīs figūras ķermeņa daļa, kā jau norādīts iepriekš, atrasta krietni virs figūriņas galvas un pāršķelta pa diagonāli.

Šai figūriņai ir daudz proporcionālāk izstrādātas sejas detaļas: deguns veidots izcilnī, acis – ar sīkiem iedziļinājumiem, mute – ar iedobuma palīdzību. Pieri rotā savdabīgs ornaments, kas atgādina atliektu spieķa galu. Tas ir simetriski iegriezts abās pieres pusēs. Vaigus rotā trīs, bet zodu – četras iegrieztas līnijas, kuras sakārtotas pa pāriem zoda apakšpusē, kur tās nedaudz izvērstas uz āru. Iegrieztais ornaments, nezaudējot simetriju, turpināts arī zem zoda, tur ieskicētās sešstūra figūras vietā iezīmējot rombu figūru.

Šai figūriņai ir neparasta galvassega, kas atgādina lakatu ar iegrieztu horizontālu līkloča ornamentu. Pašu figūru, spriežot pēc atrastā labā pleca fragmenta, rotāja taisnas līnijas un zem tām vertikāls līklocis, savukārt mugurpusē bija divas horizontāli iegrieztas līnijas.

11. att. Salauztas māla cilvēka figūriņas galva, daļēji pārklāta ar okeru. Ģipkas A apmetne

12. att. Salauztas māla cilvēka figūriņas galva. Ģipkas A apmetne

Kopēju ieskatu par šeit aprakstīto figūriņu ķermeni var iegūt, aplūkojot E. Šturma 1936. gadā Pūrciema C mītnē atrasto māla figūriņu, kas gan ir tikai 4,4 cm gara.¹⁹ Jāatzīmē arī tas, ka šīm abām figūriņām – kā Ģipkas A, tā arī Pūrciema C apmetnē – ir paplati sejas vaibsti, bet tajā pašā laikā trešajai Pūrciema C mītnē atrastajai figūriņai ir ovāla sejas forma.²⁰

Šim pēdējam paraugam acu dobumi ir atdalīti no pieres, uz kuras E. Šturms saskatījis iegriezumu sešstūru zvaigznes veidā, kāds nebija saskatāms uz pirmā tipa figūriņu galvām. Minētā figūriņa atšķirībā no divām iepriekšējām ir bijusi daudz lielāka izmēra. Visām trim Pūrciema C mītnes figūriņu galvām pakausis nav bijis rotāts.

Ģipkas A apmetnes jaunie māla sīkplastikas paraugi papildina jau Pūrciema C mītnē iegūtos datus par figūriņu salaušanas procedūru. Atrastie paraugi liecina, ka figūras vispirms lauza viduklī un tikai pēc tam tām nolauza galvu. Sadalīja arī ķermeni, nolaužot plakano pēdu, kā tas, piemēram, darīts ar 1993. gada arheoloģiskajos izrakumos Pūrciema F mītnē iegūto paraugu,²¹ vai arī pārļaužot ķermeni pa diagonāli, kā tas redzams vienam paraugam Ģipkas A apmetnē.

Ģipkas A apmetnē iegūtie lieli figūru fragmenti liecina, ka šīs figūras bijušas nostrādātas rūpīgāk nekā Pūrciema C mītnes paraugi.

Salīdzinājumā ar Ālandu salu Jetboles apmetnes māla figūrām Ģipkas A apmetnes paraugi izceļas ar sievietes plecu modelējumu, veidojot roku vietā izvērziņumu, kā arī cilvēka sejas formas īpašu veidojumu ar paplašinātajiem vaigu kauliem, Ālandu salu figūrām saglabājot pārsvarā apaļu sejas formu.²²

Plecu modelējums, ar ko sastopamies Ģipkas A apmetnē, ir raksturīgs Dienvidaustrumeiropas un Viduseiropas māla sīkplastikas paraugiem, kā, piemēram, Tisas kultūras figūriņām Ungārijā.²³

Šis modelējuma veids atšķiras no agrākai ķemmes un bedrīšu keramikas kultūrai piederušo māla

13. att. Rituāls (?) māla trauciņš. Ģipkas A apmetne

figūriņu modelējuma, kuram visā šīs kultūras areālā ir pavisam citi principi.²⁴

Īpašs jautājums ir māla figūriņu dzimuma piederība. Ja fragmentārajai sievietes figūriņai tik tiešām bijušas pasvītrotas dzimuma pazīmes (10. att.), tad neskaidrs paliek jautājums par pārējām figūriņām, kurām šīs pazīmes nav akcentētas (11., 12. att.). Iegrieztās līnijas uz zoda un vaiņģiem var būt saistītas ar sejas tetovējumu, un apgalvot, ka ar to palīdzību atveidota bārda, būtu pārsteidzīgi.

Arheoloģiskajā literatūrā ir uzkrāts plašs materiāls par māla figūriņu – to skaitā antropomorfo traktējumu, sākot jau ar E. Šturma piezīmi par to izmantošanu kāda reliģiska kulta vajadzībām²⁵ vai arī A. Europeusa izteikumu, ka antropomorfie māla sīkplastikas paraugi nesniedz noteiktus norādījumus par to funkcionālo nozīmi. Ir ticis uzsvērts, ka šo paraugu okerēšana, arhaisms, simboliskais ornaments, vienkāršotā forma ļauj tos saistīt ar kulta priekšmetiem, “mirušo lellēm” vai garu figūrām ziemeļu Eirāzijas etnogrāfiskajā materiālā.²⁶

Tikušas uzsvērtas arī šo māla sīkplastikas antropomorfo paraugu funkcijas un nozīmīgums: a) ekonomiskais/rituālais nozīmīgums – simpatētiskā maģija mednieku un savācēju sabiedrībā, b) rituālais nozīmīgums.²⁷

Uzmanība pievērsta figūriņu sadrumstalotībai, respektīvi, salauzto fragmentu daudzumam atsevišķās apmetnēs, kas liecina par to izmantošanu rituālos.²⁸ Ienaidnieka tēla meklējums var būt tikai viens no iespējamajiem cēloņiem šo figūriņu modelēšanā. Ir vispāratzīts, ka rituālie priekšmeti – šajā gadījumā māla figūriņas varēja tikt salauztas rituāla nobeigumā. Tāpēc tiek uzskatīts, ka tās kalpojušas dažādiem mērķiem. Neapšaubāmi, šī jautājuma risināšanai nepieciešamas padziļinātas studijas, kurās uzmanība pievēršama visām iespējamajām pazīmēm, lai varētu kaut daļēji tuvoties objektīvam šo figūriņu okerēšanas un salaušanas procedūru skaidrojumam noteiktos apstākļos – šajā gadījumā aizvēsturiskā rituālā kompleksā Ziemeļkurzemes kāpās. Ko gan mēs zinām par šajā laikā, respektīvi, neolītā, dzīvojošo cilvēku priekšstatiem

par apkārtējo pasauli? Mūsu pieņēmumi lielākoties balstās uz etnoarheoloģijas rīcībā esošajiem faktiem, kuru loma šo procesu skaidrošanā, protams, nav apstrīdama.

Šeit pievērsīsimies vienam būtiskam aspektam, kurš, iespējams, var turpmāk, bet ne pašreiz palīdzēt kaut daļēji skaidrot šo figūriņu izgatavošanas un izmantošanas gaitu.

Atzīmējamas ne tikai Ģipkas un Pūrciema māla figūriņu tipoloģiskās iezīmes, tās piedēvējot t.s. Ālandu salu naturālistiskajam tipam ar augšup pret debesīm vērstu galvu, summāri veidotu ķermeni, ar īpašu plecu modelējumu roku vietā un plakanu pēdu kāju vietā, jāuzsver arī to rotājums. Šis dekoratīvais moments, kā tiek norādīts, ietver trīs dažādus nozīmīgus skaidrojumus: tas var būt apģērba, rotas vai simbola atveidojums.²⁹

Šajā gadījumā pievērsīsimies pēdējam norādījumam, proti, iespējamai simbolu attēlošanai uz māla figūriņām. Jājautā, kas tad ir šīs zīmes vai simboli, kuri rotā Ģipkas A apmetnes māla sīkplastikas parauga pieri (12. att.), un ko nozīmē sešstūru zvaigznes iegriezums uz Pūrciema C mītnē atsegtā trešā parauga pieres.³⁰

Pieres rotājums ar simetriski izvietotu atliekta spieķa gala motīvu sasaucas ar Dienvidaustrumeiropas zemkopju kultūrām raksturīgiem simboliem vai zīmēm,³¹ kuras Grudešnicas–Krivodolas kultūrkompleksā Rumānijas teritorijā ir jau sīki klasificētas un iestrādātas noteiktā simbolu sistēmā, lai gan tur šie motīvi bijuši sastopami uz figūriņu krūtīm, gūžām un kājām.³²

Vai tas liecina, ka Ģipkas A apmetnes māla figūriņas pieres rotājums ir saglabājis kāda visai arhaiska simbola atveidojumu, kurš pazīstams jau agro zemkopju kultūrās 3500 g. pr.Kr. Dienvidaustrumeiropā un bija nozīmīgs arī Ziemeļkurzemes apdzīvotāju ideoloģiskajos priekšstatos, vai arī gluži vienkārši tā ir bijusi sakritība, to rādīs turpmākie arheoloģiskie pētījumi šajā reģionā.

Uzmanība piesaista kāds Ģipkas A apmetnē atrasts miniatūrs māla trauciņš, kuru balsta divas kājiņas (13. att.). Tas, tāpat kā citur apmetnē atrastā keramika, izgatavots no māla masas ar organisku piejaukumu. Varbūt tas jāuzskata par ziedošanai domātu trauku miniatūrā, kādus, piemēram, lietoja agrajām zemkopju kultūrām piederošie iedzīvotāji Dienvidaustrumeiropā un Viduseiropā.³³ Šiem traukiem gan parasti bija trīs atbalsta punkti.

Ģipkas A apmetnē atklātais Austrumbaltijas teritorijai neparastais rituāla rakstura komplekss ar māla figūriņām atkarībā no šo figūriņu interpretācijas, piedēvējot tām “cilvēka funkcijas” vai kādas citas īpašas funkcijas, liecina par neolīta cilvēka darbību garīgās dzīves sfērā.

Neatrisināts joprojām ir jautājums par māla figūriņu dzimuma piederību. Tas ir grūti izdarāms, ņemot vērā figūriņu ierobežoto skaitu Baltijas jūras piekrastes apmetnēs. Diez vai divu vai trīs jaunu figūriņu atradumi vienā vai otrā Baltijas jūras pusē var izmainīt

šo situāciju. Ir nepieciešami plašāka mēroga lauka darbi, uzkrājot un pilnveidojot faktu bāzi. Protams, iespējams, ka figūriņām sievišķīgās pazīmes akcentēja tikai tādā gadījumā, ja bija runa par sievieti tās erotiskajā skatījumā vai arī gribēja norādīt uz mātes – dzemdētājas funkcijām. Pārējiem atveidojumiem, kuri bija saturiski saistīti ar citām dzīves vai sadzīves sfērām, šīs pazīmes gluži vienkārši netika ņemtas vērā.

DATĒJUMS

Ģipkas apmetnes vecumu nosaka kā krama rīki, tā arī pārējais inventārs un keramika. Vairākas pazīmes, kas jau minētas iepriekš, liecina par keramikas piederību vidējā neolīta beigu posmam.

Krama inventārs, tai skaitā rupji apstrādātais bultas gals ar kājiņu, slānekļa platasmens miniatūrais kalniņš un dzintara rotu grupa tāpat raksturīga šim neolīta posmam.

Šajā gadījumā var arī izmantot skandināvu pieredzi jaunās, grūti datējamas kultūras hronoloģijas izstrādē, kā, piemēram, jūras piekrastes bedrīšu keramikas kultūras vecuma noteikšanā, izmantojot kādai citai iekšzemes kultūrai piederošas datēšanai noderīgas senlietas, kuras nokļuvušas piekrastē neolīta iedzīvotāju tiešu kontaktu vai arī maiņas ceļā.³⁴

Nemot vērā to, ka Ģipkas A apmetnē atrastais fragmentārais akmens kaujas cirvis ir importa priekšmets un var piederēt kādam neolīta Eiropas kaujas cirvju tipam, apmetni var datēt ar vidējā neolīta B otro posmu, respektīvi, laika posmu, kas kalibrētajos radioaktīvā oglekļa datos varētu būt attiecināms uz 2550.–2450. g. pr.Kr.

Tā kā Ģipkas A apmetnē atrastais salauztā akmens kaujas cirvja fragments var piederēt neolīta Skandināvijas vai tai tuvu apgabalu vēlajām cirvju formām ar krasi iezīmētām sānu šķautnēm (Soslada? Vellinge?), šo apmetni var attiecināt uz laika posmu, kas atbilst *Sater/Fagervik* III un IV fāzei.

Ģipkas A apmetnē atrasto krama dobo cirvi, iespējams, var attiecināt uz vidējā neolīta vēlāko posmu. Bedrīšu keramikas kultūras apmetnēs šie cirvi pārstāvēti jau *Sater* III fāzē, vēlāk *Sater* IV fāzē, bet Zviedrijas kaujas cirvju kultūras kapos – 4. periodā, kurš atbilst *Sater/Fagervik* III un IV fāzei.³⁵ Šis datējums ir pieņemams, jo Ālandu salu grupā ietilpstošās Jomalas salas Jetboles apmetnē atrastās figūriņas tik tiešām tiek datētas ar šīm fāzēm, tāpat kā tiek datēta bedrīšu keramikas kultūra Gotlandes salā.³⁶

APDZĪVOTĪBAS RAKSTURS

Ģipkas A apmetne, kas ir viena no astoņām pētītajām apmetnēm Pūrciema un Ģipkas kāpās, situēta tāpat kā gandrīz visas citas apmetnes Litorīnas jūras piekrastē – tās vistiešākajā tuvumā, tād jūras vējiem un brāzmām atvērtā vietā. Te ir bijušas pagaidu mītnes, kur cilvēks uzturējies neilgu laiku, nedomādams celt fundamentālākus mājokļus.

Litorīnas jūras piekrastes kāpas šaurajā joslā starp jūru un Ģipkas paleoezeru, iespējams, tika izmantotas citam mērķim – rituāla kompleksa izpildei atbilstoši Ziemeļkurzemes neolīta iedzīvotāju ideoloģiskajiem priekšstatiem. Par to liecina intensīvi piesātināta kultūrslāņa trūkums, kā arī tas, ka šeit nav bijis no laukakmeņiem krautu pavardu. Mazais senlietu skaits pasvītīro šī fakta iespējamību. Vēl jo vairāk to pamato turpat blakus, bet pavisam citā ekoloģiskajā zonā – no jūras vējiem pasargātajā paleoezera piekrastē – izvietotā daudz agrākā ķemmes un bedrīšu keramikas kultūrai piederošā cauru gadu apdzīvotā Ģipkas B apmetne ar intensīvi piesātinātu melnu kultūrslāni, fundamentāli celtu mājokļu paliekām un no laukakmeņiem sakrautiem kā iedziļinātiem, tā arī mājokļa grīdas līmenī veidotiem pavardiem.

No šeit sacītā izriet, ka divu dažādu neolīta kultūru pārstāvji Ziemeļkurzemes piekrasti izmantoja dažādi. Pirmie šīs teritorijas apguvēji – ķemmes un bedrīšu keramikas kultūrai piederošie mednieki un savācēji – šeit uzturējās ilgstošāk, bet vēlākie iedzīvotāji savas cauru gadu apdzīvotās mītnes acīmredzot cēla tālāk iekšzemē, izmantojot Baltijas ledus ezera līdzenuma platības. Viņi uzturējās kāpās neilgu laiku, lai atkal tur atgrieztos vai nu jau zināmā vietā (kā par to liecina divi “grīdas” līmeņi Pūrciema C un trīs “grīdas” līmeņi Pūrciema F mītnē), vai arī jaunā vietā, kā, piemēram, šeit apskatītajā Ģipkas A apmetnē.

Šie fakti, iespējams, liecina par divu dažādu ekonomisku sistēmu pastāvēšanu, pirmajiem iedzīvotājiem piekopjot mednieku un savācēju iztikas stratēģiju un otrajiem, kas šeit uzturējās tikai neilgu laiku, savas saimnieciskās aktivitātes izvēršot citā vidē.

SECINĀJUMI

Arheoloģiskie pētījumi Ģipkā, Rīgas līča ziemeļrietumu piekrastē, 1993., 1997. un 1998. gadā ir nozīmīgi ar to, ka

1) pieļauj iespēju, ka šaurā senās kāpas zona starp Litorīnas jūras un Ģipkas paleoezeru izmantota rituāla rakstura kompleksa izveidei;

2) sniedz informāciju par šo mītnu iekārtotāju un apmeklētāju darbību – ugunsroku dedzināšanu, smilšu laukumiņu un māla figūriņu okerēšanu;

3) nosaka māla antropomorfo figūriņu salaušanas procedūras pakāpeniskumu (pārlaušana uz pusēm, galvas atlaušana, ķermeņa salaušana pa diagonāli, kāju vietas – plakanās pēdas atdalīšana no ķermeņa utt.);

4) ļauj vidējā neolīta beigu posma rituālo kompleksu apmeklētājus un izmantotājus saistīt ar lokālo kultūrvidi;

5) pieļauj Ģipkas pagaidu mītnu apdzīvotāju tiešus sakarus ar citu Litorīnas jūras salu vai piekrastes apdzīvotājiem dažu importa trauku iegūšanai;

6) pasvītīro šajos rituālos izmantoto māla sīkplastiķa paraugu – antropomorfo figūru un figūriņu raksturīgās iezīmes un to saistību ar līdzīgu rituālo kompleksu Ālandu salu grupā esošās Jomalas salas Jetboles apmetnē.

- ¹ Šturms E. Neolīta apmetne Dundagas Pūrciemā // Senatne un Māksla. – 1937. – Nr. 1. – 46.–54. lpp.
- ² Šturms E. Senākie cilvēka tēli Latvijā // Senatne un Māksla. – 1937. – Nr. 4. – 83.–91. lpp.
- ³ Äyräpää A. Kampakeramisen kulttuurin Savikuviot // Suomen Museo. – Helsinki, 1942. – Vol. XLVIII. – Kuva 38, 39, s. 102, 103.
- ⁴ Loze I. The Neolithic Dune Dwellings Dundagas Purciems (Latvia) // The Built Environment of Coast Areas During the Stone age. The Baltic Sea-Coast Landscapes Seminar. Session No. 1. – Gdansk, 1997. – P. 186–196.
- ⁵ Loze I., Eberhards G. The Neolithic Settlement in Dundagas Purciems // Environmental Perspectives of Sensitive Southeastern Baltic Coastal Areas Through Time. Field Guide. In the Coastal Areas of the Latvia. – Riga, 1998. – P. 57–62.
- ⁶ Eberhards G., Ceriņa A., Jakubovska I., Loze I. Jauni dati par Ģipkas paleozera veidošanās apstākļiem // Zeme, daba un cilvēks. Latvijas Universitātes akadēmiskā konference. Ģeogrāfijas, ģeoloģijas un vides zinātnes sekcija. – Rīga, 1999. – 30.–36. lpp.
- ⁷ Oldeberg A. Studien über die Schwedische Bootaxtkultur. – Stockholm, 1952. – Abb. 82, 83; Malmer M. P. Jungneolitische Studien. – Lund, 1962. – Abb. 110: C 2, 111: E 1.
- ⁸ Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка Сарнате. – Рига, 1970. – Табл. LXXVII.
- ⁹ Welinder S. Överada. A Pitted Ware Culture Site in Eastern Sweden // Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum. – 1969–1970. – Fig. 14.
- ¹⁰ Malmer M. P. Gropkeramiksboplatsen Jonstorp Rå // Antikvariskt Arkiv. – 1969. – Vol. 36. – P. 53–59.
- ¹¹ Österholm I. Bosättningsmönstret på Gotland under stenålder // Theses and Papers in Archaeology. – Visby, 1989. – Fig. 45, 48: 15, 16, 18, 22, 27, 28.
- ¹² Turpat. – 41.–45. att.
- ¹³ Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка .. – Табл. X: 1.
- ¹⁴ Лозе И. А. Поселения каменного века Лубанской равнины. Мезолит, ранний и средний неолит. – Рига, 1988. – Рис. 33: 27.
- ¹⁵ Clark J. G. D. The Mesolithic Settlement of Northern Europe. – Cambridge, 1936. – Fig. 60: n.
- ¹⁶ Clark J. G. D. The Earlier Stone Age Settlement of Scandinavia. – Cambridge, 1975. – Fig. 31, plate V, p. 150.
- ¹⁷ Rust A. Die alt- und mittelsteinzeitlichen Funde von Stellmoor. – Neumünster in Holstein, 1943. – Abb. 32.
- ¹⁸ Ванкина Л. В. Торфяниковая стоянка .. – Табл. XL.
- ¹⁹ Šturms E. Senākie cilvēka tēli Latvijā. – 1. att.; Äyräpää A. Kampakeramisen .. – Kuva 38.
- ²⁰ Šturms E. Senākie cilvēka tēli Latvijā. – 2. att.: b; Loze I. The Neolithic Dune Dwellings .. – Fig. 8: 7.
- ²¹ Loze I. The Neolithic Dune Dwellings .. – Fig. 5.
- ²² Cederhvarf B. Neolitiska lerfigurer från Åland (Ett förelöpande meddelande) // Finska fornminnesföreningens tidskrift. – Helsinki, 1912. – Vol. 26. – Tab. III, V, VII: 13.
- ²³ Korek J. Szegvár-Tüzköves. Eine Siedlung der Theiskultur // Alltag und Religion Jungsteinzeit in Ost-Ungarn. – Frankfurt am Main, 1990. – S. 62.
- ²⁴ Edgren T. Tva leridoler från Stenålder // Nordenskiöld-samfundets tidskrift. – 1964. – Vol. XXIV. – S. 82–90; Loze I. Clay Figurine Art in the Forest Belt of Neolithic Eastern Europe // Archaeologica Baltica. – Vilnius, 1995. – P. 20–32.
- ²⁵ Šturms E. Senākie cilvēka tēli Latvijā. – 90. lpp.
- ²⁶ Äyräpää A. Kampakeramisen .. – P. 122, 123.
- ²⁷ Wyszomirska B. Figurplastik och Gravskic Hos Nordösteuropas Neolitiska Fångskulturer // Acta Archaeologica Lundensia. – Series in 4°. – N° 18. – Bonn, 1984. – P. 129.
- ²⁸ Nunez M. G. Clay Figurines from the Åland Islands and Mainland Finland // Fennoscandia Archaeologica. – 1986. – Vol. 111. – P. 17–34.
- ²⁹ Biehl P. F. Symbolic Communication Systems: Symbols on Anthropomorphic Figurines of the Neolithic and Chalcolithic from South-Eastern Europe // Journal of European Archaeology. – 1996. – Vol. 4. – P. 161.
- ³⁰ Šturms E. Senākie cilvēka tēli Latvijā. – 2. att.: b.
- ³¹ Gimbutas M. Civilization of the Goddess. The World of Old Europe. – San Francisco, 1991. – P. 308.
- ³² Biehl P. F. Symbolic Communication Systems .. – Fig. 3: dm 19.
- ³³ Gimbutas M. Civilization .. – Fig. 2–21.
- ³⁴ Malmer M. P. Gropkeramiksboplatsen .. – Fig. 27: 5, p. 108; Rasmussen L. W. Kainsbakke A 47. A Settlement Structure from the Pitted Ware Culture // Journal of Danish Archaeology. – 1983. – Vol. 3. – P. 83–98.
- ³⁵ Nielsen P. O. De tyknakkede flint oksers kronologi (zur Chronologie der dicknackigen Flintbeile) // Aarboger of Nordisk Oldkyndighed og Historie. – København, 1979. – Fig. 26, p. 70, 71.
- ³⁶ Janson O. G. Gotlands mellanneolitiska Gravar. – Stockholm, 1974. – P. 124.

Ilze Loze

NEOLITHIC SETTLEMENT ĢIPKA ON THE NORTH-WESTERN SHORE OF THE GULF OF RIGA

Summary

The archaeological research at Ģipka on the north-western shore of the Gulf of Riga conducted in 1993, 1997 and 1998 permits the following conclusions:

1) the ancient narrow dune zone between the Litorina Sea and the former Lake Ģipka has been used for developing a ritual complex;

2) the activities pursued by people visiting these dwellings – burning of fires, strewing of patches of ochre, and colouring of clay figurines – have been established, as has the stepwise procedure for breaking the figurines;

3) the indigenous cultural affiliation of the people frequenting and using the ritual complexes of the end of the Middle Neolithic has been established;

4) the character of these coastal dwellers' pottery obtained through direct contact or exchange has been determined;

5) characteristic features of the clay anthropomorphic plastic art used in these rituals and their connection with similar ritual complex at Jettbole on Jomala Island in the Åland group have been underlined.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Location of Pūrciems and Ģipka sites in the north-western part of the Gulf of Riga.

Fig. 2. Location of Ģipka sites (after I. Loze and G. Eberhards, 1998).

Fig. 3. Location of Ģipka A and B sites.

Fig. 4. Stratigraphy of Ģipka A site (excavation area No. 2) northern (I), western (II) and eastern (III) profiles: 1 – cultural layer shifted from a cutting; 2 – natural surface of a dune; 3 – podzol; 4 – transitional layer; 5 – iluvial layer; 6 – light sand with dark ash and small charcoal pieces; 7 – the fireplaces and “floor” level of site; 8 – the bottom layer of the site.

Fig. 5. Plan of location (II) of a fragment (I) of small female clay figurine: 1 – ochre; 2 – sand; 3 – ash; 4 – location of the figurine.

Fig. 6. Flint inventory from Ģipka A site: 1, 4 – borers; 2, 3 – arrow-heads; 5, 7, 8 – scrapers; 6 – knife.

Fig. 7. Stone inventory from Ģipka A site: 1 – fragment of a battle axe; 2 – slate chisel; 3 – fragment of a flint axe; 4 – fragment of a small chisel.

Fig. 8. Ceramic fragments from Ģipka A site: 1–4 – with organic admixture in clay mass, 5 – with grains of crystalline rocks.

Fig. 9. The chief motives of ornamentation on the surface of vessels made of clay mass with organic admixture the Ģipka A site.

Fig. 10. The breast part of the broken female clay figurine from the Ģipka A site.

Fig. 11. The head of a broken anthropomorphic clay figurine partly covered by ochre from the Ģipka A site

Fig. 12. The head of a broken clay anthropomorphic figurine from the Ģipka site.

Fig. 13. A ritual (?) vessel from the Ģipka site.

Ēvalds Mugurēvičs

ARHEOLOĢISKIE PĒTĪJUMI VENTAS LEJTECES APGABALA DZELZS LAIKMETA UN VIDUSLAIKU PIEMINEKĻOS. IZRAKUMI ZLĒKĀS

Spriežot pēc arheoloģiskās literatūras datiem, interese par Ventas lejteces aizvēstures pieminekļiem radusies 19. gs. sākumā. 1820. gadā toreizējam Kurzemes provinces muzejam Jelgavā nodota pirmā senlieta, kas atrasta netālu no Lagzdienes pilskalna.¹ 19. gs. 30. gados muzejā nonāca akmens cirvis, kas atrasts Zlēku mācītājmuižas teritorijā,² un kuršu ugunskaņu kultūrai raksturīgas rotas no Vendzavām³ (1. att.).

Acīmredzot šie atsevišķie savrupatradumi, kas iegūti Ventas lejtecē, pamudināja Tērbatas universitātes profesoru F. Krūzi sava Kurzemes apmeklējuma laikā 1839. gadā iepazīties arī ar vairākām senvietām pie Ventas. Kā izriet no viņa atskaites, F. Krūze četru dienu laikā pabijis Vendzavās, Piltēnē, Vārvē un Ventspilī, arī pašā Kurzemes ziemeļu daļā (Pope, Ance, Rinda), kur pie Ances upurleipas vēl novērojās ziedojumus pagānu dieviem.⁴ Vendzavās, Užavā un Vārves Pasiestē atrastās dzelzs laikmeta kuršu senlietas viņš uzskatīja par romiešu vai skandināvu darinājumiem.

19. gs. otrajā pusē muzejā nonākušas atsevišķas galvenokārt senkaņos iegūtas senlietas no Tārgales Lodiņiem⁵ (dzelzs cirvis), Landzes⁶ un Užavas,⁷ kas minēta kā vēlā dzelzs laikmeta rotaslietu atradumu vieta, bet Abavas ietekas rajonā atrasts kāds akmens cirvis.⁸

19. gs. 60. gados Kurzēmē uzsāka pilskalnu apziņošanu un folkloras datu vākšanu par senajiem nocietinājumiem.⁹ Balstoties uz saviem novērojumiem par dažāda veida apbedījumiem, kas atšķiroties no vietējiem, mācītājs A. Raisons uzskatīja, ka viņš Vārves Pasiestē (vēlāk literatūrā dēvēta arī par Vārves Strīķiem) ir atradis seno ģermāņu apmetnes un apbedījumu vietu.¹⁰

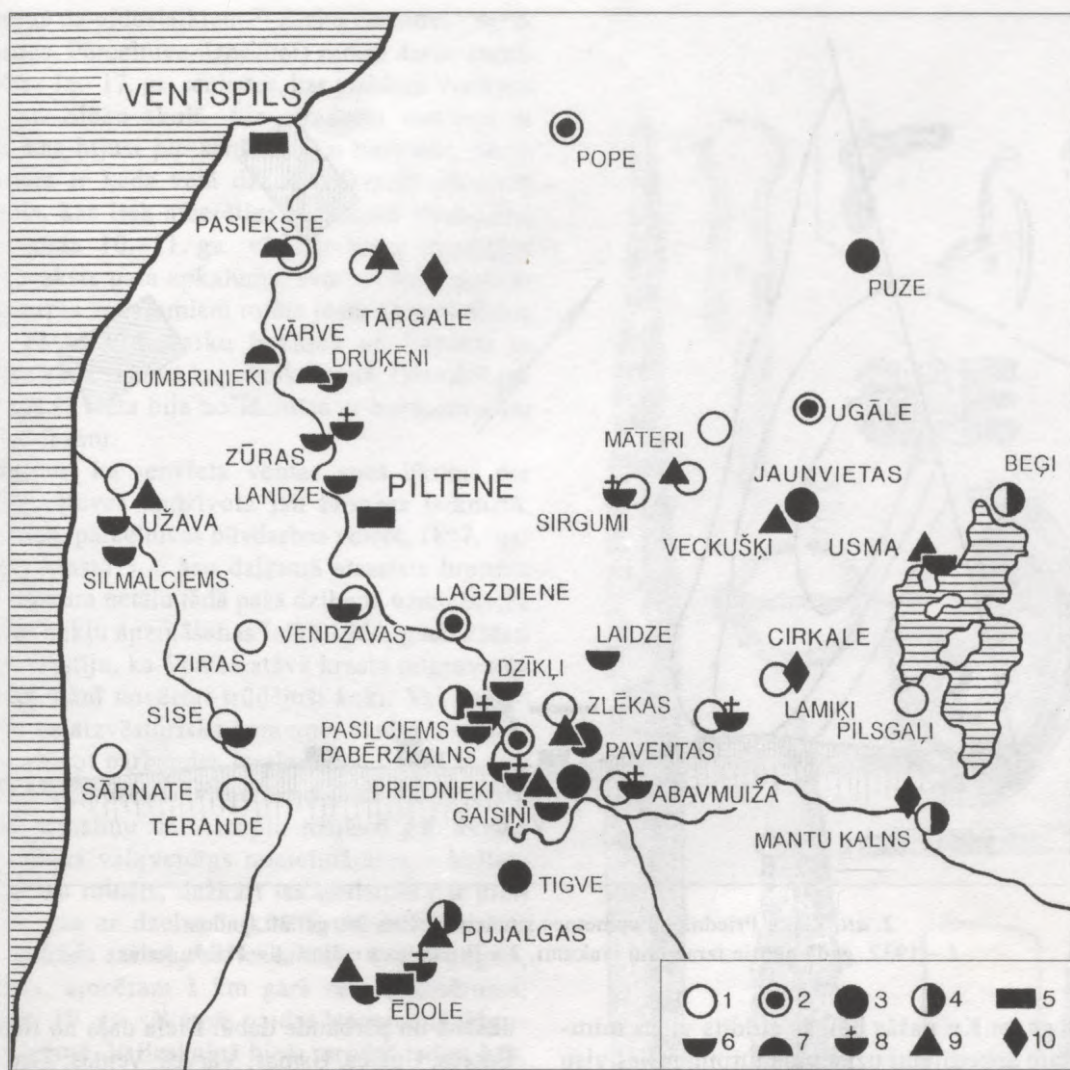
Pirmie zinātniskie izrakumi Ventas lejteces apgabalā norisinājās sakarā ar gatavošanos X Viskrievijas arheologu kongresam, kas notika Rīgā 1896. gadā. Izrakumu iniciatori bija krievu arheologi no Maskavas un Pēterburgas. Maskavas Valsts vēstures muzeja uzdevumā Vladimirs Sizovs 1895. gadā vadīja izrakumus Piltēnes Pasilciemā un Pūnē, Užavas Silmalcēmā, Vārvē un Zlēkās.¹¹ Pēc diviem gadiem N. Brandenburgs Pēterburgas Artilērijas muzeja uzdevumā

izrakumus turpināja Pasilciemā.¹² Tā kā plašāki izrakumi bija notikuši Pasilciemā, kopumā iegūstot vairāk nekā 2000 senlietu, tad arī Kurzemes t.s. Ventas lejteces ugunskaņos (Užava, Vārve u.c.) iegūto materiālu sāka dēvēt par Pasiles kultūrai (*культура Пасильна*) piederīgu. Krievu arheologi sāka atstest agrākos uzskatus par Kurzemes dzelzs laikmeta kultūras piederību ģermāņu tautām, saskatot līdzību ar skandināviem tikai ieroču formās. V. Sizovs uzskatīja, ka Kurzemes ugunskaņiem ir zināma līdzība ar Austrumprūsijā, Pomerānijā un Brandenburgā sastopamām apbedīšanas tradīcijām, bet atturējās no "Pasiles kultūras" etniskās atribūtikas noteikšanas.¹³

Baltvācu arheologs R. Hausmanis¹⁴ vērsa uzmanību uz to, ka līdzība apbedīšanas tradīcijās un senlietās starp Baltijas jūras dienvidu piekrasti un Kurzemi esot pārāk vispārēja. Pēc viņa domām, Pasilciema tipa ugunskaņus varējuši atstāt lībieši, jo Ziemeļkurzemes vēlā dzelzs laikmeta senkaņi un Vidzemes lībiešu tā paša laika apbedījumi esot diezgan līdzīgi. Par 11.–13. gs. ugunskaņu etnisko piederību tika izteikti atšķirīgi uzskati, bet viduslaiku kapsētās (piemēram, Pūnē) iegūtais materiāls tika uzlūkots¹⁵ par vietējiem iedzīvotājiem (latviešiem) piederīgu.

Ventas lejtecē 13. gs. dokumentos minētajā Ventavas (Vindas) zemē 20. gs. sākumā bija uzskaitīti pieci pilskalni¹⁶ (Piltēnes kalns, Pilsgaļu paugurs (Usmas ezera krastā), Zlēku Valleskalns, Ēdoles Pujalgu kalns, Lagzdienes pilskalns), no kuriem vēlākā pārbaudē pirmsvācu nocietinājuma kritērijiem atbilda tikai Lagzdienes pilskalns. Ar plašu literatūru un situācijas plāniem dokumentētas tika trīs viduslaiku mūra pilis (Piltene, Ēdole, Ventspils).¹⁷

Tā kā lielākā daļa Kurzemes pilskalnu nebija ne aprakstīta, ne uzmērta, pie šī darba jau Latvijas neatkarības pirmajos gados ķērās E. Brastiņš.¹⁸ Ventavas zemē viņš ir aprakstījis un uzmērojis divus pilskalnus – jau agrāk zināmo Lagzdienes pilskalnu un pilskalnu Ventas krastā pie Paventu mājām, ko nosaucis par Zlēku pilskalnu, lai gan tas atrodas 3,5 km attālumā no Zlēku centra. E. Brastiņš par pilskalnu neatzina agrāk reģistrēto Valleskalnu, raksturodams to kā jaunlaiku uzbērums, kā arī Piltēnes kalnu mežā pie Pasilciema.¹⁹ Piltēnes kalnu gan viņš

1. att. Arheoloģiskie pieminekļi un savrupatradumu vietas Ventas lejtecē:

1 – apmetne vai ciems, 2 – pilskalns ar senpilsētu, 3 – pilskalns, 4 – patvērums, 5 – viduslaiku pils, 6 – līdzenais kapulauks, 7 – uzkalniņu kapulauks, 8 – viduslaiku kapsēta, 9 – kulta vieta, 10 – savrupatradums

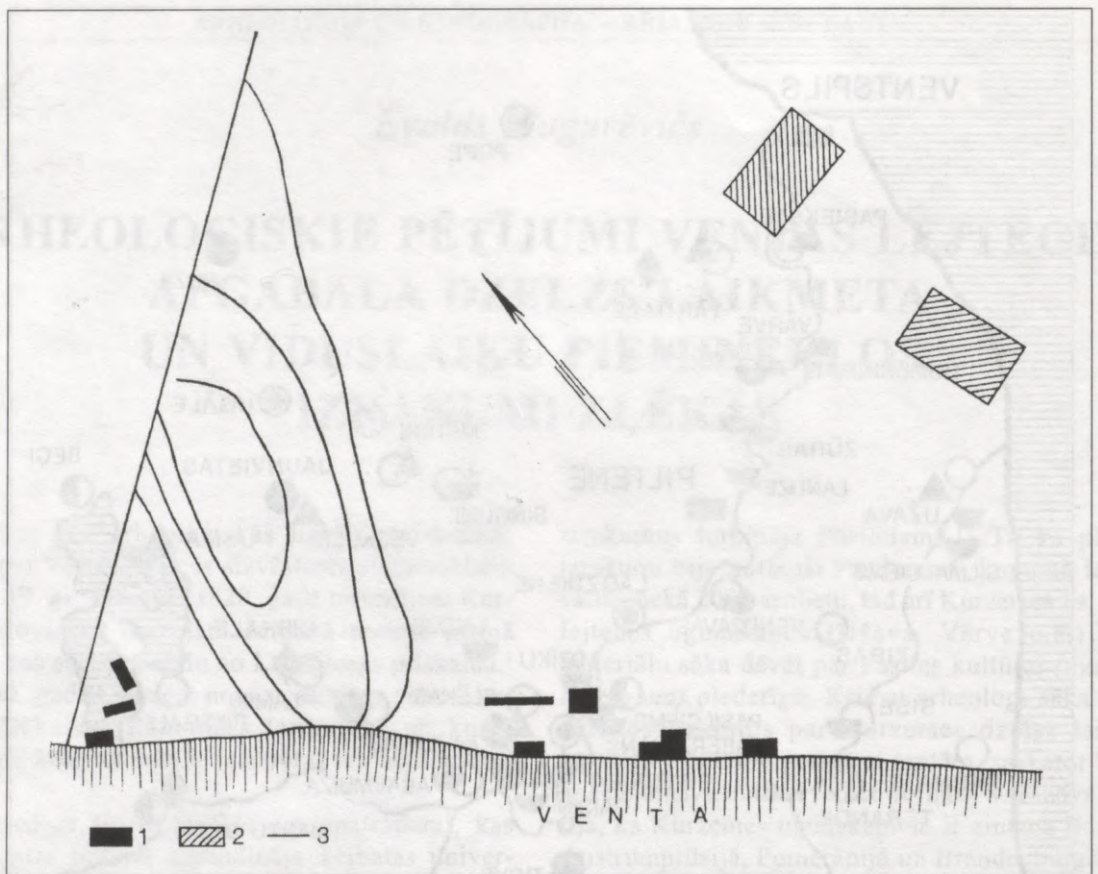
nav apmeklējis, jo uzskatīja, ka par to trūkst tuvāku ziņu. Par pilenēm jeb karalaika patvēruma vietām E. Brastiņš uzskatīja Ēdoles Pujalgu kalnu un par senu nocietinājuma vietu – par pilskalnu uzskatīto Pilsgaļu pauguru Usmas ezera rietumu krastā. Tuvāku ziņu viņam bija trūcis par pilskalnu 3 km uz rietumiem no Zlēku muižas, Ventas labajā krastā. Acīmredzot kāds novadpētnieks (Šneideris) Brastiņam bija devis neprecīzu orientieri, norādot, ka tas atrodas blakus Karātavu kalnam. Ļoti iespējams, ka stāstot par pilskalnu Ventas krastā, bija domāts Pabērzkalns, ko E. Brastiņš nav apmeklējis.

Par vairākām vēsturiskām vietām Zlēkās un to izpratni tautā Ž. Kupše raksta 1927. gadā.²⁰ Izrādās, ka kādu pauguru pie Zlēku muižas saucot par pilskalnu, kādu citu – par Karātavu kalnu, bet par Pabērzkalnu tiek stāstīta teika par nogrimušu pili. Aplūkojot šos objektus dabā, A. Gusārs kā Karātavu kalnu, tā pilskalnu pie Zlēku muižas pirmo reizi apraksta un raksturo kā senus nocietinājumus.²¹ Pilnīgi neskaidras ziņas ir par pilskalnu (*Burgberg*) kādā Zlēku mežsarga iecirknī Abavas labajā krastā, 6 verstis no

Abavas muižas, kur 1869. gadā atrasts apstrādāta krama gabals.²² Turklāt šī vieta uzdots par kuršu valdnieka Lamekina sēdekli.

Latvijas neatkarības laikā 20.–30. gados notika plaša visu arheoloģisko pieminekļu – arī kapulauku reģistrācija un vajadzības gadījumā pārbaudes un aizsardzības izrakumi. Kurzemē šādus pētījumus veica arheologs E. Šturms Užavas Silmalciemā un Pasilciemā. Tika konstatēts, ka sārta paliekas ugunskaļķu parasti koncentrētas bedrveida iedziļinājumos kopā ar kalcinētiem kauliem un līdzdotām senlietām. Uz skeletkapjiem kurši pārgājuši tikai 15. gs. sākumā. E. Šturms no ugunskaļķu iegūtos materiālus salīdzināja ar rakstīto avotu ziņām un, tāpat kā citi tā laika Latvijas arheologi (F. Balodis, H. Riekstiņš u.c.), nāca pie atziņas, kā šāda veida kapi vēlajā dzelzs laikmetā droši saistāmi ar senajiem kuršiem.²³

Arheoloģiskie izrakumi H. Riekstiņa vadībā 30. gados veikti Vārves Strīķos (bij. Pasiēkstes muiža),²⁴ kur agrākie pētījumi nebija devuši skaidru atbildi uz jautājumu par šī pieminekļa hronoloģiju un etnisko piederību. Strīķu uzkalniņu atsedzot, atklājās, ka tā

2. att. Zlēku Priednieku apmetnes situācijas plāns 20. gs. 30. gados:
1 – 1932. gadā pētītie izrakumu laukumi, 2 – Priednieku mājas, 3 – Priežu kalns

pamatā 1. gs. pr.Kr. pašās beigās guldīts viens mirušais. Pēc tam apbedījumi uzkalniņā turpinājušies visu dzelzs laikmetu. Strīdīgs joprojām bija jautājums par te apbedīto tautību. Ņemot vērā šī pieminekļa savdabīgo raksturu – akmeņu krāvumi, formu ziņā daudzveidīgs kapu inventārs,²⁵ kas nav tāds kā 11.–14. gs. ugunskapos, nevar uzskatīt par pierādītu H. Riekstiņa u.c. pētnieku versiju, ka te aplabāti senie kurši. Virkne Baltijas somiem raksturīgo senlietu, kas sastopamas arī 11.–13. gs. Cēsu dzelzceļa stacijas kapulaukā, vedina domāt par rakstītajos avotos minēto vendu apbedījumu vietu Vārves Strīķos. Indriķa hronika (X, 14) stāsta, ka kurši vendus padzinuši no Ventas krastiem un tie patvērumu guvuši pie Cēsu latgaļiem. Tāpat hipotētiski varētu pieņemt,²⁶ ka Vārves Strīķu uzkalniņš, kā arī tam līdzīgais kapu paugurs pie Dumbriniekiem ir seno vendu kapu pieminekļi.

20.–30. gados turpinājās arī citu senvietu tālāka apzināšana, kuras rezultātā tika atklāta ievērojama akmens laikmeta apmetne Sārnatē, seni kapi un kulta vietas. No senvietām, kas tagad ir valsts nozīmes arheoloģiskie pieminekļi, jāmin kulta akmens pie Māteriem, Svētozols pie Veckuškiem, Elku liepas pie Usmas ezera un Užavas upes, senkapi Vārvē un Zlēkās. Īpaši atzīmējami E. Šturma pētījumi Priedniekos, kas tuvāk tiks analizēti saistībā ar pēckara izrakumiem šai senvietā.

60.–70. gados šī raksta autora vadībā notika daudzu Ziemeļkurzemes arheoloģisko pieminekļu apzi-

nāšana un pārbaude dabā. Liela daļa no tiem atradās Ēdoles, Ugāles, Usmas, Vārves, Ventas, Zīru un Zlēku pagastā, kā arī Piltenes un Ventspils teritorijā.²⁷ 1967. gadā ziņas vāktas un zondējuma rakumi izdarīti Lagzdienes pilskalnā un Usmas Pilsgaļu apmetnē, kas apdzīvota vēlajos viduslaikos. Tā kā tautā bija saglabājušies nostāsti par te nogrimušu pili, agrāk šo vietu maldīgi uzskatīja par pileni – karalaika patvēruma vietu. Līdzīgs pārpratums ir noticis ar t.s. Lāmas pilskalnu pie Lamiķu mājām. Saglabājušies nostāsti par te nogrimušu pili, taču šajā vietā ir tikai dabisks paugurs bez nocietinājuma pazīmēm.

Ēdoles Pujalgu kalnu, kurš atrodas mežā purvainā, staignā vietā un kuram ir dabiski stāvas malas, senatnē varēja izmantot kā patvēruma vietu. Pujalgu māju tuvumā ir arī otrs dabisks pakalns, kuru vietējie iedzīvotāji sauc par Baznīcas kalnu. Ēdoles pagasta teritorijā, uz ziemeļiem no Kaķīšu ezera, atrodas kāds dziļu gravu ieskauts paugurs, tautā saukts par Asinskalnu, arī Svētkalnu, Upurkalnu, kur esot senkapi no zviedru laikiem. Ievāktas ziņas par senkapiem Stumbru kalnā un senu kapsētu pie Ēdoles baznīcas. Bija ziņas par kādu Ugāles pagastā netālu no Veckušku Svētozola esošu senu nocietinājumu, kuru J. Urtāns un J. Asaris uzmēroja kā Jaunvietu pilskalnu.²⁸

Lai gan 1970. gadā ekspedīcijas svarīgākais darbs bija izrakumi Zlēku Priednieku apmetnē un Pabērzkalnā, dabā tika pārbaudīti arī vairāki tuvākie arheoloģiskie pieminekļi, starp kuriem pārsvarā bija tādi,

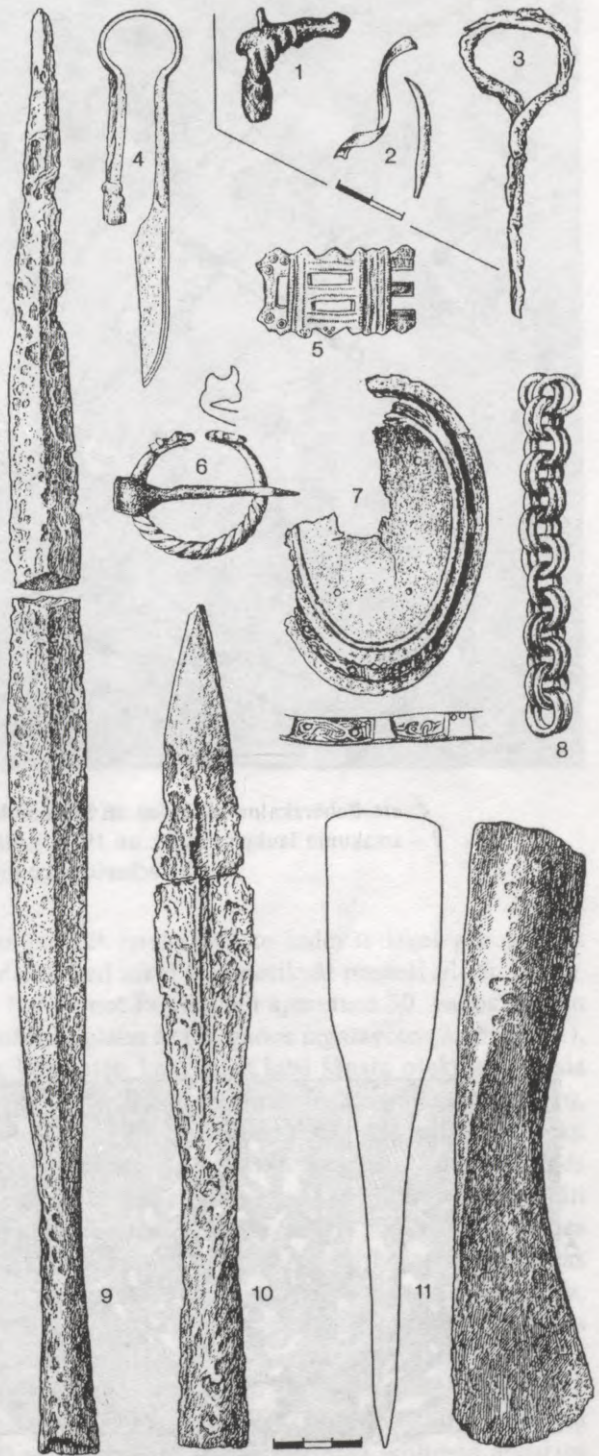
kas attiecas uz viduslaikiem.²⁹ Zlēku Gaisiņos (agrāk Plostakrogs, Pārceltuve, Upeslīči) zemes darbu rezultātā iegūtas 16.–17. gs. senlietas, kas glabājas Ventspils muzejā un Zlēku skolā. Šie atradumi saistāmi ar kapsētu, kas bijusi pie senās Zlēku baznīcas. Starp atradumiem ir kāds vēlā dzelzs laikmeta uzmavas šķēpa gals, kas liek atcerēties V. Sizova izrakumos izpētīto kāda 10.–11. gs. vīriešu kapa inventāru (zobena maksts gala apkalums, sviriņi, liela pakavsakta, bronzas apkalumiem rotāta josta un garš šķēpa gals).³⁰ Tātad viduslaiku baznīca un kapsēta te atradusies kāda senāka kapulauka vietā. Diemžēl jau 1969. gadā šī vieta bija nolīdzināta ar buldozeru, lai te uzceltu fermu.

Iespējams, ka senvieta Ventas upes līkumā pie vecās pārceltnes apdzīvota jau bronzas laikmetā, uz ko norāda, pārceltnes būvdarbus veicot, 1897. gadā Ventas krastā 5–6 asu dziļumā atrastais bronzas šķēps,³¹ no kura netālu tādā pašā dziļumā uzieti brieža ragi. Pieminēkļu apzināšanas laikā 1964. gadā Zlēku pārcēlājs stāstīja, ka Ventas stāvā krasta nogrūvuma kūdrainajā slānī novēroti trūdējuši koki. Vai tiešām te atradusies aizvēsturiska apmetne, varētu noskaidrot, tikai veicot pārbaudes izrakumus.

Ap 0,5 km uz dienvidiem no Gaisiņiem, starp Dzirnupi, Brasliņu un Aizupju mājām, gar Ventas krastu stiepjas vaļņveidīgs nocietinājums – Valleskalns. Kā jau minēts, dažkārt tas uzskatīts par pilskalnu, lai gan ar dzelzs laikmeta nocietinājumiem tam nav nekāda sakara. Valleskalns ir 4–5 m augsts, 15 m plats, apmēram 1 km garš zemes uzbērums, kas veidots 19. gs. sākumā, gaidot Napoleona iebrukumu Kurzemē. Valleskalnā bieži atrodot lodes, kas, šķiet, ir paliekas no te 20. gs. 20.–30. gados iekārtotās šautuves.

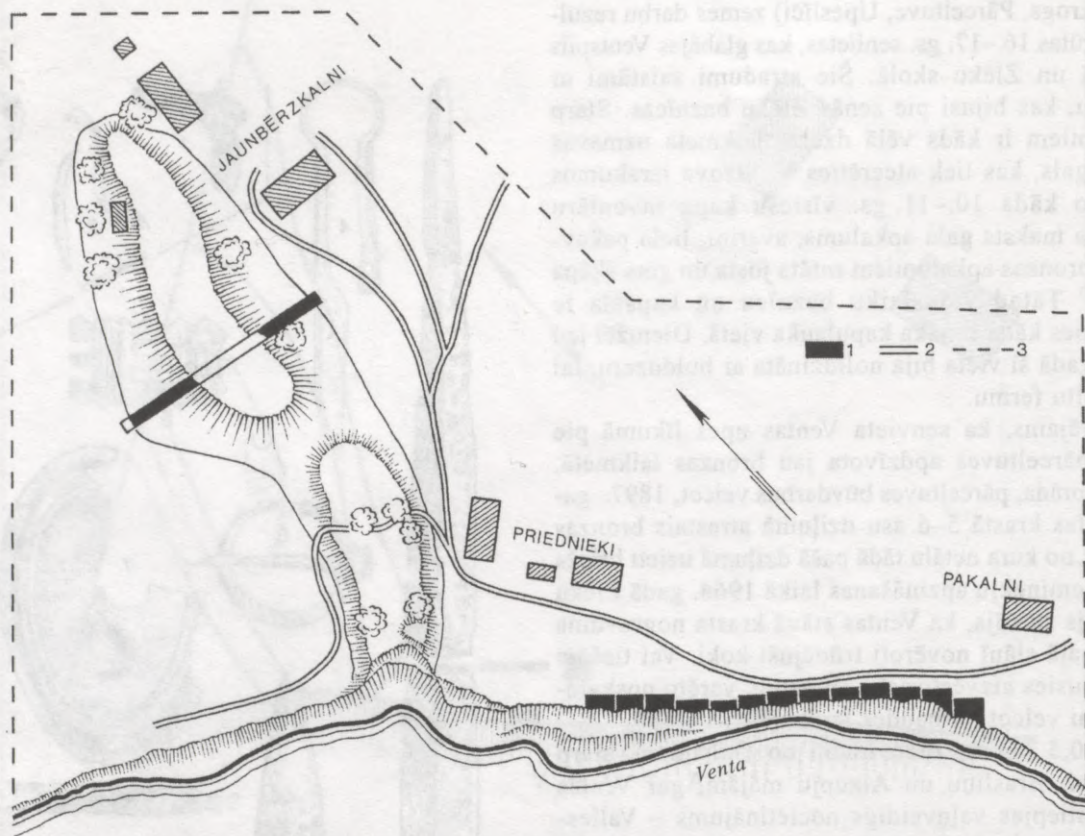
Laikā, kad norisinājās Piltenes bīskapa pils arheoloģiskās izpētes darbi,³² dabā tika apsekoti ne tikai Piltenes apkārtnes, bet arī Ventavas zemes ziemeļu daļas arheoloģiskie pieminekļi Tārgales un Zūru pagastā. Pie Ūdrandes, starp Drukēnu un Pūpolu mājām, 60. gados atklāts 30 m diametrā liels senkapu paugurs, kur, veicot meliorāciju, iegūtas galvenokārt 13.–14. gs. senlietas, raksturīgas kuronizēto lībiešu kultūrai. Aizsardzības izrakumi J. Asara vadībā 1986.–1987. gadā parādīja, ka apbedīšana šajā uzkalniņā, tāpat kā Vārves Strīķos, sākusies jau ap Kristus dzimšanas laiku, turpinājusies agrajā dzelzs laikmetā un viduslaiku sākumā. Tāpēc iespējams, ka arī šis piemineklis pieskaitāms Latvijas vendu kultūrai. Apzināšanas laikā iegūtas jaunas ziņas par viduslaiku apbedījumiem Landzē un Zūru Krītkalna kapsos.

Usmas ezera apkārtnē 1978. gada arheoloģiskās apzināšanas laikā³³ tika pārbaudīts vairāk nekā 20 senvietu un senlietu atradumu vietu. Starp tām ir arī tādas, kas ietilpst Ventavas zemē vai robežjoslā ar Vanemu un Bandavu. Atklāta sena nocietināta vieta ar apzīmējumu “pilskalns” starp Usmas un Tīrūkšu ezeru pie Beģu mājām. Te purvainā zemienē 30–40 m lielā teritorijā atrodas ap 2 m augsts paaugstinājums, ko no ziemeļu puses ieskauj 45 m garš, 1,5 m

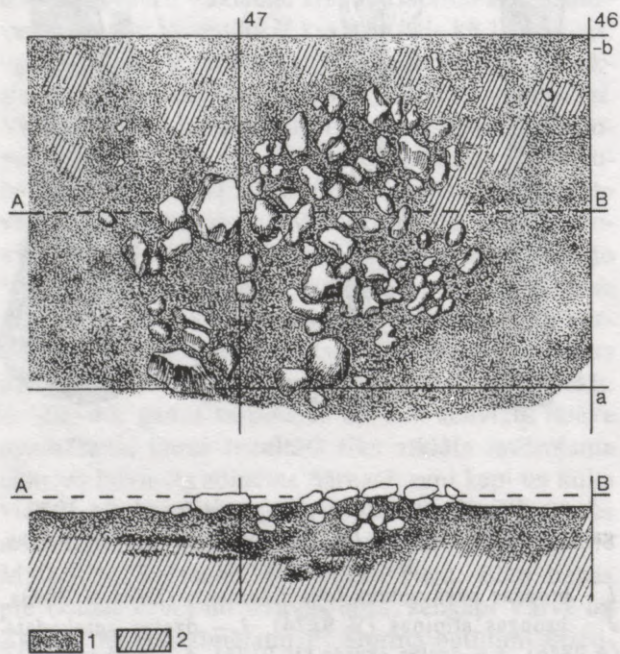

3. att. Zlēku Priedniekos iegūtas senlietas (1–3 – 1970. gada izrakumu laikā, 4–11 – 30. gados galvenokārt Ventas krasta nobrukumā):

- 1 – bronzas pakavsakta loka fragments (LVM V 7893),
- 2 – bronzas stīpiņas (V 9174), 3 – dzelzs spieķadata (A 9846), 4 – dzelzs šķēres (V 9174), 5 – bronzas pieša fragments (V 7843), 6 – bronzas pakavsakta (A 9846), 7 – bronzas bruņurupučsaktas fragments (V 9174), 8 – bronzas važiņa (V 9174), 9, 10 – dzelzs uzmavas šķēpi (V 7893), 11 – dzelzs uzmavas cirvis (V 7893)

4. att. Pabērzkalna pilskalņa un Priednieku apmetnes situācijas plāns 20. gs. 60.–70. gados:
1 – izrakumu laukumi 1970. un 1972. gadā, 2 – vietējie celiņi, 3 – Pabērzkalna un Priednieku
kā arheoloģisko pieminekļu aizsargājamā daļa

5. att. Priednieku apmetnē atsegtais pavards:
1 – ogļaina zeme, 2 – mālaini smilšaina zeme

plats un 0,5 m augsts zemju uzbērums. Uz dienvidiem no Usmas ezera netālu no Būdniekiem konstatēta kāda agrāk neregistrēta senvieta – Mantu kalns. Tas ir ieapaļš, 10 x 18 m liels un 3 m augsts paugurs, ko no mitrām pļavām norobežo izrakts grāvis. Iespējams, ka šī senvieta mežā bijusi karalaika patvēruma vieta. Atzīmējams, ka netālu no tās Abavas malā pie Būdniekiem kādreiz atrasts vēlā dzelzs laikmeta iedzītņa šķēpa gals. Apzinātas 13.–16. gs. dokumentos minētās ciemu vietas – Māteri (*Matre*), Zīras (*Sirien*), Sise (*Cisse*), Sirgumi (*Sirken*), Tārgale (*Thargole*) u.c.

Plašāki izrakumi Zlēku apkārtnē veikti 1970. un 1972. gadā Priednieku apmetnē un Pabērzkalna pilskalnā. Aizsardzības izrakumi E. Šturma vadībā Priednieku apmetnē notikuši 1932. gadā (2. att.), kad pirms tam pavasara plūdus Venta bija izskalojusi labo krastu.³⁴ Te iegūts lielāks skaits senlietu, kas datējamas ar 9.–11. gs., – dzelzs šķēpu gali (3. att.: 9, 10), dzelzs šķēres (3. att.: 4), bronzas pieša fragments (3. att.: 5), bronzas pakavsakta (3. att.: 6) u.c. Starp atradumiem bijušas arī skandināviskas izcelsmes rotaslietas – bruņurupučsakta (3. att.: 7), važiņa (3. att.: 8) un kādas aproces fragmenti.³⁵ Iepriekš minēto senlietu grupā hronoloģiski neiederas kāds 5.–7. gs. uzma-vas cirvis, kas raksturīgs zemgaļiem (3. att.: 11). Izrakumu laikā E. Šturms bija novērojis 0,5–0,7 m biezu kultūrslāni, zem kura atradušies akmeņu klāstī. Senvietas aizsardzības nolūkā 8 vietās krasta tuvu-

6. att. Pabērzkalns izrakumu laikā 1970. gadā

mā atsegta 60 m² liela teritorija. Atradumi gan konstatēti tikai trijos laukumos pie paša Ventas krasta. Zem 0,6 m bieža jauktas zemes slāņa atsegts 0,1 m biezs, tumšs slānis ar oglēm, apdegušiem un apdrupušiem akmeņiem. No atradumiem minami fragmentāri zirga zobi, dzelzs sārņi, bronzas riņķīši un vijas.

Akmeņu klāsti, starp kuriem konstatētas mietu caurumu vietas, tika skaidroti kā ēku pamati. E. Šturms pieļāva iespēju, ka starp ēkām bijušas apbedījumu vietas, no kurām izskalotas skandināviskās izcelsmes rotas. Iepriekšminēto vērā ņemot, viņš Priednieku apmetnē saskatīja 10. gs. skandināvu koloniju.³⁶

Pabērzkalna mazākā vaļņa lēzenajā daļā, kas postīts ar kartupeļu bedrēm, E. Šturms 1937. gadā atsedza vairākus vēlajam viduslaiku periodam – 16.–17. gs. piederīgus apbedījumus. Kā piedevas mirušajiem līdzdotas riņķšaktas un pakavsaktas, gredzeni u.c. Savrup atrastas dažas agrāka perioda (13.–14. gs.) senlietas – bronzas kaklariņķis, dzelzs šķēpa smaile.

Pēckara periodā Rīgu bija sasniegusi informācija par Ventas labā krasta jauniem nobrukumiem, un 1964. gada ekspedīcijas laikā³⁷ varēja konstatēt, ka nobrukums skāris gan krastu pretī Priednieku mājām, gan arī uz dienvidrietumiem no šīm mājām esošo Priežu kalnu, kuru no Pabērzkalna atdala lēzena ieplaka (4. att.). Nobrukušajā zemē atrada kalcinētus kauliņus, tomēr aizņemtības un līdzekļu trūkuma dēļ

noorganizēt izrakumus te izdevās tikai pēc sešiem gadiem, kad atkal bija notikuši postoši plūdi.

Salīdzinot Priednieku apmetnes 30. gados zīmēto situācijas plānu ar 60. gados izgatavoto (2. un 4. att.), var konstatēt, ka Ventas labā krasta piekrastes josla ik pēc 10 gadiem sašaurinājusies par vienu metru, jo no 30. līdz 60. gadiem upes stāvais krasts Priednieku mājām pietuvojies par trim metriem. Tātad, ja šāds krasta nobrukšanas process ar līdzīgu intensitāti turpinājies gadsimtiem ilgi, tad no 9.–10. gs. apmetnes ir saglabājusies tikai niecīga perifērijas daļa. Ka tas tā varēja notikt, spriežams pēc kreisā krasta reljefa, kas liecina par Ventas upes gultnes pārvietošanos apmēram par 0,5 km uz austrumu pusi.

1970. gada izrakumu laikā Priednieku apmetne pētīta visā Ventas labajam krastam pieguļošajā zonā 130 m garumā un 2–5 m platumā, kopumā atsedzot 480 m² platības. Konstatēts 0,15 m biezs kultūrslānis, kas vāji atdalās no 0,3–1 m biežā tumšas nokrāsas saskalojumu slāņa, ko pētnieki agrāk uzskatīja par pakāpeniski sadzīvotu kultūrslāni. Atsegti septiņi no sīkiem akmeņiem krauti pavardi 0,7–0,8 m diametrā, ar lēzenu, 0,6 m dziļu iedziļinājumu (5. att.). Atradumu bija maz. Iegūtas bezripas gludās māla trauku lauskas, krietni mazāk – ar podnieka ripu darināto trauku lausku. Tāpat kā pirmskara izrakumos, atrasti zirga zobi, dažas senlietas – tordēta loka daļa, kas piederējusi bronzas pakavsaktai, bronzas stīpiņas,

fragmentāra dzelzs spieķadata ar lielu, apaļu, mazliet saspiebtu galvu (3. att.: 1–3). Šie atradumi ļauj Priednieku apmetni datēt ar 1. g.t. beigām un 2. g.t. sākumu.

Blakus Priednieku apmetnei atrodas Pabērzkalns ar diviem paralēli situētiem gareniem vaļņiem, ko agrāk uzlūkoja tikai par kāpu veidojumiem. Šajā spriedumā neapšaubāmi ir zināma patiesība, jo ģeoloģiskie pētījumi liecina, ka pēcdeduslaikmeta Baltijas ledus ezers sniedzās līdz Pasilciema–Zlēku apkārtnē. Ūdenslīmeņa svārstību rezultātā ezera krastos veidojušās vaļņveidīgās smilšu kāpu grēdas.³⁸

Tā kā jau 19. gs. beigās V. Sizovs³⁹ bija izteicis pieņēmumu, ka šeit atrodas pilskalns, un tautas nostāstos cirkulēja teika par nogrimušo pili, ekspedīcija nolēma šeit 1970. gadā izdarīt pārbaudes izrakumus (6. att.). Iemēroja 85 m garu un 4 m platu tranšeju, ar tādu aprēķinu, lai tā aptuveni perpendikulāri šķērsotu abus smilšu vaļņus, no kuriem līdz pamatzemes līmenim izpētīja tikai mazāko valni. Izrakumu gaitā konstatēts, ka mazākais valnis ir 25 m plats un 3,5 m augsts, lielākais – 50 m plats un 5 m augsts. Līdz 2 m augstumam šie vaļņi uzskatāmi par ģeoloģiskiem veidojumiem, par ko liecināja sīkie saskalojuma slāņīši. Plašāk pētīts mazākais jeb dienvidu valnis, kas šaurā joslā (pie pamata 2 m platumā) izrakts līdz pamatzemei (smiltis, māls).

Dabiski veidojies dienvidu valnis paaugstināts vēl par 1,5 m. Lai irdenās smiltis saturētu, veidots stabu konstrukcijas nostiprinājums (7. att.). Par šādas konstrukcijas ierīkošanu liecina dienvidu valnī atsegtās apaļās bedres (0,7–1,8 m diametrā, vairāk nekā metru dziļas, taisnām sienām), kas saturēja koku trūdus un ogļainu zemi. Vaļņa uzbēruma datējumam ar vēlo dzelzs laikmetu nozīmīgs ir bronzas kaklariņķa ar notītiem cilpu galiem un bezripas trauku lausku atradums smilšu uzbēruma apakšējā daļā.

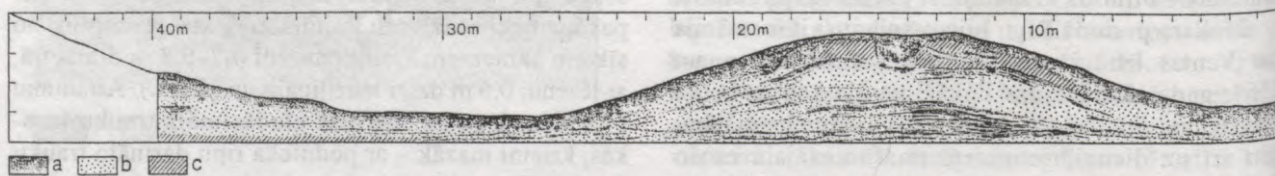
Smilšu vaļņu aizsardzībā atradies 20 x 100 m liels plakums ar 0,6 m biezu kultūrslāni. Tas, spriežot pēc dienvidu vaļņa pārrakuma, korespondē ar uzbēruma attiecīgā biezuma augšējo pelēcīgo slāni. Zem tā valnī atrodas gaišāku smilšu slānis ar pelēcīgas zemes ieslēgumiem, kas, jādodomā, saistāmi ar satrudējušo koku paliekām starp bedrēm. Apmēram 1,2–1,5 m dziļumā atsegti tumšāki slāņīši, kas uzskatāmi par kādreizējās kāpas velēnas kārtu pirms nocietinājuma ierīkošanas. Dziļāk guļošais smilšu slānis ar sīkām starpjoslām skaidrojams kā laika gaitā radies smilšu saskalojums.

Pilskalna plakumā atradušies virszemes mājokļi, par ko liecina atsevišķās vietās intensīvāka 0,3 m bieža ogļainas zemes kārtā, kas iezīmē četrstūrains plankums. Ņemot vērā izrakumu laukuma mazos izmērus, tie atsegti daļēji, tāpēc noteikt celtņu precīzus izmērus nav iespējams. Pilnībā izpētīti 5 pavardi. Tie bija 0,9–1,5 m lieli, ar stipri degušu akmeņu grupējumiem. Pavardu bedres bija 0,3–1,2 m dziļas, ar lēzenām malām. Plakuma kultūrslānī atrastas bezripas keramikas māla trauku lauskas ar gludo virsmu, kas pēc sava sastāva līdzinās Priednieku apmetnē atrastajām.⁴⁰

Balstoties uz nedaudzajām izrakumos iegūtajām senlietām un bezripas keramiku ar gludo virsmu, var uzskatīt, ka Pabērzkalns, tāpat kā Priednieku apmetne, apdzīvots 1. g.t. beigās un 2. g.t. sākumā. Tātad ir apstiprinājies tautas teikās vēstītais par šeit “apburto un nogrimušo pili”.⁴¹ Tā kā Priednieku apmetne, kas 9.–13. gs. sākumā varēja būt ap 2 ha liela (tās lielākā daļa laika gaitā noskalota), tieši pieslēgusies Pabērzkalnam un abu objektu hronoloģija sakrīt, var pieņemt, ka te atradusies pils ar tai atbilstošo senpilsētu. Spriežot pēc savrupatradumiem, agrākā perioda (9.–10. gs.) ugunskaņi atradušies pie pilskalna senpilsētas noskalotajā daļā. Vēlākā periodā (11.–14. gs.) par šī kompleksa iedzīvotāju apbedījumu vietu var uzskatīt Ventas pretējā krastā esošo Pasilciema kapulauku.

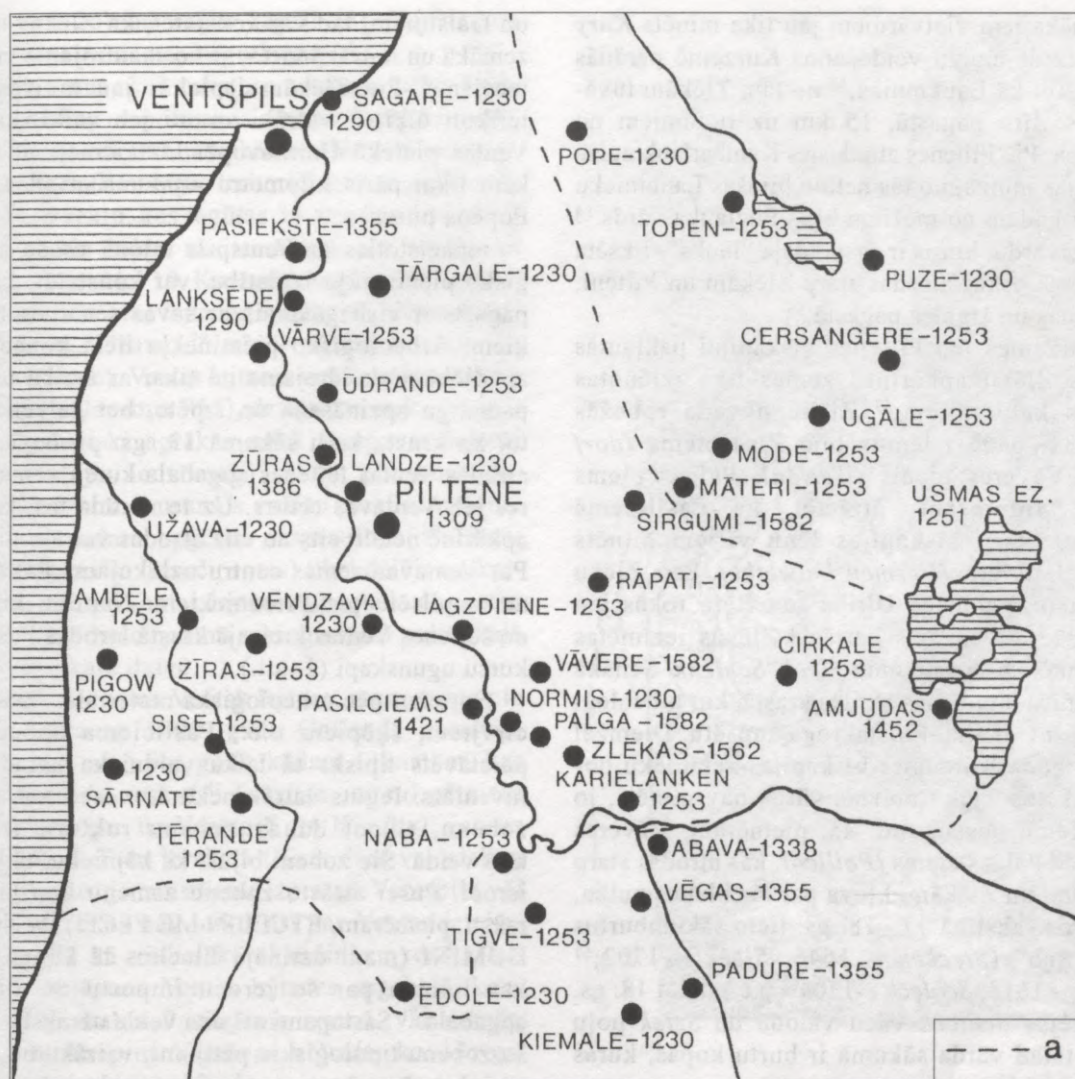
Latvijas agro viduslaiku nocietinājumiem nepārstais divu paralēlo kāpu vaļņu pārveidojums par pilskalnu Pabērzkalnā liek atcerēties svešzemnieku mēģinājumus ātri nocietināties uz laiku meslu kundzībā pakļautajos Kurzemes novados. Islandiešu vēsturnieka Snorri Sturlusona pierakstītajā Sv. Olava sāgā⁴² atrodama informācija, ka 9. gs. 60. gados zviedri esot veidojuši zemes nocietinājumus. Toreiz Upsalas ķēniņš Ēriks esot pakļāvis Kurzemi un licis tur celt pili ar zemes nocietinājumiem (*jarborgir*) un veicis citus lielus darbus (*storvirki*). Tā kā Zlēku Priedniekos un Pabērzkalnā iegūtajā materiālā ir skandināviskas senlietas no vikingu laika, nav izslēgts, ka Pabērzkalna īpatnējie nocietinājumi radušies zviedru iespaidā.⁴³

Viena no problēmām, kas nodarbinājusi vēsturniekus, – kādā vārdā saukts šis neapšaubāmi lielais centrs līdz tam laikam, kad 16. gs. otrās puses dokumentos parādījās muiža ar nosaukumu Zlēkas. Starp Ventavas 13. gs. apdzīvoto vietu nosaukumiem vairāku pētnieku⁴⁴ uzmanību ir saistījusi vieta ar vārdu *Normen*. Tās zemes 1253. gadā bijušas abpus Ventas (*Norme(n) ab utraque parte fluvii Winda,*

7. att. Pabērzkalna dienvidu vaļņa griezumam:

1 – kultūrslānis, jaukts ar smilšu un māla starpslāņīšiem, 2 – smiltis, 3 – māls

8. att. Ventas lejteces apgabala apdzīvotās vietas, kas minētas 13.–16. gs. rakstītajos avotos:
a – Ventavas zemes 13. gs. aptuvenās robežas

Norme(n) ob beyden siden der vlute Winda).⁴⁵ Ka vārds *Normen* (lībiešu valodā – lauks) nevarēja būt sugasvārds iekoptu lauku apzīmēšanai, kā to uzskatīja A. Bīlenšteins,⁴⁶ liecina 1230. gada dokuments,⁴⁷ kur par *Normis* nosaukta viena no kuršu ķēniņa Lamekina kiligundām. Normes apgabalā (*in territorio Normes*) 1290. gadā minēti 90 arkli zemes, ko Kurzemes bīskaps uz laiku ieķīlājis Livonijas ordenim.⁴⁸

Kad 1338. gadā Kurzemes bīskaps vienojās ar Livonijas ordeņmestru par savu zemju robežām,⁴⁹ no to apraksta izriet, ka *Normen* atrodas netālu no Abavas ietekas Ventā, blakus vietām ar nosaukumu Tigve un Karielanka Bandavas zemē. Tā kā Tigve atrodas Ventas kreisajā krastā pretī vēlākajām Zlūkām, bet Karielanka (1386. gadā minēta kā *Kary lauke*)⁵⁰ – uz austrumiem no Zlūkām, nav šaubu par *Normen* kā kuršu novada lokalizāciju Zlēku apkārtnē. Zīmīgi, ka nosaukuma *Kary lauke* (Kara-lauks) otrajā daļā patvērīs *Normen* kā kuršu Ventavai kaimiņos esošās Bandavas vietvārda latviskojums (8. att.).

14. gs. otrajā pusē izzūd *Normen* vārds – tas skaidrojams ar Kurzemes bīskapijas centra Piltenes uzplaukumu un pakāpenisku Ventas labā krasta lībiešu un vendu zemju pārkuršošanu. *Normen* kā vecu novada vārdu izdzēsa jaunās bīskapijas centra vārds, jo tikai 12 km attālumā atradās Kurzemes bīskapijas rezidence Piltene, kurai piederēja vēlāko Zlēku apkārtnē. 11. gs. līdz ar kuršu iespiešanos šai apkārtnē pastāvēja divdaļīgi ciemi, kuru vienā daļā Ventas labajā krastā dzīvoja Baltijas somi (lībieši, vendi), otrā – kreisajā krastā – kurši. Pēc P. Johansena⁵¹ domām, uz to norāda vairāku ciemu novietnes zīmīgais raksturojums “*abpus Ventas*”. Kā rāda 1253. gada dokuments,⁵² tas attiecas ne tikai uz *Normis* (*Normen*), bet arī uz tuvumā esošajām apdzīvotajām vietām Vendzavām un Landzi. Acīmredzot kuršu kolonizācijas rezultātā Ventas labajā krastā ar laiku palika tikai kuršu dzīvesvietu apzīmējumi.

Šajā sakarībā svarīgi noskaidrot, vai Zlūkās un kaimiņu novados sastopami vietvārdi, kuros ir jēdziens “lauks, lauki” kā lībiskā *Normen* tulkojums.

No visnenākajiem vietvārdiem jau tika minēts *Kary lauke*. Līdz ar muižu veidošanos Kurzemē parādās tādi vietvārdi kā Laukmuīža,⁵³ no tām Zlēkām tuvākā atrodas Zīru pagastā, 15 km uz rietumiem no Pabērzkalna. Pie Piltenes atradusies Kambarlaukmuīža jeb Amālijas muiža, no tās netālu bijušas Laucinieku mājas, bet kādam no mežiem bijis Pūclauka vārds.⁵⁴ Virkne vietvārdu, kuros ir sastāvdaļa "lauks", fiksēta Zīru pagastā,⁵⁵ kas atrodas starp Zlēkām un Pilteni, kā arī Usmas un Ugāles pagastā.⁵⁶

Kā Kurzemes jeb Piltenes bīskapijai pakļautās teritorijas Zlēku apkārtnes zemes tika izlēņotas bīskapijas kalpotājiem.⁵⁷ Zlēku novada robežās 1578.–1581. gadā izlēņots bija Zīru ciems (*dorf Szirgen*), Vāveres ciems (*Wawen*), Palgas ciems (*Pallien*). Interesanti atzīmēt, ka Pasilciemā (*Passillen*) starp bīskapijas lēņu vīriem minēts Hermanis Latvietis (*Hermen Latwethe*). Pats Zlēku centrs – muiža nonāca Ulriha fon Bēra rokās jau 1561. gadā.⁵⁸ Vecākajās kartēs⁵⁹ Zlēkas iezīmētas abpus Ventas, ar nosaukumu *Sleek, Schlehk*. Senākā Zlēku baznīca atradusies Ventas krastā, kur arheologi konstatējuši Gaisiņu–Plostakroga kapsētu. Diemžēl 1582./83. gada Kurzemes bīskapijas zemnieku nodevu sarakstos Zlēku muižas vārds nav minēts, jo ir tikai ciemu nosaukumi, kā, piemēram, Vāveres un Palgas.⁶⁰ Palgas ciems (*Pallien*), kas atrodas starp Pabērzkalnu un Zlēkām, kļuva par tās blakusmuižu. Zlēku vārda rakstībā 17.–18. gs. lieto sākumburtus "S" un "Sch" (*Slecken* – 1646, *Sleek* – 1702;⁶¹ *Schlecken* – 1618, *Schleck* – 1704⁶² u.c.), tikai 18. gs. nostabilizējas *Schleck* vācu valodā un *Szlek* poļu valodā – tātad vārda sākumā ir burtu kopas, kuras izrunā kā "š".⁶³

Līdz šim valodnieki nav analizējuši Zlēku nosaukuma izcelsmi, taču ir paskaidrojuši,⁶⁴ ka šo vietvārdu varētu saistīt ar vārdiem, kas raksturo kādu ūdeņainu, mitru vietu. To vērā ņemot, šķiet, ka šim nolūkam varētu noderēt vārds "slika", kam pamatā ir indoeiropiešu "lei" – mitrs, ar senāko nozīmi – zema, ieliekta vieta.⁶⁵ Citi vārdi, kas izsaka mitruma rašanās procesu, ir "slacīt, šļākt, šļakstēt",⁶⁶ no kā veidojies vārds "šļāka" slāpjdraņķa apzīmēšanai. Tā kā "šļāka" ir līdzīgs vācu "Schlack" ar tādu pašu nozīmi, ir izteikts pieņēmums, ka šis vārds, iespējams, patapināts no vācu valodas.⁶⁷ Ka Zlēku vārdam varētu būt baltiska izcelsme, liecina vārdi "šlekti, šlekia" lietuviešu valodā, kas apzīmē to pašu, ko latviešu valodā "liet, šļākt". Senprūšiem 14.–15. gs. ir vietvārdi "Slake-laux, Slakelauken", kas vēlāk vācu iespaidā pārvērtušies par "Schlakalken",⁶⁸ bet Lietuvā pierakstīts vietvārds "Šlakiskiai".⁶⁹ Seno zemgaļu teritorijā starp Dobeli un Lietuvas robežu 13. gs. otrajā pusē minēta Slakenkapene (*Slackenkappen*).⁷⁰ Šie vietvārdu piemēri no seno baltu zemēm liecina, ka *Sleek* ar nozīmi "slacīta, mitra vieta" vēlākos gadījumos vācu izrunas iespaidā varēja pārvērsties par Šlēku – Zlēkām. Tas nav pretrunā ar Zlēku apkārtnes dabas apstākļiem. Ja salīdzinām Zlēku muižas vietas reljefu ar Ventas piekrastes rajonu pie Pabērzkalna

un Gaisiņiem, tad var konstatēt, ka Zlēkas ir daudz zemākā un mitrākā vietā, ar ko skaidrojama vietvārda izcelsme. Pie Zlēkām ieplakās jau muižas laikos ierīkoti dīķi, ir vairāki strauti jeb valki, kas ietek Ventas pietekā Dzirnāvupē. Uz ziemeļiem no Zlēkām tikai pāris kilometru attālumā atrodas plašais Popena purvs.

Iepazīstoties ar Ventspils rajonā esošo arheoloģisko pieminekļu izplatību, var konstatēt, ka Zlēku pagasts ir visbagātākais ar savas senatnes lieciniekiem. Arheoloģisko pieminekļu lielā koncentrācija ap Zlēkām skaidrojama ne tikai ar to, ka te veikta pamatīga apzināšana un izpēte, bet galvenokārt ar to, ka krusta karu sākumā 13. gs. pirmajā pusē te atradās Ventas lejteces apgabala kuršu zemes Sagaris jeb Ventavas centrs. Uz to norāda tas, ka Zlēku apkārtnē netālu cits no cita atrodas vairāki pilskalni. Par Ventavas zemes centru uzlūkojams Pabērzkalns ar senpilsētu pie Priedniekiem. Nepilnu kilometru no šejienes Ventas kreisajā krastā atrodas Pasilciema kuršu ugunskapi (1. att.).

Spriežot pēc arheoloģiskā materiāla – zobeniem, cirvjjiem, šķēpiem u.c., Pasilciema apbedījumos pārstāvēts tipisks tā laika valdnieka karadraudzes inventārs. Iegūts vairāk nekā 40 veselu un salauztu zobenu, tikpat daudz zobenu rokturu fragmentārā veidā. Šie zobeni bijuši kā kājnieku, tā jātnieku ieroči. Pusei atrasto zobenu asmeņu konstatēti uzraksti, piemēram, ETCELIN ME FECIT, IN NOMINE DOMINI (mani darināja Etcelins tā kunga vārdā), kas liecina par šo ieroču importu no Piereinas apgabala.⁷¹ Sastopami arī cita veida uzraksti. Kā rāda šo zobenu tipoloģiskie pētījumi, vairākums zobenu, spriežot pēc roktura pogas formas, darināts uz vietas Kurzemē, piemēram, T veida zobenu vislielākais skaits iegūts taisni Pasilciemā.⁷²

Zobena maksts gala apkalumi (ap 25) pēc veidojuma un ornamentācijas pārstāv gan tādas formas, kas liecina par kontaktiem ar Gotlandi (zemie apkalumi ar palmeti, apkalumi ar rūnakmeņu stila ornamentu), gan lielākoties vietējos Ziemeļkurzemes darinājumus (t.s. Kurzemes–Austrumprūsijas grupa ar stilizētu krustu un palmeti).⁷³

No Pasilciemā atrastajiem platasmens cirvjjiem (70) par ieročiem tiek uzskatīti āvas cirvi (25). Pasilciema senkapi ir otra lielākā āvas cirvju atradumu vieta Latvijā, kur šo cirvju tālāko vietējo attīstību ietekmējuši hronoloģiski agrākie skandināvu āvas cirvi.⁷⁴

Vairumam Pasilciemā atrasto šķēpu bijis damascējums (37). Tas ir lielākais šāda tipa ieroču skaits Latvijas teritorijā⁷⁵ – 15% no visiem 11.–14. gs. damascēto šķēpu atradumiem. Pasilciema šķēpiem raksturīgi uzgaļi ar garām uzmaivām un platu lapu, kas ir tipiska kuršu ieroču forma, spriežot arī pēc citu Kurzemes senvietu materiāla.

Pasilciemā iegūti arī tādi samērā reti atradumi kā labi saglabāties stieplīšu un lociņu bruņukrekls⁷⁶ un bruņucepure.⁷⁷ Liels skaits atrasto zirglietu un jātnieka piederumu, starp kuriem īpaši minami pieši

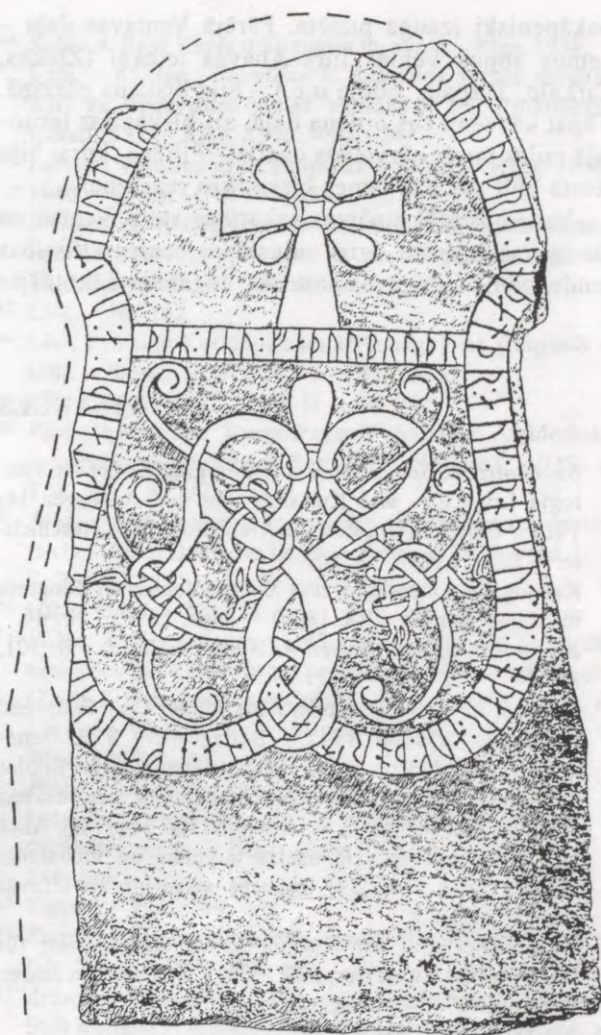
(vairāk nekā 20) un seglu kāpšļi (6), liecina par jātnieku dienestu zemessargu karaspēkā.

Zīmīgas rotas, kas raksturo vikingu laika lielākos ekonomiskos un politiskos centrus Austrumeiropā, ir tajos atrastās skandināviskās ovālās jeb bruņuru-pučsaktas. Pašlaik Latvijas teritorijā zināms jau vairāk nekā 50 šādu saktu, kas iegūtas 33 atradumu vietās.⁷⁸ Lielākais ovālo saktu skaits atrasts gar Daugavas satiksmes ceļu. No 10 Kurzemē iegūtajām saktām četras atrastas Ventas lejteces apgabalā (Zlēku Priednieki, Cirkale, Užava),⁷⁹ trīs – netālu no Abavas (Kandava, Stende). Ventas lejteces ovālās saktas pieder pie viena tipa (Jansona P51), datējamās ar 9.–10. gs., un ir hronoloģiski agrākas nekā Daugavas lejtecē atrastās. Vietējie iedzīvotāji saktas pēc tam pārveidojuši, izurbjot caurumus važiņu piestiprināšanai un pierīkojot adatu apgērba sasprausānai.⁸⁰ Skandināviskā materiāla (ieroci, rotas) tikai daļējs uzskaitījums liecina par Ventas lejteces apgabala ar centru Zlēku apkārtnē lielo nozīmi vikingu laika politiskajā un saimnieciskajā dzīvē.

Rakstītajos avotos Ventas lejtece, resp., vieta pie Ventas, minēta ap 1000. gadu Gotlandē uzceltajā rúnakmenī (9. att.) par godu kādam Liknatam, kas miris Ventavā (*a :uitau*).⁸¹ Frāzi (*a :uitau*) pētnieki ir attiecinājuši gan uz Ventspili (*in Windau*), gan uz Ventas grīvu.⁸² Taču ieraksta teksts diez vai pieļauj šādu tulkojumu, jo mūsdienu izpratnē Ventspils vēl nepastāvēja, nekas nav teikts arī par Ventas ietekas vietu jūrā. Tā kā vislielākā skandināvu rosība 9.–11. gs. konstatējama Ventas lejteces apgabalā, konkrēti – Pabērzkalna–Pasilciema rajonā, var domāt, ka ar *uitau* jāsaprot Ventavas novads, ko 13. gs. rakstītie avoti sauc par Vindu.

Minētais Gotlandes rúnakmens atrasts 18. gs. vidū Šonhemas baznīcā, kur bijis novietots kanceles pakāpiena priekšā. Vēlāk rúnakmens pārvietots uz Visbijas muzeju.⁸³ Šonhemas rúnakmenī minētais Liknats bijis no lielas un ievērojamas ģimenes – divas māsas, divi brāļi un trīs tēvabrāļi, kas visi minēti šai rúnakmenī. Arī Liknata brāļiem celti rúnakmeņi, kas vēsta par viņu miršanas apstākļiem (viens miris mājās, bet otrs nogalināts izbraukumā).⁸⁴ Šī informācija ir svarīga tai ziņā, ka Liknats nav kritis kaujā, bet miris, uzturoties Ventavā, jo citos nāves apstākļos par viņu, tāpat kā par brāļiem, būtu attiecīga norāde.

Ventas lejtece 13. gs. rakstītajos avotos⁸⁵ vispirms (1230) saukta par Saggaru, kuras nosaukums patvēries 1253. gada dokumentā abpus Ventas situētajai dzīvesvietai Sagerei (*Sagere op beden siden der Winda*), kas hipotētiski novietota Ventas krastā netālu no pašreizējās Ventspils.⁸⁶ No 1253. gada Kursas dalīšanas dokumenta, kur minēti Ventavas (*Winda*) vietvārdi, var secināt, ka no 14. gadsimta Lamekina (*Lammekinus rex de Curonia*) pārvaldē esošajām vietām, kas nosauktas 1230. gada dokumentā, puse attiecas uz Saggaru, kur Zlēku (*Normis*) apkārtnē 30 km² teritorijā vērojama liela pilskalnu un senkapu (Pasilciems, Gaišiņi, Dzīkļi) koncentrācija ar tā laika

9. att. Šonhemas baznīcā (Gotlande) atrastais rúnakmens

valdnieku karadraudzei tipiskiem atradumiem. Tas varētu liecināt par Lamekina rezidenci Ventavā vienā no Zlēku pilskalniem.

No citām Ventavas apdzīvotajām vietām 1253. gada dokumentā var minēt Cirkali (*Cervikal*), Laidesciemu (*Laydze*), Vendzavas (*Venetis*), Zīras (*Sirien*), Ēdoli (*Edaalia*), Lagzdieni (*Lessede*), Tārgali (*Thargole*) u.c., kas atrodas pašreizējos Vārves, Užavas, Zīru, Ēdoles, Zlēku pagastos un Piltenes pilsētā. Pēc 1230. gada dokumentā minēto vietvārdu lokalizācijas var konstatēt, ka Lamekina pārvaldē bija visa Ventava, Piemares ziemeļu un Bandavas rietumu daļa.⁸⁷

Kad Ventas lejtece nonāca krustnešu varā, Ventavu, tāpat kā citas Kursas zemes, sadalīja starp Livonijas ordeni un Kurzemes bīskapiju. Divas trešdaļas no Ventavas – visa jūras piekrastes daļa (Užava, Vendzavas, Vārve, Ūdrande, Lūžņa) – nonāca ordeņa rokās. Pie Ventas ietekas jūrā, kur kādreiz atradās apdzīvota vieta – Sagare, ordenis uzcēla Ventspili (*Windau*). Tā kļuva par nozīmīgu komturijas centru. Ventspils tuvumā ierīkoja ostu, kas kontrolēja satiksmi pa Ventu, bet pie pils 14. gs.

pakāpeniski izauga pilsēta. Pārējā Ventavas daļa – zemes abpus Ventas līdz Abavas ietekai (Zlēkas, Cirkale, Tārgale, Ēdole u.c.) – bija bīskapa pārziņā. Tāpat kā Ventavas ordeņa daļā, arī bīskapijas teritorijā radās jauns pārvaldes centrs – Piltene, kurai bija lemts kļūt par Kurzemes bīskapijas rezidenci.

Var konstatēt zināmas sakarības starp Ventas un Daugavas lejteces agro viduslaiku centru attīstības tendencēm. Daugavas lejteces apgabala sākotnējie

centri atradās 20–30 km attālumā no jūras (Salaspils-Ikšķiles apkārtnē), 13. gs. sākumā tie pārvietojās tuvāk jūrai (Rīga, Daugavgrīva).⁸⁸ Arī Ventas lejteces sākotnējie centri (Lagzdienes un Zlēku pilskalni) atradās 25–30 km attālumā no jūras, taču pēc Livonijas izveidošanās stāvoklis mainījās, tāpat kā tas bija noticis pie Daugavas. Ventas lejtece par jaunajiem centriem kļuva Piltene (20 km no jūras) un Ventspils (pavisam netālu no jūras).

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Buchholtz A., Sprechelsen A.* Bibliographie der Archäologie Liv-, Est- und Kurlands von den Anfängen bis 1913 // *Baltische Studien zur Archäologie und Geschichte.* – Riga, 1914. – S. 302.
- ² Katalog der Ausstellung zum X archäologischen Kongress in Riga (turpmāk – RK 1896). – Riga, 1896. – Nr. 46.
- ³ *Buchholtz A., Sprechelsen A.* Bibliographie .. – S. 301, 305.
- ⁴ *Kruse F.* Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- und Kurlands. – Dorpat, 1842. – Beilage A. – S. 2; Generalkarte. – F. Krūzes darba rezultāts atspoguļojas Ēdoles un Piltenes pils situācijas plānos, zīmējumos, kur attēlotas senlietas no Piltenes un Vendzavām (Taf. 36: F, G), Ancē un Užavā iegūtās vēl dzelzs laikmeta un viduslaiku sākuma rotas (Taf. 39), bronzas atsvariņš no Užavas (Taf. 54: 15) u.c.
- ⁵ Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst (turpmāk – Sb. Kurl.) aus den Jahren 1864 bis 1871. – Mitau, 1884. – S. 300, 301.
- ⁶ RK 1896. – Nr. 754.
- ⁷ Sb. Kurl. 1888. – S. 99; Sb. Kurl. 1892. – S. 53; RK 1896. – Nr. 409.
- ⁸ Sb. Kurl. 1864–1871. – S. 164.
- ⁹ Turpat. – 353.–361. lpp.; *Bielenstein A.* Die altlettische Burgberge Kurlands // *Magazin der lettisch-literarischen Gesellschaft.* – Mitau, 1869. – Bd. 14, St. 2. – S. 12–142.
- ¹⁰ Sb. Kurl. 1879. – S. 27.
- ¹¹ *Сизов В. И.* Предварительный отчет о поездке с археологической целью в Курляндскую губ. летом 1895 г. // *Труды Московского предварительного комитета X арх. съезда в г. Риге.* – Москва, 1896. – Вып. 2. – С. 10–18; *Сизов В. И.* Предварительный отчет // *Археологические известия и заметки.* – Москва, 1896. – № 2/3. – С. 33–47.
- ¹² *Бранденбург Н. Е.* Древности неизвестной народности // *Путеводитель по С. Петербургскому артиллерийскому музею.* – С. Петербург, 1902. – С. 83–87.
- ¹³ *Сизов В. И.* Предварительный отчет о поездке .. – С. 17, 18; *Сизов В. И.* Предварительный отчет. – С. 45–47.
- ¹⁴ *Hausmann R.* Übersicht über die archäologische Forschung in den Ostseeprovinzen im letzten Jahrzehnt // *Arbeiten des ersten baltischen Historikertages zu Riga 1908.* – Riga, 1909. – S. 35, 36.
- ¹⁵ *Сизов В. И.* Предварительный отчет о поездке .. – С. 35.
- ¹⁶ Pilskalnu saraksts bijis sagatavots jau uz X Viskrievijas arheologu kongresa laiku (1896), tikai vēlāk mazliet papildināts un precizēts (*Löwis of Menar K.* Die hölzernen Wallburgen der Urzeit // *Burgenlexikon für Alt-Livland.* – Riga, 1922. – S. 33, 34).
- ¹⁷ *Löwis of Menar K.* Die Steinburgen des Mittelalters // *Burgenlexikon für Alt-Livland.* – S. 54, 92, 93, 125; Pläne und Ansichten zum Burgenlexikon, Nr. 22, 73; *Schmid B.* Die Burgen des deutschen Ritterordens in Kurland // *Zeitschrift für Bauwesen.* – 1921. – Jg. 71. – S. 213–215, 226–232.
- ¹⁸ *Brastiņš E.* Latvijas pilskalni. Kuršu zeme. – Rīga, 1923. – 123.–126. lpp.
- ¹⁹ Turpat. – 133., 134. lpp. – Pabērzkalna uzmērojums tagad publicēts pēc E. Brastiņa parauga izdotajā Rietumlatvijas pilskalnu aprakstu krājumā (*Urtāns J., Asaris J.* Latvijas rietumu daļas jaunatklātie pilskalni. – Rīga, 1998. – 14., 15. lpp.).
- ²⁰ *Kupše Ž.* Ventiņu zeme // *Latvijas Saule.* – 1927. – Nr. 53/54. – 594. lpp.
- ²¹ A. Gusāra 1930. gada 12. maija ziņojums un shematisks uzmērojums glabājas Latvijas Vēstures muzeja (LVM) Arheoloģijas nodaļas arhīvā. Tagad Karātavu kalna uzmērojums publicēts (*Urtāns J., Asaris J.* Latvijas rietumu daļas jaunatklātie pilskalni. – 14., 15. lpp.).
- ²² Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Ruslands (turpmāk – Sb. Rig.) aus dem Jahre 1896. – S. 93. – Ja pieraksts ir pareizs, tad šai vietai vajadzētu atrasties kādreizējo Dižķīru māju rajonā. Tā kā no krama iegūšanas laika līdz tā nodošanai muzejā bija pagājuši vairāk nekā 25 gadi, iespējams, ka te noticis pārpratums, neprecīzi uzrādot priekšmeta atrašanās vietu Zīmīgi, ka Lamiķu mājas, ko šai laikā reģistrēja kā arheoloģisko atradumu vietu un hipotētiski saistīja ar ķēniņa Lamekina vārdu, arī atrodas Zlēku muižai piederošā mežā, kā orientieri norādot Abavu (Sb. Rig. 1897. – S. 123).
- ²³ *Šturms E.* Chroniku un senrakstu ziņas par baltu tautu bēru parašām 13. un 14. gs. // *Tautas vēsturei.* – Rīga, 1938. – 93.–96. lpp.
- ²⁴ *Riekstiņš H.* Latviešu cilšu kapu tipi un apbedīšanas parašas dzelzs laikmetā. – Rīga, 1935. – 5. lpp.
- ²⁵ *Moora H.* Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. – Tartu, 1938. – Teil II. – S. 717.
- ²⁶ *Музуревич Э.* Проблема вендов в период раннего феодализма в Латвии // *Berichte über dem II Internationalen Kongress für Slawische Archäologie.* – Berlin, 1973. – Bd. II. – S. 291–299.
- ²⁷ *Mugurēvičs Ē.* Kurzemes ekspedīcijas darbs 1964. gadā // RT 1964. – Rīga, 1965. – 13., 14. lpp.

- ²⁸ *Mugurēvičs Ē.* Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Kurzemē 1967. gadā // RT 1967. – Rīga, 1968. – 68.–72. lpp.; *Urtāns J., Asaris J.* Latvijas rietumu daļas jaunatklātie pilskalni. – 10., 11. lpp.
- ²⁹ *Mugurēvičs Ē.* Kurzemes ekspedīcijas darbs 1970. gadā // RT 1970. – Rīga, 1971. – 51. lpp.; *Mugurēvičs Ē.* Zlēku apkārtnes senatne // Padomju Venta (Ventspils). – 1971. – 28. maijs.
- ³⁰ Šī kapa senlietas (RK 1896. – Nr. 828) 60.–70. gados vairs nebija atrodamas Maskavas Valsts vēstures muzeja fondos. – *Сузов В. И.* Предварительный отчет о поездке .. – С. 9, 10.
- ³¹ Sb. Rig. 1898. – S. 117.
- ³² *Mugurēvičs Ē.* Piltenes bīskapa pils un tās arheoloģiskā izpēte // ASM 1976. – Rīga, 1977. – 51.–55. lpp.; *Mugurēvičs Ē.* Slīteres – Piltenes ekspedīcija 1977. gadā // ASM 1977. – Rīga, 1978. – 57.–59. lpp.; *Mugurēvičs Ē.* Burg Pilten (Kurland) in 14. – 16. Jahrhundert // Eine Festschrift für Günter P. Fehring. – Rostock, 1993. – S. 149–154; *Asaris J.* Izrakumi, pieminekļu apsekošana un arheoloģiskie uzraudzības darbi Ziemeļkurzemē un Rīgā // ASM 1986 un 1987. – Rīga, 1988. – 26.–28. lpp.
- ³³ *Mugurēvičs Ē.* Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Ventspils un Kuldīgas rajonā // ASM 1978. – Rīga, 1979. – 57.–61. lpp.; *Mugurēvičs Ē.* Senvietas stāsta par Usmu // Padomju Venta (Ventspils). – 1978. – 13., 14. jūn.
- ³⁴ *Šturms E.* Pārskats par izrakumiem Zlēku Priedniekos. Glabājas LVM Arheoloģijas nodaļas arhīvā. Senlietas LVM 62 316–62 430.
- ³⁵ Šis datējums pamatots ar attiecīgajām analogijām Skandināvijas materiālā (*Šturms E.* Zur Vorgeschichte Liven // Eurasia septentrionalis antiqua. – Helsinki, 1936. – Bd. X. – S. 32).
- ³⁶ *Šturms E.* Schwedische Kolonien in Lettland // Fornvännen. – Stockholm, 1949. – H. 4. – S. 213–215, Abb. 5.
- ³⁷ *Mugurēvičs Ē.* Zlēku Priednieki un Jaunbērzkalni. Ziņojums par 1964. gada apzināšanu glabājas LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas arhīvā.
- ³⁸ *Григберс Э. Ф.* Позднеледниковая и послеледниковая история побережья Латв. ССР. – Рига, 1957. – С. 29.
- ³⁹ Pabērzkalns tika uzskatīts par plašu pilskalnu, kur, kā stāstīja vietējie iedzīvotāji, iegūti seni atradumi. Pārbaudes izrakumos V. Sizovs senlietas nav atradis, taču konstatējis pelnu un ogļu slāņus. Atradumu trūkumu viņš skaidro ar pilskalna priekšpusē izskalojumiem un nogrūvumiem. Tā kā Pabērzkalns līdz upes krastam nesniedzas, par pilskalna priekšpusi ticis uzlūkots t.s. Priežu kalns, kam patiešām ir izskalojumi un nogrūvumi (*Сузов В. И.* Предварительный отчет о поездке .. – С. 10).
- ⁴⁰ *Mugurēvičs Ē.* Kurzemes ekspedīcijas darbs 1970. gadā. – 49., 50. lpp.; *Mugurēvičs Ē.* Kurzemes ekspedīcijas darbs 1972. gadā // ASM 1972. – Rīga, 1973. – 50., 51. lpp.
- ⁴¹ Pabērzkalns // Latviešu tautas teikas: Vēsturiskas teikas / Sastādītāja un ievada autore A. Ancelāne. – Rīga, 1988. – 63. lpp.
- ⁴² *Johnsen O. A., Helgason J.* Den store saga om Olav den Heilige / Utgiv. av Kjeldeskirkefond. – Oslo, 1930. – S. 168.
- ⁴³ *Mugurēvičs Ē.* Kurlands Siedlungsplätze in frühgeschichtlicher Zeit // Archaeologica Baltica – 2. – Vilnius, 1997. – S. 88, 89.
- ⁴⁴ *Švābe A.* Senā Kursā // Straumes un avoti. – Rīga, 1938. – I sēj. – 83. lpp.; *Pāvulāne V.* Rakstītos avotos minētās XIII gs. apdzīvotās vietas Ventavā // LU Zinātniskie Raksti, 555. – Rīga, 1990. – 23., 24. lpp.
- ⁴⁵ Latvijas vēstures avoti (turpmāk – LVA). – Rīga, 1937, 1940. – II sēj. – Nr. 357, 358.
- ⁴⁶ *Bielenstein A.* Die Grenzen des lettischen Volkstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. – St. Petersburg, 1892. – S. 194.
- ⁴⁷ LVA. – Nr. 162.
- ⁴⁸ Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch (turpmāk – UB). – Reval, 1853. – Bd. I. – Nr. 532.
- ⁴⁹ UB. – Reval, 1855. – Bd. II. – Nr. 783.
- ⁵⁰ *Kiparsky V.* Die Kurenfrage // Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Ser. B. – Helsinki, 1939. – T. XLII. – S. 214.
- ⁵¹ *Johansen P.* Kurlands Bewohner zu Anfang der historischen Zeit // Baltische Lande. – Leipzig, 1939. – Bd. I. – S. 283–287.
- ⁵² UB. – Bd. I. – Nr. 358.
- ⁵³ *Švābe A.* Senā Kursā. – 83. lpp. – Vāciski šī muiža saukusies par Feldhofu un pastāvējusi vismaz no 18. gs. (*Zeids T.* Dzimtļaužu atsavināšana Kurzemē 17.–18. gs. // Latviešu vēsturnieku veltījums Robertam Viperam. – Rīga, 1939. – 245., 246. lpp.).
- ⁵⁴ *Plāķis J.* Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. – I daļa // Latvijas Universitātes Raksti. Filoloģijas un filozofijas fakultātes sērija. – Rīga, 1936. – IV sēj., Nr. 1. – 267., 268. lpp.
- ⁵⁵ Turpat. – 298., 299. lpp.
- ⁵⁶ *Endzelīns J.* Latvijas PSR vietvārdi. – Rīga, 1961. – I d., 2. sēj. – 267.–272. lpp.
- ⁵⁷ *Arbusow L.* Ein Verzeichnis der bäuerlichen Abgaben in Stift Kurland (1582/83) // Latvijas Universitātes Raksti. – Rīga, 1924. – X sēj. – 210.–212. lpp.
- ⁵⁸ Kurländische Güterchroniken nach urkundlichen Quellen, von Fr. v. Klopmann. – Mitau, 1894. – Bd. 2. – S. 122, 123.
- ⁵⁹ *Dunsdorfs E.* Kurzemes karakartes (17.–18. gs.). – Melburna, 1984. – 87., 140. lpp.
- ⁶⁰ *Arbusow L.* Ein Verzeichnis .. – S. 211.
- ⁶¹ *Zeids T.* Dzimtļaužu atsavināšana .. – 238. lpp.; *Dunsdorfs E.* Kurzemes karakartes .. – 84., 87. lpp.
- ⁶² *Zeids T.* Dzimtļaužu atsavināšana .. – 238. lpp.; Kurzemes draudžu chronikas. – Rīga, 1930. – II d. – 241. lpp.; *Dunsdorfs E.* Kurzemes karakartes .. – 87., 140. lpp.
- ⁶³ Kurzemes draudžu chronikas. – 244.–250. lpp.; Piltyn i archiwum Piltynskie. – Warszawa, 1884. – S. 7, karte.
- ⁶⁴ Šādu informāciju sniedza valodnieki Ojārs Bušs un Dzintra Hirša un solīja par šo tēmu sagatavot speciālu rakstu.
- ⁶⁵ *Karulis K.* Latviešu etimoloģijas vārdnīca. – Rīga, 1992. – II sēj. – 224. lpp.
- ⁶⁶ *Müllenbachs K., Endzelīns J.* Latviešu valodas vārdnīca. – Rīga, 1929–1932. – IV sēj. – 68., 69. lpp.
- ⁶⁷ *Sehwers J.* Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen. – Berlin, 1953. – S. 134.
- ⁶⁸ *Gerulis G.* Die altpreussischen Ortsnamen. – Berlin; Leipzig, 1922. – S. 165.
- ⁶⁹ *Buga K.* Rinkiniai raštai. – Vilnius, 1961. – T. III. – P. 261.

- ⁷⁰ Atskaņu hronika / V. Bisenieka atdzejojums no vidusaugšvācu valodas; Ē. Mugurēviča priekšvārds; Ē. Mugurēviča un K. Kļaviņa komentāri. – Rīga, 1998. – 9474. rinda.
- ⁷¹ Arheoloģiskais materiāls no Pasilciema glabājas Maskavas Valsts vēstures muzejā un Valsts Ermitāžā (Sanktpēterburgā), kur ar to raksta autors iepazīnās 60. gados. – *Курничников А. Н.* Надписи и знаки на клинках восточноевропейских мечей IX–XIII вв. // Скандинавский сборник. – Таллин, 1966. – Т. XI. – С. 274–289.
- ⁷² *Kazakevičius V.* IX–XIII a. baltu kalavijai. – Vilnius, 1996. – P. 154–156.
- ⁷³ *Paulsen P.* Schwertortbänder der Wikingerzeit. – Stuttgart, 1953. – S. 121–131, Abb. 157, 170, 179, 193 u.a.
- ⁷⁴ *Atgāzis M.* Āvas cirvji Latvijā // AE. – Rīga, 1997. – 19. laid. – 53.–63. lpp.
- ⁷⁵ *Anteins A.* Melnais metāls Latvijā. – Rīga, 1976. – 55.–67. lpp.
- ⁷⁶ ГЭ 890/1080.
- ⁷⁷ *Сизов В. И.* Предварительный отчет. – Рис. 5.
- ⁷⁸ *Jansson I.* Scandinavian Oval Brooches Found in Latvia // *Studia Baltica Stockholmensia.* – Uppsala, 1992. – Vol. 9. – P. 61–78. – Līdz šim kopējā skaitā nav reģistrētas divas skandināviskās ovālās saktas, kas atrastas Koknesē, domājams, izskalotas no apbedījumiem pils tuvumā kopā ar virkni latgaļu dzelzs laikmeta rotu, un tiek glabātas Romiešu un ģermāņu centrālajā muzejā Maincā. – *Redlich C.* Baltische Vorgeschichtsfunde im Rheinland // *Mitteilungen aus der baltischen Geschichte.* – Riga, 1939. – N.F. Bd. I, H. 3. – S. 16, 17, Taf. 9: 1.
- ⁷⁹ *Nerman B.* Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit. – Stockholm, 1929. – Fig. 38, 142; *Мугуревич Э.* Восточная Латвия и соседние земли в X–XIII вв. – Рига, 1965. – Табл. XX: 1, 2, 5; XXII: 3.
- ⁸⁰ *Jansson I.* Skandinavien Oval Brooches .. – P. 64–72.
- ⁸¹ Gotlands Runinskripter, granskade och tolkade av Sven B. F. Jansson och Elias Wessen. – Stockholm, 1962. – Första delen. – S. 268–271.
- ⁸² *Kursis A.* Latvijas vietvārdi Zviedrijas rünakmeņos // *Archīvs.* – 1968. – VIII sēj. – 83., 84. lpp.; *Pritsak O.* The Origin of Rus'. Old Skandinavien Sources Other than the Sagas. – Cambridge, Mass., 1981. – Vol. I. – P. 365.
- ⁸³ Gotlands Runinskripter .. – S. 269.
- ⁸⁴ *Kursis A.* Latvijas vietvārdi .. – 84. lpp.
- ⁸⁵ LVA. – Nr. 162, 358.
- ⁸⁶ Šāds pieņēmums ir ticams, jo Sagere tika iedalīta ordenim, kura zemes bija arī abpus Ventas ietekas jūrā (*Johansen P.* Kurlands Bewohner .. – Karte, S. 285).
- ⁸⁷ *Mugurēvičs Ē.* Novadu veidošanās un to robežas Latvijas teritorijā (12. gs. – 16. gs. vidus) // Latvijas zemju robežas 1000 gados. – Rīga, 1999. – 60.–63. lpp.
- ⁸⁸ *Mugurēvičs Ē.* Mittelalterliche Siedlungen und Veränderungen der Siedlungsstruktur am Unterlauf der Daugava im 12. bis 13. Jahrhundert // *Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte.* – Bonn, 1983. – Bd. 7. – S. 171–178, Abb. 44–47.

Ēvalds Mugurēvičs

ARCHÄOLOGISCHE UNTERSUCHUNGEN IN DENKMÄLERN DER EISENZEIT UND DES MITTELALTERS AM VENTAUNTERLAUF

Zusammenfassung

In der Einleitung des Aufsatzes ist eine kurze Übersicht der Entwicklung der archäologischen Forschung am Ventaunterlauf gegeben. Der Schwerpunkt der archäologischen Untersuchungen liegt in allseitiger Erörterung des Komplexes von Denkmälern in der Nähe von Zlēkas. Diese archäologischen Denkmäler befinden sich auf dem rechten Ufer der Venta (Kurländische Aa), etwa 35 km von der Mündung des Flusses in die Ostsee entfernt. Dort, am Hof Priednieki, wurde auf einem etwa 10 m hohen Flußufer in den Jahren 1935, 1970 und 1972 Versuchsgrabungen vorgenommen.

Schon früher sind dort Funde aus dem 9.–11. Jh. gewonnen. Dieses Inventar stammt von einer Siedlung, die nach dem Frühlingshochwasser auf dem Uferabhang immer höher verlegt wurde. Unter den Funden der Ostseefinnen und der Kuren (9.–13. Jh.) sind auch Sachen skandinavischer Herkunft konstatiert worden. Nördlich von der Siedlung befindet sich ein Burgwall – Pabērzkals mit zwei parallelen Erdwällen und einem schmalen Plateau. Dieser Burgwall stellt einen für Kurland fremdartigen Befes-

tigungstypus dar. Die archäologischen Ausgrabungen bestätigen dort die Datierung des Burgwalls in die Wikingerzeit und den skandinavischen Einfluss.

Der Runenstein von der Schonhems Kirche (Sjönhems kyrka) in Gotland spricht von einem Manne Liknat, der im (Gebiet) Winda (a: uitau) gestorben ist. Hinzuzufügen wäre noch, dass schräg gegenüber der Siedlung von Priednieki und dem Burgwall Pabērzkals, kein volles Kilometer entfernt, das bisher ergiebigste kurische Brandgräberfeld von Pasilciems (Passil) gelegen ist.

Dass der Fluss Venta und sein Nebenfluss Abava von den Wikingern oft befahrene Ströme gewesen sind, bezeugen die dort geborgenen Funde (Waffen, Schmucksachen u.a.). Die Verdichtung derselben ist durch die kurischen Burgwälle und Gräberfelder zu erklären, denn die Handelsinteressen der Wikinger konnten sich nur in einem mehr oder weniger dicht besiedelten Raum auswirken.

Am Ventaunterlauf lag eine von den kurischen Hauptlandschaften – Winda (dat die Winda genannt; que Wynda dicitur). Der Herrscher dieser Haupt-

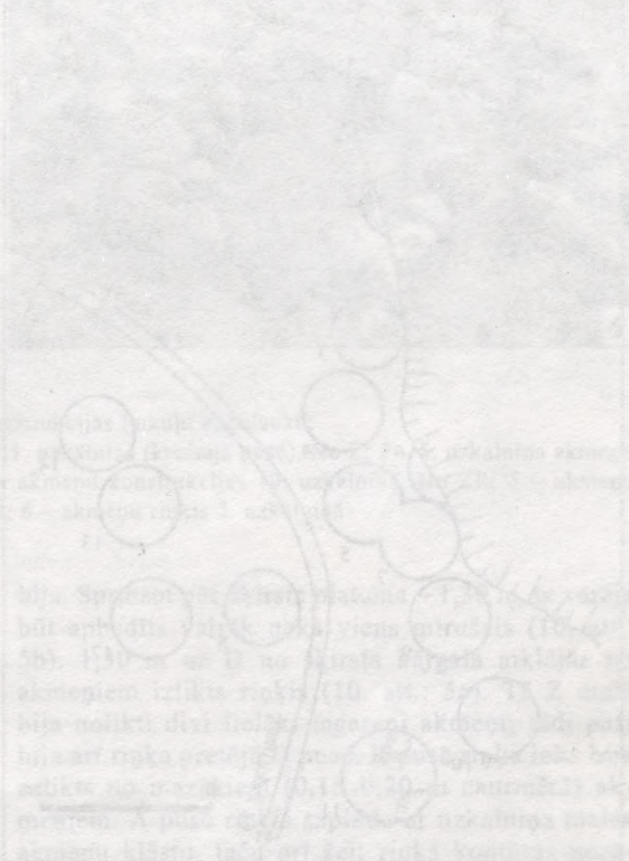
landschaft und teilweise der benachbarten Territorien Kurlands war der König Lammekinus (Lammekinus rex Curoniae), dessen Hauptsitz sich wohl im Burggebiet Normis befunden hat. Der Ortsname Normis, Norme, Normen lässt sich nach der Grenzführung des 14. Jh. mit dem heutigen Schleck identifizieren.

Die Analyse des archäologischen Fundmaterials am Ventaunterlauf zeugt von intensiver wirtschaftlicher Entwicklung, die durch die geographische Lage dieses Gebiets begünstigt wurde. Diese Entwicklung führte zur Bildung von Wirtschafts- und Verwaltungszentren, deren Bedeutung in der Folgezeit weitgehend durch die politischen Ereignisse und

ethnischen Vorgänge beeinflusst und verändert wurde. Die politischen Zentren verlagerten sich im Mittelalter in Richtung der Meeresküste, wobei sie nicht mehr als einige Dutzend Kilometer von den alten entfernt neu entstanden. Das Zentrum des kurischen Winda-Gebiets befand sich ursprünglich in der Nähe von Zlēkas, wo mehrere Burgwälle und dazu gehörige Gräberfelder aufgedeckt worden sind. Im 13.–14. Jh. führten die politischen Ereignisse dazu, dass die 20 km vom Meer entfernte Burg Pilten, wo der Bischof seinen Sitz einrichtete, und die Ordensburg in Ventspils (Windau) zu den Verwaltungszentren dieses Gebietes wurden.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1. Archäologische Denkmäler und Streufunde im Gebiet des Ventaunterlaufs.
- Abb. 2. Lageplan der Siedlung von Zlēku Priednieki während der Grabungen im Jahre 1932.
- Abb. 3. Artefakte, gefunden in der Siedlung Priednieki.
- Abb. 4. Lageplan des Burgwalls Pabērzkalns und der Siedlung Priednieki während der Ausgrabungen in den Jahren 1970 und 1972.
- Abb. 5. Herdstelle in der Siedlung Priednieki.
- Abb. 6. Burgwall Pabērzkalns während der Ausgrabungen.
- Abb. 7. Grabungsprofil des südlichen Erdwalls von Pabērzkalns.
- Abb. 8. Siedlungen am Ventaunterlauf, die in den schriftlichen Quellen des 13.–16. Jh. erwähnt sind.
- Abb. 9. Der Runenstein von der Schonhems Kirche in Gotland.

Andrejs Vasks

BRONZAS LAIKMETA KAPULAUKS PUKUĻOS

Latvijas rietumu daļā arvien vēl ir maz droši lokalizētu bronzas laikmeta pieminekļu. Tajā pašā laikā no visiem Latvijā savrupatrastajiem šī laikmeta bronzas priekšmetiem liela daļa ir atrasta tieši rietumu daļā, īpaši uz rietumiem no Ventas. Tas liecina, ka teritorija nav bijusi vāji apdzīvota un jaunu pieminekļu atklāšana ir nākotnes uzdevums. Tomēr pašreizējā situācijā svarīgi ir apkopot jau esošos, bet vēl nepublicētos izrakumu materiālus, lai tādējādi viestu lielāku skaidrību par bronzas laikmetu Kurzemē. Pie tādiem

pieder arī pilnībā izpētītais uzkalniņu kapulauks Liepājas rajona Bārtas pagastā starp Pukuļu un Stiebru mājām.

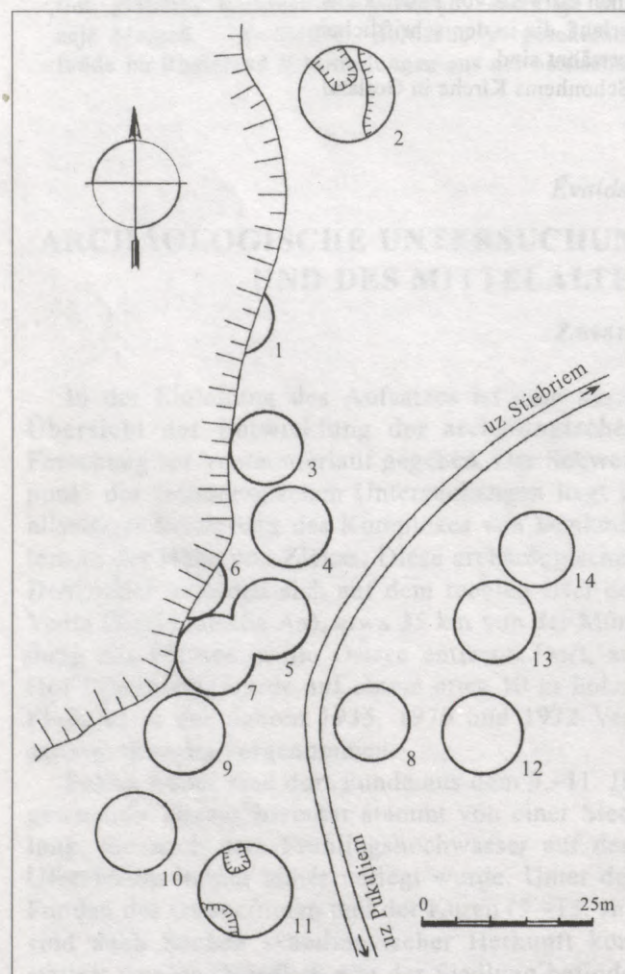
Kapulauku 1962. gadā atklāja arheologs Pēteris Stepiņš, reģistrējot 11 uzkalniņus. Tā kā kapulaukam bīstami tuvu bija pienācis plašs grants karjers, P. Stepiņš izpētīja 1. un 4. uzkalniņu.¹ Abu izpētīto uzkalniņu aprakstus, kapulauka situācijas plānu un 1. uzkalniņa plānu publicēja J. Graudonis.² Datējoši materiāli izrakumos netika iegūti. Ievērojot dažas izpētīto uzkalniņu analogijas ar kapu uzkalniņiem Rucavas Baškos un Cīravas Dārzniekos, J. Graudonis Pukuļu kapulauku attiecināja uz 1. g.t. pr.Kr. otro pusi.³ Kapulauks tika iekļauts valsts aizsargājamo pieminekļu sarakstā.

1976. gadā, apsekojot Liepājas rajona arheoloģiskos pieminekļus, raksta autors konstatēja dramatisku ainu – grants karjers bija vēl vairāk paplašinājies, izpētītā 1. uzkalniņa vieta jau norakta grantī, gandrīz pilnībā norakts 6. uzkalniņš, bet 3., 5. un 7. uzkalniņš daļēji apbērts ar nostumto, grants slāni sedzošo zemi. Lai paglābtu šo svarīgo arheoloģisko pieminekli no pilnīgas iznīcināšanas, tas tika izpētīts raksta autora vadībā laikā no 1979. līdz 1981. gadam.⁴

Attīrot kapulauka teritoriju no kokiem un krūmiem, tika atklāti vēl trīs kapu uzkalniņi (12., 13., 14.). Kapulaukam bija izraudzīta morēnas paugura augstākā vieta, no kuras pavērās plašs skats rietumu un dienvidu virzienā. Uz austrumiem no kapulauka plešas Vārtājas mitrā senleja; pati izbagarētā upe atrodas 0,5 km attālumā. Kapulauku, ko vietējie iedzīvotāji sauc par *Zviedru kapiem*, klāja priežu mežs. Kapu uzkalniņi izvietojās diezgan kompaktā, nedaudz Z-D virzienā izstieptā grupā, aizņemot 130 x 70 m lielu platību (1. att.).

2. UZKALNIŅŠ⁵

Šis vistālāk uz ziemeļiem izvērzītais, savrupais uzkalniņš bija postīts vairāk par citiem. Tā ZR pusē bija dziļš kara laiku ierakums. Norakta arī visa uzkalniņa A mala. Uzkalniņa uzbēruma diametrs lēšams ap 13–14 m, bet augstums – ap 0,6 m. Uzkal-

1. att. Pukuļu uzkalniņu kapulauka situācijas plāns

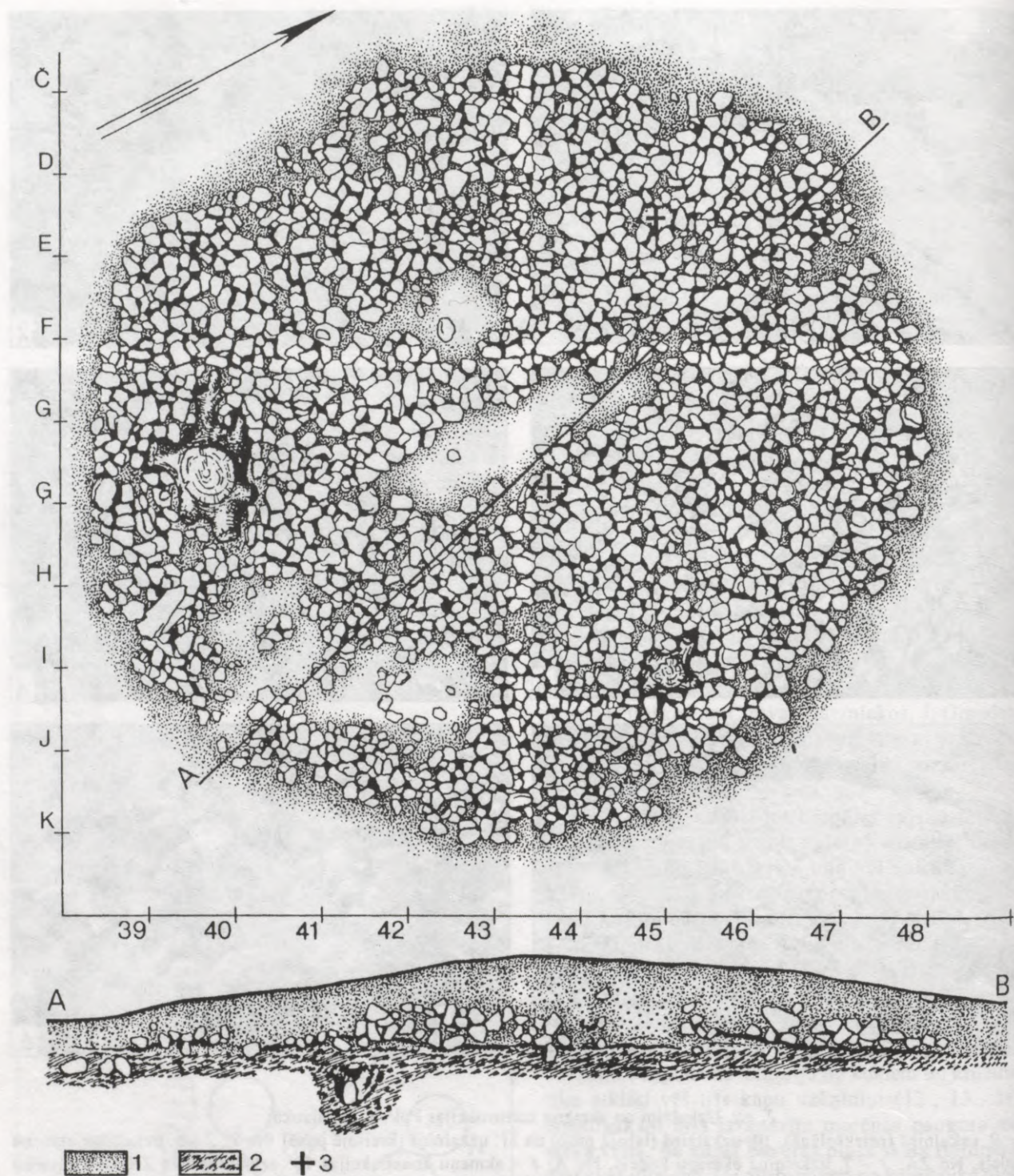

2. att. Uzkalniņi un akmeņu konstrukcijas Pukuļu kapulaukā:

1–9. uzkalniņš (priekšplānā), 10. uzkalniņš (labajā pusē) un 11. uzkalniņš (kreisajā pusē). No Z; 2–5. uzkalniņa akmeņu kodols. No ZA; 3–7. uzkalniņa akmeņu kodols. No A; 4 – akmeņu konstrukcijas 10. uzkalniņā. No ZR; 5 – akmeņu klāsts 3. uzkalniņa pamatā. No ZR; 6 – akmeņu riņķis 2. uzkalniņā

niņam bija 0,3 m biezs zemes uzbērums. Pēc tā norakšanas atklājās 2–3 m plats, uzkalniņa R, D un pa daļai arī postīto A pusi ietverošs akmeņu klāsts. Akmeņi bija likti 1–3 kārtās, ne sevišķi rūpīgi, vietām atstājot pat tukšas spraugas. Uzkalniņa centrālajā daļā akmeņu bija mazāk, un te pamatzemes līmenī atklājās apbedījumu vietas. Z–D virzienā orientētā centrālā apbedījuma (apbedījumu?) šķirsta galvgalu veidoja divi lieli, iegareni, viens otram galā likti akmeņi, bet kājgalu – divi nedaudz mazāki akmeņi. Attālums starp galvgala un kājgala akmeņiem bija 1,80 m. Šķirsta sānmalās akmeņu ne-

bija. Spriežot pēc šķirsta platuma – 1,30 m, te varēja būt apbedīts vairāk nekā viens mirušais (10. att.: 5b). 1,30 m uz D no šķirsta kājgala atklājās no akmeņiem izlikts riņķis (10. att.: 5a). Tā Z malā bija nolikti divi lielāki iegareni akmeņi; tādi paši bija arī riņķa pretējā D pusē. R pusē riņķa loks bija salikts no mazākiem (0,15–0,20 m caurmērā) akmeņiem. A pusē riņķis saplūda ar uzkalniņa malas akmeņu klāstu, taču arī šeit riņķa kontūras norādīja divi lielāki akmeņi. Akmeņu riņķa ietvertā laukuma diametrs bija 0,9 m, riņķa ārējie izmēri – 1,4 x 1,6 m (2. att.: 6). Zīmīgi, ka centrālā šķirsta

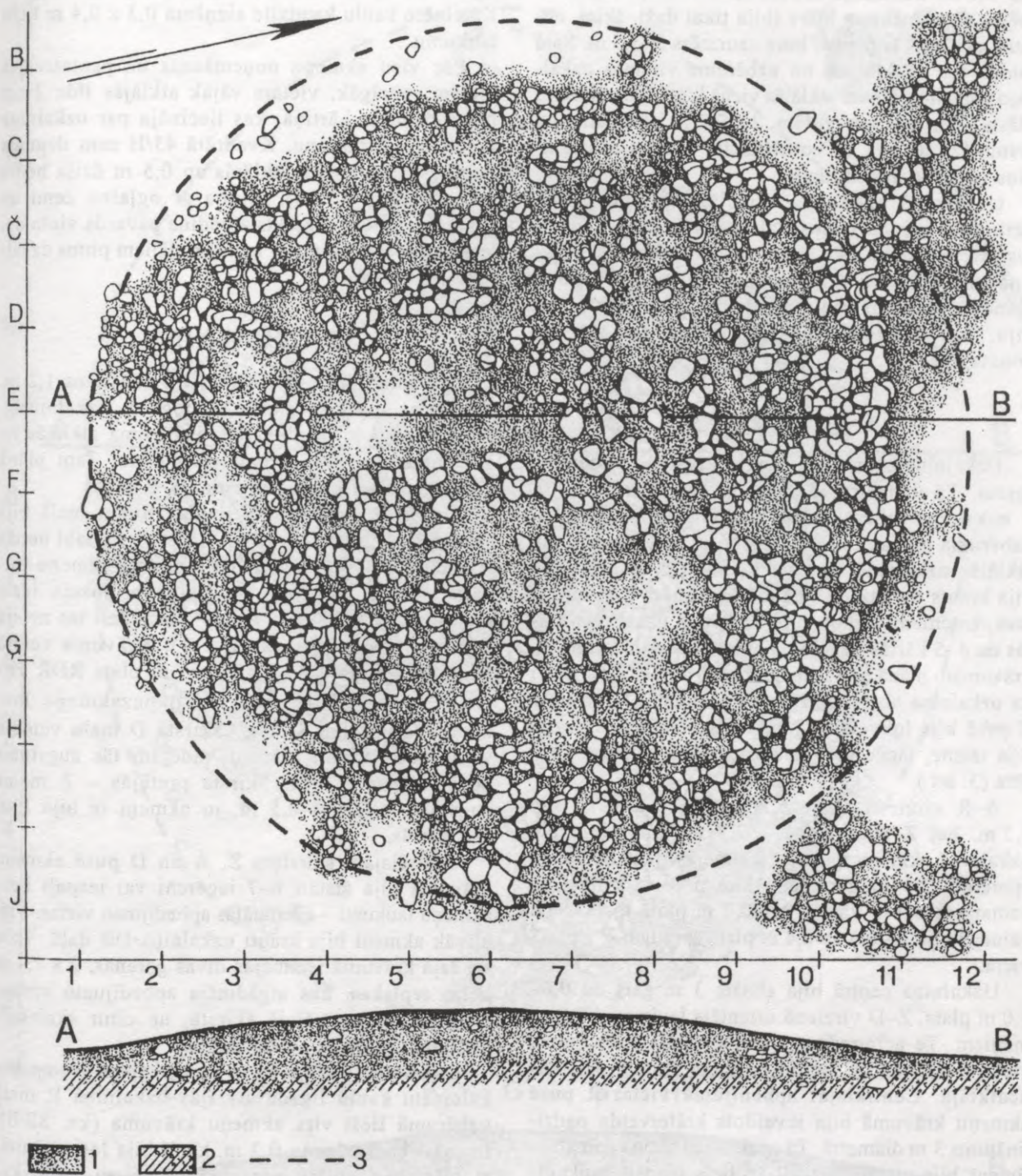

3. att. 5. uzkalniņa plāns un griezum:
 1 – uzbēruma brūnā zeme, 2 – deguma slānis, 3 – ugunskaņi

galvgala un kājgala garenie akmeņi atradās uz vienas Z–D līnijas ar akmeņu riņķa Z un D malu lielajiem akmeņiem.

Akmeņu apļveida konstrukcija atklājās arī 1 m uz ZR no centrālā šķirsta galvgala akmeņiem. Konstrukcijas caurmērs 1,0–1,20 m. Apļveida krāvumam neregulāra forma, tas būvēts diezgan pavisā. Krāvuma vidū neliels laukumiņš bez akmeņiem.

Apbedījumu kauli nebija saglabājušies; neatrada arī kalcinēto kaulu drumstalas. Spriežot pēc akmeņu šķirstu formas un izmēra, centrālajā šķirstā mirušais (mirušie?), domājams, guldīts izstieptā stāvoklī, bet apļveida krāvumi, visticamāk, norāda uz mirušā saliekto pozu. Uzkalniņa pamatā deguma slāni neatklāja.

4. att. 8. uzkalniņa plāns un griezumš:

1 – uzbēruma brūnā zeme, 2 – mālainas grants pamatzeme, 3 – uzkalniņa uzbēruma robeža

3. UZKALNIŅŠ

Šis uzkalniņš atradās starp P. Stepiņa izpētīto 1. un 4. uzkalniņu. Izrakumus sākot, liela daļa uzkalniņa bija apbērtā ar augsnes kārtu, ko buldozers bija atstūmis no blakus esošā karjera, tāpēc tā izmēri – diametrs ap 10 m, augstums ap 0,6 m – ir visai aptuveni.

Zem 0,2 m biezas zemes virskārtas atklājās vietām blīvāks, vietām retāks akmeņu krāvums, kas sedza uzkalniņa nogāzes. Z pusē krāvums bija blīvāks (akmeņi krauti 2–3 kārtās) un tā platums 3 m. D pusē tas bija retāks, ar tukšumiem, taču šeit gar uzkalniņa pamatni iezīmējās ap 6 m garš akmeņu vainaga posms. Tas bez sevišķas rūpības bija krauts no dažāda lieluma akmeņiem 1–3 kārtās; tā platums

0,2–0,8 m. Uzkalniņa uzbēruma centrālajā daļā iezīmējās no akmeņiem brīvs (bija tikai daži, šķiet, nējauši akmeņi) laukums, kura caurmērs 3–3,5 m. Šajā rajonā 0,5 m dziļumā no uzbēruma virsmas uzkalniņa pamatnes līmenī atklājās vienā kārtā liktu akmeņu klāsts. Tam bija neregulāra, 2 x 2,2 m liela četrstūra forma (2. att.: 5). Šī konstrukcija saistīta ar uzkalniņa centrālo apbedījumu.

Uzkalniņa uzbēruma virsējā daļā līdz 0,2 m dziļumam atrada dažus kalcinētu kaulu fragmentus, kā arī kādu sīku māla trauka lausku ar aukliņas nospiedumu. Uzbēruma dziļākajos slāņos un akmeņu konstrukciju līmenī kalcinēto kaulu nebija. Arī deguma slāni uzkalniņa pamatā nekonstatēja.

5. UZKALNIŅŠ

Uzkalniņam bija labi saglabājusies pussfēriskā forma. Tā diametrs 12 m, augstums 1 m. D pusē 5. uzkalniņa uzbēruma bija saplūdis ar 7. uzkalniņa uzbēruma pamatni. Zem 0,3–0,6 m biežā uzbēruma atklājās uzkalniņa akmeņu kodols (2. att.: 2). Tas bija krauts no dažāda lieluma (caurmērā 0,1–0,3 m) laukakmeņiem, liekot tos 1–2 kārtās uzkalniņa malās un 4–5 kārtās uzkalniņa centrālajā daļā. Akmeņu krājumam plānā bija ieapaļa forma. Tomēr jāpiezīmē, ka uzkalniņa akmeņu krāvuma perimetra līnija tikai Z pusē bija lokveida. D pusē atsevišķos posmos tā bija taisna, tāpēc krājumam te plānā stūraina kontūra (3. att.).

A–R virzienā akmeņu krāvuma caurmērs bija 8,5 m, bet Z–D virzienā – 9,5 m. Blīvi krautajā uzkalniņā akmeņu vainags iezīmējās tikai DA malā apmēram 2,5 m garumā. Akmeņi te bija likti uz pamatzemes 1–2 kārtās 0,3–0,7 m platā joslā. Šajā vainagā bija atstāta ap 0,4 m plata sprauga – “ieejas” vieta.

Uzkalniņa centrā bija atstāts 3 m garš un 0,6–1,0 m plats, Z–D virzienā orientēts laukums bez akmeņiem. Te acīmredzot bijusi centrālā apbedījuma vieta, kurā gan ne kaulu, ne koka šķirsta paliekas neatklāja. Centrālajai apbedījuma vietai R pusē akmeņu krājumā bija izveidots krāterveida padziļinājums 3 m diametrā. Tā apakšā uzkalniņa pamatnes līmenī bija atstāts 1 x 1,2 m liels ieapaļš laukums bez akmeņiem. Divi līdzīgi ieapaļi bezakmeņu laukumi ap 1 m diametrā bija arī uzkalniņa DA malā pie “ieejas”.

Šie bezakmeņu laukumi saistāmi ar skeletapbedījumiem, kuru pēdas bija pilnībā iznīkušas. 5. uzkalniņā atklāja arī ugunskaļus. Tie bija ierakti vai izkaisīti uzkalniņa uzbērumā. Jau uzbēruma virsējā slānī uzkalniņa DR malā trīs vietās atrada kalcinēto kaulu drumstalas. Tādas bija arī uzkalniņa centrālajā daļā. Atklāja arī divas kalcinētu kaulu ligzdas. Viena no tām atklājās uzkalniņa ZR daļā 0,7 m dziļā bedrē, kas bija izrakta līdz akmeņu krājumam. No sārta izlasītie kalcinētie kaulu gabaliņi bija sabērti 0,2 x 0,2 m lielā kaudzītē. Otra kaulu

ligzda atklājās uzkalniņa centrā 0,35 m dziļumā. Kalcinēto kaulu kaudzīte aizņēma 0,3 x 0,4 m lielu laukumu.

Pēc visu akmeņu noņemšanas uz pamatzemes vietām spēcīgāk, vietām vājāk atklājās līdz 2 cm bieza deguma kārtiņa, kas liecināja par uzkalniņa vietas izdedzināšanu. Kvadrātā 43/H zem deguma kārtiņas pamatzemē atklājās ap 0,5 m dziļa bedre (tās diametrs 0,7 m), pildīta ar ogļainu zemi un pāris akmeņiem. Objekts atgādina pavarda vietu un, iespējams, ir saistāms ar uguns rituāliem pirms uzkalniņa uzcelšanas.

7. UZKALNIŅŠ

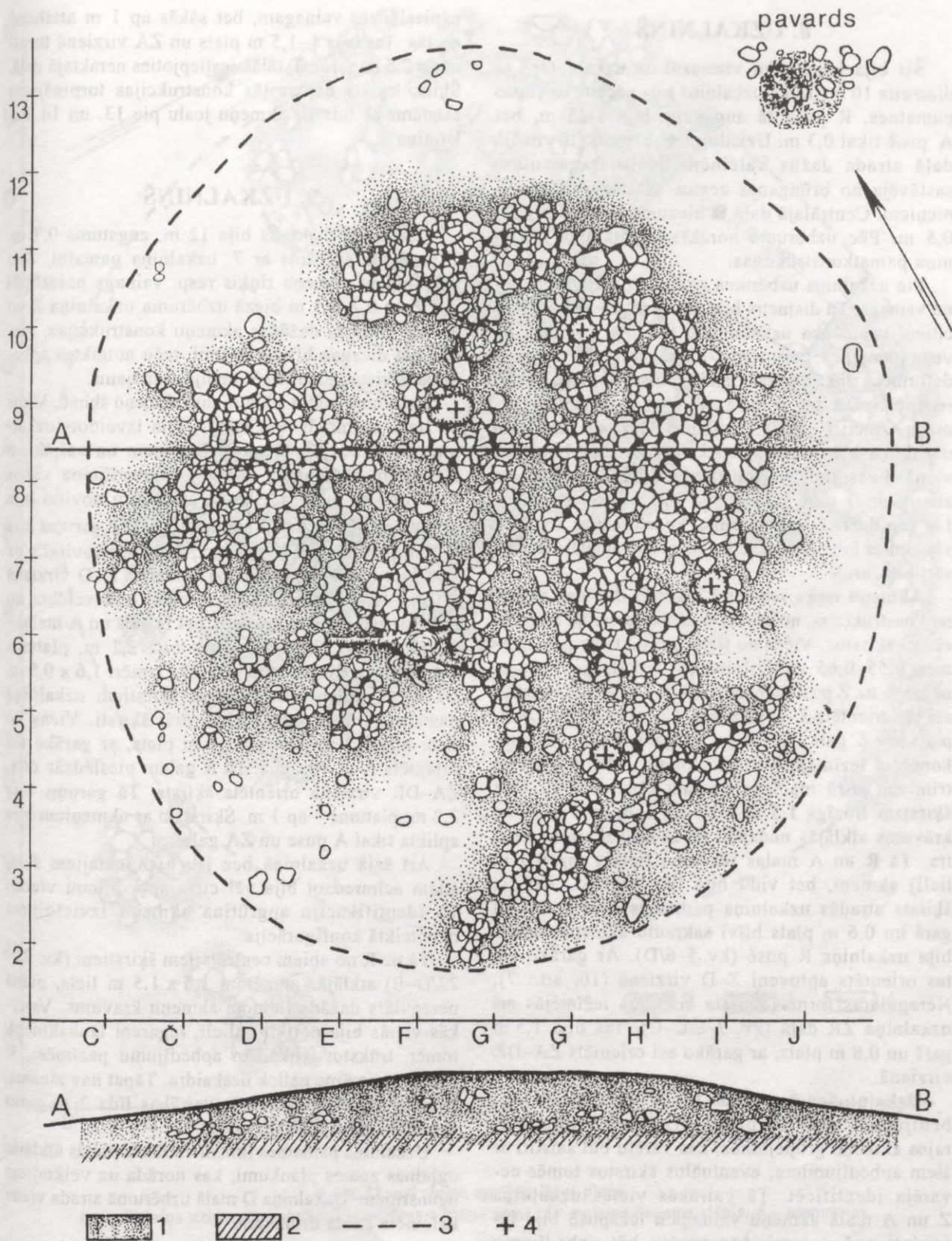
Uzkalniņa diametrs bija 12 m, augstums 1,2 m. Uzkalniņa uzbūve gandrīz analoga 5. uzkalniņam. Zem 0,4–0,7 m biežā zemes uzbēruma atklājās no akmeņiem krautais uzkalniņa kodols. Tam plānā gandrīz apaļa forma, diametrs 8,5–9 m.

Vienlaidu krāvuma dienvidaustrumu malā bija atstāta 1,6 m plata sprauga – “ieeja”. Pa labi no tās iezīmējās 0,8–0,9 m plats un 2 m garš akmeņu vainaga posms. 2,5 m garš vainaga posms iezīmējās arī pa kreisi no “ieejas”, taču šeit tas nebija lokveida, bet taisns (2. att.: 3). Krāvuma centrā atklājās 3 m garš un 0,45–0,65 m plats RDR virzienā orientēts (azimuts 245°) bezakmeņu laukums – centrālais šķirsts. Šķirsta D malu veidoja vienā kārtā krauti akmeņi, tādējādi tās augstums nepārsniedza 0,2 m. Šķirsta pretējās – Z malas augstums bija 0,4–0,5 m, jo akmeņi te bija likti 2–3 kārtās.

Centrālajam šķirstam Z, A un D pusē akmeņu krājumā bija atstāti 6–7 iegareni vai ieapaļi bezakmeņu laukumi – eventuālās apbedījumu vietas. Visblīvāk akmeņi bija krauti uzkalniņa DR daļā. Taču arī šajā krājumā iezīmējās divas garenas, 2 x 1,3 m lielas ieplakas, kas atgādināja apbedījumu vietas. Diemžēl ne centrālajā šķirstā, ne citur skeletapbedījumu pazīmes nekonstatēja.

Uzkalniņā atklāja divus ugunskaļus. Kompakta kalcinētu kaulu ligzda atklājās uzkalniņa R malā uzbērumā tieši virs akmeņu krāvuma (kv. 30/B). Ligzdas caurmērs ap 0,2 m, kauli bija ļoti sadrumstaloti, bez ogļišu piejaukuma. Otru ugunskaļu uzkalniņa D daļā norādīja 0,5 x 0,6 m platībā izklaidētu kalcinētu kaulu drumstalas 0,10 m dziļumā (kv. 30/D). Bez šiem diviem drošajiem ugunskaļiem kalcinētu kaulu atsevišķus fragmentus 2–3 m² platībā atrada arī uzkalniņa DA daļā. Visi kalcinēto kaulu atradumi koncentrējās uzkalniņa D pusē, kur varēja būt apbedīti 3–4 sadedzināti mirušie.

Pēc akmeņu noņemšanas uz pamatzemes atklājās deguma slānis. Krāvuma apakšējiem akmeņiem dažkārt bija melnas apakšas. Tas liecina, ka akmeņi krauti tūlīt pēc vietas izdedzināšanas. Deguma slānis bija plāns – vietām tikko jaušams, vietām spēcīgāks, tomēr tas nesasniedza pat 1 cm biezumu.

5. att. 10. uzkalniņa plāns un griezum:

- 1 – uzbēruma brūnā zeme, 2 – mālainas grants pamatzeme,
 3 – uzkalniņa uzbēruma robeža, 4 – ugunskapi

8. UZKALNIŅŠ

Šis bija kapulauka vismazākais uzkalniņš – tā diametrs 10 m. Tā kā uzkalniņš bija uzcelts uz slīpas pamatnes, R pusē tā augstums bija 1,25 m, bet A pusē tikai 0,3 m. Uzkalniņa uzbērums (tā virsējā daļā atrada dažus kalcinētu kaulu fragmentus) sastāvēja no brūnganas zemes ar atsevišķiem akmeņiem. Centrālajā daļā tā biežums sasniedza 0,4–0,5 m. Pēc uzbēruma norakšanas atklājās uzkalniņa pamatkonstrukcijas.

Pie uzkalniņa uzbēruma pamatnes atklājās akmeņu vainags. Tā diametrs bija 8,5–9 m, un atšķirībā no citiem kapulauka uzkalniņiem tas bija izveidots pa visu pamatnes perimetru. Vainagam bija nedaudz deformēta riņķa forma. Gandrīz taisni vainaga posmi iezīmējās DA un Z malā. Vainagam izmantoto akmeņu izmēri (0,15–0,30 m) bija tādi paši kā citām uzkalniņa konstrukcijām. Akmeņi vainagā bija likti vienā–divās rindās, parasti vienā kārtā, dažkārt ar atstarpēm. D pusē vainagā bija 1,10 m garš pārrāvums. Lai gan daži akmeņi šeit bija, konstrukcijas kopējais veidojums līdzīgs citos uzkalniņos redzamajai “ieejas” vietai (4. att.).

Akmeņu riņķa iekšpusē atklājās dažādas akmeņu konstrukcijas, no kurām tikai dažas varēja identificēt kā šķirstus. Viens no tiem izveidots uz pamatzemes 0,55–0,65 m dziļumā no uzkalniņa virsmas nedaudz uz Z pusi no centra (kv. 7–9/E–F). Ar garāko asi tas orientēts Z–D virzienā. Tā garums bija 1,8 m, platums Z galā 1,0 m un D galā 0,8 m. Šķirsta kontūras iezīmēja 8 prāvi akmeņi – katrā galā pa trim un katrā malā pa vienam (10. att.: 4). Cits šķirstam līdzīgs 1,5 m plats un 1 m garš akmeņu krāvums atklājās nedaudz uz D no uzkalniņa centra. Tā R un A malas iezīmēja lielāki (ap 0,3 m lieli) akmeņi, bet vidū bija likti mazāki. Arī šis šķirsts atradās uzkalniņa pamatnes līmenī. 1,3 m garš un 0,6 m plats blīvi sakrautu akmeņu šķirsts bija uzkalniņa R pusē (kv. 5–6/D). Ar garāko asi tas orientēts aptuveni Z–D virzienā (10. att.: 7). Neregulāras formas šķirsta kontūras iezīmējās arī uzkalniņa ZR daļā (kv. 7–8/C–Ķ). Tas bija 1,5 m garš un 0,8 m plats, ar garāko asi orientēts ZA–DR virzienā.

Uzkalniņā acīmredzot bijuši vēl vairāki apbedījumi, taču tie pilnīgi iznīkuši. Neregulārajos akmeņu grupējumos, kas varētu būt saistīti ar šiem apbedījumiem, eventuālus šķirstus tomēr nevarēja identificēt. Tā vairākās vietās uzkalniņa Z un A malā akmeņu vainagam iekšpusē bija izveidoti nožogojumi, kas varētu būt apbedījumu vietas.

Samērā blīvi krautu akmeņu josla (tās platums 0,8–1,5 m) pieslēdzās uzkalniņa Z malas vainagam no ārpuses. Akmeņi atklājās tūlīt zem velēnas. Šī ZR virzienā vērsta akmeņu josla bija izsekojama 3,5 m garumā. Tālāk tā, iespējams, turpinājās neizpētītajā teritorijā. Diezgan blīvs akmeņu klājums ārpus akmeņu vainaga atsedzās arī uzkalniņa A pusē. Klājums gan

nepieslēdzās vainagam, bet sākās ap 1 m attālumā no tās. Tas bija 1–1,5 m plats un ZA virzienā turpinājās 2,5 m garumā, tālāk iestiepjoties neraktajā daļā. Šķiet, ka šīs neparastās konstrukcijas turpinājums saistāms ar līdzīgu akmeņu joslu pie 13. un 14. uzkalniņa.

9. UZKALNIŅŠ

Uzkalniņa diametrs bija 12 m, augstums 0,7 m. Z pusē tas saskārās ar 7. uzkalniņa pamatni. Šim uzkalniņam akmeņu riņķis resp. vainags neiezīmējās. Zem 0,2–0,3 m biežā uzbēruma uzkalniņa Z un R daļā atklājās dažādas akmeņu konstrukcijas, vietām pat diezgan blīvi krāvumi, taču noteiktas apbedījumu vietas identificēt nebija iespējams.

Uzkalniņa centrā atklājās divi akmeņu šķirsti. Viens no tiem, acīmredzot senākais, bija izveidots uzkalniņa pamatnes līmenī no 8 lielākiem un vairākiem mazākiem akmeņiem, iezīmējot apbedījuma vietas kontūru (10. att.: 3). Šķirsts ar nelielu novirzi bija orientēts Z–D virzienā (azimuts 10°). Tā garums bija 1,8 m, platums 0,9 m. Virs tā, nedaudz novirzīts uz DR, bija otrs šķirsts, precīzi orientēts Z–D virzienā (10. att.: 1). Tā Z gals un R mala bija veidota no lieliem, gariem akmeņiem, bet D gals un A mala – no mazākiem. Šķirsta garums bija 2,1 m, platums 1 m, bet akmeņu ietvertā laukuma izmēri 1,6 x 0,5 m. Uz D no abiem centrālajiem šķirstiem uzkalniņa pamatnes līmenī atklājās vēl divi šķirsti. Viens no tiem bija 2,2 m garš un 1,2 m plats, ar garāko asi orientēts A–R virzienā. Tā R galam pieslēdzās otrs, ZA–DR virzienā orientēts šķirsts. Tā garums bija 2,2 m, platums – ap 1 m. Šķirstam ar akmeņiem bija aplikta tikai A puse un ZA gals.

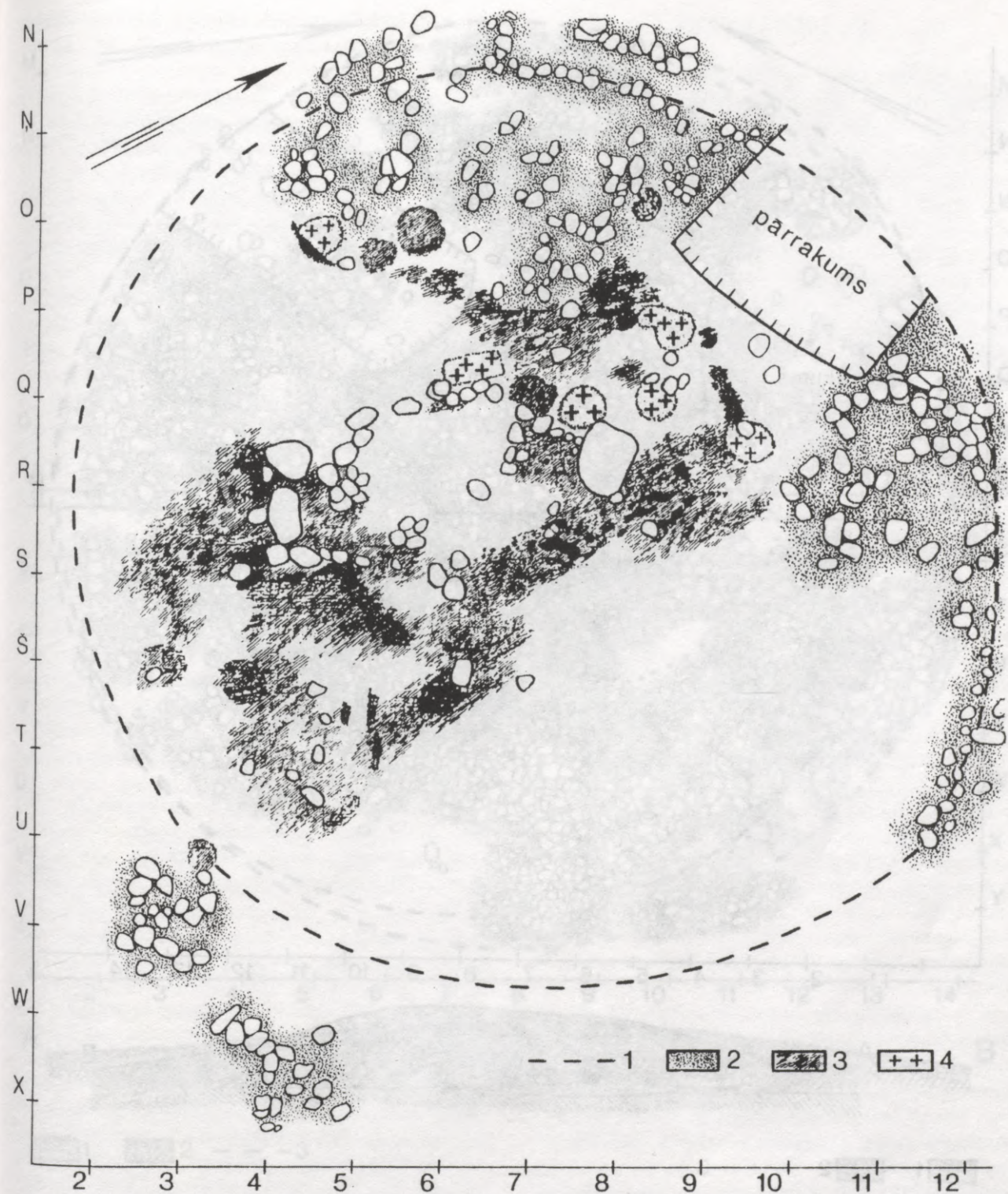
Arī šajā uzkalniņā bez jau pieminētajiem šķirstiem acīmredzot bija vēl citas apbedījumu vietas. To identifikāciju apgrūtināja akmeņu izvietojuma nenoteiktā konfigurācija.

Tā uz R no abiem centrālajiem šķirstiem (kv. 21–22/D–E) atklājās apmēram 1,5 x 1,5 m liels, plānā neregulārs dažāda lieluma akmeņu krāvums. Vairākās vietās bija nolikti palieli, iegareni laukakmeņi, tomēr, trūkstot jebkādam apbedījumu pazīmēm, šī krāvuma nozīme paliek neskaidra. Tāpat nav zināms, kādiem nolūkiem veidotas vairākas līdz 2 m garas akmeņu rindas (šķirstu malas?).

Uzkalniņa pamatnes līmenī vairākās vietās atklājās ogļainas zemes plankumi, kas norāda uz veiktajiem ugunsritiem. Uzkalniņa D malā uzbērumā atrada vienu kalcinēta kaula drumstalu.

10. UZKALNIŅŠ

Pēc ārējā izskata šis bija viens no visizteiktīgākajiem uzkalniņiem kapulaukā (2. att.: 1). Tā diametrs 12 m, augstums 1 m. Pēc 0,3–0,4 m biežā uzbēruma norakšanas izrādījās, ka akmeņu vainags izbūvēts tikai D malā 5,5 m garā posmā, kur to veidoja gandrīz taisnā līnijā 1–3 rindās krautu

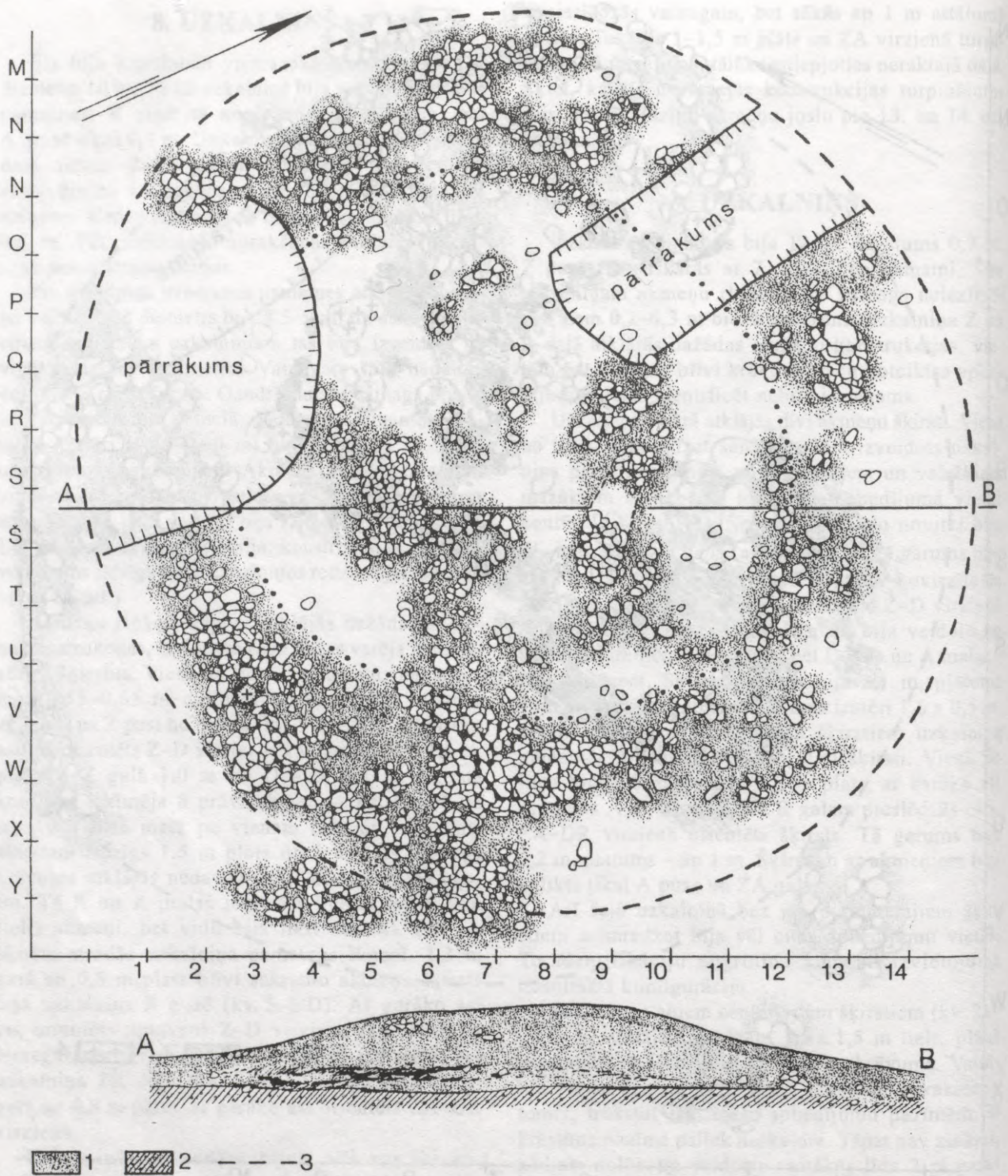
6. att. 11. uzkalniņa agrākās fāzes plāns:

1 – uzkalniņa uzbēruma robeža, 2 – uzbēruma brūnā zeme, 3 – ogļains deguma slānis, 4 – ugunskaņi

akmeņu josla (2. att.: 4). Centrālajā daļā atklājās blīvi krauts uzkalniņa akmeņu kodols. Tas bija plānā ieapaļš, 7,5–8 m diametrā, un tajā bija atstāti 5–6 laukumi bez akmeņiem. Šiem laukumiem bija neregulāra, iegarena (līdz 1,5–1,6 m), bet divos gadījumos ieapaļa (diametrs 0,8 m) forma (5. att.). Ievērojot analogijas ar 5. un 7. uzkalniņu, šos

bezakmeņu laukumus var uzskatīt par apbedījumu vietām. Pašu apbedījumu paliekas nebija saglabājušās.

Uzkalniņa uzbērumā atklāja četrus ugunskaņus. Pirmais ugunskaņš atklājās uzkalniņa centrā (kv. 9/F) 0,15 m dziļumā. Kalcinēto kaulu nebija daudz. Vairāk tie koncentrējās 0,10 x 0,10 m

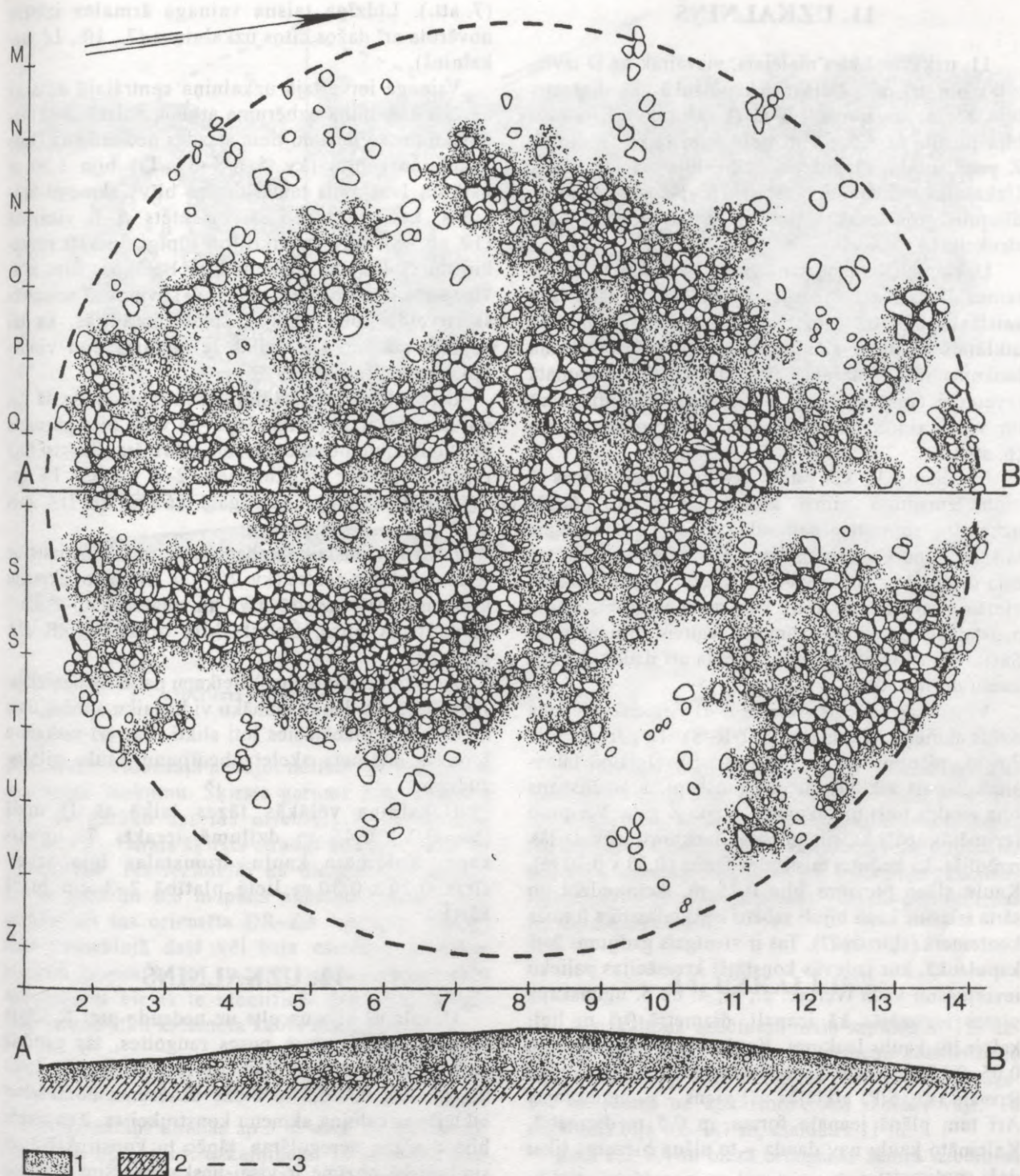

7. att. 11. uzkalniņa vēlākās fāzes plāns un griezum:

1 – uzbēruma brūnā zeme, 2 – mālainas grants pamatzeme (zem deguma slāņa),
3 – uzkalniņa vēlākās fāzes uzbēruma robeža

lielā laukumīnā, lai gan atsevišķas kalcinētu kaulu drumstalas bija izkliedētas visā uzkalniņa DR daļā. Otrais ugunskauss bija ierakts ap 2 m uz A no pirmā. Tas atklājās 0,10 m dziļumā 0,20 x 0,45 m lielā laukumā. Kalcinētie kauli bija jaukti ar zemi, un visa šī slāņa biezums bija tikai daži centimetri. Trešais ugunskauss atklājās uzkalniņa DA daļā

(kv. 7/H) 0,25 m dziļumā. Kalcinētie kauli bija 5 cm biezā slānī un aizņēma 0,25 x 0,45 m lielu laukumu. Ceturtais ugunskauss bija ierīkots uzkalniņa D malā (kv. 4–5/G) 0,10 m dziļumā. Kalcinētie kauli bija jaukti ar zemi 5–10 cm biezā slānī, tomēr, tāpat kā iepriekšējās kaulu ligzdās, ogļīšu nebija. Nevienam no šiem ugunskaupiem ne kapa bedru,

8. att. 12. uzkalniņa plāns un griezumš:

1 – uzbēruma brūnā zeme, 2 – mālainas grants pamatzeme,
3 – uzkalniņa uzbēruma robeža

ne šķirstu vai cita veida konteineru pazīmes netika novērotas.

Deguma slānis 10. uzkalniņa pamatā netika konstatēts. Uz ZA no uzkalniņa tā uzbēruma ārpusē zem velēnas kārtas atklāja no akmeņiem krautu pavardu. Tā diametrs bija 1 m, daudzi akmeņi bija stipri izdeguši, sabirzuši zvirgzdos un sajauku-

šies ar ogļainu zemi. Tā kā pavards atradās tieši pie uzkalniņa, tas, domājams, izmantots bērnu un mirušo pieminēšanas rituālu laikā. Nekur citur kapulaukā līdzīgus pavardus pie uzkalniņiem neatklāja (izņēmums ir 5. uzkalniņš, bet tur eventuālā pavarda vieta atklājās zem uzkalniņa pamatzemē).

11. UZKALNIŅŠ

11. uzkalniņš bija malējais, visvairāk uz D izvirzītais un arī pats lielākais kapulaukā. Tā diametrs bija 15 m, augstums 1,3 m (2. att.: 1). Uzkalniņš bija postīts ar 2,5 x 4 m lielu kara laika ierakumu Z pusē; plaša, aizmilzusi bedre bija arī DR malā. Uzkalniņā atklāja divdesmit 15.–16. gs. pēcapbedījumus. Tos ierokot, postītas dažas akmeņu konstrukcijas.

Uzkalniņa izmantošanā bronzas laikmetā izšķiram divas fāzes – agrākā un vēlākā. Agrākā fāze saistās ar sākotnējo uzkalniņa izveidi. Visā platībā atklātais deguma slānītis liecināja par uzkalniņa laukuma izdedzināšanas rituālu. Uzkalniņa pamatā izveidots akmeņu vainags apmēram 9 m diametrā no vienā rindā un vienā kārtā liktiem akmeņiem (6. att.).

Iespējams, ka vēl pirms vainaga izveidošanas šī vieta izmantota mirušo kremācijai. Uz to norāda uzkalniņa centrālajā daļā atklātais 2,5 x 6 m lielais taisnstūrains ogļainais laukums. Ar garāko asi tas bija orientēts Z–D virzienā. Deguma slāņa biezums vietām sasniedza 0,20 m. Pamatzemes grants slānis augstajā temperatūrā vietām bija ieguvis sārtu nokrāsu. Sārta vietas ogļainajā zemē atrada arī daudz degušu kaulu drumstalu.

Virš šī sārta vietas atklājās Z–D virzienā orientēts ovāls akmeņu šķirsts (kv. 5–7/R–S). Tā garums bija 2,6 m, platums 1,4 m (10. att.: 6). Ogļainā taisnstūra Z galā atklājās pieci ugunskaņi. 1. ugunskaņš bija ierakts tieši pie akmens šķirsta Z gala. Virspusē iezīmējās apaļš kalcinētu kaulu laukums, taču dziļāk izrādījās, ka bedrītei taisnstūra forma (0,20 x 0,30 m). Kaulu slāņa biezums bija 0,15 m. Acīmredzot no sārta izlasītie kauli bijuši sabērti kādā taisnstūra formas konteinerā (šķirstiņā?). Tas ir vienīgais gadījums šajā kapulaukā, kur izdevās konstatēt kremācijas palieku ievietošanu kādā tvertnē. 2., 3., 4. un 5. ugunskaņa vietas iezīmējās kā ieapaļi, diametrā 0,5 m lieli kalcinētu kaulu laukumi. Kaulu slāņa biezums bija 0,05–0,15 m. Nedaudz atstatu no pārējiem uzkalniņa R malā (kv. 5/P) atklājās vēl viens – 6. ugunskaņš. Arī tam plānā ieapaļa forma ap 0,5 m diametrā. Kalcinēto kaulu nav daudz – to slāņa biezums tikai daži centimetri.

Rajonā ap uzkalniņa centru brūnganajā zemē atklājās vairākas stabu bedres 0,3–0,5 m diametrā. To dziļums pamatzemē bija 0,2–0,3 m. Šo eventuālo stabu nozīme nav skaidra. Citos uzkalniņos šādas bedres neatklāja. Agrās fāzes laikā tika uzbērts 0,8–0,9 m augsts uzbērums un uzkalniņa diametrs bija ap 10–11 m.

Uzkalniņa izmantošanas vēlākā fāze ir saistīta ar tā paplašināšanu. Visapkārt uzkalniņam izveidoja jaunu vainagkrāvumu. Tā ārējais diametrs bija 12–13 m. DA daļā, kur vainaga krāvums bija ap 3 m plats, atstāta ap 0,3 m plata sprauga – “ieejas” vieta. Raksturīgi, ka šajā posmā krāvumam ir neliels izvirzījums, kura ārmala veido gandrīz taisnu līniju

(7. att.). Līdzīga taisna vainaga ārmalas izbūve novērota arī dažos citos uzkalniņos (7., 10., 14. uzkalniņš).

Vainaga ietvertajā uzkalniņa centrālajā daļā uz agrākā uzkalniņa uzbēruma atklāja vairākus akmeņu šķirstus. Viens no tiem atradās nedaudz uz D no uzkalniņa centra (kv. 5–6/S–Š). Tas bija 1,80 m garš un 1 m plats taisnstūrains blīvs akmeņu krāvums, kas ar garāko asi orientēts A–R virzienā (10. att.: 8). Akmeņi likti ļoti rūpīgi, turklāt mazākie dūres lieluma akmeņi ķīlē lielākos. Šim krāvumam A pusē iezīmējās kāda Z–D virzienā orientēta šķirstveida konstrukcija. Tomēr izrādījās, ka tai nejaušs raksturs, jo dziļāk te atklājās divi viduslaiku apbedījumi.

Otrs līdzīgs, no uzkalniņa centra nedaudz uz ZA novietots šķirsts (kv. 9–10/S–T) vidū bija pārrakts ar viduslaiku pēcapbedījumu. Arī šis šķirsts bija rūpīgi nokrauts ar akmeņiem 2–3 kārtās. Tā garums 2,50 m, platums ZR galā 0,65 m, bet DA galā 0,90 m.

Ierokot viduslaiku apbedījumu, postīts šķirsts uz R no uzkalniņa centra (kv. 7/P–Q). Blīvajam akmeņu krāvumam (tā garums 1,75 m, platums ap 0,5 m) izpostīta A puse. Šķirsts bija orientēts ZR–DA virzienā.

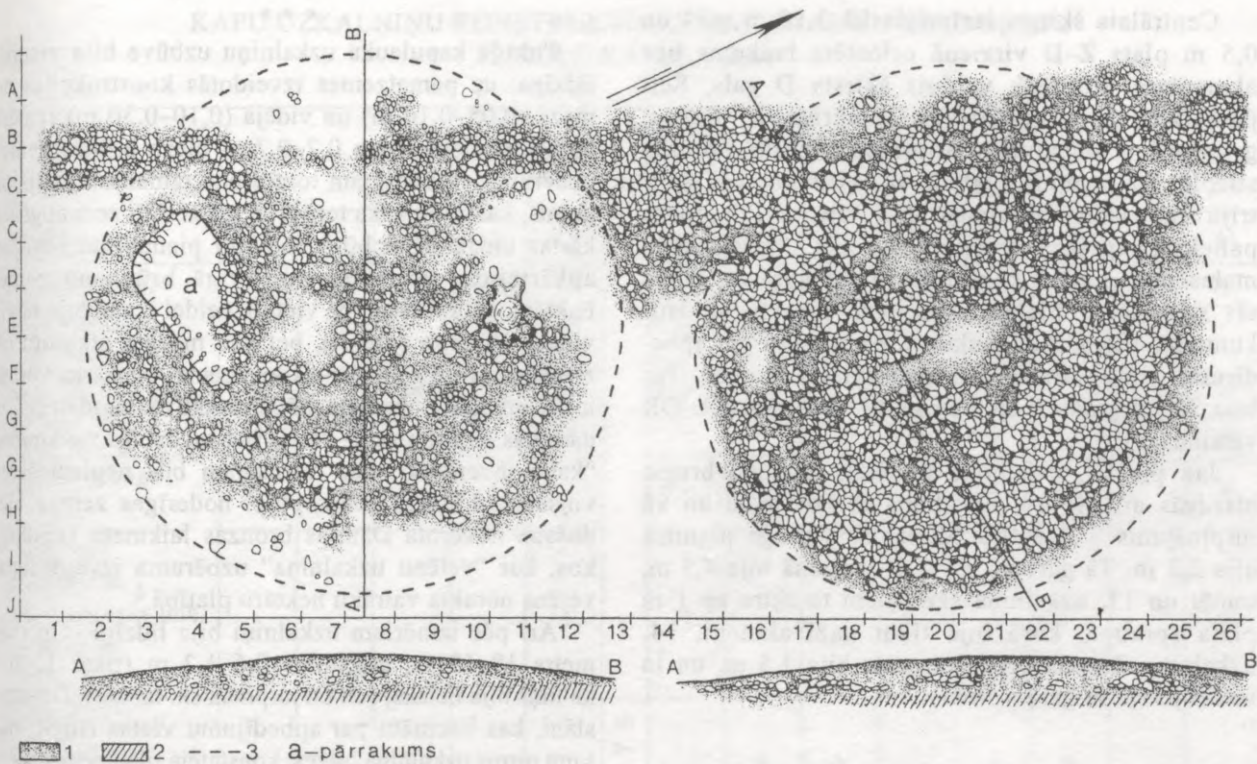
Ar šķirstiem saistītu skeletkapu paliekas neatklāja. Jāpiezīmē, ka daudz jaunāko viduslaiku apbedījumu kauli bija saglabājušies ļoti slikti. Tas arī izskaidro bronzas laikmeta skeletapbedījumu kaulu pilnīgo zudumu.

Uzkalniņa vēlākās fāzes laikā tā D malā (kv. 3/V) 0,45 m dziļumā ierakts 7. ugunskaņš. Kalcinēto kaulu drumstalas bija izkaisītas 0,20 x 0,30 m lielā platībā 2–3 cm biezā kārtā.

12. UZKALNIŅŠ

Uzkalniņš bija uzcelts uz nedaudz pret R slīpas virsmas, tāpēc, no A puses raugoties, tas gandrīz neizcēlās. Uzkalniņa diametrs bija 12 m, augstums 0,8 m. Pēc 0,4–0,5 m biezā uzbēruma norakšanas atklājās uzkalniņa akmeņu konstrukcijas. Tās tomēr bija diezgan neregulāras, tāpēc to konstruktīvā un simboliskā nozīme ir visai neskaidra. Šim uzkalniņam nebija nekādu vainaga pazīmju. Tā centrālo daļu no trim pusēm norobežoja vairāki garenī akmeņu krāvumi. DA pusē 2–3 kārtās liktu akmeņu krāvums bija 5 m garš un vidēji 1,5 m plats. Pretējā ZR pusē krāvums veidots paviršāk, tā garums bija 4 m, platums ap 1 m. ZA pusē blīvs, 1,20 m plats krāvums bija ap 3 m garš. DR pusē bija tikai izklīdētu akmeņu grupas. Šo trīs krāvumu kopējā konfigurācija plānā iezīmēja neregulāru četrstūri, kura garākā ass bija orientēta ZR–DA virzienā (8. att.).

Akmeņu krāvumu ierobežotajā teritorijā varēja identificēt divus akmeņu šķirstus. Pirmais šķirsts atradās nedaudz uz R no uzkalniņa centra (kv. 6–8/Q–R). Tas veidots no vidēja lieluma lauk-

9. att. 13. un 14. uzkalniņa plāns un griezumš:

1 – uzbēruma brūnā zeme, 2 – mālainas grants pamatzeme, 3 – uzkalniņa uzbēruma robeža

akmeņiem, vidusdaļā atstājot nelielu, ar akmeņiem nenosegtu laukumu. Šķirsta garums 2 m, platums 1 m; ar garāko asi tas orientēts Z–D virzienā (10. att.: 2). Otrais šķirsts atradās nedaudz uz D no iepriekšējā. Tas iezīmējās kā diezgan neregulārs, 1,8 m garš un 0,8 m plats akmeņu krāvums. Ar garāko asi tas orientēts DR–ZA virzienā. Uzkalniņa centrālajā daļā vēl bija vairākas mazākas akmeņu grupas, kā arī atsevišķi tukši laukumi, taču apbedījumu vietas te identificēt nevarēja. Uzkalniņā atrada sīku kalcinēta kaula drumstalu.

13. UZKALNIŅŠ

Šis uzkalniņš atradās ap 5 m uz Z no 12. uzkalniņa cieši blakus 14. uzkalniņam. Tā pamatvirsmai bija kritums DR virzienā, tāpēc no šīs puses uzkalniņš izcēlās labāk, un tā augstums bija 0,8 m. No pretējās ZA puses uzkalniņa augstums bija tikai 0,45 m. Uzkalniņa diametrs bija 12 m.

Pēc 0,4 m biežā uzbēruma norakšanas uzkalniņa pamatā atklājās akmeņu konstrukcijas. Uzkalniņš bija bez akmeņu vainaga. Varbūt par vainaga pazīmi var uzskatīt taisnā līnijā liktu 10–12 akmeņu rindu uzkalniņa ZA malā. Tās garums bija 2,2 m. Uzkalniņa centrālajā daļā akmeņi bija likti vienā kārtā; 2–3 kārtās krautu akmeņu grupas atklājās tikai dažās vietās. Pēc neregulārā akmeņu izvietojuma konkrētas apbedījumu vietas identificēt nevarēja. Uzmanību saista ap 2 m gara taisnā līnijā liktu akmeņu rinda, kas sākās uzkalniņa ZA malā un bija vērsta pret centru (9. att.).

Uzkalniņa R pusē tūdaļ zem velēnas atklājās akmeņu bruģis, kas ap 1 m platā joslā šķērsoja uzkalniņa malu. Bruģis sākās ārpus izrakumu laukuma (tā DR galu fiksēja pie 8. uzkalniņa) un turpinājās pie 14. uzkalniņa. Šķērsojot 13. uzkalniņa pamatnes rajonu, akmeņu josla pārtrūkst – un tās gali noliecas uz uzkalniņa centru.

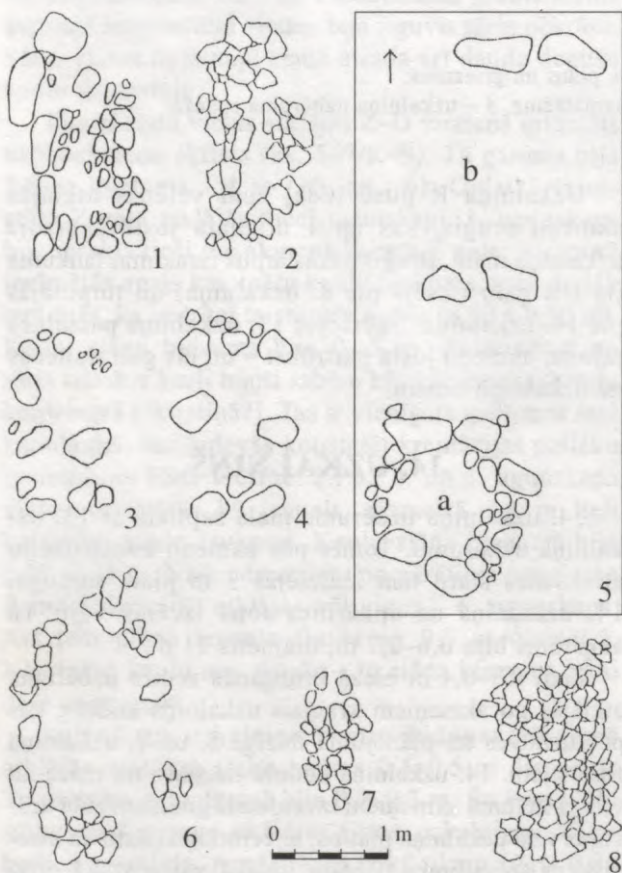
14. UZKALNIŅŠ

14. uzkalniņa uzbēruma mala saplūda ar 13. uzkalniņa uzbērumu. Tomēr pēc akmeņu konstrukciju atrakšanas starp tām iezīmējās 3 m plata sprauga. 14. uzkalniņš uz apkārtnes fona izcēlās vāji. Tā augstums bija 0,6–0,7 m, diametrs 11 m.

Zem 0,3–0,4 m biežā brūnganās zemes uzbēruma atklājās no akmeņiem krautais uzkalniņa kodols, kas pēc uzbūves un plānojuma līdzīgs 5. un 7. uzkalniņā fiksētajam. 14. uzkalniņa kodolu raksturo no maza un vidēja lieluma akmeņiem izveidotais gredzenveida krāvums visā uzkalniņa platībā, ar centrālo šķirstu un atsevišķām apbedījumu vietām lielākā vai mazākā attālumā no tā. Krāvums plānā nedaudz ovāls, 9 x 10 m liels. A pusē krāvums ir blīvāks, akmeņi te krauti 3–4 kārtās līdz 0,4–0,5 m augstumam. R pusē krāvums nav tik blīvs, akmeņi te likti 2–3 kārtās, sasniedzot 0,3 m augstuma. Te vairākās vietās arī ar akmeņiem nenoklāti laukumiņi, kurus tomēr par apbedījumu vietām droši uzskatīt nevar. DR malā krāvumā atstāta 0,3–0,4 m plata sprauga – “ieejas” vieta. Jāpiezīmē, ka pie “ieejas” krāvuma ārmala nav lokveida, bet taisna (9. att.).

Centrālais šķirsts iezīmējās kā 3,10 m garš un 0,5 m plats Z-D virzienā orientēts laukums bez akmeņiem. Rūpīgāk veidots šķirsta D gals. Šeit pamatzemes līmenī atrada apmēram 20 tievas, griezumā segmentveida stipri patinējušās bronzas stieples fragmentus. Nav droši pasakāms, vai tās ir triju atsevišķu vai vienas 2-3 viju spirālaproces paliekas. Aproces diametrs 6-7 cm. Šķirsta sānu malas nav precīzi konturētas ar akmeņiem, tāpēc tās saplūda ar blakus esošajiem bezakmeņu laukumiem. Viens šāds laukums, kas varētu būt apbedījuma vieta, atradās centrālā šķirsta R pusē. Tas bija 2,1 m garš un ap 1 m plats, orientēts ZA-DR virzienā.

Jau pie 13. uzkalniņa atklātais akmeņu bruģis atsedzās arī pie 14. uzkalniņa tā DR malā un kā turpinājums - Z malā. DR malā šī bruģa platums bija 2,2 m. Tā garums ZA-DR virzienā bija 4,5 m, tomēr no 13. uzkalniņa akmeņiem to šķīra ap 1 m plata sprauga, kurā bija tikai daži akmeņi. 14. uzkalniņa Z malā bruģa platums bija 1,5 m, un to izsekoja 1,8 m garā posmā.

10. att. Akmeņu šķirsti Pukuļu kapulaukā:

1 - 9. uzkalniņa augšējais centrālais šķirsts (kv. 22-24/F-G); 2 - šķirsts 12. uzkalniņā (kv. 6-8/Q-R); 3 - 9. uzkalniņa apakšējais centrālais šķirsts (kv. 23-24/F-G); 4 - šķirsts 8. uzkalniņā (kv. 7-9/E-F); 5 - 2. uzkalniņa centrālais šķirsts (b) un akmeņu riņķis (a) tā D pusē; 6 - 11. uzkalniņa agrākās fāzes centrālais šķirsts (kv. 5-7/R-S); 7 - šķirsts 8. uzkalniņā (kv. 5-6/D); 8 - 11. uzkalniņa vēlākās fāzes šķirsts (kv. 5-6/S-Š)

***

Pukuļu kapulauka uzkalniņu uzbūve bija visumā līdzīga: uz pamatzemes izveidotās konstrukcijas no maza (0,05-0,10 m) un vidēja (0,10-0,30 m) izmēra laukakmeņiem sedza 0,2-0,7 m biezs brūnas zemes uzbērums. Uzbērumam tomēr nav izmantota mālainā grants, kas kapulauka teritorijā sākās tūlīt zem augsnes kārtas un tehniski būtu tam ļoti piemērota, bet gan apkārtējiem tūrumiem raksturīgā brūnganā zeme. Faktam, ka mirušo kapa vietu izveidei izmantoja nevis vienkāršu zemi (granti), bet gan mežam atkarotu un zemkopībai vai ganībām iekoptu zemes virskārtu, varbūt ir tīri simboliska nozīme. Šāda no aktīvas saimnieciskas darbības izņemta zeme varēja būt savdabīgs ziedojums, "kapa inventārs", kas mirušajam būs nepieciešams viņšaulē. Līdzīga zemkopībai noderīgas zemes ziedošana novērota Dānijas bronzas laikmeta kapulaukos, kur "velēnu uzkalniņa" uzbēruma izveidošanai velēna norakta vairāku hektāru platībā.⁶

Arī pēc izmēriem uzkalniņi bija līdzīgi - to diametrs 10-13 m, augstums 0,6-1,2 m (tikai 11. uzkalniņš bija lielāks; šeit un turpmāk sk. tabulu). Deguma slāni, kas liecinātu par apbedījumu vietas izdedzināšanu pirms uzkalniņa būves, konstatēja tikai zem sešiem uzkalniņiem. Atšķirības vairāk izpauzās uzkalniņu akmeņu konstrukcijās. Visizteiksmīgākās un visrūpīgāk veidotās akmeņu konstrukcijas bija 5., 7. un 14. uzkalniņā. Šo uzkalniņu pamats bija blīvi nokrauts ar akmeņiem 1-5 kārtās, krājumā izveidojot dažādas nišas un padziļinājumus, kā arī atstājot atsevišķus bezakmeņu laukumus. Pārējos uzkalniņos akmeņu konstrukciju bija mazāk un to veidojumā bieži trūka regularitātes. Tomēr visiem uzkalniņiem - citiem vairāk, citiem mazāk - bija raksturīgi vairāki līdzīgi konstruktīvi elementi. Vairākiem uzkalniņiem bija raksturīgs akmeņu vainags vai tā pazīmes. Iespējams, ka dažiem uzkalniņiem norobežojošo akmeņu vainagu aizstāja koka stabi, kā tas novērots vairākos Ziemeļeiropas bronzas laikmeta arheoloģiskajos pieminekļos.⁷ Uz tādu varbūtību norāda 10. uzkalniņa malā atklātā taisnā akmeņu rinda, kurai līdzīgas novērotas dažos citos kapulauka uzkalniņos pie "ieejas" vietas. Taču 10. uzkalniņam trūka pārējo vainaga akmeņu. Tas liek domāt, ka vainaga lomu te izpildīja koka nožogojums. Diemžēl grantainajā pamatzemē stabu vietas neiezīmējās.

Acīmredzot Pukuļu kapulaukā regulāra akmeņu vainaga veidošana vēl nebija kļuvusi par vispārpieņemtu normu. Bij. Austrumprūsijā Sembas pusē pazīstamajam Rantavas I kapulauka 1. uzkalniņam divi koncentriski akmeņu riņķi apkārt akmeņu krāvuma kodolam izveidoti jau bronzas laikmeta III periodā.⁸ Tomēr plašāku izplatību akmeņu vainagi nereti pat divi-trīs, gūst vēlējā bronzas un senākajā dzelzs laikmetā (piemēram, Eglišķu⁹ un Kurmaiču¹⁰ kapulaukos netālajā Kretingas rajonā Rietumlietuvā).

Svarīgs konstruktīvs elements bija īpaši izveidota simboliska "ieeja" uzkalniņā. "Ieeju" norādīja 0,3-1,6 m plata sprauga akmeņu vainagā (1., 8. uzkalniņš) vai akmeņu kodola krājumā (5., 7., 14. uzkalniņš). Šādā veidā iezīmētas "ieejas" atradās uzkalniņu D vai DA

KAPU UZKALNIŅU KONSTRUKTĪVĀS ĪPATNĪBAS UN UGUNSKAPI
PUKUĻU KAPULAUKĀ

	Uzkalniņa numurs													
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.
Diametrs (m)	11	13	10	12	12	IZPOSTĪTS	12	10	12	12	15	12	12	11
Augstums (m)	1,0	0,6	0,6	0,6	1,0		1,2	1,2	0,7	1,0	1,3	0,8	0,6	0,7
Deguma slānis uz pamatzemes	+			+	+		+		+		+			
Akmeņu vainags	+		+		+		+	+		+	+			+
"Ieeja"	+				+		+	+			+			+
Taisns vainaga posms							+	+		+	+			+
Centrālais apbedījums – monolīta krāvuma bezakmeņu laukumā					+		+							+
Centrālais apbedījums iezīmēts ar akmeņiem		+						+	+		+	+		
Akmeņu klāsts centrā uz pamatzemes			+	+										
Apbedījumu vieta kā blīvs akmeņu krāvums								+			+	+		+
Apbedījumu vieta kā akmeņu riņķis		+			+			+						+
Norobežota apbedījumu vieta uzkalniņa malā					+			+	+		+			+
Taisnas akmeņu rindas uzkalniņā				+					+				+	
Kalcinētu kaulu ligzdas				2	2			3			4	7		
Kalcinētu kaulu drumstalas			+		+		+	+	+	+	+			

pusē. "Ieejas" nozīmība īpaši izpaužas 10. uzkalniņā, kur, kā jau minēts, akmeņu vainags bija tikai šīs "ieejas" rajonā. Raksturīgi arī tas, ka "ieejas" vienā vai otrā pusē vainags bija nevis lokveida, bet taisns. Dažkārt šis taisnais vainaga posms pat pavirzīts nedaudz uz āru. "Ieejas" izbūvei uzkalniņā pievērsta tāda pati uzmanība kā ieejas vietai nocietinātajās apmetnēs, kur īpaši pārdomāti izbūvēts vārtu nocietinājumu komplekss.

No 13 izpētītajiem uzkalniņiem deviņos atklāja ugunskaņu pazīmes kalcinēto kaulu veidā. Piecos uzkalniņos tās bija vairāk vai mazāk kompakts kaulu ligzdas (pavisam 18), bet četros – tikai atsevišķas izkliedētas kalcinētu kaulu drumstalas. Kaulu ligzdas

bija ierakts uzkalniņu zemes uzbērumos 0,10–0,70 m dziļumā. Ligzdu izmēri diezgan atšķirīgi – no 0,10 x 0,10 m līdz 0,50 x 0,60 m. Uzkalniņu zemes uzbērumus laika gaitā acīmredzot skārusi erozija un tie nedaudz nolīdzinājušies, tāpēc daļa ugunskaņu atklājās pavisam niecīgā dziļumā (0,10–0,15 m). Iespējams, ka atsevišķās kaulu drumstalas uzbērumos ir izpostīto ugunskaņu paliekas. Tikai 11. uzkalniņā vienam no ugunskaņiem varēja konstatēt 0,20 x 0,30 m liela taisnstūrainā šķirstiņa (?) izmantošanu kalcinēto kaulu ievietošanai.

Pukuļu kapulaukā skeletapbedījumu kauli nebija saglabājušies, tāpēc kapa vietas varēja identificēt tikai

pēc īpaši izveidotajiem akmeņu šķirstiem. Uzkalniņos sastopami vairāki šķirstu veidi. Visbiežāk šķirstu iezīmēja līdz 2,6 m garumā kapa vietai visapkārt aplikti akmeņi (10. att.: 1–4). Regulāri un rūpīgi veidotu šķirstu tomēr bija maz – bieži ar akmeņiem izlikta tikai kapa viena mala un gali. Iespējams, ka šur tur atklātās akmeņu grupas iezīmē atsevišķo kapu vietas, tomēr, trūkstot citiem norādījumiem, tās nav droši nosakāmas.

Mazāk bija kapa vietu, kuras iezīmēja līdz 2,5 m gari blīvi sakrautu akmeņu krāvumi (10. att.: 7, 8). Šos krāvumus noņemot, kapa kontūrakmeņi neiezīmējās.

Vairākas kapa vietas norādīja apaļi bezakmeņu laukumi. To diametrs bija ap 1 m. Visuzskatāmāk šāda kapa vieta atklājās 2. uzkalniņā, kur to iezīmēja aplī novietotu akmeņu konstrukcija (2. att.: 6; 10. att.: 5a). Vairāki ieapaļi bezakmeņu laukumi bija arī 5., 7. un 14. uzkalniņā, taču tur apaļa kontūrakmeņi neiezīmējās. Acīmredzot šādās kapa vietās mirušie tika apbedīti saliektā stāvoklī. Līdzīga apaļa kapa vieta ar saliektu apbedījumu atklāta Reznu kapulauka 4. uzkalniņā, tikai tur aplis bija veidots no māliem.¹¹

Kapa vietas norādīja arī ar akmeņiem blīvi nokrautā 5., 7. un 14. uzkalniņa centrā atstātie 3 m garie un 0,5–1 m platie bezakmeņu laukumi. Tie bija šo uzkalniņu centrālie apbedījumi, un šo kapa vietu resp. šķirstu izveidē bija vērojama lielāka rūpība.

3. un 4. uzkalniņā centrālā apbedījuma vietu norādīja uz pamatzemes izveidots blīvs akmeņu klāsts. Vispār centrālo apbedījumu vietās sastopami visi iepriekš aplūkotie šķirstu veidi, izņemot apaļos bezakmeņu laukumus. Centrālo šķirstu orientācijā dominē Z–D virziens. Atšķirīgs ir 7. uzkalniņa centrālais šķirsts, kas ar nelielu novirzi orientēts A–R virzienā. Pārējo šķirstu orientācijā ir lielāka dažādība, lai gan arī te Z–D vai tam tuvs virziens nav retums.

Uzkalniņos, kur akmeņu konstrukcijas bija rūpīgāk veidotas, vērojams arī noteikts uzkalniņa iekšējās telpas plānojums. Piemēram, 5. un 7. uzkalniņā centrālajam šķirstam vienā vai otrā pusē akmeņu krāvumā bija izveidota it kā norobežota telpa citiem apbedījumiem. Līdzīgi nožogojumi vērojami arī 8. un 11. uzkalniņā. Norobežojoša nozīme varēja būt arī taisnajām, līdz 2 m garajām akmeņu rindām 4., 9. un 13. uzkalniņā.

Uzkalniņu uzbūvē un plānojumā acīmredzot atspoguļojas atsevišķi apmetņu un ēku celtniecības un plānojuma principi, kā arī tās sabiedrības, kurai piederēja apbedītie, sociālo attiecību normas. Akmeņu konstrukciju kopējā arhitektonika liek domāt, ka 5., 7. un 14. uzkalniņa akmeņu kodols izveidots vienā paņēmienā, pēc vienota plāna, katram mirušajam jau iepriekš paredzot noteiktu vietu kopējā uzkalniņā. Uzkalniņi, kur akmeņu konstrukcijām trūka viengabalainības, šķiet, veidoti pakāpeniski, kas neiz-

bēgami izraisīja kopējās uzbūves fragmentārismu. Protams, pēc izskata paviršajām, amorfajām konstrukcijām var būt arī citi, pat tīri subjektīvi cēloņi.

Neparasta, bruģim līdzīga vienā kārtā krautu akmeņu josla atklājās pie 8., bet sevišķi uzskatāmi pie 13. un 14. uzkalniņa. Tās platums bija 0,8–2,2 m, un pie 13. un 14. uzkalniņa to izsekoja 26 m garumā. Vai tai kāda kapulauka uzkalniņus norobežojoša vai, tieši otrādi, apvienojoša nozīme, šobrīd nav pasakāms, jo līdzīgas konstrukcijas citos kapulaukos autoram nav zināmas.

Pukuļu kapulauka hronoloģija balstās uz priekšmetu atradumu, apbedījumu veidu stratigrāfijas un radioaktīvā oglekļa datu analīzes pamata. Atradumu kapos bija ļoti maz. Vienīgais kapa inventāra priekšmets ir 14. uzkalniņa centrālajā šķirstā atrastās no griezumā segmentveida bronzas stieples izgatavotās 2–3 viju aprocēs fragmenti. Šādas stieplveida aprocēs raksturīgas agrajam bronzas laikmetam. Tādas atrastas Ziemeļaustrumpolijā, norādot, ka šādas aprocēs no vara stieples parādās jau neolīta beigās Silēzijā un Pomožē, kur bronzas izpildījumā pazīstamas arī I un II periodā.¹² Ziemeļrietumpolijā atrastajā Vonsošas (*Wąsosz*) depoziētā šādas aprocēs kopā ar citiem bronzas priekšmetiem tiek pieskaitītas Ivenškas agrā bronzas laikmeta kultūras senākajam posmam.¹³ Kā redzam, šim stieplveida aprocēm ir visai plašs hronoloģiskais diapazons, un tāpēc arī Pukuļu atradums datējams visai plaši – no I līdz III periodam.

Kapu uzkalniņu uzbērums atrada 15 māla trauku lauskas. Tām visām bija gluda virsma, bet māla masa – ar zvirgzdiem. Lai gan šo lausku nelielie izmēri neļauj tuvāk raksturot trauku formu un tāpēc šis materiāls maz dod hronoloģijas noteikšanai, tomēr atzīmēsim divus apstākļus. Pirmkārt, nevienai trauka lauska nav švīkāta virsma, kas ir raksturīga vēlā bronzas laikmeta keramikai.¹⁴ Otrkārt, uz kādas trauka malas lauskas ir horizontāls vītas aukliņas nospiedums, kas sasauca ar auklas keramikas kultūras tradīciju. Abi šie apstākļi, lai gan ar zināmu varbūtību, liecina par kapulauka piederību bronzas laikmeta pirmajai pusei. Netieši to apstiprina arī bronzas iemalu cirvja atradums tūrumā 1935. gadā ap 200 m uz Z no kapulauka.¹⁵ Iemalu cirvji ir raksturīgi bronzas laikmeta pirmajai pusei, visticamāk – II vai III periodam. Diemžēl minētais priekšmets muzejā nav nonācis, tāpēc tā formas īpatnības nav tuvāk raksturojamas.

Norādījumus par kapulauka hronoloģiju dod arī ugunskaļu un skeletkaļu stratigrāfija. Izņemot 11. uzkalniņu, visos pārējos ugunskaļi, pat atsevišķie kalcinēto kaulu fragmenti saistījās tikai ar uzkalniņa zemes uzbērums. 11. uzkalniņam izšķiramas divas izmantošanas fāzes, turklāt kremācija te notikusi jau agrākās fāzes laikā. Šī uzkalniņa pamatā atklātajiem 5 ugunskaļiem, ogļainajam laukumam ar kalcinētajiem kauliem un uz tā izveidotajam

akmeņu šķirstam līdzīga situācija ir fiksēta Salaspils Reznū 6. uzkalniņa pamatā. Tur atklāto kalcinēto kaulu slāni un virs tā uzbūvēto akmeņu šķirstu J. Graudonis pēc atrastās bronzas podziņas datē ar bronzas laikmeta III periodu.¹⁶ Acīmredzot līdzīgi var datēt arī Pukuļu 11. uzkalniņa agrāko fāzi.

To ievērojot, var secināt, ka pārējie Pukuļu kapulauka uzkalniņi radušies laikā, kad mirušo kremācija vēl nebija raksturīga. Raksturojot bronzas laikmeta bērū paražas Dānijā, Dž. Koulzs un A. Hārdings atzīmē šādas skaitliskās attiecības starp skeletkapjiem un ugunskaļiem: II periodā (1500–1300 g. pr.Kr.) zināmi 1150 skeletkapi un 40 ugunskaļi, bet III periodā (1300–1100 g. pr.Kr.) – 1300 skeletkapi un 350 ugunskaļi.¹⁷ Kā redzam, mirušo kremācija plašāk sāka ieviesties tikai III periodā. Protams, uz Dānijas piemēriem balstītu likumsakarību attiecināšanā uz Austrumbaltiju jāievēro piesardzība, taču šajā gadījumā to pieļauj jau pieņemtā Reznū kapulauka dati. Šajā bronzas laikmeta kapulaukā, lai arī maz, tomēr bija datējoši atradumi. Savulaik E. Šturms pēc pirmajiem izrakumiem Reznēs atzīmēja, ka pāreja no mirušo inhumācijas uz kremāciju sakrīt ar III un IV perioda maiņu, tātad ap 1100. g. pr.Kr.¹⁸ Kremācijas ieviešanas pat ātrāk – jau III periodā – apstiprināja vēlākie J. Graudona izrakumi Reznēs.¹⁹

Kremācijas tradīcijas sākuma noskaidrošanai svarīgs ir kāda ugunskaļa atradums Kretuonas 1 A apmetnē Austrumlietuvā. Kremācijas paliekas tur bija ievietotas māla urnā, kurai apkārt likti akmeņi. Izrakumu autors A. Girininks šo atradumu attiecina uz bronzas laikmeta sākumu, tātad uz 2. g.t. vidu pr.Kr.²⁰

Ievērojot šos datus, mirušo kremācijas tradīcijas plašāka ieviešanās Austrumbaltijā, tātad arī Pukuļu kapulaukā, bronzas laikmeta III periodā šķiet visai ticama. Uz šo laiku attiecināms 11. uzkalniņš. Tā kā pārējos uzkalniņos ugunskaļi ierakti uzbērumos, tad šo uzkalniņu pamatā atklātās akmeņu konstrukcijas ar skeletkapjiem attiecas uz agrāku laiku.

Par to, kad Pukuļu kapulaukā radušies pirmie uzkalniņi, norādījumus sniedz 1981. gadā toreizējā PSRS ZA Arheoloģijas institūta Ļeņingradas nodaļas laboratorijā iegūtie divi radioaktīvā oglekļa datējumi. Pirmais no tiem iegūts, izmantojot kokogļu paraugu no deguma slāņa 5. uzkalniņa pamatā. Tā vecums bija 4000 +/-50 radioaktīvā oglekļa gadi jeb 2050 g. pr.Kr. (LE-1764). Kalendārajiem gadiem tuvākais kalibrētais datējums deva laika intervālu (ar 94,5% ticamību) no 2848. līdz 2346. g. pr.Kr.

Otru kokogļu paraugu paņēma no 7. uzkalniņa pamatnes deguma slāņa. Tā vecums bija 3370 +/-40 radioaktīvā oglekļa gadi (LE-1766) jeb 1420 g. pr.Kr.

Kalibrētais datējums šim paraugam deva laika intervālu no 1740. līdz 1526. g. pr.Kr.²¹

Kā redzam, abu paraugu resp. abu uzkalniņu pamatnes izdedzināšanas laika starpība ir no 6 līdz 8 gadsimtiem. Taču 5. un 7. uzkalniņš atrodas cieši blakus – un to konstrukcija ir ļoti līdzīga, gandrīz identiska. Tāpēc neticama ir varbūtība, ka 5. uzkalniņš būtu uzcelts par 6–8 gadsimtiem agrāk nekā 7. uzkalniņš. 5. uzkalniņa datējums ir uzskatāms par pārāk agru, jo tas ļoti atšķiras no iespējamā arheoloģiskā datējuma (radioaktīvā oglekļa datējuma ticamība ir atkarīga no daudziem apstākļiem – gan no laboratorisko metožu metodiskā līmeņa un precizitātes, gan no analizējamo paraugu tīrības, gan kontekstuālām īpatnībām u.c.).

Pieņemams ir 7. uzkalniņa pamatslāņa datējums. Tā radioaktīvā oglekļa datējums tātad ir 15. gs. pr.Kr., bet kalibrētais datējums norāda laiku no 18. līdz 16. gs. pr.Kr. Runājot par nekalibrēto jeb t.s. radioaktīvā oglekļa gadu un kalibrēto jeb kalendārajiem gadiem tuvināto datējumu atbilstību arheoloģiskajiem datējumiem, savulaik tika konstatēts, ka Centrālās Eiropas bronzas laikmetā nekalibrētie dati labāk atbilst tradicionālajiem arheoloģiskajiem datējumiem.²² 80.–90. gados, izmantojot precizētas radioaktīvā oglekļa datēšanas metodes, dendrohronoloģijas jaunākos sasniegumus un relatīvās datēšanas metodes, šīs neatbilstības zināmā mērā ir izdevies novērst par labu kalibrētajiem radioaktīvā oglekļa datējumiem.²³

Nemot vērā visus iepriekš aplūkotos apstākļus, Pukuļu kapulauks būtu datējams ar bronzas laikmeta I–III periodu, kas absolūtajos skaitļos būtu 1700.–1100. g. pr.Kr.

Pukuļu kapulauka uzkalniņiem, īpaši izteiksmīgajam 5., 7. un 14. uzkalniņam, Latvijā nav tiešu analogiju, kas, iespējams, izskaidrojams ar to agrīno hronoloģiju. Taču šiem uzkalniņiem līdzīgi ir zināmi Centrālajā un Ziemeļ Eiropā. Kā ģeogrāfiski tuvāko piemēru te var minēt II perioda uzkalniņu Kauparvē Gotlandē, kura blīvi krautajā akmeņu kodola centrā bija izveidotas divas apbedījumu vietas.²⁴ Tieša līdzība minētajiem trim Pukuļu uzkalniņiem ir ar 7. uzkalniņu Bžežņaku (*Brzeźniak*) kapulaukā Lobežas rajonā Ziemeļrietumpolijā. Tur uzkalniņa akmeņu kodols bija 5 m diametrā, un atrastā bronzas tutula to datēja ar II periodu.²⁵ Līdzīgas akmeņu konstrukcijas ir arī citos Centrālās Eiropas agrā bronzas laikmeta kapulauku uzkalniņos, kā, piemēram, Hajekas (*Hajek*) kapulaukā Čehijā²⁶ vai arī Lenki Male un Ščepankoviču kapulaukā Polijā.²⁷ Šie piemēri liecina, ka Centrālās Eiropas bronzas laikmeta iespāidi diezgan tīrā veidā sasniedza arī Latvijas teritoriju un tikai vēlāk, sākot ar III periodu, Austrumbaltijā izveidojās lokāls kultūras apgabals ar centru bij. Austrumprūsijā.

- ¹ Apzināšanas ekspedīcijas // RT 1962. – Rīga, 1963. – 19., 20. lpp.; *Stepiņš P.* Liepājas novadpētniecības muzeja arheoloģiskie izrakumi 1963. gadā // RT 1963. – Rīga, 1964. – 16., 17. lpp.
- ² *Граудонис Я. Я.* Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. Начало разложения первобытно-общинного строя. – Рига, 1967. – С. 62, рис. 44, 45.
- ³ Turpat. – 62. lpp.; LA. – 76. lpp., 16. att.
- ⁴ *Vasks A.* Izrakumi Pukuļu kapulaukā un Strazdu apmetnē Liepājas rajonā // ASM 1979. – Rīga, 1980. – 113.–115. lpp.; *Vasks A.* Pukuļu uzkalniņu kapulauks // ASM 1980/81. – Rīga, 1982. – 141.–146. lpp.; *Vasks A.* Arheoloģijas pieminekļu aizsardzība un pētniecība Liepājas rajonā // Latvijas PSR vēstures un kultūras pieminekļi. Aizsardzība un izmantošana. – Rīga, 1988. – 36.–38. lpp.
- ⁵ 1. un 4. uzkalniņa izrakumu rezultātu aprakstu sniedzis J. Graudonis (sk. 2. atsauci); 6. uzkalniņš bija pilnībā nopostīts.
- ⁶ *Raising G.* Mounds, Monuments and Social Mobility // Bronsålderns gravhögar. Rapport från ett symposium. I. Lund 15.XI–16.XI 1991. University of Lund. Institute of Archaeology. Report series No.48. – Lund, 1993. – P. 192.
- ⁷ *Coles J. M., Harding A. F.* The Bronze Age in Europe. An Introduction to the Prehistory of Europe c. 2000–700 BC. – Beccles; London, 1979. – P. 293, 300.
- ⁸ *Šturms E.* Die Ältere Bronzezeit im Ostbaltikum. – Berlin; Leipzig, 1936. – Taf. 28.
- ⁹ *Grigalavičiene E.* Egliškių pilkapiai // Lietuvos archeologija, 1. – Vilnius, 1979. – Pav. 2.
- ¹⁰ *Kulikauskas P., Kulikauskiene R., Tautavičius A.* Lietuvos archeologijos bruožai. – Vilnius, 1961. – Pav. 77, 78.
- ¹¹ LA. – 66. lpp., 21. att.
- ¹² Turpat. – 71. lpp.
- ¹³ *Machnik J., Gediga B., Miškiewicz J., Hensel W.* Wczesna epoka brązu // Prahistoria ziem Polskich. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1978. – T. III. – Tabl. XXXIX.
- ¹⁴ Piemēram, tuvējā Paplakas pilskalnā vēlā bronzas – senākā dzelzs laikmeta slānī švīkātā keramika veidoja 75%. – Sk.: *Васк А. В.* Керамика эпохи поздней бронзы и раннего железа Латвии. – Рига, 1991. – Табл. 1.
- ¹⁵ *Stepiņš P.* Liepājas novadpētniecības muzeja arheoloģiskie izrakumi 1963. gadā. – 17. lpp.
- ¹⁶ *Graudonis J.* Reznu kapulauks // AE. – Rīga, 1961. – 3. laid. – 28. lpp.
- ¹⁷ *Coles J. M., Harding A. F.* The Bronze Age in Europe .. – P. 500.
- ¹⁸ *Šturms E.* Pirmās bronzas laikmeta kapenes Latvijā // Senatne un Māksla. – 1936. – Nr. 1. – 81. lpp.
- ¹⁹ Uzskatāma pāreja no inhumācijas uz kremāciju atklājās Ķivutkalna kapulaukā, kur senāko apbedījumu veidu pārstāvēja skeletkapi, pārejas formu – tā dēvētie kremētie skeletkapi, bet kapulauka beigu periodu – tipiski uguns-kapi. Diemžēl šim unikālajam kapulaukam pagaidām trūkst radioaktīvā oglekļa datējumu.
- ²⁰ *Гирининкас А.* Крютуонас. Средний и поздний неолит // Lietuvos archeologija, 7. – Vilnius, 1990. – P. 101.
- ²¹ Autors ir pateicīgs Krievijas Zinātņu akadēmijas Materiālās kultūras vēstures institūta laboratorijas vadītājam G. Zaičevai par 1998. gadā veikto kalibrāciju pēc Groningenā izstrādātās programmas Cal 20.
- ²² *Coles J. M., Harding A. F.* The Bronze Age in Europe .. – P. 67.
- ²³ *Vandkilde H., Rahbek U., Rasmussen K. L.* Radiocarbon Dating and the Chronology of Bronze Age Southern Scandinavia // Absolute Chronology Archaeological Europe 2500–500 BC. Acta Archaeologica Supplementa. – København, 1996. – Vol. I. – P. 182–198.
- ²⁴ *Stenberger M.* Vorgeschichte Schwedens. – Berlin, 1977. – Abb. 79.
- ²⁵ *Wołagiewicz R.* Cementarzysko z II–IV okresu epoki brązu w Breźniaku, pow. Łobez // Materiały Zachodnio-Pomorskie. – Szczecin, 1961. – T. VII. – S. 32, 33, ryc. 9.
- ²⁶ *Coles J. M., Harding A. F.* The Bronze Age in Europe .. – Fig. 14.
- ²⁷ *Machnik J., Gediga B., Miškiewicz J., Hensel W.* Wczesna epoka brązu. – S. 101–104, ryc. 41, 43, 44.

Andrejs Vasks

THE BRONZE AGE BURIAL FIELD AT PUKUĻI

Summary

The Pukuļi barrow burial field is located in Bārta District, Liepāja Region between the farmsteads of Pukuļi and Stiebri. The burial field was discovered by Pēteris Stepīņš, who excavated barrow No. 1 in 1962 and barrow No. 4 in 1963. Since the burial field was under threat from the adjacent gravel pit, in 1979–1981 the remaining 11 barrows were excavated under the direction of the author. The burial field had been established on the highest point of a morainic ridge which gave a good view to the west and south. To the east of the burial field is the boggy glacial valley of the River Vārtaja. The river itself, now regulated, is at a distance of 0.5 km. The barrows

formed a fairly compact group, somewhat extended in a north-south direction, covering an area of 130 x 70 m (Fig. 1).

The structure of the barrows at Pukuļi was generally similar: stone settings laid on the ground surface were covered by a mound of brown earth 0.2–0.7 m in thickness. The mound was made up not of the clayey gravel to be found immediately below the soil in the area of the burial field, but rather of the brown earth characteristic of the surrounding fields.

The barrows were also of similar dimensions, with a diameter of 10–13 m and a height of 0.6–1.2 m

(only one barrow, No. 11, was larger). A charred layer, evidence of the burning of the burial site prior to the construction of the barrow, was found only under six barrows. Clearer differences were seen in the stone structures of the barrows. The most expressive and carefully built stone constructions were found in barrows Nos. 5, 7 and 14. The base of these barrows was covered with stones in one up to five layers, leaving various niches and depressions and certain stone-free areas. In the rest of the barrows there were fewer stone structures, often without any regular pattern.

An important structural element was a symbolic entrance to the barrow. The entrance was marked by a 0.3–1.6 m wide gap in the stone circle (barrows Nos. 1 and 8) or in the core setting of stones (barrows Nos. 5, 7 and 14). The barrows with entrances marked in this way had them on the south or south-east side.

Of 13 excavated barrows, nine held remains of cremations in the form of calcined bones. In five barrows there were more or less compact concentrations of bones (altogether 18), while in four there were only scattered separate small fragments of bones. The concentrations of bones were dug into the earth mounds of the barrows at a depth of 0.10–0.70 m. The dimensions of these concentrations differed considerably, from 0.10 x 0.10 m up to 0.50 x 0.60 m.

At Pukuļi burial field the bones of inhumations had not preserved, so that graves could be identified only on account of specially constructed stone cists. Several forms of cists were found in the barrows. Most often the cists were marked by stones arranged all around the burial with a length of up to 2.6 m (Fig. 10: 1–4). There were fewer burials with a dense packing of stones, with a length of up to 2.5 m (Fig. 10: 7, 8). Several burials were also indicated by circular stone-free areas, about 1 m in diameter (Fig. 10: 5a; Fig 2: 6). In such cases the dead were evidently buried in a flexed position. Burials were also indicated by 3 m long and 0.5–1 m wide stone-free areas left in the centres of barrows Nos. 5, 7 and 14 which were otherwise densely packed with stones. These were the central burials of the barrows and greater care had been taken in the arrangement of these burials and their cists (Fig. 2: 2, 3; Fig. 3).

The central burials displayed all of the above-mentioned cist forms, apart from the round stone-free areas. The predominant orientation of the central cists was north-south. The central cist of barrow No. 7 differed, being oriented in an east-west direction with a slight deviation. The orientation of the other cists is more varied, although these

are also commonly arranged in a north-south direction or close to it.

The structure and plan of the barrows evidently reflect certain principles of planning of settlements and buildings, as well as the norms of social relationships within the society to which the deceased belonged. The overall architecture of the stone settings suggests that the stone cores of barrows Nos. 5, 7 and 14 were each constructed entirely in one phase according to an overall plan where each of the deceased had a previously envisaged place in the collective barrow. Those barrows where the stone structures lacked such homogeneity seem to have been made gradually, which unavoidably led to the fragmented character of the overall structure.

The dating of Pukuļi burial field is based on artifact finds, the stratigraphy of the forms of burials and on radiocarbon datings. The number of finds in the burials was minimal. The only item of grave goods is represented by fragments of an arm-band of two or three strands of bronze wire of segmental section found in the central cist of barrow No. 14. Such wire arm-bands are characteristic of the Early Bronze Age.

Indications regarding the chronology of the burial field are also given by the stratigraphy of the cremations and inhumations. The cremations, apart from those in barrow No. 11, had all been dug into the mound and were thus of later date. Two phases of use of barrow No. 11 were distinguished, with cremation burial practised here already in the earlier phase. Since cremation of the dead became more widespread in the Eastern Baltic in Period III, the creation of barrow No. 11 can be dated to this time. The construction of the other barrows is dated earlier. Two radiocarbon dates were obtained from the charred layers at the bases of barrows Nos. 5 and 7. For barrow No. 5 this date was 4000 ± 50 BP, i.e. 2848–2346 cal BC. This dating is too early. The charcoal sample from the base of barrow No. 7 gave a date of $3370 \pm$ BP, which gave a calibrated interval of 1740–1526 BC, compatible with the context of the other data. Overall, the Pukuļi burial field can be dated to the first half of the Bronze Age, i.e. around 1700–1100 cal BC.

In Latvia there are no direct analogies for the Pukuļi barrows, particularly the impressive barrows Nos. 5, 7 and 14. However, barrows resembling these are known in Central and Northern Europe. Such analogies indicate that Early Bronze Age influences from Central Europe reached the area of present-day Latvia in a fairly pure form and that only later, starting with Period III, did a local cultural area develop in the Eastern Baltic with a centre in East Prussia.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* Location plan of Pukuji barrow burial field.
- Fig. 2.* Barrows and stone settings at Pukuji burial field: 1 - barrow No. 9 (foreground), barrow No. 10 (right) and barrow No. 11 (left). View from N; 2 - stone core of barrow No. 5. View from NE; 3 - stone core of barrow No. 7. View from E; 4 - stone settings in barrow No. 10. From NW; 5 - stone packing at the base of barrow No. 3. View from NW; 6 - stone circle of barrow No. 2.
- Fig. 3.* Plan and section of barrow No. 5: 1 - brown earth of mound; 2 - charred layer; 3 - cremation graves.
- Fig. 4.* Plan and section of barrow No. 8: 1 - brown earth of mound; 2 - natural clayey gravel; 3 - border of mound of earth.
- Fig. 5.* Plan and section of barrow No. 10: 1 - brown earth of mound; 2 - natural clayey gravel; 3 - border of mound of earth; 4 - cremation graves.
- Fig. 6.* Plan of an earlier phase of barrow No. 11: 1 - border of mound of earth; 2 - brown earth of mound; 3 - charcoal-rich charred layer; 4 - cremation graves.

- Fig. 7.* Plan and section of a later phase of barrow No. 11: 1 - brown earth of mound; 2 - natural clayey gravel; 3 - border of mound of earth.
- Fig. 8.* Plan and section of barrow No. 12: 1 - brown earth of mound; 2 - natural clayey gravel; 3 - border of mound of earth.
- Fig. 9.* Plans and sections of barrows Nos. 13 and 14: 1 - brown earth of mound; 2 - natural clayey gravel; 3 - border of mound of earth.
- Fig. 10.* Stone cists at Pukuji burial field: 1 - upper central cist of barrow No. 9, squares 22-24/F-G; 2 - cist in barrow No. 12, squares 6-8/Q-R; 3 - lower central cist of barrow No. 9, squares 23-24/F-G; 4 - cist in barrow No. 8, squares 7-9/E-F; 5 - central cist of barrow No. 2 (b) and stone circle (a) on its S side; 6 - central cist of earlier phase of barrow No. 11, squares 5-7/R-S; 7 - cist in barrow No. 8, squares 5-6/D; 8 - cist of later phase of barrow No. 11, squares 5-6/S-Š.

Ilga Zagorska, Irīna Jakubovska, Ints Veinbergs

MEZOLĪTA PIEMINEKĻI USMAS EZERA BASEINĀ

Vidējais akmens laikmets – mezolīts – Latvijas teritorijā atradumu ziņā joprojām nav pārstāvēts vienmērīgi. Labāk to pazīstam Burtnieku ezera baseinā Latvijas ziemeļos, kur izpētīts Zvejnieku arheoloģiskais komplekss,¹ kā arī Lubāna ezera līdzenumā, kur atrastas un pētītas gan agrā, gan vēlā mezolīta dzīvesvietas² un iegūts bagātīgs mezolīta kaulu un raga savrupatradumu klāsts.³ Joprojām mazāk pētīts šis laikmets ir Rietumlatvijā, lai gan šajā teritorijā iegūti nozīmīgi mezolīta kaulu un raga rīku atradumi. Tiem tagad pievienojušies arī krama rīku atradumi. Cerams, ka šis nelielais, apkopojošais ieskaits, galveno uzmanību pievēršot Usmas ezera baseinam, sekmēs turpmāku, intensīvāku Latvijas rietumu piekrastes mezolīta pieminekļu izpēti.

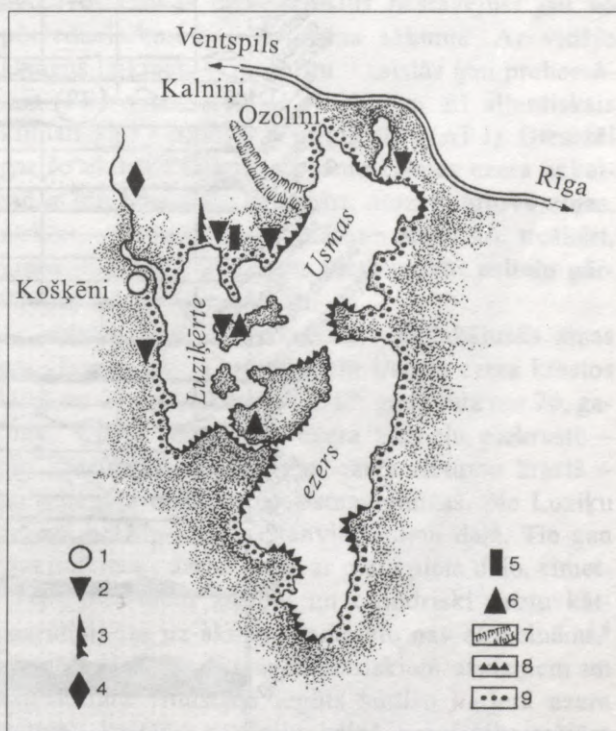
USMAS EZERA UN TĀ KRASTU FIZISKI ĢEOGRĀFISKAIS RAKSTUROJUMS

Viens no Rietumlatvijas rajoniem, kurā veikta akmens laikmeta pieminekļu apzināšana, ir Usmas ezera baseins. Usmas ezers aizņem Ventas–Usmas muldas ziemeļdaļas reljefa pazeminājumus Baltijas jūras piekrastes daļā. Usmas ezers (42,3 km²) ir ceturtais lielākais ezers Latvijā, tā maksimālais dziļums – 27 m. Ezerā ir vairākas salas – Moricsala, Viskūžu sala, Lielalksnīte, Mazalksnīte, Zossaliņa –, kuras tikai nedaudz paceļas virs ūdens līmeņa. Viens no daudzajiem Usmas ezera līčiem ir Luziķērtē, kas atrodas uz rietumiem no Moricsalas, ezera ziemeļrietumu galā. Līcis meridionāli stiepjas 5 km garumā, bet tā platums ir ap 1 km. Līča gultne izlīdzināta, visumā sasniedzot 4 m dziļumu.

Luziķērtes ziemeļrietumu daļā ap 2,5 km garumā izsekojams šaurs līcis, no kura iztek Engures upe. Pēc docenta E. Grīnberga mutvārdu liecinājuma 20. gs. 30. gados Latvijas Universitātes profesors E. Krauss uzskatījis, ka Engures upe kādreiz tecējusi pretējā virzienā un minētais līcis ir sens Engures estuārijs. Pašreizējā tecējuma virzienu Engure, pēc E. Krausa domām, ieguvusi pēc zemes virsmas tektoniskās pazemināšanās ziemeļos no Usmas ezera. Turpretī E. Grīnbergs un daudzi citi pētnieki uzskata, ka leduslaikmeta

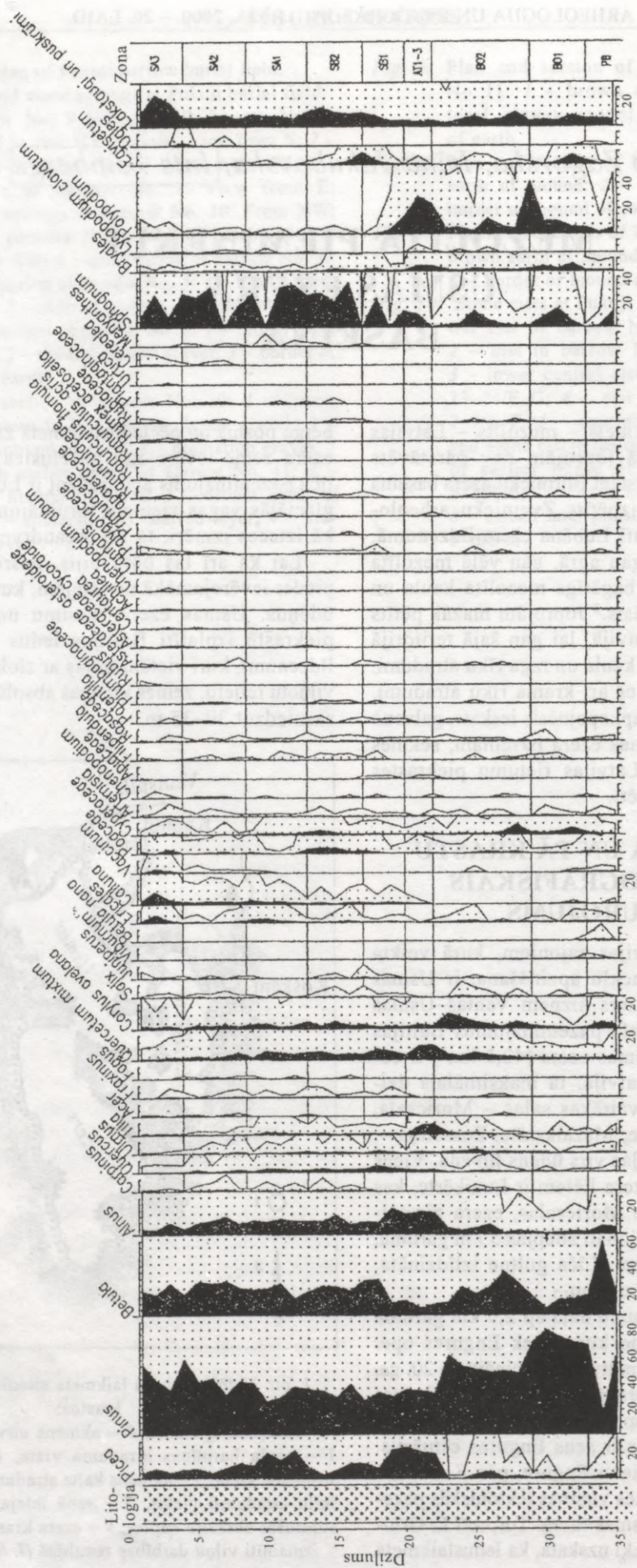
beigu posmā un pēcdeduslaikmetā ziemeļos no Usmas ezera zeme ievērojami pacēlusies. Engures izteces līča pazeminājums acīmredzot ir Luziķērtes līča subglaciālās vagas ziemeļu turpinājums. Par to liecina kā izteces izmēri, tā arī meandrveida līkloči plānā.

Lai kā arī tas būtu bijis, pašreiz Engures upei pieder ievērojamākā no ielejām, kura aizvada Usmas ūdeņus. Usmas ezera rietumu un dienvidrietumu piekrastē izplatīti Baltijas ledus ezera smilšainie līdzenumi, kuri vietām mijas ar slokšņu mālu veidotu viļņotu reljefu, zemes virsmas absolūtajam augstumam sasniedzot 30–35 m.

1. att. Vidējā akmens laikmeta atradumi Usmas ezera krastos:

1 – Košķēnu apmetne, 2 – akmens cirvju atradumu vieta, 3 – kaula harpūnas atraduma vieta, 4 – akmens kapļa atraduma vieta, 5 – akmens kalta atraduma vieta, 6 – krama šķīļu atradumu vietas, 7 – senā ieleja, 8 – ezera krastu atmirušās abrāziju kāples, 9 – ezera krasta posmi, kuri maz izmainīti viļņu darbības rezultātā (*I. Siliņas zīmējums*)

2. att. Ozoliņu ielejas purva sporu un putekšņu diagramma (I. Jakubovska)

Tagadējā Usmas ezera rajonā leduslaikmeta beigu posmā bija vērojami divi procesi: 1) Ventas ledāja mēles atkāpšanās, 2) Baltijas ledus ezera izveidošanās. Ledājiem atkāpjoties, izveidojās Ventas–Usmas pieledāja sprostezers, kurš visu laiku atkāpās uz ziemeļiem, atstājot aiz sevis senās krasta līnijas, slokšņu mālus un smilšu nogulumus.⁴ Baltijas ledus ezera sākotnējo stadiju (Bgl I un Bgl II) laikā Usmas ezera rajonā izveidojās līcis, kuru no atklātās akvatorijas atdalīja Ugāles, Popes, Puzes un Āmeles sala.⁵ Bgl I un Bgl II stadijas laikā Usmas ezera apkaimē daudzās vietās izveidojās smilšu nogulumi, kuri dažu metru biezumā pārklāja slokšņu mālus un bieži tika sapūsti kontinentālās kāpās. Usmas ezera izveidošanās, domājams, notika regresīvās Bgl III stadijas laikā – jaunākā driasa (DR 3) periodā. Šīs stadijas sākumā (III a fāze) Baltijas ledus ezera līmenis pazeminājās gandrīz par 10 m. Iespējams, ka šīs fāzes laikā ezera vietā vēl bija sekls Baltijas ledus ezera līcis. Bet Bgl III b un c fāzē Usmas ezers jau bija pilnīgi atdalījies no Baltijas ledus ezera baseina. Šai laikā uz ziemeļiem no tagadējā Usmas ezera Baltijas ledus ezera regresijas rezultātā virs ūdens parādījās smilšains sēklis, kurš Usmas ezera ieplaku atdalīja no pārējā Baltijas ledus ezera baseina. Usmas ezera maksimālais līmenis tajā laikā bija ap 25 m virs jūras līmeņa.

25 m absolūtajā augstumā bez Engures upes iegrauzuma Usmas ezera rietumu piekrastē parādās vēl kāda – tagad sausa ieleja, tā saucamā Ozoliņu ieleja. Tā atrodas uz ziemeļiem no tagadējā Usmas ciema. Iespējams, ka Usmas ezera ūdeņi sākumā aizplūda pa šo ieleju. Kad šo noteci pārtrauca kontinentālo kāpu izveidošanās, ūdens noplūde sāka realizēties pa tagadējās Engures augšteces pazeminājumu.

Ancilus ezera (boreālais klimatiskais periods, BO) līmenim atbilstoša, morfoloģiski izteikta krasta līnija Usmas ezera piekrastē nav konstatēta. Turpmākie Usmas ezera krasta veidojumi, iespējams, radušies klimatiskā optimuma – atlantiskā perioda laikā un visumā atbilst tagadējām ezera krasta formām (1. att.). Tā kā Usmas ezera līči cits no cita atdalīti ar zemesragiem, pussalām vai salām, tad atsevišķas piekrastes daļas ir samērā patstāvīgas, ar atšķirīgiem, katram rajonam raksturīgiem dabas apstākļiem.

USMAS EZERA APKĀRTNES AUGU VALSTS

Lai raksturotu Usmas ezera apkārtnes augu valsti, putekšņu paraugi ņemti no Velna purva uz austrumiem no Usmas ezera, no Usmas stacijas purva, no Ozoliņu ielejas purva ezera rietumu krastā un no Moricsalas (I. Jakubovska). Usmas ezera apkārtnes augājs pēcleduslaikmetā veidojās līdzīgi kā pārējā Latvijas teritorijā. Preboreālajā laikā ezera krastos bija izplatīti skrajī priežu un bērzu meži, kuros auga arī alkšņi. Vietām vēl bija saglabājušies pundurbērzi

un vērmeļu audzes. Fakts, ka šajos mežos dominē priedes, iespējams, saistīts ar to, ka meža augsnes galvenokārt veidojās uz smilts cilmieža. Arī salīdzinoši siltākajā un sausākajā boreālajā laikā, visvairāk tā pirmajā pusē, mežos vērojams liels priežu īpatsvars, priežu putekšņu skaitam sasniedzot 80%. Boreālā laika otrajā pusē nedaudz samazinās priežu nozīme, pieaugot bērzu skaitam, sastopami arī alkšņi. Platlapju vēl samērā maz, no tiem vairāk izplatītas vīksnas, kā arī lazdas. Atlantiskajā laikā, kas raksturojas ar pēcleduslaikmeta klimatisko optimumu, dominē platlapju meži, kuros daudz ozolu, liepu, vīksnu, lazdu. Izplatīti arī alkšņu meži. Salīdzinot šajā apkārtņē ņemtus paraugus ar Latvijas vidējiem sporu un putekšņu spektriem, izrādījās, ka alkšņu te tomēr bijis nedaudz mazāk. Vietām jūtams diezgan liels egles piejaukums.

Spriežot pēc sporu un putekšņu datiem, Usmas ezera apkārtņē pēcleduslaikmetā augājs attīstījās pēc tām pašām galvenajām likumsakarībām kā visā pārējā Latvijas teritorijā, atšķiroties tikai detaļās (2. att.).

AKMENS LAIKMETA ATRADUMI USMAS EZERA KRASTOS

Balstoties uz ģeoloģiskajiem, paleoklimatiskajiem un palinoloģiskajiem datiem, varam secināt, ka iespēja apdzīvot Usmas ezera krastus pastāvējusi jau no pēcleduslaikmeta – holocēna sākuma. Ar vidējo akmens laikmetu – mezolītu – saistās gan preboreālais (PB), gan boreālais (BO), gan arī atlantiskais klimatiskais periods – tā pirmā puse (AT I). Diemžēl par šo akmens laikmeta posmu Usmas ezera apkaimē ir ļoti maz datu: pirmkārt, muzeju arhīvu ziņas, otrkārt, arheoloģisko apzināšanu materiāli, treškārt, vienā iespējamā apmetnes vietā veiktu nelielu pārbaudes izrakumu materiāli.

Muzeju arhīvos galvenokārt saglabājušās ziņas par akmens cirvju atradumiem Usmas ezera krastos laikā no 20. gs. sākuma – 1912. gada līdz pat 70. gadiem. Cirvji atrasti gan ezera ziemeļu piekrastē – pie Vectīrukšu mājām, gan ezera rietumu krastā – pie Laugaļu mājām, pie Usmas muižas, pie Luziņu mājām un Moricsalas dienvidrietumu daļā. Tie gan visi ir akmens darba cirvji ar platu pieta daļu, simetriski sašaurinātu asmeni un cilindriski urbtu kātcaurumu, kas uz akmens laikmetu nav attiecināmi.⁶ Īpatnējs akmens rīks ar simetriskiem asmeņiem un kātcaurumu vidusdaļā iegūts smilšu karjerā ezera rietumu krastā t.s. Gaiļu kalnā pie Gaiļu mājām (1969. g.). Turpat atrasti cilvēku kauli un metāla priekšmeti. Lai gan cirvis pēc formas varētu piederēt jaunākajam akmens laikmetam, droši to apgalvot nevar (Latvijas Vēstures muzeja arhīva materiāli).

Jauns posms Usmas ezera krastu senvietu izpētē sākās 1978. gadā, kad arheologa Ē. Mugarēviča vadītā apzināšanas ekspedīcija strādāja Usmas ezera baseinā. Apzināšanas laikā pēc agrāk pierakstītām ziņām dabā

pārbaudītas senvietas un senlietu atrašanas apstākļi. Pamatojoties uz rakstīto avotu ziņām un vietējo iedzīvotāju sniegto informāciju, intensīvi meklētas jaunas senvietas. Tā Moricsalas dienvidrietumu daļā – vietās, kur tagad uz paugura atrodas mežtehniķa mājas, 20. gados iegūts akmens cirvis un krama nazis. Ekspedīcijas darbos paugurā, īpaši tā ziemeļu nogāzē, konstatēts tumšākas zemes slānis un sīkas oglītes,

kas norādīja uz iespējamo apmetnes vietu. Pārbaudīta arī vieta Usmas ezera rietumu krastā pie Laugaļu un Cīruļu mājām. Tur samērā zemā vietā pie neliela, Usmas ezerā ietekoša strautiņa atrodas divi pauguri, kuros agrāk atrasts akmens cirvis un kalts. Pārbaudes rakumā konstatēts 20–30 cm biezs tumšākas zemes slānis, kas varētu norādīt uz iespējamo apmetnes vietu. Jāpiezīmē, ka vēlāk – 80. gadu sākumā – šajā rajonā

A

B

3. att. A – skats uz Košķēnu apmetnes ziemeļu galu, B – skats uz Košķēnu apmetnes dienvidu galu un Usmas ezeru (I. Zagorskas foto)

starp Laugaļu, Cīruļu un Purmaļu mājām kūdrā tika atrasts Kundas tipa zivju šķēps (Ventspils muzejs, Nr. 11 078). Tas norāda, ka šīs vietas apdzīvotība aizsākusies vismaz vidējā akmens laikmetā. Ē. Murgurēviča vadītajai apzināšanas ekspedīcijai izdevās atklāt arī agrāk nezināmas apmetņu vietas. Tā, piemēram, pelēcīgas krama šķembas iegūtas Viskūžu salā pie Upmaļu mājām, Engures upes labajā augstajā krastā pie Līdumnieku mājām un paaugstinātā smilšainā vietā pie Košķēnu mājām netālu no Engures iztekas. Šīs vietas tika uzskatītas par iespējamām akmens laikmeta apmetnēm⁷ (1. att.).

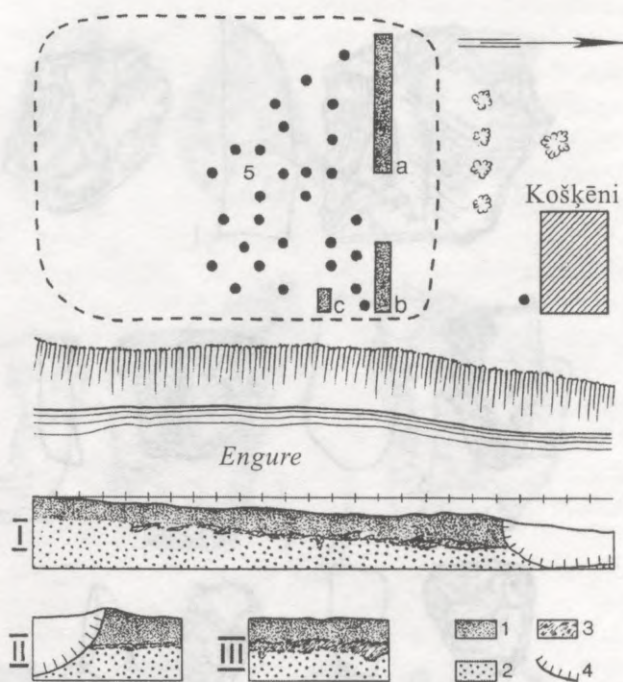
Ejot pa iepriekšējās ekspedīcijas pēdām, 1983. gadā apzināšanu veica akmens laikmeta pētnieku grupa I. Zagorskās vadībā. Visperspektīvākā izrādījās vieta pie Košķēnu mājām, kur Engures upe veido šauru un garu līci, iztekot no Usmas ezera, un kur plašā teritorijā ap ēkām tika salasīti krama rīki un atšķīlas. Šajā vietā tā paša gada rudenī Latvijas vēstures institūta ekspedīcija veica arī nelielus pārbaudes izrakumus.⁸

KOŠĶĒNU AKMENS LAIKMETA APMETNE

Košķēnu apmetne atrodas Ventspils rajona Usmas pagasta teritorijā. Tā situēta Engures kreisajā krastā ap 200 m garā un 5 m augstā, smilšainā paugurā, netālu no upes iztekas no Usmas ezera (3. att.: A, B). Upe šajā vietā veido it kā garu, sašaurinātu ezera līci. Vieta akmens laikmeta apmetnei ir ļoti piemērota. Tā salīdzinājumā ar pārējo apkārtni nedaudz paaugstināta, tuvu ir gan ezers, gan upe. Apkārtni, spriežot pēc iegūtajām putekšņu analizēm, seguši priežu un bērzu meži ar nelielu platlapju piejaukumu, kuros varēja mitināties aļņi, brieži, stirnas, meža cūkas un citi dzīvnieki.

Krama savrupatradumi tika salasīti gan apstrādātajā laukā uz ziemeļiem no Košķēnu mājas, gan kurmju rakumos pie pašas mājas, gan arī sakņu dārzā uz dienvidiem no mājas (4. att.). Aptuveni rēķinot, krama šķīlas bija sastopamas 90 m garā un 25 m platā joslā gar upes krastu.

Tā kā visa apkārtnē tika saimnieciski izmantota, veikt pārbaudes rakumus bija iespējams tikai rajonā uz dienvidiem no mājas, sakņu dārzā, kurā raža jau bija novākta. Šajā teritorijā tika iemērīti trīs pārbaudes rakumi – a, b, c tranšēja (4. att.). a tranšēja (15 x 1,5 m) rakta paugura augstākajā daļā, b tranšēja (6 x 1,30 m) bija tās turpinājums uz upes pusi nogāzē, bet nelielā c tranšēja (1,20 x 2 m) atradās uz dienvidiem no iepriekšējās. a tranšējā paugura virsotnē zem apstrādātā, tumši brūnā zemes virsslāņa tūlīt sekoja gaiši dzeltenas pamatsmiltis. Krama atradumi iegūti zemes virspusē un tumšajā, apstrādātajā zemes slānī, bet pamatsmiltīs to nebija. Savukārt b tranšējā paugura nogāzes daļā starp tumšo aramzemi un gaišajām smiltīm parādījās ne visai biezs

4. att. Košķēnu apmetnes situācijas plāns un pārbaudes tranšēju profili:

I – augsnes kārta, 2 – pamatsmiltis, 3 – pelēcīgais kultūrslānis, 4 – pārrakumu bedre, 5 – krama savrupatradumi; I – b tranšejas ziemeļu profils, II – b tranšejas austrumu profils, III – c tranšejas rietumu profils (I. Siliņas zīmējums)

(8–10 cm) pelnu pelēks slānītis ar sīku ogļu piejaukumu (4. att.: I, II). Atradumi koncentrējās zemes virskārtas apakšējā daļā un pelēcīgajā slānī. Tuvāk ezeram, c tranšējā, pelēcīgais slānis bija vēl biežāks, tikai tik skaidri neizdalījās un varbūt zemes apstrādes rezultātā bija vairāk sajaucies ar virskārtu (4. att.: III). Iespējams, ka apmetni raksturojošais kultūrslānis paugura virspusē nopostīts un saglabājies tikai paugura nogāzē upes pusē. Arī tur vietām vērojami pārrakumi, jo zeme intensīvi izmantota (4. att.: I, II). Bet iespējams arī, ka apdzīvota bijusi tikai paugura pret upes nogāzi vērstā daļa un krami plašākā joslā izkliedēti, zemi apstrādājot.

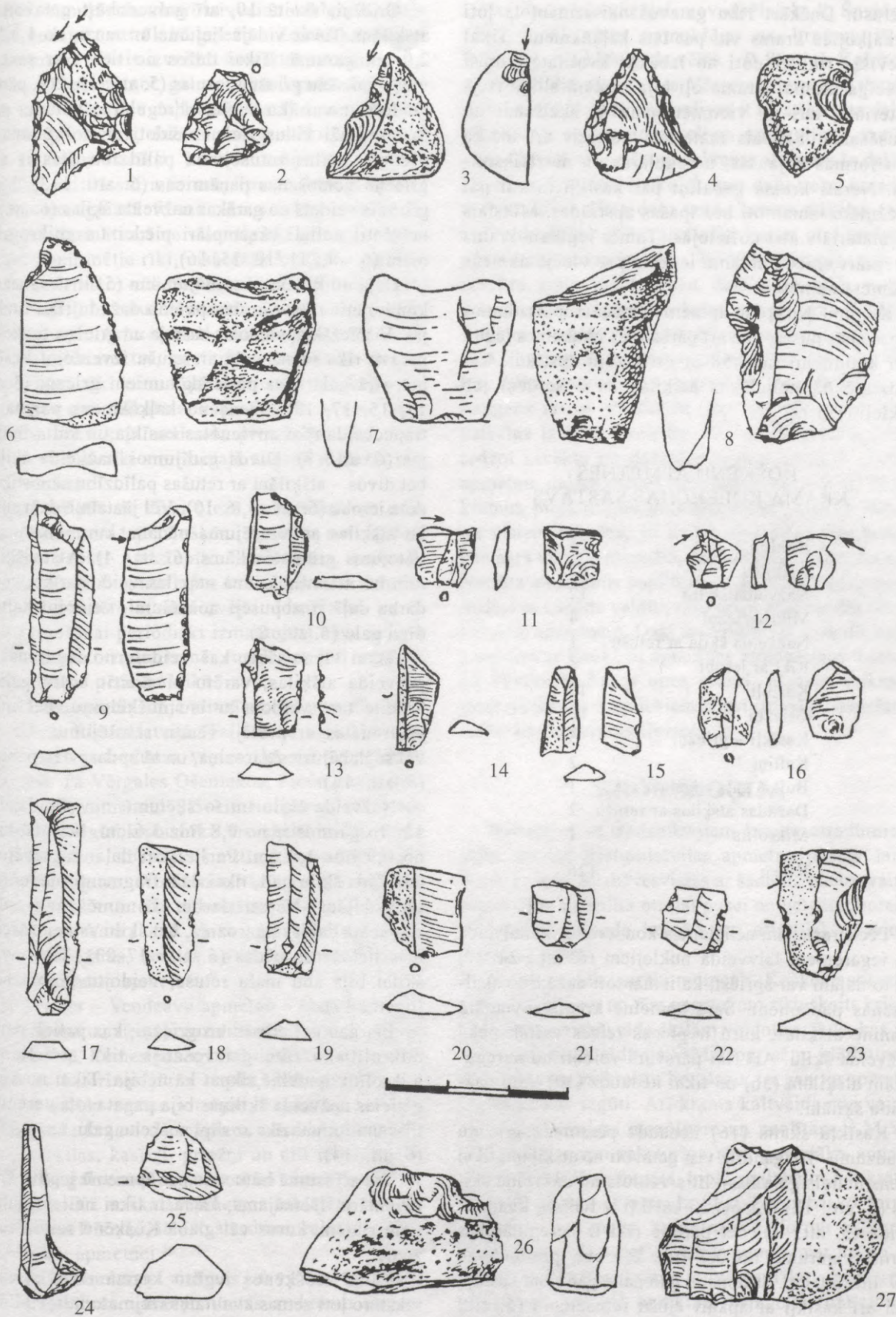
Kultūrslānis – pelēcīgas smiltis ar sīku ogļīšu piejaukumu –, šķiet, stiepjas gar paugura nogāzi 4–5 m platumā. Kramu koncentrācija kultūrslānī nebija visai intensīva. Lai gan atradumi izkliedēti visai plaši, to skaits nav liels, un apdzīvotība, liekas, šajā apmetnē nav bijusi pārāk intensīva. Tā kā atradumi, kas iegūti teritorijā ap Košķēnu saimniecību, pēc sava rakstura ir līdzīgi, tie aplūkoti un analizēti vienkopus.

KRAMA INVENTĀRS

Košķēnu apmetnē iegūtie krama rīki pagatavoti no zemas kvalitātes krama oļiem. Tie ir nelieli, 1,0–2,5 cm gari oļi, kas sastopami zemes virspusē. No šiem krama oļiem pagatavotie rīki ir baltganā un pelēcīgā krāsā, reizēm ar dzeltenīgu vai iesārtu

5. att. Koškēnu apmetnes krama inventārs:
 1-12 – kasīkļi, 13-15, 17, 18 – kombinētie kasīkļi – griežņi, 16 – bultas gala sagatave,
 19-26 – griežņi

6. att. Košķēnu apmetnes krama inventārs:

1-3 - griežņi ar vienu retušētu malu, 4 - smailis, 5, 6, 10 - rīki ar ierobi, 7, 8 - kaltiņi, 9 - griežnis, 11, 12, 15, 16 - mikrogriežņi, 13 - nazītis, 14 - mikrolīts, 17-23 - nažveida šķīlas, 24-27 - nukleji

nochrāsu. Dažkārt rīku gatavošanai izmantots ļoti pārkaļķojies krams vai pat īsts kaļķakmens. Tikai atsevišķi rīki veidoti no labākas kvalitātes tumši pelēcīga krama. Krama oļi bija samērā slikti izejmateriāls, kas ne vienmēr padevās šķelšanai un retušēšanai. Sliktais materiāls noteicis arī to, ka rīku formas nejaušas, neregulāras un neizteiksmīgas. Nereti krama gabaliņi par kasīkļiem vai pat griežņiem izmantoti bez īpašas apstrādes. Mīkstais izejmateriāls ātri nolietojās. Tomēr iegūtais krama inventārs sniedz zināmu ieskatu par vidējā akmens laikmeta apmetni.

Kopumā Košķēnu apmetnē gan savrupatradumos mājas abās pusēs, gan arī pārbaudes izrakumos iegūti 126 krami, no tiem 58 ar otrreizēju apstrādi. Vēl jāatzīmē 63 nelielākas atšķilas un 5 serdeņi jeb nukleji (tab.).

KOŠĶĒNU APMETNES KRAMA KOLEKCIJAS SASTĀVS

Nukleji	5
Atšķilas	63
Nažveida šķilas	12
Mikrogriežņi	4
Nažveida šķila ar retušu	1
Rīki ar ierobi	4
Kasīkļi	16
Griežņi	10
Kasīkļi – griežņi	5
Kaltiņi	2
Bultas gala sagatave	1
Dažādas atšķilas ar retušu	2
Mikrolīts	1
Kopā:	126

Pēc atrastajiem nelielajiem konusveida, zīmuļveida un iegareniem laivveida nuklejiem (6. att.: 24–27) un to daļām var spriest, ka izmantoti dažādi to skal-dīšanas paņēmieni. Šajā apmetnē krama inventārā dominē atšķilas, kuru ir piecas reizes vairāk nekā nažveida šķilu. Arī rīki pārsvarā veidoti no neregulārām atšķilām (36) un tikai nedaudz (10) – no nažveida šķilām.

Kasīkļu skaits (16) nedaudz pārsniedz griežņu daudzumu. Tie gandrīz visi gatavoti no atšķilām, tikai viens neliels gala kasīklītis veidots no nažveida šķilas (5. att.: 12). Atsevišķi kasīkļi ir lielāki, kvadrātveida (5. att.: 1), bet pārējie rīki ir neregulārākas formas, garumā no 0,7 līdz 2,7 cm, platumā no 0,9 līdz 3,0 cm. Sastopami gan gala, gan sānu kasīkļi, gan arī kasīkļi ar apkārt ejošu retušējumu (5. att.: 2–11). Ļoti bieži krama olim tikai nošķelts un apstrādāts gals vai sāns, pārējā daļā atstājot oļa dabisko virsmu – garoziņu (5. att.: 5). Dažkārt kā kasīkļi lietoti arī nelieli nukleji (5. att.: 11). Kasīkļi ļoti nolietoti, darba daļa izdrupusi.

Griežņi, skaitā 10, arī galvenokārt gatavoti no atšķilām. Tie ir vidēja lieluma un mazi, no 1,3 līdz 2,9 cm garumā. Tikai dažos no tiem var saskatīt vidus vai sānu griežņu formas (5. att.: 19–26), pārējie veidoti ar vairāku seklu, neregulāru šķēlumu palīdzību. Daži vidusgriežņi veidoti ar nošķēluma un pretējās malas retušējuma palīdzību, kas ir sens griežņu veidošanas paņēmiens (6. att.: 1–3). Viens griežnis veidots no garākas nažveida šķilas (6. att.: 9), bet četri nelieli eksemplāri pieder t.s. mikrogriežņiem (6. att.: 11, 12, 15, 16).

Daļa no krama izstrādājumiem (5) ir tā saucamie kombinētie rīki, t.i., tie apvieno dažādu rīku funkcijas. Visbiežāk apvienotas kasīkļa un griežņa funkcijas, parasti rīka vienā galā ar retušu izveidojot kasīkli, bet otrā galā – ar pāris šķēlumiem griezni (5. att.: 13, 15, 17, 18). Vienā no kaļķakmens pagatavotā trapeceveida rīkā apvienotas kasīkļa un kalta funkcijas (6. att.: 7). Divos gadījumos nažveida šķilām, bet divos – atšķilām ar retušas palīdzību sānos izveidota ierobe (6. att.: 5, 6, 10). Vēl jāatzīmē daži smaili un atšķilas ar retušējuma pēdām, kuru raksturs un lietojums grūti nosakāms (6. att.: 4). Atsevišķi jāmin no masīvas krama atšķilas veidots rīks, kuram darba daļā ir abpusēji nošķēlumi, veidojot kaltveidīgu galu (6. att.: 8).

Tikai vienu rīku, kas veidots no iegarenas lapasveida atšķilas, varētu pieskaitīt bultu galiem. Smaile tam veidota ar īsu nošķēlumu, bet malas apstrādātas ar pretēji vērstu retušējumu. Uz rīka vēl saglabājusies garoziņa, un tā apdare nav pabeigta (5. att.: 16).

Nažveida šķilu un to šķēlumu nav daudz, tikai 12. To garums ir no 0,8 līdz 3,6 cm, bet platums – no 0,9 līdz 1,5 cm. Pa lielākai daļai saglabājušies nažveida šķilu gali, tikai daži fragmenti pieder šķilu vidusdaļām. Nereti darba ekonomēšanas nolūkā saglabāta dabiskā garoziņa, bet šķilu asmeņos redzamas lietošanas pēdas (6. att.: 17–23). Tikai vienai šķilai bija abu malu retuša, veidojot krama nazīti (6. att.: 13).

Lai gan nelieli mikrogriežņi, kas paliek pāri no mikrolītisko rīku gatavošanas, tika atrasti, pašu mikrolītu apmetnē tikpat kā nebija. Tikai no vienas nelielas nažveida šķiliņas bija pagatavots neregulāra trīsstūra formas rīks ar slīpi nošķeltu galu, t.s. mikrolīts (6. att.: 14).

Tas arī īsumā būtu viss par apmetnē iegūto krama inventāru. Domājams, ka tā ir tikai neliela daļa no tiem rīkiem, kurus vēl glabā Košķēnu saimniecības zeme.

Tātad Košķēnos iegūto krama rīku kolekciju raksturo ļoti zemas kvalitātes izejmateriāls, rīku izgatavošanā dominējot atšķilām. Tikai nedaudz vairāk par piekto daļu no krama atradumiem veido nažveida šķilas un no tām pagatavotie rīki (tab.). Kolekcijā pārstāvēti visi vidējam akmens laikmetam raksturīgie nukleju veidi – koniskie, nostrādāti līdz pēdējai

iespējai, zīmuļveida un arī laivveida nukleji. Kasīkļu iegūts nedaudz vairāk kā griežņu. Zemās kvalitātes oļu krams nav ļāvis izveidot noteiktas, stingras rīku formas. Rīkus darinot, galvenokārt domāts par darba daļas izveidi, pārējā daļā bieži atstājot garozas kārtiņu. No pabiezām, dažādu formu atšķilām veidoti gala un sānu kasīkļi, kuriem mēģināts piešķirt četrstūra vai trīsstūra formu. Tomēr dominē krama atšķilas neregulārā forma. Ar vairāku atšķēlumu palīdzību darināti arī ne visai tipiski griežņi. Nereti veidoti kombinētie rīki, visbiežāk kasīkļi – griežņi. No citiem rīkiem vēl jāmin naži, skrāpji ar ierobi, dažādi smaiļi ar retušētām malām un vienīgā bultas gala sagatave. Arī zemas kvalitātes materiāla nozīmīgumu apliecina tas, ka rīku pagatavošanai izmantoti pavisam sīki krama gabaliņi, stipri pārkaļķojies krams un pat mīkstsais kaļķakmens – viss, kas apkārtņē bijis kaut nedaudz piemērots rīku darināšanai. Kaula rīki smilšainajā augsnē diemžēl nav saglabājušies.

Spriežot pēc ne visai biežā kultūrslāņa un retajiem atradumiem tajā, Košķēnu apmetne nav ilgstoši un nepārtraukti apdzīvota. Smilšainais, nedaudz paaugstinātais Engures upes kreisais krasts acīmredzot bija piemērota vieta zvejai. Iespējams, ka šo vietu zvejošanai periodiski izmantojusi kāda neliela cilvēku grupa. Grupa tomēr turējusies ļoti savrupi, vismaz zvejas periodu laikā.

Košķēnu apmetne bija pirmā atklātā mezolīta laika dzīvesvieta Rietumlatvijā. Tai sekoja vairākas citas kramu savrupatradumu vietas, kā arī iespējamās apmetnes. Tā Vērgales Ošeniekos, Ploču purva austrumu malā, apmēram 0,5 km no purva, 90. gadu sākumā tika iegūti krama rīki. Tie, skaitā ap 30, atrasti nogāzes terasei uzbērtajās smiltīs, kas veidoja kuršu senkapu pauguru. Atradumu vidū krama atšķilas, nažveida šķilas un rīki ar retušas pēdām. Šīs vietas pētnieki – A. Vasks un I. Virse – izsacījuši domu, ka smiltis, iespējams, ņemtas no kādas tuvumā esošas akmens laikmeta apmetnes.⁹

Otrā vieta – Vendzavu apmetne – konstatēta reljefa pacēlumā uz ziemeļiem no Sārnaties purva, Užavas upes baseinā. Zemes paaugstinājumā, kas varētu būt saistīts ar Litorīnas jūras krastu, 700 m garā joslā vairākās vietās zemes virsējos, sajauktajos slāņos iegūts daudz krama darinājumu – nukleji, nažveida šķilas, atšķilas, kasīkļi, griežņi un citi retušēti rīki. Arī šie rīki galvenokārt gatavoti no zemas kvalitātes oļu krama. Kā uzskata apmetnes atklājējs un pētnieks Valdis Bērziņš, tā pēc atradumu rakstura līdzīga Košķēnu apmetnei.¹⁰

Tātad Rietumlatvijā zināmas jau vismaz trīs vidējā akmens laikmeta apmetņu vietas ar kramu atradumiem. Par ceturto – kramu depozītu Pāvilstā pie Sakas ietekas jūrā – ir pretrunīgas ziņas. Pāvilstā, Sakas upes labajā krastā visaugstākajā vietā kāpas galā, uzcelta baptistu baznīca, bet no tās uz dienvidiem, kāpā ar melnzemes virsmu, laika gaitā savākti

krami. Tos vācis vietējais novadpētnieks E. Šneiders, 1938. gadā vietu apmeklējis un kramus vācis E. Šturms, bet kādu gadu vēlāk – P. Stepinš. Kolekcija pašreiz glabājas Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļā,¹¹ un to veido divas it kā atšķirīgas daļas. Viena daļa sastāv no veseliem un šķeltiem samērā zemas kvalitātes pelēcīgiem krama oļiem un to daļām, skaitā ap 800. Par šo kolekcijas daļu neko noteiktu pateikt nevar. Otrā daļu veido krama atšķilas (60), nažveida šķilas (50), atsevišķi krami ar lietošanas pēdām un nedaudz rīku. Te jāmin krama naži ar izteiktu, stāvu malu retušu, daži galakasīkļi, vidusgrieznis, divi fragmentāri bultu gali un nažveida šķilu šķēlumi. Atrasta arī kāda neliela konusveida nukleja daļa, no kura šķeltas šauras, regulāras nažveida šķilas. Rīku gatavošanai izmantots gan pelēcīgs un baltgans zemas kvalitātes, gan arī melns un tumši pelēcīgs labākas kvalitātes krams. Kolekcija acīmredzot savākta no dažādām vienas vai pat vairāku apmetņu daļām, tādēļ neviendabīga. Pētnieki šos kramus pieskaitījuši gan mezolītam, gan neolītam, un visiem taisnība, jo krama inventārā sastopamas gan agrā un vēlā mezolīta, gan arī neolīta rīku formas. Neolīta atradumus papildina kāda māla trauka augšmaliņa ar izteiktu valnīti, raksturīga vēlā neolīta auklas kultūras apmetnēm. Daļā materiālu var saskatīt tiešas paralēles ar Košķēnu apmetnes atradumiem. Liekas, ka Pāvilstā, Sakas upes krastā, akmens laikmeta medniekiem un zvejniekiem bijusi izdevīga apmešanās vieta, kas apdzīvota ilgstoši.

HRONOLOĢIJA

Balstoties uz nedaudzajiem kramu atradumiem, grūti noteikt Rietumlatvijas apmetņu pastāvēšanas laiku. Liekas, ka dzīvesvietas ar šādu inventāru vairāk raksturīgas mezolīta otrajai pusei un beigām, boreālā klimatiskā perioda beigām un atlantiskā perioda pirmajai pusei.

Par to liecina vairāki momenti. Košķēnu apmetnē krama atšķilu un no tām pagatavoto rīku skaits krietni pārsniedz no nažveida šķilām veidotos rīkus, kas jau ir hronoloģisks rādītājs.¹² Mikrogriežņu klātbūtne it kā liecina par mikrolītu lietošanu, lai gan tie apmetnē tikpat kā nav iegūti. Arī krama kaltveida rīki vairāk raksturīgi vēlajam mezolītam un neolītam.¹³ Mezolīta otrajai pusei raksturīga rīku paviršāka apdare, neizteiksmīgākas formas, bieži saglabājot pat krama garozas kārtiņu. Pārsteidz tikai ģeometrisku formu mikrolītu – trapeču, trijstūru u.c. formu trūkums. Tam varētu būt vairāki skaidrojumi – vai nu no tik zemas kvalitātes krama minētos rīkus bija grūti pagatavot, vai arī apmetnei bija citi funkcionāli uzdevumi, kur mikrolīti nebija nepieciešami. Tomēr mikrolītisko rīku trūkumu var skaidrot arī kā hronoloģisku rādītāju – šī tradīcija vairāk raksturīga mezolīta beigu posmam, un tādā gadījumā apmetne apdzīvota nedaudz agrāk.

Apmetnes ar šādu inventāru sastopamas Vidus- un Ziemeļrietumlietuvā. Tā Nemunas krastā pie Nevēžas upes ietekas atrodas Kanjuku I apmetne, bet Nemunas krastā pie Kauņas – Lampedžu mezolīta apmetne. Apmetnēs dominē neliela izmēra, no atšķilām veidoti kasīkļi. Arī griežņi neregulāri, veidoti ar īsu nošķēlumu palīdzību, sastopami rīki ar ierobēm. Lancetveida rīku maz, trapecveida – gandrīz nemaz. Inventārā tomēr sastopami mikrogriežņi. Nukleji tāpat pārstāvēti ar konusveida, zīmuļveida un laivveida formām. Atšķirība ir tā, ka abās minētajās apmetnēs plašāk pārstāvēti dažādu formu bultu gali un makrolītiskie rīki – cirvji, kalti, retušieri u.c. Tas arī saprotams, jo Lietuvas teritorija bagāta ar labas kvalitātes krama iegulām. R. Rimantiene šīs apmetnes saista ar mezolītiskās Nemunas kultūras II un III fāzi, tas ir, mezolīta otro pusi un beigām, uzsverot Maglemoses kultūras iespaidus uz šīs apdzīvotības veidošanos.¹⁴ Pēdējos gados Ziemeļrietumlietuvā pētīta virkne apmetņu un savākti savrupatradumi, kas saistās ar mezolīta vidus un beigu posmu.¹⁵ Arī šajos atradumos mēs varam saskatīt zināmu līdzību ar Rietumlatvijas krama materiālu, piemēram, Kulniko apmetnē u.c. T. Ostrausks, skaidrojot šīs apdzīvotības izveidošanos, uzsver Janislavices kultūras (Polija) iespaidus.

Salīdzinot Košķēnu apmetni ar Zvejnieku II apmetni Ziemeļlatvijā, jāatzīst, ka pēdējā rīki veidoti no labāka izejmateriāla, rīku daudzveidība lielāka un to formas izteiktākas, lielāku nozīmi piešķirot nažveida šķilām kā izejas formai rīku veidošanā. Šie atradumi veido raksturīgu vidējā mezolīta Kundas kultūras kompleksu.¹⁶

Pēc visa spriežot, arī Rietumlatvijas apmetnes ar krama inventāru varētu tikt saistītas ar mezolīta vidējo un vēlo periodu, 7. g.t. pr.Kr. otro pusi – 5. g.t. pr.Kr. vidu. Jautājums, vai tās vairāk pakļautas Lietuvas mezolītisko kultūru – Janislavices un citu iespaidiem vai pieder Austrumbaltijas Kundas kultūrai, vēl paliek neatbildēts.

KAULA UN RAGA SAVRUPATRADUMI RIETUMLATVIJĀ

Rietumlatvijas mezolīta kopainu labi papildina savrupatrastie kaula un raga izstrādājumi, kas Latvijas muzeju fondos uzkrājušies jau no 20. gs. sākuma un turpina ienākt vēl tagad. Kaula un raga rīki atrasti pie Usmas ezera, Lubes ezera krastā, Užavas upes ielejā, pie Sakas upes, Ploču purvā u.c. (8. att.). Tie ir Kundas tipa zivju šķēpi, šķēpi ar slīpu zobojumu, raga cirvji un cirvju galvas, t.s. valdnieku zizlis, vedgas un dunči. Lielāko daļu atradumu pētnieki – E. Šturms, L. Vankina, I. Loze un citi – saista ar vidējo akmens laikmetu – mezolītu. Ziņas par šiem atradumiem publicētas daudzārt, tomēr tās izkaisītas pa dažādiem speciāliem rakstiem,

zinātniskām un populārzinātniskām grāmatām. Šeit īsi raksturosim atradumus, lai veidotos pilnīgāka Rietumlatvijas mezolīta kopaina.

Usmas ezera rietumu krastā, apmēram kilometru uz ziemeļiem no Košķēnu apmetnes, 80. gadu sākumā, rokat novadgrāvjus paaugstinājumā starp Cīruļu, Laugaļu un Purmaļu mājām, iegūts kāds Kundas tipa zivju šķēps (7. att.: 11). Tas atrasts ezera paaugstinātajā piekrastē starp Engures izteci un pārpuvotu ezera līci, kas kādreiz iesniedzies dziļi krastā un, iespējams, veidojis pirmo Usmas ezera noteci. Kundas tipa cita varianta šķēps atrasts pārpuvotā vietā apmēram 2 km attālumā no Lubes ezera (7. att.: 12).¹⁷ Abi šie šķēpi ir tipiska vidējā mezolīta rīku forma¹⁸ un apliecina, ka gan Usmas ezera, gan Lubes ezera krasti bijuši apdzīvoti jau vidējā mezolītā.

Ļoti raksturīgas vidējam akmens laikmetam ir cirvju vai kapļu galvas, sauktas arī par starpniekiem

7. att. Kaula un raga rīku atradumi Rietumlatvijas teritorijā:

1 – "virsaiša zizlis" no Zirām, 2–5 – raga kapļi un cirvji no Sises ciema pie Užavas upes, 6 – kaula ornamentētais duncis no Užavas, 7 – kaula harpūna no Ploču purva, 8 – raga kaplis no Ploču purva, 9 – kaula dunča smaile no Ploču purva, 10 – raga kapļa galva no Plostakroga pie Zlīkām, 11 – Kundas tipa zivju šķēps no Usmas ezera rietumu krasta, starp Laugaļu, Purmaļu un Cīruļu mājām, 12 – Kundas tipa zivju šķēps no Lubes ezera (M. Jāņkalniņas zīmējums)

un starplocekļiem. Tie ir raga rīki, kuriem pieta daļā izurbts kātcaurums, bet asmenī ir iedobums vai iegriezums kāda cita no raga vai akmens pagatavota asmens ievietošanai. Pēc asmens novietojuma šķērsām pret kātu lielākā daļa šo rīku faktiski pieder kapļveida kategorijai.¹⁹

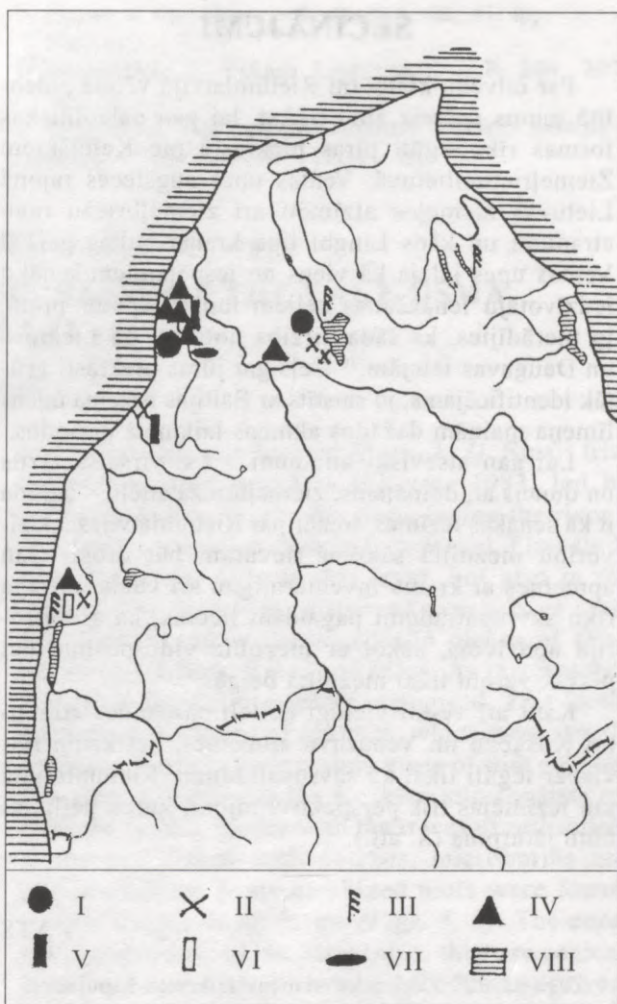
Ventas upē pie Plostakroga Zlūkās 1900. gadā atrasts viens šāds 18,5 cm garš kaplis ar noapaļotu pietu, tajā ieurbtu kātcaurumu un rievu asmens paplašinātajā daļā (7. att.: 10).²⁰

Vairāki mezolīta rīki atrasti Užavas upes baseinā. Divi ne visai labi saglabājušies raga kapļi iegūti 1963. gadā Užavas upē. Viens no tiem atrasts Sises ciema teritorijā pie Brenču mājām. Par pietu tam noderējusi raga sakne, stāvs liekts, bet asmens daļā ir apjomīgs iedobums cita asmens ievietošanai (7. att.: 2). Otrais upē atrastais raga kaplis tikai nedaudz liekts, piets tam noapaļots un asmens daļā paliels iedobums (7. att.: 3). Kopā ar šo rīku iegūts arī kāds garāks raga cirvis (6. att.: 4), kuram ir taisni nogriezts piets, bet asmens daļā dziļš iegriezums. Vēl viens kapļveida rīks Užavā atrasts 1974. gadā, rokot kartupeļus (7. att.: 5). Tas darināts no brieža raga atzara, un tam ir masīva pieta daļa ar raga rozeti sānos, pieta tuvumā apaļš kātcaurums, bet iedobtais asmens noasināts no vienas puses.²¹

Šādi no raga pagatavoti kapļi un cirvi ar iedobēm vai gropēm kāda cita asmens iestiprināšanai ļoti raksturīgi Austrumbaltijas mezolītam. Tie lietoti visos vidējā akmens laikmeta posmos, sākot jau ar agro mezolītu, kā to rāda atradumi Zvejnieku II apmetnes apakšējā slānī un Kundas Lammamegi apmetnē.²² Tie zināmi starp Pērnavas savrupatradumiem Igaunijā un mezolīta kaula un raga rīku atradumiem Lietuvas teritorijā.²³ Tie iegūti arī Veretjes I mezolīta apmetnē Lača ezera krastā Oņegas ezera baseinā.²⁴ Kā Veretjes I, tā arī Zvejnieku II apmetnē atrasti raga ieliktni – nelieli, noplacināti rombveida formas raga kaltiņi, kurus pēc nolietošanās varēja ērti no-mainīt.

Daudzkārt literatūrā pieminēts t.s. virsaiša zizlis, kas atrasts Zirās 1928. gadā, bagarējot Užavas upi pie Sises ciema.²⁵ Tas pagatavots no brieža raga, tam ir īsa galva ar apaļu kātcaurumu un garš stāvs, kuram aplauzts gals (7. att.: 1). Šādam rīku tipam ir sena izcelsme – tas labi pazīstams Eiropas vēlā paleolīta Madlēnas kultūrā, bet Baltijas jūras krastos, šķiet, saglabāties vēl visu vidējo akmens laikmetu. Par rīka nozīmi izteiktas dažādas domas, uzsverot gan tā sakrālo, gan praktisko lietojumu.

1964. gadā apzināšanas ekspedīcijas laikā I. Lozei Užavas upes baseinā izdevās savākt nelielu kaula un raga rīku kolekciju, kuras izcilākais eksemplārs ir fragmentārs kaula duncis ar abās pusēs iegrieztu zīmējumu. Duncā virspusi rotā stilizēts dzīvnieka attēls sānskatā, bet apakšpusē zīmējums grūtāk

8. att. Rietumlatvijas mezolīta atradumu vietas:

I – apmetnes ar krama inventāru, II – krama savrupatradumi, III – kaula šķēpi, IV – raga kapļi, V – “virsaiša zizlis”, VI – kaula duncis, VII – kaula smaīļi, VIII – jūras piekraste

saprotams – to veido dubultlīnijas, kuras savieno rombs (7. att.: 6). I. Loze, pamatojoties uz stilistiski līdzīgiem atradumiem Dānijā, minēto dunci datē ar mezolīta vidusposmu.²⁶

Vēl viena vieta, kur iegūti ar mezolītu saistāmi kaula rīki, ir Ploču purvs, aizaudzis ezers Baltijas jūras piekrastes joslā, uz ziemeļiem no tagadējās Liepājas pilsētas. 30. gadu beigās purvā 4 m dziļumā kūdrā atrasts raga kaplis ar apaļu kātcaurumu (7. att.: 8), kaula harpūna ar slīpu zobojumu (7. att.: 7) un kaula duncā smaile (7. att.: 9) – šie rīki pēc formas attiecināti uz mezolītu.²⁷ Līdzīgs kaula smaīlis jau agrāk, 1923. gadā, tika atrasts Upesmuižā, padziļinot kāda Sakā ietekoša strauta gultni.²⁸ Ploču purva kaula rīku atradumus labi papildina jau minētie, 0,5 km uz austrumiem no purva Vērgalē iegūtie krama darinājumi, liecinot par bijušā Ploču ezera krastu apdzīvotību varbūt jau no mezolīta vidusposma.

SECINĀJUMI

Par cilvēku klātbūtni Rietumlatvijā vēlajā paleolītā mums pašreiz ziņu trūkst, lai gan paleolītiskas formas rīki iegūti jūras piekrastē pie Kalnišķiem Ziemeļrietumlietuvā. Ventas upes augšteces rajonā Lietuvas ziemeļos atzīmēti arī ziemeļbriežu ragu atradumi un kāds Lingbi tipa krama bultas gals.²⁹ Ventas upes ieleja kā viens no iespējamiem senāko iedzīvotāju ienākšanas ceļiem tomēr jāpatur prātā, jo pierādījies, ka šāda virzība notikusi pa Lielupes un Daugavas ielejām.³⁰ Ceļš gar jūras piekrasti grūtāk identificējams, jo saistīts ar Baltijas baseina ūdens līmeņa maiņām dažādos akmens laikmeta periodos.

Lai gan atsevišķi atradumi – t.s. virsaiša zizlis un duncis ar, domājams, ziemeļbrieža attēlu – uzrāda it kā senākas iezīmes, tomēr par Rietumlatvijas apdzīvotību mezolīta sākumā nevaram būt droši. Gan apmetnes ar krama inventāru, gan arī kaula un raga rīku savrupatradumi pagaidām liecina, ka šī teritorija apdzīvota, sākot ar mezolīta vidusposmu, bet plašāk varbūt tikai mezolīta beigās.

Kaut arī veikti vienīgi nelieli pārbaudes izrakumi Košķēnu un Vendzavu apmetnēs, bet kaula rīki vispār iegūti tikai kā savrupatradumi, Rietumlatvijā jau iezīmējas trīs perspektīvi rajoni, kuros pētījumi būtu jāturpina (8. att.).

Pirmais no tiem ir Usmas ezera baseins ar Košķēnu vidējā akmens laikmeta apmetni Engures upes kreisajā krastā, kas ne tuvu vēl nav izpētīta. Tāpat vēl būtu jāatgriežas teritorijā starp Laugaļu, Purmaļu un Cīruļu mājām, kur iegūti dažādu akmens laikmeta periodu atradumi. Interesi izraisa arī krama atšķīļu atradumi pie Līdumnieku mājām Engures upes labajā krastā, pie Luziķu mājām Usmas ezera augstajā rietumu krastā, pie Upmaļu mājām Viskūžu salā un Moricsalas dienvidrietumu galā (1. att.).

Kā savrupatradumiem bagātākais jāatzīmē Užavas upes baseins, īpaši pie Sises ciema, kas arī nākotnē varētu sagādāt ne vienu vien pārsteigumu. Šim rajonam ziemeļos pieslēdzas akmens laikmeta atradumiem bagātais Sārnatē purvs un Vendzavu apmetne tā ziemeļdaļā (8. att.).

Kā trešais rajons minams Ploču purvs ar tajā iegūtajiem mezolītiskajiem kaula un raga rīkiem un 0,5 km uz austrumiem no purva uzietajiem krama darinājumiem, kas gan nebija atrasti *in situ* (8. att.).

Visi minētie rajoni vairāk vai mazāk saistīti ar Baltijas baseina piekrasti – ūdens līmeņa maiņām, apdzīvotībai pieejamo krasta joslu, no jūras atdalītajiem reliktajiem ezeriem. Turpmākos pētījumos būtu stingri jābalstās uz arheoloģisko pieminekļu un apkārtējās vides savstarpējo saistību, kas palīdzētu gan labāk datēt, gan arī labāk izprast senāko Rietumlatvijas apdzīvotību.

ATSAUCES

- ¹ Zagorskis F. Zvejnieku akmens laikmeta kapulauks. – Rīga, 1987. – 132 lpp.
- ² Лозе И. А. Поселения каменного века Лубанской низины. – Рига, 1988. – 211 с.
- ³ Vankina L. The Collection of Stone Age Bone and Antler Artifacts from Lake Lubana // Latvijas Vēstures Muzeja Raksti. Arheoloģija. – Rīga, 1999. – 290 lpp.
- ⁴ Вейнбергс И. Г., Стелле В. Я. Приледниковые бассейны Курземе // История озер Северо-запада. – Ленинград, 1967. – С. 36–51; Veinbergs I., Jakubovska I. Moricsala un Usmas ezers: dabas attīstība leduslaikmeta beigu posmā un pēcleoduslaikmetā // Ģeogrāfiski raksti. – Rīga, 1999. – VII sēj. – 58.–72. lpp.
- ⁵ Гринбергс Э. Ф. Позднеледниковая и послеледниковая история побережья Латвийской ССР. – Рига, 1957. – 122 с.
- ⁶ CVVM 6069; V 7416; A 921 u.c.
- ⁷ Mugurēvičs Ē. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Ventspils un Kuldīgas rajonā // ASM 1978. – Rīga, 1979. – 57., 58. lpp.
- ⁸ Zagorska I. Akmens laikmeta pieminekļu meklējumi Usmas ezera apkaimē // ASM 1982 un 1983. – Rīga, 1984. – 103.–106. lpp.
- ⁹ Vasks A., Virse I. Izrakumi Vērgales Ošeniekos // ASM 1988 un 1989. – Rīga, 1990. – 170.–173. lpp.; Virse I. Izrakumi Vērgales Ošenieku kapulaukā // ASM 1990 un 1991. – Rīga, 1992. – 113.–115. lpp.; Virse I. Pētījumi Vērgales Ošenieku kapulaukā 1992. gadā // ASM 1992 un 1993. – Rīga, 1994. – 94.–97. lpp.
- ¹⁰ Bērziņš V. Arheoloģiskā apzināšana Rietumkurzemē // ASM 1994 un 1995. – Rīga, 1996. – 28.–31. lpp.; Bērziņš V. Pārbaudes izrakumi Vendzavu mezolīta apmetnē un apzināšanas darbi Babītes ezera ziemeļu krastā // ASM 1996 un 1997. – Rīga, 1998. – 19.–21. lpp.
- ¹¹ CVVM 62 832, 62 834, 63 570.
- ¹² Jaanits K. The Origin and Development of the Kunda Culture // Finno-ugric Studies in Archaeology, Anthropology and Ethnography. – Tallinn, 1990. – P. 11, 12.
- ¹³ Бутримас А. Кремневые стамески в материале неолита Литвы. – Минск, 1982. – С. 12–19.
- ¹⁴ Rimantiene R. Akmens amžius Lietuvoje. – Vilnius, 1996. – P. 71–87, pav. 21, 39, 41.
- ¹⁵ Ostrauskas T. Vakarų Lietuvos mezolitas // Lietuvos archeologija. – Vilnius, 1996. – T. 14. – P. 210.
- ¹⁶ Zagorska I. The Mesolithic in Latvia // Acta Archaeologica. – København, 1993. – Vol. 63. – P. 107, 108.
- ¹⁷ Лозе И. Некоторые мезолитические находки на территории Латвии // Материалы и исследования по археологии СССР. – Москва; Ленинград, 1966. – Т. 126. С. 113.
- ¹⁸ Zagorska I. Vidējā akmens laikmeta zivju šķēpi Latvijā // AE. – Rīga, 1974. – 11. laid. – 26.–28. lpp.
- ¹⁹ Vankina L. Par dažiem akmens laikmeta raga rīkiem Latvijas teritorijā // LZAV. – 1984. – Nr. 4. – 86.–99. lpp.
- ²⁰ Katalog der Ausstellung zur Konferenz Baltischer Archäologen in Riga 1930. – Riga, 1930. – S. 17, Taf. 1: 1; Šturms E. Mezolīta atradumi Latvijā // Senatne un Māksla. – 1939. – Nr. 1. – 4. att., 39.–41. lpp.
- ²¹ Vankina L. Par dažiem .. – 94. lpp., 5. att.: 6.
- ²² Zagorska I. Das Frühmesolithikum in Lettland // Mesolithikum in Europa / Ed. B. Gramsch. – Berlin, 1981. – S. 75, Abb. 3: 9, 10.
- ²³ Indreko R. Die Mittlere Steinzeit in Estland. – Stockholm, 1948. – S. 162–172, Abb. 48; Римантене Р. Палеолит и мезолит Литвы. – Вильнюс, 1971. – С. 167, 168, рис. 145.
- ²⁴ Ошибкина С. Веретье 1. – Москва, 1997. – С. 89, 90, рис. 61, 62.

²⁵ Šturms E. Mezolīta .. – 40. lpp., 4. att.: 1.

²⁶ Loze I. Seno ticējumu un tradīciju atspoguļojums akmens laikmeta mākslā Austrumbaltijā // AE. – Rīga, 1970. – 9. laid. – 15. lpp., 5. att.; Loze I. Akmens laikmeta māksla Austrumbaltijā. – Rīga, 1983. – 21.–23. lpp., 1. att.

²⁷ Šturms E. Mezolīta .. – 4. att.: 4–6, 40., 41. lpp.

²⁸ Katalog .. – S. 17.

²⁹ Ostrauskas T. Vakarų Lietuvos .. – P. 206, 207, pav. 12.

³⁰ Zagorska I. Vēlā paleolīta atradumi Lielupes baseinā // LVĪŽ. – 1998. – Nr. 4. – 15.–17. lpp.

Ilga Zagorska, Irīna Jakubovska, Ints Veinbergs

MESOLITHIC HABITATION IN THE BASIN OF THE LAKE USMA, WESTERN LATVIA

Summary

The Final deglaciation was followed by the Mesolithic, including the PB, BO and AT I climatic periods. The Coastal Lowland with its dune ridges, lagoons, lakes and river valleys was formed in Western Latvia. Gradually vegetation became established, shrubs and grasses were replaced by birch and pine woodland, and at the end of the period these were supplemented with broad leaved species (Fig. 2). In the Mesolithic the first inhabitants arrived in Western Latvia. The antler and bone stray finds – axes, hoes, harpoons, spear-heads and daggers provide evidence of this (Fig. 7). Typologically these are dated to the Mesolithic, described and published by E. Šturms, L. Vankina, I. Loze and others. Renewed archaeological survey expeditions in Western Latvia in the 1970s to 90s, led by Ē. Mugurēvičs, I. Zagorska, I. Virse, A. Vasks and V. Bērziņš, resulted in the discovery of flint artifacts and some actual settlement sites as well.

Three regions, rich in bone and antler stray finds, supplemented by a flint inventory, can now be distinguished in Western Latvia: 1) the Ploce Bog basin; 2) the River Užava valley; 3) the Lake Usma area with Mesolithic bone and flint artifacts (Fig. 8). The Lake Usma was formed at the very end of the Late Glacial period, DR 3, when a shallow bay was separated from the Baltic Ice Lake by dune ridges. Initially the outflow of the lake waters was through a wide valley on the north-western shore of the lake. Later it ceased to exist and outflow took place through the deep and long valley of the River Engure. At the place where the River Engure flows out of the lake, on its left bank a Stone Age

settlement site was located (Figs. 1, 3). Small trial excavations took place in the year 1983, led by I. Zagorska (Fig. 4). On the slope facing the river a thin, grey occupation layer was revealed. Flint finds were found not only in this layer, but also in the topsoil. The finds were dispersed over a large area. The flint inventory contained 126 pieces of flint, including artifacts, flakes and cores. As raw material low-grade local flint pebbles were used. This factor influenced the forms of artifacts, which were mostly irregular. Artifacts were mainly made of flint pebbles. The flint inventory at the Košķēni site consists of: scrapers, burins, blades with the traces of utilisation, blades and flakes with notches, microburins and rare microliths. Some combined tools were found, mostly scraper-burin forms (Figs. 5, 6). The cores are characteristic of the Mesolithic: they are conical, pencil-cores and handle-cores. All of them are very worn out. Similar flint inventories are known in Central and Northern Lithuania. These are characteristic of the Middle and Late Mesolithic, the Niemen Culture. Influences from the Maglemose and Janislawice cultures have been stressed (Rimantiene R., Ostrauskas T.). The flint inventory from Western Latvia is still very scarce. But the main flint artifact forms as well as bone and antler finds testify that Western Latvia was inhabited at least from the middle stage and more widely in the later stage of the Mesolithic.

It is thought that the Košķēni settlement site was not inhabited continuously, but used as a short-term fishing site. The shallow bay and the river offered such possibilities.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. The finds of the Mesolithic on the shores of the Lake Usma.

Fig. 2. Spores and pollen diagram of a bog in the Ozoliņi valley.

Fig. 3. A view to the northern part of the settlement site (A); a view to the southern part of the settlement site and the Lake Usma (B).

Fig. 4. The situation of the Košķēni settlement site and the cross-sections of excavation pits (year 1983).

Fig. 5. The flint inventory from the Košķēni site: 1–12 – scrapers; 13–15, 17, 18 – the double tools (scrapers-burins); 16 – the arrowhead; 19–26 – burins.

Fig. 6. The flint inventory from the Košķēni site: 1–3 – burins; 4 – point; 5, 6, 10 – tools with a scarp; 7, 8 – chisels; 9 – burin; 11, 12, 15, 16 – microburins; 13 – blade of a knife; 17–23 – blades; 24–27 – cores.

Fig. 7. Bone and antler artifact finds from Western Latvia: 1–6 – the River Užava; 7–9 – Ploce Bog; 10 – Plostakrogs on the River Venta; 11 – the north-western shore of the Lake Usma; 12 – the Lake Lube basin.

Fig. 8. The Mesolithic finds from Western Latvia: I – sites with a flint inventory; II – flint stray finds; III – bone spear-heads; IV, V – antler mattock; VI – bone dagger; VII – bone points; VIII – the sea-shore.

Guntis Zemītis

DAUGMALES ATTIECĪBAS AR RĪGU UN ZEMGALI
12./13. GADSIMTĀ

Jautājums par Daugmales attiecībām ar Rīgu un Zemgali būtībā ir vairākkārt diskutētais jautājums par t.s. Zemgales ostu (*de Portus Semigallie*), kuru pāvests, draudot ar baznīcas lāstu, aizliedza apmeklēt 1200. gadā, bet divus gadus pēc Rīgas dibināšanas daži tirgotāji to tomēr mēģināja darīt, par ko viņus nežēlīgi sodīja.¹ Lai gan par šo tēmu rakstīts jau salīdzinoši daudz, tomēr katrs pētnieks, pamatojot savu viedokli, operē ar sev pieejamiem argumentiem, tādējādi pakāpeniski veidojot arvien ticamāku pagātnes kopainu. Jautājumu par Indriķa minēto Zemgales ostu sācis risināt hronikas tulkotājs vācu valodā E. Pābsts, kurš aizrāda, ka *portums ipsorum* var tulkot ne tikai kā “viņu ostu”, bet arī kā “viņu upes ieteku” un ka “šeit, liekas, domāta Lielupe”.²

Pēc tam kad Centrālais Valsts vēstures muzejs Voldemāra Ģintera vadībā 1933. gadā bija uzsācis izrakumus Daugmales pilskalnā, kurus turpināja arī 1935.–1937. gadā, pētnieku rīcībā nonāca plašs senlietu materiāls, kas nepārprotami liecināja, ka 10.–12. gs. Daugmale bija ievērojams amatniecības un tirdzniecības centrs. Tas vedināja tā laika vadošo latviešu arheologu Franci Balodi Daugmali identificēt ar hronista minēto Zemgales ostu.³ Jāatzīst, ka F. Baloža hipotēzei bija arī savas vājās vietas. Būdam sava laika valdošās nacionāli romantiskās skolas pārstāvis, F. Balodis ignorēja senlietu materiāla lībisko raksturu un uzskatīja Daugmali par zemgaļu pilskalnu. F. Baloža uzskatus asi kritizēja Rihards Ērglis.⁴ R. Ērglis bija pārliecināts, ka Zemgales osta meklējama pie Lielupes. F. Balodi atbalstīja R. Dukurs,⁵ analizējot hronikas tekstu un secinot, ka Daugmale bija Zemgales osta. F. Balodim piekrita arī R. Šnore, norādot, ka pretēji argumenti nav pārliecināši.⁶

Samērā neitrāli par šo jautājumu izteicies pirmais Daugmales izrakumu vadītājs V. Ģinters, rakstot, ka izcilā loma, kāda bija Daugmales pilij kā tirdzniecības vietai Daugavas zemgaļu krastā, pamudināja F. Balodi šo vietu identificēt ar Indriķa hronikā minēto zemgaļu ostu, tomēr jautājums paliek neatbildēts, bet Daugmale pilnīgi atbilst ostu un tirgus vietu noietnes principiem.⁷

Pēckara gados atjaunotajos izrakumos (1966.–1970. g.), kurus vadīja Vladislavs Urtāns, iegūts plašs

senlietu materiāls un konstatēts, ka kopš 11. gs. pilskalnā pārsvarā dzīvojuši lībieši. Lai gan V. Urtāns tieši nav noliedzis Daugmali kā Zemgales ostu, tomēr neatbalstīja šo domu. Daugmales pastāvēšanas beigu datējumu V. Urtāns noteica ap 1200. gadu.⁸ Iespējams, ka daļēja politiskās konjunktūras piedeva piemīt Ādolfa Stubava izteikumam⁹ (tas atbilda tā laika stilam kritizēt F. Balodi), ka pēdējo gadu pētījumi ir pierādījuši šo uzskatu maldīgumu. E. Brīvkalne¹⁰ pieļāva, ka Zemgales osta varētu atrasties Mežotnē. Domu, ka Zemgales osta varētu atrasties Jelgavā Driksas jeb Pils salā, izteicis V. Klišāns.¹¹ Daugmali kā Zemgales ostu atzinis Ē. Mugurēvičs,¹² analizējot Indriķa hronikas tekstu. Savukārt Indriķis Šterns¹³ meklē to Daugmalē, Doles salā, Mārīnšsalā, Salaspilī un Laukskolā – visā Daugavas gultnē ar senpilsētām abos Daugavas krastos.

Daugmales senvietu kompleksa izrakumu materiāls būtiski tika papildināts A. Rādiņa un G. Zemīša vadītajos izrakumos 1986.–1996. gadā.

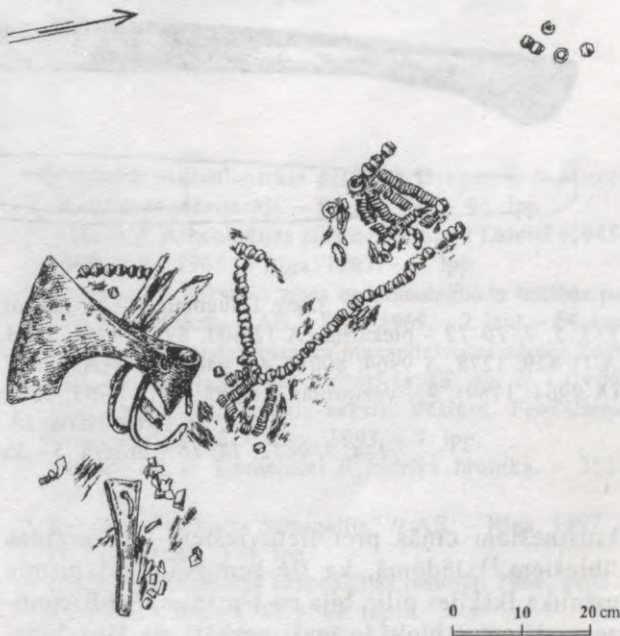
Lai runātu par Daugmali kā Zemgales ostu, ir jāaplūko divi pamatjautājumi: pirmkārt, vai Daugmale atradās Zemgalē, bet, ja ne, tad kādas bija tās attiecības ar to, otrkārt, vai tā vēl pastāvēja 13. gs. sākumā. Pilskalna agrākajā stadijā kopš 2. g.t. pr.Kr. tā apdzīvotāji nepārprotami ir balti, šķiet, zemgaļu senči, jo kopš vidējā dzelzs laikmeta zemgaļu senlietas dominē, 11. gs. tās pārsvarā iegūst lībisku raksturu, lai gan daudzas senlietu formas ir internacionālas, tai skaitā raksturīgas zemgaļiem (2. att.: 3, 7, 12, 14, 16), ģermāņiem (2. att.: 5), arī ievestas no Austrumiem – senkrievu zemēm, Bizantijas (2. att.: 2) vai nākušas no arābu zemēm (dirhēmi). V. Urtāns¹⁴ pieļāva, ka Daugmalē īslaicīgi varēja uzturēties krievu un skandināvu tirgotāji. To grūti pierādīt, tomēr, kā liecina pazīstamās Daugmales vāles galvas ar rūnu rakstu ķīmiskā sastāva analīzes, tā izgatavota no kaļķakmens, kas pēc sastāva – 95% dolomīta, 3% SiO₂, 0,3% Fe₂O₃ – neatšķiras no Daugavas krasta atsegumos sastopamā dolomītieža.¹⁵ Par skandināvu klātbūtni Daugmales apkārtnē, sākot ar 10. gs., liecina arī atsevišķi apbedījumi Daugavas pretējā krastā – Salaspils Laukskolā.¹⁶

Kā jau minēts, līdz šim arheoloģiskajā literatūrā par Daugmales pastāvēšanas robežu tiek minēts 1200. gads. Senlietu materiāls nedod iespēju datēt ar 3 gadu intervālu, t.i., 1203. gadu, kad tika sodīti nepaklausīgie tirgotāji, kuri mēģināja apmeklēt Zemgales ostu. Tomēr, izvērtējot atsevišķas senlietas, redzams, ka daudzas no tām iesniedzas 13. gs. un pat pārsniedz tā robežas. Tā Daugmalē atrastam bronzas gredzenam ar zila stikla aci (2. att.: 6) līdzīgs iegūts Salaspils Laukskolas ciemā krāsnī, savukārt tam līdzīgs gredzens atrasts Sēlpils Lejasdopeļu kapulaukā 12./13. gs. apbedījumā.¹⁷ 1986. gadā Daugmalē iegūts bronzas piekariņš – t.s. Rjurikoviču cilts zīme (2. att.: 1). Piekariņš pēc ornamenta ļoti līdzīgs Mārīnsalas un Raušu šī tipa eksemplāriem. Mārīnsalas kapsēta, kas iesvētīta 1197. gadā, pastāvēja līdz 17. gadsimtam. Pēc Ē. Mugurēviča sniegtās klasifikācijas¹⁸ šis piekariņš atbilst II tipam, kurš vairākās vietās – Aizkraukles Skrīveros, Salaspils Mārīnsalā, Ikšķiles kapsētā – iesniedzas 13. un pat 14. gadsimtā. Uz 13. gs. varētu attiecināt arī divas zobena roktura pogas (2. att.: 8). Vitauts Kazakēvičs¹⁹ šādus zobenus Eiropā datē ar 11.–14. gs., turklāt lielāko daļu attiecinot uz 13. gadsimtu. Tie pieder pie tā paša tipa kā Tērvetes sanatorijas dārza kapsētā (Kalnamuižā) 1864. gadā atrastais zobena fragments. M. Atgāzis²⁰ Kalnamuižas atradumu atzinis par tipisku 13. gs. zobenu. Šāda tipa zobeni varētu atbilst arī divi zobena roktura šķērši (2. att.: 13, 15), no kuriem garākais (2. att.: 15), iespējams, ir pat vēlāks. Līdzīgas hronoloģiskās robežas ir arī pakavsaktām ar uzbiezinātu loku (2. att.: 4), kuras sāktas lietot 12. gs. vidū vai trešajā ceturksnī, vai 13. gs. pirmajā pusē.²¹ Arī tām atrodamas paralēles Daugmalē. Agrāks datējums par 13. gs. nav zināms važiņrotas sadalītājam (2. att.: 9). Trīs šādi sadalītāji konstatēti Drabešu Uplantu kapsētā,²² kur mirušie apbedīti 13. un 14. gs., tādi atrasti arī pārsvarā ar 13. un 14. gs. datētos pieminekļos Dobeles kapsētā,²³ Aizkraules baznīcas kapsētā, Salaspils Lipšu²⁴ un Dundagas Laukumuižas kapulaukā (4. kaps), kuru var datēt ap 1300. gadu. Uz 13. gs. var attiecināt divus bronzas apaļos vairogveida piekariņus, kuru diametrs ir 36 un 33 mm. Vairākums 11.–12. gs. piekariņu gatavots no sudraba un ir mazāka izmēra. Jersikas un Talsu pilskalna un Talsu Vilikumuižas ezera senkapu 12. gs. beigu un 13. gs. piekariņi ir no bronzas. Jādomā, ka abi Daugmales eksemplāri attiecas uz 12. gs. beigām vai 13. gs. sākumu.²⁵ 12.–15. gs. lietoti arī vairāki krustiņu tipi, kādi atrasti Daugmalē, turklāt daži vietējie eksemplāri ieviešas tikai 12./13. gs. mijā.²⁶ Tas pats attiecas uz vairākiem piekariņu tipiem, to skaitā kristietības simboliem (2. att.: 2). Runājot par Daugmales pilskalna pastāvēšanas beigu periodu, kā argumentu var minēt faktu, ka Daugmalē atrastā jaunākā monēta attiecas uz 1130. gadu (noteica T. Berga). Tā kā 12. gs. beigas ir bezmonētu periods,²⁷ kad maksājumi tika veikti ar sudraba stienīšiem, tad arī monētas datējums tuvina 13. gs. robežai.

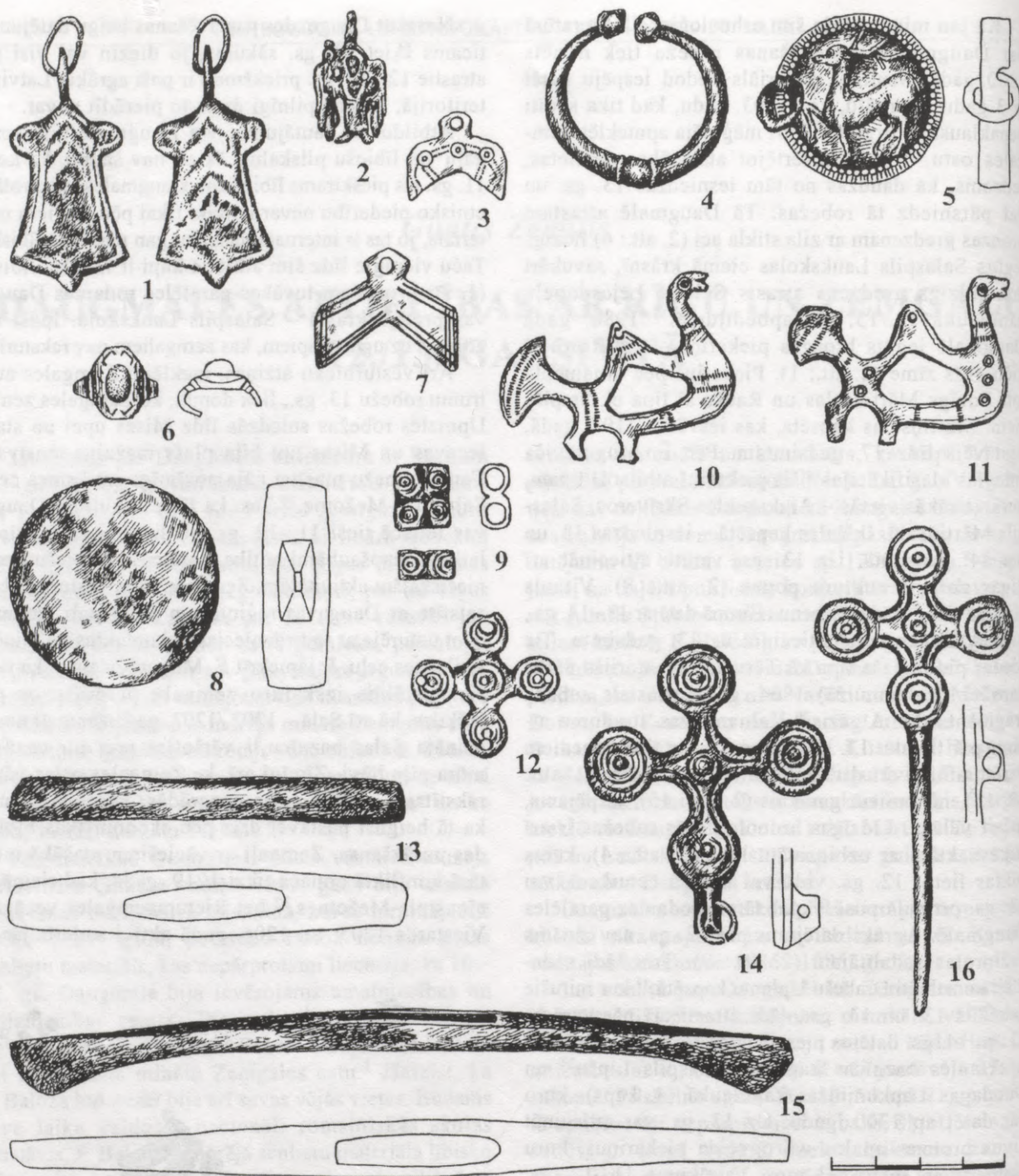
Nosakot Daugmales pastāvēšanas beigu datējumu, ticams šķiet 13. gs. sākums, jo diezgan vai visi tur atrastie 12.–14. gs. priekšmeti ir paši agrākie Latvijas teritorijā, lai gan pilnīgi droši to pierādīt nevar.

Atbildot uz jautājumu, vai Daugmale bija zemgaļu vai lībiešu pilskalns, šķiet, nav šaubu, ka kopš 11. gs. tas piešķirams lībiešiem. Daugmales iedzīvotāju etnisko piederību nevar noteikt tikai pēc senlietu materiāla, jo tas ir internacionāls, lai gan pārsvarā lībisks. Taču vienīgie līdz šim atklātie kapi ir izteikti lībiski (1. att.), un tiem tuvākas paralēles rodamas Daugavas pretējā krastā – Salaspils Laukskolā. Īpaši tas attiecas uz ugunskapiem, kas zemgaļiem nav raksturīgi.

Arī vēsturnieku atziņas, meklējot Zemgales austrumu robežu 13. gs., liek domāt, ka Zemgales zemes Upmales robežas sniedzās līdz Misas upei un starp Iecavas un Misas upi bija plašs mežains masīvs.²⁸ Caur šo mežu masīvu gāja nozīmīgs satiksmes ceļš: Salaspils–Mežotne.²⁹ Tas, ka lībiešu kultūra Daugavas lejtecē tieši 11.–12. gs. piedzīvoja savus ziedu laikus, neapšaubāmi notika, pateicoties lībiešu tirdznieciskajām aktivitātēm. Zemgale, kura vēsturiski bija saistīta ar Daugavas reģionu un Daugmali, acīmredzot uzturēja ar to tirdznieciskus kontaktus pa minēto satiksmes ceļu. Ir jāpiekrīt Ē. Mugurēvičam,³⁰ ka tieši šis apstākļi izskaidro zemgaļu parādīšanos pie Ikšķiles, kā arī Salā – 1202./1203. gadā zemgaļi nodežināja Salas baznīcu,³¹ vēršoties pret tur uzsākto mūra piļu būvi. Zīmīgi arī, ka Zemgales ostas vārds rakstītajos avotos vairs neparādās, kas liek domāt, ka tā beigusi pastāvēt drīz pēc ekonomiskās blokādes uzsākšanas. Zemgaļi ar vāciešiem plašākā militārā konfliktā nonāca tikai 1219. gadā, kad risinājās cīņas pie Mežotnes,³² bet Rietumzemgales vecākais Viestards 1205. un 1206. gadā aktīvi sadarbojās ar

1. att. Daugmales kapulauks pie senpilsētas. 1. kaps. Lībiešu zēna apbedījums. 11. gs.

2. att. Daugmalē (1-10, 12-16) un Mežotnē (11) atrastās senlietas:

1-3, 5, 7, 10-12 – piekariņi (A 12 600: 89, A 9964: 7344, A 9964: 8094, A 11 971: 1937, A 9964: 2056, A 12 600: 90, A 11 429: 1278, A 9964: 8001), 4 – pakavsakta (A 12 817: 328), 6 – gredzens (A 12 695: 237), 8 – zobena roktura poga (A 9964: 1759), 9 – važiņrotas sadalītājs (A 12 705: 227), 13, 15 – zobena roktura šķērši (A 12 763: 91, A 12 705: 89), 14, 16 – krustadatas (A 9964: 5545, A 9964: 1468)

1-4, 7, 9-12, 14, 16 – bronza, 5 – kauls, 6 – bronza, stikls, 8, 13, 15 – dzelzs

krustnešiem cīņās pret lietuviešiem un Turaidas lībiešiem.³³ Jādomā, ka tie zemgaļi, kuri pirmie uzbruka Ikšķiles pilij, bija no Upmales, bet Rietumzemgaļi ostas blokāde īpaši neskāra un jāva Vies-tardam meklēt savienību ar vāciešiem. Tas arī atbilst tirdzniecības ceļa virzienam. Zīmīgi, ka svariņu un atsvariņu lielākā koncentrācija vērojama tieši Me-

žotnes un Salaspils–Daugmales rajonā.³⁴ Lībiešu un zemgaļu materiālajā kultūrā ir daudz kopīgu elementu – krustadatas (2. att.: 14, 16), dažādi piekariņi (2. att.: 10, 11) un kaklariņķu veidi.³⁵

Doma, ka ar Zemgales ostu saprasta Lielupes grīva, iztur kritiku vēl mazāk nekā Daugmales teorija, jo arī to 13. gs. sākumā diez vai var pieskaitīt Zemgalei.

13. gs. šeit gāja ceļš no Rīgas uz Kursu, Klaipēdu un Prūsiju. Ceļš intensīvi izmantots, jo līdz Zemgales pakļaušanai vienīgi pa to vācieši no Rīgas varēja nokļūt Kursā. Turklāt kādā 1237. gada dokumentā zemes gabals starp Lielupi un Rīgas līci tiek pieskaitīts Kursai.³⁶ Savukārt Piņķos iegūtie savrupatradumi ir lībiski.³⁷ Nenoteiktība, kas izriet no materiālu trūkuma par šīs teritorijas piederību, vedina V. Klišānu³⁸ secināt, ka tā bijusi mazapdzīvota vai pilnīgi neapdzīvota. Tiešām, arheoloģiskie pieminekļi Zemgalē sākas tikai uz dienvidiem no Jelgavas. Lai gan V. Klišāns atzīst par iespējamu, ka Zemgales osta atradusies Jelgavā, viņš pievērš uzmanību Atskaņu hronikā teiktajam, ka vācu 1265. gadā celtā Jelgavas (*Mitau*) pils atradusies Zemgales priekšā vai pirms Zemgales – “*daz, hus Mytowe ist genant und liget vor Semegallen lant*”³⁹. Turklāt hronikā norādīts arī attālums:

Pie Lielupes kad viņi tika,
tad mestrs pili uzcelt lika
tik tuvu zemgaļiem,
ka šķīra to no tiem
tik četras jūdzes.⁴⁰

Vairāki pētnieki⁴¹ uzskata, ka ar to domāts attālums no Jelgavas līdz lielākajiem zemgaļu centriem – Dobelei, Tērvetei. Jelgavā nav zināmi arī nekādi savrupatradumi, kas varētu liecināt par tirdzniecības vietas pastāvēšanu. Virzoties uz augšu pa Lielupi, seko 10.–12. gs. visai intensīvi apdzīvotais Jaunsvirlaukas–Salgales rajons, kur atrasti bagātīgie Salgales Rijnieku un Salgales Pudžu 12. gs. depozi, bet šeit nav pilskalna un plašākas apmetnes vietas. Liekas, ka tieši šis intensīvi apdzīvotais rajons uzskatīts par Zemgales robežu, bet teritorija augšpus tā bijusi neapdzīvota. Tālāk seko Mežotne, kuru hronists Indriķis labi pazīst. Visā detalizētajā pie Mežotnes norisējošo cīņu aprakstā ne ar vārdu nav minēts, ka tā būtu Zemgales osta.

Līdz ar to Daugmale kā Zemgales osta šķiet ticama. Katrā ziņā tā pēc sava rakstura atbilda Ziemeļeiropas senajām pilsētveida apmetnēm.⁴² A. Caune norādījis uz lielāko ekonomisko centru pakāpenisku pārvietošanos lejup pa Daugavu Rīgas virzienā – uz Doles salas–Mārtiņsalas rajonu. Tas izskaidrojams ar diviem iemesliem: pirmkārt, ar kuģu tonnāžas pieaugumu 11.–12. gs. Eiropā. Agrāk Baltijas kļu klinkeru laivas parasti izvilka krastā, tām nevajadzēja speciālas ostas vai iekārtas. 12. gs. beigās notika pāreja uz Hanzas tipa jūrasbraukšanu, kuru veica ar jaunā tipa kuģiem. Tiem vajadzēja būvēt speciālas ostas vai piestātnes – molus, pie kuriem kuģi piestāja piekraušanai un izkraušanai.⁴³ Mainījās arī tirdzniecības veids – Eiropā bija beidzies vikingu laiks, kad tirdzniecība bija cieši saistīta ar sirojumiem. Otrkārt, veidojās spēcīgas tirgotāju apvienības, kuras bija ieinteresētas sagrābt savā kontrolē svarīgākos tirdzniecības ceļus un tirdzniecības vietas. Latvijā šie procesi norisa lēnāk. Sabiedrība bija vairāk orientēta uz iepriekšējo sistēmu. Iespējams, arī tādēļ 12. gs. lībiešu kultūra vairs nav tik spilgta kā 11. gadsimtā. Tomēr atbilstoši laikmeta prasībām sāka veidoties jauni centri. Rīgas rašanās nebija nejaušība. Aiz krācēm esošā Daugmale sāka zaudēt savu nozīmi, tomēr vēl visu 12. gs. palika svarīgs centrs. Nozīmīga loma bija arī labi organizēto vācu tirgotāju arvien lielākai aktivitātei Daugavas reģionā, par ko liecina gan rakstītās ziņas,⁴⁴ gan Daugmalē iegūtais spēļu kauliņš, kurš pārveidots piekariņā (2. att.: 5). Arī vairākums Daugmalē iegūto monētu cēlies vācu zemēs. Vācu uzceltās pilsis bloķēja pieeju Daugmalei, un tās pastāvēšanai zuda pamatojums. Iespējams, tā tika nopostīta un pamesta. Tas varētu izskaidrot, kādēļ Zemgales ostas vārds vairs nav sastopams, kā arī faktu, ka Daugmalē nav atrasti arbaleta bultu gali.

ATSAUCES

- ¹ Indriķa hronika / No latīņu valodas tulkojis Ā. Feldhūns; Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. – Rīga, 1993. – IV: 7.
- ² Indriķa Livonijas chronika / Tulkojis J. Krīpēns. – Rīga, 1936. – 24. lpp.
- ³ Balodis F. Zemgales osta // Dzīvei pretīm. – Rīga, 1936. – 169. lpp.
- ⁴ Ērglis R. Kur atradās Zemgales osta? // Latviešu senatnes pētītāju biedrības raksti. – Rīga, 1938. – Nr. 1. – 51. lpp.
- ⁵ Dukurs R. Vai Daugmales pilskalns ir Indriķa Livonijas chronikā minētā zemgaļu osta // Senatne un Māksla. – 1939. – Nr. 1. – 12.–30. lpp.
- ⁶ Šnore R. Latvijas senvēstures pētīšanas darbs valsts pastāvēšanas 20 gados. Īss pārskats ar norādījumiem uz svarīgāko arheoloģijas literatūru // Senatne un Māksla. – 1938. – Nr. 4. – 68. lpp.
- ⁷ Ģinters V. Daugmales pils kultūras sakari 11. un 12. gadsimtenī // Tautas vēsturei. Veltījums profesoram Arvedam Švābem. – Rīga, 1938. – 77., 78. lpp.

- ⁸ Urtāns V. Arheoloģiskie pētījumi Daugmalē // Muzeji un kultūras pieminekļi. – Rīga, 1969. – 96. lpp.
- ⁹ Stubavs Ā. Arheoloģijas zinātne Padomju Latvijā (1945–1967) // RT 1966. – Rīga, 1967. – 9. lpp.
- ¹⁰ Brīvkalne E. Rakstītās ziņas un arheoloģiskās liecības par 9.–13. gs. Mežotni // AE. – Rīga, 1969. – 2. laid. – 64. lpp.
- ¹¹ Klišāns V. Neapdzīvotas un mazapdzīvotas zemes Zemgalē un tai pieguļošās teritorijās 13. gs. // Latvijas Universitātes zinātniskie raksti: Vēsture. Feodālisma problēmas Baltijā. – Rīga, 1993. – 7. lpp.
- ¹² Mugurēvičs Ē. Komentāri // Indriķa hronika. – 352., 353. lpp.
- ¹³ Šterns J. “De Portu Semigallie” // AE. – Rīga, 1997. – 19. laid. – 165.–170. lpp.
- ¹⁴ Urtāns V. Daugmales ekspedīcijas rezultāti 1966. gadā // RT 1966. – Rīga, 1967. – 42. lpp.
- ¹⁵ Radiņš A., Zemītis G. Die Verbindungen zwischen Daugmale und Skandinaviern // Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinaviern im frühen Mittelalter. Studia Baltica Stockholmiensia 9. – Stockholm, 1992. – S. 138.

- ¹⁶ Zariņa A. Die Kontakte der Liven mit Skandinavischen Lander nach den Schmucsachen des Graberfeldes aus dem 10.–13. Jh. zu Salaspils Laukskola // Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinavien im frühen Mittelalter. – S. 173, 174.
- ¹⁷ Zariņa A. Krāsnis Salaspils lībiešu 10.–13. gs. ciemu vietās // AE. – Rīga, 1978. – 12. laid. – 80. lpp.
- ¹⁸ Mugurēvičs Ē. Piekariņi ar t.s. Rjurikoviču cilts zīmi Latvijā 11.–13. gs. // AE. – Rīga, 1994. – 17. laid. – 1. att.: 10, 78. lpp.
- ¹⁹ Kazakevičius V. IX–XIII a. Baltu kalavijai. – Vilnius, 1996. – P. 123, 124.
- ²⁰ Atgāzis M. Izvēršas arheoloģiskie pētījumi Tērvetē // Dabas un vēstures kalendārs 1986. gadam. – Rīga, 1985. – 151. lpp., 2. att.
- ²¹ Jaanits L., Laul S., Lõugas V., Tõnisson E. Eesti esiajalugu. – Tallinn, 1982. – Joon. 245, 246, lk. 362.
- ²² Apala Z. Drabešu Uplantu kapsēta // AE. – Rīga, 1987. – 15. laid. – 107. lpp.
- ²³ Daiga J. Izrakumi Dobeles kapsētā // ASM 1979. – Rīga, 1980. – 10. att.: 5, 52. lpp.
- ²⁴ Daiga J. Izrakumi Salaspils Lipšu kompleksā un Doles Raušu ciemā // ASM 1974. – Rīga, 1975. – 5. att., 27. lpp.
- ²⁵ Zemītis G. Daugmales pilskalna apaļie vairogveida piekariņi // AE. – Rīga, 1994. – 17. laid. – 145., 146. lpp.
- ²⁶ Mugurēvičs Ē. Krustiņveida piekariņi Latvijā laikā no 11. līdz 15. gs. // AE. – Rīga, 1974. – 11. laid. – 220.–239. lpp.
- ²⁷ Берга Т. Монеты в археологических памятниках Латвии IX–XIII вв. – Рига, 1989. – С. 8.
- ²⁸ Klišāns V. Neapdzīvotas un mazapdzīvotas zemes Zemgalē un tai pieguļošajās teritorijās 13. gs. – 7. lpp.
- ²⁹ Мугуревич Э. Восточная Латвия и соседние земли в X–XIII вв. – Рига, 1965. – С. 100–102.
- ³⁰ Mugurēvičs Ē. Komentāri // Indriķa hronika. – 352., 353. lpp.
- ³¹ Indriķa hronika. – VI: 5.
- ³² Turpat. – XXIII: 4.
- ³³ Turpat. – IX: 2–4; X: 10.
- ³⁴ Ceplīte R. Atsvariņi Latvijas 10.–13. gs. kapu inventārā // AE. – Rīga, 1974. – 11. laid. – 198.–210. lpp.
- ³⁵ Zariņa A. Lībieši Daugavas lejtecē. Ieskats arheoloģiskajā materiālā // LZAV. – 1996. – Nr. 4/5. – 126. lpp.
- ³⁶ Liv- Est- und Kurländisches Urkundenbuch. – Reval, 1853. – Bd. I. – Nr. CCCLXXII; Klišāns V. Neapdzīvotas un mazapdzīvotas zemes Zemgalē un tai pieguļošajās teritorijās 13. gs. – 6. lpp.
- ³⁷ E. Šturma, L. Vankinas, M. Atgāža konstatējums. – Klišāns V. Neapdzīvotas un mazapdzīvotas zemes Zemgalē un tai pieguļošajās teritorijās 13. gs. – 33. lpp.
- ³⁸ Turpat. – 6. lpp.
- ³⁹ Atskaņu hronika / V. Bisenieka atdzejojums; Ē. Mugurēviča priekšvārds; Ē. Mugurēviča un K. Kļaviņa komentāri. – Rīga, 1998. – 7405., 7406., 11 868.–11 869. rinda; Klišāns V. Neapdzīvotas un mazapdzīvotas zemes Zemgalē un tai pieguļošajās teritorijās 13. gs. – 7. lpp.
- ⁴⁰ Atskaņu hronika. – 7401.–7405. rinda.
- ⁴¹ Biļķins V. Zemgaliešu brīvības cīņas. – Nebraska, 1960. – 68. lpp.; Mugurēvičs Ē., Kļaviņš K. Komentāri // Atskaņu hronika. – 342. lpp.
- ⁴² Caune A. Die Siedlungszentren des 10.–12. Jahrhunderts im Gebiet des Daugava–Unterlaufs und ihre Beziehungen zu Skandinavischen Landern // Die Kontakte zwischen Ostbaltikum und Skandinavien im frühen Mittelalter. – S. 41–48.
- ⁴³ Херман Я. Славяне и норманы в ранней истории Балтийского региона // Славяне и скандинавцы. – Москва, 1986. – С. 92–94.
- ⁴⁴ Indriķa hronika. – I: 2.

Guntis Zemītis

THE RELATIONSHIP OF DAUGMALE TO RIGA AND SEMIGALLIA IN THE 12TH AND 13TH CENTURIES

Summary

The question of Daugmale's relationship to Riga and Semigallia is in effect the repeatedly discussed question of the so-called Port of Semigallia, "de Portus Semigallie", visits to which were forbidden by the Pope under the threat of anathema in 1200. Two years after the founding of Riga some traders did try, and were mercilessly punished.

Daugmale was identified as the Port of Semigallia by F. Balodis, and this view has been supported by R. Dukurs, R. Šnore and Ē. Mugurēvičs. I. Šterns seeks the port in the whole of the lower Daugava: Daugmale, Salaspils, Mārtiņsala, Dole Island and Salaspils Laukskola. E. Pabsts, R. Ērglis, E. Brīvkalne and V. Klišāns consider that the Port of Semigallia is to be sought on the River Lielupe. V. Urtāns and Ā. Stubavs also were against locating it on the River Daugava.

Although many of the 10th–12th century artifact forms obtained at Daugmale are international, it

must be admitted that at this time Daugmale was inhabited mostly by the Livs. All of the burials so far unearthed at Daugmale (Fig. 1) belong to the Livs. Among the artifacts recovered from the castle mound and the proto-town site, several (Fig. 2: 3, 7, 12, 14, 16) are characteristic of the Semigallians, indicating either the presence of a Semigallian ethnic group or else economic connections with Semigallia and Daugmale.

The artifactual material reflects the destruction of Daugmale about 1200. The chronological ranges of many of the artifacts (Fig. 2: 1, 2, 4, 5, 8, 9, 13, 15) are from the late 12th up to the 13th century. This leads to the conclusion that at the time when the events described in the Livonian Chronicle of Henry took place near the Port of Semigallia, Daugmale was in existence.

On the question of whether Daugmale was located in Semigallia, one must agree with V. Biļķins and

V. Klišāns that the borders of Semigallia extended only as far as the River Misa. However, Daugmale was connected with Semigallia, particularly with the Mežotne area, to which it was linked by a communication route.

There is little basis for attempts to locate the Port of Semigallia on the River Lielupe. The mouth of the Lielupe was sparsely inhabited, or else was populated by the Livs. The Rhymed Chronicle states that the castle of Jelgava (Mitau), built by the Germans in 1265, was located before Semigallia, whose border was evidently placed in the Jaunsvirlauka-Salgale district, where several archaeological sites are concentrated, but where there are no hill-forts or larger settlement sites. This also corresponds approximately to the distance of four miles mentioned in the Rhymed Chronicle as separating Jelgava from Semigallia. Next follows Mežotne, which was well known to the chronicler Henry and which had its own name (*Mesiote* in the chronicle).

The late 12th century brought changes in the character of trade. In Western Europe powerful trading leagues were formed, which had an interest in

seizing control over the main trade routes. As seen from the Livonian Chronicle of Henry and from particular artifacts (Fig. 2: 5), in the second half of the 12th century German traders showed an interest in the Daugava region. The construction of trading ships was also undergoing changes. Their tonnage was increasing markedly. Ships of this type required specially built quays and moles. Daugmale, situated beyond the rapids, 30 km from the mouth of the Daugava, gradually lost its significance. The rise of Riga was determined by the economic conditions of the time. However, for the whole of the 12th century Daugmale remained an important international trading centre. After the Germans gained a foothold above Daugmale (at Ikšķile) and below it (at Salaspils and Riga), the rationale for its existence was lost. Possibly, it was destroyed and abandoned.

Analysing the excavated material and the written sources, one must conclude that, regardless of changes in the ethnic composition of population, Daugmale can be considered to be the Port of Semigallia mentioned in the Chronicle of Henry.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Daugmale burial field near the settlement. Burial No. 1. (11th century.)

Fig. 2. Artifacts found in Daugmale (1-10, 12-16) and Mežotne (11): 1-3, 5, 7, 10-12 - pendants, 4 - brooch, 6 - ring, 8 - sword pommel, 9 - breast ornament spacer, 13, 15 - sword cross-bars, 14, 16 - pins with cruciform head. 1-4, 7, 9-12, 14, 16 - bronze, 5 - bone, 6 - bronze, glass, 8, 13, 15 - iron.

Irita Žeiere

TEKSTILATRADUMI ANCES KAPULAUKĀ

Vieni no interesantākajiem pēdējā laika tekstilatrādumiem Latvijā iegūti arheoloģiski samērā maz pētītā Ziemeļkurzemes reģionā. Apjoma ziņā nelieli izrakumi Ances kapulaukā Ventpils rajonā devuši neredzēti plašus materiālus par tādu reti sastopamu atradumu kategoriju kā audumi, tāpēc bija jo sevišķi nozīmīgi.

Jau 1967. gadā, kad saimnieciskās darbības rezultātā kapulauks tika atklāts, starp nejauši iegūtajiem atradumiem bija tekstiliju fragmenti. Par to lasāms V. Urtāna ziņojumā, kas glabājas Latvijas Vēstures muzeja (LVM) Arheoloģijas nodaļas arhīvā. Atrastie 7 vilnas auduma un 2 celaiņu fragmenti ar bronzas riņķišu rotājumu, kā arī pārējie kapulaukā vēlāk iegūtie materiāli tagad glabājas Ventpils novada vēstures un mākslas muzejā. Pārbaudes tipa arheoloģiskā pētniecība Ances kapulaukā veikta 1991. gada vasarā M. Lūsēna vadībā, atsedzot 12 apbedījumus.¹ Viens no tiem – 6. kaps bija īpaši bagāts ar tekstilatrādumiem. Apbedījumā kopumā iegūts ap 250 visdažādākā izmēra audumu fragmentu, kas pieder atšķirīgām tērpa daļām. Noteicošais audumu saglabāšanās faktors bija apģērba greznošanai izmantotais bronzas rotājums un ievērojamais rotu daudzums. Mirusī sieviete apbedīta tērpā, ko papildinājis masīvs bronzas kaklariņķis ar piekariem, grezna kreļļu rota, 7 saktas, 22 aproces, 8 gredzeni; galvu sedzis bronzas spirāļu vainags; kapā atrasta arī ādas soma, nazis un īlens.² Taču atraduma vērtību nosaka ne tik daudz tā lielais apjoms, cik materiāla savdabība un iespēja salīdzināt to ar senāk iegūtiem materiāliem. Lai gan līdzīga veida atradumi Ziemeļkurzemē iegūti arī agrāk, līdz šim tie nav plašāk pētīti. Izņēmums ir vienīgi Dundagas pagasta Laukumuižas kapulauka 27. kapā atrastie kājauti, kuru detalizēta izpēte sniegta E. Šnores darbā.³

Apzinoties Ances kapulaukā atrasto materiālu nozīmību, Ventpils muzeja darbinieki 6. kapa tekstilatrādumus vēl neattīrītus nogādāja LVM Restaurācijas centrā, lai varētu veikt to izpēti un restaurāciju. Lai vieglāk būtu izcelt atradumus no zemes un atvieglotu to transportēšanu, materiāli sadalīti vairākās daļās. Tas, ka nebija iespējams piedalīties atradumu atsegšanas gaitā un veikt tekstiliju izpēti jau uz vietas

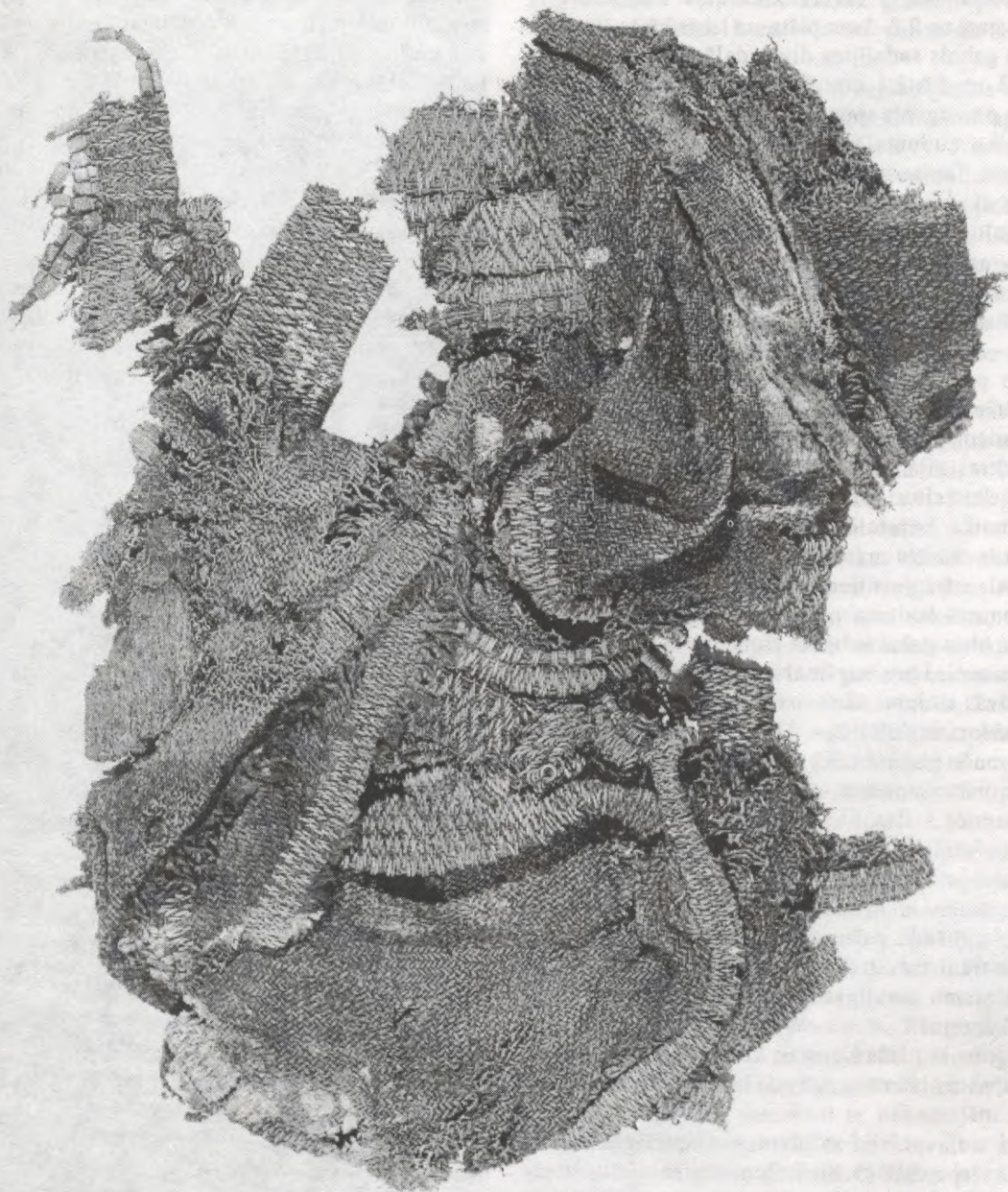
izrakumos, kā arī speciālas fotodokumentācijas trūkums ierobežo izpētes rezultātu interpretācijas iespējas un precizitāti. Restaurācijas centrā tika nogādātas 8 kompaktas audumu grupas, kas nosacīti ietvēra dažādās apbedījuma vietās iegūtos materiālus. Lielākās no tām bija kājgalī iegūtās audumu grupas ar sietavām un audumi, kas iegūti apbedītās sievietes abu plecu – vidukļa un vidukļa – ceļgalu rajonā (1. att.).

Visi audumi vispirms attīrīti, taisnoti un pētīti, grupējot tos pēc īpašām pazīmēm. Tekstiliju izpētes rezultātā izdalīti dažādām sievietes tērpa daļām piederoši materiāli – linu krekla fragmenti, brunču auduma un jakas paliekas, kāju sietavas, sietavu celaiņu fragmenti, divu jostu paliekas un četru villaiņu fragmenti.

Lai gan 6. kapā iegūto tekstiliju apjoms ir ļoti liels, tas tomēr nedod iespēju rekonstruēt sievietes tērpu kopumā, jo materiāli vienlīdz nepārstāv visas apģērba daļas un tie nav vienlīdz nozīmīgi. Pilnīgāk saglabājušās tās tērpa daļas, kuru rotāšanai lietota bronza, – villaines, sietavas. Informācija, ko iespējams iegūt par pārējām apģērba sastāvdaļām, nav tik plaša, lai vispusīgi raksturotu tērpu vai veidotu tā rekonstrukcijas.

Vienīgie materiāli, kas liecināja par linu auduma kreklu, bija divi maza izmēra tekstiliju paraugi. Viens no tiem bija nospiedies 1,3 x 2,5 cm lielā laukumā uz kāda villaines apauda fragmenta; otrs līdzīga izmēra auduma fragments bija piekorodējies krustveida saktas apakšpusē, kas atradusies zem zoda un acīmredzot izmantota krekla šķēluma saspraušanai. Niecīgie auduma fragmenti nedod iespēju raksturot krekla piegriezumu, taču ļauj noteikt, ka krekla audums austs vienkārtnī, no vienkārtīgiem pavedieniem, icauzot 1 cm² 11–12 velkus un 14–16 audus.

Visai netiešas un nepilnīgas ir arī liecības par brunčiem. Par tiem piederošiem tiek uzskatīti četri smalka vilnas auduma fragmenti, kas konstatēti divās kārtās zem abu kāju sietavām uz to augšējām tinumu kārtām. Abi divkārtīgie fragmenti atradās vienā līmenī, horizontāli attiecībā pret sietavām, ar sānu eģes malu uz leju. Vienam no tiem abas auduma kārtas atradās cieši viena zem otras, turpretim otram tās bija izkārtjušās nedaudz pamīšus, atsedzot eģes malu (2. att.).

1. att. Ances kapulauka 6. kapā apbedītās sievietes labā pleca – vidukļa rajonā iegūtā audumu grupa pēc attīrīšanas un daļējas sadalīšanas, ar 1. un 2. villaines fragmentiem (R. Kaniņa foto)

2. att. Brunču apakšmalas fragments ar noslēdzošajām maisveida eģēm divās kārtās. Pēc restaurācijas (R. Kaniņa foto)

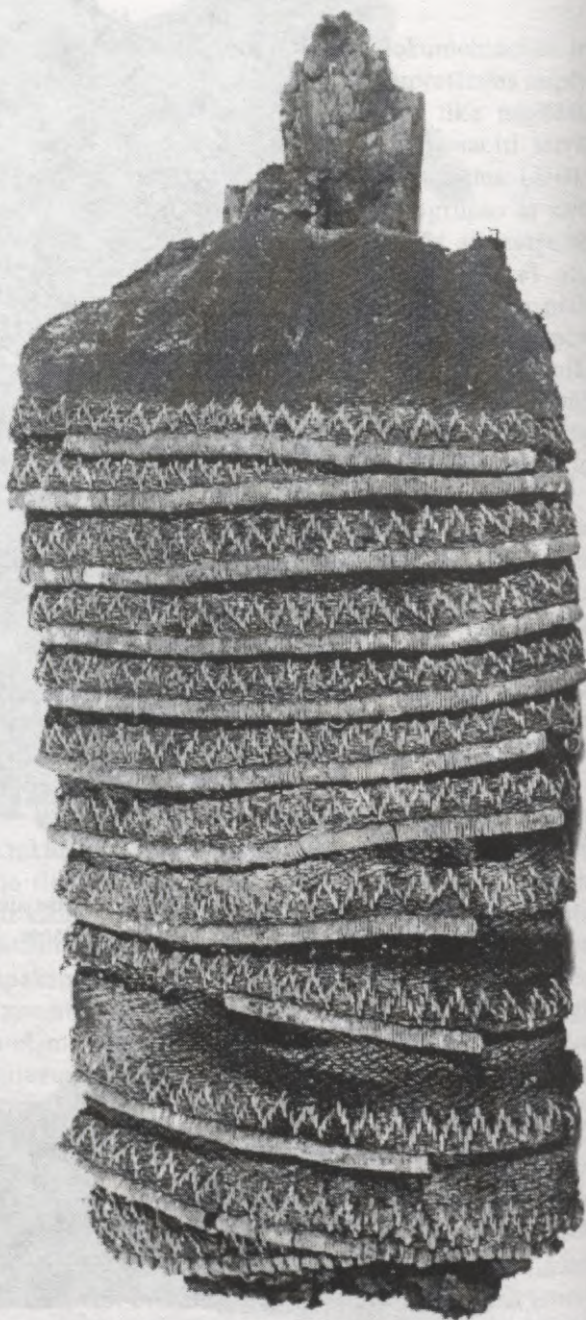
Zem kreisās kājas sietavas esošais fragments ir 10,5 cm garš un 2,8–3 cm plats, uz labās kājas atrastais auduma gabals sadalījies divās daļās, kuru izmēri ir 9,5 x 2,3 un 5 x 2,1 cm. Salīdzinājumā ar pārējiem auduma paraugiem apbedījumā šis ir ļoti kvalitatīvs un smalks audums un neapšaubāmi nav vietējas izcelsmes. Tas austeris no vienkārtīgiem vilnas pavedieniem skujainā trīsnišu trinītī, ik pēc 6 velkiem mainot nītijuma virzienu. Velkiem izmantoti brūni, 0,5 mm resni, Z virzienā vērti pavedieni ar stingru un vienmērīgu grodojumu. Audiem izmantoti dzeltenas krāsas pavedieni, kas ir 0,35 mm resni un vērti pretējā – S virzienā. 1 cm² auduma ir 20 velku un 15 audu pavedieni. Auduma malā izveidota 3 mm plata, strīpainā maisveida eģe no brūniem un ziliem pavedieniem. Audumā pirms eģes ieaustas divas paralēlas svītras zilā krāsā, 1,5 mm attālumā viena no otras. Nekur citur apbedījumā līdzīgi auduma fragmenti netika konstatēti, un, ņemot vērā atrašanās vietu, tos varētu uzskatīt par apliekamo brunču apakšmalas fragmentiem. Brunču garumam izmantojot noaustā auduma platumu un tinot audumu ap augumu, abus galus saliekot pamīšus, veidojas apliekamie brunči, kuru augšmalu un apakšmalu noslēdz dekoratīvās auduma sānu malu eģes, bet aizmugures daļā audums ir dubultīgs. Noaustā auduma garums veido brunču platumu. Tā varētu skaidrot šo auduma fragmentu atrašanos zem sietavām, netālu no ceļgala. Ja atceramies J. Branda 17. gs. kurzemnieku apģērba aprakstu, kurā lasāms, ka, izvelkot viduklim apsietai vilnas jostai cauri linu vai vadmalas auduma gabalu, veidojas brunči, kas sniedzas tikko līdz lieliem,⁴ tad šādu paīsu apliekamu brunču lietošana kļūst ne tikai teorētiski pieņemama, bet arī loģiski izskaidrojama un ilgstoši saglabājusies tradīcija Ziemeļkurzemē.

Arī grezni rotātās sietavas, kuru virsmu nav sedzis audums, netieši norāda uz visai īsu brunču valkāšanas iespēju.

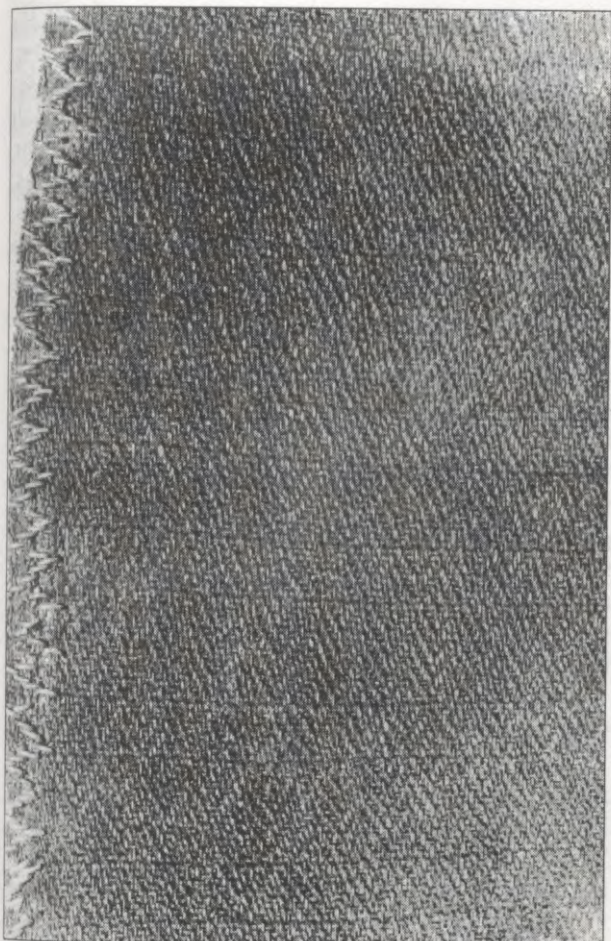
Kāju sietavas bija salīdzinoši vispilnīgāk saglabājusies tērpā daļa (3. att.). Tomēr visai lielus bojājumus radījušas cauraugušās saknes un straujais žūšanas process pēc izcelšanas no zemes – audumam strauji žūstot, tas deformējies un gar stilbu kauliem un locījuma vietās sānos ieklīsis. Blīvās rotājuma joslas smaguma dēļ daudzviet nokritušas. Līdz ar to attīt sietavas neskartas nebija iespējams, un, sagatavojot restaurācijai, tās sadalījušās vairākos atsevišķos gabalos. Labās kājas sietavas audums sastāv no 13, bet kreisās kājas – no 6 atsevišķiem fragmentiem, kas izveidojās, attinot ieklīsušo audumu. Sietavu attīšanu un restaurāciju veikusi restauratore I. Ozola. Saņemot sietavu fragmentus izpētei, acīmredzama bija to līdzība ar Dundagas kājautiem, kas iegūti E. Šnores izrakumos Laukumuižas kapulaukā 1937. gadā. Nelielas atšķirības starp abiem atradumiem ir tikai sietavu tinuma veidā un rotājuma elementos.

ANCES sietavas bija tītas spirālveidīgi ap stilbiem no potītes uz augšu 25 cm garumā, veidojot ar nelielu atkāpi vienai kājai 12, bet otrai 11 tinumu kārtas.

Aizmugurē zem ceļgala locītavas sietavu gali slīpi novirzīti uz leju, nosedzot aizmugurējās tinumu kārtas, virs potītes gali nostiprināti ar rakstainām celainēm. Labās kājas sietava sāka tīt no labās puses uz kreiso, kreisās kājas – pretējā virzienā, abi slīpi ejošie sietavu gali atradušies kāju aizmugurē, vērsti pretējos virzienos. Potītes rajonā atstarpes starp tinumu kārtām ir lielākas – 2–3 cm, bet virzienā uz augšu tās samazinās līdz 1 cm. Audums zem tinumiem bija saglabājusies fragmentāri. Tikai apakšējās tinumu kārtās audums bija saglabājusies visā platumā no vienas eģes līdz otrai, citās tinumu kārtās saglabājusies tikai auduma rotātā daļa. Trūka arī abu sietavu galu, bet pats audums vietām izdilis velku virzienā.

3. att. Kreisās kājas sietavas apakšpuse pēc attīrīšanas un atloka gala noņemšanas (R. Kaniņa foto)

4. att. Sietavu rombveida trinīša audums
(R. Kaniņa foto)

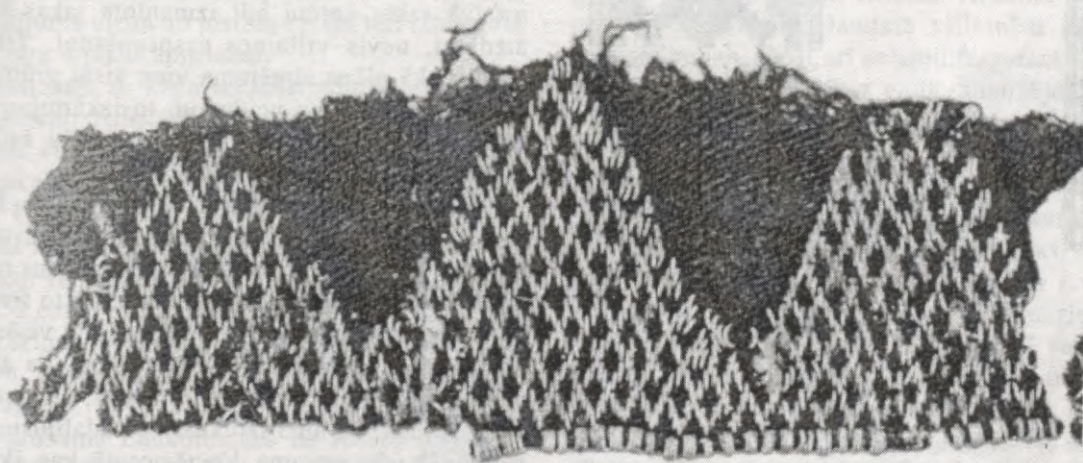
Sietavu audums ir 11 cm plats, ar 4 mm platām maisveida eģēm malās, auster neregulārā rombveida trinītī, kas reizēm mijas ar skujuainā trinīša joslām (4. att.). Ieausto rombu platums svārstās no 0,6 līdz 1,2 cm, garums – no 1,4 līdz 2,4 cm. Gan velki, gan audi bijuši vienkārtīgi. Velkiem ņemti 0,75 mm resni, stingri grodoti pavedieni, kas vērpti Z virzienā. Stingrais grodojums ļauj izcelties ieaustajam rombu rakstam. Audiem lietoti tievāki – 0,5 mm resni, pre-

tējā virzienā vērpti un mazāk grodoti pavedieni. Auduma blīvums 1 cm² ir 16 velku un 10 audu pavedieni.

Daudzviet vēl samērā labi saglabājusies auduma zilā nokrāsa. Indigo krāsvielas klātbūtni apliecina arī ķīmiskās analīzes, kuras veicis A. Alksnis Latvijas Vēstures muzeja Restaurācijas centra laboratorijā.

Tas, ka nevienai no sietavām nav saglabājušies gali, neļauj precīzi noteikt to garumu. Atsevišķo fragmentu kopgarums kreisās kājas sietavai ir ap 320–340 cm, labās kājas – ap 285–290 cm, tādējādi domājams, ka sietavu garums varētu būt bijis ap 350 cm. Pēdas autu atliekas, kādas novērotas citos gadījumos, Ancē nav izdevies konstatēt.

Sietavu greznošanai izmantoti mazi bronzas riņķīši, kas ieausti audumā. Riņķīšu ārējais diametrs ir 4 mm, bet stieples diametrs, no kā tie gatavoti, – 0,8 mm. Rotāta ir tikai sietavu apakšējā mala visā tās garumā. Rotājuma josla sastāv no divām daļām – audumā ap velkiem aplocītiem riņķīšiem, kas veido rakstus, un ap eģi taisnā joslā izkārtotiem riņķīšiem. Audumā ieaustie riņķīši veido 4 atšķirīgus rakstus, un zem katra no tiem dažādā blīvumā izkārtota apakšējā riņķīšu josla. Atloka galā 31 cm garumā ieaustie riņķīši veido 2 cm augstu kāsiņu rakstu, riņķīši, kas aplikti eģei, grupēti pa pāriem, ar nelielām atstarpēm. Tālāk gandrīz visas sietavas garumā veidota 1 cm augsta līkloča līnija ar blīvu, nepārtrauktu riņķīšu joslu ap eģi. Noslēguma galā līkločis pāriet 1,5 cm augstos rombos, kas saglabājušies tikai 2,5 cm garumā. Atlikušajos 20 sietavu auduma centimetros ieaustas 3 piramidālas figūras, kas seko cita citai un sastāv no nelielu rombu tīkla (5. att.). Sākoties rombu rakstam, riņķīši ap eģi grupēti pa trim. Piramidālie rotājumi ir 6,2; 7,2 un 5,5 cm augsti, tiem pamatā ir 9, 13 un 11 riņķīšu veidotie rombi. Pie pēdējās figūras audums notrūcis vai nogriezts jau senatnē, un iespējams, ka tieši tāpēc šis greznāk veidotais gals tīts apakšā, pilnībā nosedzot ar nākamajām tinumu kārtām, tādējādi nomaskējot defektu. Tas, ka otrai sietavai vispār nebija greznāk rotātā gala un tā bija ievērojami īsāka, netieši apstiprina pieņēmumu, ka

5. att. Kreisās kājas sietavas gals ar ieaustajiem rotājumiem. Pēc restaurācijas (R. Kaniņa foto)

sietavas jau senatnē bijušas nolietotas un bojātas. Tās otrādi uztinot, bija iespējams trūkumus nomaskēt. Pieļaujams arī, ka gals, kas tinams apakšā, nemaz nav bijis speciāli apstrādāts. Uz šādu varbūtību norādījusi E. Šnore.⁵ Tomēr Laukumuižas kājautiem grezni rotāti noslēguma gali bijuši rūpīgi apdarināti un pēc uztīšanas atradušies virspusē.

Sietavu nostiprināšanai lietotās celaines saglabājušās tikai daļēji, un droši nav nosakāms to siešanas veids. Kopā iegūti 29 celaiņu fragmenti no abu kāju apsējiem, no kuriem divi ir celaiņu galu savienojuma posmi, kas atradušies kājas priekšpusē.

Sietavas bijušas nosaitētas nedaudz virs potītes, uz otrās un trešās tinuma kārtas, vismaz trīs reizes

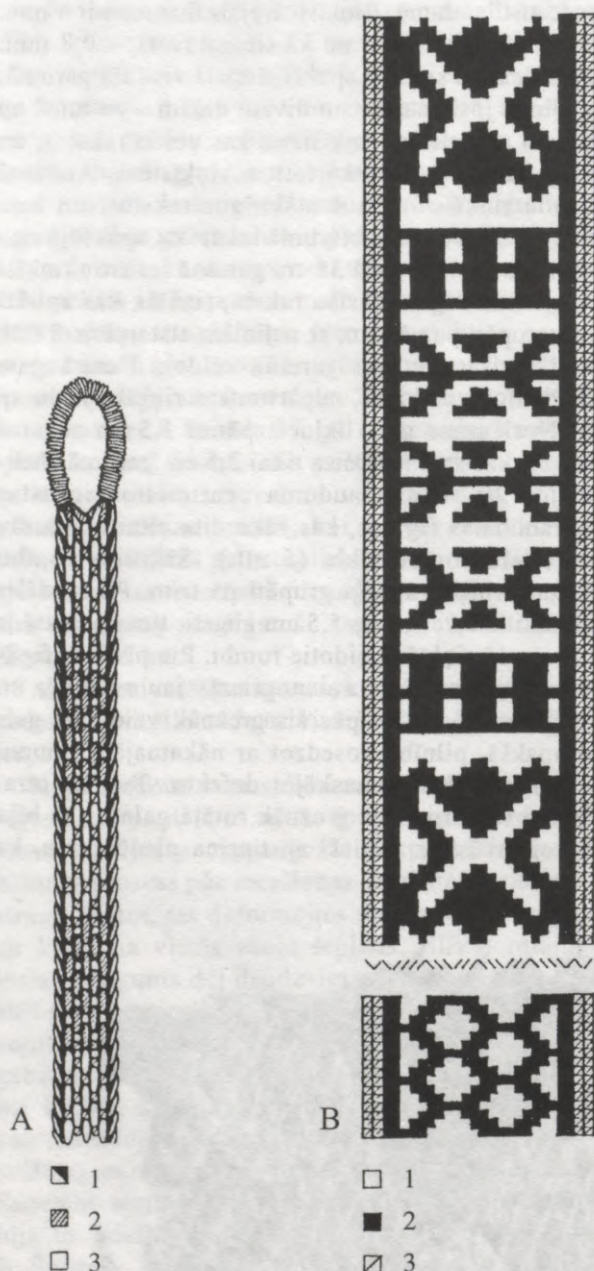
apņemot kāju ar celaini. Celaiņu nospiedumi 3 rindās saglabājušies arī audumā, kas atradās zem sietavām.

Celaines ir 7 mm platas, austas 7 celos. Divkārtīgi šķeterētie pavedieni vērti tikai divos diagonāli pretējos celu stūros. Abos malējos celos vērti dzeltenī, 0,4 mm resni pavedieni, bet pārējos – viens brūns, 0,4 mm resns un viens sarkans, ap 0,3 mm resns, S virzienā šķeterēts pavediens. Audiem lietoti 5 kārtās likti astri. Aužot celi griezti par 1/4 uz priekšu un atpakaļ, katrā otrajā šķīrienā rakstu ielasot. Tādējādi veidojas sarkani un brūni taisnstūri ar reljefu pinuma rakstu, ko malās norobežo dzeltenas krāsas svītras. Krāsainie laukumi ir 1,5–2 cm gari un cits citu ritmiski nomaina (6. att.: A). Vizuāli līdzīga, tikai vienkrāsaina ir Liepājas rajonā Tiras purvā atrastā 9. gs. apmetņa celaine. Anceš sietavu celaiņu abos galos izveidotas 1,5 cm garas, ovālas cilpiņas no velku pavedieniem, kas notīti ar astriem. Pēc celaiņu apsiešanas to cilpveida gali atradušies viens pret otru un savā starpā sasaistīti ar četrkanšu pīnīti, kura saglabājusies tikai dažu centimetru garumā.

Nekādus norādījumus par iespējamiem ādas apaviem saņemtajās audumu grupās neizdevās konstatēt.

Zināmā mērā nosacīti kā vilnas auduma jakas fragmenti izdalīti apmēram 10 rupjāka auduma gabali, kas atrasti dažādās vietās starp pārējiem audumiem. Tie visi arī austi rombveida trinīti, bet atšķirīgs ir to blīvums un izmantotie materiāli. Audums austs no vienkārtīgiem dzeltenīgas krāsas pavedieniem. Velki ir stingri grodoti, 1,25 mm resni, vērpti uz labo pusi, bet audi vērpti pretējā virzienā un ir 1 mm resni. 1 cm² auduma ir 7 velku un 6 audu pavedieni. Ieaustie rombi ir 1,2–1,5 cm plati un 2,5–3,5 cm augsti, starp tiem dažkārt kļūdas dēļ ieausta skujainā trinīša josla. Kaut arī auduma fragmenti ir labi saglabājušies un nebūt ne mazi, nevienam no tiem nav izdevies konstatēt zīmīgas detaļas, kas varētu norādīt uz to piederību kādam konkrētam apģērbam un tuvāk raksturot tā veidu. Netieša norāde uz jakas esamību varētu būt masīvā sakta, kas atradusies mirušās krūšu rajonā, zem saktas, pie kuras bija pieoksidējies linu auduma gabaliņš. Visi ar bronzu rotāti celaiņu fragmenti no villainēm koncentrēti gar mirušās sāniem, tāpēc masīvā sakta varētu būt izmantota jakas šķēluma aizdarei, nevis villaines saspraušanai. Tikai pēc shematiskā plāna zīmējuma vien visai grūti noteikt iespējamās apģērba veidus un to izkārtojumu, taču minētie rupjāka auduma fragmenti labi saderas ar masīvo pakavsaktu uz krūtīm.

Neatņemama sieviešu tērpa sastāvdaļa ir josta. Anceš kapulauka 6. kapā konstatētas divu jostu atliekas, taču nevienu no tām nav iespējams raksturot pilnībā, jo saglabājušies tikai atsevišķi to fragmenti. Austās jostas fragmenti atrasti gandrīz visās tekstiliju grupās. Izirušo pavedienu posmi bija atrodami visdažādākajos virzienos un līmeņos, pat zem sietavām. Audene pilnībā izjukusi un sadalījusies, tāpēc nav tuvāk raksturojama. Vienā posmā, kas, šķiet, pārliecīgi uz pusēm un vēl turas kopā, saskatāmi 22 pavedieni, bet tas nav saglabājies pilnībā. Velkiem lietotie

6. att. A – sietavu celaines gala rekonstrukcija (1 – dzeltens, 2 – brūns, 3 – sarkans); B – rekonstruētie celu jostas raksti (1 – dzeltens, 2 – zils, 3 – sarkans) (D. Pārupes zīmējums)

vienkārīgie, tumši brūnie pavedieni ir 0,8–1 mm resni, nevienmērīgi vērpti Z virzienā. Audiem lietots linu pavediens, kas tagad praktiski sadalījies. Dažviet saglabājušies arī atsevišķi sīki dzeltenīgu šķiedru posmiņi, kuriem novērojams Z vēršanas virziens. Pēc velku pavedienu cilpveida izliekumiem redzams, ka audenes 1 cm auds ieausts četras reizes. Šķiet, tā bijusi pavisam vienkārša, vienkāršaina audene, kuras platums un garums, kā arī lietošanas veids vairs nav konstatējams. Nedaudz plašāk iespējams raksturot otru – celu jostu. No tās saglabājušies septiņi atsevišķi fragmenti, trīs no kuriem ir visas jostas platumā, bet pārējie ir maliņu fragmenti (7. att.). Tie iegūti aptuveni vienā vietā – mirušās kreisā pleca – vidukļa rajonā. Visi fragmenti, izņemot vienu, ir saglabājušies vāji, jo smalkie velku pavedieni ir izdiluši vai iznīkuši, pārsvarā palikuši tikai rupjākie audi. Viens no fragmentiem liecina par to, ka josta bijusi apjosta trīs kārtās, liekot katru no tām ar mazu atkāpīti. Tādējādi aprēķināms, ka josta bijusi vismaz 3 m gara. Saglabājušos fragmentu kopgarums ir 36 cm, turklāt celaines raksts restaurējams tikai 14 cm garumā. Līdz ar to priekšstats par celu jostas kopējo izskatu iegūstams ļoti nepilnīgi. Celu josta bijusi 3,3 cm plata, un tā austa 26 celos, verot divkārtīgi šķeterētus pavedienus visos četros celu caurumos. Rakstā austu vidusdaļu ietver simetriskas malu svītras, veidotas no četrpūsliem katrā pusē – divām sarkanām un divām zilām, kas izkārtotas skujīnā. Celaines raksta daļā diagonāli pretējos caurumos vērti atšķirīgas krāsas pavedieni – zili un dzelteni. Celus dažādi grupējot un mainot to griešanas kārtību, dzeltenā fonā veidots zilās krāsas ģeometrisks ornaments. Saglabājušies četri atšķirīgi tā varianti (6. att.: B). Celaines malās un audos lietoti rupjāki sarkanas krāsas pavedieni. Audiem tie divkārtīgi šķeterēti S virzienā un ir 1 mm resni, malās – vienkārīgi pretēja vērsuma pavedieni, kuru diametrs ir 0,75 mm. Velkiem lietotie materiāli ir smalkāki – divkārtīgi S virzienā šķeterēto pavedienu diametrs ir 0,75 mm, un tie vērti tikai 2 celu caurumos.

Arī apbedījumā konstatētie divu dažādu jostu fragmenti netieši norāda uz iespējamo jakas nēsāšanu. Tādā gadījumā viena no jostām varēja tikt izmantota brunču, otra – jakas apjošanai.

Lielāko daļu 6. kapa tekstilatrādumu veido villaiņu fragmenti. Arheoloģisko materiālu par šo apģērba veidu līdz šim Kurzemē iegūts ļoti maz. Vienīgais nozīmīgākais atradums ir Laukumuižas kapulauka 9. kapā 1927. gadā atrastā villaine, kas vairākkārt pieminēta literatūrā,⁶ taču īpašu zinātnieku ievērību nav guvusi. Tā rekonstruēta kā ļoti liela izmēra villaine (150 x 252 cm pēc A. Birģel-Paegles un 155 x 210 cm pēc A. Zariņas pieņēmumiem), kas nēsāta, pārlocīta uz pusēm, par paraugu ņemot 19. gs. beigū Kurzemes villaines.

Neapšaubāmā Laukumuižas un Ances tekstilatrādumu lielā līdzība sākotnēji lika domāt par analoģiskas villaines ieguvumu jaunajos izrakumos. Tomēr izpētes gaitā pierādījās, ka šajā gadījumā nevar būt

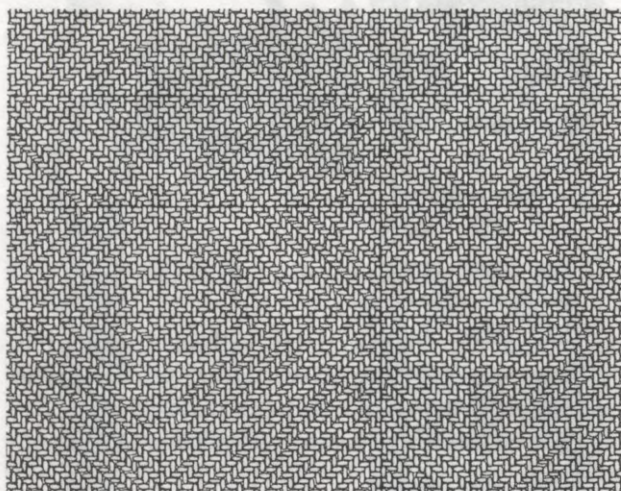

7. att. Celu jostas fragmenti (R. Kaniņa foto)

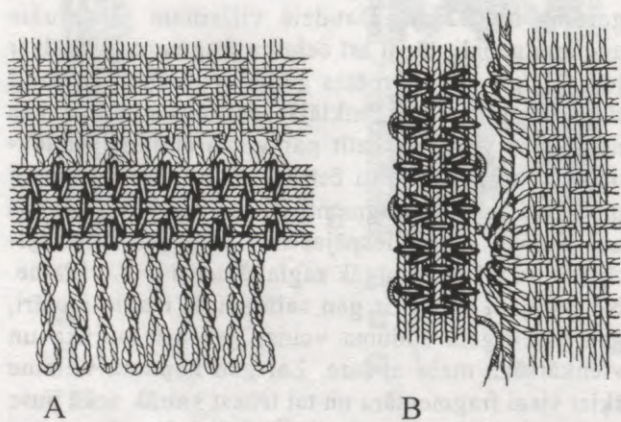
runa tikai par vienas lielas villaines atradumu. Pētījumu rezultāti ļauj pārvērtēt arī senāk iegūtos Laukumuižas kapulauka 9. kapa materiālus, saskatot tajos nedaudz tendenciozu un nepamatotu rekonstrukciju.

Ances kapulaukā no villainēm pārsvarā saglabājušies tikai apaudu fragmenti, kuru rotāšanai izmantoti bronzas riņķīši, un pie tiem esošie dažādu izmēru audumu gabali. Lielākā villaines fragmenta garums ir 122 cm. Daudzī villainēm piederošie audumu gabali, tāpat arī celaiņu fragmenti vizuāli ir ļoti līdzīgi, tomēr izpētes gaitā, analizējot šos ārēji līdzīgos fragmentus, atklājās dažādas nianšes, kas neļauj tos visus uzskatīt par viena auduma sastāvdaļu. Rezultātā izdalīti četrām atšķirīgām villainēm piederoši audumu fragmenti. To saglabāšanās pakāpe un rekonstrukcijas iespējas nav vienādas. Visatšķirīgākā un arī vispilnīgāk saglabājusies ir 1. villaine. No pārējām to atšķir gan salīdzinoši mazie izmēri, gan atšķirīgais auduma veids, gan arī šaurāka un vienkāršāka malu apdare. Lai gan kopumā villaine šķiet visai fragmentāra un tai trūkst vairāk nekā puse no kopējā laukuma, nelielie saglabājušies fragmenti pilnībā raksturo visas svarīgākās detaļas un ļauj izgatavot pamatotu rekonstrukciju. Visā platumā gandrīz neskartā veidā saglabājušies abi villaines gali, ļaujot

precīzi konstatēt tās platumu. Villaine apmēram vidusdaļā bijusi pārlocīta, tāpēc gan audums, gan celaine locījuma vietā iepļūsusi. Galu platums pēc iztaisnošanas ir 56 cm. Pieļaujot, ka audums mazliet sarāvis, mainoties atrašanās apstākļiem, un neliels celaines posms iziris, villaines platums varētu būt 56–60 cm. Izkārtojot loģiskā secībā saglabājušos malu celaiņu fragmentus, to pašreizējais kopgarums ir 97 cm. Taču šeit pieļaujama varbūtējais fragmentu iziršanas vai pat nozaudēšanas procents, daudzos audumu fragmentus izceļot un vairākkārt transportējot, ir lielāks. Ņemot vērā arī proporcionalitātes principu, villaines garums varētu būt 110–120 cm. Pati villaine austa no vienkārtīgiem vilnas pavedieniem īpatnējā neregulāru rombu trinītī. Katru rombu veido 4 atšķirīga izmēra daļas. Tā, piemēram, viens no ieaustajiem rombiem sastāv no 2,5 un 4 cm platām un 4,5 un 3 cm augstām daļām (8. att.). Auduma raksts izsekojams visā villaines platumā un 7,5 un 16 cm platumā no abiem galiem, kur saglabājies audums. Auduma blīvums 1 cm² ir 8 velku un 9 audu pavedieni. Abos virzienos lietotie materiāli ir vienkārtīgi, bet savērti no divām, resnuma un krāsas ziņā atšķirīgām šķiedrām.

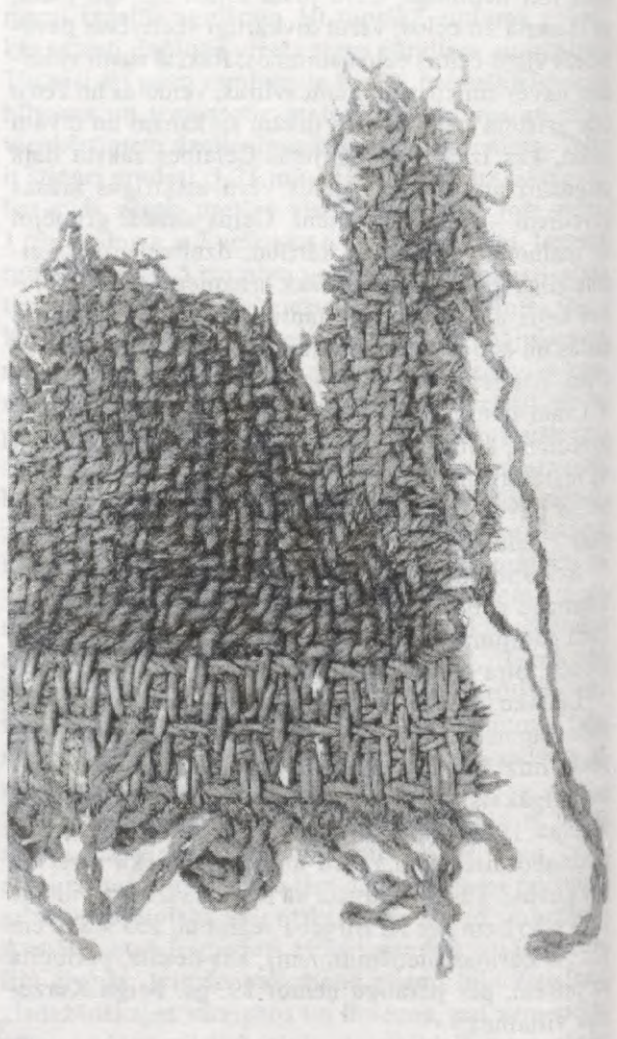
8. att. Ances 1. villaines rombveida trinīša audums
(D. Pārupes zīmējums)

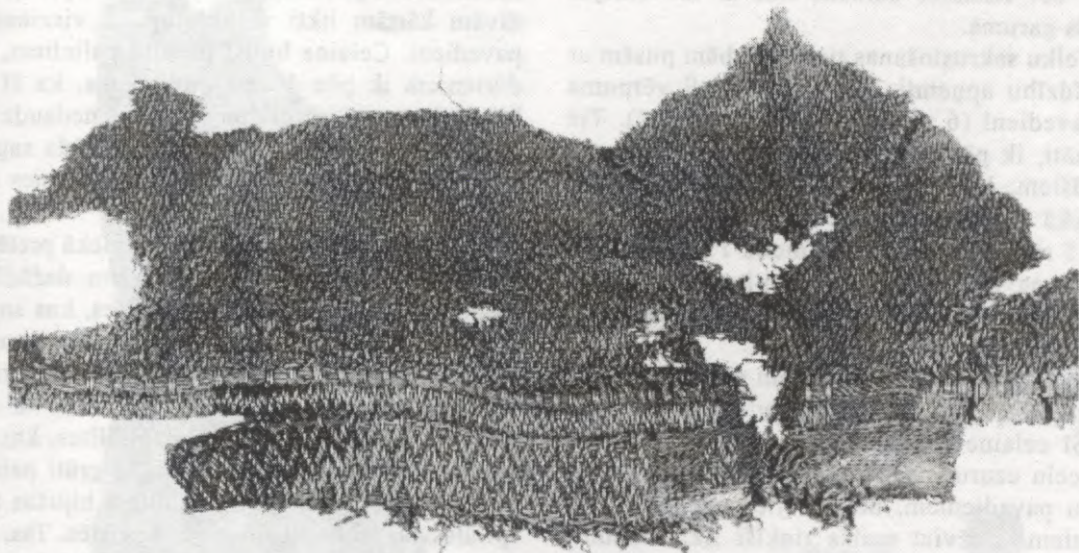
9. att. A – 1. villaines gala celaines veidošanas shēma;
B – 1. villaines malas celaines pieaušanas veids
(D. Pārupes zīmējums)

Pārsvārā ir ap 0,025 mm resna, dzeltenas krāsas šķiedra. Otra veida šķiedra ir tumši brūna, ap 0,05 mm resna. Abiem šķiedru veidiem ķīmiskās analīzes uzrādījušas krāsvielu klātbūtni. Velkiem lietoto pavedienu resnums ir 0,75 mm, un tie stingri grodoti, savērpjot uz labo pusi, bet audi vērpti pretējā virzienā un ir nedaudz resnāki – 1 mm diametrā.

Villainei visapkārt pieausta 1,2 cm plata celaine ar blīvu, bronzas riņķīšu veidotu rakstu. Celaine austa 7 celos no tāda paša materiāla, kāds lietots villainei. Divkārtīgi šķeterētie pavedieni vērti visos ceļu caurumos. Celi izkārtoti skujiņā un aužot griezti par 1/4 aiz katra auda. Pamīšus ap katru divu ceļu grīstēm zināmā rakstā iestrādāti bronzas riņķīši, veidojot nepārtrauktu rotājuma joslu (9. att.: A). Riņķīšu izmēri ir analogi sietavās lietotajiem. Villaines galu celainēs par audiem izmantoti villaines velku pavedieni, kas pirms ieaustā celainē vēl sakrustoti. Pēc caurašanas tie aiz celaines veido īsas – 1,5–2 cm garas, nepārgrieztas un viegli sagrieztas cilpveida bārkstis. Villaines velki nav vienkārši atāusti atpakaļ celainē, veidojot noslēgtu cilpiņu, bet gan iet nepārtraukti turp un atpakaļ visā villaines garumā

10. att. 1. villaines velku pavedienu krustojšanās pirms celaines un to veidotās cilpveida bārkstis
(R. Kaniņa foto)

11. att. 2. villaines gala fragments (R. Kaniņa foto)

(10. att.). Lai gan villaines otrā galā bārkstis ir nodilušas un nav saglabājušās pilnībā, jādodomā, ka villaine austā vertikālajos divu veltņu aužamajos stāvos, uzvelkot audumu ar diviem kamoliem reizē. Par šī pieņēmuma pareizību vēl vajadzētu pārliecināties reālā darbā. Pamīšus velkiem kā celaines audi kalpo arī tajā iestrādātie riņķīši. Celaines šai villainei pieaustas ne tikai galos, bet arī garajās malās. Auduma malu nostiprināšanai tajās ievilkta trīskārtīgi, S virzienā sagriezti pavedieni, ap kuriem apmesti villaines audi. Gatavojot malu celaines, to auds – divās kārtās likts pavediens – pēc celaines caurušanas ar adatas palīdzību izvilks caur villaines audu pavedieniem, savēlot tos nelielās grupiņās (9. att.: B). Audi malu celainēs lietoti tikai ik pēc vienas raksta zīmes izveidošanas. Neskatoties uz vienveidīgo celaiņu rakstu – nepārtrauktu rombu joslu, to blīvums galos un malās ir atšķirīgs. Gala celainē 1 cm iestrādāti 18, bet malās – 22 bronzas riņķīši. Kopumā 60 x 110 cm lielas villaines malu apstrādei nepieciešams ap 6700 bronzas riņķīšu.

Celaiņu salaiduma vietās – villaines stūros – raksts veidots retināts, bārkstis atstātas garākas – 4–5 cm un to brīvie gali tūlīt aiz celaines nosieti. Katras celaines vienā galā velku pavedieni bijuši nepārgriezti.

Pārējie, citām villainēm piederošie audumi ir ne tikai vizuāli līdzīgi, bet pat gatavoti no vienādiem izejmateriāliem – pretējos virzienos vērptiem divkrāsu pavedieniem. Velku diametrs ir 1 mm, audu – 0,75 mm. Arī auduma veids – rombveida trīnītis un tā blīvums (1 cm² 9 velki un 8 audi) visiem audumiem ir vienāds. Atšķirības saskatāmas gan villaines auduma, gan malu un apaudu izveidē, kā arī stūru noformējumā. Nedaudz atšķirīgi ir lietoto riņķīšu izmēri.

2. villaine, kuras rekonstrukcijai izmantoti aptuveni 90 auduma gabaliņi un celaiņu posmi, ir saglabājusies daudz fragmentārāk, un tās rekonstrukcija ir nosacītāka. Galvenā problēma gan šīs, gan pārējo

villaiņu rekonstrukcijās ir to izmēru noteikšana. Lielākais un raksturīgākais 2. villaines fragments ir labā pleca – vidukļa rajonā atrastais villaines stūris, kura garums ir 47–49 cm, bet platums 27 cm. Šajā pašā pusē vidukļa – ceļgala rajonā iegūtais otrs villaines stūris ir 38–40 cm garš un 13 cm plats. Pārējie villainei piederīgie atradumi galvenokārt ir nelieli celaiņu posmi ar ieaustiem bronzas riņķīšiem. Sagrupējot saglabājušos celaiņu posmus loģiskā secībā, iegūst 80–90 cm platu audumu. Daudzo nelielo, bojāto celaiņu posmu dēļ nav iespējams precizēt villaines garumu. Viens no iespējamajiem izmēriem varētu būt 90 x 130 cm – aptuveni šādās proporcijās austa vēlāko laiku mēlenes, tomēr villaines garums varējies būt arī lielāks. Villaiņu izmēru precizēšanā maz var palīdzēt arī salīdzinājums ar 19. gs. villaiņu veidiem, jo Ziemeļkurzemes reģionā to izmēru diapazons ir ļoti plašs. Tikai jauni 13./14. gs. audumu atradumi un to rūpīga izpēte jau izrakumu vietā varētu konkretizēt šī novada villaiņu raksturīgākos izmērus. Salīdzinājumā ar iepriekš aprakstīto šī villaine bijusi krietni lielāka un arī apaudi tai gatavoti platāki, krāšņāki, turklāt katrai malai savādāki. Viena no garajām malām bez tam vēl akcentēta ar uzšūtu rotājumu.

2. villaines auduma abos galos ieaustas skujainā četrnīšu trīnīša joslas, kādas nav nevienā citā villaines audumā. Vienā galā tās ir 4 cm, bet otrā – 4,5 vai 5 cm platas un veidotas, ik pēc 6 velkiem mainot nītījuma virzienu. Tālāk audums austa kā rombveida trīnītis. Arī rombi veidoti, mainot nītījuma virzienu pēc 6 velku pavedieniem.

Villaines galu rotājumu un nostiprinājumu veido 3 atsevišķas joslas, kuru kopējais platums ir 3,5 cm (11. att.). Pirms rotājuma joslas veidošanas velki sakrustoti, līdzīgi kā iepriekš aprakstītajai villainei, tikai šeit tie bieži vien krusto četrus vai pat sešus blakus esošos pavedienus gan no vienas, gan otras puses. Tas darīts, lai velki neslīdētu ārā no pieaustās

celaines, bet villaines bārkstis līdz ar to veidojas nevienāda garuma.

Pēc velku sakrustošanas tiem no abām pusēm ar celu palīdzību apņemti 12 vienkārtīgi S vērsuma vilnas pavedieni (6 virspusē un 6 apakšpusē). Tie nostiprināti, ik pēc 3–5 mm apņemot tos ar bronzas riņķīšiem, kas likti pa pāriem un ir nedaudz lielāki nekā 1. villainei lietotie. Riņķīšu ārējais diametrs ir 5 mm, bet stieples diametrs 1 mm. Velkus apņemošie pavedieni tikai novilkta horizontāli, bez celu griešanas, izņemot 5 cm garu posmu, kurā celi tomēr griezti.

Otru rotājuma joslu veido 8 mm plata celaine ar nepārtrauktu, no bronzas riņķīšiem veidotu līkloča rakstu. Šī celaine austa 5 celos, verot pavedienus visos 4 celu caurumos. Malējie riņķīši apņemti ap divu celu pavedieniem, bet vidējie – ap trim celu pavedieniem. Dažviet malās riņķīši likti dubulti. Iepretim vietai, kur iepriekšējā rotājuma joslā bija celos savītais posms bez riņķīšiem, arī šai celainei veidots gluds posms bez rotājuma 5 cm garumā, kurā celi izkārtoti pretējos virzienos.

Pēdējo rotājumu joslu veido 2,2–2,4 cm plata celaine, kas austa 17 celos. Tās lielāko daļu grezno riņķīšu veidots raksts, bet arī šai celainei vismaz vienā villaines galā bijis posms bez riņķīšiem. Tas ir saglabājies 7–8 cm garumā tieši zem iepriekšējo joslu brīvajiem laukumiem un, iespējams, iezīmējis villaines gala vidusdaļu. Tomēr otrā villaines galā šāds posms bez iestrādātiem riņķīšiem nav saglabājies. Katrā galā riņķīši veido divus raksta variantus. Ar riņķīšiem rotātajās celaiņu daļās celi pēc to iestrādāšanas nav griezti. Pieaužot visas šīs trīs rotājumu joslas villaines galiem, tās audums vietām savilcies nelielās krokās.

Visām trim rakstu joslām par audiem izmantoti villaines nepārgrieztie velku gali. Aiz celaines tie veido nevienādas (no 2 mm līdz 2 cm garas) cilpveida bārkstis. Vairākās vietās tās nemaz nesniedzas ārpus celaines. Parasti starp celaines ārmalas diviem apakšējiem riņķīšiem ir divas bārkšu cilpiņas, t.i., 4 villaines velku pavedieni.

Villaines garās malas nostiprinātas ar malās ievērtiem sešiem vienkārtīgiem, S virzienā vērptiem pavedieniem, kas visi kopā viegli sagriezti. Aušanas gaitā ap tiem apmesti villaines audi. Aiz šīs auduma eģes malas villaines vienā malā ir astoņu pavedienu grīstīte, kas ik pa 4 vai 6 mm apņemta ar dubultu riņķīšu posmiem. Arī šie pavedieni nav celos griezti, bet izkārtoti divos slāņos – četri virspusē un četri apakšpusē. Aiz pavedienu grīstes seko 8 mm plata celainīte ar bronzas riņķīšu rakstu – tāda pati kā villaines galos, austa 5 celos. Celaines auds vispirms ar adatas palīdzību izvilks caur malā esošajiem villaines audiem, savelkot tos nelielās grupiņās. Tālāk auds iet starp 8, ar riņķīšiem apņemtajiem pavedieniem un caur šauru celaini, tad tādā pašā ceļā atgriežas atpakaļ līdz auduma malai.

8 mm platajai, riņķīšiem rotātajai celainei bijusi piešūta vēl viena celaine, taču tā nav saglabājusies.

Palikuši tikai pavedieni, ar kuriem tā bijusi piešūta, – divām kārtām likti vienkārtīgi, Z virzienā vērpti pavedieni. Celaine bijusi piešūta palieliem, slīpiem dūrieniem ik pēc 1 cm. Pieļaujams, ka šī celaine bijusi bez metāla rotājuma un pat nedaudz platāka nekā otras malas celaine. Uz to norāda saglabājies villaines stūris, kuram trūkstošās celaines salaiduma vietas platums ir 3 cm.

Šīs malas stūri veidoti savādāk nekā pretējā malā. Uz celaiņu velku brīvajiem galiem dažādās kombinācijās savērtas bronzas spirālītes, kas saglabājušās tikai fragmentāri. Tās gatavotas no griezumā apaļas stieples. Spirālīšu diametrs ir 0,4 cm, to garums 0,7–1,1 cm. Otrs stūris ir pilnībā iziris, no tā saglabājušās tikai atsevišķās izirušās spirālītes, kas atrastas starp audumu fragmentiem. Tagad grūti pateikt, vai pretējās malas stūrī bārkšu galiem bijušas uzvērtas spirāles vai arī tie tikai sagriezti grīstēs. Tas, ka greznāk veidoti tikai divi stūri, ir pilnīgi iespējams – šāds princips sastopams arī 18./19. gs. Ziemeļkurzemes villainēm.

Par to, ka viena mala bijusi īpaši akcentēta, liecina saglabājušās alvas rozešu paliekas, kas bijušas piestiprinātas villaines malai taisnā joslā. Tās pilnībā iznīkušas, tāpēc to precīzs izskats un izmēri nav nosakāmi, tomēr, spriežot pēc nospiedumiem, rozešu diametrs bijis apmēram 1 cm un tās izvietotas ar 1–1,2 cm lielu atstarpi. Tā kā piešūjamā pavediena atliekas nav saglabājušās, jādomā, ka rozetes vērtas vai nu uz linu pavediena, kas iznīcis, vai arī piestiprinātas ar alvas kājiņu. 22 cm garā villaines fragmentā saglabājušās 8 alvas rozešu atrašanās vietas.

Villaines otra mala bijusi nedaudz atšķirīga. Tai piešūta 2,2–2,4 cm plata celaine ar bronzas riņķīšu rotājumu. Turklāt, to piešūjot, pavediens nekad nav izvilks caur villaines audiem – tie malā sabīdīti ciešāk (parasti 3–6 pavedieni). Piešūjamais pavediens vērts tieši audumā, blakus audu sablīvējumiem. Piešūšanai lietoti divi blakus likti, nesašķeterēti pavedieni, vērpti Z virzienā. Dūrieni audumā izvietojas apmēram ik pēc 1 cm.

Arī 3. villaine rekonstruējama tikai daļēji, jo precīzi nav iespējams noteikt tās izmērus, kā arī rotāto celaiņu izkārtojumu. Rekonstrukcijai izmantoti apmēram 35 visdažādākā izmēra fragmenti, pārsvarā nelieli celaiņu gabali. Lielākais un būtiskākais ir 57 x 58 cm lielais stūra gabals, kas vienīgais saglabājies neskartā veidā (12. att.). Šī villaine austa no tāda paša materiāla kā iepriekšējā, tām līdzīgs arī auduma raksts – rombveida trīnītis, tomēr 3. villaines auduma galos nav icausta skujainā josla. No otra villaines gala tikpat kā nekas nav saglabājies, tāpēc tiek pieņemts, ka abi gali bijuši līdzīgi un villaines galus un malas veidojušas divas rotājuma joslas.

Galū pirmā rotājuma josla līdzīga jau aprakstītajai – velkus apņemošie 12 pavedieni (6 augšpusē, 6 apakšpusē) ik pēc 2–4 mm nostiprināti ar diviem blakus liktiem riņķīšiem. Starp riņķīšu posmiem,

12. att. 3. villaines stūris (R. Kaniņa foto)

tos iepriekš sakrustojot, izlaisti brīvie villaines velku gali, kas iestrādāti nākamajā celainē. Tā ir 1,4 cm plata, austa 9 celos, katru riņķīti liekot ap trīs celu pavedieniem. Celi griezti pēc katras iestrādātās raksta zīmes. Velkiem lietoti parupji, 1 mm resni, S virzienā vērpti pavedieni. Riņķīšu diametrs ir 4,7 mm, stieples resnums 0,9 mm. Gala celaiņu fragmentos saskatāmi divi dažādi raksta varianti, no kuriem viens saglabājies 25 cm garumā. Bijuši arī posmi bez riņķīšu rotājuma. Aiz celaines ir 2–2,2 cm garas, slēgtas cilpveida bārkstis, kas veidotas nevis no 2 velku pavedieniem kā iepriekš, bet gan no četriem kopā sagrieztiem velku pavedieniem. Līdz ar to bārkstis ir retākas un biežākas, bet vāji saglabājušās, lielākoties notrūkušas vai nodilušas.

Malas villainei nostiprinātas ar 6 sagrieztu pavedienu uzbiezējumu, ap kuru aužot apņemti villaines audi. Malai pieausta vienkrāsaina, 1 cm plata celaine, kas austa 7 celos, bez riņķīšu rotājuma. Celaine gatavota no tāda paša materiāla kā villaine. Vienkārštie Z vērpusa pavedieni vērti visos 4 celu

caurumos. Celi aužot izkārtoti pretējos virzienos, veidojot skujiņu. Velku pavedienu resnums ir 0,75 mm, audiem lietotais pavediens vērpts pretējā – S virzienā un likts divās kārtās. Celaine villaines malai pieausta ik pēc 7–8 mm. Ar adatas palīdzību celaines audi izvilkti caur 3–9 auduma malu apņemtajiem villaines audiem, savēlot tos nelielās grupiņās. Vienkrāsainajai celainei seko otra – greznāka, kas piešūta ar divkāršu pavedienu, palieliem, slīpiem dūrieniem ik pēc 7–8 mm. Šī celaine austa 27 celos un rotāta ar riņķīšu veidotu rakstu grupām. Tās platums nav vienāds – no 2,4 līdz 3,5 cm atkarībā no rotājuma blīvuma. Izmantotie materiāli krāsas ziņā ir identiski – divkrāsu šķiedru vērpus, tikai smalkāks. Velki vienkārštie, ļoti stingri sagrodoti, vērptot Z virzienā, 0,5 mm resni. Arī audiem tāds pats vērpus, bet tie ir rupjāki – 1 mm resni, un aužot likti divi pavedieni blakus. Vienā centimetrā divkārtīgs aušs caur celaini izausts 6 reizes. Dažos posmos visi celi izkārtoti skujiņā, bet dažos – tikai 14.–16. cels, visi pārējie izkārtoti vienā virzienā.

Celaini visā tās garumā no abām pusēm apņēma dubultu bronzas riņķīšu josla. Ārmalā esošo riņķīšu diametrs ir 4,5 mm, un tie gatavoti no 0,75 mm resnas stieples. Ieaūzot bronzas riņķīšus, tie apņēma trijos celos vērtos pavedienus noteiktā secībā, veidojot dažādas rakstu variācijas. Celaines auds ārmalā nekad neapņēma riņķīšus. Atstarpes starp dažādajām rakstu grupām ir ļoti atšķirīgas, robežās no 1 līdz 8 cm, arī pašu rotāto joslu platums dažāds – no 0,6 līdz 3 cm. Lielajā stūra fragmentā saglabājušās 10 atšķirīgas rakstu grupas pārmaiņus ar nerotātiem celaines posmiem. Stūrī gala celaines velki sagrupēti vairākās grīstēs, norobežojot tās ar riņķīšiem, un ieausti malas celainē, atstājot līdz 5 cm garas bārkstis.

Otra mala arī veidota no divām rotātām joslām, tomēr tā ir atšķirīga. Tai vispirms pieausta 0,6 cm plata celaine ar bronzas riņķīšu vienlaidu rotājumu. Tā nelielos fragmentos saglabājusies tikai pāris vietās. Celaine austa 5 celos, ar katru riņķīti apņēma trīs celos vērtos pavedienus. Pie tās piešūta otra – 3,4–3,8 cm plata celaine. Pārsvarā tā bijusi ar ļoti blīvu riņķīšu rotājumu. Šai celainei auds nekad neapņēma ārmalas riņķīšus. Blīvā raksta dēļ auda lietošanas biežums un virziens nav nosakāms.

Abās malās rotāto joslu platums ir 4,5 cm, bet galos – 1,8–2 cm.

Sadalot kreisās puses vidukļa – ceļgala tekstiliju grupu, tās apakšpusē atsedzās daudzkārt salocījies auduma fragments. Spriežot pēc sietavu raksta nospiedumiem audumā un arī sietavu celaiņu atliekām virs tā, šis fragments tomēr atradies daudz zemāk – līdz pat pēdām. Šo audumu iztaisnojot, izrādījās, ka tas ir villaines malas fragments ar piešūtu celaini. Tas bija pats lielākais auduma fragments starp Ances tekstilijām. Tā garums ir 122 cm, bet platums 43 cm. Šis lielais villaines fragments nedaudz sasauca ar 2. villaini, kurai vienā malā celaine bijusi līdzīgā veidā piešūta audumam, saskan arī celaiņu platums un vidū iestrādātais sarkanais pavediens, auduma veids, tā blīvums un izmantotie materiāli. Tomēr ticamāk, ka šis fragments piederējis atsevišķai villainei, jo, to pievienojot 2. villaines paliekām, tās garums pārsniegtu 2 metrus. Ar zināmu varbūtību šis lielais auduma gabals izdalīts kā atsevišķas – 4. villaines atliekas. Villaine kopumā gan nav rekonstruējama.

Villaines malas nostiprināšanai tajā ievērti seši vienkārtīgi, viegli sagriezti pavedieni, ap kuriem aužot apņēma villaines audi. Malai piešūta 2,2 cm plata celaine, kas austa 17 celos un ik pa posmam rotāta ar bronzas riņķīšiem, kas apņēma trīs celos vērtos pavedienus. Posmos bez metāla rotājuma malējie trīs celi izkārtoti vienā virzienā, pārējie skujiņās. Celainē lietotie materiāli ir smalkāki nekā villainei. Velki ir Z vērpuma, 0,5 mm resni pavedieni, kuru smalkākajām šķiedrām mikroskopā saskatāma ļoti vāji saglabājusies zilgana nokrāsa. Audi tikpat resni, bet pretēja vērpuma un dzeltenīgi, aužot likti divi pavedieni blakus. Vienā centimetrā ir 5–6 audi. Astotajā

celā vērti sarkani, divkārt šķeterēti pavedieni, kas veido nepārtrauktu horizontālu sarkanu svītru celaines vidū.

Divkārtīgais pavediens, ar kuru celaine piešūta villaines malai, vienmēr vērts tieši cauri audumam, starp sablīvētajām villaines audu grupiņām. Piešūtajā celainē dažviet redzamas aušanas kļūdas – celi līdz pat 1 cm garā posmā nav pagriezti un veido pārstaipus.

Veids, kādā villaiņu audumi saņemti izpētei, neļauj precīzi raksturot iespējamo apģērba izkārtotumu apbedījumā, tomēr pieejamie materiāli un izpētes rezultāti liek domāt, ka pie katra mirušās sāna atradušās divas villaines. Uz to norāda fakts, ka gandrīz visi 1. un 2. villaines auduma fragmenti konstatēti labās puses tekstiliju grupās, bet 3. un 4. villaines audumi – kreisās puses tekstiliju grupās. Par četrām dažādu villaiņu pastāvēšanas iespēju netieši liecina abu plecu rajonā pa divām kopā atrastās pakavsaktas. Labajā pusē tās atradušās tuvāk elkonim, kreisajā pusē – uz atslēgas kaula. Kādā veidā villaines bijušas apliktas, vairs nav nosakāms, taču tās nav nedz apņemtas ap pleciem un uz krūtīm saspraustas ar saktu, nedz arī vienkārši pārklātas mirušajai, kā tas raksturīgs lībiešu apbedījumiem. Kapa plānā redzams, ka audumi un ar bronzu cauraustās tekstilijas koncentrētas gar mirušās sāniem. Audumi atradušies arī zem apbedījuma. Visi lielākie audumu gabali bija stipri saburzījušies un izlocījušies visdažādākajos virzienos nekārtīgās krokās. Vismaz viena no villainēm (1.) bijusi garenvirzienā pārlocīta un atradusies 2. villaines iekšpusē.

Interesantākās un greznākās detaļas villainēs ir to apaudi, kas rotāti ieaustiem maziem riņķīšiem. Tie celainēs iestrādāti, gan veidojot nepārtrauktus, blīvus rakstus, gan arī retināti, veidojot rakstus tikai atsevišķos posmos, taču nekāda simetrija rakstu izkārtotumā nav saskatāma.

Mazāki šādu celaiņu posmu atradumi zināmi arī citur Ziemeļkurzemē. Laukumuižas kapulauka 9. kapā iegūtie villaiņu tekstilmateriāli apjoma ziņā ir visai plaši, bet par šo apbedījumu nav saglabājusies nekādi apraksti, skices vai plāni. Ilgstoši glabājoties bez restaurācijas, bronzas rotājumi spēcīgi patinējušies, neļaujot saskatīt celaiņu veidošanas tehniku un īpatnības.

Rotāto celaiņu platums ir no 0,6 līdz 3,8 cm, un bieži vien tās seko cita citai. To izgatavošana ir visai darbietilpīga un komplicēta, tāpēc nereti konstatējamās kļūdas un zināma paviršība. Celainēs ieaustie ģeometriskie raksti sasauca ar kuršu rotās sastopamo ornamentāciju, kurā dominē trīsstūru un rombu motīvi dažādās kombinācijās. Līdzīgi, joslās dalīti rotājumi saglabājusies vēl pat 19. gs. Ventspils novada villaiņu izšuvumos.

Pārējos Ances kapulauka apbedījumos nozīmīgi tekstilatradumi nav iegūti, izņemot dažus četrnīšu trinīša audumu fragmentus bez raksturīgām detaļām.

Ances kapulauka plašais materiāls par villainēm kopā ar Laukumuižas atradumiem un līdzīga veida celaiņu atradumiem vēl citos kapulaukos ļāvis konstatēt un izdalīt jaunu villaiņu tipu, kas ievērojami atšķiras no līdz šim plaši pētītajām latgaļu un lībiešu villainēm un kas bijis izplatīts 13.–14. gs. Ziemeļkurzemē. Sevišķi nozīmīgi ir atsevišķi ar bronzu rotātu celaiņu sakusumu atradumi vairākos ugunskaņu materiālos. Pašreiz šāda tipa audumu paraugi iegūti deviņās Ziemeļkurzemes senvietās Ventspils, Talsu un Tukuma rajonā. Svarīgākās un raksturīgākās šo villaiņu iezīmes, kas atšķir tās no pārējām, ir:

1) divkrāsu izejmateriāli un tajos dominējošais brūni dzeltenais tonis pretstatā izplatītajai tumši zilajai krāsai;

2) rombveida trinītis kā dominējošais auduma veids;

3) atšķirīgais auduma malu nostiprināšanas veids un savdabīgais audu savilkums grupiņās, kas veidojas, pieaužot malu celaines;

4) komplicētās, ar bronzas riņķīšiem cauraustās celaines, kādas konstatētas tikai Ziemeļkurzemē;

5) īsās cilpveida bārkstis villaiņu galos, kas, iespējams, radušās divu veltņu aužamo stāvu izmantošanas rezultātā.

Līdzšinējā tekstilmateriālu izpēte rada pārlicību, ka aprakstītajos audumos varētu izpausties senākas kuršu apģērba rotāšanas tradīcijas, taču jautājuma pilnīgākai noskaidrošanai nepieciešami tālāki pētījumi.

ATSAUCES

¹ Lūsēns M. Izrakumi Ances pagasta centra senkapos // ASM 1990 un 1991. – Rīga, 1992. – 72.–75. lpp.

² Turpat. – 74. lpp.

³ Šnore E. Dundagas kājauti // Senatne un Māksla. – 1938. – Nr. 2. – 111.–121. lpp.

⁴ Latviešu tautas tērpi. II. Kurzeme. – Rīga, 1997. – 7. lpp.

⁵ Šnore E. Dundagas kājauti. – 114. lpp.

⁶ Birģel-Paegle A. Senlatviešu audumi. 3. Sagša no Dundagas // Latvijas Saule. – 1929. – Nr. 82–84. – 897.–900. lpp.; Ģinters V., Dzērvītis A. Ievads latviešu tautas tērpu aizvēsturē. – Rīga, 1936. – 86.–88. lpp.; Šturms E. 1931. gada ieguvumi arhαιoloģijā // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1932. – Nr. 1. – 10. lpp.; Zariņa A. Lībiešu apģērbs 10.–13. gs. – Rīga, 1988. – 35., 36., 43. lpp.

Irita Žeiere

TEXTILE FINDS IN THE BURIAL FIELD OF ANCE

Summary

The most important textile finds in Latvia have been obtained during the excavations of 1991 in Northern Kurzeme. The aim of the excavations was to investigate the burial fields of the 13–14th centuries in the rural district of Ance. In one of the sepulchres (grave No. 6) about 250 different-sized cloth fragments were found that once had formed female clothing. The cloth has preserved due to the remarkable bronze ornamentation. In the course of excavations fragments of separate garments were obtained, namely pieces of a flaxen shirt, a woollen skirt, leggings and tablet woven bands belonging to them as well as two belts and four different woollen shawls.

However, in spite of the large number of textile finds it is not possible to reconstruct this female clothing fully, as there are not enough fragments of all the garments. The parts ornamented with bronze, e.g. leggings and woollen shawls have preserved better than the ones without metal ornaments.

The dark blue leggings were wound spiral-like around the shins starting from the ankle and moving 25 cm upwards forming about eleven to twelve layers of cloth. The end of the cloth was moved up again downwards from the knee and attached to the ankle with patterned tablet woven bands.

Though it is impossible to determine the exact length of the leggings, it was presumably 3,5 metres. The 11 cm wide cloth is woven in a diamond twill and it has narrow tubelike selvages at both sides. One edge of the cloth is ornamented with little bronze rings, which are woven in it in the whole length. The ornamented part is formed by two different areas – one with a very dense line of bronze rings folded around the selvege and the other with bronze rings woven into the cloth forming four different ornaments. Similar leggings are found in this area during earlier excavations as well.

The degree of preservation and reconstruction possibilities of woollen shawls is different. All the woollen shawls are basically similar, but with different details. The most contrasting and also the best preserved is the woollen shawl No. 1. It differs from the others by its comparatively small size (56–60 x 110–120 cm), untypical irregular diamond twill cloth and its simple and uniform decoration of edges.

The most interesting parts of woollen shawls are the selvages. They are tablet woven with both densely-lined and solitary bronze rings. The tablet woven bands usually are 0,7–3,5 cm wide and in several

occasions they follow each other. The woven ornaments amongst which triangles and rhombs in different combinations are dominant mingle with bronze ornaments. The short fringes woven through the tablet woven bands witness of the possible usage of a double-beam loom.

It is difficult to determine the size of other woollen shawls but they are woven in the simple diamond twill.

Together with other samples found in Northern Kurzeme the woollen shawls found in Ance form a new separate type of woollen shawls – remarkably different from those so thoroughly investigated woollen shawls of Letgallians and Livs. They are different visually, technically and the ornamentation is diverse. The analysis of materials has given us a chance to find out the peculiarities of female clothing in the 13–14th century Kurzeme.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* Grave No. 6 of the Ance burial field. The group of cloth of the right shoulder-waist. (Photograph by Roberts Kaniņš.)
- Fig. 2.* A fragment of a skirt's hem after reconstruction. (Photograph by Roberts Kaniņš.)
- Fig. 3.* The lower edge of the left leg's legging after cleansing and removal of the turn-up. (Photograph by Roberts Kaniņš.)
- Fig. 4.* The legging's cloth woven in the diamond twill. (Photograph by Roberts Kaniņš.)
- Fig. 5.* The end of the left legging with bronze ornaments woven into it. (Photograph by Roberts Kaniņš.)
- Fig. 6.* *A* – The reconstruction of the end of a tablet woven band: 1 – yellow; 2 – brown; 3 – red; *B* – the reconstructed ornaments of a tablet woven belt: 1 – yellow; 2 – blue; 3 – red. (Drawing by Dagnija Pārupe.)

- Fig. 7.* Fragments of a tablet woven belt. (Photograph by Roberts Kaniņš.)
- Fig. 8.* The cloth of the woollen shawl No. 1 of Ance woven in the diamond twill. (Drawing by Dagnija Pārupe.)
- Fig. 9.* *a* – The scheme of making process of the tablet woven band of the end of the woollen shawl; *b* – the weaving manner of the tablet woven band of the woollen shawl's end. (Drawing by Dagnija Pārupe.)
- Fig. 10.* The crossing of warp threads before the tablet woven band and the loop fringes formed by these threads. (Photograph by Roberts Kaniņš.)
- Fig. 11.* Woollen shawl No. 2. The fragment of the end. (Photograph by Roberts Kaniņš.)
- Fig. 12.* Woollen shawl No. 3. The corner. (Photograph by Roberts Kaniņš.)

occasions they show each other. The woven ornaments amongst which triangles and rhombs in different combinations are dominant mingle with bronze ornaments. The short fringes woven through the tablet wove bands witness of the possible usage of a double-beam loom.

It is difficult to determine the size of other woollen shawls, but they are woven in the simple diamond cell.

Together with other samples found in Northern Kurzeme the woollen shawls found in Ance farm's new separate type of woollen shawls - remarkably different from those so thoroughly investigated woollen shawls of Letgallians and Līvi. They are different visually, technically and the ornamentation is diverse. The analysis of materials has given us a chance to find out the peculiarities of female clothes in the 13-14th century Kurzeme.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1.* Grave No. 6 of the Ance farm. The fragment of cloth of the right shoulder of a tablet woven belt. (Photograph by Roberts Kaniņa.)
- Fig. 2.* A fragment of a skirt's hem after reconstruction. (Photograph by Roberts Kaniņa.)
- Fig. 3.* The lower edge of the left leg's legging after cleaning and removal of the turn-up. (Photograph by Roberts Kaniņa.)
- Fig. 4.* The legging's cloth woven in the diamond twill. (Photograph by Roberts Kaniņa.)
- Fig. 5.* The end of the left legging with bronze ornaments woven into it. (Photograph by Roberts Kaniņa.)
- Fig. 6.* A - The reconstruction of the end of a tablet woven band: 1 - yellow, 2 - brown, 3 - red; B - the reconstructed ornaments of a tablet woven belt: 1 - yellow, 2 - blue, 3 - red. (Drawing by Dagnija Pētrupe.)
- Fig. 7.* The cloth of the woollen shawl No. 1 of Ance wove in the diamond twill. (Drawing by Dagnija Pētrupe.)
- Fig. 8.* a - The scheme of making process of the tablet woven band of the end of the woollen shawl; b - the waving manner of the tablet woven band of the woollen shawl's end. (Drawing by Dagnija Pētrupe.)
- Fig. 9.* The crossing of warp threads before the tablet woven band and the loop fringes formed by these threads. (Photograph by Roberts Kaniņa.)
- Fig. 10.* Woollen shawl No. 2. The fragment of the end. (Photograph by Roberts Kaniņa.)
- Fig. 11.* Woollen shawl No. 3. The corner. (Photograph by Roberts Kaniņa.)

Guntis Gerhards

ZEMGALES IEDZĪVOTĀJU ĶERMEŅA UZBŪVE LAIKA PERSPEKTĪVĀ

Zemgaļi (lietuviešu val. *žiemgalia*, *žemgalia*) – baltu cilšu apvienība, vēlāk tautība, kas ietilpa latviešu un lietuviešu tautā. Zemgales iedzīvotāju izpētei pievērsušies arheologi, valodnieki, vēsturnieki un arī antropologi. Šo dažādo zinātnes nozaru pētījumu rezultāti palīdz labāk izprast un skaidrot dažādus Zemgales kultūrvēsturiskos jautājumus.

Zemgaļi vai to apdzīvotā teritorija skandināvu vēsturiskajos avotos minēta, sākot ar 9. gs., taču šīs ziņas nevar pilnībā nosaukt par ticamām.¹ Senkrievu hronikās zemgaļi minēti 11. gs.,² bet vācu hronikās un dokumentos (latīņu val. *Semigalli*, vācu val. *Semegallen*) – sākot ar 13. gadsimtu.³ Arheoloģiskajos pētījumos ir noskaidrots, ka zemgaļu etniskās robežas laika gaitā ir mainījušās, taču visu laiku tie dzīvojuši Lielupes baseinā gan Latvijas, gan Lietuvas teritorijā, izņemot Mēmeles pieteku Augšzemes daļu. Pēc M. Atgāža domām, zemgaļu materiālā kultūra droši izsekojama jau kopš pirmajiem gadsimtiem pēc Kristus.⁴

Valodnieki konstatējuši, ka Vidzemes vidus izlokšņu runātāji ir zemgaļu pēcteči un Vidzemes vidus izlokšnes ir zemgaļu cilts valodas turpinājums.⁵ Šis viedoklis labi saskan ar arheoloģijas, dialektoloģijas un toponīmijas materiāliem. Valodnieki savos pētījumos atzīmē arī vairāku Kurzemes dienvidrietumu izlokšņu iespējamo zemgalisko izcelsmi.⁶

Vēsturnieku pētījumi par zemgaļiem saistīti galvenokārt ar 13. gs. vēsturiskajiem notikumiem, kad norisinājās zemgaļu brīvības cīņas ar Zobenbrāļu, vēlāk Livonijas ordeni.⁷ Izmantojot arheoloģisko pētījumu rezultātus, salīdzinot tos ar vēsturiskajām liecībām, ir mēģināts precizēt šo cīņu gaitu un avotos minētās vietas.⁸

Zemgales iedzīvotāju antropoloģiskie pētījumi galvenokārt attiecināmi uz kranioloģiskā materiāla izpēti saistībā ar baltu izcelsmi un latviešu tautas etnoģenēzi.⁹ Veikta arī mūsdienu Zemgales iedzīvotāju antropoloģiskā sastāva izpēte.¹⁰

Šī raksta mērķis ir parādīt Zemgales iedzīvotāju ķermeņa uzbūvi, viņu fizisko attīstību pēdējo divu gadu tūkstošu laikā. Rakstā analizēts Zemgales iedzīvotāju osteoloģiskais materiāls (5.–18. gs.), kas iegūts arheoloģiskajos izrakumos no dažādiem kapulaukiem un kapsētām (1. tab.). To veido 145 vīriešu

un 96 sieviešu skeleti. Viss osteoloģiskais materiāls izmērīts pēc standartmetodikas.¹¹ Dzimuma noteikšanā izmantota vispārpieņemtā metodika pēc iegurņa kaula morfoloģiskajām pazīmēm,¹² kā arī skeleta ekstremitāšu garo kaulu dzimuma diagnostikas koeficienti.¹³

Ķermeņa garums un lineārās proporcijas (roku un kāju garums) rekonstruētas pēc regresijas vienādojumiem, kas sastādīti uz Latvijas paleoantropoloģiskā materiāla bāzes. Šī metodika dod visprecīzākos rezultātus Latvijas seno iedzīvotāju ķermeņa uzbūves pazīmju rekonstrukcijā.¹⁴

Hronoloģiski senākais mūsu rīcībā esošais zemgaļu osteoloģiskais materiāls attiecināms uz agrā dzelzs laikmeta beigām un vidējā dzelzs laikmeta sākumu (4.–5. gs.). Šajā laikposmā Zemgalē, Vidzemes dienvidrietumdaļā un Augšzemē dzīvoja ciltis, kas savus mirušos apglabāja zem smilšu uzbērums uzkalniņkapos. Līdzīgi uzkalniņu kapulauki bija izplatīti arī Lietuvas ziemeļu un rietumu daļā. Arheoloģiski tiek izdalītas lokālas uzkalniņkapu kultūras rietumu un austrumu grupas.¹⁵ Kopumā šo uzkalniņkapu kultūru uzskata par vāji diferencētu žemaišu–zemgaļu–sēļu–latgaļu etnisko kopību.¹⁶ Ir izteikta doma, ka Latvijas teritorijā – Lielupes baseinā un Vidzemes dienvidrietumos – rietumu grupas uzkalniņos apbedītie ir zemgaļi vai viņu priekšteči.¹⁷ Lietuviešu

1. tabula

OSTEOLOĢISKAIS MATERIĀLS
NO ZEMGALES TERITORIJAS (5.–18. gs.)

Kapulauks	Datējums, gs.	Izpētīto skeletu skaits
Oši	5.–7.	22
Čunkāni–Dreņģeri	8.–11.	66
Bāļas–Šķērstaiņi	10.–11.	7
Lietuvas zemgaļi	5.–11.	26
Dobeļe	14.–15.	64
Tērvete	15.–16.	21
Saldus	15.–17.	16
Priedīši	17.–18.	19

arheologi Lietuvas teritorijā rietumu grupas uzkalniņos ar akmeņu riņķi apbedītos par žemaišiem vai zemgaļiem neuzskata, bet norāda, ka uz šīs kultūras pamata 5. gs. izveidojās žemaišu kultūra.¹⁸ Par Latvijas uzkalniņkapu kultūras rietumu grupas piederību zemgaļiem liecina gan apbedīšanas tradīciju, gan atsevišķu materiālās kultūras elementu pēctecība no agrā dzelzs laikmeta uz vidējo, kad zemgaļu esamība Lielupes baseinā šaubas vairs neizraisa.

Diemžēl mūsu rīcībā esošais osteoloģiskais materiāls, kas attiecināms uz uzkalniņkapu kultūras iedzīvotājiem, skaitliski ir neliels. Tas iegūts Plaučisku (4.–5. gs.) kapulaukā Lietuvā.¹⁹ Osteoloģisko materiālu veido 1 vīrieša un 2 sieviešu skeleti. Tā kā šis materiāls ir ļoti fragmentārs (iespējams noteikt tikai garo kaulu lineāros izmērus), tad no ķermeņa uzbūves rādītājiem varēja rekonstruēt tikai ķermeņa garumu. Iegūtie rezultāti rāda, ka Plaučisku kapulaukā apbedītajam vīrietim ir ļoti liels ķermeņa garums – 176,2 cm, bet sievietēm vidējs – 157,5 cm. Jāatzīmē, ka vīriešiem, kas apbedīti Lietuvas (2.–5. gs.) līdzenajos un uzkalniņu kapulaukos, raksturīgs daudz mazāks ķermeņa garums (vidēji 171,8 cm).

G. Česnis, analizējot kranioloģisko materiālu, kas iegūts Lietuvas teritorijā – Lielupes baseina 4.–5. gs. uzkalniņu kapulaukos (Plaučiski, Kairji, Daujeni), apvienojis to ar pārējo sinhrono rietumu uzkalniņu grupas materiālu vienā kranioloģiskajā sērijā. Viņš uzskata, ka pēc kranioloģisko pazīmju kompleksa (iegarena galvaskausa forma, šaura, vidēji augsta seja un masivitāte galvaskausa uzbūvē) šajos uzkalniņos apbedītie iedzīvotāji ir homogēni. Pēc G. Česņa domām, tāds pats pazīmju komplekss ir arī Viduslietuvā 2.–5. gs. līdzenajos kapulaukos apbedītajiem iedzīvotājiem.²⁰ Diemžēl, kā jau iepriekš minējām, osteoloģiskais materiāls ir nepietiekams (no Latvijas teritorijas nav vispār), lai pēc ķermeņa uzbūves datiem salīdzinātu 2.–5. gs. uzkalniņu un līdzenajos kapulaukos apbedītos iedzīvotājus.

Daudz pilnīgāku priekšstatu par Zemgales seno iedzīvotāju ķermeņa uzbūvi var iegūt, sākot ar vidējo dzelzs laikmetu. Zemgaļi vidējā dzelzs laikmetā jau pilnībā apdzīvoja to teritoriju, ko vēlāk apliecina rakstītie avoti, kā arī Vidzemes rietumdaļu.

5.–6. gs. viņi mirušos vēl apbedīja uzkalniņkapos, tos ierokot uzbērumā, bet, sākot ar 6. gs., plaši izplatījās līdzenie kapulauki. Rietumzemgalē (Rūsīši–Debeši) līdzenie kapulauki jau zināmi kopš agrā dzelzs laikmeta.²¹ Ievērojami pieaug līdzeno kapulauku skaits agrāk mazapdzīvotajā Lielupes baseina vidienē un austrumdaļā.²² Arheoloģiskajā un arī antropoloģiskajā literatūrā šāds apdzīvotības pieaugums tiek saistīts ar radniecisku iedzīvotāju grupu pieplūdumu no Lietuvas teritorijas, no kurienes tos izspieda ienākošās austrumbaltu ciltis.²³

Jāatzīmē, ka Latvijā un arī Lietuvā visos līdz šim pētītajos vidējā dzelzs laikmeta zemgaļu kapulaukos gan sievietes, gan vīrieši kapā tiek guldīti dažādos virzienos (dominē ZR–DA vai DR–ZA virziens), neievērojot dzimumu pretējo orientāciju. Arheoloģiskajā literatūrā tas tiek skaidrots ar to, ka vidējā

dzelzs laikmetā zemgaļiem, tāpat kā kuršiem, nav nostabilizējusies dzimumu pretējā orientācija.²⁴

Vidējā dzelzs laikmeta zemgaļu osteoloģiskais materiāls iegūts Ošu (Dobeles raj.), Čunkānu–Dreņģeru (Bauskas raj.) un Jauneiku (Jonišķu raj. Lietuvā) kapulaukā. Hronoloģiski agrākajiem 5.–7. gs. Ošu un Jauneiku kapulaukā apbedītajiem vīriešiem ir ļoti garš augums – 176,02 cm un 176,56 cm. Tikpat liels augums, kā jau minēts iepriekš, bija raksturīgs arī uzkalniņkapu kultūras iedzīvotājiem Lielupes baseinā.

Ošu kapulaukā apbedītajiem vīriešiem kopumā raksturīga vidēji masīva ķermeņa uzbūve (2. tab.), ar izteiktu dolihomorfiņu ķermeņa lineārajās proporcijās (kāju garums salīdzinoši lielāks par roku garumu). Arī Ošu kapulaukā apbedītajām sievietēm ir garš augums (160,7 cm) un vidēji masīva ķermeņa uzbūve. Savukārt Jauneiku kapulaukā apbedītajiem (5.–7. gs.) vīriešiem raksturīga izteikta masivitāte: liela masa, augstas Rorera un masivitātes indeksu vērtības (2. tab.). Sieviešu osteoloģiskais materiāls Jauneiku kapulaukā nav iegūts.

Pagaidām grūti noteikt cēloni tik lielajām atšķirībām masivitātē starp Ošu un Jauneiku kapulaukā apbedītajiem vīriešiem. Tā kā Jauneiku kapulaukā iegūtais osteoloģiskais materiāls ir skaitliski mazs, tur konstatēto lielo masivitāti varētu skaidrot kā individuālo bioloģisko variāciju. Taču pie zemgaļu ķermeņa uzbūves masivitātes iespējamiem cēloņiem atgriezīsimies nedaudz vēlāk.

Kranioloģiskie pētījumi liecina, ka no 5.–7. gs. zemgaļu līdzenajos kapulaukos (Oši, Stūri, Lejniki, Kakužēni, Jauneiki) apbedītajiem iedzīvotājiem ir izteikti iegarena galvaskausa forma, ar ļoti šauru, augstu un horizontālā virzienā labi profilētu seju.²⁵ Pēc kranioloģisko pazīmju kompleksa tie ir līdzīgi Lietuvas 2.–5. gs. uzkalniņkapu kultūras rietumu grupas iedzīvotājiem.

Skaitliski lielākais mūsu rīcībā esošais osteoloģiskais materiāls, kas attiecas uz vidējo dzelzs laikmetu (8. gs.), iegūts arheoloģiskajos izrakumos Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā. Šī kapulauka 8.–9. gs. apbedītajiem vīriešiem kopumā raksturīga līdzīga ķermeņa uzbūve kā 5.–7. gs. Ošu vīriešiem (2. tab.). Galvenās atšķirības starp abām šīm grupām vērojamas ķermeņa garumā. Tā Čunkānu–Dreņģeru 8.–9. gs. vīriešu vidējais ķermeņa garums ir 173,6 cm, kas ir statistiski ticami ($P < 0,01$)²⁶ mazāks par Ošu vīriešiem raksturīgo augumu. Turklāt Čunkānu–Dreņģeru 8. gs. zemgaļu vīriešiem ļoti liels augums (175 cm un vairāk) konstatēts tikai 3 gadījumos, bet Ošu vīriešiem tāds ir vairākumam. Tādējādi parādās Rietumzemgales (Oši) un Austrumzemgales (Čunkāni–Dreņģeri) vidējā dzelzs laikmeta iedzīvotāju (vīriešu) ķermeņa uzbūves atšķirības. Jāatzīmē, ka starp minēto kapulauku sieviešu osteoloģiskajām sērijām nav novērojama statistiski ticama atšķirība ne ķermeņa garumā (Oši – 160,7 cm, Čunkāni–Dreņģeri – 160,0 cm), ne arī pārējos ķermeņa uzbūves datos.

Atgriežoties pie Rietumzemgales un Austrumzemgales vīriešu auguma atšķirībām, vietā būs pieminēt kādu M. Atgāža secinājumu. Pēc viņa domām,

arheoloģiskie dati liecina, ka 1. g.t. ir vērojamas atšķirības starp Rietumzemgali un Austrumzemgali gan pēc apbedījuma inventāra, gan pēc apbedīšanas ierāžām. Šīs atšķirības turpina pastāvēt arī 2. g.t. sākumā un nosaka to, ka vēlāk Zemgalē izveidojas divi atšķirīgi teritoriālie centri – Tērvete rietumos un Mežotne austrumos.²⁷

Turklāt 5.–9. gs. rietumzemgaļu apbedījumu inventārā (it īpaši 5.–6. gs.) ir vērojama liela līdzība ar žemaišu, mazāk kuršu kultūrām. Tajā pašā laikā Austrumzemgales pieminekļos atrastie priekšmeti liecina par zināmu saistību ar sēļu kultūru.²⁸ Galvenās atšķirības Rietumzemgales un Austrumzemgales vidējā dzelzs laikmeta apbedījumu inventārā attiecas uz darbarīkiem un atsevišķām rotaslietu formām. Tā, piemēram, izkaptis šai laikā sastopamas kuršu, žemaišu un Rietumzemgales pieminekļos (Oši, Stūri, Kūri u.c.), bet Austrumzemgalē tās praktiski nesaņem (vienīgi Pļavniekkalna kapulaukā). J. Graudonis, kas īpašu uzmanību veltījis zemkopības darbarīku izpētei, norāda, ka izkapšu sastopamība galvenokārt Dienvidrietumlatvijā saistāma ar zemkopības un lopkopības atšķirīgu attīstību dažādās teritorijās atkarībā no zemes auglības un apstrādes viegluma.²⁹

Ošu un Čunkānu–Dreņģeru vīriešu atšķirīgajam ķermeņa garumam vidējā dzelzs laikmetā var būt vairāki skaidrojumi. Viens no tiem ir saistāms ar Rietumzemgales un Austrumzemgales dažādo saimnieciski ekonomisko attīstību, ko galvenokārt noteica zemkopībai (auglīgāka, vieglāk apstrādājama zeme) un lopkopībai (plašākas, auglīgākas ganības) labvēlīgāki apstākļi Rietumzemgalē un šo tradīciju attīstība jau agrajā dzelzs laikmetā. Jāatzīmē, ka antropoloģiskajos pētījumos ir konstatēta cieša sakarība starp ķermeņa garumu un iedzīvotāju vispārējo sociālekonomisko attīstību.³⁰

Otrs skaidrojums var tikt meklēts Čunkānu–Dreņģeru kapulauka osteoloģiskajā materiālā. Ir noskaidrots, ka Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā 70–90% apbedījumu postīti gan saimnieciskās darbības, gan mantraču pārrakumu rezultātā.³¹ Turklāt mantrači darbojušies ļoti “metodiski”, pārrokot apbedījumu rindu vidusdaļu, t.i., izvēloties bagātākos apbedījumus. Tādējādi visvairāk postīti vai pilnībā iznīcināti ar piedevām bagātākie apbedījumi. Līdz ar to, iespējams, mūsu rīcībā pārsvarā nonācis osteoloģiskais materiāls no apbedījumiem, kuros apglabāti sociāli zemāko slāņu pārstāvji. Kā liecina R. Jankauska pētījumi Lietuvā, pastāv ļoti cieša saistība starp iedzīvotāju ķermeņa garumu un viņu sociālo stāvokli sabiedrībā. Atšķirības augumā viena kapulauka ietvaros starp sociāli augstāko iedzīvotāju slāni un zemāko slāni var sasniegt 5 cm (starp šo grupu vidējo ķermeņa garumu).³²

Trešais faktors, kas minams, risinot šo problēmu, ir saistāms ar Ošu un Čunkānu–Dreņģeru kapulauka hronoloģiju un vispārējiem attīstības procesiem zemgaļu apdzīvotajā teritorijā apskatāmajā periodā. Čunkānu–Dreņģeru kapulauks izmantots apmēram no 700. līdz 1050. gadam.³³ Salīdzinot Ošu kapulauka (5.–7. gs.) osteoloģisko materiālu ar Čunkānu–Dreņģeru vidējā dzelzs laikmeta materiālu, ir novērojama neliela hro-

noloģiska starpība (apmēram 100–150 gadi). Tāpēc rodas jautājums – vai Austrumzemgalē vidējā dzelzs laikmeta beigās pastāvēja kādi īpaši nelabvēlīgi apstākļi, kas varēja izraisīt izmaiņas iedzīvotāju ķermeņa uzbūvē, pieņemot, ka šāda atšķirība nepastāvēja vidējā dzelzs laikmeta sākumā? Kā jau iepriekš minēts, Jauneiku kapulaukā, kas atrodas Zemgales vidienē, 5.–7. gs. apbedītajiem vīriešiem raksturīgs ļoti liels ķermeņa garums. Iespējamie nelabvēlīgie apstākļi varētu būt krīze saimnieciski ekonomiskajā sfērā, lielas militāras sadursmes, slimības un citi bioloģiskā stresa faktori. Mūsu rīcībā nav informācijas, ka 8. gs. bijusi kāda liela krīze saimnieciski ekonomiskajā darbībā, kuras rezultātā samazinājies iedzīvotāju skaits. Tieši otrādi. Austrumzemgalē vidējā dzelzs laikmeta otrajā pusē un vēlā dzelzs laikmeta sākumā strauji pieaug apdzīvotība. Par to liecina vairāki no jauna ierīkoti kapulauki. Rietumzemgalē tas nenotiek. Tai pašā laikā vērojamas ļoti lielas izmaiņas zemgaļu apdzīvotajā teritorijā Dienvidrietumvidzemē un Daugavas lejtecē. Beidz pastāvēt zemgaliskas izcelsmes uzkalniņkapu kultūras pieminekļi Vidzemē. Apbedīšana 8. gs. vairs nenotiek arī lielākajā tā laika zemgaļu kapulaukā Daugavas lejtecē – Pļavniekkalnā. Tiek nopostīts Daugmales, Tanīsa, Ķentes pilskalns. Līdz ar to 8. gs. būtiski sašaurinās zemgaļu apdzīvotā teritorija. Pēc J. Cigļa domām, šajā laikā notikusi kāda ļoti liela militāra katastrofa, kas būtiski ietekmēja šī rajona apdzīvotību un turpmāko attīstību.³⁴ Tāpēc rodas jautājums – vai jaunu iedzīvotāju pieplūdums Austrumzemgalē nav tiešas šīs karadarbības sekas? M. Atgāzis norāda, ka Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā, neraugoties uz saimniecisko uzplaukumu un tautu pārvietošanos 8. gs., šim gadsimtam tradicionāli piešķiramo kapu pārsvars ir pārkāpts.³⁵ Ja Čunkānu–Dreņģeru kapulaukā 8. gs. apbedītajiem iedzīvotājiem ir bijusi saistība ar plašiem militāriem konfliktiem, izmaiņas viņu ķermeņa uzbūvē varētu skaidrot ar stresa faktoru ietekmi. Par stresa ietekmi uz skeleta ekstremitāšu garo kaulu izmēriem var spriest arī pēc dzimuma dimorfisma koeficientiem, kurus nosaka kā procentuālo attiecību starp vīriešu un sieviešu grupu vidējiem lielumiem.³⁶ Antropoloģiskajā literatūrā vairākkārt uzsvērts, ka nelabvēlīgi apstākļi, t.sk. stresa faktori augšanas procesā, daudz vairāk ietekmē vīriešu organismu.³⁷ Tāpēc, jo lielāka stresa faktoru ietekme, jo dzimumu koeficienta vērtība zemāka. Mūsu gadījumā svarīgi noteikt ķermeņa garuma dzimuma dimorfisma koeficientus Čunkānu–Dreņģeru (8.–9. gs.) un Ošu kapulaukā apbedītajiem iedzīvotājiem. Kā jau iepriekš minēts, nav novērojama statistiski ticama atšķirība augumā starp Ošu un Čunkānu–Dreņģeru sievietēm. Aprēķinātie ķermeņa garuma dzimuma dimorfisma koeficienti Čunkānu–Dreņģeru iedzīvotājiem – 7,86, Ošu – 8,7. Līdz ar to varam secināt, ka Čunkānu–Dreņģeru (8.–9. gs.) iedzīvotāji varēja būt pakļauti stresa faktoru ietekmei.

Vēlā dzelzs laikmeta (9.–11. gs.) zemgaļu osteoloģiskais materiāls iegūts Čunkānu–Dreņģeru, Bāļu–Šķērstaņņu (Dobeles raj.) kapulaukā, kā arī vairākos Lietuvā pētītajos kapulaukos (Astrava, Valdomi, Pamiški, Jakstaiči, Jauneiki).

Vēlajā dzelzs laikmetā salīdzinājumā ar iepriekšējo periodu zemgaļu apdzīvotā teritorija ir samazinājusies. Novērojamas izmaiņas arī apbedīšanas tradīcijās. 8. gs. Lietuvas zemgaļu teritorijā un 9.–10. gs. mijā Austrumzemgalē nostiprinās tradīcija vīriešu un sieviešu kapus orientēt pretēji, lai gan apbedījumu virzienā vērojamas lokālas atšķirības. Tā vīriešu apbedījumi mēdz būt orientēti DA–ZR (Čunkānu–Dreņģeru, Mežotnes kapulauks), A–R (Mežotnes centra, Pamišku kapulauks) vai D–Z (Bāļu–Šķērstaiņu, Ceraukstes Podiņu, Jauneiku, Pavirvites, Šaukeni kapulauks) virzienā, bet sievietes tiek guldītas attiecīgi pretējā virzienā. Izmaiņas apbedīšanas tradīcijās tiek skaidrotas ar jaunu iedzīvotāju ienākšanu zemgaļu apdzīvotajā teritorijā.³⁸

G. Česnis ir analizējis vēlā dzelzs laikmeta zemgaļu kranioģisko materiālu no Jauneiku, Žeimeles, Pamišku, Valdomu, Astravas un Pavirvites kapulauka. Viņš konstatējis, ka šajos kapulaukos apbedītajiem iedzīvotājiem raksturīgs ļoti masīvs, platsejains antropoloģiskais tips. Pēc G. Česņa domām, šajā teritorijā ir notikusi iedzīvotāju nomainīšana, jo iepriekšējā periodā Lietuvas zemgaļiem bija raksturīgs arī masīvs, bet šaursejains antropoloģiskais tips.³⁹ Šim viedoklim pievienojas R. Denisova, uzskatot, ka šim masīvajam, platsejainajam antropoloģiskajam tipam bija noteicošā loma Vidzemes latgaļu un Dienvidkurzemes iedzīvotāju ģenēzē.⁴⁰

Vēlā dzelzs laikmeta zemgaļu vīriešiem kopumā raksturīgs liels augums – 174–176 cm un izteikta masivitāte ķermeņa uzbūvē (2. tab.). Atšķirības starp atsevišķiem kapulaukiem nav statistiski ticamas. Iespējams, ka tas saistīts ar skaitliski nelielo un stipri fragmentāro osteoloģisko materiālu. Šī perioda zemgaļu sievietēm arī raksturīgs liels ķermeņa garums (159–160 cm) un vidēji izteikta masivitāte.

Analizējot vēlā dzelzs laikmeta zemgaļu osteoloģisko materiālu, īpašu uzmanību saista Čunkānu–Dreņģeru kapulauks. Iepriekšējos pētījumos tika kon-

statēts, ka 10.–11. gs. Čunkānu–Dreņģeru zemgaļi atšķiras no iepriekšējā perioda iedzīvotājiem gan pēc masivitātes, gan arī pēc ķermeņa garuma un masas. Čunkānu–Dreņģeru sievietēm ķermeņa garums laikposmā no 8. līdz 11. gadsimtam paliek nemainīgs (159–160 cm), bet masivitāte pieaug.⁴¹ Neskatoties uz visu ķermeņa uzbūves datu palielināšanos Čunkānu–Dreņģeru vīriešiem 10.–11. gs. salīdzinājumā ar 8.–9. gs., šīs atšķirības nav statistiski ticamas, izņemot augststilba kaula diafīzes apkārtmēru ($P < 0,05$). Arī starp abu periodu sievietu grupām statistiski ticama ($P < 0,05$) atšķirība ir vienīgi augststilba kaula diafīzes vidusdaļas apkārtmēram. Tāpēc var runāt tikai par 10.–11. gs. iedzīvotāju ķermeņa garuma (vīrieši), masas, masivitātes palielināšanās tendenci. Taču nevar apgalvot, ka šo fiziskās attīstības rādītāju palielināšanās saistāma vienīgi ar jaunu, pēc ķermeņa uzbūves un galvauskausa pazīmēm ļoti masīvu iedzīvotāju ienākšanu zemgaļu apdzīvotajā teritorijā. Turklāt, neskatoties uz atsevišķām izmaiņām apbedīšanas tradīcijās, zemgaļu materiālā kultūra ne Latvijas, ne Lietuvas teritorijā nemainās.⁴² Zemgaļu kultūra šajā laikā bija diezgan līdzīga visā viņu apdzīvotajā teritorijā.

Antropoloģiskajā literatūrā ir izteikts viedoklis, ka skeleta ekstremitāšu garo kaulu lineārie izmēri norāda uz iedzīvotāju adaptācijas iespējām un to augšanas procesiem, bet šo kaulu perimetri un apkārtmēri palīdz skaidrot pieaugušu indivīdu metabolisko (vielmaiņas) aktivitāti un kaulu struktūras fizioloģisko reorganizāciju, mainoties barības bāzei.⁴³

Čunkānu–Dreņģeru 10.–11. gs. vīriešu ekstremitāšu garo kaulu lineārie izmēri (tāpat arī ķermeņa garums) statistiski ticami nav mainījušies salīdzinājumā ar 8.–9. gadsimtu. No garo kaulu apkārtmēriem statistiski ticama atšķirība konstatēta augststilba kaula apkārtmēram gan vīriešiem, gan sievietēm. V. Bunaks ir uzsvēris, ka tieši skeleta garo kaulu diafīzes apkārtmērs lielā mērā nosaka skeleta masivitāti.⁴⁴

2. tabula

ZEMGALES IEDZĪVOTĀJU (VĪRIEŠI) ĶERMEŅA UZBŪVES DATI 1. GADU TŪKSTOŠĀ OTRAJĀ PUSĒ UN 2. GADU TŪKSTOŠĀ SĀKUMĀ

Kapulauks un tā hronoloģija, gs.	Ķermeņa garums, cm	Masa, kg*	Rorera indekss	Masivitātes indekss**
Oši (5.–7.)	176,02 (13)	70,2 (6)	1,28 (6)	0,0178 (6)
Bāļas–Šķērstaiņi (10.–11.)	173,70 (6)	70,4 (3)	1,39 (3)	0,0189 (2)
Čunkāni–Dreņģeri (8.–9.)	173,63 (31)	70,6 (8)	1,36 (8)	0,0184 (6)
Čunkāni–Dreņģeri (10.–11.)	175,10 (12)	77,7 (4)	1,45 (4)	0,0197 (4)
Astrava (8.–10.)	176,22 (2)	82,2 (2)	1,50 (2)	0,0220 (2)
Jakstaiči (8.–10.)	175,31 (4)	71,9 (3)	1,33 (3)	0,0187 (3)
Jauneiki (5.–7.)	176,56 (3)	83,5 (2)	1,52 (2)	0,0237 (2)
Jauneiki (8.–11.)	174,35 (2)	85,0 (1)	1,51 (1)	0,0250 (2)
Valdomi (9.–11.)	174,03 (2)	–	–	–
Pamiški (9.–11.)	176,19 (1)	–	–	–

* Pēc G. Debeca.⁴⁵

** Pēc V. Fedosovas.⁴⁶

Masivitātes pieaugums Zemgales iedzīvotājiem vēlajā dzelzs laikmetā skaidrojams ne tikai ar masīvas ķermeņa uzbūves iedzīvotāju ienākšanu, bet daudz lielākā mērā ar izmaiņām pašu zemgaļu saimnieciski ekonomiskajā sfērā.

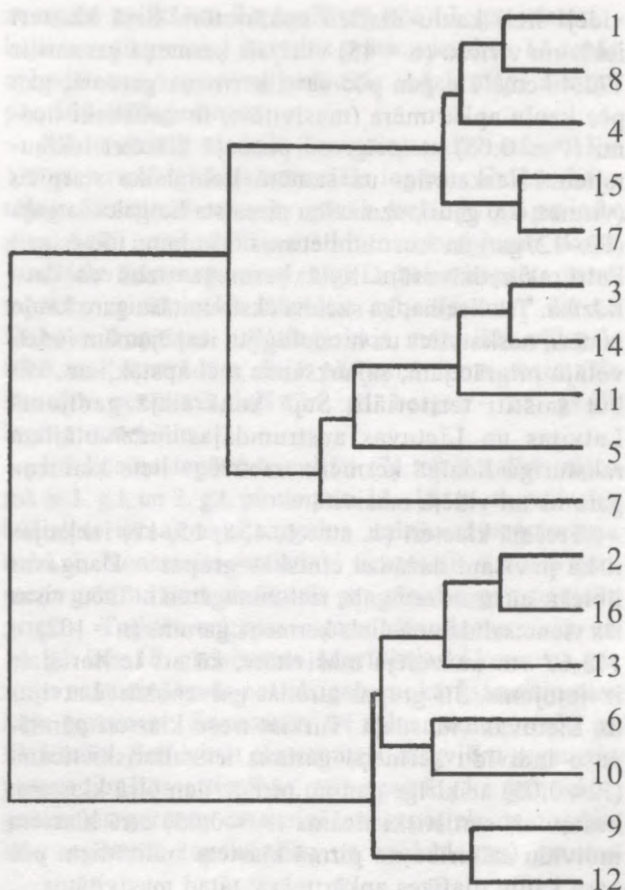
Vispirms tas izpaudās dažādu jaunu, efektīvāku darbarīku, darba paņēmienu un tehnoloģijas apgūšanā, kas sekmēja iztikas līdzekļu iegūšanu. Zemkopības nostiprināšanā liela nozīme bija ziemāju ieviešanai 9.–10. gadsimtā. Par galveno labības kultūru kļuva ziemas rudzi.⁴⁷ Tas ievērojami palielināja graudaugu uztura stabilitāti, jo neražas gadus bija iespējams iegūt vai nu vasarāju, vai ziemāju ražu. Zemgales līdzenumā intensīva atmežošana sākās jau vidējā dzelzs laikmetā. Šajā laikā, spriežot pēc blīvās apdzīvotības Zemgales līdzenuma vidienē un Austrumzemgalē, zemkopībai jau bija noderīgas lielas platības. Zemgalē atšķirībā no citiem novadiem bija labvēlīgāki klimatiskie apstākļi, kas sekmēja dažādu graudaugu šķirņu audzēšanu. Tā, piemēram, tikai Kurzemes un Zemgales novados vidējā dzelzs laikmetā tika audzēti ziemas kvieši, turklāt mistrā ar ziemas rudziem.⁴⁸

Par zemgaļu saimniecisko uzplaukumu liecina arī to plašie tirdzniecības sakari, it sevišķi ar Skandināviju.⁴⁹ Zemgalē atrastas daudzas rotaslietas, kas izgatavotas no sudraba un liecina par sabiedrības zināmu pārticību. Turklāt, sākot jau ar vidējo dzelzs laikmetu, zemgaļu ietekme uz rotaslietu formu vērojama ne tikai kaimiņu zemēs, bet arī igauņu un somu apdzīvotajā teritorijā.⁵⁰

Liela zinātnisku interesi izraisa 5.–11. gs. Zemgales iedzīvotāju salīdzinājums pēc ķermeņa uzbūves datiem ar citu novadu iedzīvotājiem. Šim nolūkam par salīdzināmo materiālu tika izmantoti dzelzs laikmeta baltu (latgaļi, žemaiši, augštaiši, sēļi) un somu (lībieši) cilšu osteoloģiskie dati.⁵¹ Lai salīdzinātu un izvērtētu šo materiālu, tika aprēķināti attālumi starp atsevišķām grupām un veikta to klasterizācija pēc "tālākā kaimiņa" algoritma.

Iegūtie rezultāti (1. att.) liecina, ka Latvijas un Lietuvas dzelzs laikmeta osteoloģiskās sērijas sadalās trijos pamatklasteros. Pirmo klasteri veido osteoloģiskās sērijas (1. att.: 2, 6, 9, 10, 12, 13, 16), kurām raksturīgi ļoti lieli skeleta ekstremitāšu garo kaulu lineārie izmēri un lieli kaulu diafīžu apkārtmēri. Piecas no septiņām šajā klasterī ietvertajām sērijām teritoriāli izvietotas Zemgalē un Žemaitijā. Līdz ar to var apgalvot, ka zemgaļu raksturīgākās ķermeņa uzbūves pazīmes ir ļoti liels ķermeņa garums un izteikta masivitāte. Vidējais ķermeņa garums šajā klasterī ietvertajiem indivīdiem ($n = 145$) ir 175,11 cm.

Bez zemgaļu un žemaišu grupām pirmajā klasterī iekļaujas arī Daugavas latgaļi un 5.–6. gs. Viduslietuvas līdzenajos kapulaukos apbedītie (Plinkaigale) iedzīvotāji. Daugavas latgaļu 8.–11. gs. osteoloģisko sēriju galvenokārt veido Lejasbitēnu kapulaukā apbedītie iedzīvotāji. Mūsu iepriekšējos pētījumos tika atzīmēta Lejasbitēnu iedzīvotāju ķermeņa uzbūves datu līdzība ar zemgaļiem.⁵² To, ka daļa Lejasbitēnu kapulaukā apbedīto iedzīvotāju pēc kranioģiska-

1. att. 1. g.t. un 2. g.t. sākuma Latvijas un Lietuvas osteoloģisko sēriju (vīrieši) klasteranalīzes rezultāti.

Grupu numerācija dendrogrammā:

- 1 – Daugavas lībieši 10.–12. gs. (Laukskola, Lielvārde, Tomes Nariņi, Lejaszagari, Vampenieši, Čabas), 2 – Daugavas latgaļi 8.–11. gs. (Lejasbitēni, Koknese), 3 – Latgales latgaļi 8.–12. gs. (Kivti, Nukšas, Cibla, Madalāni), 4 – Vidzemes latgaļi 10.–13. gs. (Jaunpiebalga, Spieķi), 5 – sēļi 11.–13. gs. (Lejasdopeles), 6 – rietumzemgaļi 5.–7. gs. (Oši), 7 – rietumzemgaļi 10.–12. gs. (Bāļas-Šķērstaņi), 8 – austrumzemgaļi 8.–9. gs. (Čunkāni-Dreņģeri), 9 – austrumzemgaļi 10.–11. gs. (Čunkāni-Dreņģeri), 10 – Lietuvas zemgaļi 5.–11. gs. (Jauneiki, Astrava, Valdomi, Pamiški, Plaučiski, Jakstaiči), 11 – Centrālīetuvas līdzeno kapu un uzkalniņkapu kultūra 2.–5. gs. (Lauksvidi, Vaitiekuni, Veršvi), 12 – žemaiši 5.–7. gs. (Pagribe), 13 – žemaiši 8.–11. gs. (Maudžori), 14 – Austrumlietuvas uzkalniņi 5.–6. gs. (Diktari), 15 – rietumaugštaiši 5.–6. gs. (Obaļi), 16 – Centrālīetuvas līdzenie kapulauki 5.–6. gs. (Plinkaigale), 17 – rietumaugštaiši 5.–8. gs. (Griņuni, Geluva)

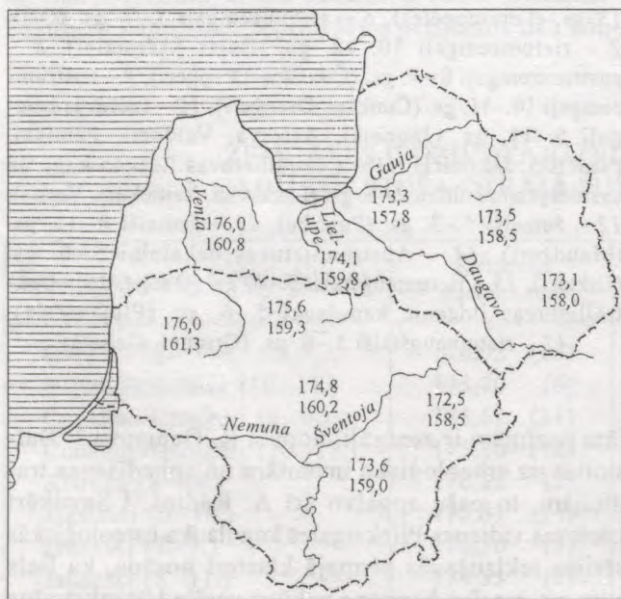
jām pazīmēm ir zemgaļi, norāda R. Denisova.⁵³ Balstoties uz arheoloģisko inventāru un apbedīšanas tradīcijām, to pašu apgalvo arī A. Radiņš.⁵⁴ Savukārt Lietuvas vidienes Plinkaigales kapulauka osteoloģiskās sērijas iekļaušanās pirmajā klasterī norāda, ka liels augums, masīva ķermeņa uzbūve varēja būt raksturīga ne tikai zemgaļiem un žemaišiem.

Otro klasteri dendrogrammā (1. att.: 3, 5, 7, 11, 14) veido osteoloģiskās sērijas, kuru indivīdiem raksturīgi lieli ekstremitāšu garo kaulu lineārie izmēri un

vidēji lieli kaulu diafīžu apkārtmēri. Šajā klasterī iekļauto vīriešu ($n = 45$) vidējais ķermeņa garums ir 172,48 cm. Tie gan pēc sava ķermeņa garuma, gan pēc kaulu apkārtmēra (masivitāte) ir statistiski ticami ($P < 0,05$) atšķirīgi no pirmajā klasterī iekļautajiem. Neskatoties uz samērā lielo laika starpību (vismaz 400 gadi), uzmanību piesaista Latgales latgaļu (10.–12. gs.) un Austrumlietuvu uzkalniņu (5.–6. gs.) kultūras iedzīvotāju lielā ķermeņa uzbūves datu līdzība. Tas liecina, ka skeleta ekstremitāšu garo kaulu izmēri, neskatoties uz hronoloģiju, iespējamām iedzīvotāju migrācijām, sajaukšanos u.c. apstākļiem, var būt saistīti teritoriāli. Šajā konkrētajā gadījumā Latvijas un Lietuvas austrumdaļas iedzīvotājiem raksturīga līdzīga ķermeņa uzbūve – liels ķermeņa garums un vidēja masivitāte.

Trešajā klasterī (1. att.: 1, 4, 8, 15, 17) iekļaujas it kā pavisam dažādas etniskās grupas – Daugavas lībieši, austrumzemgaļi, rietumaugštaiši. Taču visas tās vieno salīdzinoši liels ķermeņa garums ($n = 102$) – 173,67 cm un vidēja masivitāte, kā arī teritoriālais izvietojums. Šīs grupas atrodas galvenokārt Latvijas un Lietuvas vidusdaļā. Turklāt trešo klasteri pārstāvošo indivīdu ķermeņa garums ir statistiski ticami ($P < 0,05$) atšķirīgs gan no pirmā, gan otrā klastera. Pastāv arī statistiski ticama ($P < 0,05$) otrā klastera indivīdu atšķirība no pirmā klastera indivīdiem pēc garo kaulu diafīzes apkārtmēra, tātad masivitātes.

Latvijas un Lietuvas 1. g.t. un 2. g.t. sākuma osteoloģisko sēriju klasterizācija parāda, ka pastāv ķermeņa uzbūves datu ģeogrāfiskais gradients. Tas labi redzams, teritoriāli salīdzinot Latvijas un Lietuvas 5.–12. gs. iedzīvotāju grupas pēc ķermeņa garuma (2. att.). Latvijas teritorijā ģeogrāfiskā gradienta virziens ir no rietumiem uz austrumiem. Pastāv statistiski ticama ($P < 0,01$) atšķirība ķermeņa garumā

2. att. Latvijas un Lietuvas vidējā un vēlā dzelzs laikmeta iedzīvotāju ķermeņa garuma kartogrammas: augšējais skaitlis – vīriešu ķermeņa garums, apakšējais skaitlis – sieviešu ķermeņa garums

starp zemgaļiem (rietumi) un Latgales latgaļiem (austrumi) gan vīriešu, gan sieviešu grupās. Turklāt šis gradients nav atkarīgs no pieminekļu hronoloģijas un, kā liecina vairāku autoru (V. Derums, R. Denisova u.c.) pētījumi,⁵⁵ pastāv vēl 20. gadsimtā.

Savukārt Lietuvas teritorijā, kā to konstatējis G. Česnis, 1. g.t. ķermeņa garuma gradienta virziens ir ziemeļrietumi–dienvidaustrumi. Žemaiši un Lietuvas zemgaļi ir statistiski ticami ($P < 0,01$) garāki nekā Austrumlietuvu augštaiši.⁵⁶

G. Česnis Lietuvas iedzīvotāju ķermeņa garuma teritoriālo diferenciāciju, kas nemainās pēdējo divu tūkstošu gadu laikā, skaidro divējādi. Pēc viņa domām, iespējams, ka Lietuvas austrumos un dienvidos jau pirms dzelzs laikmeta dzīvojušas iedzīvotāju grupas, kuru augums bijis daudz mazāks nekā pārējā Lietuvas teritorijā.⁵⁷ Taču tādā gadījumā grūti izskaidrot, kādēļ laika gaitā nesamazinās iedzīvotāju ķermeņa garums Lietuvas vidienē un rietumos, jo antropoloģiski ir konstatētas plašas iedzīvotāju migrācijas (antropoloģisko tipu nomaīņas) no austrumiem uz rietumiem.⁵⁸ Liekas, ka galvenais cēlonis, kā to uzsver G. Česnis, ir kultūras un ekonomikas dažādā attīstības pakāpe Lietuvas rietumos un austrumos. Rietumlietuvā agrāk notika pirmatnējās sabiedrības sairšana, tirdzniecības paplašināšanās (it sevišķi ar Romas impēriju), straujāk attīstījās metālapstrādes tehnoloģija un industrija.⁵⁹ Savukārt Austrumlietuvā ir mazāk auglīga, grūtāk apstrādājama zeme. Šeit lēnāk norisinājās progresīvāku zemkopības paņēmieni attīstība. Atšķirības starp Lietuvas novadiem kultūrekonomskaajā attīstībā apstiprina arī iedzīvotāju demogrāfiskie rādītāji. Dzīves ilgums Austrumlietuvā bija daudz mazāks nekā Rietumlietuvā.⁶⁰

Arī Latvijā no dzelzs laikmeta līdz pat 20. gs. ķermeņa garuma ģeogrāfisko gradientu nosaka atšķirīgie klimatiski ģeogrāfiskie un saimnieciskie apstākļi Latvijas rietumu un austrumu daļā. Labvēlīgāki klimatiskie apstākļi un augstāks sociāli ekonomiskais līmenis veicina indivīdu ģenētiskā potenciāla pilnīgāku realizāciju, kas izpaužas kā ķermeņa garuma palielināšanās. Maksimālais ķermeņa garums ir ģenētiski determinēts, un auguma variācijas zem maksimāli sasniedzamās robežas ir atkarīgas no ārējās vides ietekmes.⁶¹ No vides faktoriem vislielākais iespaids uz ķermeņa garuma variācijām ir zemam dzīves līmenim un ar to saistītam nepietiekamam uzturam grūtniecības periodā, zīdaiņa vecumā un bērnībā, kad organisma augšanas procesi noris ļoti strauji. Tieši dzīves līmenis ir tas ārējais faktors, kas nosaka ķermeņa garuma gradienta pastāvēšanu vēl 20. gadsimtā. Tikai pašās 2. g.t. beigās vairs nav konstatētas statistiski ticamas atšķirības ķermeņa garumā starp Latvijas kulturāli vēsturiskajiem novadiem.⁶²

Pabeidzot vidējā un vēlā dzelzs laikmeta zemgaļu ķermeņa uzbūves datu analīzi, vēl tikai jāpieņem, ka pēc vidējā ķermeņa garuma (174–176 cm) zemgaļi un žemaiši sasniedz tā laika Eiropas maksimumu. Salīdzinošo datu literatūrā nav daudz. Taču anglosakšu (171–173 cm),⁶³ Dānijas un Norvēģijas

vikingu (172–174 cm),⁶⁴ Viduseiropas ģermāņu (171–173 cm)⁶⁵ grupu ķermeņa vidējais garums ir mazāks.

Turpinot Zemgales iedzīvotāju ķermeņa uzbūves analīzi cauri gadsimtiem, īpašu interesi izraisa vēsturiskie laiki (13.–17. gs.). Šajā laikposmā Latvijā norisinājušies daudzi dramatiski notikumi (kari, epidēmijas u.c.), kas skāruši arī Zemgales iedzīvotājus un, iespējams, ietekmējuši viņu fizisko attīstību.

13. gs. visā zemgaļu apdzīvotajā teritorijā tiek pārtraukta apbedīšana senajos kapulaukos. Tas saistīts ar plašajām militārajām sadursmēm, kuru rezultātā zemgaļi zaudē politisko patstāvību. Droši 13.–14. gs. zemgaļu apbedījumi nav zināmi ne Latvijas, ne Lietuvas teritorijā.⁶⁶ Sākot ar 14. gs. beigām, vairāk apdzīvotajos centros līdz ar kristietības nostiprināšanos pie baznīcām tiek ierīkotas kapsētas. Zemgalē, tāpat kā visā Latvijas teritorijā, 13.–17. gs. pastāvēja gan senās apbedīšanas tradīcijas, gan arvien vairāk ieviesās apbedīšana pēc baznīcas rituāliem.⁶⁷

Taču Zemgalē stiprāk nekā citos Latvijas novados ir izteikta mirušo iedzīvotāju apbedīšana hronoloģiski daudz senākos (vidējā un vēlā dzelzs laikmeta) kapulaukos. Zemgalē ir zināmas vairāk nekā 10 šādas apbedīšanas vietas (Agrārieši, Rūsīši–Debeši, Kalna Plāteri, Liekņi u.c.). Analogiska parādība novērojama arī Lietuvas seno zemgaļu teritorijā (Pavirvite, Plaučiski u.c.).⁶⁸ Vai tas neliecina par lielas daļas

zemgaļu palikšanu Zemgalē arī pēc 13. gs. vēsturiskajiem notikumiem? Savādāk grūti izskaidrot, kā senās apbedīšanas vietas saglabājušās iedzīvotāju atmiņā pēc 500–800 gadiem.

Mūsu rīcībā esošais Zemgales iedzīvotāju 13.–18. gs. osteoloģiskais materiāls iegūts vairākās kapsētās. Skaitliski tas nav pārāk liels, jo šī perioda pieminekļi maz pētīti un atklāto apbedījumu skaits ir neliels. Izņēmums ir vienīgi Dobeles kapsēta, kurā izpētīts vairāk nekā tūkstotis apbedījumu.⁶⁹ Tā kā Dobeles kapsētas osteoloģiskais materiāls vēl pilnībā nav apstrādāts, šajā pētījumā izmantosim šīs kapsētas senākajā daļā (14. gs. beigas – 15. gs.)⁷⁰ iegūto materiālu.

Kā liecina iegūtie rezultāti (3. tab.), salīdzinājumā ar 1. g.t. un 2. g.t. pirmo pusi 14.–18. gs. ir notikušas būtiskas izmaiņas Zemgales iedzīvotāju ķermeņa uzbūvē. Konstatēta statistiski ticama ($P < 0,01$) ķermeņa garuma samazināšanās gan vīriešu, gan sieviešu grupās. Turklāt auguma samazināšanās turpinās no 14. gs. līdz 18. gadsimtam. Morfoloģiski ķermeņa garuma samazināšanās notiek, galvenokārt samazinoties kāju garumam. Samazinās arī roku garums, taču ne tik izteikti. Salīdzinot ekstremitāšu atsevišķu segmentu proporcionālās attiecības, var secināt, ka gan kāju, gan roku garuma samazināšanās notiek uz to distālo segmentu (apakšstilba un apakšdelma) garuma

3. tabula

5.–18. GADSIMTA ZEMGALES IEDZĪVOTĀJU ĶERMEŅA UZBŪVES DATI

Pazīme, indekss	Dzimums	Zemgaļi 5.–11. gs.	Dobeles 14.–15. gs.	Tērvete 15.–16. gs.	Saldus 16.–17. gs.	Priedīši 17.–18. gs.
Ķermeņa garums, cm	vīr.	174,6 (77)	173,0 (35)	170,2 (13)	169,4 (9)	169,1 (11)
	siev.	159,9 (45)	157,9 (29)	157,2 (8)	156,8 (7)	154,7 (8)
Masa, kg	vīr.	73,8 (29)	73,4 (8)	68,6 (10)	69,6 (4)	64,8 (8)
	siev.	62,0 (12)	61,2 (15)	60,9 (7)	57,8 (5)	57,1 (4)
Rorera indekss	vīr.	1,38 (20)	1,42 (8)	1,39 (10)	1,43 (4)	1,36 (8)
	siev.	1,51 (12)	1,53 (15)	1,55 (7)	1,50 (5)	1,52 (4)
Masivitātes indekss	vīr.	0,0198 (27)	0,0193 (7)	0,0189 (10)	0,0190 (7)	0,0180 (6)
	siev.	0,0180 (10)	0,0189 (12)	0,0183 (7)	0,0179 (5)	0,0170 (4)
Skeleta tilpums, dm ³	vīr.	8,779 (29)	8,321 (8)	7,620 (10)	7,660 (4)	7,000 (8)
	siev.	6,223 (12)	5,990 (15)	6,000 (7)	5,520 (5)	5,378 (4)
Rokas garuma indekss, %	vīr.	45,4 (30)	45,08 (23)	45,04 (11)	44,94 (6)	45,10 (6)
	siev.	44,75 (26)	44,61 (15)	44,71 (6)	44,68 (4)	44,59 (6)
Kājas garuma indekss, %	vīr.	54,0 (42)	53,46 (26)	52,48 (10)	52,48 (10)	52,02 (8)
	siev.	52,81 (37)	52,33 (20)	52,23 (7)	52,23 (7)	51,63 (6)
Augšstilba garums, mm	vīr.	480,3 (47)	472,38 (20)	450,2 (12)	448,1 (7)	440,0 (8)
	siev.	439,2 (31)	426,0 (20)	417,3 (7)	418,6 (7)	400,8 (6)
Augšstilba apkārtmērs, mm	vīr.	94,1 (46)	93,8 (20)	92,9 (12)	92,8 (7)	90,7 (8)
	siev.	85,7 (29)	85,5 (18)	84,0 (7)	83,6 (7)	81,1 (6)
Apakšdelms / augšdelms, %	vīr.	76,7 (23)	74,5 (16)	75,6 (10)	73,9 (6)	74,2 (4)
	siev.	76,2 (12)	73,3 (12)	73,8 (7)	73,4 (3)	71,5 (4)
Apakšstilbs / augšstilbs, %	vīr.	82,0 (43)	81,9 (16)	81,5 (11)	80,7 (5)	81,2 (6)
	siev.	82,0 (26)	81,0 (20)	82,8 (7)	80,6 (7)	81,2 (6)

samazināšanās rēķina. Tā apakšdelma un augšdelma garuma procentuālā attiecība summārajai dzelzs laikmeta zemgaļu vīriešu sērijai ir 76,7, 15. gs. – 75,6, bet 17.–18. gs. – tikai 74,2. Sievietēm izmaiņas rokas segmentu savstarpējās proporcijās izteiktas vēl krasāk – dzelzs laikmetā indeksa vērtība ir 76,2, bet 17.–18. gs. vairs tikai 71,5. Tas pats vērojams arī apakšējās ekstremitātes segmentu savstarpējo garumu attiecībās. Notiek apakšstilba garuma samazināšanās attiecībā pret augšstilbu (3. tab.).

Salīdzinot dažādu hronoloģisko periodu Zemgales iedzīvotāju grupas, ir redzams, ka mainās arī ķermeņa uzbūves masivitātes rādītāji. No dzelzs laikmeta līdz 18. gs. masivitātes rādītāji (kaulu apkārtmērs, ķermeņa masa, skeleta tilpums) samazinās gan vīriešiem, gan sievietēm (3. tab.). Notiek visas skeleta sistēmas gracilizācija. Taču, tā kā skeleta ekstremitāšu garo kaulu diafīžu apkārtmēru absolūtie lielumi samazinās salīdzinoši mazāk nekā to lineārie izmēri, Zemgales 14.–18. gs. iedzīvotāju ķermeņa uzbūvi kopumā var raksturot kā vidēji masīvu.

Liekas, ka konstatētās izmaiņas 14.–18. gs. iedzīvotāju ķermeņa uzbūves datus varētu skaidrot ar jaunu iedzīvotāju ienākšanu Zemgalē. Kā zināms no vēsturiskajām liecībām, zemgaļi pēc politiskās patstāvības zaudēšanas 13. gs. beigās lielā skaitā it kā pamet savu teritoriju.⁷¹ Bet zemgaļu pamestajās zemēs iepļūst apkārtējo novadu iedzīvotāji, un pēc 15. gs. zemgaļu vārds izzūd, paliek tikai viņu apdzīvotās zemes nosaukums – Zemgale.⁷² Taču mūsu rīcībā esošie ķermeņa uzbūves dati par visas Latvijas teritorijas 13.–18. gs. iedzīvotājiem⁷³ liecina, ka tādi bioloģiski ģenētiskie procesi kā ķermeņa garuma samazināšanās, ekstremitāšu segmentu savstarpējo proporciju izmaiņas, skeleta kaulu sistēmas gracilizācija ir visaptveroša parādība, kas nav saistīta ar kādu konkrētu iedzīvotāju grupu vai tās apdzīvoto teritoriju. Tāpēc Zemgales 14.–18. gs. iedzīvotāju ķermeņa uzbūves izmaiņas neatkarīgi no tā, vai šie iedzīvotāji ir agrāko zemgaļu pēcteči vai ienācēji šajā teritorijā, jāuzskata par noteiktu likumsakarību, kurai bija pakļauti Latvijas tā laika iedzīvotāji. Protams, šo procesu raksturs, intensitāte un ātrums bija atkarīgs no katras iedzīvotāju grupas iedzimtības, sociāli ekonomiskajiem, klimatiski ģeogrāfiskajiem un individuālās izlases faktoriem.

Līdz ar to šī fenomena skaidrojumā jāņem vērā vairāki aspekti. Pirmais no tiem ir cilvēka skeleta sistēmas vispārējā epohālā gracilizācija, kas maksimumu sasniedz viduslaikos. V. Fedosova, apkopojot pasaules antropoloģiskajā literatūrā publicētos osteoloģiskos datus, ir secinājusi, ka 14.–16. gs. visā Eiropā notiek skeleta ekstremitāšu garo kaulu epohālā gracilizācija.⁷⁴ Tā galvenokārt izpaužas kā skeleta lineāro izmēru samazināšanās. Rezultātā samazinās arī iedzīvotāju ķermeņa garums. Šīs epohālās izmaiņas, pēc V. Fedosovas domām, ir jāuzskata par mikroevolūcijas procesu.⁷⁵ Šim viedoklim pievienojas arī G. Česnis. Viņš uzskata, ka Eiropā viduslaikos ķermeņa garuma samazināšanās ir universāla parādība, kuras pamatā

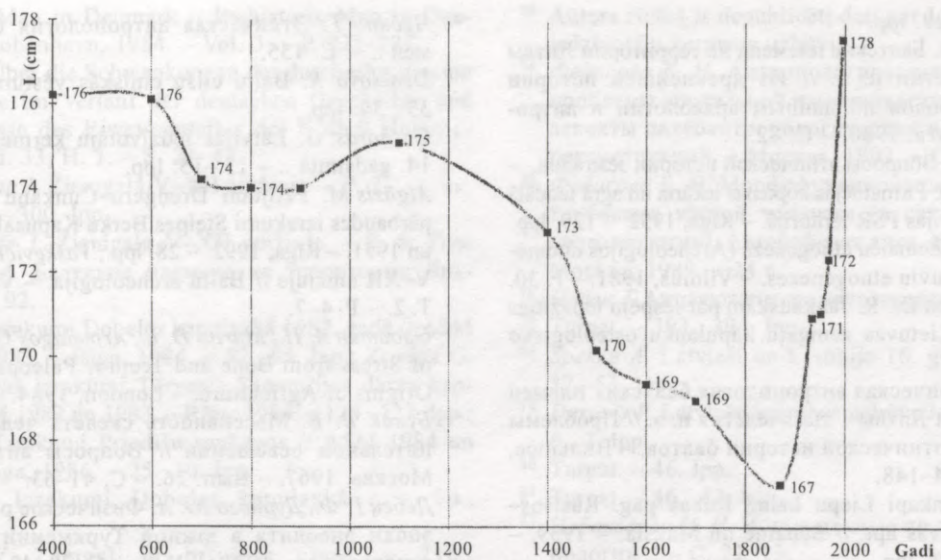
ir eksogēnie cēloņi.⁷⁶ G. Česnis izsaka pieņēmumu, ka postkraniālā skeleta gracilizācija un auguma samazināšanās ir saistīta ar viduslaiku iedzīvotāju galvaskausa gracilizācijas procesiem.⁷⁷

Otrs aspekts attiecas uz Latvijas vēsturiskajiem apstākļiem un to ietekmi uz vietējiem iedzīvotājiem. Jāņem vērā, ka mūsu rīcībā ir tieši vietējo iedzīvotāju, galvenokārt zemnieku viduslaiku osteoloģiskais materiāls. Kā zināms no vēsturiskajām liecībām, 13.–18. gs. vietējo iedzīvotāju dzīves apstākļi bija smagi. Vēsturnieku pētījumos ir daudzkārt minēts vietējo iedzīvotāju zemais dzīves līmenis, postoši kari, bads, nepietiekams uzturs, smags fiziskais darbs, antisanitāri apstākļi, kā rezultātā izplatījās slimības un epidēmijas.⁷⁸ Ļoti spilgts piemērs šo apstākļu ietekmei uz vietējiem iedzīvotājiem minēts V. Deruma sakārtotajā literatūras apkopojumā par latviešiem 16.–18. gs.: „.. zemnieks nav vairs agrāko laiku milzis. Nelabvēlīgās dzīves apstākļi, bet galvenokārt dzimtskungu nesaudzīgā rīcība (nakts darbi, braukšana visnelabvēlīgākajos laika apstākļos, koku pludināšana agros pavasaros bez piemērotām drēbēm) kādreizējos spēcīgos ļaudis stipri novājinājuši. Nodzenot zemniekus darbos, pie miesas nepietiekošās barības ļaudis pavisam izmērdēti un novārguši, bērni nevar vajadzīgā mērā miesīgi attīstīties, un sekas ir tās, ka viņi, kad pieauguši, ir nīkuļa ļaudis. Šie ļaunie dzīves apstākļi nākamās paaudzes vēl vairāk ietekmēs.”⁷⁹

Zemgales iedzīvotāju (vīriešu) ķermeņa garuma izmaiņas pēdējo divu tūkstošu gadu laikā ir parādītas 3. attēlā. Pētījumi liecina, ka vidējā un vēlajā dzelzs laikmetā (5.–11. gs.) zemgaļu vīriešiem bija ļoti liels (174–176 cm) augums. Atsevišķas ķermeņa garuma fluktuācijas (pazemināšanās vai paaugstināšanās) saistāmas galvenokārt ar skaitliski nelielo osteoloģisko materiālu atsevišķos dzelzs laikmeta posmos.

Savukārt Dobeles kapsētā 14. gs. beigās un 15. gs. apbedīto vīriešu ķermeņa garums – 173,0 cm ir statistiski ticami ($P < 0,01$) mazāks par 11. gs. zemgaļu vīriešu augumu. Diemžēl mūsu rīcībā nav Zemgales iedzīvotāju osteoloģisko datu par laikposmu no 1100. līdz 1400. gadam. Tāpēc nevaram pateikt, kad tieši ir sākusies Zemgales iedzīvotāju ķermeņa garuma samazināšanās. Auguma samazināšanās turpinās visus vēsturiskos laikus līdz pat 19. gs. vidum, kad Zemgales vīriešu ķermeņa garums ir vairs tikai 167 cm.⁸⁰

Sākot ar 19. gs. otro pusi, visā Latvijas teritorijā notiek vīriešu ķermeņa garuma palielināšanās. Tas saistīts ar iedzīvotāju akcelerācijas procesiem, kas kopš 19. gs. sākuma notiek visā Eiropā. V. Derums, apkopojot Latvijas iedzīvotāju ķermeņa garuma datus laikposmā no 1876. līdz 1935. gadam, secina, ka Zemgales iedzīvotājiem (vīrieši) ķermeņa garums palielinās no 167 līdz 171 cm.⁸¹ Arī turpmākajā periodā iedzīvotāju augums palielinās. Pēc Baltijas apvienotās kompleksās ekspedīcijas datiem 1952. gadā Zemgales vīriešu (Dobeles raj.) garums ir 171,2 cm,⁸² bet pēc R. Denisovas 1968. gada datiem – 172,4 cm (Bauskas raj.).⁸³ 1996. gadā Zemgales vīriešu (jauniesaucamo) vidējais garums ir 177,6 cm.⁸⁴ Pašlaik

3. att. Zemgales iedzīvotāju (vīriešu) ķermeņa garums un tā izmaiņas pēdējo divu tūkstošu gadu laikā

grūti prognozēt, vai akcelerācija vēl turpināsies un vai iedzīvotāju augums palielināsies.

Zemgales iedzīvotāju ķermeņa uzbūves dati ir devuši jaunu informāciju par šī Latvijas kultūrvēsturiskā novada iedzīvotāju fizisko attīstību laika perspektīvā. Konstatētās atšķirības dažādos hronoloģiskajos periodos liecina par dažādu faktoru ietekmi uz iedzīvotāju ķermeņa uzbūvi.

Ir noskaidrots, ka vidējā dzelzs laikmetā (5.–8. gs.) zemgaļu vīriešiem, kas apbedīti uzkalniņkapu kultūras kapulaukos ar akmeņu riņķi un arī līdzinajos kapulaukos, raksturīgs ļoti liels (176 cm) ķermeņa garums un masīva ķermeņa uzbūve. Ķermeņa lineārajām proporcijām raksturīga dolihomorfija. Konstatētas atšķirības augumā starp vidējā dzelzs laikmeta Rietumzemgales un Austrumzemgales iedzīvotājiem (vīrieši). Šo atšķirību cēlonis,

iespējams, meklējams dažādajā Zemgales teritorijas kultūrekonomsiskajā attīstībā.

Vēlajā dzelzs laikmetā zemgaļiem saglabājas liels ķermeņa garums, kas ir arī tā laikposma Eiropas maksimums. Ļoti masīvā ķermeņa uzbūve 10.–11. gs. iedzīvotājiem saistāma ar jaunu iedzīvotāju ienākšanu, kā arī ar zemgaļu saimniecisko uzplaukumu.

Vēsturiskajos laikos (14.–18. gs.) notiek būtiskas izmaiņas Zemgales iedzīvotāju ķermeņa uzbūvē gan vīriešu, gan sieviešu grupās. Samazinās ķermeņa garums, izmainās lineārās proporcijas, skeleta kaulu sistēma kļūst gracilāka. Šo izmaiņu cēlonis ir ne tikai epohālā gracilizācija, bet lielā mērā arī vietējo iedzīvotāju nelabvēlīgie dzīves apstākļi.

Pagaidām mums nav skaidri seno Latvijas iedzīvotāju atsevišķu ķermeņa uzbūves datu izmaiņu cēloņi. To noskaidrošana ir turpmāko pētījumu uzdevums.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Kūrsis A. Mīti un īstenība: ziemeļnieku sāgas par seno Latviju un latviešiem. – Stokholma, 1997. – 20.–23. lpp.
- ² Полное собрание русских летописей. Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по академическому списку. – Москва, 1962. – С. 4, 11, 281.
- ³ Indriķa hronika / No latīņu val. tulkojis Ā. Feldhūns; Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. – Rīga, 1993. – 380. lpp. (rādītājs); Atskaņu hronika / No vidusaugšvācu val. atdzejojis V. Bisenieks; Ē. Mugurēviča priekšvārds; Ē. Mugurēviča un K. Kļaviņa komentāri. – Rīga, 1998. – 380. lpp. (komentāri).
- ⁴ Amgāzic M. K. Вопросы этнической истории земгалов // Из древнейшей истории балтских народов по данным археологии и антропологии. – Рига, 1980. – С. 92.
- ⁵ Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga, 1980. – 3. sēj., 2. daļa. – 478.–491. lpp.
- ⁶ Turpat. – Rīga, 1982. – 4. sēj., 2. daļa. – 387. lpp.
- ⁷ Biļķins V. Zemgāliešu brīvības cīņas. – Mineapolisa, 1973. – 255. lpp.

- ⁸ Atskaņu hronika. – 304.–357. lpp. (komentāri).
- ⁹ Денисова Р. Я. География антропологических типов балтских племен и этногенетические процессы в I – начале II тысячелетия н.э. на территории Литвы и Латвии // Балты, славяне, прибалтийские финны. – Рига, 1990. – С. 60–65; Денисова Р. Я. Этногенез латышей (по данным краниологии). – Рига, 1975. – С. 116–130.
- ¹⁰ Витов М. В., Марк К. Ю., Чебоксаров Н. Н. Этническая антропология Восточной Прибалтики. – Москва, 1959. – Т. 2. – С. 7–132.
- ¹¹ Martin R., Saller K. Lehrbuch der Anthropologie in Systematischer Darstellung. – Stuttgart, 1957. – Bd. 1.
- ¹² Kelley M. A. Parturation and Pelvic Changes // American Journal of Physical Anthropology. – 1979. – Vol. 51. – P. 541–545.
- ¹³ Garmus A. Lithuanic Forensic Osteology. – Vilnius, 1996. – P. 10, 11.
- ¹⁴ Gerhards G. Stature Reconstruction in Latvian Paleosteological Samples (Comparison of Methods). – Manuskripts.

- 15 LA. – 128., 129. lpp.
- 16 *Tautavičius A.* Baltские племена на территории Литвы в I тысячелетии н. э. // Из древнейшей истории балтских народов по данным археологии и антропологии. – Рига, 1980. – С. 82.
- 17 *Atgāzis M. K.* Вопросы этнической истории земгалов. – С. 93; *Moora H.* Pirmatnējās kopienas iekārta un agrā feodālā sabiedrība Latvijas PSR teritorijā. – Rīga, 1952. – 129. lpp.
- 18 *Tautavičius A.* Žemaičiu etnogeneze (Archeologijos duomeninis) // Iš lietuvių etnogenezes. – Vilnius, 1981. – P. 30.
- 19 Izsaku pateicību Dr. R. Jankauskam par iespēju iepazīties un izmantot Lietuvas zemgaļu kapulauku osteoloģisko materiālu.
- 20 *Чеснус Г.* Этническая антропология балтских племен на территории Литвы I тысячелетия н. э. // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. – Вильнюс, 1985. – С. 144–148.
- 21 *Stepiņš P.* Senkapī Liepu kalnā Rubas pag. Rūsšos–Debešos Jelgavas apr. // Senatne un Māksla. – 1939. – Nr. 1. – 45.–63. lpp.
- 22 LA. – 178., 179. lpp.
- 23 *Denisova R.* Baltu cilšu etniskās vēstures procesi m. ē. I. gadu tūkstoši // LZAV. – 1989. – Nr. 12. – 32. lpp.; *Vasks A.* Kultūretniskā situācija agrajā un vidējā dzelzs laikmetā Latvijas teritorijā (1.–8. gs.) // LVIŽ. – 1998. – Nr. 1. – 10., 17. lpp.
- 24 LA. – 147. lpp.
- 25 *Денисова Р. Я.* География антропологических типов балтских племен .. – С. 61, 62.
- 26 Statistiskā ticamība šeit un turpmāk aprēķināta pēc Stjūdentā kritērija.
- 27 *Atgāzis M.* Mežotnes arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1970. gadā // ASM 1970. – Rīga, 1971. – 30. lpp.; *Atgāzis M. K.* Вопросы этнической истории земгалов. – С. 95.
- 28 *Atgāzis M. K.* Вопросы этнической истории земгалов. – С. 94.
- 29 *Граудонис Я.* Серпы и косы 2–9 вв. на территории Латвии // Новое в археологии Прибалтики и соседних территорий. – Таллин, 1985. – С. 33.
- 30 *Goodman A. H., Thomas R. B., Swedlund A. C., Armelagos G. J.* Biocultural Perspectives on Stress in Prehistoric, Historical, and Contemporary Population Research // Yearbook of Physical Anthropology. – 1988. – Vol. 31. – P. 169–202.
- 31 *Atgāzis M.* Dreņģeru–Čunkānu kapulauks un zemgaļu senvēstures pētniecības jautājumi // ASM 1992 un 1993. – Rīga, 1994. – 24. lpp.
- 32 *Jankauskas R.* Kai kurie Lietuvos praeities populiaciju biosocialines diferenciacijos rodikliai // Lietuvos archeologia. – Vilnius, 1997. – T. 15. – P. 449–451.
- 33 *Atgāzis M.* Dreņģeru–Čunkānu kapulauks .. – 27. lpp.
- 34 *Ciglis J.* Etniskās problēmas Rietumvidzemē m. ē. I. g. t. otrajā pusē. Diplomdarbs. – Rīga, 1992 (glabājas Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē).
- 35 *Atgāzis M.* Dreņģeru–Čunkānu kapulauks .. – 27., 28. lpp.
- 36 *Козловская М. В., Федосова В. Н.* Ранние этапы славянской колонизации Русского севера: Морфофизиологическая изменчивость // Вопросы антропологии. – Москва, 1992. – Вып. 86. – С. 36–39.
- 37 *Stini W.* Nutritional Stress and Growth: Sex Differences in Adaptive Response // American Journal of Physical Anthropology. – 1969. – Vol. 31. – P. 417–426; *Stinson S.* Sex Differences in Environmental Sensitivity During Growth and Development // Yearbook of Physical Anthropology. – 1985. – Vol. 28. – P. 123–147.
- 38 *Gerhards G.* Latvijas iedzīvotāju ķermeņa uzbūve 5.–14. gadsimtā un daži etniskās vēstures jautājumi // LVIŽ. – 1993. – Nr. 1. – 14., 15. lpp.
- 39 *Чеснус Г.* Этническая антропология балтских племен .. – С. 155.
- 40 *Denisova R.* Baltu cilšu etniskās vēstures procesi .. – 33., 34. lpp.
- 41 *Gerhards G.* Latvijas iedzīvotāju ķermeņa uzbūve 5.–14. gadsimtā .. – 13.–15. lpp.
- 42 *Atgāzis M.* Pētījumi Dreņģeru–Čunkānu kapulaukā un pārbaudes izrakumi Stelpes Berķu Kapusalā // ASM 1990 un 1991. – Rīga, 1992. – 28. lpp.; *Vaškevičiute I.* Žiemgala V–XII amžiuje // Baltu archeologija. – Vilnius, 1995. T. 2. – P. 4–7.
- 43 *Goodman A. H., Martin D. L., Armelagos G. J.* Indications of Stress from Bone and Teeth // Paleopathology at the Origins of Agriculture. – London, 1984. – P. 13–44.
- 44 *Бунак В. В.* Массивность скелета человека в сравнительном освещении // Вопросы антропологии. – Москва, 1967. – Вып. 26. – С. 41–63.
- 45 *Дебец Г. Ф., Дурного Ю. А.* Физическое развитие людей эпохи энеолита в южной Туркмении // Советская этнография. – 1971. – № 4. – С. 29–40.
- 46 *Федосова В. Н.* Анализ морфологии длинных костей остеологической серии хантов // Вопросы антропологии. – Москва, 1988. – Вып. 81. – С. 42–51.
- 47 *Rasiņš A., Tauriņa M.* Pārskats par Latvijas PSR arheoloģiskajos izrakumos konstatētajām kultūraugu un nezāļu sēklām // AE. – Rīga, 1983. – 14. laid. – 152., 153. lpp.
- 48 LA. – 247. lpp.
- 49 *Atgāzis M.* Pētījumi Dreņģeru–Čunkānu kapulaukā .. – 28., 29. lpp.; *Graudonis J.* Izrakumi “Mīklas kalna” senkapos // ASM 1979. – Rīga, 1980. – 57. lpp.
- 50 *Urtāns V.* Etniskās atšķirības apbedīšanas tradīcijās un kapu inventārā Latvijā 5.–9. gs. // AE. – Rīga, 1970. – 9. laid. – 67. lpp.
- 51 *Чеснус Г.* Антропология древнего населения Литвы. Дисс. доктора биол. наук. – Вильнюс, 1985. – С. 832–837.
- 52 *Gerhards G.* Latvijas iedzīvotāju ķermeņa uzbūve 5.–14. gadsimtā .. – 16., 17. lpp.
- 53 *Денисова Р. Я.* География антропологических типов балтских племен .. – С. 68.
- 54 *Radiņš A.* 10.–13. gadsimta kapulauki latgaļu apdzīvotajā teritorijā un daži Austrumbaltijas vēstures jautājumi // LVIŽ. – 1994. – Nr. 1. – 19., 20. lpp.
- 55 *Derums V.* Latviešu ķermeņa uzbūve laika perspektīvā. – Rīga, 1939. – 55., 56. lpp.; *Чебоксаров Н. Н.* Новые данные по этнической антропологии Советской Прибалтики // Труды института этнографии. – Москва, 1954. – Нов. сер., т. 23. – С. 23; *Denisova R.* Latviešu antropoloģija kultūrvēsturisko teoriju atspulgā // Latvijas robežas 1000 gados. – Rīga, 1999. – 14.–22. lpp.
- 56 *Чеснус Г.* Изменения длины тела населения Литвы в течении двух тысячелетий нашей эры // Вопросы антропологии. – Москва, 1984. – Вып. 73. – С. 58–60.
- 57 Turpat. – 64. lpp.
- 58 *Чеснус Г.* Этническая антропология балтских племен .. – С. 152–155.
- 59 *Чеснус Г.* Изменение длины тела населения Литвы .. – С. 67.
- 60 Turpat. – 66., 67. lpp.
- 61 *Peck M. N., Lundberg O.* Short Stature as an Effect of Economic and Social Conditions in Childhood // Soc. Scien. Med. – 1995. – Vol. 41. – P. 733–738.
- 62 *Kokare I.* Latviešu karavīru bioloģiskā statusa izvērtējums, pamatojoties uz 1939. un 1996. gada izpētes datiem. Disertācija. – Rīga, 1998. – 54. lpp.
- 63 *Huber N. H.* The Problem of Stature Increase: Looking from the Past to the Present // The Skeletal Biology of Earlier Human Populations. – Oxford, 1968. – P. 31–57.

- ⁶⁴ Iron Age Man in Denmark // Prehistoric Man in Denmark. – Kobenhavn, 1984. – Vol. 3. – P. 225–227.
- ⁶⁵ Wurm H. Über die Schwankungen der durchschnittlichen Körperhöhe im Verlauf der deutschen Geschichte und die Einflüsse des Eiweissanteiles der Kost // Homo. – 1982. – Bd. 33, H. 1. – S. 21–43.
- ⁶⁶ Vaškevičiūtė I. Žiemgala V–XII amžiuje. – P. 7.
- ⁶⁷ LA. – 295.–300. lpp.
- ⁶⁸ Vaškevičiūtė I. Žiemgala V–XII amžiuje. – P. 6; *Taytavicius A.* Балтские племена на территории Литвы .. – С. 92.
- ⁶⁹ Daiga J. Izrakumi Dobeles kapulaukā 1982. gadā // ASM 1982 un 1983. – Rīga, 1984. – 52.–55. lpp.; *Zemītis G.* Aizsardzības izrakumi Tērvetes Sanatorijas dārza kapsētā // ASM 1982 un 1983. – Rīga, 1984. – 124.–127. lpp.; *Asaris J.* Izrakumi Priedīšu senkapos // ASM 1984 un 1985. – Rīga, 1986. – 25.–30. lpp.
- ⁷⁰ Daiga J. Izrakumi Dobeles kapulaukā .. – 54., 55. lpp.
- ⁷¹ *Biļķins V.* Zemgaliešu brīvības cīņas. – 218., 219. lpp.
- ⁷² *Mugurēvičs Ē.* Etniskie procesi baltu apdzīvotajā teritorijā un latviešu tautas veidošanās 6.–16. gadsimtā // LVIŽ. – 1998. – Nr. 2. – 26. lpp.
- ⁷³ *Autora rīcībā ir nepublicēti dati par Latvijas 13.–18. gs. iedzīvotāju ķermeņa uzbūvi.*
- ⁷⁴ *Федосова В. Н.* Антропологическая палеоэкология и проблемы эпохальной изменчивости // Экологические аспекты палеоантропологических и археологических реконструкций. – Москва, 1992. – С. 65.
- ⁷⁵ *Федосова В. Н.* Морфофункциональная изменчивость трубчатых костей человека (в связи с проблемами палеоэкологии). Автореферат дисс. канд. биол. наук. – Москва, 1989. – 24 с.
- ⁷⁶ *Чеснис Г.* Антропология древнего населения Литвы. – С. 393.
- ⁷⁷ Turpat. – 393., 394. lpp.
- ⁷⁸ *Spekke A.* Latvieši un Livonija 16. gs. – Rīga, 1995. – 37.–53. lpp.
- ⁷⁹ *Derums V.* Latviešu ķermeņa uzbūve laika perspektīvā. – 6., 7. lpp.
- ⁸⁰ Turpat. – 46. lpp.
- ⁸¹ Turpat. – 46., 47. lpp.
- ⁸² *Чебоксаров Н. Н.* Новые данные по этнической антропологии .. – С. 22, 23.
- ⁸³ *Denisova R.* Latviešu antropoloģija kultūrvēsturisko teoriju atspulgā. – 14. lpp.
- ⁸⁴ *Kokare I.* Latviešu karavīru bioloģiskā statusa izvērtējums .. – 148. lpp.

Guntis Gerhards

THE BODY STATURE OF SEMIGALLIANS DURING THE LAST TWO MILLENNIA

Summary

This article discusses the bone material of the inhabitants of Zemgale or Semigallians during the 5th–18th centuries. Data on the body stature of 241 adult inhabitants could be reconstructed according to the bone material. This investigation included also osteological material of the Semigallians (4th–12th centuries) from the territory of Lithuania (my deep thanks go to Dr. Rimantas Jankauskas for cooperation).

It has been established that in the Middle and Late Iron Age high stature is characteristic of the Semigallians (175–176 cm for males, 159–160 cm for females). The tendency of stature decrease eastwards in the territory of Latvia is perceptible. The ancient Semigallians in the west of Latvia were taller than Latgallians in the east (differences between these groups are significant). This west–east gradient can be traced from the first half of the 1st millennium A.D. up to recent times: people in Western Latvia are slightly taller than those in Eastern Latvia. Maybe certain genetic, economic and cultural background differences left those traces in this phenomenon.

A reliable decrease in the stature and massivity of bones occurs in the middle of the 2nd millennium. The stature of the Semigallians in the 17th–18th centuries decreased to 169 cm for males and 155 cm for females. Similarly low stature was established in the second half of the 19th century. There is clear diminution of bone length from the 1st to 2nd millennium. This is a world-wide phenomenon. The epiphyseal breadths suffered much less fluctuation. Certain changes in diaphyseal circumferences and shape were also noted: gracilisation and rounding of the bone shaft.

The reasons of the stature decrease in the 2nd millennium may be of genetic and ecological nature. Various factors could have had an influence on this variability: changes of climatic factors, peculiarities of nutrition, distribution of diseases that influenced growth and development, hard work etc. This is just to mention but a few of them. Of course, a different genetic background and secular trend must be taken into account, too. It seems that future investigations could be of help in some way to elucidate the meaning of these factors.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Comparative analysis of Latvian and Lithuanian male osteological series (1st millennium – beginning of the 2nd millennium), based on cluster analysis.

Fig. 2. Stature of Latvian and Lithuanian Middle and late Iron Age population: top number – male stature, bottom – females.

Fig. 3. Stature of Zemgale male population during the last two millennia.

Rita Grāvere

APDZĪVOTĪBAS IZMAIŅAS ZEMGALĒ UN DIENVIDKURZEMĒ PĒC KRUSTA KARIEM

“Kur klusē vēstures dokumenti, tur beidzas vēsturnieka darbs,” – tā kādreiz rakstīja A. Švābe. Vai arī Zemgalē pēc krusta kariem būtu apklususi tautas balss? Atskaņu hronika visai nepārprotami apgalvo, ka zemgaļi pameta savu novadu (tēva tiesu pazaudēja) un devās uz Lietuvu.¹ Tomēr franču bruņinieks Gilbērs de Lannuā, 1414. gadā ceļodams no Karaļaučiem uz Liepāju, tad dodamies cauri Grobiņai, Kuldīgai, Kandavai uz Rīgu, redzēja kuršus, zemgaļus un lībiešus un konstatēja, ka kuršiem, zemgaliešiem un lībiešiem katram ir sava valoda.² Tie ir divi piemēri tam, kā dažādi vēstures avoti visai dažādi atsedz kāda vēstures procesa atsevišķas izpausmes.

Uzskats, ka Zemgales novads vēl pirms krusta kariem bija samērā reti apdzīvots, bet pēc tiem daudzviet pavisam tukšs, nav jauns. To, attiecinot uz 13. gs. 50. gadiem, izteica vēsturnieks Valdis Klišāns,³ pierādot, ka Zemgales austrumu daļā – Upmalē, tāpat atsevišķās vietās Zemgales vidusdaļā zemes bija mazapgūtas un pat neapgūtas. Turklāt Zemgali šajā laikā, daļēji arī vēlākajos gadsimtos, pēc viņa domām, no rietumiem, ziemeļiem, austrumiem ieskāva meži un purvi, tādējādi tīri ģeogrāfiski nodalot to no kuršu, lībiešu un sēļu apdzīvotajiem novadiem. Pēc krusta kariem – 14.–15. gs., kā atzīst vairums vēsturnieku, sākās straujš jaunu zemju apgūšanas process – iekšējā kolonizācija.⁴ Iekšējā kolonizācija jeb, precīzāk, iekšējā agrārā kolonizācija bija ilgstošs, vairākus gadsimtus aptverošs process, kad cilvēka mērķtiecīgas rīcības rezultātā saimnieciskās darbības veikšanai tika apgūtas arvien jaunas zemes platības. Iekšējā kolonizācija tika veikta vai nu ar jaunatnācēju, vai arī vietējo iedzīvotāju spēkiem. Turklāt ne vienmēr šis process ritēja miermīlīgi, un ne vienmēr tam bija tikai saimnieciskas darbības raksturs. Pēc Latvijas teritorijas iekarošanas, pastāvot samērā mierīgiem apstākļiem, vietējo iedzīvotāju skaits sāka pieaugt, noplicinātās zemes atsāka apstrādāt.⁵ Tomēr, kā atzīst vēsturnieki, šī procesa gaita Latvijas teritorijā nav pilnībā izpētīta. Tikai 16. gs. pirmajā pusē zemes iekšējā kolonizācija tuvojās nobeigumam.⁶

Pētot apdzīvotības izmaiņas pēc krusta kariem, jāatbild uz vairākiem jautājumiem. Ja ticam hronista

ziņām, ka liela daļa zemgaļu pameta savu novadu, tad likumsakarīgi rodas pirmais jautājums – kas tad šeit apmetās? Vēlā dzelzs laikmeta arheoloģisko pieminekļu karte norāda blīvāk apdzīvotu Zemgales rietumu daļu, Lielupes kreisā krasta apvidu un neapdzīvotu vai reti apdzīvotu labo krastu un Austrumzemgali.⁷ Savukārt arheoloģiski zināmo 13.–17. gs. kapulauku un kapsētu ģeogrāfiskais izvietojums rāda, ka galvenais apdzīvotais rajons šajā laikā bija Lielupes upes baseins. Turklāt salīdzinājumā ar iepriekšējo periodu apdzīvotība bija mazāk blīva.⁸ Līdz ar to minētais jautājums ir īpaši aktuāls.

Līdz šim publicētie, kopumā visai mazskaitlīgie viduslaiku un jauno laiku antropoloģiskie materiāli⁹ liecina par lielākās iedzīvotāju daļas pēctecību šajā novadā. Uz to norāda mezokrānā masīvā antropoloģiskā tipa ar lieliem galvaskausa smadzeņu daļas izmēriem, platu, samērā augstu seju un stipri izvirzītu degunu dominante 2. g.t. otrajā pusē Dienvidkurzemē, Zemgalē un Dienvidlatgalē. Kā atzīst R. Denisova, šim antropoloģiskajam tipam ir tiešs ģenētisks sakars ar iepriekšējā perioda latgaļu, zemgaļu un kuršu vidū pārstāvēto fizisko tipu.¹⁰ Līdz šim antropoloģijā bija pieņemts, ka kulturālā un valodnieciskā konsolidācija un asimilācija, kas vērojama Latvijā 7.–12. gs., visai maz skāra iedzīvotāju antropoloģisko diferenciaciju. Tāpēc 13.–15. gs. un 16.–18. gs. latviešiem raksturīgo antropoloģisko tipu ģeogrāfiskais izvietojums lielā mērā atbilst tai iedzīvotāju antropoloģiskās diferenciacijas pakāpei, kāda izveidojās 12. gadsimtā.¹¹ Līdz ar to atbilstoši antropoloģisko tipu raksturojumam Latviju viduslaikos un jaunākajos laikos pēc iedzīvotāju sastāva var iedalīt trīs – dienvidu, ziemeļrietumu un ziemeļaustrumu reģionos, un katru no tiem pamatā apdzīvoja vienam noteiktam antropoloģiskajam tipam piederīgi iedzīvotāji.¹²

Tomēr jautājums, kā šķiet, nav tik viennozīmīgi skatāms, it īpaši, ja salīdzinām vēsturiskos un antropoloģiskos materiālus. Turklāt, skarot šī perioda latviešu etnoģenēzi, citi pētnieki integrācijas procesā saskata arī zināmu iedzīvotāju pārvietošanos un t.s. saplūšanu. Etnogrāfs S. Cimermanis uzskata, ka vēl 16. gs. turpinājās seno etnisko vienību – kuršu, lat-

gaļu, sēļu, zemgaļu saplūšana un latviešu tautas veidošanās, kas noslēdzās 16. gs. beigās. Turklāt topošais latviešu etnoss, tāpat kā iepriekšējos trijos gadsimtos, atradās cittautiešu pakļautībā, un tas, kā domā S. Cimermanis, neapšaubāmi ietekmēja jau tā nelabvēlīgos etniskos procesus. Diemžēl tie pētīti maz.¹³

Principiāli citādi, domājams, tuvāk īstenībai šīs vēstures šķautnes atsedz arheologs Ē. Mugurēvičs. Pēc viņa domām: "13. gs. asiņainajās cīņās pastiprinājās latviešu un igauņu tautības veidošanās process. Agrākās cilšu nošķirtības un savrupības paliekas pakāpeniski izzuda. Laikā, kad zemi iekaroja vācu feodāļi, notika liela iedzīvotāju pārvietošanās: ļaudīm no jauna apmetoties iekarotāju izpostītajos apgabalos, agrāko cilšu un to dialektu robežas daudzās gadījumos izzuda. Kurši, zemgaļi, latgaļi un lībieši, kurus savā starpā tuvināja kopīgais liktenis svešzemju iekarotāju jūgā un vienoja kopīga cīņa pret feodālo ekspluatāciju un nacionālo apspiestību, sajaucās un saplūda vienā tautībā."¹⁴

Mēģināsim vismaz daļēji atbildēt uz šo jautājumu arī mēs, ielūkojoties vēsturiskajās norisēs un latviešu integrācijas procesā no dažādiem aspektiem, bet galvenokārt atsedzot biogēnētiskos faktorus. To darīsim, analizējot jau zināmos antropoloģiskos materiālus no Livonijas laika kristīgajām kapsētām un pārlicinoties par to saskaņu ar vēsturiskajiem avotiem.

Katrā ziņā tieši kristīgā kapsēta, kas parādās reizē ar kristīgās ticības ieviešanos, kā šīs ticības apliecinātāja un sava laika kultūras pieminekļis ir vēl līdz šim zinātnē maz izvērtēts vēstures avots, it īpaši, ja to aplūko laikmeta kontekstā, mēģinot apjēgt un pamatot tādus šodien modernus jēdzienus kā etniskā identitāte un iedzīvotāju integrācija. Kristīgās kapsētas pa lielākai daļai, kā to atzīst arheologi,¹⁵ tika ierīkotas jaunās, ar iepriekšējā perioda kapulaukiem nesaistītās vietās. Gan baznīca ar savu rituālu, gan pati jaunā vieta kalpoja tam, lai pakāpeniski aizmirstos un tautas atmiņā dzēstos vietējās etniskās tradīcijas, lai zustu etnosam (tautībai) tik nepieciešamā atmiņa par senčiem, kas ir viens no etnosa (tautības, tautas) pastāvēšanas noteikumiem. Jaunā kristietiskā ideoloģija ar savu kultūru kalpoja jaunā cilvēka audzināšanai, attiecīgi norādot arī tā vietu sabiedrībā. Latvijā šīs jaunās kultūras dzīvotspēju atsevišķos novados un vietās lielā mērā noteica arī vietējo iedzīvotāju zaudējumi kara laikā. Pamestajās, tukšajās vietās vai arī jaunajos apdzīvotības centros ienākošajiem iedzīvotājiem parasti zuda piesaiste sava novada kultūretniskajām tradīcijām. Jāpiekrīt filozofam A. Rubenim,¹⁶ ka kapsēta bija centrālā vieta pilsētās un ciemos. Apbedījumi, kas atradās ap baznīcu, nebūt nebija tikai vienkāršākais veids, kā piekļūt svētajiem – tie norādīja arī uz laika pārejošo raksturu, atgādināja par dzīves neizbēgamajām beigām. Ceļš uz baznīcu veda caur kapsētu. Baznīca un kapsēta bija viens veselums, kas dažādos veidos runāja par vienu un to pašu.

Pētniekiem, izvērtējot kapsētu kā sava laika vēstures pieminekli, ir vislielākās iespējas sastapties ar veselu problēmu loku – ar vecās un jaunās pasaules kultūras tradīcijām un cilvēkiem, to identitāti, dažreiz arī šeit atsedzās cilvēku likteņi. Turklāt tieši pirmās kristīgās kapsētas, ja izvērtējam šeit esošo antropoloģisko materiālu, atsedz apdzīvotības izmaiņas pēc krusta kariem.

Reizē ar ordeņa pils celtniecību Dobelē (1335.–1359. g.) uz rietumiem no zemgaļu vecā pilskalna un senpilsētas 13. gs. beigās un 14. gs. sākumā tika ierīkota kristīgā kapsēta. Tā atradās pakalnā un aizņēma 0,6 ha lielu platību. Jau senatnē šai vietai garām veda divi ceļi (uz Tērveti un Saldu). Kapsētas rietumu un ziemeļu malu ieskāva no laukakmeņiem un ķieģeļu drumslām celts žogs. Aiz žoga bija neliels grāvis, bet kapsētas dienvidu malā senatnē atradās mazs dīķītis. Savukārt kapsētas dienvidrietumu malā kādreiz bija aka. Gan akā, gan dīķī tika atrasti cilvēku kauli. Par senām cīņām šai apkārtnē liecina atrastais loka bultas gals, divi stopa bultas gali.¹⁷ Kapsētas centrālās daļas austrumu pusē (28. un 29. laukums) atsegti vissenākie un, kā raksta pētījumu autore, bagātākie kapi. Tie attiecināmi uz 14. gs. otro pusi vai beigām un 15. gs. sākumu. Uz kopējā kapsētas bezpiedevu kapu fona savu etnisko, pagānisko identitāti apliecina vairāki šeit apbedītie cilvēki. Vīriešu apbedījumos uz to visai strikti norāda dzelzs šķēpu atradumi (11 dzelzs šķēpi un 2 plasmens cirvji pārstāv 14. un 15. gs.). Seši šķēpi atrasti vīriešu vai zēnu kapos, un parasti tie novietoti kājgalī kā, piemēram, 1300. un 1319. kapā.¹⁸ Arī senlietām bagātākie sievietes apbedījumi (700., 735., 815., 1065. kaps) visai spilgti apliecina tradicionālo vērtīborientāciju. Uz to norāda gan bagātās kaklarotas, dažāda laba no kurām sastāv no 130 stikla krellēm, 36 gliemežvākiem, sudraba monētpiekariņiem, gan pakavsaktas ar liliju galiem, gredzeni.¹⁹

Lai visprecīzāk atbildētu uz jautājumu, kas tika apbedīti plašajā Dobeles kapsētā, būtu jānoskaidro, kādā valodā šie cilvēki runāja. Kultūras pazīmes, kas, līdzīgi valodai, ir viens no nozīmīgākajiem jebkura etnosa pamatkritērijiem, daļēji apliecina šo iedzīvotāju kulturālo saikni ar zemgaļiem. Tomēr šajā laikā daudzas kultūras pazīmes sāk izlīdzināties, kļūstot raksturīgas lielākam reģionam. Daudzās senlietu formās vērojamas t.s. deģenerācijas procesa izpausmes, turklāt parādās arī citādas, tam laikam modernas rotu formas, jo tās kāl amatnieki jau plašāka reģiona iedzīvotāju vajadzībām. Līdz ar to gan bezpiedevu apbedījumi, gan vairāku kultūras pazīmju izlīdzinātais raksturs liek mums konkrētāk risināt jautājumus par šeit apbedīto cilvēku etnisko identitāti. Par jaunu kultūras parādību arheologi uzlūko 13.–14. gs. ienākušo un popularitāti strauji iekarojušu saktu formu – riņķsaktu, kurā visspilgtāk realizējas no ārienes nākošie iespaidi.²⁰ Pakavsaktas – otra plašākā šī laika saktu grupa – gan saistāmas ar iepriekšējo periodu, taču

dažu to formu pārveidošanās (piemēram, pakavsaktas ar zvērgalvu galiem transformācija līdz liliju ziedu formām, kas vērojama 14. gs. otrajā pusē) atsedz vēl kādu procesu. Tas ir process, kurā pētnieki saskata vietējo iedzīvotāju sarežģīto garīgās dzīves situāciju, kad senākajiem ticējumiem pakāpeniski uzslāņojas kristietība un ar to saistītā simbolika.²¹ Tas nozīmē, ka arī kultūras pazīmes, kādas tās parādās šī laika apbedījumos, vairs nevar kalpot par drošu etniskās pašapziņas apliecinātāju, kas ļautu spriest par izmaiņām Livonijas laika apdzīvotībā. Tāpēc, lai mēģinātu saprast jauno apdzīvotības modeli, jāielūkojas atsevišķu populāciju iedzīvotāju antropoloģiskajā materiālā.

Kā jau minējām, vēstures avoti uzskatāmi apliecina, ka vēl pirms krusta kariem Baltijā bija sākusies iedzīvotāju pārvietošanās. Tomēr tā vēl nebija ieguvusi visaptverošu raksturu. Bija aizsācies process, kuru apturēja, pārrāva vācu agresija. Neskatoties uz to, Livonijas laika sākumā gandrīz katrā novadā iedzīvotāju lielākajai daļai caurmērā bija izteikts noteiktam etnosam raksturīgs fiziskais tips. Tas ģenētiski tika pārmantots no attiecīgā novada senāko laiku cilšu pārstāvjiem. Iedzīvotāju fiziskā tipa nemainība vienmēr norāda uz iedzīvotāju pēctecību noteiktā apvidū. Jauktās laulības, migrācijas vai kādas citas iedzīvotāju sastāva izmaiņas jebkurā novadā vispirms atainojas to antropoloģiskajā tipā. Tas ir dinamisks pēc sava rakstura, un iedzīvotāju sastāva izmaiņas to pārveido. Lielāku ļaužu grupu ienākšanas rezultātā iepriekšējais antropoloģiskais tips var izzust. Tādā gadījumā veidojas jauns antropoloģiskais tips.²²

Dobeles kapsētā 14. gs. otrajā pusē – 15. gs. sākumā atbilstoši etniskajām paražām aplabātie vīrieši pēc sava antropoloģiskā tipa piederēja izteikti masīvam, gargalvainam tipam ar augstu, dažkārt arī zemāku, bet visos gadījumos šauru seju. Sievietēm, kuras tāpat tika apbedītas pēc senajiem rituāliem, bija nedaudz citāds antropoloģiskais veidols. Viņas, līdzīgi vīriešiem, bija masīvas pēc kaulu uzbūves, viņām bija augsta, bet atšķirībā no vīriešiem plata seja. Tādējādi varam secināt, ka zemgaļiem raksturīgais antropoloģiskais tips ar spēcīgu ķermeņa uzbūvi, garu galvu un šauru seju visai droši parādās vismaz daļā senāko – 14. gs. – 15. gs. sākuma apbedījumu. Bet masīvā, platsejinā fiziskā tipa pārstāves, kādas mēs atrodam Dobelē šajā laikā, varēja būt ienācējas no Vidzemes latgaļu apdzīvotajiem novadiem vai arī Kurzemes, kur līdzīga antropoloģiskā tipa pārstāvji bija sastopami jau agrāk.²³ Tāpēc visai pamatoti varam uzskatīt, ka daļa vietējo zemgaļu arī pēc zaudētajām cīņām palika Zemgalē. Taču skaidrs ir tas, ka šeit ienāca arī jauni iedzīvotāji. Visi viņi kļuva par zemgaļiešiem un kā viens no pamatkomponentiem iekļāvās latviešu tautas un nācijas sastāvā.

Par to, ka pēc krusta kariem Zemgalē mainījās iedzīvotāju sastāvs, liecina arī apdzīvotības aina Zemgales rietumu daļā. Kādreiz tik spēcīgajā Tēr-

vetē, neskatoties uz mūra pils celtniecību 1339. gadā, blīvāka apdzīvotība izvēršusies tikai 15. gs., varbūt pat 16. gadsimtā. To apstiprina arī vēstures liecības – “ordenis želojās, ka savulaik, kad vācu apvienotie spēki ar ordeņa palīdzību ieņēma Tērveti, neviens tur ilgi nav gribējis apmesties”²⁴. Par Tērvetes iespējamo apdzīvotību Livonijas laikā, drīzāk jau tā beigās, ļauj spriest Tērvetes sanatorijas dārza kapsētā vairākkārt veiktie arheoloģiskie izrakumi. Senkapi atrodas līdzenā laukā starp Tērvetes autobusu pieturas paviljonu, bijušo muižas klēti un smēdi. Kapsētas ziemeļu un rietumu malu norobežo grava. 1953. gadā šajā senvietā atsedza 27 apbedījumus, datējamus ar 16. gadsimtu.²⁵ 1975. gadā atklāja vēl 20 kapus, daļa no kuriem bija datējama ar 15. gadsimtu.²⁶ 1982. gadā, izpētot 16 m² lielu laukumu, atsedza 10 apbedījumus, kas daļēji pārsedza cits citu.²⁷ Izvērtējot Tērvetes antropoloģisko materiālu kā visai drošu vēstures avotu iespējamās iedzīvotāju cilmes noteikšanai, rodas iespaids, ka arī Tērvetē vismaz nelielu iedzīvotāju daļu pēc krusta kariem veidoja etnisko zemgaļu pēcteci. Precīzi grūti pamatot iespējamās proporcijas. Tomēr šķiet, ka 15. gs. to varēja būt apmēram puse no šejienes iedzīvotājiem, 16. gs. – trešdaļa, varbūt nedaudz mazāk. Tādi ir mūsu priekšstati, tipoloģiski izvērtējot šo antropoloģisko materiālu.

Jāatgādina, ka jau pirmie šī materiāla pētnieki K. Marka²⁸ un R. Denisova,²⁹ analizējot galvenokārt E. Brīvkalnes 1953. gadā iegūto antropoloģisko materiālu, pievērsa uzmanību tam, ka šeit parādās zināms iedzīvotāju nomaiņas process, vienlaicīgi atzīstot masīvā gargalvainā antropoloģiskā tipa ar platu un augstu seju dominanti. R. Denisova uzskatīja, ka lielākā daļa Tērvetes iemītnieku bija vietējie iedzīvotāji, bet otra daļa, kuru raksturoja izteikta ķermeņa masivitāte, gara, augsta, plata galva un gara, plata seja, – ienācēji no Dienvidkurzemes.³⁰ Jādomā, ka šo secinājumu pamatoja Saldus 15.–16. gs. iedzīvotāju antropoloģiskie dotumi.³¹ Kaut gan no Saldus slimnīcas kapulauka³² (1958. gada izrakumos šeit atsegti un izpētīti 56 kapi, no tiem 22 bērnu apbedījumi, no kuriem agrākie attiecas uz 15. gs. pirmo pusi, vēlākie – 17. gs. otro pusi) antropoloģiskajai izpētei derīgi izrādījās tikai 6 vīriešu galvaskausi, tomēr to lielākajai daļai, spriežot pēc populācijas vidējiem antropoloģiskajiem lielumiem, bija raksturīgi lieli galvas izmēri, plata, vidēji augsta seja un nedaudz pavājināts sejas horizontālais profilējums. Bez tam šeit samanašams arī kāds cits komponents, gracilāks pēc kaulu uzbūves, mazākiem galvaskausa izmēriem un, kā šķiet, šaurāku seju. Tas, spriežot pēc antropoloģiskā tipa savdabības un tā līdzības ar 16.–18. gs. Kuršu kāpās dzīvojošo “kursenieku” fizisko tipu,³³ saistāms ar etnisko kuršu pēcteciem. Arī Saldus kapsētas senlietas norāda uz kuršu kultūras paralēlēm, tuvākās no tām saskatot Jūrkalnes Darvedžu 15.–17. gs. kuršu kapulaukā.³⁴ Saldus slimnīcas kapulauks ir tipisks piemērs jaunajam apdzīvotības modelim, kad pēc krusta kariem lielākos apdzīvo-

tības centros tiek ierīkotas un iesvētītas jaunas kapsētas, nesaistītas ar iepriekšējo apdzīvotību. Tā 1341. gadā Saldū ceļ pili. Drošas ziņas par to rakstītajos avotos – Vācu ordeņa nodokļu grāmatās parādās 15. gs. pirmajā pusē. Saldus pils minēta 1411. gadā un 1438. gadā ar nosaukumu *Frauenburg*. Kopš 1461. gada vēstures dokumentos minēta Saldus draudze, kopš 1500. gada – pilsnovads. 17. gs. vidū – 1659. gadā zviedri Saldus pili izlaupīja un nopostīja.³⁵ 15. gs. vidū šeit bija baznīca, jo 200 m attālumā no ordeņa pils atradās iepriekš aplūkotā kristīgā kapsēta.

Tātad antropoloģiskie dotumi, tāpat kā vēstures avoti, visai pārlicinoši vēsta par to, ka iedzīvotāju sastāvs Zemgalē pēc krusta kariem bija daudzveidīgs, ienākot jauniem iedzīvotājiem. Tomēr nevar noliegt, ka 16.–17. gs. Zemgales novadā atsevišķās vietās, īpaši Lielupes baseinu aptverošās zemēs, zināmā mērā bija saglabājusies arī iedzīvotāju pēctecība no pirmskrustakaru laikmeta. To pirmām kārtām apliecina 15.–17. gs. Zaļenieku³⁶ un 16.–17. gs. Jaunplatonēs³⁷ (2 vīriešu un 1 sievietes galvaskauss) populācijās vērojama antropoloģiskā tipa pazīmju pārmantojamība.³⁸ Lai gan, samērojot vīriešu un sieviešu antropometriskos rādītājus, rodas iespaids par nelielu platsejainā antropoloģiskā tipa klātesmi sieviešu grupā.

Zemgaļi krusta karu laikā bija cietuši visai prāvus dzīvī spēka zaudējumus, un pēc brīvības cīņām daļa no viņiem izceļoja no sava dzimtā novada. Šo versiju apstiprina ne tikai hroniku dati, bet arī valodnieku un antropologu pētījumi. Atsauksimies uz dažiem no tiem. Ziemeļvidzemē starp latgaļu kultūras lokā iesaistītajiem Livonijas laika iedzīvotājiem jāpiemin Alūksnes rajona 14.–16. gs. Annas Bundzēnu populācija,³⁹ daļa no kuras pēc savas cilmes saistāma ar zemgaļiem. To apliecina tiem raksturīgais masīvais, gargalvainais antropoloģiskais tips ar garu, šauru galvu un šauru seju.⁴⁰ Protams, populācijas kultūretniskās tradīcijas, jādodomā, arī valoda visai skaidri un nepārprotami rāda kāda Vidzemes latgaļu vidē notikuša integrācijas procesa rezultātu, kad jau zudusi etnosam tā agrīnajās attīstības formās raksturīgā antropoloģiskā tipa piesaiste. Te gan jāpiebilst, ka Annas Bundzēnu populācijā vērojama zemgaļu integrācija varētu būt saistīta tiklab ar izceļotājiem no Zemgales novada, kā arī ar Vidzemes zemgaļiem.⁴¹

Zemgaļiem raksturīgā antropoloģiskā tipa komponents bija vērojams dažās 11.–13. gs. Augšzemes novada sēļu populācijās, piemēram, Lejasdopelēs,⁴² 17.–18. gs. Jēkabpils rajona Leimaņu grupā.⁴³ Atsevišķi zemgaļu cilmes indivīdi pārstāvēti arī Sēlpilī 14.–16. gadsimtā.⁴⁴ Līdzīga procesa pēdas saskatāmas dažās Latgales dienvidaustrumu daļas iedzīvotāju populācijās. Tā, piemēram, aplūkojot Krāslavas rajona Ūdrīšu pagasta Augustinišķu ciema 14.–15. gs. iedzīvotāju sastāvu, nerodas šaubas par šī ciema lielākās daļas iedzīvotāju vietējo cilmi un latgaļu kultūretnisko piederību.⁴⁵ To apliecina

arī antropoloģiskās izpētes rezultāti.⁴⁶ Vienlaicīgi šeit bija sastopams kāds ļaužu grupējums, kuru no citiem atšķīra gara, šaura galva un izteikti gara un šaura seja.⁴⁷ Turklāt dažu šī tipa pārstāvju vaibstos samanāmas metisācijas pēdas, kuras izcēla vaigu kaulu ieplacinājums. Šo cilvēku cilme norāda uz to zemgaliskajām saknēm, un viņi paši, iespējams, uzlūkojami par zemgaļu pēctečiem. Viņu klātbūtne Latgales dienvidaustrumos Livonijas laikā ir tik jūtama, ka, domājams, notikusi pārceļošana. Savukārt šo cilvēku seju dažkārt manāmās bioģenētiskās integrācijas pēdas, tāpat kā šī procesa kultūras aspekts, liek pieņemt, ka zemgaliskās cilmes ieceļotāji bija pilnībā integrējušies uz latgaliskā kultūras pamata topošajā latviešu tautībā. Tiesa gan, zinot zemgaļu un žemaišu cilšu radniecību, kas izpaužas arī bioģenētiskajā līdzībā, pētniekam var rasties vilinājums šos cilvēkus identificēt kā iespējamus lietuviešus. Tomēr kā kultūras, tā nelielas fiziskā tipa atšķirības vairāk liek domāt par zemgalisko komponentu.

Zemgaļu izcelsmes iedzīvotāju iekšējai migrācijai bija arī rietumu virziens, jo daļa zemgaļu pēc savas sakāves devās uz Kurzemi. Par to pirmo reizi ierunājās valodnieki.⁴⁸ Viņi pirmie saskatīja un aprakstīja kuršu *zemgalizācijas* procesu. 13.–14. gs., kā uzskata valodnieki, Kurzemi pārklāja visai liels zemgaļu iedzīvotāju slānis, bet tos savukārt pārsedza vēlāk ienākošais latviešu vilnis.⁴⁹ Livonijas laikā sākās plaša un agra zemgaļu kolonizācija. It īpaši daudz viņu apmetās Liepājas apkārtnē un uz dienvidiem no tās. Šis apvidus zemgalizējās. 20. gs. 30. gados valodnieki aptaujāja šejienes iedzīvotājus, lai uzzinātu, par ko viņi paši sevi uzskata. Kurzeme, pēc viņu vārdiem, sākas tikai aiz Grobiņas.⁵⁰

J. Endzelīns norādīja, ka arī Nīcas un Bārtas novadā, spriežot pēc izloksnes, savulaik dzīvojuši zemgaļu emigranti. Viņš atzīmēja, ka Rietumkurzemes latviešus vieno dažas valodas īpatnības, pēc kurām nosakāms, ka tie ir pārlatviskojušies kurši. Jaunpilī, kur patskaņi “a” un “e” nav pagarināti “r” priekšā, kā uzskatīja J. Endzelīns, sākas citas cilts, bet ne kuršu zeme. To rāda jau pats vārds “kursenieki” Jaunpilī. Arī ap Liezēri, pēc J. Endzelīna domām, dzīvojuši cilvēki, kas nepiederēja pie kuršiem. Pat Cīravā, sākotnēji kuršu apdzīvotajā novadā, vēlāk apmetušies uz dzīvi kādas citas baltu cilts pārstāvji – zemgalieši vai latvieši. Tautas atmiņā par šo laiku saglabājusies dziesma:

Rikšiem bērī es palaidu
Caur dižaju sila malu,
Vēl atradu korsas meitas
Vakarēju gulumiņu.

BW 13 988 (no Cīravas)

No tā visa J. Endzelīns secina, ka bez zemgaļu vai latviešu kolonijām Kursā kurši tik ātri nebūtu savu tautību zaudējuši.⁵¹ Cik liela tolaik bija iedzīvotāju sociālā mobilitātes pakāpe, rāda arī Blīdenes piemērs. Tā nepiederēja pie seno kuršu zemēm, jo tur runāja tipiskā zemgaliskā izloksnē, bet pēc tam

šeit ieceļoja jauni cilvēki – šoreiz jau no kuršu novadiem. Kurzemes latviešu valodā jūtamas zemgaļu un lietuviešu atskaņas.⁵²

Cik šie iedzīvotāju pārvietošanās procesi bija nozīmīgi, atklāj vēl kāds valodnieku pētījums.⁵³ L. Balode, izvērtējot vecsaimniecības ar nosaukumu “Zemgaļi”, no kopumā reģistrētajām 16 šādām saimniecībām pašā Zemgalē atrada tikai dažas, kas izvietojās tag. Dobeles un Tukuma rajonā. Toties vairāk šādu saimniecību izrādījās Kurzemes dienvidrietumos – Liepājas, Aizputes apvidū, kas ir vēl viens papildarguments iepriekš sacītajam par zemgaļu izceļošanu uz Kurzemi. Arī Kurzemes ziemeļos – Talsu apvidū, tāpat kā Augšzemē, konstatēts šis nosaukums. Vecsaimniecības ar nosaukumu “Zemgaļi” sastopamas pat Ilūkstes un Jēkabpils apvidū. Nevar nepieminēt vēl kādu zemgaļu sociālās mobilitātes īpatnību. Minētajās vietās mājvārdi “Zemgaļi” un “Zemgalieši” sastopami kompakti, veidojot pat areālus. Šādam izvietojumam, kā domā valodnieki, varētu būt vēsturisks pamats. Nedaudz pārsteidz vienīgi tas, ka Vidzemē nav reģistrēta neviena vecsaimniecība ar nosaukumu “Zemgaļi”. Arī Kurzemes vidienē leksēma “Zemgaļi” nav sastopama.⁵⁴

Tomēr bija arī cita rakstura process, kuram jau nedaudz pieskāramies iepriekš un kuru tāpat varam saistīt ar etniskiem kontaktiem un integrāciju. Tā bija atsevišķu cittautiešu, bet 12.–13. gs. īpaši latgaļu elementa infiltrācija zemgaļu cilšu vidē vēl pirms krusta kariem.⁵⁵ Tomēr tā īpatsvars toreiz bija visai neliels. 14. gs. Zemgale bija mazapdzīvota, kas arī bija iemesls jaunu iedzīvotāju ienākšanai šajā novadā. Dobelē un Tērvetē, iespējams, arī citās vietās tie bija latgaļu pēcteči, īpaši jau ienācēji no Vidzemes, bet parādās arī ieceļotāji vai ievestie no tālākām zemēm. J. Endzelīns visai skaidri rakstīja: “Padzīto un aizbēgušo zemgaļu vietā – auglīgajā Zemgalē – vēlāk laikam ienākuši pa daļai sēļi un Vidzemes latvieši (sal. kādu Dobeles draudzes māju vārdu “Latvieši”), un ar to laikam izskaidrojams fakts, ka tuvākajā Jelgavas apkārtnē (Svirlaukā, Cenu muižā, Ozolmuižā u.c.) tagad runā ar īsu patskani gan, piem., *darbs*, bet: *dārzs, kārts* ar garu “a” kā Vidzemē un Sēlijā.”⁵⁶

E. Dunsdorfs, skatot Zemgales novada 16. gs. iedzīvotāju sastāvu, piemin, ka Latvijas dienvidu pierobežas apvidos bija sastopamas atsevišķas lietuviešu kolonijas. Lielsesavas muižā vien 1566. gadā zemnieku sarakstā bija ierakstīts 21 lietuvietis, kamēr latviešu ir 90 ciemati un 20 sīkzemnieki. Grenču muižā, kur bija 88 latviešu ciemati, līdzās latviešiem dzīvoja 51 lietuvietis.⁵⁷ 17. gs., kā atzīmē E. Dunsdorfs, atsaucoties uz P. Einhornu, lietuvieši reģistrēti Ezeres, Saldus, Rucavas un Ilūkstes novadā.⁵⁸ Raksturojot Zemgales novada apdzīvotību, pētnieks starp citiem etniskiem grupējumiem min arī somugru cilmes votus, dēvētus par krieviem. Spriežot pēc mājvārdiem, uzsver E. Dunsdorfs, krieviņi dzīvoja kādos 13 pagastos Bauskas, Jelgavas un Jaunjelgavas apriņķī.⁵⁹

Pirmo reizi krieviņus Zemgales novadā pieminējis Pauls Einhorns savā 1636. gadā iznākušajā apcerējumā “Latviešu cilts reformācija Kurzemes hercogistē” (*“Reformatio gentis Letticae in Ducatu Curlandiae”*), būdams pārliecināts, ka viņi runā igauņu valodā. “Bez šiem, t.i., bez citiem nevāciešiem, proti, latviešiem un leišiem, šinī zemē dzīvo vēl kāda sveša tauta, ko par krieviņiem sauc, tie sastopami vienīgi Bauskas apkārtnē pie leišu robežas, un lielākā tiesa no viņiem piederīgi Kurzemes hercogam, mazākā daļa muižniekiem. No kurienes viņi šai zemē nonākuši, to es vēl neesmu izdibinājis. Savā starpā viņi sarunājas igauņiski, kurpretim ar latviešiem viņi sarunājas latviski, bet dievkalpojumos viegli atskāršams, ka viņi nav latvieši, jo latviski viņi runā ļoti nepareizi. Viņi ir tādi paši pagāni kā latvieši, pat vēl lielākā mērā, jo nododas daudz vairāk pagānu un māņu ticībai.”⁶⁰

13 gadu vēlāk P. Einhorns savā darbā “Latviešu vēsture” (*“Historia Lettica”*) precizē, ka viņi atvesti no Igaunijas tajā laikā, kad celta Bauskas pils. Arī Baltazars Rusovs un Novgorodas hronika vēsta, ka “tanī gadā (t.i., 6953. jeb 1445. g.) vācieši – mestrs ar saviem karavīriem nonāca pie Jamas pilsētas, apšaudot to ar lielgabaliem 5 dienas, saņemdami gūstekņus un dedzinādami pa votu zemi un Ižoru un Ņevu, bet Dieva un Svētā arhistratēga Mihaila apsargāto pilsētu neieņēma”⁶¹. J. F. Vīdemanis, kas pētīja krieviņu runāto valodu, savulaik nāca pie slēdziena, ka tā vistuvākā ir somu valodai, tāpēc šie iedzīvotāji, pēc viņa domām, ir to karagūstekņu pēcteči, kas ap 1445. gadu ievesti no votu zemes Bauskas apkārtnē.⁶² Šīs etniskās grupas runātā valoda un fiziskais tips bija tās etniski noteicošās pazīmes, kas to atšķīra no apkārtējiem. Nav noteiktu ziņu par to, cik daudz votu gūstekņu atvests uz Bauskas apkārtni. Literatūrā sastopami tikai atsevišķi dažu autoru norādījumi par krieviņu kultūru. 1805. gada P. Keizerlinga un E. Deršava Kurzemes aprakstā krieviņu skaits uzdots ap 1400, H. Bīnenštamma aprakstā 1826. gadā – ap 1600. 1846. gadā A. J. Šēgrēns atzīmējis Vecsaules ķestera nostāstu, ka agrāk krieviņu skaits sniedzies līdz pat 3000 un ka gadus 50 atpakaļ viņi vēl runājuši savā valodā.⁶³ J. Endzelīns savulaik reģistrējis mājvārdu “Krieviņi” pavisam 15 Bauskas apkārtnes pagastos.⁶⁴ 1864. gadā A. J. Šēgrēns savā aprakstā par krieviņiem ievieto A. Pecolda zīmējumu. Taču laika gaitā krieviņi asimilējās un izzuda viņu valoda. Bet šīs etniskās grupas kādreizējais antropoloģiskais tips atstāja pēdas Zemgales latviešu izskatā, iespējams, arī raksturā, mazāk (varbūt nemaz) kultūrā.

Te būtu vietā pieminēt kādu cilvēku grupējumu, par kuru ziņas sniedz Vilces pagastā pie Kalna Plāteru mājām esošā kapulauka materiāli. Šeit 1966. gadā tika veikti nelieli arheoloģiskās pētniecības darbi un atklāti 12 apbedījumi, kas datējami ar 16. gs. beigām un 17. gs. sākumu⁶⁵ – tāpat ar laikmetu pēc Livonijas sairšanas. Vilces Kalna Plāteru kapulaukā

mirušie apbedīti bez zārka, guldīti ļoti dažādos stāvokļos – gan uz muguras, gan sāniem, pat ceļgalos saliektām kājām. Arī kapu virzieni visdažādākie, pārsvarā RZR–ADA. Saskaņā ar sentēvu tradīcijām mirušie apbedīti svētku tērpā. Sievietēm galvā bija bagātīgi rotāti bronzas vainagi. Apģērbs kā vīriešiem, tā sievietēm sasprausts ar bronzas riņķsaktām, pirkstos gredzeni, vīriešiem bija greznas, ar bronzas kniedītēm rotātas ādas jostas. Saskaņā ar seniem ticējumiem vairākos kapos mirušajiem blakus piederīgie bija atstājuši ziedojumus. Kādai 7–8 gadus vecai meitenītei uz krūtīm bija nolikta, ritulī saritināta, ar bronzu rotāta vīriešu josta. Līdzīga josta, arī saritināta ritulī, atrasta pie galvas kāda vīrieša apbedījumā. Rituļa vidū bija ielikta stikla kreļļu, ažūru alvas piekariņu un kauri gliemežvāku kaklarota. Jostas ritulim pāri nolikts dzelzs duncis greznā ādas makstī. Par ziedojumu var uzskatīt šim pašam vīrietim padusē atrastās astoņas monētas.⁶⁶ Beidzot aprakstīt šo 16.–17. gs. neparasti grezno pagānisko apbedīšanas rituālu, pievērsīsim uzmanību tam, ka gan vainagos, gan saktās un dunču makstu apkalumos bija vērojama liela rotājuma dažādība. Visbiežāk rotājumā izmantots saulīšu un rozešu ornamenti. Tas radniecīgā attīstības līnijā, kā uzskata pētniece, vienoja šīs etnogrāfiskās grupas un 18.–19. gs. zemgaliešu tērpu elementus.⁶⁷

Savukārt, analizējot latviešu antropoloģisko sastāvu 16.–18. gs., R. Denisova norādīja uz Zemgales novada šī laika iedzīvotāju neviendabību.⁶⁸ Kā īpaši atšķirīgu no pārējā novada viņa izdalīja Vilces Kalna Plāteru materiālu, izsakot pieņēmumu, ka šeit apbedīti Livonijas ordeņa 15. gs. noņemtie votu cilmes iedzīvotāji, tautā dēvēti par krieviem. Viņiem bija raksturīga izteikta gracilitāte, neliela, iegarena, dažiem arī ieapaļa galva, šaura, pazema un vairumā gadījumu ieplacināta seja. Vilces Kalna Plāteru iedzīvotājiem līdzīga fiziskā tipa ļaudis sastopami, kā uzskata R. Denisova, Viborgas apkārtnē starp 15.–17. gs. somu cilmes tautām.⁶⁹

Tāpat Vilces Kalna Plāteru 16.–17. gs. iedzīvotāju nelielā grupa pēc sava fiziskā tipa ir ļoti tuva krieviem, bet atšķiras ar zemgaliskām iezīmēm kultūrā. Tāpēc arī pētnieku vidū radušās šaubas un pretrunas, skaidrojot šo cilvēku etnisko piederību. Kultūrā, kā to atspoguļo arheoloģiskais materiāls, nekādas etniskas atšķirības neparādās. Vainagi, saktas, ar bronzu rotātas jostas pēc formas un ornamenta pilnībā iekļaujas Zemgales novada iedzīvotāju kultūrā. Tāpēc arī daži pētnieki šaubās, ka ienācēji simt gadu laikā būtu pilnībā pārņēmuši vietējo iedzīvotāju kultūru, nesaglabājot neko no savas iepriekšējās.⁷⁰

Bet cik tad mēs zinām par atsevišķu etnisko grupu iespējamo iekļaušanos un tai nepieciešamo laiku citā vidē un citā kultūrā? Vispirms, ienākot svešā vidē, kā akcentē arī P. Einhorn, jaunā populācija bez savas valodas spiesta mācīties vietējo valodu, parādās divvalodība kā vienīgā iespēja sazināties ar kaimi-

niem. Pēc tam, vismaz otrajā un trešajā paaudzē, attiecīgās grupas mazskaitliskuma dēļ jaunieši neizbēgami spiesti slēgt jauktās laulības. Šo laulību pēcnācēji parasti ir tā paaudze, kuru visvairāk nomoka etniskās identitātes jautājums. Etnologi pieļauj, ka tik neliela kolektīva integrācija un pat asimilācija ir vērtējama kā dabisks un neizbēgams process.

Lai labāk izprastu kopsakarības, aplūkosim Vilces Kalna Plāteru ļaužu grupu no etniskās struktūras viedokļa. To divu gadsimtu laikā, uz kuriem attiecināma šī grupa, tās antropoloģiskajā sastāvā redzam gracilas uzbūves vīriešus ar šauru, nereti vaigu kaulu apvidū ieplacinātu seju. Citu sejās vīd metisācijas pēdas, galva kļuvusi garāka, seja platāka, kopējais vizuālais iespaids ataino “vietējo latvisko” kolorītu. It īpaši tas sakāms par šīs ļaužu kopas sievietēm, kas, iespējams, arī izskaidro latviskās kultūras caurausto kolorītu. Varbūt tieši šī jau latviskotā mentalitāte veicinājusi krievu kultūras ieaugšanu zemgaliskajā vidē. Savukārt krieviņi atstājuši pēdas latviešu – īpaši zemgaliešu un augšzemnieku antropoloģiskajā sastāvā. To apliecina arī atsevišķu cilvēku sejas vaibsti ar raksturīgo vaigu kaulu ieplacinājumu, ko tik labi tveram gan K. Ulmaņa mātes un viņas vecākā dēļa sejā, gan J. Raiņa vaibstos.⁷¹ K. Dziļleja visai sīki pamato Raiņa ģeneoloģisko saikni ar kādreizējiem krieviņiem. Atbalstot šo viedokli, varam norādīt arī uz krievu gracilā tipa iezīmēm Raiņa antropoloģiskajā raksturojumā. Turklāt K. Dziļleja, izsekojot Raiņa ģeneoloģijai, atzīmē, ka 1797. gada revīzijas listē atrodama *Mikkel Seppe od. Plegne* (vēlāk *Plegne* pārvēršas par *Plecksche, Pleekschen, Pleekschan*) uzvārds nāk no mājas vārda. Nosaukums “Seppes” ir bijis vairākām mājām. Meklējot skaidrojumu šim senlaiku mājvārdam, pētnieks apstājas pie somu vārda *eppa* – kalējs. Vēlāk viena no Seppes mājām pārvēršas par Krieviņiem – un tur dzīvojošā dzimta dabū šādu uzvārdu.⁷²

Vai tik liela iedzīvotāju mobilitāte tūlīt pēc krusta kariem nozīmētu, ka arī Kurša, vismaz tās dienvidu un vidusdaļa, būtu palikusi tukša vai mazapdzīvota? Antropoloģisko materiālu mazskaitlīgums neļauj izteikt viennozīmīgu secinājumu. Taču atsevišķas norādes, kā, piemēram, Livonijas laika apbedījumu vietu hronoloģiskās pēctecības neievērošana, kas konstatēta Liepājas rajona Bārtas ciema Pukuļu kapulaukā, kurā vēlākie – jau Livonijas laika apbedījumi ierakti seno kapu vietās un nesaistās ar tiem, netieši apliecina jaunienācēju parādīšanos šeit 14. gadsimtā. Atsevišķu Dienvidkurzemes vietu iedzīvotāju zemgalizēšanos mēs jau pieminējām. Vēstures avotos var atrast norādes par to, ka pamatiedzīvotāji – kurši nereti pametuši dzimtās vietas. Kā viena no viņu jaunajām apmešanās vietām minēta Kuršu kāpas. Atsaucimies uz kādu dokumentu. “Atbildot Vācu ordeņa virsmestram Ulrikam Jungingenam uz klaiņpēdiešu sūdzībām, Kuldīgas komturs prasa, lai Klaiņpēda izdod ordenim kuršu zemniekus un parādniekus, kas aizbēguši uz Kuršu kāpām. Kuldīgā 1409. g.

19. janvārī.”⁷³ Otrs process, kas nenovēršami saistīts ar kādas iedzīvotāju daļas aiziešanu, ir citu cilvēku grupu ienākšana.

Pukuļu bronzas laikmeta kapulaukā kādā no uzkalniņiem (11.) 1980.–1981. gadā arheoloģiskajos izrakumos tika uzieti un izpētīti 20 pēcapbedījumi, kas datējami ar 15.–16. gadsimtu.⁷⁴ Mirušie pretēji oficiālajam kristīgās baznīcas kanonam bija guldīti ar galvu ziemeļu vai ziemeļrietumu virzienā, un vairums no viņiem, spriežot pēc atrastajām pakav-saktām, riņķsaktām un gredzeniem, apbedīts svētku tērpā ar rotām. Kādam vīrietim kapā līdzī bija dots dzelzs cirvis, šķēpa gals, citiem – šķīlamdzelzs, jostas sprādzes, naži. Rotu un citu senlietu raksturs apliecina visai tipisku šī laikmeta kultūras ainu un maz ko dod šeit kādreiz dzīvojušo cilvēku etniskās cilmes raksturojumam. Skeleti diemžēl bija visai slikti saglabājušies, lai spriestu par šo cilvēku izcelsmi. Precīzs Pukuļu 14.–15. gs. sērijas kranioģiskais raksturojums nav publicēts. Tomēr dažus secinājumus varam izdarīt. Divi vai pat trīs no četriem šeit apbedītajiem vīriešiem pēc fiziskā tipa varēja būt kuršu pēcteči. Uz to norāda vidēji gara galva, šaura, vidēji augsta seja. Bet viens no šajā sērijā pārstāvētajiem vīriešiem visai stipri atšķīrās no pārējiem. Viņam bija krietni garāks galvaskaus, kas norāda uz masīvāku ķermeņa un galvas uzbūvi. Tā kā sejas daļa nebija saglabājusies, nav iespējams precīzāk noteikt šī cilvēka iespējamo cilmi. Taču tā atkarībā no sejas platuma varētu būt saistīta vai nu ar latgaļu, vai zemgaļu komponentu.

Kurzeme diemžēl visai skopī pārstāvēta ar kranioģiskā materiālu. Vienīgā daudzmaza ievērojamākā Dienvidkurzemes kranioģiskā sērija, kas ir pētnieku rīcībā, nāk no Durbes un ir datējama ar 17.–18. gadsimtu.⁷⁵ Tajā ietilpst 59 vīriešu un 44 sieviešu galvaskausi, kas populācijas līmenī dod priekšstatu par tās antropoloģisko raksturu. Populācija pēc vidējiem parametriem raksturojās ar garu, vidēji platu

un augstu galvaskausu, mezokrānu galvas formu, nelielu, pašauru un paīsu seju ar izteiktiem vaigu kauliem. Savulaik zināmu neizpratni izraisīja sejas nelielie izmēri,⁷⁶ taču, spriežot pēc antropoloģiskā materiāla, kas nāk no Lietuvas kuršu zemēm, kā arī nelielā Latvijas materiāla, šķiet, ka iepriekš minētās pazīmes jāsaista tieši ar etniskajiem kuršiem.

Salīdzinot visus minētos kranioģiskos materiālus, vēlreiz pievērsīsim uzmanību savulaik veiktajam 16.–18. gs. latviešu salīdzinājumam ar matemātisko, t.s. Penrouza attālumu metodi, kas ļauj spriest par iedzīvotāju fiziskā tipa līdzības pakāpi.⁷⁷ R. Denisova atzīmēja 16.–18. gs. Zemgales latviešu samērā lielo līdzību ar Austrumlatvijas sērijām (attālums pēc Penrouza 0,43), īpaši akcentējot Saldus iedzīvotāju lielo līdzību ar austrumlatviešiem (0,13). Savukārt Saldus iedzīvotāju fiziskā tipa līdzība, no vienas puses, ar Tērvetes iedzīvotājiem (0,22), bet, no otras puses, ar Zemgales apvienoto sēriju, kurā ietilpa Zaļenieku un Jaunplatonas sērijas (0,29), mūsaprāt, visai skaidri apliecina Saldus 15.–16. gs. latviešu jauktu antropoloģisko sastāvu. Visai zīmīgi, ka Kalna Plāteru 16.–17. gs. populācija uzrāda diezgan krāsas atšķirības ar Austrumlatvijas latviešiem (0,82), bet jo īpaši krāsas un statistiski ticamas – ar Tērvetes iedzīvotājiem (1,16), vienlaikus pēc pazīmju kompleksa tuvinoties Jaunkandavas (0,16), Reznu (0,21) grupām. Tas nozīmē, ka Kalna Plāteru latviešu populācija savā izcelsmē vairāk saistīta ar somu cilmes grupām.

Kā redzam, antropoloģiskā materiāla sīkāka tipoloģiskā analīze nav pretrunā ar rakstītajos vēstures avotos minētajām liecībām, bet tieši kopā ar tām ir svarīgs avots tādu jautājumu risināšanā kā apdzīvotības izmaiņas kādā noteiktā laika posmā. Latvijas vēsturē, šķiet, lielākās iedzīvotāju pārvietošanās notikušas noteiktos laika griežos, un viens no tādiem Latvijas vēstures krustpunktiem bija krusta kari, kam sekoja izmaiņas zemes apdzīvotībā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ Atskaņu hronika. – Rīga, 1998. – 11 400., 11 490.–11 495. rinda.

² *Stepermanis M.* Dažas ziņas par Latviju franču senajā vēstures literatūrā un avotos // *LVIŽ.* – 1937. – Nr. 2. – 227.–230. lpp.

³ *Klišāns V.* Neapdzīvotas un maz apdzīvotas zemes Zemgalē un tai piegulošajās teritorijās 13. gs. // *Latvijas Universitātes Raksti. Vēsture.* 589. Feodālisma problēmas Baltijā. – Rīga, 1993. – 3.–17. lpp.

⁴ *Pāvilāne V.* Straupes draudzes iekšējā kolonizācija Livonijas laikā. Apdzīvoto vietu ģeogrāfija // *Feodālisms Baltijas reģionā.* – Rīga, 1983. – 48.–100. lpp.

⁵ Turpat.

⁶ Turpat.

⁷ LA. – 179. lpp., 90. att.

⁸ Turpat. – 214. lpp., 189. att.

⁹ *Denisova R.* Latvijas iedzīvotāju antropoloģiskais sastāvs 16.–18. gs. // *AE.* – Rīga, 1974. – 11. laid. – 267.–272. lpp.; *Денисова Р.* Этногенез латышей (по данным краниологии). – Рига, 1977. – 360 с.

¹⁰ *Denisova R.* Latvijas iedzīvotāju antropoloģiskais sastāvs 16.–18. gs. – 269. lpp.

¹¹ *Денисова Р.* Этногенез латышей .. – С. 191.

¹² Turpat. – 193. lpp.

¹³ *Cimermanis S.* Ceļavārdi // *Spekke A.* Latvieši un Livonija 16. gs. – Rīga, 1995. – 10. lpp.

¹⁴ *Mugurēvičs Ē.* Attīstītais feodālisms // *Latvijas PSR vēsture.* – Rīga, 1986. – 1. sēj. – 44. lpp.

¹⁵ *Mugurēvičs Ē.* Kristīgās ticības izplatība Latvijas teritorijā 11.–12. gs. un katoļu baznīcas ekspansijas sākums // *LZAV.* – 1987. – Nr. 5. – 10.–27. lpp.

¹⁶ *Rubenis A.* Viduslaiku kultūra Eiropā. – Rīga, 1997. – 385.–390. lpp.

- ¹⁷ *Daiga J.* Izrakumi Dobeles kapsētā // ASM 1979. – Rīga, 1980. – 48.–53. lpp.; *Daiga J.* Izrakumi Dobeles kapsētā 1982. g. // ASM 1982 un 1983. – Rīga, 1984. – 52.–55. lpp.
- ¹⁸ *Daiga J.* Izrakumi Dobeles kapsētā // ASM 1980/81. – Rīga, 1982. – 71.–76. lpp.
- ¹⁹ Turpat; *Berga T.* Находки средневековых украшений на кладбище Добеле (Латвия) // Нумизматический сборник 1998. – Санкт-Петербург, 1999. – С. 63–71.
- ²⁰ *Gora Z.* Riņķsaktu tipoloģija Latvijas viduslaiku arheoloģiskajā materiālā // Latvijas PSR vēstures problēmas. – Rīga, 1987. – 18.–22. lpp.; *Vijups A.* Dobeles kapsētas pakavsaktas // Latvijas Universitātes Raksti. 555. Vēsture. Feodālisma problēmas Baltijā. – Rīga, 1990. – 18.–39. lpp.
- ²¹ *Vijups A.* Viduslaiku pakavsaktu tipoloģijas jautājumi (Latvijas 13.–17. gs. pakavsaktu ar zirggalvu un liliju galiem tipoloģija un hronoloģija) // Latvijas PSR vēstures problēmas. – Rīga, 1987. – 22.–25. lpp.
- ²² *Денисова П.* Популяционно-антропологический аспект этногенеза // Советская этнография. – 1987. – № 6. – С. 37–47.
- ²³ Jau 9.–10. gs. Lietuvas kuršu novados atzīmēta izteikti masīva, platsejaina antropoloģiskā tipa parādīšanās kuršu vidē. Sk.: *Česnys G.* III–IX a. žemaičiai i kraniologijos // Lietuvos archeologija. – Vilnius, 1984. – T. 3. – P. 141–151.
- ²⁴ Senās Latvijas vēstures avoti / Izd. A. Švābe. – Rīga, 1937. – 1. burtn.
- ²⁵ *Brīvkalne E.* Tērvetes pilskalna arheoloģiskie izrakumi 1958. g. // RT 1958. – Rīga, 1959. – 35.–39. lpp.
- ²⁶ *Atgāzis M.* Tērvetes arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1975. gadā // ASM 1975. – Rīga, 1976. – 12.–20. lpp.
- ²⁷ *Zemītis G.* Izrakumi Tērvetes sanatorijas dārza kapsētā // Latvijas PSR vēstures problēmas. – Rīga, 1983. – 58.–62. lpp.; *Zemītis G.* Aizsardzības izrakumi Tērvetes sanatorijas dārza kapsētā // ASM 1982 un 1983. – Rīga, 1984. – 124.–127. lpp.
- ²⁸ *Витов М. В., Марк К. Ю., Чебоксаров Н. Н.* Этническая антропология Восточной Прибалтики. – Москва, 1959. – С. 215, 216, 222.
- ²⁹ *Денисова П. Я.* Этногенез латышей .. – С. 50–60, табл. 13.
- ³⁰ Turpat. – 60. lpp.
- ³¹ Turpat. – 60.–62. lpp., 13. tab.
- ³² *Daiga J.* Izrakumi kapulaukā pie Saldus slimnīcas 1958. gadā // RT 1958. – Rīga, 1959. – 45., 46. lpp.
- ³³ *Česnys G., Baļčiūniene I.* Senuju Lietuvas gyventoju antropologija. – Vilnius, 1988. – 200 p.; *Česnys G., Mitraitė E., Binkauskaitė I.* Kuršų žmonės: kuršiai ar žemaičiai? // Žemaičių praeitis. I. – Vilnius, 1990. – P. 51–53.
- ³⁴ *Daiga J.* Izrakumi kapulaukā pie Saldus slimnīcas 1958. gadā. – 46. lpp.
- ³⁵ *Mugurēvičs Ē.* Saldus pils (Frauenburg) XV–XVII gadsimtā // LZAV. – 1972. – Nr. 2. – 54.–64. lpp.
- ³⁶ *Līcis J.* Kraniologische Untersuchungen an Schadeln altlettischer Stamme. – Riga, 1939. – 318 S.
- ³⁷ Ē. Mugurēviča 1958. gada izrakumi.
- ³⁸ *Денисова П. Я.* Этногенез латышей .. – С. 62–64.
- ³⁹ *Daiga J.* Arheoloģiskie izrakumi Alūksnes rajona Anas c. pad. Bundzēnos // RT 1968. – Rīga, 1969. – 30.–32. lpp.
- ⁴⁰ *Денисова П. Я.* Этногенез латышей .. – С. 25, 26.
- ⁴¹ Turpat; *Денисова П. Я.* География антропологических типов балтских племен и этногенетические процессы в I – начале II тысячелетия н.э. на территории Литвы и Латвии // Балты, славяне, прибалтийские финны. Этногенетические процессы. – Рига, 1990. – С. 62.
- ⁴² *Grāvere R.* Sēļu problēma antropoloģijā // LZAV. – 1995. – Nr. 3/4. – 1.–13. lpp.
- ⁴³ *Zariņa G.* Augšzemes 16.–19. gs. latviešu antropoloģiskais sastāvs // Latvijas PSR vēstures problēmas. – Rīga, 1987. – 28.–31. lpp.
- ⁴⁴ *Denisova R.* 13.–17. gs. kapulauka kranioloģiskais materiāls un tā nozīme austrumlatviešu etniskās vēstures izpētē // AE. – Rīga, 1973. – 10. laid. – 7.–26. lpp. (pēc individuālajiem mērījumiem).
- ⁴⁵ *Berga T.* Augustinišķu kapsēta // ASM 1984 un 1985. – Rīga, 1986. – 34.–39. lpp.; *Berga T.* Daugavas augšteces 14.–17. gs. senkapī // Daugavas raksti: No Koškovicēm līdz Daugavpilij. – Rīga, 1996. – 57.–68. lpp.
- ⁴⁶ *Zariņa G.* Latgales 14.–18. gs. iedzīvotāju antropoloģiskais raksturojums // LVIŽ. – 1998. – Nr. 3. – 5.–18. lpp.
- ⁴⁷ Turpat. – 9. lpp.
- ⁴⁸ *Endzelīns J.* Par Rietumkurzemes izloksnēm // *Endzelīns J.* Kopoti raksti. – Rīga, 1979. – II sēj., 1. d. – 415.–418. lpp.; *Endzelīns J.* Piezīmes par zemgaļu vārdu un dialektu // *Endzelīns J.* Kopoti raksti. – Rīga, 1979. – III sēj., 1. d. – 419.–421. lpp.; *Endzelīns J.* Kurši un kursenieki // *Endzelīns J.* Kopoti raksti. – Rīga, 1980. – III sēj., 2. d. – 95. lpp.; *Blese E.* Seno kuršu etniskā piederība // *Senatne un Māksla.* – 1937. – Nr. 2. – 72. lpp.
- ⁴⁹ Turpat.
- ⁵⁰ *Endzelīns J.* Par Rietumkurzemes izloksnēm. – 415.–418. lpp.
- ⁵¹ Turpat. – 416. lpp.
- ⁵² Turpat. – 415.–418. lpp.; *Dambe V.* Daži vērojumi Latvijas PSR dienvidrietumu daļas toponīmijā // Lietuvas kalbotyros klausimai. – Vilnius, 1963. – T. VI. – P. 259; *Dambe V.* Blīdenes vietvārdi kā pagātnes liecinieki // Veltījums ak. prof. Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei. – Rīga, 1959. – 391.–452. lpp.
- ⁵³ *Balode L.* Dažu hipotētisku etnonīmu izplatība Latvijas PSR teritorijā (zemgaļi, sudavi, sembi) // IV Vissavienības baltistu konference. – Rīga, 1980. – 9.–11. lpp.
- ⁵⁴ Turpat.
- ⁵⁵ *Atgāzis M.* Dreņģeru–Čunkānu kapulauks un zemgaļu senvēstures pētniecības jautājumi // ASM 1992 un 1993. – Rīga, 1994. – 23.–38. lpp.; *Денисова П. Я.* География антропологических типов балтских племен .. – С. 28–81.
- ⁵⁶ *Endzelīns J.* Piezīmes par zemgaļu vārdu un dialektu. – 420. lpp.
- ⁵⁷ *Dunsdorfs E., Spekke A.* Latvijas vēsture 1500.–1600. – [Stokholma]: Daugava, 1964. – 226. lpp.
- ⁵⁸ Turpat.
- ⁵⁹ Turpat. – 225. lpp.
- ⁶⁰ Citēts pēc: *Dzīlleja K.* Raiņa ģenealoģija (Pa krievuņu pēdām) // *Rainis J.* Kopoti raksti. – Rīga, 1932. – 1. sēj. – 21., 22. lpp.
- ⁶¹ Citēts pēc: *Чишихин Е. В.* История Ливонии. – Рига, 1887. – Т. III. – С. 128.
- ⁶² *Ванага Л.* Первые этнографические экспедиции в Латвии: изучение ливов и криевиней // LZAV. – 1992. – Nr. 11. – 42., 43. lpp.; *Cimermanis S. A. J.* Šēgrēna darba metodes 1846. gada ekspedīcijā un paliekošais devums // LZAV. – 1996. – Nr. 4/5. – 82.–95. lpp.
- ⁶³ Turpat.

- ⁶⁴ Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500.–1600. – 225. lpp.
- ⁶⁵ Cimermane I. Aizsardzības izrakumi Vilces Kalna Plāteru kapulaukā // RT 1966. – Rīga, 1967. – 27., 28. lpp.
- ⁶⁶ Turpat.
- ⁶⁷ Cimermane I. Zemgales 16. gs. bronzas skārda vairogi // AE. – Rīga, 1994. – 17. laid. – 53.–59. lpp.
- ⁶⁸ Denisova R. Latvijas iedzīvotāju antropoloģiskais sastāvs 16.–18. gs. – 267.–272. lpp.
- ⁶⁹ Turpat.
- ⁷⁰ Cimermane I. Zemgales 16. gs. bronzas skārda vairogi. – 53.–59. lpp.
- ⁷¹ Grāvere R. Zemgālietes (dažas skices par Ulmaņu dzimtas sievietēm) // Zemgale. – 1994. – 3. sept. – 4., 5. lpp.;

- Dziļleja K. J. Raiņa ģenealoģija // Rainis J. Kopoti raksti. – Rīga, 1932. – 1. sēj. – 1.–109. lpp.*
- ⁷² *Dziļleja K. J. Raiņa ģenealoģija. – 11.–13. lpp.*
- ⁷³ *Švābe A. Latvijas vēstures avotu hrestomātija. – Rīga, 1939. – 47. dok., 49. lpp.*
- ⁷⁴ *Vasks A. Pukuļu uzkalniņu kapulauks // ASM 1980/81. – Rīga, 1982. – 146. lpp.*
- ⁷⁵ *Алексеев В. П. Происхождение народов Восточной Европы (краниологическое исследование). – Москва, 1969. – 234 с.; Денисова Р. Этногенез латышей .. – С. 76–78.*
- ⁷⁶ Turpat.
- ⁷⁷ *Denisova R. Latvijas iedzīvotāju antropoloģiskais sastāvs 16.–18. gs. – 267.–272. lpp*

Rita Grāvere

CHANGES IN THE DENSITY OF POPULATION IN ZEMGALE AND KURZEME AFTER THE CRUSADE

Summary

What happened during the last two centuries of the medieval period is not clear. One possibility is that during the thirteenth century – period of the most intense warfare – there was a great deal of internal migration, some of it caused by warfare itself and some of it, during the war century and after, caused by searching for better places to farm because many previously populated areas had lost their

residents. Thus the populations of the old tribal societies simply dissolved as identifiable entities, fragments of each merging with fragments of others as a result of demographic shifts. The result was a new large population, the territorial base of which was now the southern part of the Livonian Confederation. The Lettgallians, having been the most numerous, became the dominant element.

64. Jansons, J., Šķekke, A. Latvijas vēsture 1500-1600. - 224 pp.

65. Čakrade, J. Aizsardzības sacelšanās Vīdres Kalna Pilsētas iedzīvotāju starpā. - Rīga, 1967. - 22, 28 pp.

66. Čakrade, J. Zemgales 16. gs. bronzas akmeņu vairogu izpētība. - Rīga, 1994. - 47. lapa. - 53-59 pp.

67. Čakrade, J. Latvijas iedzīvotāju antropoloģiskā struktūra. - Rīga, 1967. - 267 + 272 pp.

68. Čakrade, J. Zemgales 16. gs. bronzas akmeņu vairogu izpētība. - Rīga, 1994. - 47. lapa. - 53-59 pp.

69. Čakrade, J. Latvijas iedzīvotāju antropoloģiskā struktūra. - Rīga, 1967. - 267 + 272 pp.

70. Čakrade, J. I. Rīga: genealogija II. Rūpniecības darbinieki. - Rīga, 1912. - 1. sēj. - 1, 109. lpp.

71. Čakrade, J. I. Rīga: genealogija. - 11-13. lpp.

72. Čakrade, J. Latvijas vēstures avotu izvērtējums. - Rīga, 1939. - 47. dok. 49. lpp.

73. Čakrade, J. Pūkulu uzskaites karteļi. - ASM 1940. - Rīga, 1962. - 146. lpp.

74. Čakrade, J. II. Проникновение этногенетических элементов в этногенетическую структуру населения. - Материалы к этногенетическому исследованию населения Латвии. - С. 76-78.

75. Čakrade, J. Rīga: genealogija II. Rūpniecības darbinieki. - Rīga, 1912. - 1. sēj. - 1, 109. lpp.

76. Čakrade, J. Rīga: genealogija. - 11-13. lpp.

ETNOGRĀFIJA

Rita Grāvis

CHANGES IN THE DENSITY OF POPULATION IN ZEMGALE AND KURZEME AFTER THE CRUSADE

Summary

What happened during the last two centuries of the medieval period is not clear. One possibility is that during the thirteenth century - period of the most intense warfare - there was a great deal of internal migration, some of it caused by warfare itself and some of it during the war century and after, caused by searching for better places to farm because many previously populated areas had lost their

residents. Thus the populations of the old tribal societies simply dissolved as identifiable remnants, fragments of each merging with fragments of others as a result of demographic shifts. The result was a new large population, the territorial base of which was now the northern part of the Livonian Land federation. The Lengaitians, having been the most numerous, became the dominant element.

Linda Dumpe

ETNOGRĀFISKIE MATERIĀLI PAR ALU KURZEMĒ

Latviešu tradicionālā uztura būtiska sastāvdaļa ir alus – viegli reibinošs miežu graudu dzēriens. Tam piemīt īpaši spilgts kolorīts no sadzīves un ieražu viedokļa: mūža godu un darba cikla svinību mielastā rituālam dzērienam bija tik liela loma, ka godus un to norisi lielākoties apzīmēja ar vārdiem *dzīres* un *dzert*.

Neraugoties uz alus plašajām un daudzveidīgajām funkcijām tautas dzīvē, līdz šim latviešu kultūrvēstures skatījumā tas nav vērtēts. Šajā ziņā latviešu tradicionālās kultūras pētniecība atpaliek no citu tautu kultūras izpētes – tautas dzērieniem Eiropas zemēs pēdējos gadu desmitos veltīta samērā plaša literatūra. Tā satur bagātīgu salīdzinošu materiālu, tāpēc palīdz pilnīgāk novērtēt arī latviešu alus kultūru.¹

Atbilstoši krājuma tematiskajai ievirzei raksta nolūks ir sniegt ieskatu avotos, kas saglabājuši ziņas par latviešu zemnieku alus darīšanas paņēmieniem un ar alu saistītām paražām Latvijas rietumu daļā – Kurzemē.

Vispirms mazliet par alus vēsturi. Alus ir labības produkts, un tā gatavošana tika apgūta līdz ar zemkopības attīstību. Pirms tam vācējsaimniecības apstākļos rituālos lietots reibinošs dzēriens, kas gatavots no savvaļas bišu medus.² Raudzēts medus dzēriens bija izplatīts visur, kur mājāja savvaļas bites. Eiropas meža bišu areālā ietilpa arī Baltija. Vēl viduslaikos Latvijā plaši piekopta meža dravniecība – un ir liecības par rituālo medus dzērienu.³ Kopš zemkopības sākumiem rituālos lietoto dzērienu sāka gatavot no labības graudiem, kas bija pieejami lielākā vairumā, un medus dzēriens pakāpeniski zaudēja savu nozīmi. Šis process izsekojams arī Latvijā. Latviešu folklorā, kas pamatā datējama ar 16. gs., svētku dzēriena statusā ar nelieliem izņēmumiem ir tikai alus. Bet 19. gs. etnogrāfiskajos materiālos par medus dzērienu atrodamam vairs tikai atsevišķi apraksti.

Alum ir ļoti plašs izplatības areāls. To pazina visas zemkopju tautas. Alus gatavots jau senajos kultūras centros Babilonijā un Ēģiptē 4.–3. g.t. pr. Kr. To pazina antīkajā pasaulē – Grieķijā un Romā. Taču sakarā ar vīnogu kultivēšanu tur dominējis vīns un alus nav bijis cieņā.⁴ No 1. g.t. pēc Kr. ir dati par alus lietošanu ķeltu, franku un ģermāņu ciltīs. Viduslaikos alus izplatījās līdz pat visattālākajiem zemkopības apvidiem Skandināvijas ziemeļos. Alus izplatības procesa pētnieki

pieļauj gan spontānu vietēju izcelsmi, gan difūziju no senākiem centriem.⁵ Brūvēšanas prasmes attīstībā viduslaikos sevišķa nozīme bija klosteriem, pie kuriem tika ierīkoti pirmie alus brūži. Līdz tējas, kafijas un cukura izplatībai jaunajos laikos Eiropā alus bija visos sociālajos slāņos visplašāk patērētais dzēriens.

Baltijā ziņas par alu ir jau senākajos rakstītajos avotos. Pirmo reizi tas minēts 1284. gada dokumentā, kurā noteiktas Sāmsalas zemnieku nodevas.⁶ Turpmākos gados alus regulāri ir zemnieku nodevu savākšanas mielastam – vaku dzīrēm dodamo produktu starpā.⁷ Tādējādi Baltijā alus jau 2. g.t. sākumā bija tik lielā mērā izplatīts, ka pēc vietējo tautu pakļaušanas tika ietilpināts no tām prasīto nodevu sastāvā. Jau drīz vien pēc Baltijas iekarošanas alus brūvēšanu uzsāka arī zemes kungi: dokumentos minēti krogi pie pilīm, Kuldīgas komturijas piļu 1341. gada inventārā uzskaitīti ievērojami iesala krājumi.⁸ Pilsētās alus brūvēšana 14. gs. kļuva par vācu amatnieku īpaši vērtētu privilēģiju.⁹ Alus darīšanas un patērēšanas apjomu Baltijā viduslaikos izteiksmīgi ilustrē Baltazara Rusova 1583. gada hronikas rindas: “Lai arī daudz tika patērēts katru gadu, tomēr varēja vēl daudz tūkstošu lastu rudzu, bet ne miežu, izvest uz ārzemēm, bez ka paceltos dārdzība, jo Livonijā bagātīgi auga visāda labība. Tikai miežu jeb iesala neizveda neviena lasta, jo šis produkts tika patērēts uz vietas, un dažs labs muižnieks savā muižā patērēja vairāk kā 20 lastu iesala.”¹⁰ Savukārt par alus prāvo patērēšanu viduslaikos tautas – zemnieku sadzīvē spilgtas liecības sniedz folklorā, it īpaši ar svētkiem saistīto tautasdziesmu plašais klāsts. Alus līdz 17. gs. sākumam bija vienīgais latviešu zemnieku svētku dzēriens. Diemžēl līdz ar degvīna dedzināšanas uzsākšanu muižās 17. gs. Latvijas laukos sākās un turpmākos gadsimtos strauji pieauga degvīna patēriņš, atnesdams latviešu tautai dzeršanas postu. Tas lielā mērā iedragāja alus darīšanas tradīcijas.

Rakstam izmantotie materiāli atspoguļo laika posmu triju gadsimtu garumā, atainojot alus brūvēšanas senos paņēmienus un to evolūciju. Senākie avoti ir laikabiedru atstātās ziņas par kurzemnieku alu. Īpaši izceļami vācu ārsta Rozīna Lentilija (1657–1733) vērojumi 17. gs. 70. gadu beigās. Tie iespiesti sacerējumā “Kādas

atmiņas par Kurzemi” (“*Curlandiae quaedam notabilia*”, 1692), kas ir viens no spilgtākajiem 17. gs. Kurzemes kultūras avotiem. Latīniskais teksts ar tulkojumu latviešu un vācu valodā, kā arī Augusta Tenteļa ievadu un komentāriem publicēts 1924. gadā Latvijas Universitātes Rakstu 11. sējumā. R. Lentilija aprakstu papildina ap 1685. gadu Kurzemē sastādītās Latviešu valodas vārdnīcas dati. Tās autors ir Nīcas un Bārtas mācītājs Johans Langijs. Vārdnīcu ar komentāriem 1936. gadā publicējis valodnieks E. Blese Latvijas Universitātes Rakstos (Filoloģijas un filozofijas fakultātes sērija, 3. sēj.). Par alu Kurzemē rakstīja arī citi 16.–19. gs. autori, atainodami brūvēšanu, alus īpašības un dzīru norisi. Nozīmīgākā informācija ir Kurzemes superintendenta Paula Einhorna (1590–1655) 1649. gada darbā “Latviešu vēsture. Tas ir latviešu tautas apraksts” (“*Historia Lettica. Das ist Beschreibung der Lettischen Nation*”, ievietots vēstures avotu krājumā “*Scriptores rerum Livonicarum*”, Bd. 2, Rīga, 1848), Kabiles mācītāja Hermaņa Frīdriha Dullo (1745–1826) sacerējuma “Kurzemes zemkopība” (“*Die Kurländische Landwirthschaft*”; 1. sējums iznāca 1804. gadā Jelgavā), Nīcas un Bārtas mācītāja Gustava Zigmunda Bražes (1808–1883) zemniekiem domātajā pamācībā “Kā Palejas Jānis savu būšanu kopis” (Jelgava, 1844), Kārļa Lepeviča 1852. gadā Liepājā iespiestajā grāmatā “Padoma devējs zemes kopējiem”. Fragmentāras ziņas ir arī vairāku citu 18.–19. gs. autoru sacerējumos un periodikā.

19. gs. beigās tika sarakstīts un iespiests etnogrāfiska rakstura pētījums par alus darīšanu Latvijā – Dobelē dzīvojošā pirmā Latvijas etnogrāfa Augusta Bīlenšteina raksts “*Die nationalen Getränke der alten Letten*” (publicēts krājumā “*Studien aus dem Gebiete der lettischen Arhäologie, Ethnographie und Mythologie*”, Rīga, 1896, 35.–61. lpp.). Latviskais tulkojums “Veco latviešu tautiskie dzērieni (alus, miestņš un bērzsula)” iespiests “Latviešu Avīzēs” 1900. gada 15.–19. numurā. Šis materiāls ar papildinājumiem un attēliem iekļauts vēlāk izdotajā Augusta Bīlenšteina kapitālajā darbā “Latviešu koka celtnes un koka rīki” (“*Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten*”, 1. daļa – Sanktpēterburga, 1907, 2. daļa – Petrograda, 1918). A. Bīlenšteina darbos pārsvarā aprakstīti autora novērojumi viņa dzīvesvietas apkārtnē – Zemgales rietumdaļā un Kurzemē. Tāpēc tiem piešķirama īpaša nozīme kurzemnieku alus darīšanas tradīciju atainojumā.

Līdz ar etnogrāfijas zinātnes attīstību Latvijā ziņas par alu Kurzemē vāktas Pieminekļu valdes un Vēstures muzeja etnogrāfiskajās ekspedīcijās: 1924. gadā Liepājas, 1929. gadā Kuldīgas, 1930. gadā Tukuma, 1931. gadā Talsu, 1942. gadā Liepājas un 1943. gadā Ventpils apriņķī. Lai gan ekspedīcijām nebija iepriekš izstrādātas darba programmas, savāktie materiāli ir samērā detalizēti un precīzi. Aprakstus papildina zīmējumi un fotogrāfijas. Tie kopumā sniedz pietiekami vispusīgu informāciju par alus brūvēšanas tradīcijām Kurzemē. Materiālu oriģināli glabājas Latvijas Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas arhīvā un negatīvu fondā.

Tā kā rakstā izmantoto avotu lielākā grupa ir etnogrāfiskie pieraksti, kas savākti 20. gs. sākumā, apskatā galvenais hronoloģiskais akcents likts uz 19.–20. gs. miju, kas atspoguļojas teicēju atmiņās. Apraksti rāda empīriskās kultūras pēdējo attīstības pakāpi: tāpat kā mājas ražojumu lielāko daļu, arī mājas dzērienus 20. gs. pakāpeniski izspieda industriālā produkcija. No attiecīgās laika robežas apskats retrospektīvi atvērīts tik tālu pagātnē, cik pieļāva apzinātie avoti.

Ievadot alus darīšanas apskatu, citējamas rindas no R. Lentilija sacerējuma “Kādas atmiņas par Kurzemi”, kurā lakoniski, bet precīzi atainota alus darīšanas norise Kurzemē pirms 300 gadiem: “..bagātākie zemnieki un citi vācieši brūvē alu (*cervisiam coquant*) no miežiem un apiņiem, veselīgu un garšas ziņā patīkamu. To viņi pagatavo apmēram šādi: lielas mucas dibenā liek miežu mīklu, to pietiekošā vairumā pārlejot ar ūdeni; vārīti apiņi peld sevišķā kurvī mucā; ciemata pagalmā (*in area villae*) ir bedre, kurā, kurinot uguni, sakarsē akmeņus; kvēlojošos akmeņus iemet mucā, tādējādi izvārot alu. No tā rodas veselīgs dzēriens, pie kam ar akmeņiem atņem alum kaitīgo skābumu.”¹¹

R. Lentilijs aprakstīto dzērienu apzīmē ar latīņu vārdu *cervisia*. J. Langija vārdnīcā ir latviešu vārds *allus* ar vairākiem papildu apzīmējumiem: *jauns allus*, *vec allus*, *skābs allus*.¹² Vārda *alus* sākotne nav skaidra. Pēc Konstantīna Karuļa domām, vārda pamatā ir ide. *alu ‘rūgts’. Radniecīgas senas formas ir izplatītas plašā Eiropas ziemeļu un austrumu daļā: lš. *alus* ‘t. p.’, pr. *alu* ‘medus dzēriens, miestņš’, kr. *ol* ‘apiņu dzēriens, alus, medus dzēriens’, angļu *ale* ‘alus’, skand. *öl*, somu *olut*, ig. *ölu*, līb. *vòl* ‘t. p.’¹³

Alus gatavošanas apzīmēšanai R. Lentilijs lieto vārdus *coquant*, *excocta* (‘vāra’, ‘izvārīts’). J. Langija vārdnīcā ir latviskā forma *allu darīt* un ģermānisms *brūvēt* (<vlv. *brūwen* ‘uzvārīt, vārīt’). Abi apzīmējumi atrodami Kurzemes etnogrāfiskajos materiālos, semantiski tie atbilst alus tehnoloģijas terminoloģijai citās Eiropas tautu valodās.¹⁴

Apskatā etnogrāfiskie dati grupēti atbilstoši alus gatavošanas procesa norisei: 1) alus darīšanai izmantotās izejvielas; 2) iesala gatavošana (graudu mērcēšana, diedzēšana, žāvēšana, sasmalcināšana); 3) misas pagatavošana (iesala iejaukšana un šķīdināšana, misas vārīšana, notecināšana); 4) misas ieraudzēšana un alus gatavināšana. Noslēgumā īsi raksturoti svētku galdā lietotie alus trauki, alus loma ieražās, kā arī dažādi alus darīšanas procesā un no alus gatavoti dzērieni.

ALUS DARĪŠANAI IZMANTOTĀS IZEJVIELAS

Kurzemē, tāpat kā visā Latvijā, alus darīts no miežiem. Kā zināms, mieži Eiropā ir senākā labība. Arī Latvijas teritorijā mieži audzēti jau 2. g.t. pr. Kr.¹⁵ Vēl 2. g.t. pēc Kr. sākumā mieži bija pārsvarā audzētā labība, un līdz pat jaunajiem laikiem tie nodrošināja augu uztura lielāko daļu. No miežu

1. att. Apiņi dārza malā. Talsu apr. Upesgrīvas pag. Uguņciems. 1931. g. (LVM neg. 25 357)

graudiem, tos sagrūžot vai samaļot, vārīts ikdienas pamatēdiens – putra un biezputra, cepta maize. Arī dzēriens svētkiem un ikdienai gatavots no miežu graudiem, tie bija īpaši piemēroti iesala iegūšanai. Miežu alus dominē visos Kurzemes senākos avotos. Ir tikai atsevišķas norādes par alus darīšanu no rudziem, auzām un griķiem.¹⁶ Alus saistību ar miežiem tautas priekšstatos spilgti apliecina Kurzēmē pierakstītās tautasdziesmas un ticējumi. Minami daži piemēri: “Kas dzer alu, tam aug mieži / Pār visām atmatām; / Kas nedzēra, tam neauga / Ne labāi tīrumāi” (LTdz 16 599). “Sējot miežus, miežu sēklas jāaplaista ar alu, lai aug kupli” (Ltt 20 550). Arī etnogrāfiskos aprakstos ar retiem izņēmumiem ir runa par miežu alu. Laikā, kuru atspoguļo etnogrāfiskās atmiņas, miežu nozīme uzturā bija jau mazinājusies. Tas, ka mieži bija galvenā izejviela alum, bija viens no būtiskākajiem apstākļiem, kāpēc miežu audzēšana joprojām saglabājās ievērojamos apjomos. Mieži bija galvenā alum izmantotā labība visā Eiropas alus areālā. Tikai Austrumeiropas tautas – krievi un austrumsomi – alu brūvēja arī no rudziem. Cita labība – kvieši, auzas – alum izmantota vēl retāk un parasti kopā ar miežiem.¹⁷

R. Lentilija kurzemnieku alus brūvēšanas aprakstā kā otra galvenā alus gatavošanas izejviela nosaukti apiņi. Kā rāda arī citi avoti, pievienojot apiņus, centās panākt labu alus garšu, smaržu, stiprumu un izturību. J. Langijs pie vārda *apping*s sniedz paskaidrojumu: *stipri apiņi, tiem appiņiem ne gir Trähda* (vācu valodā: “ir veci, pārstāvējušies, bez spēka. *Trähda* ir apiņu smarža, spēks un garša”).¹⁸ Paskaidrojumi rāda, cik liela nozīme alus kvalitātes nodrošināšanā piešķirta apiņiem.

Apiņi Latvijā bija samērā izplatīts savvaļas augs. To nosaukums baltu valodās ir atvasināts no verba *vīt*, un vārda sākotnējā nozīme tātad ir ‘tas, kas

apvijas’.¹⁹ Par apiņu izmantošanu alus darīšanā jau 2. g.t. sākumā liecina Kurzemes zemnieku apiņu nodevas: 1341. gada Kuldīgas komturijas inventāra sarakstā starp zemnieku parādiem atzīmētas 14 šifmārciņas apiņu.²⁰ Kurzemes zemnieku 14. gs. tiesībās minēta apiņu vākšana mežā. Jau izsenis apiņi audzēti arī pie mājām.²¹ To augšanas sekmēšanai ievērotie maģiska rakstura ticējumi liek domāt, ka apiņu dārzi jau viduslaikos bija samērā parasta parādība. Tā apiņus dēstīja tikai jaunā mēnesī (Ltt 846, Blīdiene), dēstot nostājās ziemeļu pusē un mietu sprauda uz dienvidiem (Ltt 848, Cirsti), Zaļās ceturtdienas rītā priekš saules nesa uz apiņu dārzu mēslus (Ltt 33 708, Puze), apiņu maikstes veda Pelnu dienā – “tad apiņiem nepiemetas nekāda liga” (Ltt 23 033, Stende), ticēja apiņu īpašai saistībai ar dabas spēkiem: “Ja vasaru daudz rūc stiprs pērkons, tad aug labi apiņi” (Ltt 860, Nīca). Par apiņu sevišķu vērtēšanu 18.–19. gs. liecina tas, ka darbus apiņu dārzā aprakstīja arī lielākā daļa Kurzemes tā laika saimnieciska rakstura sacerējumu autoru.²²

Par apiņu audzēšanu pie mājām un apiņu stādījumu kopšanu 19.–20. gs. mijā detalizēti apraksti ir Kurzemes etnogrāfiskajā materiālā (sk.: LVM 2981, 61, Lībagi; 2981, 171, Upesgrīva; 3089, 206, Snēpele; u.c.) (1. att.). To apskats būtu patstāvīga pētījuma tēma. Šeit aprobežosimies ar Pampāļos pierakstītām atmiņām par savākto apiņu uzglabāšanu alus brūvēšanas reizēm: “Rudenī novāktos apiņu ķekarus izžāvēja un salika māla podos, cieti nosedza un pēc maizes izcepšanas iešāva krāsnī, kur tos izkaltēja pavisam sausus, lai vēlāk nepel. Ja bija labi apiņi un kārtīgi izkaltēti, attaisot vāku, sitās tāda smarža degunā, ka bija jāatkrīt augšpēdus. Izžāvētos apiņus atdzēsēja un cieti iepakoja koka traukā, pārklāja ar papīru un noslodzīja. Trauku glabāja klētī un, kad brūvēja alu, paņēma, cik bija apiņu vajadzīgs”

(LVM 3089, 227). Par apiņu vākšanu un glabāšanu koka traukā zem sloga rakstīja arī 18.–19. gs. autori.²³

Apiņi kopš viduslaikiem bija galvenā un gandrīz vienīgā alus garšas piedeva visās Eiropas zemēs. To noteica savvaļas apiņu plašā izplatība Eiropas un Āzijas mērenajā joslā. Jau sen sākās apiņu kultivēšana: Francijā un Dienvidvācijā apiņu dārzi pie klosteriem bija kopš 7. gadsimta. Sākumā apiņus audzēja kā ārstniecības augu. Plašāku lietojumu apiņi ieguva tad, kad tika atklāta to noderība alus brūvēšanā. Ziņas par apiņu pievienošanu alum Viduseiropā ir kopš 12. gs., Skandināvijā – 13. gs.,²⁴ Baltijā, kā jau minēts, kopš 14. gadsimta. Pastāv viedoklis, ka Ziemeļvācijas alus bija iecienīts un kļuva par Hanzas savienības nozīmīgu eksporta preci tāpēc, ka Vācijā agrāk un lielākā mērā tā brūvēšanai izmantoja apiņus. Tas savukārt varēja sekmēt apiņu pievienošanu alum arī Hanzas ietekmes reģionā, tai skaitā Skandināvijā un Baltijā.²⁵

Citām alus piedevām Latvijā nav bijusi vērā ņemama loma. Kurzemes avotos par tām ir tikai atsevišķas norādes. Lielāka nozīme bija kadiķa ogām un zariem, tos lika klāt alus brūvēšanā izmantotajam ūdenim, lai uzlabotu alus garšu un padarītu to izturīgāku: “Garšas dēļ ūdenī dažreiz mērcē arī kadiķa zarus ar ogām, kamēr ūdens sāk vārīties” (LVM 2981, 129, Cēre). Ar kadiķu novārījumu mēdza arī mazgāt alus traukus. Kadiķis bija parastākā garšas piedeva un dezinfekcijas līdzeklis visā tā izplatības areālā. Attiecīgi tas viscaur izmantots arī alus darīšanai.²⁶ Samērā izplatīta alus garšas piedeva vēl bija vaivariņi, tos lika alum klāt, lai tas būtu stiprs un rūgts (LVM 2932, 341, Zebrene). Vaivariņus – *vāveres* min arī J. Langijs, paskaidrojot: “Tā daži liek alū, lai reibtu.”²⁷ Vaivariņi alus darīšanā lietoti arī Igaunijā, Somijā, Skandināvijā, Vācijā u.c., taču, tāpat kā Latvijā, retāk nekā apiņi.²⁸ Vērā ņemama ir vācu uzturpētnieka Gintera Vīgelmaņa doma, ka kadiķa ogas, vaivariņus un tāpat ozola mizas Eiropas tautas izmantoja kā alus garšas piedevu pirms apiņu ieviešanas, pēc tam tie zaudēja nozīmi alus brūvēšanā.²⁹ Latvijas avotos kā alus piedeva minēti vēl *purva zilgalviši* (brunella vulgaris) un *sīkainīši*, *sīkas* (partulaka).³⁰ “Mājas Vēstneša” 1875. gada 44. numurā rakstā “Alus samaitāšana” uzskaitīti arī citi augi, ar kuriem centās padarīt alu stiprāku: magoņu galviņas, driģenes, vērmeles, tabaka. Tomēr Kurzemes alum šīs piedevas nebija raksturīgas, un etnogrāfiskos avotos tās parasti nopeltas. Tā, piemēram, tabakas pievienošana alum Upesgrīvā: “.. tabaku neliek klāt, jo tad alus ir slikts, maitā nervus un smadzenes, mēs tādu negribam” (LVM 298, 166).

IESALA GATAVOŠANA

Alus darīšana prasīja samērā ilgu laiku – divas un pat trīs nedēļas. Vajadzēja aprēķināt tā, lai uz gaidāmajiem svētkiem alus būtu labi norūdzis. Vispirms gatavoja iesalu. Miežu graudi tika mērcēti, diedzēti, kaltēti un samalti. Graudu ciete pārvērtās par iesala cukuru, kas alus darīšanas tālākā gaitā

nodrošināja rūgšanu. Pēc K. Karuja domām, vārds *iesals* atvasināts no izzuduša verba *salt ‘kļūt saldām’.³¹ Iesala apzīmējumi semantiski līdzīgi skaidroti arī kaimiņtautu valodās: sk. slāvu *conod*, vācu *Malz*, somu *mallas*, *imelät* u.c.³²

Kurzemē latvisko vārdu *iesals* un savienojumu *iesalu darīt* pirmais fiksējis J. Langijs,³³ bet iesala gatavošana apliecināta jau krietni agrāk – 14. gs. Kuldīgas komturijas dokumentā.

Zemnieki iesalu gatavoja galvenokārt rudenī un ziemā, kad bija brīvs laiks un tika kurināta rija. Turklāt rudenī iesala pārpalikumiem bija noiets pilsētās, jo līdz ar vēsāka laika iestāšanos sākās galvenā darba sezona alus brūžos.³⁴ Tikai tad, ja saimniecībā iesala krājumi bija apsīkuši, to gatavoja arī citā gadalaikā noteiktai alus brūvēšanas reizei.

Nepieciešamo iesala miltu daudzumu noteica pēc pieredzes. Ja gribēja stiprāku alu, vajadzēja vairāk iesala. Vidēji alu ieguva divtik daudz, cik tam bija ņemts iesals: “No viena pūra (50 kg) iznāca 100 l alus” (LVM 2352, 92, Dundaga) vai “No viena pūra iesala iznāk divas 35 stopu mucīņas dižalus (pirmais alus pie pildīšanas mucīnās) un viena mucīņa tapiņu alus jeb mazalus (beidzamais alus pie pildīšanas)” (LVM 2981, 166, Upesgrīva). Ja bija gaidāmi lielāki godi, piemēram, kāzas, iesalu alum sagatavoja prāvā daudzumā – vairākus pūrus.

Iesala gatavošana sākās ar miežu graudu mērcēšanu. Vienkāršākais mērcēšanas paņēmieni bija, ieliekot graudu maisu upē, dīķī vai kādā lielākā baļļā (LVM 2932, 341, Zebrene; 261, Milzkalne; 2981, 61, Lībagi). Pēc A. Hupela, vēl 18. gs. beigās Baltijā iesala graudu mērcēšana, iegremdējot maisu dabiskā ūdenstilpē, bijis parastākais paņēmieni.³⁵ Kurzemes etnogrāfiskos materiālos tomēr pārsvarā aprakstīta iesala graudu mērcēšana, tos ieberot traukā: “Labus miežus ņem, ieliek baļļā, tāda baļļa jau bija priekš alus brūvēšanas, t.s. atsaldnam baļļa, apmēram 80 cm augsta; aukstu ūdeni virsū, skursteņnamā novietota. Dienu un nakti mirkst, nez vai nebija kāda nozīme, tādas krelles metās ūdenim pa virsu, kad gatavs. Nu laiž ūdeni zemē, un stāv veselu dienu tai baļļā: lai viņa ieknīdē un sasilst, tad liek istabā uz grīdas, pie krāsns vairāk” (LVM 2347, 251, Dundaga). Pārsvarā iesala graudus mērcēja alus brūvējamā kublā, kuram dibenā bija caurums šķidruma nolaišanai. To aizspieda ar garu tapu vai slotas kātu. Tapas gals bija notīts ar salmiem – nolaižot mērcēšanas beigās ūdeni, salmi aizturēja graudus (LVM 2981, 197, Ārlava; 3183, Kalēti). Mērcēšana turpinājās 1–2 dienas.

Izmērcētos graudus notecināja. Maisā mērcētos nolika ar visu maisu uz kokiem, lai liekais ūdens notecētu. Pēc tam graudus 3–4 dienas diedzēja – *audzēja*. Diedzēšana notika piemērotā temperatūrā, ziemā – istabā, vasarā – rijā vai klētī. Par labāku diedzēšanai uzskatīja klona grīdu, jo tā ilgāk turējās mitra, kas sekmēja graudu dīgšanu. Pirms graudu izbēršanas tīri izslaucītu grīdu nedaudz samitrināja vai arī noklāja ar kāpostu lapām (LVM 3089, 591, Brocēni). Retāk diedzēšanai izmantota liela vienkoka

sile vai abra (LVM 29 811, 197, Ārlava). Jaunākas izcelsmes bija īpašas iesala diedzējamās dēļu kastes (LVM 2981, 166, Upesgrīva).

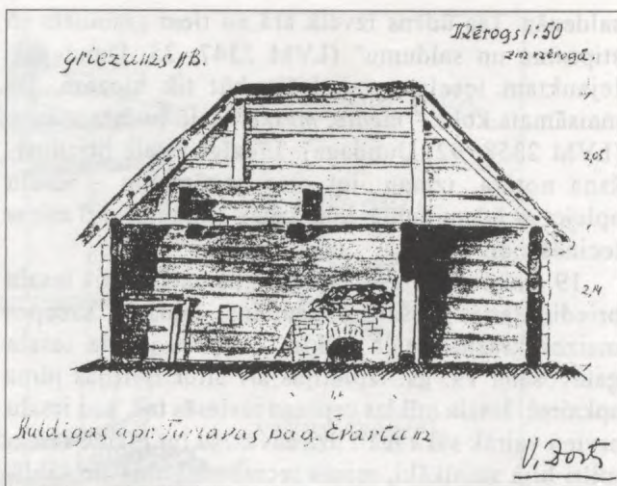
Graudus diedzēja lēni – tos vispirms sabēra kaudzē, bet, kad tie sāka silt, izklāja pēdu plānā kārtā. Diedzēšanas laikā graudus apklāja ar kādu segu, maisu, arī zaļām egļu skujām, kas ļāva labāk saglabāt mitrumu. Graudus periodiski vēl viegli apslacināja ar ūdeni un vairākas reizes dienā pārjauca, lai tie nepelētu, nekarstu un nesaaugtu gabalā. Uzskatīja, ka graudi ir pietiekami diedzēti, kad jau “sprāgst pušu”, tiem parādījušies asni un saknītes – “trīs kājas”, un tāpēc graudi “sāk ķerties ķekaros” (LVM 2981, 61, Lībagi). “Tas norāda, ka graudiem cauri izdzen saldumu” (LVM 2352, 12, Dundaga). Attiecīgi izdiedzētos graudus sauca par *iesalu* (LVM 2932, 40, Zemīte).

Sekoja iesala kaltēšana. Sens kaltēšanas paņēmieni bija, ieberot graudus krāsni. Tas izmantots vēl 19. gs. beigās tad, ja iesalu gatavoja nelielā daudzumā: “Izkurina krāsni, ieber iesalu un to pa reizei ar krāsns krukli izrušina. Visu uz reizi jau nevarēja izžāvēt, tāpēc iesalu apmainīja, t.i., pažuvošo izņēma un ielaida nežuvošo pēc tam” (LVM 3089, 591, Brocēni; arī 158, Kabile; 206, Snēpele; 3183, Kalēti; u.c.). Kaltēja, kamēr graudi kļuva cieti un, sakožot zobos, “krakšķēja”. No krāsns izņemto iesalu vējā izvētīja tīru no pelniem, asniem un saknītēm (LVM 2981, 129, Cēre).

19. gs. visbiežāk iesalu kaltēja izkurinātā rijā uz ārdiem, kas bija noklāti ar nātnām segām. Tā kaltēja lielāku daudzumu iesala: “Rudeņos, kad rija kulta, toreiz sataisīja iesalu priekš visa gada. Ar rijām dzīvoja, tad nevajadzēja tādas žāvētavas uz pirtsaugšām” (LVM 2347, 25, Dundaga).

Iesala žāvētava jeb kalte uz pirtsaugšas Kurzemes zemnieku saimniecībās izplatījās 19. gs. beigās. Nosaukumi *dāra, dāre, dārnis* ir aizgūvums no vlv. *dāre, dārne* ‘kalte’, kas norāda, ka šādas kaltes ieviesušās muižas brūžu iespaidā. Lībagos iesala dāre aprakstīta šādi: “Katrā pirtī uz griestiem ierīkota iesala žāvēšana. Griestos ir caurums, pa kuru ieplūst siltums. Uz griestiem kaste, kurā gar malām piesisti kociņi. Uz tiem saliek vai nu apaļus kociņus cieši kopā, vai lubas un uzber iesalu. Visu apsedz. [...] Kastei vidū izžāģēta lūka, pa kuru nāk siltums no pirts” (LVM 2957, 123; sk. arī 2981, 166, Upesgrīva; 3069, 22, Renda; 96, Kurmāle; 403, Kursīši; u.c.) (2. att.). Iesalu kaltējot, pirti kurināja ar sausu bērza vai alkšņa malku, kas deva lielāku siltumu un mazāk dūmu (LVM 3069, 101, Snēpele). Lai alum vēlāk nebūtu dūmu garšas, siltuma lūku nevēra vaļā, kamēr dūmi no pirts nebija izgājuši.

Pēdējais iesala gatavošanas darbs bija malšana. Iesala malumam vajadzēja būt rupjam – *pusgraužu* (Cēre). J. Langija vārdnīcā par to lasāms: “Tad iesals labāk malts, kad tas puš-pušam ir, ne smalke (smalce) malts.”³⁶ Ja iesala milti bija smalki, tie sablīvējās un misa slikti tecēja (LVM 2981, 166, Upesgrīva; 3089, 206, Snēpele). Tāpēc – “Tēvs pats maļ, tos jāmak malt – rupjš” (LVM 2347, 25, Dundaga). Šī

2. att. Iesala žāvējamā kaste uz 1830. g. celtās pirts augšas. Kuldīgas apr. Turlavas pag. Ēvarti. 1929. g. (LVM 3069, 330)

iemesla dēļ iesalu pat 20. gs. sākumā pārsvarā mala rokas dzirnavās, piemērojot rupjam malumam akmeņu atstarpī. Iesala malšanai rokas dzirnavas izmantotas visilgāk (LVM 1999, 152, Dundaga; 2959, 123, Strazde; 192, Ārlava; u.c.). Pēc A. Bīlenšteina ziņām, Jaunpilī vēl 19. gs. beigās iesalu grūda arī piestā, jo uzskatīja, ka no grūsta – sevišķi rupja iesala alus iznāk garšīgāks.³⁷ Sudmalās malts tikai lielāks iesala daudzums, rūpīgi sekojot malumam.

MISAS GATAVOŠANA

Alus darīšana īsti sākās ar misas iegūšanu: iesalu iejauca ūdenī, kur tas sabrieda un izšķīda, tad to atšķaidīja, uzkaršēja un notecināja. Iegūtā iesala novilkuma nosaukums *misa* Kurzemē pierakstīts 17. gs. J. Langija vārdnīcā ar paskaidrojumiem: *missa gan skaidra, missa tumja* (: *dumja*) (duļķaina).³⁸ Vārds ir aizgūvums no vlv. *měsch*. Tas viduslaikos ienāca arī citu Baltijas jūras piekrastes tautu valodās: ig. *meski*, *miss*, som. *mäski*, zv. *mäsk*, norv. *mask*.³⁹

Aprakstīti trīs iesala izšķīdināšanas paņēmieni: 1) iesalu aplēja ar ūdeni šim nolūkam paredzētā traukā, turpat sabriedināja, tad pārlika misas tecināmā kublā un atšķaidīja; 2) iesalu iejauca tieši misas tecināmā kublā un turpat vēlāk atšķaidīja; 3) iesalu iejauca mīklā, sacēpa un tad aplēja ar ūdeni misas tecināmā kublā.

Tiekot izmantotam pirmajam paņēmienam, iesala mērcējamais trauks aprakstos nosaukts *atšķaidam kubls* (Lībagi), *iesala baļļa* (Dundaga), *saldnam toveris* (Dundaga). Ar vārdiem *kubls* (ide.), *baļļa* (< vlv. *balge*) un *toveris* (< vlv. *tover*) apzīmēti dažādām saimniecībās vajadzībām lietotie palielie koka trauki. Tie izmantoti arī alus darīšanai. Snēpelē iesala briedināšana aprakstīta šādi: “Iesala miltus saliek iesala baļļā un uzlej vārošu ūdeni virsū tā, lai tos apsedz, tad baļļu apsedz ar kādu drēbi, lai iesals sabriestu, to pa reizei sajauc ar menti” (LVM 3089, 206). Iesala ievilksnās ilga vairākas stundas: “Sešas stundas

saldenās. Tas ūdens izvelk ārā no tiem graudiem to stiprumu un saldumu” (LVM 2347, 25, Dundaga). Iejauktam iesalam vajadzēja būt tik biežam, lai maisāmais koks – *mente, meške*⁴⁰ tajā turētos stāvus (LVM 2358, 92, Dundaga). Līdzīgi iesala briedināšana notika, izmantojot otro paņēmienu – iesalu aplejot ar ūdeni kublā, kurš vēlāk izmantots arī misas tecināšanai.

19. gs. otrajā pusē Kurzemē parastāks bija iesala briedināšanas trešais paņēmiens, iepriekš sacepot maizes krāsnī iesala mīklu – *iedaru*. Tāda iesala gatavošana 19. gs. izplatījās arī citur Baltijas jūras apkaimē. Iesala mīklas cepšana ieviesās tad, kad iesalu arvien vairāk sāka malt dzirnavās, jo tur maltie iesala milti bija smalkāki, misas tecināmā kublā tie sablīvējās, tāpēc bija parocīgāk tos iepriekš sacept.⁴¹ Zemītē iesala sacepšana aprakstīta šādi: “No iesala miltiem cepa maizi. Miltus iejauca karstā ūdenī. Lai alus būtu spēcīgs, tad mēdza arī pielikt rudzu miltus. Ja klaipus stiprāki sacep, tad alus pēc krāsas ir tumšāks” (LVM 2932, 40). Tādā pašā nolūkā iesala miltiem bēra klāt rudzu sēnalas vai pat sakapātus rudzu salmus, jo tie cepoties piedega (LVM 2352, 970, Kalēti; 2932, 261, Milzkalne). Tāpēc kukuļus lika krāsnī arī uz rudzu salmiem vai miežu sēnalām (LVM 3183, Kalēti; 3089, 591, Brocēni). 20. gs. iesala mīklu bieži vien cepa uz pannām (LVM 3089, 158, Kabile). A. Bīlenšteins iesala mīklas cepšanu Dobeles apkārtnē 19. gs. beigās apraksta sevišķi detalizēti: “Te iesalu necep ar karsti nodedzinātiem akmeņiem, bet sagatavoto iesala mīklu šauj maizes krāsnī ar lizi un tur to cep. Cepšanas laiks apmēram trīs stundas. Ārā velkot, izcepušos iesala mīklu ber vannā, kura krāsns priekšā uz izklāta maisa nolikta; maiss tamdēļ klāts apakš vannas, lai neviens gabaliņš no saceptās kamaras neietu pazušanā. Iesala mīkla, salda būdama, pielīp pie krāsns klona. Piecepušo kamaru rūpīgi no klona nokasa dažū reiz pat bērni, kurus vēl labi siltā krāsnī bāž iekšā. Visu izcepto iesala mīklu ber zeijā, tad lej virsū karstu ūdeni.”⁴²

Misas iegūšanai no iesala bija īpašs, šim nolūkam piemērots trauks. Pārsvārā uz to attiecināti nosaukumi, ar kuriem apzīmēti arī citām saimniecības vajadzībām izmantotie lielu izmēru galdiņu trauki, – *alus kubls, kubuls* (Brocēni), *tecināmā baļļa* (Snēpele, Zentene). Speciāli nosaukumi bija *zeija* (Milzkalne), *žeiris, žeirs* (Lībagi). Tie bija pārņemti no muižu brūžu leksikas (< v. *Seiher, Seihbalje, Seihe* ‘kāstuve’) un ir jau J. Langija vārdnīcā, kur atzīmēts – “ar karsta ūdeni zeija jāizmazgā”.⁴³

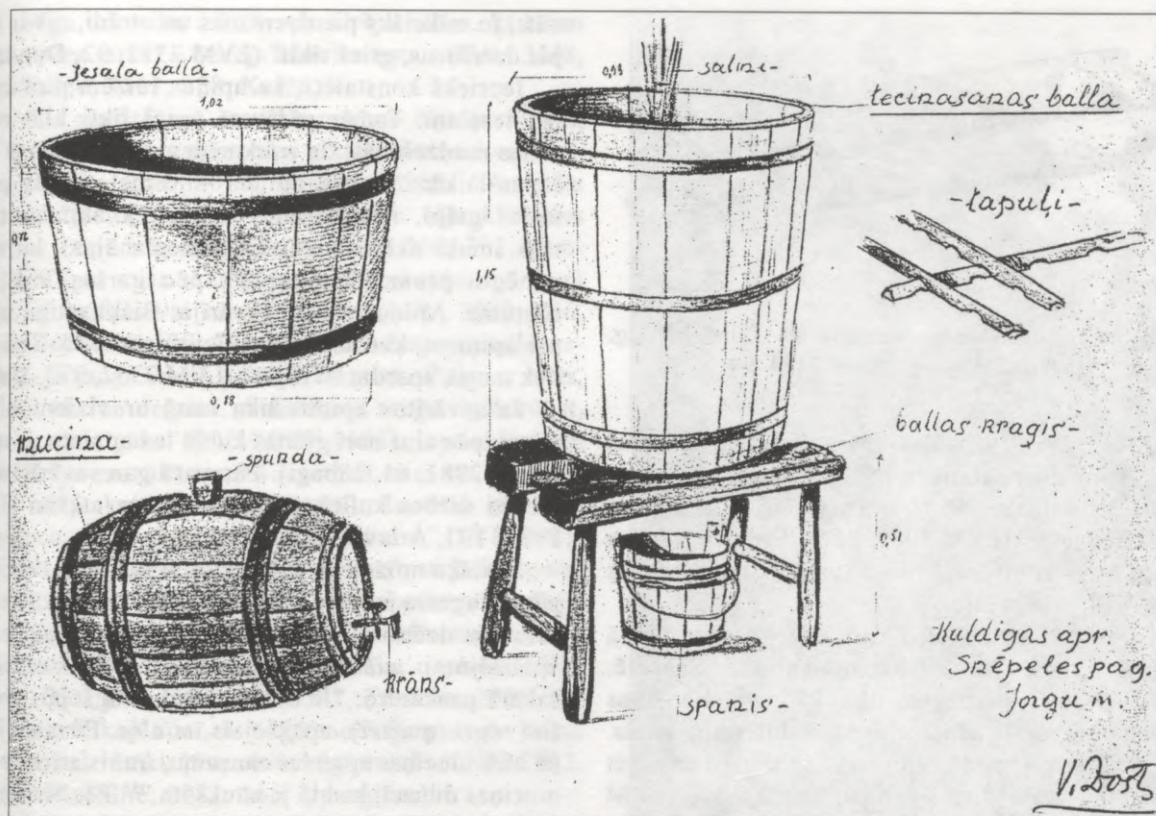
Kurzemē 19.–20. gs. mijā lietotais alus kubuls bija apaļš, uz augšu nedaudz paplatināts galdiņu trauks, apmēram 1 m augsts, nedaudz mazāks diametrā (3. att.). No citiem līdzīgiem saimniecības traukiem kubuls atšķīrās ar caurumu dibena vidū vai malā, pa kuru iztecināja gatavo misu. Caurumu aizspundēja ar *milnu* (arī *valpsti* – Milzkalne) vai slotas kātu. Ap milnas galu virs cauruma gredzenveidīgi aptina rudzu salmus, lai iesals nesagultos kubla atvērumā un nekavētu misas tecēšanu.

Galdiņu misas kubls, kāds 19. gs. bija parasts Kurzemē, lietots visās Baltijas jūras apkaimēs zemēs. Pēc pētnieku atzinuma, tas varētu būt izplatījies viduslaikos ar vācu kokamatniecības un muižas brūžu starpniecību.⁴⁴ Šajā sakarā būtu īpaši jāņem vērā atsevišķas Kurzemē ievāktas ziņas par misas gatavošanu lielā vienkoka silē ar tapas caurumu galā (LVM 2334, 97, Dundaga; 2981, 363, Zentene). Sile 19. gs. bija parastais misas gatavošanai lietotais trauks Latgalē, kā arī teritorijā tālāk uz austrumiem – Krievijā un Karēlijā. Tā tiek uzskatīta par Austrumeiropas senākā tipa alus trauku. Ar muižu brūžu starpniecību izplatoties Viduseiropas galdiņu inventāram, siles alus darīšanā ilgāk saglabājās tikai Eiropas tālākajā austrumu perifērijā.⁴⁵ Kurzemē aprakstītās alus brūvējamās siles līdz ar to var pieskaitīt pie senākā alus inventāra Baltijā.

Liela nozīme labas – tīras misas iegūšanā bija filtrēšanas *klāstam* (Dundaga) trauka dibenā. Vispirms traukā ielika nelielus akmeņus, uz tiem divās rindās krusteniski novietoja 4–8 kokus – *tapuļus* (Snēpele). Tie bija no svaiga un nemizota bērza vai alkšņa. Dažkārt klāstu veidoja bez akmeņu kārtas – tad klāsta kokiem apakšpusē bija robi. Abos gadījumos misa varēja brīvi tecēt pa trauka dibenu uz atvērumu tajā. 20. gs. sākumā ieviesās parocīgāk lietojams *alus dibens* – trauka dibena izmēram piemērots apaļš, caurumots dēlis ar apmēram 5 cm augstām kājiņām. Virs klāsta kokiem vai alus dibena noklāja rudzu salmus, sausus bērza zarus vai arī zaļus kadiķu zarus. Pie tapas caurumā iespraustās milnas piesēja garus rudzu salmus, izklājot to galus pāri klāstam. Virsū uzlika vēl kādu akmeni, kas saturēja krāvu kopā. Klāsta nozīmi J. Langijs raksturojis šādi – “salm kūvenī (kublā) pareizi jāliek, ka missa labi caur tek”.⁴⁶

Tā kā misu tecināja pa caurumu trauka dibenā, kublu novietoja tā, lai zem tā būtu vieta misas traukam, – uz 40–50 cm augsta bluķa krusta vai trīskājaina *kraģa*, kas bija taisīts no žuburaina ozola stumbra.

Dažkārt jau šajā alus darīšanas posmā – gatavojot misu – kublā iebēra izmērcētus vai novārtus apiņus: “Apiņus liek žeirā virs salmiem, tad virs tiem liek iesalu” (LVM 2981, 363, Zentene; arī 129, Cēre; 3089, 591, Brocēni). R. Lentilijs rakstīja, ka novārtie apiņi groziņā peldējuši misas traukā.⁴⁷ Mērcējot vai vārot apiņos mazinājās rūgtā garša. Vārīja 2–3 stundas, “kamēr tas nejauks rūgtums jau zūd un gārds jaunais rūgtums ronās”.⁴⁸ Apiņu daudzums bija atkarīgs no alus darītāja garšas; parasti uz 1 pūru iesala ņēma apmēram 1 mārciņu apiņu (LVM 2352, 92, Dundaga). Rēķinot pēc ieraduma ar saujām – “.. ja bija pūrs iesala, piebēra trīs saujas, cik var grābt, apiņu” (LVM 3089, 227, Pampāļi). Saimniecības padomos uzsverts, ka, lai alus nepaliktu skābs, apiņi nav jātaupa.⁴⁹ Tomēr pārsvārā misa gatavota bez apiņiem: misas biežumi – *drabiņas* (< vlv. *drabbe*) vēlāk izbaroti lopiem, bet *drabiņas* ar apiņiem lopi nav ēduši (LVM 2932, 261, Milzkalne).

3. att. Alus trauki. Kuldīgas apr. Snēpeles pag. Jorģi. 1929. g. (LVM 3089, 205)

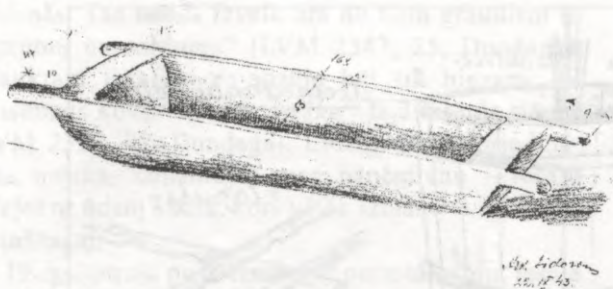
Sabriedinātam iesalam lēja klāt karstu ūdeni tādā daudzumā, cik gribēja notecināt misu: “.. mūžīgi tā tik ņem: 80 stopus no viena pūra, tas bija tas pirmais als. Nu viņam jāstāv atkal kādas trīs stundas” (LVM 2347, 251, Dundaga; arī 100 l uz 1 pūru – LVM 1358, 92, Dundaga). Ūdeni sakarsēja lielā vārāmā katlā.

Īpašu ievērību pelnījuši Kurzemē saglabājušies apraksti, kuri ataino senāku alus vārīšanas paņēmieni, metot misas kublā sakarsētus akmeņus. Iepriekš jau citēts R. Lentilija šajā sakarā rakstūtais. 17. gs. pirmajā pusē par to rakstīja arī P. Einhorn: “.. tā kā viņiem nav bijis ne katlu, ne pannu, tad, alu darot, viņi vēl tagad ber iesala miltus kublos, pārlej ar ūdeni, met iekšā nodedzinātus akmeņus un vāra alu.”⁵⁰ Alus darīšanai bija nepieciešams prāvs ūdens daudzums. Kamēr nebija lielu metāla vārāmo trauku, kurus varētu likt uz uguns, alus gatavošanā gadsimtiem ilgi tika izmantots arhaisks šķidrums sildīšanas paņemiens – koka traukā metot sakarsētus akmeņus. Šāds karšēšanas veids līdz pat 19. gs., kad lielie katli Kurzemes laukos kļuva parasti, saglabājās arī pirtīs, kur tāpat sildāmā ūdens daudzums bija krietni liels. Alus darīšanā svarīga nozīme bija arī tam, ka pie sakarsētiem akmeņiem iesals piecepās, piešķirot alum krāsu un garšu. To vēl pastiprināja, berot uz sakarsētiem akmeņiem sausus iesala vai rudzu miltus. Attiecīgie norādījumi vairākkārt ir sastopami pat vēl 19. gs. beigās atmiņās, piemēram, Cērē: “Kamēr iesals vēl biezs, met klāt sarkani nokarsētus akmeņus, lai alus būtu brūnāks un lai labāk izplūk. Arī sausu iesalu

ber uz karstiem akmeņiem, lai sagruzd, ja grib, lai miestīnam ir tumšāka krāsa” (LVM 2981, 129; sk. arī 2347, 25, Dundaga; 2981, 166, Upesgrīva; 61, Lībagi; 3251, 964, Kalēti; u.c.). Akmeņiem piecepušos miltu kārtiņu vēlāk nokasīja un iebēra misā, lai tā būtu vēl brūnāka.⁵¹ Akmeņus karsēja pavardā vai šim nolūkam sakurinātā sārtā. No uguns tos izcēla ar dakšām. Jaunākos laikos tādā pašā nolūkā misas kublā iegremdēja sakarsētus dzelžus – stieņus, vecus lemešus u.c. (LVM 3089, 227, Pampāji). Tie bija izturīgāki nekā akmeņi, kas karsējot bieži vien plaisāja. Ņemams vērā, ka alus misas sildīšanu koka traukos ar akmeņiem uzskata par senu paņēmieni plašā Ziemeļaustrumeiropas teritorijā un viscaur skaidro ar tiem pašiem apstākļiem.⁵²

19.–20. gs. mijā Kurzemē misu parasti ietecināja zem kubla noliktajā koka spainī vai ķipī un pēc tam salēja raudzējamā traukā. Bet saglabājušās norādes, ka vēl 19. gs. misa tecināta arī vienkoka silē – *alus abrā* (Matkule), *tecinām abrā* (Dundaga), *alus silē* (Zentene). Tā bija līdzīga maizes abrai, bet garāka un dziļāka, ērti noliekama zem kubla (4. att.). Lībagos šajā sakarā norādīts: “Agrāk tecināts silēs, tagad spaiņos, jo agrāk tecināmais caurums bija žeirim dibenā, tagad – malā” (LVM 2981, 61; sk. arī 2933, 105, Matkule; 2984, 24, Pastende).

Tecināja, viegli paceļot tapas koku, lēni, pat vairākas stundas, lai misa būtu skaidra. Dundagā par to iegūtas šādas ziņas: “.. jātecina tik smalki, tā kā bullis miez, – tā tēvs teica, stiprāk nevar, koku (tapu) vidū cilvēks tura rokā un drusku paceļ, lai tā tecētu”

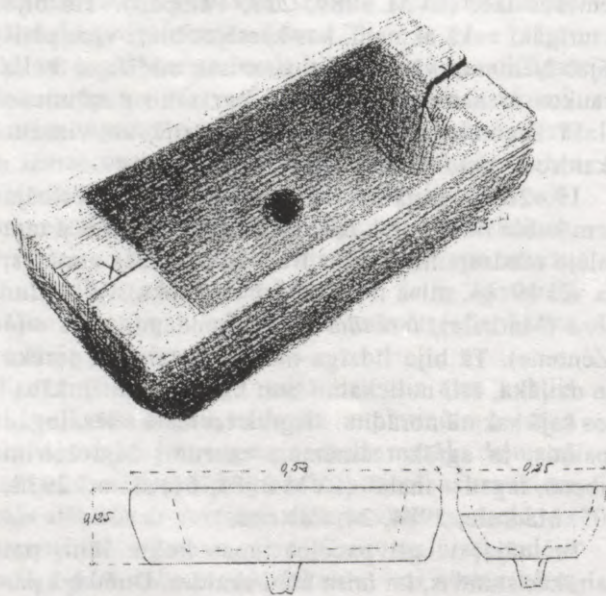
4. att. Abra alus tecināšanai. Ventspils apr. Dundagas pag. Dravnieki. 1943. g. (LVM 2334, 94)

(LVM 2347, 251). Pampāļos: “Missa iztecēja no baļļas tīra, jo, tekot caur salmiem, izkāsās. Misa bija bieza kā sīrups un salda, un katrs bija priecīgs, ja saimniece to deva nogaršot” (LVM 3089, 227). “Ar pirmo misas pilienu, žaira kublu vajā taisot, varējis dziedēt visas vainas” (Ltt 694, Plāņi).

Misu tecināja, lejoj ūdeni uz iesala atkārtoti. Pirmā misa bija koncentrēta – “labs, biezs alus”.⁵³ Snēpelē: “Pirmo – *lielo alu* notecina tikai kādus 3–4 spaiņus no viena pūra iesala, tāpēc alus iznāk briesmīgi stiprs. Pēc tam vēl uzlej baļļā ūdeni, laiž tam drušku pastāvēt un notecina vēl kādus 4 spaiņus *mazā alus*” (LVM 3089, 206). Notecināšanas reižu skaits bija atkarīgs no tā, cik stipru alu gribēja. Atkārtoti notecināto pietiekami stipro misu salēja kopā raudzējamā kublā.

ALUS RAUDZĒŠANA

Raudzēšanai Kurzemē tāpat izmantots piemērota tilpuma apaļš galdiņu trauks. Bieži vien ņēma kublu, kurā bija mērcēts iesals, to iepriekš labi izmazgājot. Vispirms misu vajadzēja labi atdzisināt, citādi alus varēja ātri saskābt. Ziemā misas kublu dažkārt pat ieraka sniegā. Turklāt uzskatīja: “Jo vairāk atdzisi-

5. att. Vienkoka alus trekteris. Darināts ap 1860. g. Talsu apr. Lībagu pag. Ķīļi. 1931. g. (LVM 2984, 58)

nāts, jo mīkstāks pie dzeršanas un otrādi, tas ir ciets pie dzeršanas, griež rīkli” (LVM 2352, 92, Dundaga).

Iepriekš konstatēts, ka apiņus reizēm pievienoja jau iesalam! Tomēr pārsvarā apiņi likti klāt misai pirms raudzēšanas; tie ietekmēja alus īpašības tā rūgšanas laikā: “Savāra apiņus – iesmeļ no tās pašas misas grāpī, ieber apiņus un uzliek akmeni (man tāds smuks akmens olas lielumā glabājas), lai apiņi nebēgtu prom. Apiņus liek pēc garšas, cik grib rūgtuma. Apiņus riktīgi savārtīja. Bišķi raugu pielej pie apiņiem, kad sācis rūgt, lej misā iekšā. Tad pieliek raugu, apsedz, lai rūgst” (LVM 2352, 970, Kalēti).

Ja savārtītos apiņus lika misā ar visiem biezu-
miem, pēc alus norūgšanas kublā tos ar sietu nosmēla (LVM 2981, 61, Lībagi). Pārsvarā gan savārtīti apiņi iebērti drēbes kultītē, tad nosmelšana atkrita (LVM 2981, 197, Ārlava).

Sevišķa nozīme brūvēšanā bija raugam – tieši tas pārvērtā misu par nedaudz alkohola un ogļskābo gāzi saturošu dzērienu – alu. J. Langija vārdnīcā ir divi apzīmējumi: *mieles* un *raugs*.⁵⁴ A. Bīlenšteins šajā sakarā paskaidro: “Ir divi tā veidi, augšējais, *raugs* (no *rūgt, raudzēt*), apakšējais, *mieles*. Pirmais iztek pa alus mucīņas spundes caurumu, otrais atrodas alus mucīņas dibenā, kad tā ir iztukšota.”⁵⁵ Pēc K. Karuļa, vārda *mieles* sākotnējā nozīme var būt ‘nogulsnes, dubļi’,⁵⁶ bet vārds *raugs* ir saistīts ar verbu *rūgt*, kura nozīme ir arī ‘pacelties uz augšu’.⁵⁷ Kurzemes etnogrāfiskajos aprakstos ar reti izņemumiem ir tikai vārds *raugs*, bet tas attiecināts pārsvarā uz mielēm, kas nostājās trauka dibenā: “Raugu no reizes uz reizi uzglabāja. To darīja tā. Izdzertas mucas dibenā palikušo raugu izlēja kādā traukā, paņēma pakulas un samērcēja tanī, samērcētas tās satina, sasēja un piesēja pie vērbaļķa istabā vai kambarī, lai žūst un stāv līdz nākamai reizei” (LVM 2932, 261, Mīlzkalne; sk. arī 3183, 732, Kalēti). Nedaudz citādi rīkojās Zentene: sietiņam pārlika skaliņus un uz tiem izklāja pakulu kārtiņu; raugu uzlēja uz pakulām un, kad liekais šķidrums bija notecējis, tās ēnā un vējā izžāvēja (LVM 2981, 364). Tādā veidā sagatavots raugs bijis lietojams pat gadu. Kad brūvēja alu, pakulas ar raugu iemērca siltā ūdenī, pielika nedaudz miltu un nolika siltumā. Jerūgušo raugu ielēja misā (LVM 2352, 970, Kalēti). No alus traukiem izskaloto raugu glabāja arī pudelēs, ielaižot avotā vai akā (LVM 2981, 334, Zentene).

19. gs. raugu bieži vien ņēma no muižas brūža, 20. gs. pirka veikalā. Mājas alus raugs tomēr uzskatīts par labāku, to glabāja un vajadzības gadījumā atnesa no kaimiņiem (LVM 2315, 964, Kalēti). Turklāt par labāku atzina to raugu, kas bija ņemts no raudzējamā trauka dibena tūlīt pēc alus noraudzēšanas; alus mucīņā stāvot, raugs reizēm ieskābis vai iepelējis (LVM 2981, 364, Zentene).

Alus raugu izmantoja arī miežu un kviešu maizes cepšanai. Turklāt to uzskatīja par ārstniecības līdzekli: “Noplukumiem liek virsū vecolaiku (alus) raugu” (LVM 3021, Nurmuiža); “kad ciets vēders, dzer alus raugu iekšā, lai parauj” (LVM 3135, 146, Zvārde).

Ar rauga un miltu mīklu apsmērēja bērnu, kad tam pirtī “pēra sarus” – ārstēja ādas izsitumus (LVM 3148, Milzkalne; 3163, 318, Kalēti).

Alus raudzēšanā sevišķa nozīme bija pieredzei, jo no rūgšanas gaitas bija atkarīga alus kvalitāte. Raugu lika klāt labi atdzisušai misai: “Ar roku paraudzīja to, ja roka cieta siltumu, lēja klāt alus raugu, uz pūra korteli rauga” (LVM 308, 227, Pampāli). Tāpat misa skaitījās pietiekami atdzisusi, ja tā bija kā istabas vai vasaras ūdens (LVM 3089, 206, Snēpele; 2981, 129, Cēre). Pēc novērojumiem Upesgrīvā, ja raugu ieliek pārāk siltā misā – “alus ir ciets, dzerot skrien degunā. Aukstā alū raugs ilgāk rūgst, alus ir garšīgāks” (LVM 2981, 166). Iepriekš raugu uzraudzēja mazākā traukā iesmeltā misā un tikai pēc tam ielēja kublā. Kublu “sasedz, lai stāv silts, no rūgšanas tam pašam rodas daudz siltuma” (LVM 2981, 61, Lībagi). Uzskatīja, ka alus uzrūgst 2–3 dienās, siltumā ātrāk, vēsā vietā – ilgāk. Rūgšanas gaitu vēroja pēc putām – tām vajadzēja būt baltām un biežām. Raudzēja tik ilgi, kamēr putas sāka noplakt (LVM 2347, 251, Dundaga; 2932, 341, Zebrene; 2981, 61, Lībagi). Rīkojās arī tā: ballā raudzēja pusi no laika, bet atlikušo laiku ļāva alum rūgt mucās (LVM 2932, 261, Milzkalne; 2981, 166, Upesgrīva).

Tā kā rūgšana bija ļoti atbildīgs alus darīšanas posms, saprotami daudzie līdzības maģijā dibinātie ticējumi, kuriem vajadzēja to sekmēt. Pēc rauga pie kaimiņiem gāja veicīgi (LVM 2981, 116, Zentene), “ja dod mieles nest, tad tūlīt jāpaskatās griestos un jāsteidzas ar tām uz māju, tad ātri rūgs” (Ltt 25 445, Asare), nesot raugu, nedrīkstēja skatīties atpakaļ (Ltt 662, Ventspils), raugu kublā liekot, kļiedza (Ltt 665, Nīca), rājās (LVM 2981, 361, Zentene), smējās (LVM 2981, 197, Ārlava), dziedāja (Ltt 663, Plāņi). Uz alus kubla uzlika cepuri – “tad alus būs tik stiprs kā vīra galva” (Ltt 679, Kazdanga). Alum rūgstot, nedrīkstēja neko slaucīt, “citādi, alu dzerot, izeelsies strīdus” (Ltt 669, Jaunauce), tāpat nedrīkstēja galvu sukāt un utis kaut – “tad kaujoties dzērēji” (Ltt 671, Snēpele; arī 672, Stende; 673, Sabile). Brocēnos pie raudzējamās ballas nelaida sievietes, jo “tad alus nerūgstot” (LVM 3089, 591).

Lai alus rūgtu vienmērīgi, to palaiķam apmaisīja ar kausu, žuburainu vītola *čāči* vai *dukuri* ar tapām.⁵⁸ Arī te ievērots ticējums: maisot nedrīkstēja piesist pie kubla malām, “citādi alus dzērēji plēsīsies” (Ltt 676, Jaunauce; arī 675, Snēpele).

Alus darīšana noslēdzās ar tā pildīšanu mucās. Pildīja caur nelielu atvērumu, lejoj *trekteri* jeb *tekteri* (< vlv. *trechter*).⁵⁹ Tas bija apaļš vai iegarens trauks ar tekni – *tūti* (Dundaga), kuru ielaida mucas caurumā. Kurzemē 19. gs. lietoti divējāda veida trekteri – vienkoka dobtie un galdiņu. Vecāks ir vienkoka apaļš trauks. Tā dibenā bija atstāts zars, kuru izmantoja teknei. Dundagā zīmēts dobts egles koka trekteris, kam bija vēl otrs zars – rokturis. Trekteri dobtī arī silītes formā (5. att.). Tām tāpat bija zara tekne un dažkārt galā izveidots rokturis (LVM 2984, 13, Mērsrags). Jaunāka tipa trekteris ir apaļš egles vai

6. att. Stīpots dēlišu alus trekteris un alus muca. Liepājas apr. Kalētu pag. 1942. g. (LVM neg. 45 074)

alkšņa koka galdiņu trauks ar tekni dibenā (LVM 2334, 55, Dundaga) (6. att.). Alu smēla un lēja ar galdiņu kausu, kam bija 70–80 cm garš kāts. Lietoja arī parasto ķipi vai slauceni.

Alus muca bija sava veida alus simbols. J. Langijs šajā sakarā atzīmējis: “Muca izdzāhrt, parasti saka latvieši.”⁶⁰ Mucās turpinājās alus rūgšana un bija spiediens. Tālab tās taisītas no izturīga koka. 19. gs. Kurzemē lietotas gandrīz tikai ozola galdiņu mucas. Ir saglabājušies arī atsevišķi vecāka tipa – vienkoka dobtu cilindrisku alus mucu apraksti (LVM 2981, 166, Upesgrīva). Te ņemams vērā K. Karuļa norādījums, ka vārds *muca* ir atvasināts no verba *mukt* un sākumā apzīmējis (egles) klucim nomauktu cilindriskas formas mizu, kam pielikts dibens.⁶¹ Kurzemē vēl lietotais trauka apzīmējums *leģele*, *all-leģģels*,⁶² *leģile*⁶³ ir aizgūvums no vlv. *leggel*.

7. att. Alus raudzējamā sile. Darināta ap 1880. g. Ventspils apr. Dundagas pag. Dravnieki. 1943. g. (LVM 2334, 97)

Alus mucas tilpums bija vidēji 2–3 spaiņi, tās garums – ap 60, diametrs – 40–50 cm. Mucas lietoja guleniskā stāvoklī, un spunde (< vlv. *spund*) bija mucas virspusē.

Alus mucās turpināja rūgt vēl dažas dienas. Šajā laikā spundes caurums palika vaļā, pa to iztecēja putas un arī rūgstošais alus. Lai tas neietu zudumā, mucu uzcēla uz alus raudzējamās siles, ja tāda saimniecībā bija (7. att.). Tā kā silei dibenā bija caurums ar tapu, alu, kas rūgstot izplūda pa spundes caurumu, no siles izlaida kādā traukā (LVM 2981, 363, Zentene). Tāpat mucu lika uz maizes abras vai tovera – “lai raugs neiet skādē, tas satek traukā maizes cepšanai” (LVM 2347, 26, Dundaga). Kad alus bija nomierinājies, mucu aizspundēja. Blakus spundes caurumam mucas virspusē bija vēl otrs mazāks atvērums ar tapiņu – *sviķi* (< vlv. *swick*); kad, alum stāvot, spiediens mucā kļuva par lielu, pa to izlaida

8. att. Alus kanna. Kuldīgas apr. Raņķu pag. Mežciems. 1929. g. (LVM neg. 17 760)

9. att. Peniķu dzimtas alus kauss. Kuldīgas apr. Turlavas pag. Ķoniņciems. 1929. g. (LVM neg. 16 532)

gaisu. Bet, alu tecinot, to atvēra, lai mucā iekļūtu gaiss. Mucas galā caurumā iegriezta *tapu* (< vlv. *tappe*) vai krānu – ānķiņu (ānkens, *ein Hanechen*⁶⁴). Pa to alu tecināja dzeramos traukos. Ticējums aizliedza tapu griezt grūtai sievai – “lai bērns nebūtu gultā tecinātājs” (Ltt 27 455, Raņķi).

Mucu pēc aizspundēšanas nolika vēsā vietā – klēfī, vāgūzī, rijā vai pagrabā. Alu parasti darīja nedēļu un vairāk pirms godiem, “lai tas dabūtu pamatīgi nostāvēties mucā” (LVM 3089, 206, Snēpele) un “nogulstos” (LVM 2390, 71, Alsunga).

Mucu vēra vaļā piesardzīgi: “Kad gribēja ielaist alu kannās, vajadzēja iet trijiem cilvēkiem: viens, kas tura alus kannu, otrs – attaisa spundi, bet trešais rauj vaļā tapu; ja viens gribēja rīkoties, gadījās, ka, raujot vaļā tapu, alus, kas vēl bija mucā rūdzis, izspēra arī spundi laukā, saskrēja griestos un viens – divu muca bija tukša” (LVM 3089, 227, Pampāji).

Noslēgumā jāuzsver, ka alus – reprezentatīvā dzēriena darīšana uzskatīta par atbildīgu darbu, labs alus bija saimnieku goda lieta. To parasti brūvēja paši saimnieki, tikai izņēmuma kārtā aicināti īpaši pratēji, kas ar alus brūvēšanu pa mājām pelnījušies (LVM 2981, 129, Cēre). Kurzemē 19. gs. alu lielākoties darījuši vīrieši, taču ir arī norādījumi, ka alus brūvēšana bijis saimnieces darbs (LVM 2932, 341, Zebrene). Tā kā alus darīšana piederēja pie uztura gatavošanas, jādodomā, ka sākotnēji tā bija sieviešu ziņā. Vīriešu rokās alus brūvēšana varēja pāriet vēlajos viduslaikos, kad tika ierīkoti alus brūži pie klosteriem, muižās un pilsētās. Tur strādāja vīrieši. Pēc brūžu parauga arī zemnieku saimniecībās ar alus darīšanu arvien vairāk sāka nodarboties saimnieks un citi vīrieši. Turklāt viņi brūvēja alu pēc sava prāta – stiprāku, nekā to parasti darīja saimnieces.

ALUS TRAUKI SVĒTKU GALDĀ

Atbilstoši alus nozīmei sadzīvē katrā saimniecībā bija prāvā skaitā vairāku veidu trauki, kuros alu lēja un no kuriem to dzēra. Daudzveidīgie un bieži vien dekoratīvi veidotie alus trauki ir patstāvīga pētījuma tēma.⁶⁵ Šajā apskatā aprobežosimies ar īsu galveno trauku veidu raksturojumu.

No mucas alu ielaida un ienesa istabā *kannā* (< vlv. *kanne*). Tas bija paliels, stīpots ozola koka galdiņu trauks ar uzliekamu vāku – *spundi* (Raņķi) un lielākoties ar izdobtu vai izdedzinātu lejamo zaru (8. att.). No tā cēlies nosaukums *zara kannā*. Muzejos saglabājušās arī dažas vienkoka kannas bez zara. Vāka virspusē bija lociņveida rokturis, kura gali bija izlaisti vākam cauri un zem tā sastiprināti ar šķērsīti. Pagriežot rokturi, trauku noslēdza un, turot aiz vāka roktura, nesa.

Trauki alus dzeršanai – *kausi* bija divējādi. Senākā tipa kauss bija grebts apaļš, ar pagaru rokturi malā. Vārds *kauss* atbilda trauka formai, tā sākotnējā nozīme bija ‘dobums’ → ‘dobts trauks’.⁶⁶ Nosaukums pārnests arī uz jaunāka tipa alus dzeramo trauku – vienkoka, biežāk galdiņu *krūzi* (< vlv. *krūs*) ar rokturi sānos,

bieži arī atvāžamu vāku un iegrieztu vai iededzinātu rotājumu.

Starp avotos fiksētiem un muzejos saglabātiem senā tipa grebtajiem alus kausiem izceļas Turlavas Ķoniņciemā 1929. gadā zīmētais un fotografētais Peniķu dzimtas godību kausis ar gadskaitli 1297 (?), kas uz roktura gan iegriezts vēlāk.⁶⁷ Kausis ir sevišķi liels, kopā ar rokturi – 62 cm garš, tā diametrs – 39 cm, dziļums – 21 cm. Turklāt kausis ir ļoti grezns – krāsots sarkanbrūns, ar zeltītiem un melniem rotājumiem – zvaigznītēm (9. att.). Tas lietots dzimtas lielajos godos (LVM 3093, 319, Turlava).

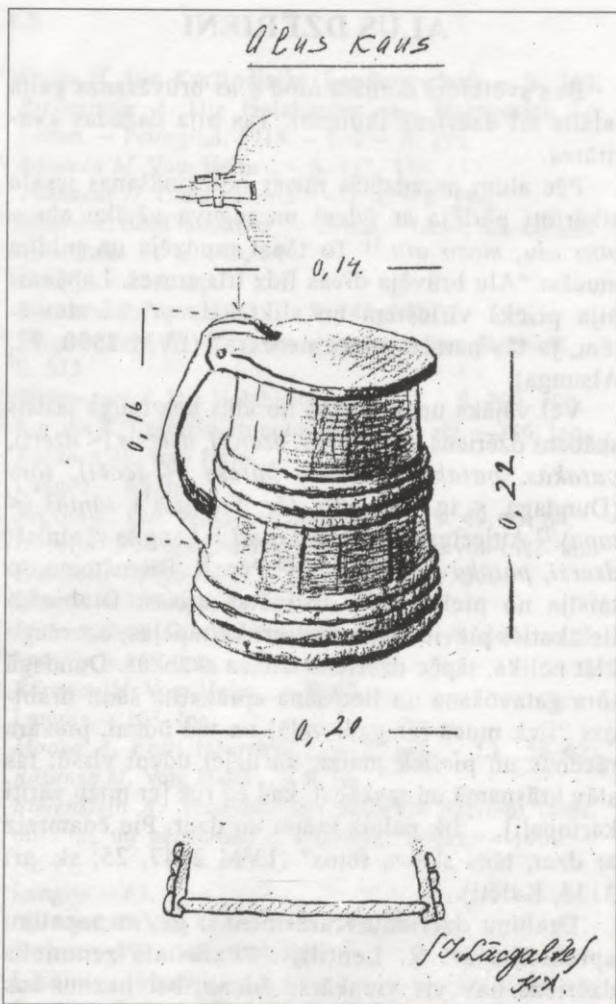
Alus kausi – krūzes no dēlīšiem Latvijā datējami vismaz ar 18. gs. sākumu. 19. gs. tie lietoti pārsvarā (10. att.). 20. gs. izplatījās māla alus trauki.

Līdzīgai ņemšanai alu ielēja vienkoka mucīnā vai stīpotā galdiņu traukā ar diviem dibeniem. Augšējā dibenā bija tāds pats vāks – spunde ar stīpiņu – kā alus kannām. Traukiem bija osiņas, kurās iesēja nesamo saiti.

ALUS IERAŽĀS

Alum raksturīgs plašs funkcionālais diapazons. Godu norisē alum bija centrālā, reprezentatīvā loma. Alus pavadīja visas svētku reizes – mūža godus, gadskārtas un baznīcas svētkus, ar darbu saistītās svinamās dienas. Atmiņu pieraksti no Turlavas Ķoniņciema apliecina alus ciešo saistību ar tautas priekšstatiem par svētku svinēšanu: “Ziemassvētkus svēta trīs četras dienas – kamēr alus nodzerts” (LVM 3133, 344); “Jāņu dienu svēta divas trīs dienas – kamēr Jāņu alus nodzerts” (LVM 3133, 476). Svētku laikā alus nedrīkstēja aprūkties. Jau P. Einhorn rakstīja, ka kāzās alus bija galdā dienu un nakti.⁶⁸ Bet kāzu nobeigumā vēl 19. gs. “uz šķīvja uzlika alus mucas tapu un sniedza viesiem par zīmi, ka viss alus izdzerts” (LVM 3019, Kandava). Kā bija pieņemts dzert godos, atspoguļo šādi atmiņu pieraksti: “Alu dzēra, cik katram gribējās, jo tas jau stāvēja uz galda lielās kannās, kuras nekad netrūka, un, kas gribēja, tas varēja ieliet mazākos kausos un dzert, jo tā kā tagad tā agrāk neviens nepiedāvāja dzert. Alus piegādāšanai [no mucas] bija ievēlēts sevišķs alus vīrs” (LVM 2390, 72, Alsunga). Alus kausus laida apkārt, “tā kā miežus sēj” (Ltt 688, Plāņi). Dzēra pēc kārtas pa malkam: “Kausis stāvēja no viena uz otru, bet bijuši jau diži tēva dēli, kas ar vienu lēcieni dzēruši līdz dibenam” (LVM 3092, 195, Planīca).

Alus senākā rituālā funkcija atspoguļojas materiālos par alus lomu upurēšanā, senču kultā un dažādās maģiskās izdarībās. Tā, pieminot senčus *garu dienās* (starp Miķeļiem un Mārtiņiem): “Vakaros nesa barību uz pirti, kur nolika uz lāvas, un uz riju, tur uz krāsns nolika. Vajadzēja būt gaiļa gaļai, miežu baltmaizei un alum” (LVM 3133, 185, Pampāļi; sk. arī 571, Lutriņi; 3138, 25, Renda; Ltt 32 547, Zlēkas; u.c.). Senču gariem nolika alu arī Ziemassvētku vakarā (LVM 2951, 889, Nurmuiža; 3019, Mērsrags; u.c.).

10. att. Stīpots dēlīšu alus kausis. Darināts ap 1800. g. Kuldīgas apr. Planīcas pag. Banži. 1929. g. (LVM 3092, 195)

Alu nesa uz stalli un deva lopiem: “Ziemassvētkos nes uz zirgu stalli maizi ar krūzi alus. Rītā samaisa ar auzām un dod zirgiem, lai tiem arī būtu svētki” (Ltt 34 559, Ķevele; arī 34 561, Jaunauce). Tā rīkojās, “lai nākošā gadā aug labi mieži un pūri” (Ltt 34 563, Skrunda). Sevišķa nozīme auglības rituālā alum bija vasaras saulgriežos. Alus saistībā ar auglību minēts lielākajā daļā Jāņu dziesmu. Maģijā plaši izplatīta bija nākotnes zīlēšana pēc alus putām. *Kannureģi* atkārtoti minēti 17. gs. katoļu baznīcas pārskatos par pagānisko ieražu piekropšanu. Piemēram citējams 1669. gada attiecīgs ieraksts: “Salas muižas Auzāns Andrejs, burdamies ar alus kannu, to grozījis un no putām redzot, kad zirgs nozagts, un varot to atkal atdabūt, bet arī burve Maija pareģo ar alus putām.”⁶⁹ Uzskatīts, ka alum piemīt arī ļaunuma pārņemšanas spējas – ar to varot iedzirdīt slimību un citu vainu. Šajā sakarā alus bieži figurē raganu un burvju prāvās. Tā 1614. gadā apsūdzēts kāds Mačs no Tukuma, jo “pagājušā sestdienā no Klīves atnestas 2 kannas alus; viņš vienā kannā skatījies, un tūliņ Klīve tapis slims. Kad Mačam piedraudēts, Klīve tapis vesels, bet viņa suns tūliņ slimojis 3 dienas.”⁷⁰

ALUS DZĒRIENI

Bez svētkiem domātā *labā alus* brūvēšanas gaitā taisīts arī dzēriens ikdienai. Tas bija dažādas kvalitātes.

Pēc alum paredzētās misas notecināšanas iesalu atkārtoti pārlēja ar ūdeni un ieguva vājāku alu – *otro alu, mazo alu*.⁷¹ To tāpat raudzēja un pildīja mucās: “Alu brūvēja divas līdz trīs zortes. Labākais bija priekš vīriešiem un sliktākais priekš sievietēm, jo tās parasti stipru nedzēra” (LVM 2390, 72, Alsunga).

Vēl vājāks un atšķirībā no alus bez rauga taisīts skābens dzēriens bija *dzeras, dzereši, dzersis* (< *dzert*), *patakas, pataks, patekas, pateks* (< *tecēt*), *tōrs* (Dundaga, < ig. *taar*, līb. *tōr* ‘tas pats’), *tāpiņš* (< *tapa*).⁷² Attiecīgi apzīmējumi ir arī J. Langija vārdnīcā: *dzerši, pataka* ‘plāns alus’.⁷³ Pēc A. Bīlenšteina, to taisīja no piekto reizi tecinātas misas. Drabiņām lielākoties pievienoja maizi, arī kartupeļus, bet raugu klāt nelika, tāpēc dzēriens iznāca skābens. Dundagā tōra gatavošana un lietošana aprakstīta šādi: drabiņas “liek mucā (ar galu vaļā) un tad ūdeni, pievāra rāceņus un pieliek maizi, un uzlej ūdeni virsū: tas stāv krāsnamā un saskābst, kad ēd ruž [ar mizu vārīti kartupeļi], .. tik palaiž krānu un dzer. Pie ēdamreiz ar dzer, tāds skābs, feins” (LVM 2347, 25; sk. arī 3138, Kalēti).

Drabiņu dzērienu Kurzemē 17. gs. ar nepatiku aprakstījis arī R. Lentilijs: “Parastais zemnieka dzēriens nav vis vienkāršs ūdens, bet nezinu kas par sālījumu, kas, vismaz pēc mana sprieduma, ir sliktāks par avota ūdeni. Viņi noliek pirtī aizkrāsnē trauku ar tapu apakšgalā. Šī trauka iekšpuse izklāta ar linu drēbi, caur kuru kāš nezinu ar ko raudzētu šķidrums; ja tu to traukā redzēsi un viņā peldošos salmu stiebrus un dažādas saslaucas, tad tu domāsi

ar riebjumu, ka tas ir mēslu bedrēs savākts kaitīgs šķidrums. Viņi paši turpretim kāri dzer tos netīrumus.”⁷⁴ Tas, ka 17. gs. no drabiņām taisīts dzēriens Kurzemes avotos minēts atkārtoti, acīmredzot bija saistīts ar tā plašo lietošanu zemnieku ikdienā. Tā nebija lokāla īpatnība, jo līdzīgs vājas koncentrācijas graudaugu ikdienas dzēriens viduslaikos patērēts visos Eiropas zemkopības apvidos.⁷⁵

Avotos minēts vēl dzēriens, kas gatavots, savārot vai sajaucot alu ar pienu vai krējumu; dažkārt tajā iedrupināta arī maize. Tā R. Lentilijs rakstīja: “Viņi taisa tā saucamo alus sieru (*Bierkäse*) un šādā kārtā: liek govs pienu vārīties podā, pienam vāroties, pastāvīgi pielej līdzīgu vairumu alus, tā ka podā beidzot paliek tikpat daudz šķidruma, kā sākumā bij ieliets piens. Tas nu ir diezgan patīkams dzēriens, ko bez kaites sniedz arī slimiem drudža slāpēs un karstumā.”⁷⁶ 19. gs. Brocēnos alus un krējuma dzēriens – *siltalus* gatavots šādi: “Alu no mucas ielaida spainī. Ielēja grāpī un uzvārīja. Uzvārītam pielika klāt krējumu un sakultas olas. Pie siltalus piekoda maizi, gaļu un sviestu” (LVM 3089, 418). Dzēriena nosaukums darināts, par pamatu ņemot tā sastāvdaļas un gatavošanas veidu: *alus piens, alus siers* (jo piens, alū sildot, sarecēja), *siltalus, karstalus*. Marta Bīlenšteina – Augusta Bīlenšteina meita un arī laba latviešu kultūras tradīciju pazinēja – 20. gs. ar krējumu un olām, cukuru vai ķimenēm gatavotu alus dzērienu nosaukusi par *Kurzemes karstalu* (*Kurisches Warmbier*).⁷⁷ Jādomā, ka alus piens jeb karstalus Kurzemē bija ienācis caur baltvācu virtuvi. Tas bija parasts Prūsijā,⁷⁸ bet Baltijā iecienīts muižnieku un vācu pilsētnieku galdā.⁷⁹ Zemnieku uztura aprakstos karstalus minēts tikai retumis; to gatavoja alus brūvēšanas laikā, dažkārt lika galdā bērnu mielastā (LVM 3130, 115, Pampāļi) vai ņēma līdzī, raudzībās ejot (LVM 3023, 174, Stende).

RAKSTĀ IZMANTOTIE SAĪSINĀJUMI

- LTdz – Latviešu tautas dziesmas. – Rīga, 1979–1993. – 1.–6. sēj.
Ltt – Latviešu tautas ticējumi / Sakrājis un sakārtojais P. Šmits. – Rīga, 1940–1941. – 1.–4. sēj.
LVM – Latvijas Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas arhīva materiāli
LVM neg. – Latvijas Vēstures muzeja negatīvu materiāli

- ide. – indoeiropiešu
ig. – igauņu
kr. – krievu
līb. – lībiešu
lš. – lietuviešu
norv. – norvēģu
pr. – prūšu
skand. – skandināvu
som. – somu
v. – vācu
vlv. – viduslejasvācu
zv. – zviedru

- 1 Nozīmīgākie pētījumi par alus kultūrvēsturi Baltijas jūras reģionā: *Moora A.* Eesti talurahva vanem toit. – Tallinn, 1980, 1991. – 1.–2. osa; *Räsänen M.* Vom Halm zum Fass. Die volkstümlichen alkoholarmen Getreidegetränke in Finnland. – Helsinki, 1975; *Thunaeus H.* Ölets historia i Sverige. – Uppsala, 1965, 1970. – T. 1–2; *Nordland O.* Brewing and Beer Traditions in Norway. – Gjøvik, 1969; *Glamann K.* Bryggeriets historie i Danmark indtil slutningen af det 19. århundrede. – Gyldendal, 1962.
- 2 *Schier B.* Bienen und Bienenwirtschaft // Reallexicon der germanischen Altertumskunde. – Berlin; New York, 1976. – Bd. 2. – S. 515; *Wiegelmann G.* Bier im germanischen Bereich // Reallexicon .. – S. 533–537.
- 3 *Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums; Ē. Mugu-rēviča priekšvārds un komentāri.* – Rīga, 1993. – 57. lpp.
- 4 *Hopf M.* Allgemeines zur Bier Herstellung und älteren Geschichte des Biers // Reallexicon .. – S. 531, 532.
- 5 *Wiegelmann G.* Bier im germanischen Bereich. – S. 535.
- 6 *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch (turpmāk – LUB).* – Reval, 1853. – Bd. 1. – Nr. 490.
- 7 *Livländische Güterurkunden / Hrsg. H. Bruiningk.* – Riga, 1923. – Bd. 2. – S. 396; *Johansen P.* Das älteste Wackenbuch des Revaler St. Johannis – Siehenhauses. – Reval, 1925. – S. 61, 62, 73.
- 8 LUB. – Reval, 1855. – Bd. 2. – Nr. 803.
- 9 *Feodālā Rīga.* – Rīga, 1978. – 69., 87. lpp.
- 10 *Baltasars Rusovs.* Livonijas kronika / Tulkojis E. Veispals. – Rīga, 1926. – 62. lpp. – 1 lasts = 42–45 pūri (*Zemzaris J.* Mērs un svars Latvijā. – Rīga, 1981. – 110., 111. lpp.).
- 11 *Lentilius R.* Curlandiae quaedam notabilia // Latvijas Universitātes Raksti. – Rīga, 1924. – 11. sēj. – 50., 51. lpp.
- 12 *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski–vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku (turpmāk – Langijs) / Izd. E. Blese.* – Rīga, 1936. – 14. lpp.
- 13 *Karulis K.* Latviešu etimoloģijas vārdnīca divos sējumos. – Rīga, 1992. – 1. sēj. – 68. lpp.; *Räsänen M.* Vom Halm .. – S. 106, 107.
- 14 *Räsänen M.* Vom Halm .. – S. 65.
- 15 LA. – 88. lpp.
- 16 *Einhorn P.* Historia Lettica. Das ist Beschreibung der lettischen Nation // Scriptorum Rerum Livonicarum. – Riga, 1848. – Bd. 2. – S. 592.
- 17 *Moora A.* Eesti talurahva .. – 2. osa. – Lk. 61, 62; *Räsänen M.* Vom Halm .. – S. 127, 128.
- 18 Langijs. – 15. lpp.
- 19 *Karulis K.* Latviešu etimoloģijas .. – 1. sēj. – 71. lpp.
- 20 LUB. – Bd. 2. – Nr. 803.
- 21 *Arbusow L.* Die altlivländischen Bauerrechte // Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. – Riga, 1924–1926. – Bd. 23. – S. 43; *Buddenbrock G. J. von.* Sammlung der Gesetze, welche das heutige livländische Landrecht einhalten. – Mitau, 1802. – Bd. 1. – S. 212.
- 22 *Sacken C. von.* Wirtschaftskalender für Kurland und Liefland. – Mitau, [1800]. – S. 27, 49; *Dullo H.* Die Kurländische Landwirtschaft. – Mitau, 1804. – Bd. 1. – S. 83–112; *Brasche G. S.* Kā Paleijas Jānis savu būšanu kopis. – Jelgava, 1844. – 207.–213. lpp.; u.c.
- 23 *Dullo H.* Die Kurländische Landwirtschaft. – S. 112; *Bielenstein A.* Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. – Petrograd, 1918. – T. 2. – S. 299.
- 24 *Räsänen M.* Vom Halm .. – S. 137, 138, 147.
- 25 *Thunaeus H.* Ölets historia .. – T. 1. – S. 186.
- 26 *Moora A.* Eesti talurahva .. – 2. osa. – Lk. 4; *Räsänen M.* Vom Halm .. – S. 143, 144.
- 27 Langijs. – 333. lpp.
- 28 *Räsänen M.* Vom Halm .. – S. 143–147.
- 29 *Wiegelmann G.* Bier im germanischen Bereich. – S. 533.
- 30 *Bielenstein A.* Die Holzbauten .. – T. 2. – S. 299, 300.
- 31 *Karulis K.* Latviešu etimoloģijas .. – 1. sēj. – 336. lpp.
- 32 *Räsänen M.* Vom Halm .. – S. 128, 129.
- 33 Langijs. – 65. lpp.
- 34 *Sacken C. von.* Wirtschaftskalender .. – S. 49, 55, 64.
- 35 *Hupel A. W.* Topographische Nachrichten von Lief- und Ehtland. – Riga, 1777. – Bd. 2. – S. 309, 310.
- 36 Langijs. – 158. lpp.
- 37 *Bielenstein A.* Die Holzbauten .. – T. 2. – S. 263.
- 38 Langijs. – 169. lpp.
- 39 *Räsänen M.* Vom Halm .. – S. 67.
- 40 Langijs. – 163. lpp.
- 41 *Moora A.* Eesti talurahva .. – 2. osa. – Lk. 58–62; *Räsänen M.* Vom Halm .. – S. 66.
- 42 *Bielenstein A.* Veco latviešu tautiskie dzērieni (alus, miestiņš un bērzsulas) // Latviešu Avīzes. – 1900. – Nr. 17.
- 43 Langijs. – 63. lpp.
- 44 *Räsänen M.* Vom Halm .. – S. 199, 200.
- 45 *Turpat.* – 179.–182., 204. lpp.
- 46 Langijs. – 169. lpp.
- 47 *Lentilius R.* Curlandiae .. – S. 50, 51.
- 48 *Latviska Gada Grāmata.* – Jelgava, 1797. – 2. cet. – 25. lpp.
- 49 *Sacken C. von.* Wirtschaftskalender .. – S. 42.
- 50 *Einhorn P.* Historia Lettica. – S. 59.
- 51 *Bielenstein A.* Die Holzbauten .. – T. 2. – S. 302.
- 52 *Moora A.* Eesti talurahva .. – 2. osa. – Lk. 46, 47; *Räsänen M.* Vom Halm .. – S. 243–246.
- 53 *Bielenstein A.* Die Holzbauten .. – T. 2. – S. 298.
- 54 Langijs. – 163. lpp.
- 55 *Bielenstein A.* Die Holzbauten .. – T. 2. – S. 301.
- 56 *Karulis K.* Latviešu etimoloģijas .. – 1. sēj. – 590. lpp.
- 57 *Turpat.* – 2. sēj. – 108. lpp.
- 58 Langijs. – 156. lpp.; *Bielenstein A.* Die Holzbauten .. – T. 2. – S. 300.
- 59 Langijs. – 315. lpp.
- 60 *Turpat.* – 56. lpp.
- 61 *Karulis K.* Latviešu etimoloģijas .. – 1. sēj. – 602., 603. lpp.
- 62 Langijs. – 139. lpp.
- 63 *Bielenstein A.* Die Holzbauten .. – T. 2. – S. 611.
- 64 Langijs. – 10. lpp.
- 65 *Piemēram minama Tīnas Veti (Vōti) sastādītā monogrāfija – albums “Öllekannud” (“Alus kausi”), kas izdots Tallinā 1986. gadā.*
- 66 *Karulis K.* Latviešu etimoloģijas .. – 1. sēj. – 392., 393. lpp.
- 67 *Jaunzems J.* Kuršu koka trauki // Senatne un Māksla. – 1937. – Nr. 2. – 117. lpp.
- 68 *Einhorn P.* Historia Lettica .. – S. 594.
- 69 *Straubergs K.* Latviešu buramie vārdi. – Rīga, 1939. – 1. sēj. – 75. lpp.

⁷⁰ Turpat. – Rīga, 1941. – 2. sēj. – 473., 684.–687. lpp.

⁷¹ Bielenstein A. Die Holzbauten .. – T. 2. – S. 298.

⁷² Turpat. – 298. lpp.

⁷³ Langijs. – 56. lpp.

⁷⁴ Lentilius R. Curlandiae .. – S. 50.

⁷⁵ Wiegelmann G. Bier im germanischen Bereich. – S. 536.

⁷⁶ Lentilius R. Curlandiae .. – S. 52.

⁷⁷ Bielenstein M. Kochbuch. Gewidmet den baltischen Frauen. – Riga, 1922. – S. 135.

⁷⁸ Tolksdorf U. Essen und Trinken in Ost- und Westpreussen. – Marburg, 1975. – T. 1. – S. 167–174.

⁷⁹ Latviska pavāru grāmata. Muižas pavāriem par mācību visādu kungu ēdienus gārdi vārīt un sataisīt. – Jelgava, 1796. – 25. lpp.; Allgemeines praktisches Handbuch der gesammten Haushaltungs- und Wirthschaftslehre. – Mitau; Leipzig, 1846. – Bd. 2. – S. 151.

Linda Dumpe

ETHNOGRAPHISCHE MATERIALIEN ÜBER DAS BIER IN KURLAND

Zusammenfassung

Ein wesentlicher Bestandteil der lettischen traditionellen Nahrung ist das Bier – ein leicht rauschendes Gerstenkorngetränk. Ihm haftet besonders ausgedrücktes Kolorit vom Standpunkt der Alltagsbräuche an: bei der Festmahl des Lebens-, Jahres- und Arbeitszyklus spielte rituelles Getränk eine derart große Rolle, dass die Feier und ihr Verlauf mit den Wörtern *dzīres* 'Schmaus' und *dzert* 'trinken' bezeichnet wurden.

Das Bier hat sich mit der Entwicklung des Ackerbaues verbreitet, indem es den älteren rituellen Honigtrunk – den Met ersetzte. Im Baltikum findet man Angaben zum Bier bereits in den ältesten Schriftquellen aus dem 13. Jh. Zu Anfang des 2. Jt. war das Bier im Baltikum bereits dermaßen verbreitet, dass es nach der Unterwerfung der einheimischen Völker in die Zusammensetzung der geforderten Abgaben aufgenommen wurde. Bis zum Anfang des 17. Jh. war das Bier der einzige Festtrunk der lettischen Bauern. Über das Bier im Alltagsleben der Bauer im Mittelalter bietet die Folklore ausdrucksvolle Zeugnisse. Mit Aufnahme der Weinbrennerei auf den Gütern im 17. Jh. setzte auf dem lettischen Lande der Branntweinverzehr ein und stieg in den folgenden Jahrhunderten rasch an. Dies erschütterte in hohem Maße die Traditionen der Bierbrauerei.

Gemäß des thematischen Einschlags der Sammlung hat der Beitrag zum Ziel, eine Einsicht in die Quellen zu bieten, die Angaben zu Techniken der Bierbrauerei bei den lettischen Bauern und an Bier gebundenen Bräuchen im westlichen Teil Lettlands, in Kurland, zu bieten.

Die größte Gruppe im Artikel verwendeter Quellen bilden Anfang des 20. Jh. gesammelte ethnographische Notizen, die im Archiv der Abteilung Ethnographie des Museums für Geschichte Lettlands aufbewahrt werden. Daher wird die chronologische Hauptbetonung beim Abriss auf die Wende vom 19./20. Jh. gelegt, die sich in Erinnerungen reflektiert. Die Beschreibungen zeugen von der letzten Entwicklungsstufe der empirischen Kultur: wie alle Heimerzeugnisse wurden auch häuslich bereitete Getränke im 20. Jh. allmählich durch die industrielle Produktion verdrängt. Von der betreffenden Zeitgrenze wird die Betrachtung retrospectiv so weit in die Vergangenheit zurück verschoben, wie die bekannten Quellen es erlaubten.

Im Beitrag werden die ethnographischen Angaben nach dem Vorgang des Prozesses der Bierbereitung gruppiert und analysiert, wobei man auf folgendes näher eingeht: 1) die bei der Bierbrauerei verwendeten Rohstoffe (Gerste, Hopfen und einige weitere Zutaten); 2) die Malzbereitung (Weichung, Keimung, Trocknen, Zerkleinern von Gerstenkörnern); 3) die Bereitung der Meisch (das Einrühren und Lösen des Malzes, das Kochen und Abzapfen der Meisch); 4) die Gärung der Meisch und Bereitung des Bieres.

Abschließend werden die im Verlauf der Feier verwendeten Biergefäße, die Rolle des Bieres in Bräuchen sowie einige während des Prozesses der Bierbrauerei und mit Bier bereitete Getränke kurz charakterisiert.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Hopfen am Gartenzaun. Kr. Talsi, Gem. Upesgrīva. Foto 1931.

Abb. 2. Einrichtung zum Malztrocknen auf dem Dachboden der Badestube. Kr. Kuldīga, Gem. Turlava. Foto 1929.

Abb. 3. Gefäße zur Bierbereitung. Kr. Kuldīga, Gem. Snēpele. Zeichnung 1929.

Abb. 4. Mulde für die laufende Würze. Kr. Ventspils, Gem. Dundaga. Zeichnung 1943.

Abb. 5. Einbaum-Trichter, hergestellt um 1860. Kr. Talsi, Gem. Lābagi. Zeichnung 1931.

Abb. 6. Böttcher-Trichter und Bierfass. Kr. Liepāja, Gem. Kalēti. Foto 1942.

Abb. 7. Trog zum Bierbrauen, hergestellt um 1880. Kr. Ventspils, Gem. Dundaga. Zeichnung 1943.

Abb. 8. Kanne mit Spundlochdeckel zum Biertragen. Kr. Kuldīga, Gem. Raņķi. Foto 1929.

Abb. 9. Festliches Trinkgefäß. Kr. Kuldīga, Gem. Turlava. Foto 1929.

Abb. 10. Bierkanne aus Dauben mit Klappdeckel, hergestellt um 1800. Kr. Kuldīga, Gem. Planica. Zeichnung 1929.

Aija Jansone

VIDUSEIROPAS TAUTU UN KURZEMES TĒRPU RAKSTURĪGĀKĀS PARALĒLES

Vai tā būtu liela vai maza tauta, visu tautu māksla ir vienreizēja un neatkārtojama. Tajā ir ielikta ne tikai tautas amata prasme un skaistuma izjūta, bet vesela filozofija. Arī tradicionālais tautas tērps ir ļoti plašas un dziļas informācijas nesējs, tikai diemžēl mūsdienās mēs daudzus aspektus vairs nevaram izziņāt.

Neviena tauta nav dzīvojusi nošķirti no visas pasaules, no tuvākas vai tālākas apkārtnes, tā vienmēr ir bijusi kādas lielākas kultūras un informācijas uzņēmēja (absorbētāja) un nesēja, kas zināmā mērā ļauj spriest par dažādu kultūras strāvājumu ietekmi uz konkrētu tautas mākslas nozari. Tradicionālais tautas tērps demonstrē vēstures nepārtrauktību. Tas savu pilnību un izteiksmību ir ieguvis daudzu gadsimtu gaitā un parāda tautas nacionālo būtību, tās dzīvotspēju un noslieci uz radošo domāšanu un jaunradi.

Līdz šim latviešu kultūras vēsturē nav mēģināts salīdzināt latviešu (īpaši Kurzemes) tradicionālo tautas tērpu ar citu Viduseiropas un Ziemeļaustrumeiropas tautu materiālu. Šis raksts ir pirmais mēģinājums to darīt, izmantojot 1) rakstītos avotus, 2) etnogrāfu zinātniskajās ekspedīcijās Latvijas teritorijā savāktos materiālus, 3) dažādu Latvijas, Polijas, Čehijas, Slovākijas, Ungārijas, Igaunijas un Somijas muzeju ekspozīciju un tekstiliju kolekcijas, 4) zinātnisko literatūru par dažādu Eiropas tautu tradicionālajiem tautas tērpiem. Uz izmantoto materiālu bāzes, nepretendējot uz absolūtu tēmas izpēti, jo tā ir neizsmeļami plaša, autore centīsies parādīt Kurzemes tradicionālā tautas tērpa raksturīgākās paralēles ar citu tautu tērpiem, analizējot to no morfoloģiskā un mākslinieciski stilistiskā aspekta.

Latvijā, tāpat kā citās Eiropas valstīs, interese par vienkāršās tautas apģērba, tā komplektēšanu, darināšanas un nēsāšanas tradīcijām sākās 19. gs. vidū, kad daudzviet tradicionālais tautas tērps jau bija beidzis pastāvēt un laucinieki pakāpeniski pārgāja uz pilsētas tipa apģērba. Tāpēc šai laikā veiktajās tautas tērpa rekonstrukcijās bieži bija vērojama tērpa brīva interpretācija. Rezultātā piedāvātais tautas tērpu komplektējums nereti ir nepilnīgs un neprecīzs, tas neraksturo konkrēta laika un vietas viena cilvēka

vai vienas paaudzes pilnu apģērba komplektu. Liela daļa tērpu rekonstrukciju tika veidota no apģērba daļām, ko valkāja konkrētā apvidū, bet ne noteiktā laika posmā.

Izsekojot dažādām zināmām un reizēm arī speciāli pielīdzinātām tērpu analogām formām, daudzi pētnieki ir nonākuši pie secinājuma, ka ļoti plaša Eiropas reģiona tautu tradicionālo apģērba pamatā ir tā saucamais trāķiešu tērps, kura izplatības areāls ietver Viduseiropu un Austrumeiropu, dienvidos sniedzoties līdz Grieķijai un Ēģiptei, ziemeļos līdz Skandināvijas pussalai, kur to savulaik ieviesa goti, un kurš sevī apvieno kā latīņu, tā slāvu elementus.¹ Te gan jāpiebilst, ka analogijas nevajadzētu izskaidrot tikai ar tautu migrācijām un difūzijām. Zināmu līdzību rašanos bieži noteica identiskais dzīvesveids, kā arī vienādu izejmateriālu un mākslinieciskās apstrādes tehniku izmantošana. Jautājums par apģērba pagājušos gadsimtos ir īpaši sarežģīts. Nevienam nav mēģinājis formulēt šīs sfēras precīzu definīciju, un pieejamie pētījumi ir tikai aprakstoši.

Ar terminu *tradicionālais tautas tērps* mēs saprotam feodālisma laikmetā izveidojušos zemnieku apģērba. Īstenībā daudzi šī apģērba elementi, kā arī ar tā darināšanu saistītās tradīcijas ir daudz senākas. Tautas apģērbs tika komplektēts atbilstoši saimnieciskajām iespējām un tehniskā izpildījuma prasmei, kā arī saskaņā ar tradīcijām, kas bija izveidojušās laika gaitā. Un tai pašā laikā apģērbam bija jāatbilst pastāvošajiem klimatiskajiem, dzīves un darba apstākļiem.

Pamatā tautas apģērbs iedalās šādi:

1) svētku (ceremoniju) tērps, ko vilka īpaši svinīgos gadījumos (kāzās, kristībās, bērēs u.c. godos), rūpīgi glabāja un bieži pat atstāja mantojumā bērniem. Tāpēc tā saglabātības pakāpe bija daudz lielāka. Tai pašā laikā bieži katra nākamā paaudze tērpu papildināja ar savam laikam raksturīgām daļām, tādā veidā vecajam tradicionālajam apģērbam komplektam uzslāņojot jaunus slāņus, galarezultātā tērpa ansamblī radot lielu eklektiku. Eiropā lielāka tautas tērpu dažādība bija vērojama 19. gs., kad pieauga zemnieku turība;

2) apģērbs mazāk svinīgiem gadījumiem (t.s. svētdienas un baznīcas tērps), kuram bija jau daudz laikmetīgākas iezīmes nekā iepriekšminētajam;

3) darba apģērbs, ko nēsāja ikdienā. Tas bija izturīgs un pēdējo piecu gadsimtu laikā daudz nemainījās. Darba tērpa nemainības pamatā bija zemnieku darba vienmuļība visā Eiropā.² To darināja no mazāk kvalitatīva materiāla un parasti nerotāja, ikdienā tika nonēsāts arī vecais svētku tērps.

Liels pārmaiņas notika, sabrūkot feodālās iekārtas noslēgtajai ekonomikai, kad pieauga pilsētu ietekme laukos. Arī starptautisko tirgu aktivizēšanās rezultātā Latvijā ieviesās jauni materiāli, fabrikas darinājumi un jaunas tehniskās metodes. 19. gs. otrajā pusē ražošanas apjomu pieaugums, fabrikās ražoto materiālu ieplūšana laukos, daudz ciešāks kontakts ar pilsētu sekmēja tālāku apģērba attīstību kā attiecībā uz tā saturu (apritē iegāja jaunas apģērba sastāvdaļas), tā arī uz tā formu (tika izmantoti jauni materiāli, ornamentu un kompozīcijas). Fabrikas materiālus un jauno tehniku, kas samazināja apģērba izgatavošanai nepieciešamā darbalaika patēriņu, tauta labprāt pieņēma. Sākumā fabrikas audumus pārņēma radoši – izmantojot tikai tos, kas visvairāk atbilda tautas prasībām, t.i., noderēja ornamentācijai un aizstāja mājas kārtībā austos audumus. Izšuvējas plaši izmantoja labas kvalitātes vilnas pavedienus. Tautas apģērbā ienāca plānie blūžu audumi, kašmīrs galvas lakatiem un priekšautiem, smalkvilnas audumi brunčiem un kleitām, kā arī mežģīnes, lentes un krelles. Svarīga loma apģērba attīstībā bija arī profesionālajai mākslai un pastāvošajai modei.

Visu tautu tautas tērpu specifiku, to kopīgās un atšķirīgās iezīmes var vērtēt (analizēt) no diviem aspektiem:

1) morfoloģiskais aspekts – tradicionālā tautas apģērba komplektējums, tā sastāvdaļas un piegriezums;

2) mākslinieciski stilistiskais aspekts: a) tautas tērpa izejmateriāls (no kādas šķiedras attiecīgais audums ir darināts), b) ornamenti, tā novietojums apģērbā un ornamenta motīvi, c) apģērba auduma un rotājuma krāsa, d) rotāšanai izmantotās tehnikas.

No šiem aspektiem tad arī aplūkosim Kurzemes tradicionālā tautas tērpa paralēles ar kaimiņtautu apģērbu.

Zināmu priekšstatu par zemnieku apģērbu Kurzemē dod dažādu tērpu zīmējumi un ceļotāju apraksti, sākot ar 16. gs. beigām. No avotu liecībām iespējams secināt, ka latviešu zemnieku apģērbs 16.–17. gs. sastāvēja no tādiem pašiem apģērba gabaliem, kādi konstatēti arheoloģiskajos izrakumos. Tā kā Latvijas muzeji, ikonogrāfiskais un etnogrāfu zinātnisko ekspedīciju materiāls par tradicionālo tautas tērpu glabā informāciju galvenokārt par 18. gs. beigām un 19. gs., salīdzināšanai izmantots minētā laika Kurzemes materiāls. No 19. gs. otrās puses, kad Latvijas teritorijā tradicionālo tautas tērpu nomainīja pilsētas tipa apģērbs, Kurzemes vienkāršās tautas apģērbs iekļāvās Viduseiropas un Ziemeļaustrumeiropas tautu apģērba attīstības kopīgā procesā. Sākotnēji šo procesu iezīmēja pakāpeniska apģērba papildināšana ar rūpnieciski ražotām detaļām, īpaši lentēm, mežģīnēm,

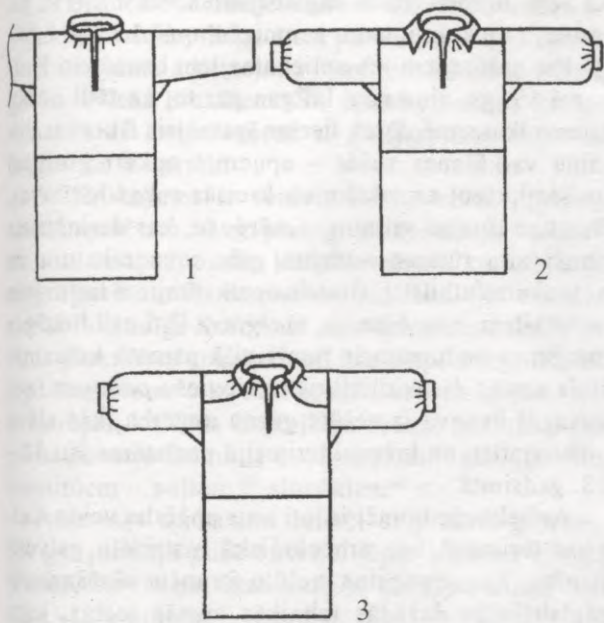
zīda un kokvilnas izstrādājumiem, līdz beidzot notika pāreja uz vispāreuropeisku tērpu. No tā laika mēs vairs nevaram runāt par tradicionālo tautas tērpu, jo tas faktiski ir beidzis pastāvēt.

Iepazīstoties ar citu tautu 18.–19. gs. tautas apģērba materiāliem, ir saskatāmas daudzas interesantas apģērba komplektējuma, piegriezuma un rotājuma paralēles, kaut gan katrai tautai ir atšķirīga vēsture un tautas tērpa pastāvēšanas laiks. Piemēram, atsevišķos Polijas, Slovērijas, Ungārijas, Rumānijas apgabalos tautas tērpu nēsāja ikdienā līdz pat 20. gs. 60.–70. gadiem. Visur dažādu paudžu, dzimumu un sociālā stāvokļa cilvēku apģērbā vērojamas zināmas atšķirības. Visu Eiropas tautu bērni nēsā tādu pašu apģērbu kā pieaugušie, tikai mazāka izmēra, un tai pašā laikā bērnu apģērbs pārstāv pašas senākās un tradicionālākās formas, līdzīgi kā tas ir ar veco ļaužu apģērbu. Jaunieši parasti ievieš jaunus apģērba elementus, materiālus, ornamentāciju un krāsas. Pieaugušie, īpaši pēc kāzām, nēsā ornamentālā ziņā daudz vienkāršāku apģērbu, izvēloties pēc iespējas tumšākus krāsu toņus. Precētās sievietes no jaunām meitām īpaši atšķiras ar savām galvassegām, turīgāko cilvēku apģērbs no trūcīgāko atšķiras tikai ar bagātāku rotājumu un kvalitatīvāku audumu, bet piegriezums paliek tas pats vecais. Visas nosauktās likumsakarības vairāk saskatāmas sievietes apģērbā, jo tas ilgāk saglabāja tradicionālās formas, kamēr vīriešu apģērbā ļoti plašā Eiropas teritorijā jau 19. gs. sākumā bija ieviesies t.s. angļu klasiskā uzvalka forma – šauras garās bikses, īsa veste un dažāda garuma žakete ar angļu apkakli. Vienīgi kreklis, kas vienlaikus kalpoja kā apakškreklis un virskreklis, bija saglabājis savu arhaisko formu, t.i., piegriezumu taisnā diegā un tradicionālo sašūšanas veidu.

KREKLI

Zinātniskajā literatūrā ir pieņemts tradicionālā tautas tērpa analīzi sākt ar apģērba pamatu, t.i., ar kreklu. "Krekls ir tas apģērba gabals, ko valkā tieši uz miesas zem citām drēbēm. Šai krekla galvenajai nozīmei blakus otra, pēc kuras kreklis ieņem virsapģērba vietu."³ Kurzemē, tāpat kā citur Eiropā un pat Āzijā, bija raksturīgi tunikveida kreklis. Kurzemē bija sastopami divi tunikveida krekla piegriezuma veidi: 1) bez uzpleciem un 2) ar virsū šūtiem uzpleciem. Trešais Kurzemē, īpaši Nīcā, sastopamais krekla piegriezuma veids ir kreklis ar piešūtiem uzpleciem (1. att.).

Igaunu etnogrāfe A. Moora tunikveida kreklis bez uzpleciem uzskata par vecāko krekla piegriezuma veidu Baltijā.⁴ 19. gs. pirmajā pusē šis krekla piegriezuma veids izplatīts visā Latvijā, bet visbiežāk Kurzemē.⁵ Šādi kreklis ir sastopami arī somugru⁶ un citām Skandināvijas tautām.⁷ Lietuvā tunikveida kreklis bez uzpleciem nav saglabājies,⁸ bet blakus esošajā Polijā,⁹ kā arī Čehijā un Slovērijā,¹⁰ Ungārijā¹¹ un Ziemeļkaukāzā¹² šāda piegriezuma kreklis ir pārstāvēti diezgan bagātīgi. Informācijas trūkuma dēļ nevar

1. att. Kurzemes kreklu piegriezuma veidi:
1 – bez uzplečiem, 2 – ar virsū šūtiem uzplečiem, 3 – ar
piešūtiem uzplečiem

spriest par šī krekla tipa izplatību citviet Eiropā, bet domājams, ka minētais piegriezuma veids kā vienkāršākais salīdzinājumā ar citiem, daudz sarežģītākiem piegriezumiem būtu uzskatāms par visnenāk un arhaiskāko krekla stāva piegriezuma formu ļoti plašā reģionā.¹³

Tunikveida kreklis ar virsū šūtiem uzplečiem, pēc M. Slavai domām, ir visizplatītākais krekla tips Baltijā, tāpēc viņa to nodēvējusi par “Baltijas tipu”.¹⁴ Protams, runājot par Baltiju, M. Slavai ir taisnība, tomēr šī

krekla piegriezuma tipa izplatības areāls ir daudz plašāks – visa Viduseiropa un Austrumeiropa. Tāpat kā Kurzemē, arī citur šī veida krekiem ir vairāki uzpleča iestrādes (piešūšanas) varianti, bet krekla pamatkonstrukcija un šūšanas veids ir līdzīgs. Tai pašā laikā vērojama tendence no Latvijas uz dienvidiem uzpleča platumam palielināties. Piemēram, Latvijā (arī Kurzemē) virsū šūtā uzpleča platumam ir caurmērā 4–7 cm, Dienvidkurzemē vietām tas sasniedz 11–13 cm,¹⁵ bet Polijā uzpleča platumam svārstās pat no 10 līdz 18 cm.¹⁶

Pētot Kurzemes kreklu piegriezumu, uzmanību saista Rucavas kreklis ar piešūtiem uzplečiem.¹⁷ Paretam šāda piegriezuma kreklis sastopams arī Vidzemē un Zemgalē, bet Latgalē tie valkāti krievu vecticībnieku ģimenēs.¹⁸ Minētais kreklis piegriešanas veids ir plaši izplatīts Polijā,¹⁹ Ukrainā, Baltkrievijā.²⁰ Pēc krievu etnogrāfa B. Kuftina domām, tie ir visizplatītākie krievu kreklis.²¹ Lietuvā kreklis ar piešūtiem uzplečiem sastopams austrumdaļā – Baltkrievijas pierobežā un Klaipēdas novadā.²² To salīdzinoši ierobežotā izplatība Latvijā un Lietuvā vedina uz domām, ka minētajās teritorijās šāda piegriezuma kreklis ieviesušies, attīstoties kultūras sakariem ar slāvu tautām, kurām tas ir dominējošais kreklis tips, bet Kurzemē tas ir daudz jaunāks nekā tunikveida kreklis. Vēl minētā piegriezuma Rucavas kreklis atšķiras no pārējiem Kurzemes krekiem ar piedurknes gala krokojumu, kas ir tāds pats kā ukraiņu,²³ poļu,²⁴ slovāku,²⁵ ungāru,²⁶ rumāņu²⁷ kreklis. Šāda riša krekla piedurknes dūrgalā ir sastopama arī Lietuvā (Aukštaitijā)²⁸ un Somijā.²⁹ Zinot Kurzemes vēsturi un Polijas materiālu, var izteikt pieņēmumu, ka Rucavas kreklis ir tiešs aizgūvums no rietumslāviem – galvenokārt no poļiem, jo gan to piegriezums, gan pleca un dūrgala rotājums ir identisks Viduspolijas materiālam (2. att.).

a

b

2. att. Kreklu uzpleču izšuvumi:

a – poļu krekla uzplecis no Lodzas apkārtnes (Polijas ZA, Tautas mākslas institūta fotoarhīva materiāli – negat. Nr. L/24.456), b – Dienvidkurzemes krekla uzplecis, 19. gs. pirmā puse (CVVM 16 998)

Visus senākos sieviešu krekla piegriezumus vieno tas, ka krekli šūti divstāvu. Krekla augšējā daļa parasti bija no smalka, balināta lina auduma, bet piešuve – no rupja lina vai pakulu auduma, kas austeris trinīti vai nu pa diagonāli, vai arī skujiņā. Retāk sieviešu kreklus šuva no viena smalka lina auduma gabala – tie bija t.s. līgavas krekli un vēsturiski jaunāki par divstāvu krekiem.

Vīriešu virsdrēbes savu formu nomainīja pirmās. Ir vērojama zināma atšķirība vīriešu un sieviešu apģērba attīstībā. Sievietes lielākoties savu apģērbu šuva pašas, izmantojot tradicionālus piegriešanas paņēmienus, bet vīriešu virsdrēbes jau 19. gs. sākumā šuva pilsētu un lauku drēbnieki pēc pilsētas modes parauga, kas arī veicināja ātrāku vīriešu apģērba formu pāreju uz pilsētas tipa piegriezumu.³⁰ Taču, neskatoties uz to, ka vīrieši pirmie nomainīja virsdrēbju formu, kreklis savu sākotnējo formu saglabāja ļoti ilgi. Slovēku pētnieki uzskata, ka mums zināmā krekla forma savu veidolu nav mainījusi kopš 16. gadsimta.³¹ Šo faktu varētu izskaidrot ar to, ka kreklus joprojām mājas kārtībā šuva ģimenes sievietes, kas citu piegriezumu vēl nepazīna. Turklāt agrākais piegriezums pilnīgi apmierināja valkātāju vajadzības – un tie par krekla formas izmaiņām neinteresējās.³² Vīriešu krekli bija īsāki nekā sieviešu krekli, šūti no viena gabala, bez piešuves, un tiem vienmēr bija garas piedurknes. Gan vīriešu, gan sieviešu kreklus darināja no balināta vai nebalināta lina auduma. Sākot ar 19. gs. 70. gadu otro pusi, Dienvidkurzemē, kur tautiskā apģērba valkāšana turpinājās visilgāk, nēsāti arī kokvilnas auduma krekli. Vīriešu un sieviešu kreklus piegriezums bija pavisam vienkāršs, t.i., kreklis piegriezts taisnā diegā un sašūts ar plakanām veļas vīlēm. Senākiem krekiem bija garas piedurknes ar taisni piegrieztiem piedurkņu galiem (dūrgaliem) un stāvas apkaklītes. Jaunākā laika krekiem, ap 1840. gadu,³³ ir atlokāmas apkakles un garajām piedurknēm piešūtas aproces. 19. gs. otrajā pusē ļoti plašā Eiropas teritorijā (Igaunijā,³⁴ Polijā – īpaši Karpatu kalnu rajonos,³⁵ Slovēkijā³⁶ u.c.) vēl sastopami krekli ar taisniem dūrgaliem un stāvām apkaklītēm, bet lielākoties šai laikā vīriešu krekiem ir atlokāmas apkakles un aizpogājamas aproces.

BRUNČI

Viris garā lina krekla sievietes nēsāja brunčus. Savā vēsturiskajā attīstībā tie ir nogājuši garu ceļu – no nešūtajiem līdz visdažādākā piegriezuma un konstrukcijas šūtajiem brunčiem.

Pēc arheologu domām, 7.–8. gs. lībiešu, zemgaļu, kuršu un latgaļu sievietes nēsāja uz pleciem spraužamos brunčus, par ko liecina izrakumos atrastie rotadatu pāri. Spriežot pēc divu saktu vai rotadatu funkcionālās nozīmes, šāds brunču pamattips 1. g.t. un 2. g.t. sākumā bijis izplatīts plašā Eiropas ziemeļrietumu daļā, arī Igaunijas un Somijas teritorijā un Skandināvijas zemēs.³⁷ Pieļaujams, ka lībiešiem vienlaicīgi varēja eksistēt arī apliekamie brunči, kuri

kā sens brunču veids saglabājušies vēl 17.–19. gs. latviešu un kaimiņtautu zemnieču apģērbā.³⁸

Par nešūtajiem jeb apliekamajiem brunčiem Kurzemē 19. gs. ziņu nav, lai gan par to, ka tādi nēsāti Dienvidkurzemē, šķiet, liecina īpatnējais Rucavas vilaiņu valkāšanas veids – apņemot apkārt gurniem un sastiprinot ar saktām uz kreisās rokas locītavas. Bez tam rūtainā villaine – *mārgene*, kas darināta no tumši zila rūtaina auduma, pēc sava rakstura un nosaukuma atbilst J. Branda aprakstītajiem lietuviešu nešūtajiem brunčiem – *marginei*.³⁹ Ļoti līdzīgas mārgenes audumam ir tumši zilā pamatā krāsainās rūtīs austās dienvidlielkrievu sieviešu *paņovas* (по-нева).⁴⁰ Paņova ir nešūts gurnu apģērbs, kas slāvu cilšu vjatiču un kriviču teritorijā pazīstams jau 12.–13. gadsimtā.

Apliekamie brunči ir ļoti sens apģērba veids. Latvijas teritorijā bez arheoloģiskā materiāla galvenā liecība, kas apstiprina nešūto brunču nēsāšanu, ir saglabājušās dažādās tehnikās austās jostas, kuru pamatfunkcija bija brunču auduma saturēšana ap gurniem. Laika gaitā pilnveidojoties tērpu darināšanas pieredzei un šūšanas tehnoloģijai, rakstainās austās jostas savu utilitāro funkciju zaudēja, paturot tikai estētisko.

Tā kā katra tauta attīstījās konkrētā vietā un vēsturiskos apstākļos, rezultātā viena tauta savas arhaiskās tērpa formas aizmirsa, cita – saglabāja. Piemēram, daudzām Eiropas tautām ir saglabājies kāds nešūto brunču variants.⁴¹

Šūtie brunči ir nākamā brunču konstrukcijas un šūšanas stadija. Tas ir visizplatītākais brunču veids 18. un 19. gadsimtā. Senākais šūto brunču veids, spriežot pēc Latvijas arheoloģiskajiem atradumiem, kas datēti ar 7. un 8. gs., ir vienkāršaini brunči ar krāsainu celu apaudu gar brunču apakšējo malu. Šis senais brunču rotāšanas princips ir ļoti izplatīts Eiropā. Dažādos laikposmos brunču apakšējās malas uzsvēršanai lietoja atšķirīgus materiālus, kas gāja kopsolī ar laikmetu un pastāvošām modes tendencēm. Brunču mala varēja būt nošūta ar metāla rozetītēm, piekariņiem, pērlītēm, krāsainu dzīparu izšuvumiem, tai varēja būt klāt piešūta citas košākas krāsas auduma mala (piemēram, Bārtas brunči) vai gar apakšmalu nošūtas vairākas rindas jau rūpnieciski ražotas zīda lentes (Rucavas brunči).

19. gs. Kurzemē bija pazīstamas vairākas šūto brunču konstrukcijas.

1. Audums vienmērīgi sakārtots mazās ielocītēs visapkārt viduklim un klāt piešūta auduma jostīpa, kas aizstāja austās jostas brunču saturēšanas funkciju. Sākotnēji tā bija cita tumšākas krāsas lina vai vilnas auduma strēmelīte, bet vēlāk pašu brunču auduma gabals. Senākiem brunčiem ieloces ir šaurākas – 1–1,5 cm, bet jaunākā laika brunčiem to platums palielinās līdz pat 4–6 cm. Kuldīgas šķērsvītrotajiem brunčiem, kas pārstāv pārejas posmu uz pilsētas tipa apģērbu, ieloces sakārtotas sarežģītās grupās. Minētā brunču ieloču attīstības tendence kopīga daudzām Eiropas tautām.

2. Brunču audums jostasvietā sakrokots visapkārt viduklim, ielokot diegu 1 cm pa virsu, 1 cm pa apakšu un krokojumu atkārtojot 3–4 reizes, kā tas ir Alsungas un Nīcas brunčiem. Šis brunču auduma krokojuma veids ļoti sasaucas ar Polijas, Slovākijas un Ungārijas materiālu.

3. Krokojums ir veidots tā, ka brunču priekšā atstāts apmēram 20 cm plats gluds audums, t.s. *dēlītis*, no kura uz abām pusēm kārtotas ieloces, kuras brunču mugurpusē satiekoties veido pretfalti. Šis variants vairāk raksturīgs Kurzemes ziemeļrietumu daļai, īpaši jūras piekrastes apgabaliem, kurus apdzīvoja lībieši. Iepazīstoties ar citzemju brunču konstrukcijām, noskaidrojas, ka šāda krokojuma brunči ir zināmi gan mūsu ziemeļu kaimiņiem – igauņiem,⁴² gan dienvidu kaimiņiem – poļiem,⁴³ slovākiem⁴⁴ u.c.

Atsevišķi apskatāmi brunči ar piešūto ņieburu. 19. gs. pirmajā pusē Latvijā, tāpat kā citur Eiropā (Polijā, Slovākijā, Skandināvijā u.c.), pazīstami divi šāda veida brunči:

a) ar pārplečiem (pie brunču jostas piešūtas lences, lai smago, krokoto brunču audumu noturētu uz gurniem);

b) ar piešūtu ņieburu. Šādas konstrukcijas apģērbi parasti šuva no pašausta vilnas vai pusvilnas auduma, kuru brunču daļā savilka krokās vai iegrudināja ielocēs, bet ņiebura daļu šuva pēc piegrieztnes.

Brunči ar pārplečiem Kurzemē fiksēti jau 19. gs. sākumā O. Hūna (1822. g.) kuršu ķoniņienes un F. Krūzes (1839. g.) ventspilnieces zīmējumos.⁴⁵ Šāda tipa brunči pārsvarā sastopami Ziemeļkurzemē.

Piešūtais ņieburs pildīja tādu pašu funkciju kā pārpleči, tikai brunči ar piešūto ņieburu ir jau nākamā brunču sašūšanas attīstības stadija. 19. gs. otrajā pusē Kurzemē šī tipa brunči sastopami Alsungas un Ventpils novadā. Atšķirībā no Kurzemes Vidzemē kā brunču apakšējo, tā arī augšējo – ņiebura daļu vienmēr šuva no vienāda materiāla. Kurzemē brunčiem, kuriem virsū vilka jaku, ņiebura daļu šuva no cita auduma – rupjāka, raiba kokvilnas vai pašausta strīpaina vilnas auduma,⁴⁶ jo ņieburs nebija redzams un tai pašā laikā pildīja savu utilitāro – brunču saturēšanas funkciju. Savukārt Polijā un Slovākijā dažreiz brunčiem klāt piešūva ļoti grezni izšūtu ņieburu,⁴⁷ virs kura jaku nevalkāja. Pēc B. Kuftina domām, minētie sarafānveida brunči Baltijā ienākuši no rietumiem, t.i., no Skandināvijas un Dānijas, un salīdzinājumā ar nešūtajiem brunčiem ir daudz jaunāki.⁴⁸ Bet, izpētot Viduseiropas un Austrumeiropas tautas tērpu piegriezumus un vēsturiskos faktus, nevar tam pilnīgi piekrist.

19. gadsimts bija strauju pārmaiņu laiks visdažādākajās dzīves jomās. Arī tautas apģērbā izmantotie audumi laika gaitā kļuva dažādāki. Gadsimta sākumā visā Eiropā pārsvarā nēsāja vienkrāsainus un sīkstrīpains brunčus,⁴⁹ bet 19. gs. otrajā pusē bīdermeiera stila ietekmē modē nāca daudzkrāsaini rūtotie skotu, kā arī puķainie audumi,⁵⁰ kurus daudzas tautas pieņēma kā savus. Visā Eiropā senākie strīpainie brunči bija ar sīkām, šaurām svītrām vai svītru grupām, kā,

piemēram, Piebalgas brunči, bet vēlākā laika (ap 19. gs. vidu) darinājumi, kurus auda amatnieki tirgum, bija daudz košāki un platākām krāsainām svītrām. Gadsimta beigās no svītrainajiem audumiem šuva tikai apakšbrunčus, virs kuriem vilka pelēkus vai melnus virsbrunčus. 20. gs. sākumā svītrainiem apakšbrunčiem šuva slīpā diegā piegrieztu apakšējo malu (volānu), kas ir kopīga pilsētas tipa tērpu iezīme visā Eiropā.⁵¹

Goda brunčiem parasti izmantoja vai nu mājas kārtībā darinātu audeklu, austu linu vai kokvilnas diegu velkos ar vilnas dzijas audiem, vai arī veikalā pirktu audumu, bet ikdienas valkāšanai brunčus auda tikai no linu vai pakulu diegiem. Goda brunčus vienmēr šuva platākus, dažreiz pat 10 oļektišus platus. Nabadzīgo ļaužu meitām brunči bijuši ne tikai šaurāki, bet arī īsāki. Dienvidrietumkurzemes brunči, kas pēc savas formas ir jaunāki, šūti no 5–8 atsevišķiem gabaliem – *paliem*; katrs pals 50–80 cm plats. Tādi ir Nīcas oranžie brunči,⁵² Bārtas melnie brunči ar klātpiešūto izšūto sarkanā auduma malu,⁵³ kā arī Rucavas vienkrāsainie brunči ar krāsainām, rūpnieciski ražotām zīda lentēm nošūto brunču apakšmalu.⁵⁴ Minētajiem brunčiem var atrast ļoti tuvus līdziniekus daudzās Eiropas zemēs, jo tie atspoguļo laikmetu, kad tradicionālais tautas tērps jau beidza pastāvēt un apģērbs pakāpeniski ieguva pilsētniecisku apveidu. Salīdzinājumā ar citu tautu brunčiem Kurzemes brunču rotājums ir daudz lakoniskāks. Lai arī kāda būtu laikmeta ietekme uz tautas mākslu, katras tautas mentalitāte, vietējie apstākļi un estētiskie kritēriji noteica to, kas ir pieņemams un kas ne katras tautas mākslā.

VILLAINES

Viens no senākajiem kā sieviešu, tā vīriešu nešūtajiem plecu apģērbiem ir villaine. Lai gan arheoloģiskajā materiālā liela atšķirība starp sieviešu un vīriešu plecu segām nav, zinātniskajā literatūrā vīriešu plecu segas sauc par apmetņiem.⁵⁵ Arheoloģiskajos izrakumos Latvijā atrastās villaines datētas, sākot ar 7. gs., bet domājams, ka tās ir daudz senāks apģērba gabals. M. Slava raksta, ka villaines var uzskatīt par lietuviešu, latviešu un igauņu tipisku plecu apģērbu,⁵⁶ kaut gan faktiski to izplatības areāls ir daudz plašāks.

Atkarībā no ģeogrāfiskās un ekonomiskās situācijas konkrētā zemē dažviet villaines no 19. gs. apģērba izzuda un to vietā nāca lielle un mazie plecu lakati, kā arī šūtie apģērbi – vestes, jakas, mēteļi, bet citviet tās saglabājās. Salīdzinoši skarbie ziemeļnieciskie klimātiskie apstākļi noteica vilnas villaiņu ilgo mūžu Kurzemē.

Kurzemē, tāpat kā citur Latvijā, pēc krāsas villaines dalās: zilās, baltās, pelēkās un krāsaini jeb rūtoti austās. Katrs nosauktais villaines tips ir raksturīgs noteiktam vēstures posmam un tērpa attīstības stadijai. Villaini darināja no četrstūrainas vilnas vai pusvilnas auduma gabala. Kurzemē (Alsungā u.c.) 19. gs. to sedza pāri abiem pleciem un sasprauda uz krūtīm ar lielu saktu, Slovākijā to sasēja uz krūtīm mezglā,⁵⁷ bet poļu sievietes baltās linu villaines, sauktas par

rantuch, priekšā kopā saturēja ar roku.⁵⁸ Nīcā, Bārtā un Rucavā villaines lika ap vidu un sasprauda uz viena pleca. Raksturīgā Dienvidrietumkurzemes villaines valkāšana uz viena pleca, liekas, būs izveidojusies no aplikamo brunču valkāšanas veida, tiem pakāpeniski paceļoties līdz krūtīm (Rucavā) un uz viena pleca (Nīcā). Līdzīgs villaines nēsāšanas veids ir fiksēts Lietuvā.⁵⁹ Bet Polijā,⁶⁰ Slovākijā,⁶¹ kā arī pie mūsu Skandināvijas kaimiņiem – zviedriem un norvēģiem⁶² konstatēts principā līdzīgs villaines nēsāšanas veids uz viena pleca, priekšā saturot to ar rokām (3. att.). Iespējams, minētie piemēri ir jau nākamā villaiņu nēsāšanas tradīciju attīstības pakāpe, kad no aprites izzuda saktas, ar kurām saturēja villaines, bet pats to aplikšanas veids ap vienu plecu, domājams, ir daudz arhaiskāks⁶³ un izplatītāks – tā

ir nešūto apģērbu laikmeta atskaņa, kas 19. gs. ir saglabājusies kā relikts jaunajā tērpā, kurš pamatā sastāvēja no samērā moderna piegriezuma un rotājuma brunčiem, vestēm, jakām utt.

Īpatnējs, pie plecu segām pieskaitāms apģērbs ir t.s. *pussvārci*, kuri redzami jau 17.–18. gs. zīmējumos.⁶⁴ Pussvārcus auda no vilnas dzijām linu diegu pamatā, dažādām krāsainām svītrām. Tos šuva tāpat kā brunčus – auduma gabalu sakrokojot vai saliekot sīkās ielocītēs, sānus nesašujot kopā un piešujot klāt jostiņu, kas saturēja krokojumu. Parasti pussvārcus pie goda tērpā nevalkāja, ar tiem sedzās lietus laikā. 19. gs. šādi pussvārci valkāti Kurzemē gar jūras piekrasti un Vidzemē Limbažu un Cēsu apkārtnē, t.i., rajonos, kur kādreiz dzīvoja lībieši. Arī 1846. gada V. A. Pecolda zīmējumos redzami pussvārci Kurzemes

a

b

3. att. Villaiņu nēsāšanas veidi:

a – poliete (Polijas ZA, Tautas mākslas institūta fotoarhīva materiāli – negat. Nr. L/12.312), b – rucaviete, mācītāja Oša kundze (J. Rieksta foto, Nr. 1874)

4. att. Apliedamie brunči (pussvārči):

a – Kurzemes lībiete (fragments no 1846. g. V. A. Pecolda zīmējuma), b – poliete (Polijas ZA, Tautas mākslas institūta fotoarhīva materiāli – negat. Nr. L/6.845), c – Kipras tautas tērps ar appliedamajiem brunčiem *douplétti*, 19. gs. beigas (Papadimitriou E. Cypriot Costumes. – Athens, 1991. – P. 17)

lībiešiem.⁶⁵ Tā kā no pārējās Latvijas teritorijas ziņu par šādu pussvārču valkāšanu nav, M. Slava domā, ka šis ir tipisks lībiešu apģērba gabals, un tā līdziību ar poļu pussvārčiem, ko sauc par *zapasku*, neņemam izskaidrot.⁶⁶ Bet, zinot mūsu tautas un poļu tautas vēsturi, nemaz tik neizskaidrojamas šīs paralēles nav. Polijā, īpaši tās centrālajā daļā (Mazovija), sieviešu un vīriešu apģērba piegriezumā un rotājumā ir saskatāmas vairākas paralēles ar Kurzemes 18.–19. gs. tautas tērpiem. Tāpat kā poļu no vilnas dzijas austā strīpainā *zapaska*, pussvārči Kurzemē lietus laikā pildīja galvas un plecu apsegšanas funkciju. Līdzīgas funkcijas strīpains vilnas auduma plecu apmetnis kādā 1860. gada zīmējumā fiksēts somu Karēlijas sievietēm.⁶⁷ Arī Ungārijā vienkāršā tauta nēsāja šāda veida plecu apģērbus.⁶⁸ Tā kā pussvārči ir ļoti seni, daudzās vietās tie vienkārši nav saglabājušies, bet, domājams, to izplatības areāls bijis ļoti plašs, jo analogiskas formas apģērbus nēsāja arī Kiprā dzīvojošie grieķi vēl 19. gs. beigās. Tie bija no nātna, balta auduma, un tos sauca par *douplétti*⁶⁹ (4. att.).

19. gs. vidū bīdermeiera stila ietekmē modē nāca daudzkrāsaini rūtaini lieli lakati ar bārkstīm visapkārt. Tos nēsāja villaiņu vietā laikā, kad tradicionālo tautas apģērbus Latvijā jau bija nomainījis vispāreuropeiskais pilsētnieciskais tērps. Tādi lakati bija sastopami visā

Eiropā, un to krāsu un rūtojuma variantu ir bezgala daudz. Kurzemē no Rietumeiropas ieplūda rūpnieciski ražoti ļoti košas krāsas, dažādā tehniskā izpildījumā austi plecu lakati. Piemēram, Gudenieku apkārtnē ieviestos šūniņauduma tehnikā austos plecu lakatus sauca par *gokuņģiem*, jo tie atgādināja govju kuņģa iekšpusi, bet Alsungas sarkandzeltenmelnā rūtotās plecu segas sauca par *trakām drānām*,⁷⁰ jo pat kurzemniekiem, kam nebija svešs pārdrošs krāsu salikums, šīs jaunievestās plecu segas bija par košu. Parasti plecu segu audumi bija viscaur vienādi rūtoti, it kā nogriezti no liela auduma baķa, kas reāli tā arī bija. 19. gs. beigās izkristalizējās rūtoto plecu segu (villaiņu) aušanas kompozicionālie principi – villaines stūrī tika veidots izteikts stūra rūtojums, bet pati villaine krāsu ziņā kļuva daudz mierīgāka.

Sakarā ar rūpniecības un tirdzniecības sakaru attīstību visā Eiropā plašām tautas masām bija pieejami rūpnieciski darināti, no dažāda materiāla (vilnas, kokvilnas, zīda u.c.) austi galvas lakati, kurus sievietes mēdza nēsāt ap kaklu vai pleciem, virs vai zem vestes vai jakas.⁷¹ 19. gs. sākuma J. K. Broces zīmējumos⁷² Rīgas ielās redzam gan vācu, gan nevācu sievietes ar šādiem lakatiņiem. Protams, zināmu daļu šo plecu lakatiņu auda arī uz vietas Kurzemē. Parasti tie bija no lina un baltā krāsā. Zviedri tos mēdza aust no linu

vai kokvilnas diegiem, patumšus – sarkanmelnām rūtīm.⁷³ Tā kā Kurzeme atrodas jūras krastā, tad viss, kas jauns Eiropā, pateicoties tirdzniecības sakariem pa jūru, vispirms nonāca šeit. Pēc poļu tekstiliju pētnieces etnogrāfes Irēnas Turnavas domām, no Rietumeiropas, īpaši no Vācijas, uz Baltijas zemēm bez augstas kvalitātes precēm tika vestas arī otršķirīgas preces.⁷⁴ Tāpēc ne vienmēr tas labākais nonāca līdz Kurzemei, bet, tā kā no laika gala importa preces tiek uzskatītas par labākām un skaistākām, tās tauta labprāt pieņēma.

JAKAS, VESTES, MĒTEĻI

Sieviešu un vīriešu ļoti dažādas formas šūto plecu apģērbu – jakas, žaketes, ņieburus, vestes un mēteļus, tāpat kā citur Eiropā, apskatāmajā laikposmā nēsāja visā Latvijā.

Virsdrēbes ar klātpiešūtām piedurknēm ir ļoti senas izcelsmes. Arheologi tādas konstatējuši jau bronzas laikmetā. 19. gadsimtā šūtajām virsdrēbēm ir ļoti daudz variantu.

Tāpat kā Viduseiropas, arī Kurzemes vīriešu – zemnieku apģērbā raksturīgi trīs svārku veidi: īsie, pusgarie un garie svārki. Garos svārkus bieži sauca par mēteļi. Svārkus parasti šuva no baltas vai dabiski pelēkas, retāk zilas vadmalas vai līnu audekla. Līdz 19. gs. vidum vīriešu svārkus darināja no mājās austa auduma, bet līdz ar fabriku ražojumu izplatīšanos pakāpeniski ieviesās pirktie audumi, galvenokārt tumšā krāsā. Tā 18. gs. goda svārki bija balti vai pelēki, bet 19. gs. beigās vislepnākie skaitījās melnie svārki.

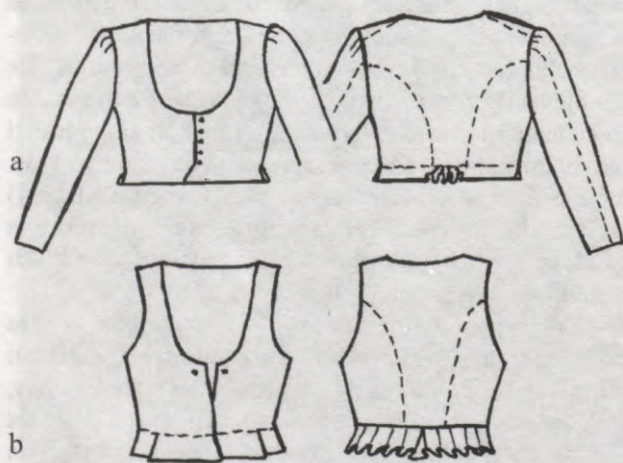
Vīriešu žakete mūsdienu izpratnē (franču val. – *jacquette*, vācu val. – *Schecke*) cēlusies no 14.–16. gs. apģērbiem. Tikai 18. gs., žaketēm noņemot (nepiešūjot) piedurknes un saīsinot stāvu, izveidoja vesti, kas īpaši populāra kļuva Lielās franču revolūcijas (1789–1794) laikā. Apģērba vēstures pētnieki uzskata, ka jau kopš 17. gs. otrās puses Eiropā vīriešu apģērbā nostabilizējās trīs galvenie elementi – žakete, veste

un bikses,⁷⁵ kas savu formu pamatā ir saglabājuši līdz mūsdienām. 19. gs. sākumā šis apģērba komplektējums nonāca arī līdz Latvijai, tai skaitā Kurzemei. Domājams, ka pamatota ir M. Slavas doma, ka īsie svārki (to skaitā varētu būt arī žaketes un vestes) salīdzinājumā ar garajiem un pusgarajiem svārkjiem ir jaunāks apģērbs, jo tie lielākoties šūti ar padrēbi un darināti pēc muižas sulaiņu svārku parauga.⁷⁶ Īsos svārkus valkāja mājās, bet, dodoties ceļā vai ejot godos, tiem pāri vilka pusgaros vai garos svārkus.

Dažādu novadu vīriešu svārki cits no cita atšķiras ne tik daudz pēc piegriezuma kā pēc detaļu izveides un garuma. 19. gs. Kurzemes vīriešu pusgaro un garo svārku paralēles ar citu Eiropas tautu vīriešu apģērbu saskatāmas pusgaro un garo svārku priekšas aizdares pārlikuma slīpajā stūrī (līnijā), dažādu modifikāciju muduros un krokojumā svārku mugurdaļā, mēteļu apjošanā ar dažāda veida un materiāla jostām, no huzāriem⁷⁷ aizgūtā garo svārku priekšas aizdares apdarē ar dekoratīvu aukliņu rotājumu, kā arī tumšākas krāsas virsdrēbju šūšanā 19. gs. beigās.

Pēc piegriezuma “vīriešu svārki ir līdzīgi sieviešu garajām jakām un pusmēteļiem, tāpēc tos varēja valkāt kā vīrieši, tā sievietes”.⁷⁸

19. gs. Kurzemē ņieburi (vestes) kļūst par neatņemamu sieviešu tērpa sastāvdaļu. Katrā kultūrvēsturiskajā apgabalā tiem ir savs vietējais nosaukums, atšķirīgi apdares un rotājuma elementi un paņēmieni, bet pamatpiegrieztne ir universāla – kopīga visai Eiropai. Šo piegrieztņi, pēc ungāru etnogrāfes Marijas Florianas domām, 18. gs. no huzāru apģērba *dolman* pārņēma visa Eiropa kā vīriešu, tā sieviešu apģērbā.⁷⁹ Šiem ņieburiem un jakām raksturīgs mugurpuses trīsdalīgs piegriezumš (5. att.), kas labi saskatāms arī Kurzemes 18. gs. beigu – 19. gs. materiālā. Tas, ka 19. gs. sieviešu jaku un ņieburu piegriezumš ir salīdzinoši jauns un ļoti plaši izplatīts, liecina par tā laika modes tendenču ietekmi uz tautas apģērba attīstību pārejas periodā no tradicionālā tautas tērpa uz pilsētnieciskā tipa apģērbu. “Mode vienmēr pakļauta dažādām ietekmēm, tā ir gatava reaģēt uz jebkuru jauninājumu. Šī paša iemesla dēļ neveiksmi piedzīvoja visi mēģinājumi izveidot “nacionālo tērpu” un šķērsot ceļu citzemju modes ietekmei. Un, protams, tāpēc mode arvien vairāk kļūst internacionāla.”⁸⁰ Domājams, ka tieši 19. gs. modes tendenču ietekmē Kurzemes sieviešu jaku un ņieburu piegriezumš un apdares elementi ir ne tikai līdzīgi poļu,⁸¹ vācu,⁸² slovāku,⁸³ ungāru,⁸⁴ ukraiņu,⁸⁵ somu,⁸⁶ zviedru⁸⁷ u.c. tautu jakām un vestēm (6. att.), bet gan identiski. Kā vienu no interesantiem piemēriem Kurzemē varētu minēt Bārtas vestīšu polsterēto malu, kuras uzdevums ir kuplināt brunčus jostas vietā.⁸⁸ Tāds pats polsterējums, tikai atsevišķi apsiets ap vidukli un nostiprināts ar lencēm, ir arī ungāriem,⁸⁹ bet čehu apģērbu pētniece I. Langhammerova uzskata, ka tas nāk no ampīra stila tērpiem. Arī Nīcā nēsātai ađitai jakai ar apmalē ielasītu rozīšu rakstu⁹⁰ līdziniece atrodama diezgan patālu no Kurzemes – pie slāvu-ungāru etniskās robežas Hontas apkārtnē.⁹¹ Katrā vietā

5. att. Sieviešu ņieburu un jaku mugurdaļas trīsdalīgais piegriezumš:

a – Kabiles pag. jaka, b – Vaiņodes ņieburs (Novadu tērpi. – Rīga, 1939. – 467. lpp.)

a

b

c

6. att. Ņieburu un jaku apdare

19. gs. otrajā pusē:

a – ņieburs, Nīca (CVVM 7622),

b – jaka, Alsunga (CVVM 7682),

c – jaka, Polija (Polijas ZA, Tautas

mākslas institūta fotoarhīva mate-

riāli – negat. Nr. L/12.697)

šos apģērba gabalus darināja no pieejamā un klimatiskajiem apstākļiem piemērotā materiāla, bet to nēsāšanas laiks, piegriezums, rotājuma izvietojuma pamatprincipi visur bija vienādi. Ja konkrētas formas un rotājuma apģērbs lietots tik plašā areālā, tad nešaubīgi var runāt par attiecīgā laika modes tendenču ietekmi uz tautas apģērba attīstību.

Sieviešu, tāpat arī vīriešu mēteļi un kažoki lielākoties bija taisna piegriezuma, bez krokām, priekšā tos saturēja misiņa āķi. Daudzām Eiropas tautām mēteļu piegriezumi bija ļoti līdzīgi,⁹² atšķirās tikai materiāls un auduma krāsa.

GALVASSEGAS

Galvassega, īpaši sieviešu, ir apģērba sastāvdaļa, kurā visspilgtāk izpaužas sieviešu radošā pieeja sevis rotāšanā.

No vissenākajiem laikiem visas tautas pastāvīgu uzmanību pievērsušas galvas rotāšanai. Varētu pat

teikt, ka galvas izdaiļošana vēsturiski ir pirmā cilvēces mākslinieciskā paizteikšanās.⁹³

Ierobežotā apjoma dēļ šajā rakstā uzmanība pievērsta tikai galvenajām Kurzemes sieviešu galvassegu iezīmēm saistībā ar citu tautu galvassegām kā tradicionālā tautas tērpa sastāvdaļām.

Katram apvidum, katram kultūrvēsturiskajam apgabalam, dažreiz pat atsevišķam ciemam ir savas raksturīgas galvassegas. Bez mākslinieciskās, dekoratīvās funkcijas sieviešu galvassegai vienmēr bijusi īpaša loma sievietes sociālā stāvokļa noteikšanā, tā liecināja par sievietes vecumu, sociālo statusu utt. Protams, galvassegu mode, izpildījuma tehnikas un izejmateriāls dažādos laika posmos ir atšķirīgs.

Precētām sievietēm visā Eiropā vajadzēja pilnībā apklāt galvu, jau no vissenākajiem laikiem viņām bija aizliegts ar kailu galvu parādīties svešos cilvēkos. Kaila galva ar visdažādākā veida matu pīnēm bija neprecēto meitu priekšrocība. Tāpat kā rumāņiem, domājams, arī citur Eiropā līdz kāzām meitas savu

galvu rotāja ar ziediem, platākām vai šaurākām matu lentēm. Tikai divas – trīs svētdienas pirms kāzām un arī kāzu dienā meitas pēc senas tradīcijas lika galvā īpašus vainagus. Šie vainagi materiālās vērtības izteiksmē bija ļoti dārgi, tos taupīja īpašiem gadījumiem, tos mantoja meitas un mazmeitas, vienlaicīgi tie bija augstvērtīgi mākslas darbi (tos darināja no auduma un izšuva ar lentēm, pērlēm, spoguļiem, metāliskiem diegiem, zīdu un samtu).⁹⁴ Dažāda veida stieplīšu un spangu vainagus mēs zinām jau no arheoloģiskā materiāla, bet 19. gs. Kurzemē bez brīnumainā kārtā saglabātiem spangu vainagiem bija vērojama diezgan liela vainagu dažādība. Kurzeme no citiem Latvijas novadiem atšķīrās ar savu vainagu augstumu un greznumu. Tie bija rotāti ne tikai ar krāsainām pērlītēm un stikla salmiņiem, bet arī ar bagātīgu zīda lenšu papildinājumu vainaga pakauša daļā. Piemēram, Vaiņodes vainags,⁹⁵ domājams, ir salīdzinoši jauns, jo tā darināšanai nepieciešamie materiāli tika ievesti un arī tā forma ļoti līdzinās ar 1860. gadu datētiem sakšu vainagiem (tagadējā Rumānijas teritorijā).⁹⁶ Interesanti, ka minētajā sakšu teritorijā vēl ir virkne citu līdzību ar Kurzemes tautas tērpu. Tā sakšu sievietes virs vestes uz krūtīm sprauž lielu misiņa saktu, rotātu ar krāsainiem akmeņiem, ādas jostām ir metāla sleņģi – kā Kurzemē, un arī šeit nēsāti spīguļu vainagi.

19. gs. otrajā pusē ļoti plašā Eiropas teritorijā bija iecienīts un veikalos nopērkams jau minētais spīguļu vainags. Kurzemē tautā to sauca par lībiešu līgavas vainagu,⁹⁷ bet patiesībā tādi paši vainagi bija arī Augšzemē u.c. Latvijā. Šo vainagu saistīšana ar lībiešiem izskaidrojama ar to, ka viņi dzīvoja jūras piekrastē, kur tirdzniecības sakaru rezultātā vispirms nonāca no Viduseiropas ievestie darinājumi.

Ļoti plašā Eiropas reģionā vissenākās sieviešu galvassegas bija galvasauti. Tos nēsāja Vācijā,⁹⁸ Slovēnijā,⁹⁹ Rumānijā,¹⁰⁰ Itālijā¹⁰¹ u.c. Īpaši vācu materiālā atrodami galvasautu sējumi, kur aut apņemts ap zodu, kā to redzam Kurzemes lībiešiem, kā arī Dienvidrietumkurzemē – Nīcā, Bārtā un Rucavā. Kurzemē galvasautus darināja no mājās austā linu auduma, bet citviet, īpaši vēlākā periodā, Eiropā tie bija no daudz plānāka un gaisīgāka materiāla.¹⁰²

Eiropā nākamā, daudz jaunāka precēto sievu galvassega ir dažādas formas un materiāla cepure – aube. M. Slava sievu cepures iedala: apaļajās izšūtajās, torņa cepurēs – micēs un aubēs.¹⁰³ Atsevišķi tiek minētas ziemas cepures. Sievu cepuru forma un rotājums Latvijas teritorijā ir ļoti daudzveidīgs,¹⁰⁴ bet visas vieno tas, ka tās ir mazākas, ērtāk nēsājamas nekā galvasauts. Cepuru darināšanai izmantoti visdažādākie materiāli – gan mājas kārtībā austi, gan rūpnieciski darināti un iegādāti veikalos, kas ļauj daudz maz precīzi noteikt minēto galvassegu nēsāšanas laiku. Kurzemē, tāpat kā visā Latvijā, tas iesniedzas 19. gs. otrajā pusē, kad pakāpeniski tiek pārņemta pilsētas tipa mode un sievietes apģērbā sāk dominēt t.s. kostūmkleita, maza, dekoratīva aubīte, balta apkaklīte un neliels priekšautiņš. Protams,

vienmēr un visur mēdz būt izņēmumi, dažviet vienlaikus līdzās pastāvēja vecās un jaunās galvassegas vai arī, tās apvienojot, tika izveidots jauns galvassegas variants, piemēram, kā tas ir lībiešiem,¹⁰⁵ bet pamatendence – pāriet uz jauno – paliek nemainīga. Nereti mati bija jāsakārto tā, lai galvassega nezaudētu paredzēto, dažreiz visai ērmīgo formu. Piemēram, Kurzemes dienvidrietumdaļā, līdzīgi kā tas ir slovēkiem,¹⁰⁶ sievietes matus pina divās bizēs, kuras satina it kā divos radziņos, kas bija domāti, lai galvassegai piešķirtu un noturētu īpašu formu.

Daudzu Eiropas tautu sievietes, kā mājās dzīvojot, tā arī darbā galvas rotas nevalkāja, tās lika tikai baznīcā un godos ejot. Mājās kā jaunavas, tā sievas ap galvu sēja lakatiņus. Lakatiņu nosaukumi un sējuma veidi bija ļoti dažādi. Kurzemē un Zemgalē ļoti populārs bija tā saucamais poliskais lakata siešanas veids, kad “stūreniski saliktā lakata divus stūrus krusto pakausī virs trešā, apņem apkārt galvai un virs pieres sasien mezglā”¹⁰⁷. Ikdienas lakatiņiem audumu vai nu nogrieza no tā paša kreklu auduma, vai arī tam nolūkam auda lielākoties balti rūtainus (90 x 90 cm). Svētdienās sēja pirktos – zīda vai batista lakatiņus, jo tie skaitījās smalkāki.

MĀKSLINIECISKI STILISTISKAIS FAKTORS TAUTAS TĒRPA ROTĀŠANĀ

Apģērbs – īpaši svētku tērps – bija viens no zemnieku skaistuma izjūtas izpausmes veidiem. Cilvēku pamatnodarbe – vai tā bija zemkopība vai lopkopība – noteica izejmateriālu, no kura apģērbs tika darināts. Arī Latvijas pamatiedzīvotāju apģērbs darināts no vietējiem izejmateriāliem – lina, vilnas un ādas, nedaudz augstas kvalitātes audumu ievēda no Rietumeiropas, kur pastāvēja tā saucamais grieķu veikalu tīkls, kas bija saistīts ar Balkānu tirgotājiem, kuri importēja galvenokārt preces no Turcijas.¹⁰⁸ Jau viduslaikos pa Vidusjūru no Austrumiem caur Moldāvijas, Valahijas un Transilvānijas teritoriju Eiropā ieplūda preces, to skaitā kokvilna, zīds, austrumu augu krāsvielas, zelta un sudraba diegi, kas lēnām ienāca arī tautas apģērbā.¹⁰⁹ Protams, šo sakaru rezultātā tika aizgūti dažādi ornamenta motīvi, krāsu salikumi vai pat apģērba daļas.

Jāatzīmē, ka ir būtiska atšķirība starp zemnieku darba un svētku (ceremoniju un svētdienas) tērpu. Tā kā darba tērps faktiski bija nerotāts, tad, runājot par zemnieku apģērba mākslinieciski stilistisko faktoru, pievērsīsimies rotātajiem ceremoniju un svētdienas tērpiem.

Visām pasaules tautām izšuvums ir galvenais tautas tērpu rotāšanas paņēmieni. “Izšūšanas mākslas izcelsmes ir gandrīz aizvēsturiska; no vissenākajiem laikiem līdz pat mūsdienām nav bijis perioda, kad tas vairāk vai mazāk nav bijis modē.”¹¹⁰ Liela daļa izšuvumu, ko uz auduma, ādas un vilnas darināja zemnieki vai amatnieki, divu pēdējo gadsimtu laikā Eiropā bija līdzīgi. “Tie ir daļa no pārējiem Eiropas izšuvumiem, kurus vispirms ietekmēja vēsturiskie stili,

līdzīgās izpildījumu tehnikas un visā Eiropā izdotās ornamentu grāmatas.”¹¹¹ Bet zemnieki uz šīs kopīgas Eiropas pieredzes pamata radīja ko pilnīgi jaunu un individuālu. Laika gaitā tautas radošās izdomas rezultātā tapuši daudzveidīgi, dažādiem reģioniem īpatni izšuvumi, kuros tomēr var saskatīt visām Eiropas tautām kopīgas iezīmes.¹¹²

Arī Latvija ir vienotās Eiropas kultūras sastāvdaļa. Tā kā Latvija zināmā nozīmē ir Eiropas nomalē, daudzas mākslas ietekmes līdz šejieni nonāca ar novēlošanos (100–150 gadu), tomēr tās visas ir saskaņamas mūsu materiālā.

Pateicoties Baltijas jūras ūdensceļam, kas bija galvenais tilts uz Eiropu, Kurzemei bija iespēja pirmajai saskarties ar dažādu Eiropas tautu kultūru, kas ietekmēja kurzemnieku sadzīvi un, protams, arī apģērba rotājumu. 18.–19. gs. ir ļoti aktīvas sociāl-ekonomiskās darbības laiks (industriālā revolūcija Eiropā), kad “kombinējās kopā daudzi faktori, lielākā daļa no tiem ekonomiskie, bet daži arī estētiskie”¹¹³. Un šo ekonomisko aktivitāšu rezultātā līdz Kurzemei nonāca daudz jaunas rokdarbu un cita veida informācijas, kas radikāli ietekmēja Kurzemes iedzīvotāju estētisko izpratni un gaumi, kura varbūt tāpēc ir tik atšķirīga no pārējās Latvijas teritorijas.

19. gs. Kurzemes tērpi lielākoties atšķiras ar savu krāsu gammu – tā ir daudz košāka un izteismīgāka. Dienvidrietumkurzemes (Nīca, Bārta, Rucava) tērpu rotājumā ir saskaņamas daudzas paralēles ar rietumslāvu, vācu, ungāru u.c. tautu materiālo kultūru. Te īpaši gribas uzsvērt Nīcas brunču oranžo krāsu, kura ļoti sasauca ar Viduspolijas materiālu,¹¹⁴ savukārt Bārtas zilmelnie brunči ar sarkano izšūto malu vizuāli un laika ziņā sasauca ar Igaunijas salu,¹¹⁵ ungāru¹¹⁶ un bulgāru¹¹⁷ tradicionālo apģērbu. Bet Rucavas vienkrāsainie brunči un veste ar piešūtajām zīda apdares lentēm ir tik universāls un vispāreuropeisks pārejas apģērba (no tradicionālā tautas tērpa uz pilsētas tipa apģērba) variants, ka tam paralēles atrodamas visu Eiropas tautu 19. gs. otrās puses apģērbā. Laikā, kad Eiropā notiek industriālā revolūcija, veikalos parādās daudz rūpnieciski ražotu audumu. Līdz ar jaunu materiālu (audumu) parādīšanos mainījās arī zemnieku apģērba krāsu salikums. Šai laikā balto, arhaisko tradicionālo tautas tērpu nomainīja krāsaināks apģērbs. 19. gs. otrajā pusē modē nāca melnas krāsas virsdrēbes kā sievietēm, tā vīriešiem. Kurzemē tas redzams Alsungas tērpa komplektā.¹¹⁸ Pēc ungāru etnogrāfes Alises Gaborjanas domām, “zemnieki sākotnēji melno krāsu lietoja svētku apģērbā un tikai vēlāk un pakāpeniski to izmantoja bērnu gadījumos”.¹¹⁹

Tāpat kā citām Eiropas tautām, Kurzemē senākais ir ģeometriskais ornaments, kura lietošanu noteica rotājamā materiāla faktūra un pastāvošās tradīcijas. Līdzīgi kā citur Eiropā,¹²⁰ arī Kurzemē bija raksturīga trīsdalīga joslu kompozīcija. Ačgārni būtu uzskatīt, ka mūsu tradicionālais auseklīša raksts ir tipisks tikai Kurzemei, īpaši Kuldīgas un Alsungas apkārtnē. Patiesībā tas ir ļoti sen pazīstams visā

pasaulē, bet Eiropā plaši izplatījās ar renesanses laika ornamentu grāmatām.¹²¹ Piemēram, Ungārijā Aizdonavas apgabala tekstilijās vien ir uzskaitīti 82 ģeometriskie auseklīšu un rozīšu raksti,¹²² bet to izplatība īpaši palielinās līdz ar krustdūriena ienākšanu ungāru tautas mākslā.¹²³

Tā kā 19. gs. visvairāk izšūtais apģērba gabals bija krekls, tad arī tieši tas rāda daudzas kopīgas iezīmes Kurzemes un Viduseiropas materiālā. Piemēram, 19. gs. sākumā Eiropā tautas apģērbā ļoti populārs bija baltais izšuvums.¹²⁴ Šai laikā visā Latvijā 18. gs. raksturīgos daudzkrāsainos kreklu izšuvumus nomainīja baltie izšuvumi. Dienvidkurzemes¹²⁵ (Nīca, Bārta, Rucava) kreklu pleca daļas rotājums pēc savas kompozīcijas un izpildījuma tehnikas ir ļoti tuvs poļu (2. att.),¹²⁶ ungāru,¹²⁷ vācu¹²⁸ un grieķu¹²⁹ tā paša laika darinājumiem. Savukārt no 19. gs. otrās puses, attīstoties šķiedru krāsošanai ar ķīmiskām krāsvielām, arī vienkāršās tautas izšuvumos parādās ļoti savdabīgas krāsu salikuma kompozīcijas. Kā raksturīgāko un arī vienīgo Kurzemes piemēru var minēt Alsungas daudzkrāsainās krekla aprocēs,¹³⁰ kuru raksta kopiju krekla krūšu daļas rotājumā raksta autorei bija izdevība redzēt Lodzas (Polija) tekstiliju muzejā,¹³¹ bet no literatūras ir zināms, ka līdzīgi krāsaini izšuvumi bijuši arī 19. gs. sākumā Ungārijā.¹³²

19. gs. otrajā pusē līdz Dienvidrietumkurzemei nonāca arī vijīgais augu motīvu izšuvums blīvā ķēžu dūrienā. Nīcas izšūto sieviešu ņieburu un vīriešu vestu¹³³ līdziniekus, tikai ar savai tautai raksturīgāku ziedu ornamenta motīvu, varam atrast ungāru tautas apģērbā.¹³⁴ Arī Bārtas sieviešu cepures izšuvums¹³⁵ tehniskā izpildījuma ziņā līdzinās ungāru Lepedevegas¹³⁶ un Zoboralji¹³⁷ novada izšuvumiem, kad ar rotājošo dūrienu noklāj visu balto audumu, tikai vietumis atstājot baltās spraudziņas.

Tā kā Latvijā salīdzinājumā ar citām Eiropas tautām (poļiem, čehiem, slovākiem, ungāriem, rumāņiem, bulgāriem u.c.) tradicionālais tautas tērps beidza pastāvēt apmēram 100 gadu ātrāk, t.i., 19. gs. otrajā pusē, mūsu tautas mākslā, īpaši tradicionālajā apģērbā, augu un zoomorfais ornaments nepaspēja tik plaši ienākt kā citviet, kur tautas tērpa rotājums turpināja attīstīties līdz pat 20. gs. 60.–70. gadiem. Kurzeme ir vienīgā vieta Latvijā, kur augu un putnu motīvs parādās apģērbā, īpaši Dienvidrietumkurzemes kreklu rotājumos. Domājams, ka Kurzemē sastopamie ziedu un putnu motīvi ir ņemti no ornamentu grāmatām, kuras 18. un 19. gs. tika pārpublicētas un plaši izplatījās visās Eiropas valstīs, galvenokārt popularizējot renesanses laika trīsdalīgās augu un ģeometriskā raksta kompozīcijas.¹³⁸

18.–19. gs. Kurzeme nav bijusi izolēta no pārējās Eiropas izšuvuma tehniku ziņā. Te sastopami visi rotājošie dūrieni, kādus lietoja pārējās tautas.¹³⁹ Tie ir kātu, ķēžu, svītru, cilpu dūrieni, spodrdūriens, visdažādākās caurās vīles, hardangers u.c. dūrieni. 18. gs. Eiropā ļoti plaši izplatās krustdūriens,¹⁴⁰ kas redzams arī Alsungas un Kuldīgas kreklu apkakļu rotājumā,¹⁴¹ Nīcas kreklu plecu rakstos.¹⁴² Bet laikā,

kad tradicionālo tautas tērpu vairs nenēsāja, visas modē esošās rokdarbu tehnikas (rišeljē, broderī u.c.) Kurzemē, tāpat kā pārējā Latvijā, redzamas telpu tekstiliju (dvieļi, galdauti, aizkari, sedziņas utt.) rotājumos.

* * *

Zemnieku apģērba komplekta un rotājuma attīstību vienmēr ir ietekmējuši divi galvenie faktori: cilvēciskais un vēsturiskais. Ar cilvēcisko faktoru mēs saprotam cilvēka personiskos dzīves apstākļus, materiālo un sociālo stāvokli, viņa vecumu un pat emocionālo stāvokli – prieku, bēdas u.tml. Vēsturiskais faktors izpaužas apģērba formas un rotājuma nepārtrauktā attīstībā. To ietekmēja noteiktā laikā valstī pastāvošie likumi. "Starp 14. un 19. gs. lielā daļā Eiropas bija stingrs sociālais iedalījums, kuru nodrošināja t.s. greznuma tiesības (greznuma ierobežošanas likums), kurās bija arī noteikumi attiecībā uz noteiktiem apģērba veidiem. Tikai kapitalistiskās sistēmas attīstība izraisīja pakāpenisku šādas noslāņošanās samazināšanos un tendenci uz ģērbšanos saskaņā ar katra finansiālo stāvokli un individuālo gaumi."¹⁴³

Arī zemnieku apģērbs Kurzemē 19. gs. iekļāvās kopīgajā Eiropas ekonomiskās, kultūras un sociālās attīstības procesā. Šim laikam raksturīgs bagātīgs visdažādāko fabrikas materiālu, modes piegriezumu, krāsu un rotājuma lietojums tradicionālajā tautas tērpā, kuru pakāpeniski 19. gs. otrajā pusē nomainīja pilsētas tipa apģērbs.

Visu Eiropas tautu zemnieku apģērba attīstībā iezīmējas trīs galvenie faktori, kas vērojami arī Kurzemes tautas apģērba attīstībā:

1) dažādu vēstures posmu augstāko slāņu un pilsētnieku apģērba ietekme uz zemnieku tradicionālo tautas tērpu. Ar zināmu laika nobīdi valdošo šķiru apģērba elementi nonāca līdz vienkāršajai tautai. Tās galvenokārt bija atsevišķās gatavās apģērba formas (piemēram, priekšmeti), kuras pieņēma zemnieki, jo pilnībā visu stilu tie nepārņēma nekad;

2) jaunu materiālu ieviešanās. No Rietumeiropas un Skandināvijas pussalas pa Baltijas jūru Kurzemē ienāca jauni, rūpnieciski ražoti audumi, apģērba daļas (īpaši lakati), dažādi tērpu apdares materiāli (lentes, mežģītnes u.c.), kā arī jaunā rokdarbu informācija un literatūra;

3) jauna stila izveidošanās. Zemniekiem, dzīvojot salīdzinoši mazās kopienās naturālās saimniecības apstākļos saskaņā ar gadsimtu gaitā izstrādātiem likumiem un tradīcijām, bija diezgan konservatīva attieksme pret visu jauno. Tomēr laika gaitā viņi pamazām mainīja savu dzīves veidu, attīstījās arī viņu skaistuma izjūta un radošā pieeja. Rezultātā viņu apģērbā saskatāma dažādu laiku un stilu kombinācija. Zemnieki nekad tieši nepārņēma visu jauno, bet to, kas viņus ieinteresēja (piegriezumi, ornamentālās kompozīcijas utt.), piemēroja savām vajadzībām, radot jaunu stilu, ko nosacīti varētu saukt par zemnieku stilu.

Zemnieki pārņēma tikai to, kas viņiem bija saprotams un pieņemams, noraidot svešo un nesaprotamo. Protams, pārmaiņas nenotika vienā mirklī, tas bija salīdzinoši ilgstošs, pakāpenisks process. Sākotnēji tautas apģērbā ieviesās atsevišķi priekšmeti, tad jauni materiāli (kokvilna, zīds), līdz, visbeidzot, nomainījās viss apģērba komplekts. Bet tieksme rotāt apģērbu saglabājās vienmēr, un galvenā rotāšanas tehnika bija izšuvumi, kuru motīvu daudzveidība ir neizsmeļama.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- 1 Румыния. Из сокровищницы традиционного костюма. – Букарест, 1978. – С. 9.
- 2 Turnau I. European Occupation Dress. – Warsaw, 1994. – P. 57.
- 3 Elksnīte E. Rucavas krekli // Filozofijas materiāli. – Rīga, 1933. – 122. lpp.
- 4 Моора А. Х. Об историко-этнографических областях Эстонии // Вопросы этнической истории эстонского народа. – Таллин, 1956. – С. 147.
- 5 Krekli: CVVM 16 852, Lubezere, 19. gs.; CVVM 16 602, Kuldīgas apkārtnē, 19. gs.; CVVM 16 620, Dragūnciems, 19. gs.; CVVM 16 595, Renda, 19. gs.; Pērkones kreklis, 19. gs. (Novadu tērpi. – Rīga, 1939. – 464. lpp.); u.c.
- 6 Eesti rahvarõivad. – Tallinn, 1981. – Lk. 28; Lehtinen I., Sihvo P. Rahvaan puku. – Helsinki, 1984. – S. 36.
- 7 Nylén A. M. Folkdräkter // Nordiska Museet. – Lund, 1971. – S. 54; Skånes Folkdräkter. – Stockholm, 1955. – S. 130.
- 8 Slava M. Latviešu tautas tērpi // AE. – Rīga, 1966. – 7. laid. – 44. lpp.
- 9 Bazielič B. Strój ludowy w Polsce. – Warszawa, 1997. – S. 149, 152, 158 etc.; Varšavas Etnogrāfijas muzeja tekstiliju fondi: vīriešu kreklis – inv. Nr. EV/50 502; sieviešu kreklis – inv. Nr. EV/1277.

- 10 Langhammerová J. Lidový oděv v českých zemích // Etnografický slovník 3. – Praha, 1990. – S. 40; Etnografický atlas Slovenska. – Bratislava, 1990. – S. 45; Slovakia. European Contexts of the Folk Culture. – Bratislava, 1997. – S. 123; Nosál'ová V. Slovenský ľudový odev. – Bratislava, 1982. – S. 21, 56, 65 etc.; Horehronie. – Bratislava, 1974. – S. 201–236; Mjartan J. Banícka dedina žakarovce. – Bratislava, 1956. – S. 358.
- 11 Magyar neprajzi lexikon. – Budapest, 1977. – T. I. – P. 281.
- 12 Кузнецова А. Я. Народное искусство карачаевцев и балкарцев. – Нальчик, 1982. – Табл. 30.
- 13 Papadimitriou E. Cypriot Costumes. – Athens, 1991. – P. 52.
- 14 Slava M. Latviešu .. – 44. lpp.
- 15 Latviešu tautas māksla. – Rīga, 1967. – 3. sēj. – 312–318. lpp.
- 16 Varšavas Etnogrāfijas muzeja tekstiliju fondi: kreklis – inv. Nr. EV/5244, 48 516, 3339.
- 17 Rucavas sieviešu krekli: CVVM 16 832, CVVM 16 766 u.c.
- 18 Baltijas ekspedīcijas materiāli (1956. g.). – Slava M. Latviešu .. – 45. lpp.
- 19 Bazielič B. Strój ludowy .. – S. 53, 94, 97, 103 etc.

- ²⁰ Маслова Г. С. Народная одежда русских, украинцев и белорусов в XIX – начале XX вв. – Москва, 1956. – С. 605.
- ²¹ Куфтин Б. А. Материальная культура русской мешеры. – Москва, 1962. – С. 24.
- ²² Slava M. Latviešu .. – 45. lpp.
- ²³ Ukrainian Folk Costume (Podolye, Poltava region). – Kiev, 1983.
- ²⁴ Dekowski J. Strój Sieradzki // Atlas Polskich strojów ludowych. – Wrocław, 1959. – S. 35.
- ²⁵ Nosál'ová V. Slovenský l'udový .. – S. 195; Podolák J. Vajnory. – Bratislava, 1978. – S. 170.
- ²⁶ Gáborján A. Hungarian Peasant Costumes. – Budapest, 1988. – P. 31.
- ²⁷ Румыния .. – Рис. 10, 34, 38, 39 и др.
- ²⁸ Lithuanian National Costume. – Vilnius, 1994. – P. 27.
- ²⁹ Lehtinen I., Sihvo P. Rahwaan puku .. – S. 31, 35.
- ³⁰ Историко-этнографический атлас Прибалтики: Одежда. – Рига, 1986. – С. 166.
- ³¹ Podolák J. Zamagurie. – Košiciach, 1972. – S. 295.
- ³² Jansone A. Skats drēbnieku amata attīstībā // LVIŽ. – 1996. – Nr. 2. – 90., 91. lpp.
- ³³ E 38, 1805.
- ³⁴ Heikel A. Die Volkstrachten in den Ostseeprovinzen und in Setukesien. – Helsingfors, 1909. – Taf. 1.
- ³⁵ Bazielich B. Strój ludowy .. – S. 195.
- ³⁶ Nosál'ová V. Slovenský l'udový .. – S. 202.
- ³⁷ Zariņa A. Lībiešu apģērbs. – Rīga, 1988. – 23., 24. lpp.
- ³⁸ Slava M. Latviešu .. – 48. lpp.; Историко-этнографический атлас .. – С. 22, 23, 40.
- ³⁹ Brand J. A. Reysen durch die Marck Brandenburg, Preussen, Churland, Liefland etc. – Wesel, 1702. – S. 58, 63.
- ⁴⁰ Лебедева Н. И. Прядение и ткачество восточных славян в XIX – начала XX в. – Москва, 1956. – С. 552.
- ⁴¹ Eesti rahvarõivad. – Lk. 112–121 (Halliste); Румыния .. – С. 14; Ukrainian Folk Costume [atkārtu komplekts]. – Kiev, 1983. – Eastern Transcarpathia, Kharkov Region, Dnepropetrovsk Region; etc.
- ⁴² Eesti rahvarõivad. – Lk. 337 (Kihnu); lk. 347–363 (The islands – Saaremaa, Muhu, Hiiumaa) etc.; Heikel A. Die Volkstrachten .. – Taf. IV.
- ⁴³ Bazielich B. Strój ludowy .. – S.170.
- ⁴⁴ Nosál'ová V. Slovenský l'udový .. – S. 197; Etnografický atlas Slovenska. – S. 47; Langhammerová J. Lidový oděv .. – S. 53; u.c.
- ⁴⁵ Latviešu tautas tērpi. II. Kurzeme. – Rīga, 1997. – 22., 23. lpp.
- ⁴⁶ E 55, 983, Aizputes apr. Pilsbergu pag. "Laivinieki", 1937. g.
- ⁴⁷ Bazielich B. Strój ludowy .. – S. 157; Nosál'ová V. Slovenský l'udový .. – S. 161, 169, 198.
- ⁴⁸ Куфтин Б. А. Материальная .. – С. 116.
- ⁴⁹ Bing V., Breat von Überfeldt J. Regional Costumes of the Netherlands Draw'n from Life. – Zutphen, 1978. – Tab. 1–56; Hellquist M. Weekdays and Sundays. – Upsala, 1990. – P. 132; Svenska Nationalbilder i konsttryck 72 olika. – Stockholm, [b.g.]. – Bez ilustrāciju numērācijas; Fiedler A. Deutsche Volkstrachten. – Leipzig, 1954. – 80 S.; kā arī jau minētās poļu, slovāku, čehu, igauņu, somu publikācijas.
- ⁵⁰ Kundziņš P. Mākslas un stila vēstures konspekts. – Rīga, [b.g.]. – 1. daļa. – 53. lpp.
- ⁵¹ Haáz F. R., Haáz S. Erdélyi viseletek. – Budapest, 1993. – P. 60.
- ⁵² Nīcas brunči (CVVM 180/154/1).
- ⁵³ Bārtas brunču rotājums (CVVM 10 570, 10 574).
- ⁵⁴ Rucavas brunči (CVVM 10 529).
- ⁵⁵ Zariņa A. Lībiešu .. – 49. lpp.
- ⁵⁶ Slava M. Latviešu .. – 58. lpp.
- ⁵⁷ Encyklopédia ľudovej kultúry slovenska. – Bratislava, 1995. – T. II. – S. 40.
- ⁵⁸ Polijas ZA, Tautas mākslas institūta fotoarhīva materiāli – negat. Nr. L/51.929; L/13.025; Bazielich B. Strój ludowy .. – S. 196.
- ⁵⁹ Slava M. Latviešu .. – 62. lpp.
- ⁶⁰ Polijas ZA, Tautas mākslas institūta fotoarhīva materiāli – negat. Nr. L/12.312.
- ⁶¹ Markov J. Slovenský l'udový odev v minulosti. – Bratislava, 1955. – S. 99.
- ⁶² Racinet A. Le Costume Historique. – Paris, [19. gs. sāk.]. – T. II. – Il. 161.
- ⁶³ Līdzīgu villaiņu (apmetņu) saturēšanas paņēmieni redzam gotikas perioda altāra gleznās. Piemēram, Ungārijas Nacionālajā galerijā (Budapešta) atrodas 1320.–1330. gadā gleznotais "Apustulis Pāvils", kuram apmetnis ir saturēts uz labās rokas; 1370.–1380. gada gleznā "Sv. Margareta un Sv. Agnese" no Malduras divām sieviešu figūrām villaines ir saturētas uz labā elkoņa; bet 15. gs. gleznojums redzam apmetņus kā uz labās, tā uz kreisās rokas.
- ⁶⁴ Spekke A. Vecākie latvju tautas apģērba zīmējumi. – Rīga, 1934. – 2. att. (no B. Grassi albuma Romā 1585. g.); 10. att. (no Brōjna albuma 4. izdevuma Antwerpenē 1610. g.).
- ⁶⁵ Latviešu tautas tērpi. II. Kurzeme. – 26. lpp. (CVVM EP 850).
- ⁶⁶ Slava M. Latviešu .. – 68. lpp.
- ⁶⁷ Sihvo P. Folk Costumes from Finnish Karelia. – Warwickshire (England), 1985. – P. 9.
- ⁶⁸ Kresz M. Magyar Parasztsviselet (1820–1867). – Budapest, 1956. – P. 28; Szendrei J. A magyar viselet. Történeti Fejlődése. – Budapest, 1905. – P. 100; Flórián M., Urai E. Magyar népvisletek. – Budapest, 1993. – P. 31.
- ⁶⁹ Papadimitriou E. Cypriot Costumes. – P. 33.
- ⁷⁰ E 55, 1638, Ventspils raj. Jūrkalnes c. "Ceripi".
- ⁷¹ Varagnac A. National Costumes. Austria, Hungary, Poland, Czechoslovakia. – London, 1939. – P. 18–20, il. 2, 9, 30.
- ⁷² Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. – Rīga, 1992. – I sēj. – 101., 115., 125. u.c. lpp.
- ⁷³ Berg I. A., Berg G. H. Folk Costumes of Sweden – a Living Tradition. – Örebro, 1976. – P. 187; Swedish Folk Art Exhibition. – Riga, 1998. – P. 8.
- ⁷⁴ Saruna ar Irēnu Turnavu notika 1996. gada 29. novembrī Varšavā.
- ⁷⁵ Иллюстрированная энциклопедия моды. – Прага, 1987. – С. 250.
- ⁷⁶ Slava M. Latviešu .. – 71. lpp.
- ⁷⁷ Moravková M. Národní oděv roku 1848. Ke vzniku národně politického symbolu. – Praha, 1986. – 227 s.; Flórián M. The Image of "Hungarian Dress" in Europe // Acta Ethnographica Hungarica. – Budapest, 1993. – Nr. 38 (1–3). – P. 69–92.
- ⁷⁸ Slava M. Latviešu .. – 71. lpp.
- ⁷⁹ Flórián M. The Image of "Hungarian Dress" .. – P. 82.
- ⁸⁰ Иллюстрированная энциклопедия .. – С. 535.
- ⁸¹ Polijas ZA, Tautas mākslas institūta fotoarhīva materiāli – negat. Nr. L/12.697; L/2453; Bazielich B. Strój ludowy .. – 202 s.
- ⁸² Fiedler A. Deutsche .. – S. 79.
- ⁸³ Podolák J. Vajnory. – Bratislava, 1978. – S. 108; Botík J. Hont. Tradície l'udovej kultúry. – Banská Bystrica, 1988. – S. 267; Mjartan J. Horehronie. – Bratislava, 1974. – Il. 41; u.c.
- ⁸⁴ Magyar néprajzi lexicon. – T. I. – P. 432; Gazda K. A székely népviselet. – Budapest, 1998. – Il. 11 a.

- 85 Украинское народное искусство. Ткани и вышивки. – Киев, 1960. – С. 70.
- 86 *Lehtinen I., Sihvo P.* Rahwaan puku .. – S. 56, 57.
- 87 *Berg I. A., Berg G. H.* Folk .. – P. 214, 215.
- 88 Latviešu tautas māksla. – 3. sēj. – 248. lpp.
- 89 *Horváth T.* Kapuvár népviselette. – Budapest, 1972. – P. 459.
- 90 CVVM 7591, Nīca, 19. gs. otrā puse.
- 91 *Botík J.* Hont .. – S. 267.
- 92 Polijas ZA, Tautas mākslas institūta fotoarhīva materiāli – negat. Nr. L/13.017; L/13.008; L/13.014.
- 93 Румыния .. – С. 17.
- 94 Turpat. – 18. lpp.
- 95 Latviešu tautas tērpi. II. Kurzeme. – 292. lpp. (CVVM 14 102, 190 992/4, 14 111).
- 96 Die Festtracht der Siebenbürger Sachsen. – Callwey (München), 1987. – S. 7.
- 97 CVVM 14 060, lībiešu līgavas vainags, 19. gs.
- 98 Moden Almanach. Modenbilder aus vier Jahrhunderten 1500–1900. – Köln, 1933. – Abb. 7; *Thiel E.* Geschichte des Kostüms. Europäische Mode von der Antike bis zur Gegenwart. – Berlin, 1960. – S. 64, 160.
- 99 Slovenský ľudový odev v minulosti. – Bratislava, 1955. – II. 76.
- 100 Румыния .. – С. 18.
- 101 *Raccolta N.* Nouva Raccolta di cinquanta costumi de' contorni di Roma (compresi diversi fatti di briganti disegnatu ed incisi all' acqua forte). – Roma, 1823. – Ilustr. 50 + 5 nbl. 1.
- 102 Румыния .. – Ил. 38, 41, 43, 50, 53, 54 и др.
- 103 *Slava M.* Latviešu .. – 83. lpp.
- 104 Turpat. – 86. lpp.
- 105 Latviešu tautas tērpi. II. Kurzeme. – 130., 131. lpp. (atdarinājums).
- 106 *Munková E.* Čičmany. – Žilina, 1992. – S. 74–96.
- 107 *Slava M.* Latviešu .. – 77. lpp.
- 108 *Flórián M.* The Historical Antecedents of 18th Century Hungarian Peasant Women's Garmens // Népi kultúra – Népi társadalom. – Budapest, 1993. – XVII. – P. 136.
- 109 *Moora A. X.* Об историко-этнографических .. – С. 147.
- 110 *Christie A. H.* Embroidery. – London, 1909. – P. 1.
- 111 *Fél E.* Hungarian Peasant Embroidery. – London, 1964. – P. 50.
- 112 Turpat.
- 113 *Lucie-Smith E.* The Story of Craft. – Oxford, 1981. – P. 185.
- 114 *Gadomski S.* Strój ludowy w Polsce. – Warszawa, 1996. – S. 106, 112, 122.
- 115 Eesti rahvarõivad. – Lk. 375.
- 116 A Magyar nép művészete. A Kalotaszegi magyar nép művészete. – Budapest, 1907. – P. 48; *Haáz F. R., Haáz S.* Erdélyi viseletek. – P. 57–60.
- 117 Traditional Bulgarian Costumes and Folk Arts. – Sofia, 1994. – P. 91.
- 118 Latviešu tautas tērpi. II. Kurzeme. – 72., 73. lpp. (CVVM 10 525).
- 119 *Gáborján A.* Hungarian Peasant .. – P. 10.
- 120 *Ember M. V.* Úrihímzes. – Budapest, 1981. – P. 54; *Fél E.* Magyar népi vászonhímzések. – Budapest, 1976. – Tab. XIX; Original Stickmuster der Renaissance. – Wien, 1874. – 3 p. + 50 tables.
- 121 *Quentel P.* Musterbuch für Ornamente und Sticmuster (1527–1529). – Leipzig, [b.g.]. – Taf. 34.
- 122 A Magyar nép művészete. A Dunántuli magyar nép művészete (Veszprém, Zala, Somogy, Tolna). – Budapest, 1912. – P. 230–232.
- 123 125 Szálánvarrott magyar hímzészeminta. – Sf. George, 1972. – 125 il.; Székely hímzések // Magyar Népművészet. – Budapest, 1924. – 32 il.
- 124 *Gáborján A.* Hungarian Peasant .. – P. 9.
- 125 Latviešu tautas tērpi. II. Kurzeme. – 239. lpp. (CVVM 16 998).
- 126 Polijas ZA, Tautas mākslas institūta fotoarhīva materiāli – negat. Nr. L/24.456.
- 127 *Fél E.* Magyar népi .. – II. 26.
- 128 *Niedner M.* Hardanger Stickerei. – Leipzig, [b.g.]. – 50 S.
- 129 *Hadjiyasemi A.* Lefkara Lace Embroidery. – Nicosia, 1987. – 187 p., il.
- 130 Latviešu tautas tērpi. II. Kurzeme. – 80. lpp. (CVVM 16 677, CVVM 16 682).
- 131 Lodzas tekstiliju muzeja fondi – inv. Nr. 3236.
- 132 *Fél E.* Magyar népi .. – Taf. XVI; A Magyar nép művészete .. – II. 243.
- 133 Latviešu tautas tērpi. II. Kurzeme. – 254. (CVVM 7607), 259. (CVVM 10 564), 264. (CVVM 12 470), 271. (CVVM 7610) lpp.
- 134 *Gergely G., Haáz S.* Udvarhelyi varrottások. – Bukarest, 1976. – 13 il.
- 135 Latviešu tautas tērpi. II. Kurzeme. – 276. lpp. (CVVM 14 237).
- 136 *Fél E.* Magyar népi .. – II. 21.
- 137 *Kocsis A.* Zoboralji hímzések // Magyar Népművészet. XXII. – Budapest, 1994.
- 138 Original Sticmuster .. – 50 Taf.
- 139 And So to Embroider. – London, 1960. – P. 144; *Lengyel G.* Nagyanyáink öröksége. – Kossuth Könyvkiadó, 1986. – P. 154.
- 140 *Wainwright A.* Medieval Cross Stitch Samplers. – London, 1995. – 93 p.
- 141 Latviešu tautas māksla. – 3. sēj. – Alsungas kreklu apkakles (CVVM 16 516, CVVM 16 481), Kuldīgas, Rendas kreklu apkakles (CVVM 16 602, CVVM 16 595) u.c.
- 142 *Elksnīte E.* Rucavas krekli. – 134. lpp.
- 143 *Turnau I.* European Occupation .. – P. 9.

Aija Jansone

THE MOST CHARACTERISTIC PARALLEL FEATURES IN TRADITIONAL FOLK COSTUMES OF KURZEME AND THOSE OF EUROPEAN NATIONS

Summary

As up-to-now in the history of Latvian culture there has been no precedent of trying to compare Latvian traditional folk costumes (particularly those of Kurzeme) with the national costumes of European nations, this work is the first attempt to do it. The materials used for this work are (1) literary sources, (2) materials gathered by ethnographers in scientific

expeditions on the territory of Latvia, (3) ethnographic exhibitions and textile collections in the museums of Latvia, Poland, Czech Republic, Slovakia, Hungary, Estonia, Finland, (4) scientific literature on traditional folk costumes of different European nations. On the base of the above mentioned sources without pre-tending to an absolute investigation of the subject

(as it is inexhaustible), the authoress tries to show the most characteristic features of Kurzeme's traditional folk costumes similar to those of other European nations as well as to analyse the costumes under the aspect of morphology and art style.

The term "traditional folk costumes" is usually understood as peasant clothes that developed and were worn in the period of feudalism. In fact, many elements of these clothes as well as the ways and traditions of making them originated and developed in much more ancient times. Folk costumes developed depending on economic conditions, people's know-how and skill to produce them, as well as according to the national traditions. Besides, clothes had to be suitable for the living, working and climatic conditions of the region.

Studying the materials of the 18th–19th century clothes, a lot of interesting parallels can be observed in the cut, ornamentation and combination of garments, though the history of the nations and the periods of wearing them are different. Most of the above mentioned parallels are seen in women's clothes as their traditional forms were preserved for a longer time. Men's clothes, however, as early as at the beginning of the 19th century in a large part of Europe adopted the style of the so-called "English classical suit" consisting of long narrow trousers, a short waistcoat and jacket of different length with an "English collar". Only the day-shirt that was also worn as an undershirt preserved its archaic (rectangular) cut and the traditional way of sewing it.

The peasants' life and their hard work provided little possibility to express their aesthetic ideas. The peasants' sense of beauty was mainly expressed in the ornamentation of clothes, particularly in those for festive occasions. Like other European nations Latvians, too, adorned their clothes with embroideries.

The development of peasants' embroideries was influenced by the historical styles, embroidering techniques and by the publication of European embroidery ornament books. Adopting the common European experience and using their own taste, sense of beauty and skill, Latvian peasants created an enormous variety of new individual ornament compositions.

The studied sources prove that Latvia is a part of the European culture. Though in a certain sense Latvia is situated in the outskirts of Europe, and different art styles reached its people with the delay of about 100–150 years, their influence is seen in the investigated materials.

Owing to the nearby Baltic Sea that was the main waterway to Europe, Kurzeme was linked with the culture of different European nations. Thus, the influence of that culture is well seen in the life of the people and in their clothes.

As the investigated period – the 18th–19th centuries – was the time of a great social and economic activity in Europe (the period of the industrial revolution), the factors influencing the culture of Kurzeme were of both economic and aesthetic nature. As a result of that economic activity the inhabitants of Kurzeme received a lot of valuable embroideries and other interesting information that greatly influenced their ethic norms and aesthetic taste which perhaps for this reason is different from that in other regions of Latvia.

In the 19th century the development of peasant clothes in Kurzeme became a part of the economic, social and cultural development process. It was the time when ordinary people began to use fabrics of various colours, different cuts and adornments in making their clothes. As a result in the second half of the 19th century the traditional folk costume was replaced by city-type clothes.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Cuts of Kurzeme shirts: *a* – without shoulder straps; *b* – with sewn-on shoulder straps; *c* – with sewn-in shoulder straps.

Fig. 2. Embroideries of shirt shoulder straps: *a* – a shoulder strap from the vicinity of Lodz (Poland) [Photo archive materials from Poland Academy of Sciences, Folk Art Institute, Neg. No. L/24.456.]; *b* – shirt shoulder strap from South Kurzeme (Beginning of 19th cent.).

Fig. 3. Ways of carrying shoulder shawls: *a* – a Polish woman [Photo archive materials from Poland Academy of Sciences, Folk Art Institute, Neg. No. L/12.312.]; *b* – the wife of a clergyman from Rucava (Photo No. 1874 by J. Rieksts).

Fig. 4. Special shoulder skirts: *a* – Kurzeme Livs (a fragment of the drawing by W. A. Petzoldt (1846)); *b* – a Polish woman [Photo archive materials from Poland Aca-

demy of Sciences, Folk Art Institute, Neg. No. L/6.845]; *c* – a Cyprus folk costume with shoulder skirt "doubléti" of the late 19th cent. [Photo from the book "Cypriot Costumes" by Papadimitriou E. – Athens, 1991. – P. 17.].

Fig. 5. Back cut of three parts in women's vests and jackets: *a* – a jacket from Kabile district (Materials from the book "Novadu tērpi". – Rīga, 1939. – 467. lpp.); *b* – a vest from Vainode (Materials from the book "Novadu tērpi". – 467. lpp.).

Fig. 6. Ornaments of vests and jackets (2nd half of the 19th cent.): *a* – a vest from Nica [CVVM 7622]; *b* – a jacket from Alsunga [CVVM 7682]; *c* – a jacket from Poland [Photo archive materials from Poland Academy of Sciences, Folk Art Institute, Neg. No. L/12.697.].

Lilita Vanaga

K. F. VATSONS (1777–1826) KURZEMEI UN LATVIEŠIEM

Kad var sākt runāt par Kurzemes etniskās vēstures jautājumu nopietnāku izpēti un latviešu kā tautas, nevis vairs zemnieku kārtas atzīšanu? Kad latviešus sāk sasniegt plašākas ziņas par savas tautas vēsturi, izcelsmi, teritoriju?

19. gadsimta sākumā iezīmējās būtiskas pārmaiņas Kurzemes (arī Vidzemes) latviešu dzīvē. Samērā nesena (1795) Kurzemes hercogistes iekļaušanai Krievijas impērijas sastāvā un tai sekojošajām administratīvajām pārmaiņām¹ drīz pēc Napoleona karu beigām sekoja dzimtbūšanas atcelšana Kurzemē (1817) un Vidzemē (1819). Dzimtbūšanas atcelšana, lai gan deva agrākajiem dzimtcilvēkiem tikai ierobežotu personas brīvību, vienlaicīgi atņemot zemi, un vēl ilgi saglabājās t.s. pārejas stāvoklis, saviļņoja visus sabiedrības slāņus. Laikposmā pirms dzimtbūšanas atcelšanas un jo īpaši tās sākumposmā aktivizējās sabiedriski politiskās un intelektuālās aktivitātes baltvācu izglītotajās aprindās, tika dibinātas zinātniski izglītojošas biedrības, izteikti viedokļi un meklēti ceļi turpmākam dažādu sociālo kārtu un līdz ar to arī dažādu etnisko grupu savstarpējo attiecību modelim. Šim laikmetam piemīt vērā ņemama īpatnība

saistībā ar klasiskās apgaismības ideju turpinājumu un dažu tās tendenču (īpaši tautas izglītošanā) pastiprināšanos.²

Minētā laikposma raibajā sabiedriski politisko un kultūras dzīves notikumu un diskusiju spektrā izvirzījās jautājumi, kas tieši saistāmi ar latviešu kā svarīga, taču no valdošajiem baltvāciešiem etniski atšķirīga kopuma atzīšanu, līdz ar to veicinot interesi par latviešu tautas vēsturi, valodu, etniskajām un novadu īpatnībām. Lielu ieguldījumu minēto jautājumu izvirzīšanā un risināšanā, īpaši Kurzemē, ar savu literāro un organizatorisko darbību devis Lestenes mācītājs **Karls Frīdrihs Vatsons** (*Watson*; 1777–1826) – izcila personība 19. gs. sākuma izglītojošo Kurzemes baltvācu aprindās, kurš gan vācu, gan latviešu (reta sakritība) vērtējumā viennozīmīgi atzīts par patiesu latviešu draugu un dedzīgu latviešu interešu aizstāvi.

K. F. Vatsona darbība, jo īpaši viņa publikācijas un rediģētās “Latviešu Avīzes”, sniedz ieskatu humanitāro zinību (īpaši vēstures, valodniecības, etnogrāfijas) attīstības sākumposmā, kad ciešā saistībā ar dažādiem idejiskiem strāvojumiem radās arvien vairāk latviešu vēstures un valodas pētījumu.

ĪSAS BIOGRĀFISKAS ZIŅAS PAR K. F. VATSONU

Karls Frīdrihs Vatsons dzimis Jelgavā 1777. gada 7. jūnijā. Viņa tēvs Matias Frīdrihs Vatsons, Kēnigsbergas universitātes dzejas mākslas profesors, tika uzaicināts uz Jelgavu 1759. gadā un kopš tā laika darbojās Jelgavas akadēmiskajās mācību iestādēs gan kā *Academia Petrina* profesors un prorektors, gan pilsētas skolas rektors, kā arī vietējā Jelgavas presē. M. F. Vatsons pats skolojies dēlu līdz 12 gadu vecumam, vēlāk Karls Frīdrihs mācījies Jelgavas pilsētas skolā, akadēmiskajā ģimnāzijā (1793–1798), vēl mācību laikā 3 gadus strādājis valsts dienestā un publicējis Kurzemē jauniecelto valsts un pilsētu ierēdņu adrešu grāmatu,³ studējis jurisprudenci Leipcigā (1798), teoloģiju Jelgavā (1799–1801) un Getingē (1801–1802), izglītošanās nolūkos apceļojis Vāciju un Franciju. 1803. gadā K. F. Vatsons kļuva

1. att. Kārlis Frīdrihs Vatsons

par mācītāju nelielajā Lestenes draudzē, no 1813. gada – arī Strutelē.⁴ Lai gan K. F. Vatsons apzinīgi pildījis savus amata pienākumus un arī mācītājmuižīņas saimniecībai veltījis daudz pūļu, uzturēt lielo ģimeni (8 bērni, viņu vidū arī pieņemta audzumeita) bijis grūti, laikam traucējušas arī kādas vietējas nesaskaņas, tāpēc vēlāk Vatsons meklējis vietu citur,⁵ taču nesekmīgi. K. F. Vatsona darbīgais mūžs aprāvās 49 gadu vecumā, drīz pēc sievas nāves. Viņš apbedīts Jelgavā.

K. F. Vatsons pieskaitāms t.s. literātiem – nemuižnieciskas cilmes vācu mācītāju, juristu, ārstu, pedagogu slānim, no kura nākuši nozīmīgi sabiedriski darbinieki – apgaismības ideju nesēji (G. F. Stenders, G. Merķelis u.c.). Jau kopš bērnības K. F. Vatsons bija iejuties Jelgavas – Kurzemes svarīgākā administratīvā un garīgās dzīves centra⁶ augsti izglītoto intelektuāļu aprindās. Jelgava saglabāja garīgām nodarbēm labvēlīgu gaisotni arī 19. gs. sākumā, tāpēc, neskatoties uz jaunās darba un dzīves vietas attālumu, jaunais mācītājs itin drīz rosīgi iekļāvās dažu tā laika Jelgavas preses izdevumu un kalendāru autoru vidū. Laikabiedri K. F. Vatsonu raksturojuši kā aizrautīgu cilvēku ar ļoti daudzpusīgām interesēm, dedzīgu, pat kategorisku savā pārliecībā. Savā tieksmē pēc patiesības un taisnīguma Vatsons reizēm pārkāpis vispārpieņemtās robežas. Profesors K. V. Krūze (*Cruse*) raksturoja K. F. Vatsona literārā darba intereses šādi: “Vatsonam nepietika ar to mazo darbības loku, kas viņam bija nelielā draudzē.[...] viņa svarīgākā un vismīļākā nodarbošanās bija izpētīt savas tēvzemes stāvokli, tās vēsturi, bet it sevišķi Kurzemes pirmiedzīvotāju valodu un literatūru.[...] Jo nekas cits viņu vairāk nenodarbināja un beidzot [viņa prātu] tā nepārņēma kā latvieši. Priekš viņiem nekas [viņam] nebija par grūtu vai par dārgu.”⁷

Protams, grūti vai pat neiespējami izskaidrot, kāpēc kāds agrāku laiku autors pievērsies tādai kaut interesantai, taču nepateicīgai tēmai (kāda Vatsona laikā noteikti bija latviešu senvēstures izpēte). Starp motīviem droši varētu minēt iegūto klasisko izglītību, apgaismības un citu Rietumeiropas ideju ietekmi, vēlāko ciešo saikni ar ietekmīgāko teoloģiskā racio-nālisma pārstāvi Latvijā – Vidzemes ģenerālsuperintendentu K. G. Zontāgu (*Sonntag*) un citiem attieksmē pret latviešiem humāniem baltvācu sabiedrības pārstāvjiem, saskari ar zemnieku smagajiem dzīves apstākļiem savā tiešajā darbā. Var tikai izteikt pieņēmumus par to, cik liela nozīme bija Vatsonu dzimtas izcelsmei no Skotijas.⁸ Lai gan vismaz kopš 16. gs. Vatsonu dzimtas atzars bija iedzīvojušies Pomerānijā un K. F. Vatsona tēvs dzimis Kēnigsbergā, tomēr, kā liecina Vatsona meitas pēctecis, 20. gs. aktīvais baltvācu sabiedriskais darbinieks V. Vahtsmuts, bijuši mēģinājumi angliskā uzvārda dēļ noliegt Vatsona vāciskumu (*deutsches Volkstum*) un apzīmogat viņu par angli. Vidē, kur “asiņu tīrībai” dažkārt varēja būt ļoti svarīga loma, K. F. Vatsonam, iespējams, nācās būt veiklam diplomātam, lai paustu savus uzskatus. V. Vahtsmuts gan noteikti rāda K. F. Vatsona

ciešo radniecisko saistību ar Kurzemes baltvāciem no mātes (Agates Dullo, Kabiles mācītāja H. F. Dullo meitas) puses, cildina viņa “kurzemnieka izjūtu”.⁹ Ievērojot K. F. Vatsona tikpat lielo tautu izcelsmes un to vēstures nozīmīguma izjūtu, kā arī dažas norādes viņa darbos, kas liecina par angļu un skotu valodas izmantošanu, var pieļaut, ka viņa senču izcelsmei no tikpat mazas, asimilācijai pakļautas tautas kā latvieši varēja būt vismaz intriģējoša nozīme latviešu etniskās vēstures jautājumā izpētē.¹⁰

AGRĪNĀ LITERĀRĀ DARBĪBA

Aktīvās literārās darbības sākumā K. F. Vatsons publicējās Jelgavas vācu periodiskajos izdevumos. Vismaz kopš 1806. gada tur atrodamas (vai grūti apliecināmas, ja publicētas bez paraksta) viņa rakstītas recenzijas, informācija par Kurzemes vēstures un dabas pieminekļiem (piemēram, Staburagu, Altenes pilsdrupām).¹¹

Jau kopš darba pie Kurzemes adrešu grāmatas K. F. Vatsons vāca materiālus Kurzemes topogrāfiski statistiskam aprakstam un daļu no tā publicēja 1808. gadā.¹² Statistisko materiālu darbam viņš ieguvis no dvēseļu revīzijām, arī no dažādu personu iesūtījumiem. Publicēti Auces, Sesavas, Tukuma, Kuldīgas draudzes apraksti – sniegta informācija par draudžu robežām, raksturoti dabas apstākļi (zeme, meži, ūdeņi, kalni, dzīvnieku un augu valsts), iedzīvotāju skaits, cik no tiem ir dzimtcilvēki, muižu skaits, mūra ēku skaits, sētu (*Gesinde*), ūdensdzirnavu un vējdzirnavu, krogu, ķieģeļu un kaļķu cepļu skaits. Vēlāk autors paredzēja pievienot arī draudzēm piederīgo muižu sarakstu ar saimnieku skaitu (*Anzahl ihrer Wirthe*). Iecerētais darbs vācu valodā netika publicēts (jau 1805. gadā bija iznācis E. Deršava un P. Keizerlinga oficiālais Kurzemes apraksts¹³), taču savākto materiālu K. F. Vatsons izmantoja vēlāk “Latviešu Avīzēs”. Pie pirmajiem Kurzemes ģeogrāfijai veltītajiem darbiem jāpieskaita K. F. Vatsona “Kurzemes orogrāfiskā skice” un “Kurzemes hidrogrāfiskā skice” ar pievienotām autora sagatavotām kartēm.¹⁴

Noteikti K. F. Vatsona spalvai piederošais pirmais apcerējums par latviešiem, kurā izteiktas dziļākas pārdomas par latviešu zemnieku beztiesisko sabiedrisko stāvokli un šīs apspiestības laikā veidojušās tautas mentalitātes īpatnībām, ir 1807. gadā publicētais raksts par zināmu līdzību divu apspiestu grupu – latviešu zemnieku un ebreju raksturā.¹⁵ Esot labi pamanāms, ka pret vāciešiem ļoti atturīgie un pat naidīgie zemnieki labprāt kontaktējoties ar ebreju sīktirgotājiem, kaut viņi ir tik atšķirīgi reliģiskā, dzīves veida un citādā ziņā. Šīs īpatnības cēloņi esot: 1) viņu nodarbju raksturs – zemnieki nodarbojas tikai ar zemkopību, ebreju galvenā darbošanās saistās tikai ar tirdzniecību. Katrs no viņiem jūtoties pārāks savā ziņā un savā vienpusībā pat nicinot citu zināšanas. Šāda psiholoģiska īpatnība gan piemītot daudziem, to skaitā zinātniekiem, kuri nodarbojas ar šauru tēmu;

2. att. Lestenes baznīcas (celta 18. gs. sākumā) iekšskats. 20. gs. 30. gadi (foto no Kultūras pieminekļu dokumentācijas centra arhīva)

2) gan zemnieki, gan ebreji ilgu laiku dzīvojuši apspiestībā un bieži bijuši pakļauti augstāko kārtu nicināšanai. Šo apstākli Vatsons iztirzāja visai plaši, izglītotajai vācu publikai skaidrojot, ka, neiedziļinoties reālajos apstākļos, kādos nācies dzīvot zemniekiem, nevar viņus apsūdzēt visos iespējamajos netikumos un tāpēc nievāt. Zemnieku rakstura īpatnības nosakot viņu attieksmi pret dzimtkungiem un pret pilsonisko sabiedrību vispār. Zemnieks ir šīs sabiedrības zemākais loceklis, viņam uzlikti tik daudzi smagi pienākumi un sodi. Turklāt zemnieks labi apzinās, ka tikai viņa darbs uztur šo sabiedrību. Nav ko brīnīties, ka zemnieki neuzticas visiem vāciešiem un ebreji – visiem kristiešiem kā saviem apspiedējiem. Tomēr abas grupas pilsoniskai sabiedrībai vajadzīgas. Ja lasītāji vēlētos, autors (Vatsons) turp-

māk piedāvāšot vēl citas piezīmes par zemnieku rakstura īpatnību cēloņiem. Rakstiņam sekoja redaktora J. F. Rekes (*Recke*) piezīme: “Nav šaubu, ka visi mūsu lasītāji līdz ar mani ir pret turpinājumu.”¹⁶ Arī vēlāk Vatsons pieturējās pie uzskata, ka vēsturiskie un ekonomiskie apstākļi ietekmējuši latviešu mentalitāti.

Lai latviešu zemnieku bērniem atvieglotu lasīprasmes apgušanu un dažādotu pieticīgo lasāmvielu latviešu valodā, K. F. Vatsons 1816. gadā izdeva lasāmgrāmatu,¹⁷ kurā sakopoti lokalizēti moralizējoši stāstiņi. Vācu priekšvārdā Vatsons skaidroja savas grāmatas mērķi¹⁸ – būt vidutējai starp ābeci un dziesmugrāmatu, ar kurām latviešu jaunatnei vispārēja skolu trūkuma dēļ jāiztiek mājniecībā. Lēciens no ābece uz reliģisko poēziju ir pārāk liels. Cik gan

nesaprotams 8 un 10 gadus vecam bērnam liekas viss, ko viņš lasa dziesmugrāmatā! Interesants ir grāmatas pielikums. Tajā dialoga veidā risinātas Daktera un Saimnieces sarunas, kā labāk rīkoties, bērnu gaidot, dzemdībās, kā kopt bērnu, un minēti dažādi piemēri no zemnieku ikdienas dzīves. Padomus sniedzis K. F. Vatsona draugs Jaunpils ārsts J. N. H. Lihtenšteins (*Lichtenstein*), kurš 1825. gadā uzstājies ar referātu par zemnieku veselības stāvokli un higiēniskajiem apstākļiem arī Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības sēdē.¹⁹

K. F. Vatsons rakstīja arī latviešiem domātos kalendāros. Viņa dabaszinātniska satura raksti (par Zemi, Sauli, Mēnesi) ar pseidonīmu "Skolmeisteris" atrodami 1818.–1823. gada "Vecā un jaunā laika grāmatā". Par nozīmīgu kultūrvēstures faktu kļuva lietuviešu 18. gs. dzejnieka K. Donelaiša "Gadalaiku" fragmentu atdzejojums, ko Vatsons veica tikai dažus gadus pēc manuskripta publicēšanas un ievietoja kalendārā 1822. un 1823. gadā. Tulkojamā darba izvēle raksturīga Vatsona gaumei – reālistiska dzeja, kura, viņaprāt, būtu piemērota lasāmviela arī latviešu zemniekiem, jo saprotami rādīta lietuviešu dzimtcilvēku dzīve, ikdienas darbs, ieražas, daba. Vēlāk "Latviešu Avīzēs" Vatsons ievietoja arī vienu lietuviešu dainu savā atdzejojumā.²⁰

Svarīgākais K. F. Vatsona tulkojums (kopā ar J. K. Kēleru un J. F. Foigtu) tomēr bija "Likumu grāmata par Kurzemes zemniekiem"²¹ – Kurzemes zemnieku brīvprātības dokuments. Šis tulkojums vērtējams kā juridiskās terminoloģijas latviskojuma mēģinājums.²²

K. F. VATSONS KURZEMES LITERATŪRAS UN MĀKSLAS BIEDRĪBĀ UN LATVIEŠU LITERĀRAJĀ BIEDRĪBĀ

K. F. Vatsona sabiedriskā un pētnieciskā darbība cieši saistīta ar divām Latvijas kultūrai nozīmīgām biedrībām – Kurzemes Literatūras un mākslas biedrību (KLMB) un Latviešu literāro biedrību (LLB) tās darbības sākumposmā. K. F. Vatsons visbiežāk izteicās un rakstīja par latviešu tautas izglītības veicināšanu un vēstures jautājumiem KLMB sēdēs un izdevumos.

1815. gadā dibinātās Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības loma zinātnes attīstībā un kultūrprocesu veicināšanā Latvijā plaši pētīta un atspoguļota.²³ Jaunā biedrība bija izvirzījusi trīs galvenos darbības virzienus: 1) vēsturiski literāro, 2) tīri zinātnisko, 3) tautu izglītojošo. "Mazās akadēmijas" pirmajā atklātajā sēdē 1817. gada 6. jūnijā profesors K. V. Krūze, skaidrojot biedrības mērķus, runāja par Kurzemes (arī Baltijas provinču kopumā) vāciešu īpatnējo situāciju telpā starp rietumiem un austrumiem, mēģināja formulēt baltvācu specifisko nacionālo nostāju – būt saiknei starp Austrumeiropas un Viduseiropas galvenajām tautām. Baltvācu misijas mērķi attiecībā pret vietējo pamatiedzīvotāju masu (*Eingeborene*) K. V. Krūze formulēja augstos vārdos:

"Mēs esam vācieši, kuriem kritusi loze svešai tautai [Krūzes izcēlums] nest patiesības gaismu un līdzekļus lielākai labklājībai." Viņš uzsvēra, ka drīz "jākrīt šķēršļiem, kas atdalīja cilvēkus, kuri bija citu īpašums, no brīvajiem,"²⁴ – līdz Kurzemes zemnieku brīvprātības likuma pieņemšanai (25. augusts) bija atlikuši nepilni divi mēneši.

Jau 1817. gada 8. augusta KLMB sēdē K. F. Vatsons izteica savus uzskatus par biedrības vēlamo darbību Kurzemes pamatiedzīvotāju latviešu labā.²⁵ Viņaprāt, biedrības statūtos iekļautie augstie mērķi, kuri aptver visu zināšanu kopumu, jāuzskata tikai par ideālu, pēc kā tiekties, jo būtu grūti zinātņu laukā līdzināties ārzemju zinātniskām biedrībām. Toties biedrībai ir pietiekams spēks darboties tautas izglītībā. "Ir pavēries darbības lauks, kurā valsts, tauta, vieta un laiks biedrības centieniem sola labas sekmes. Biedrība spēj un drīkst kā tautu izglītojoša biedrība [Vatsona izcēlums] rēķināties ar tēvzemes pateicību un zinātnes tribunāla kā cilvēcības lietas godpilnu atzinību."²⁶

Raksturodams bēdīgo situāciju Kurzemes latviešu izglītībā, Vatsons nosauca tās grūtības, ar ko nāksies saskarties. Vislielākās grūtības – zemniekiem trūkst "jebkādas zinātniskas izglītības pirmo elementu". Varot droši pieņemt, ka 2/3 šejienes zemnieku neprot lasīt, retums ir rakstīt un rēķināt prasme – uz 500 dvēselēm viens cilvēks. Šis kultūras trūkums (*Unkultur*) izskaidrojams nevis ar nabadzīgām gara spējām, jo latvieši ir garīgi bagāti un izglītoties spējīga tauta, bet gan ar gandrīz pilnīgu jebkādu tautskolu trūkumu. To ierīkošanu traucējot bez citiem šķēršļiem arī latviešu tautas īpatnība dzīvot izklīdēti, nevis ciemos. Otrs šķērslis (kas izriet no pirmā) – latviešu lielā vienaldzība pret grāmatām un zinātnisku izglītošanos lasot. Latvietis mācās lasīt tikai baznīcas vajadzībām, skolotājiem un skolniekiem nav cita mērķa kā prast lasīt dziesmugrāmatā. Pārējās grāmatas (nereliģiskās) latvietis dēvējot par "niekiem", vēl pievilcīgi esot vienīgi kalendāri, jo tajos atzīmētas svētku dienas, gadatirgi, laika apstākļi un dažas svēto dienas, kuras latvietis ļoti ievēro savos lauka darbos.²⁷ Trešais šķērslis veidojas no abiem iepriekšējiem. Ir grūtības latvietim piekļūt, pateikt viņam to, ko grib pateikt. Latvietis sasniedzams tikai caur mācītāju vai muižas valdīšanu. To, kas latvietim jāzina, var darīt zināmu tikai oficiālā ceļā. Vatsons tāpēc aicināja izdot rakstus tautai (*Volksschriften*) – izglītojošus kalendāru pielikumus un avīzi ("Mēnešu avīze jeb Padomadevējs pie tās jaunas brīvprātības būšanas"). Lai gan latvieši izrādīja vienaldzību pret labu grāmatu lasīšanu, viņiem nepavisam netrūkstot intereses par izglītošanos vispār un caur praksi (*durch's Leben*) arī par politiku. Vēlēšanās uzzināt, kas notiek valstī un citur, savienota ar slēptu vēlmi, kur iespējams, arī kādu vārdu līdzī runāt. Šo latviešu politisko interesi, kam pamatā ir apvienošanās vienā valstī un cilvēku sirdīm tik raksturīgā ziņkāre, biedrībai vajadzētu saprast un piešķirt tai izglītotu virzienu. Tik tālejoši nodomi biedrībā gan tuvāk netika apspriesti, taču Vatsona

priekšlikums par speciālu rakstu izdošanu latviešiem tika visumā atbalstīts. K. G. Zontāgs savā atsauksmē kā labu piemēru pieminēja Igaunijā iznākošos J. H. Rozenplentera (*Rosenplänter*) un O. Mazinga (*Masing*) igauņiem un igauņu valodai veltītos izdevumus un ieteica KLMB ietvaros dibināt īpašu latviešu biedrību. Tas esot ļoti nepieciešams, “jo mūsu babiloniskais valodu sajukums kļūst arvien lielāks un latviešu valodas sabojāšana (*Korruption*) ar tās šķietamu uzlabošanu ar vācu grāmatu valodu kļūst arvien nedziedināmāka”²⁸. Taču vēl bija jāpaiet gadiem, līdz K. F. Vatsona redakcijā sāka iznākt pirmais laikraksts latviešu valodā “Latviešu Avīzes” (1822) un 1824. gadā tika nodibināta Latviešu literārā biedrība.

Par K. F. Vatsona pūlēm veicināt latviešu izglītību liecina arī 1819. vai 1820. gadā rakstītais detalizētais Kurzemes skolotāju semināra dibināšanas projekts.²⁹ Katastrofāla skolotāju trūkuma apstākļos, kad Kurzemes zemnieku likumos paredzēts uz katrām 1000 zemnieku dvēselēm ierīkot vienu skolu, vajadzība pēc šāda semināra bija acīmredzama. Vatsona plānā bija paredzēts seminārā apmācīt latviešu skolotājus šādos priekšmetos – reliģija (vissvarīgākais), latviešu un vācu valoda, rēķināšana, dziedāšana, tehniskā zīmēšana. Plāns paredzēja semināristiem apmācību arī lauksaimniecībā un amatniecībā, lai nākamie skolotāji vēlāk arī praktiski spētu palīdzēt zemniekiem vairot viņu labklājību. Daži Vatsona ieteikumi vēlāk tika īstenoti, dibinot Irlavas skolotāju semināru.

Jāpiemin arī K. F. Vatsona līdzdalība Latviešu literārās biedrības veidošanās posmā. Ideju par īpašas biedrības izveidošanu latviešu valodas pētīšanai, kā jau minēts, 1817. gadā izvirzīja Vidzemes ģenerālsuperintendents K. G. Zontāgs – izcila personība ar dziļu sava laikmeta izpratni un plašu darbības lauku,³⁰ kura patiesie apjomi un ietekme vēl ne tuvu nav izvērtēta. Vidzemē neliels mācītāju pulciņš par šādas biedrības izveidošanu spriedis vismaz kopš 1783. gada un 19. gs. sākumā jau darbojies kā oficiāli nenoformēta “Latviešu biedrība”. Nelielajā Vidzemes mācītāju kopā, kura literāro interešu ziņā grupējās ap K. G. Zontāgu, atrodamī Latvijas kultūrvēsturē pazīstami vārdi – B. Bergmanis (*Bergmann*; Rūjiena), K. R. Girgensons (*Girgensohn*; Jaunpiebalga), K. V. Brokhūzens (*Brockhusen*; Ikšķile–Salaspils), J. H. Rozenplenters (Pērnavā, dzimis Valmierā), J. T. Bērents (*Behrent*; Suntaži), K. Harders (*Harder*; Rubene) u.c. No Kurzemes šajā t.s. Zontāga pulciņā (Āronu Matīsa apzīmējums) iesaistījās vienīgi K. F. Vatsons, īpaši apspriežot iecerētā latviešu žurnāla projektus un izdošanas iespējas.³¹ 1824. gadā, nodibinoties Latviešu literārajai biedrībai, veicinātāju vidū bija vēl daži kurzemnieki. Atšķirībā no KLMB, kura ar laiku orientējās pārsvarā uz Kurzemes publiku, LLB dibinātāju nolūks bija vienot abu guberņu mācītājus kopīgā darbam. Par biedrības priekšnieku kļuva Nītaures mācītājs G. R. fon Klots (*Clodt*). K. F. Vatsons tika ievēlēts par biedrības Kurzemes direktoru, K. V. Brok-

hūzens – par Vidzemes direktoru. Abi direktori vienlaikus bija iecerētā biedrības žurnāla (*Magazin.*) redaktori. K. F. Vatsons bija arī biedrības statūtu sastādītāju vidū.³² Taču aktīvs biedrības darbs nesākās līdz 1827. gadam, jo statūtu apstiprināšana ievilkās. K. F. Vatsona pārgrāvē 1826. gadā, arī K. G. Zontāga nāve 1827. gadā vēl pirms biedrības aktīvas darbības sākuma, kā to atzina LLB turpinājumizdevuma “*Magazin.*” 1. sējuma redaktors K. V. Brokhūzens, bija neatsverams zaudējums.³³ Vatsonam pēc viņa pārliecības un pētnieciskajām interesēm jaunā biedrība būtu piemērotāks darba lauks nekā KLMB. Arī “Latviešu Avīzēs” Vatsons dalījās priekā par īpašas latviešu biedrības dibināšanu, kura “mūsu Vidzemes un Kurzemes latviešu valodu grib apgādāt”. Lasītājiem skaidroti biedrības praktiskie mērķi – tāda valodas apgādāšana ļoti nepieciešama īpaši laikā, “kur latviešu tiesas ir ieceltas un latviešu likumi no augstas valsts zemniekiem doti”³⁴.

K. F. VATSONA DARBI PAR KURZEMES SENVĒSTURI UN LATVIEŠU ETNISKO VĒSTURI

K. F. Vatsons pieskaitāms ražīgākajiem 19. gs. pirmās puses autoriem, kurš nopietni interesējās par Kurzemes vēsturi un jo īpaši par latviešu senvēsturi. 1818.–1820. un 1824. gadā viņš bieži uzstājās KLMB sēdēs ar referātiem par dažādiem jautājumiem, gandrīz visi tie publicēti KLMB rakstu krājumos. Visas K. F. Vatsona vēsturiska rakstura studijas caurvij pamatatziņa par latviešiem kā par vēsturiski veidojušos, savdabīgu un attīstīties spējīgu tautu. Galvenais viņa pētījumu objekts bija latviešu senākās etniskās vēstures jautājumi. Pievērsties zemnieku kārtas senvēsturei pat 19. gs. sākumā, oficiāli slavētā liberālisma un samērā brīvās domu apmaiņas laikā, bija diezgan nepateicīgs uzdevums, jo dominēja un attīstījās vācu koncepcija par tumšo pagānu pievēršanu kristietībai. Skart senlatviešu cilšu brīvās attīstības laiku pārsvarā uzskatīja par nevēlamu, “lai nerisinātu nīknumu”³⁵.

Par nozīmīgāko avotu tautu senvēstures pētījumiem Vatsons uzskatīja valodu, īpaši izceļot vietvārdu nozīmi, jo tos “laiks vairāk saudzē nekā rakstus un pergamentus”. Vēlākos rakstos viņš pievērsās arī dažādu valodu vārdu etimoloģiju skaidrojumiem. Vatsons uzsvēra pētāmo un salīdzināmo tautu, tāpat seno valodu prasmes nozīmi. Šo valodu zināšanas viņam ļaujot droši izteikt savas domas. Tā kā par vērā ņemamiem arheoloģiskiem pētījumiem tai laikā vēl nevar runāt, galvenie avoti senvēstures skaidrojumiem vēl ilgi pēc Vatsona palika valoda un senākie rakstītie avoti. Vatsons nopietni studējis pieejamās hronikas, izmantojis 13. gs. vietējo tautu padošanās dokumentus – 1253. gada Kursas dalīšanas grāmatas, 1255. gada t.s. Mindauga dāvinājuma norakstu, minējis arī vairākus citus viņa rīcībā nonākušos seno dokumentu norakstus. Savu spriedumu pamatojumam Vatsons dažviet pievienojis arī personiskos vērojumus

dažādos Kurzemes guberņas apvidos, Rīgā un bijušajās prūšu teritorijās.

Viņa baltu etniskās senvēstures konstrukcijas atrodamas referātos: "Par latviešiem, kādas tautas pie tiem pieder un kādas zemes apdzīvoja"³⁶ – nolasīts 1818. gada 4. decembrī; "Par latviešu valodas atdalīšanos no slāvu–krievu valodas un par gotu un somu valodas ietekmi uz latviešu valodu"³⁷ – nolasīts 1819. gada 8. janvāra sēdē; "Kurzemes vecā iedalījuma attēlojums, kā vācieši to atrada. Pēc 13. gs. dokumentiem un vecāko hronistu ziņām"³⁸ – nolasīts 1819. gada 3. novembrī. Atzīstot tā laika autoritāšu – jo īpaši izcilā "Getingenes skolas" zinātnieka, ziemeļu tautu universālvēstures autora A. L. Šlēcera (*Schlözer*) nopelnus tautu izcelšanās un radniecības skaidrošanā, K. F. Vatsons diemžēl noraidīja A. L. Šlēcera tēzi, ka latvieši ir patstāvīga sentauta vai pirmsauta (tāpat kā romāņi, slāvi, ģermāņi). Kritizējot zviedru zinātnieku M. J. Tunmanu (*Thunmann*) par latviešu valodas nezināšanu, Vatsons tomēr pārņēma viņa uzskatu par latviešiem un latviešu valodu kā par pārejas tautu un pārejas valodu no slāviem uz ģermāņiem un uz šo pieņēmumu balstīja savus tālākos spriedumus. Lai gan latviešu valoda esot vistuvāk slāvu valodām, Vatsons atzina tās ievērojamo senumu. 18. gs. – 19. gs. vidus autoru darbos sastopami visdažādākie kopīgie apzīmējumi baltu ciltīm un valodām – latvieši, lietuvieši. Vatsonam kopīgs apzīmējums visai baltu valodu grupai ir "latvieši".

Par baltu pirmdzimteni Vatsons uzskatīja teritoriju ap Azovas jūru, no kurienes tos vispirms izspieduši aziāti, vēlāk slāvi. Vatsons mēģināja noteikt arī baltu apdzīvotās teritorijas un iespējamo iedzīvotāju skaitu (ap 11 miljonu).

Pie baltu (latviešu) ciltīm Vatsons pieskaitīja lietuviešus, žemaišus, latviešus (ieskaitot arī sēļus un vendus), krivičus, kuršus, jātvīngus, prūšus. Krivičus viņš dēvēja par pārejas tautu no krieviem uz latviešiem. Vērojot no Vitebskas, Minskas, Smolenskas guberņas Rīgā ienākušos "krivičus" (baltkrievus) – linu un kaņepāju transporta strādniekus, Vatsons saklausījis viņu valodā krievu, latviešu, poļu valodas sajaukumu. Kriviči jau kopš ordeņa laikiem dzīvojuši starp latviešiem (sēļiem). Arī 19. gs. sākumā viņi dzīvojot Daugavpils un Aizlaucis draudzē, tāpat poļu Vidzemē (Latgalē). Par zemgaļiem Vatsonam vēl nav bijis droša slēdziena – 1818. gadā viņš raksta, ka zemgaļi kopā ar Vidzemes latviešiem veidojuši vienu tautu,³⁹ 1819. gadā min zemgaļus starp Kurzemes atsevišķām latviešu tautām (*Völkerschaften*).⁴⁰ Kurši pilnīgi noteikti pieder pie latviešu, nekādā ziņā pie somu ciltīm, kā bija pieņemts uzskatīt, un sākotnēji dzīvojuši ap Klaipēdu, no kurienes tos uz ziemeļiem atspieduši žemaiši un lietuvieši. Kurši savā virzībā uz ziemeļiem padzinuši daļu vendu, kuri vēl agrāk atstūmuši no agrākām teritorijām Kurzemes pirmiedzīvotājus lībiešus. Vendi vēl esot palikuši Kurzemē ap Ventpili (ventenieki), runājot īpatnējā dialektā, atšķirīties ar savdabīgiem tērpiem, ieražām, vairāk dzīvojot ciemos.

Aicinot vākt un kārtot ziņas par Kurzemes vēsturi, kura pētīta mazāk nekā Vidzemes vēsture, Vatsons KLMB 1819. gada 3. novembra sēdē piedāvāja apspriešanai savu 13. gs. Kurzemes vietējo tautu politisko veidojumu robežu karti.⁴¹ Vatsona karte, kā viņš pats atzina, vēl bija visai aptuvena. Taču līdz A. Bīlenšteina precīzākās kartes publicēšanai tā bija pirmais nopietnākais mēģinājums kartografēt Kurzemes seniedzīvotāju teritoriālo apvienību (zemju) robežas. Kurzeme senatnē bijusi daudz lielāka nekā Kurzemes guberņa, iesniegusies arī Lietuvas teritorijā. Politiskā ziņā Vatsons seno Kurzemi iedalīja 14 distriktos. Raksturīgi, ka kopīgais nosaukums "Kurzeme" apzīmēja ne tikai Kurzemes pussalu vai tikai kuršu apdzīvotās teritorijas, bet arī Kurzemes guberņā ietilpstošās citu baltu tautu apdzīvotās teritorijas, kur vismaz kopš 16. gs. bija izveidojušies atšķirīgi vēsturiski etnogrāfiskie apgabali⁴² – Zemgale un Augšzeme (Sēlija).

Etniskā ziņā Kurzemi apdzīvojuši latvieši (sēļi, zemgaļi, kurši, vendi) un lībieši – Daugavas kreisajā krastā un Kurzemes jūrmalā no Popes līdz Dundagai. Pie lībiešiem Vatsons sākumā pieskaitīja arī Bauskas apkārtnes krieviņus (votus) un tos atzīmēja arī 13. gs. kartē. 1824. gada 5. novembra referātā⁴³ KLMB Vatsons atzina savu pārsteidzību un citēja KLMB iesūtīto Bauskas mācītāja Krīgera vēstuli ar ziņām par muižnieka fon Hāna nopirktajiem un divās muižās noņemtajiem Sāmsalas īgauniem, kas liekot viņam mainīt domas.

Vatsons uzskatīja, ka visas minētās tautības, izņemot Daugavas kreisā krasta lībiešus,⁴⁴ savās vecajās dzīvesvietās esot sastopamas joprojām. "Svešā vācu kundzība tām nav atņēmusi ne dzīvesvietu, ne valodu, ne tautas īpatnību (*Volkseigenthümlichkeit*), tikai viņu politisko patstāvību un personisko brīvību."⁴⁵ KLMB sēdēs Vatsons stāstījis arī par dažiem latviešu zemju kādreizējiem valdniekiem.

Vatsons rakstīja par Jelgavas nosaukuma iespējamo izcelšanos un izvirzīja trīs versijas par to, kā Daugavas kreisajā krastā dzīvojošo lībiešu vārds "jelgava" (pilsēta) iesakņojies latviešu valodā.⁴⁶ Viņa spalvai pieder arī daži baltu mitoloģijai veltīti raksti.⁴⁷ Atzīstot, ka senajām ciltīm bijuši savi priesteri (krīvi), pat mēģinot precizēt viņu iespējamās dzīvesvietas (Pērkone, Ķinti Aizputes apkārtnē), Vatsons apšaubīja visas baltu ciltis aptverošas krīva virsvaldības pastāvēšanu un kritiski vērtēja Pētera Duisburga, Simona Grunava u.c. ziņas.⁴⁸

Arī Vatsons pats izvirzīja dažas jau tolaik diezgan fantastiskas hipotēzes, piemēram, pieskaitīja latviešiem Prūsijā pieminētos heruļus. Taču līdz ar to viņam bija iemesls teikt: "Ir vairāk kā ticams, ka mūsu nicināto latviešu, par kuru briedumu personīgai brīvībai šad tad šaubās, senči bija tie, kuri nāca kā Romas uzvarētāji [domāta Romas iekarošana 476. g.]"⁴⁹ Tāpat, pamatojot senās Kurzemes teritorijas starp Liepāju un Tilzīti vēsturisko nozīmīgumu, Vatsons pieļāva, ka krievu valsts dibinātāji normaņi cēlušies no kādas kolonijas, kas atradusies šai apvidū.⁵⁰

Interesanti, ka K. F. Vatsons, kurš tik ļoti aizrāvās ar latviešu valodas un vēstures studijām, nemaz nav pievērsies latviešu folkloras vākšanai un pētīšanai, lai gan maz ticams, ka viņam nebija zināmi J. G. Herdera darbi un vairāku Vidzemes amata brāļu (G. Bergmaņa, K. Hardera u.c.) darbošanās šajā jomā. Kaut arī Vatsons salīdzinoši labi prata latviešu valodu un izjuta pret to dziļu pietāti,⁵¹ latviešu tautas dzejas vērtības palikušas ārpus viņa interešu loka. Vatsona publicētie darbi visumā apliecina viņa piederību teoloģiskā racionālisma virzienam, kam bija svešs romantisms un folklorā kā tautas gara dzīves izpausme šķita pārāk nemērķtiecīga, naiva, stihiska.⁵²

Lielākā daļa K. F. Vatsona vēsturiska rakstura darbu vēlāk samērā maz ievērota kā saturā novecojusi, izņemot viņa pirmo reizi izvirzīto tēzi par kuršu piederību baltu ciltīm, ko droši pierādīja tikai J. Endzelīna pētījumi. Vēl visu 19. gs. lielākā daļa autoru (ieskaitot A. Bīlenšteinu) kuršus pieskaitīja Baltijas somiem. Tagad Vatsona, tāpat kā citu 18. gs. otrās puses un 19. gs. autoru darbi senvēsturē atgādina raibu kaleidoskopu, kurā mainās rakstīto avotu ziņas un valodnieciski meklējumi ar vairāk vai mazāk patvaļīgiem pieņēmumiem par norišu laiku un saturu. J. Endzelīns, atzīstot Vatsonu par savam laikam mācītu pētnieku, norāda: "... viņa laikmets vēl nebija spējīgs pareizi apspriest tautu un valodu radniecību, jo tad vēl nebija salīdzināmās valodniecības."⁵³ Nebija nostiprinājies arī kopīgais indoeiropiešu apzīmējums. K. F. Vatsona pētnieciskie darbi tomēr ir Latvijas zinātņu vēsturei nozīmīgi – mazāk izvirzīto hipotēžu dēļ, vairāk ar latviešu vēstures un valodas kā nopietni pētāmas tēmas izvirzījumu. Gandrīz visos savos rakstos Vatsons pamatoja atsevišķu tautu, jo sevišķi apspiesto tautu vēstures nozīmību ("pagātne ir mūsu skolotāja nākotnei"; vēstures zināšanām jāpadara gudrāki un taisnīgāki īpaši tie "lielākie un varenie", lai novērstu kļūdas nākotnē). Arī Vatsons, gan klusinātāk un piesardzīgāk nekā G. Merķelis, ar savām vēstures studijām par latviešiem mēģināja apgaismot vēl ne tik daudz latviešus, cik vāciešus par nīcinātās, neizglītotās zemnieku tautas "pirmsvācu" perioda vēsturi, izmantojot to kā argumentu tautas brīvai attīstībai. Raksturojot latviešu (arī lietuviešu un prūšu) situāciju senatnē un 19. gs. sākumā, arī Vatsons piesauca tās netaisnības, ko vācu iekarotāji nodarījuši reiz brīvajām tautām, pārmeta kristietības ieviešanu ar uguni un zobenu, pakļaušanu nežēlīgā kalpībā. 1818. gada 4. decembrī KLMB sēdē Vatsons izteicās: "Kad nopietnās vēstures māceklis paceļas pāri kastu garam un savām priekšrocībām un kļūst pasaules pilsonis, kurš Jēzus Kristus garā un izpratnē visus cilvēkus uzskata par debesu tēva bērniem, tātad par saviem brāļiem un māsām; kad viņš tagad pie mums redz noskumušu .. lietuvieti liecam muguru katra labāk gērbta priekšā ..., viņam jādomā .. par likteņa dzelzaino roku, kura gadsimtiem ilgi smagi gūlusies uz latviešu tautām.[...] Tomēr var cerēt uz laimīgāku šo apspiesto tautu nākotni, kopš Aleksandrs Lielais .. lielākai daļai nodrošinājis

personisko brīvību .."⁵⁴ Personiskā brīvība un izglītība apgaismotāju uztverē bija absolūti nepieciešamie priekšnoteikumi pilnvērtīgu valsts pilsoņu veidošanai.

Pēc K. F. Vatsona nāves KLMB izdevumos latviešu vēsturei, valodai, etnogrāfijai veltīto rakstu apjoms strauji saruka, ar šiem jautājumiem vēlāk pārsvarā nodarbojās Latviešu literārā biedrība. Taču arī tur līdz A. Bīlenšteina pētnieciskā darba sākumam nav atrodamas autors, kurš tik ļoti būtu nodevies latviešu pētniecībai kā K. F. Vatsons.

Kad daudzi latviešu garīgajā un ekonomiskajā attīstībā ieinteresēti baltvācu sabiedrības pārstāvji – Vatsona laikabiedri (K. G. Zontāgs, K. K. Ulmanis (*Ulmann*) u.c., pat G. Merķelis) izturējās skeptiski pret latviešu kā tautas saglabāšanās un attīstības iespējām, K. F. Vatsonam šaubu par latviešu nākotni nebija. Jau tad Vatsons saskatīja latviešos tautu ar senu vēsturi, nevis sociālu grupu. Katrā ziņā tautas jēdziena t.s. etniski lingvistiskās izpratnes veidošanā, kas tiek traktēta kā vācu izcelsmes kultūras darbinieku ieviesta,⁵⁵ Vatsona pētījumu un darbības publicitātei savā laikā Latvijā varēja būt ievērojama loma.

K. F. VATSONS UN KLMB DISKUSIJA PAR LATVIEŠU PĀRVĀCOŠANU

Tiešā sakarā ar dzimtbūšanas atcelšanu Kurzemē un ar to saistīto pagastu pārvaldes un pagastu tiesu izveidi, kā arī prasību ierīkot zemnieku skolas 1819. gada februārī – aprīlī KLMB izraisījās diskusija (t.s. Jelgavas debates) par latviešu attīstības perspektīvām. Kāds ceļš būtu ejams, veicinot latviešu izglītību: atbalstīt latviešu manāmo tieksmi pēc vāciskas izglītības un sekmēt viņu pārvācošanos vai atzīt par iespējamu un vēlamu latviešu valodas attīstību līdz kultūrtautai atbilstošam līmenim?

Jau līdz 1819. gada diskusijai tika izteikti pretēji viedokļi par latviešu valodas un tautas tālāktīstību, it īpaši sakarā ar Jaunā Stendera aicinājumiem latviešiem mācīties vācu valodu, lai "reiz par visu Kurzemi un Vidzemi viena paša tauta, viena vācu valoda un viena vienīga skubināšana uz goda būšanu būtu"⁵⁶. Pretējas domas recenzijā par Jaunā Stendera grāmatu izteica kāds anonīms autors (ļoti iespējams, ka tas bija K. F. Vatsons): nedrīkst aicināt latviešus pieņemt svešu valodu "tieši tai laikā, kad tās draugi un pazinēji cenšas tai nodrošināt **valodas** [autora izcēlums] nosaukumu", tas ir nepatriotiski pret pašu tautu, jo latvietim jābūt lepnam par savu valodu. Latviešu valoda nav "nevācu" valoda. "*Undeutsch*" – šis apzīmējums esot viens no [baltvācu] īpatnējākiem provinciālismiem, taču apliecinot vācu lepnumu. Cik gan tādā gadījumā neesot "nevācu" valodu? "Mūsdienu latvietim valodai jābūt neaizskarami vērtīgai kā viņa neatkarību pierādošam senam dokumentam (*Urkunde seiner Selbstständigkeit*), kā saiknei ar viņa senčiem."⁵⁷

1819. gada diskusijas gaitā tika izteikti vismaz 7 viedokļi – par latviešu pārvācošanas lietderību izteicās vienīgi mācītājs Ā. Konradi (*Conradi*), pret –

vēstures profesors K. V. Krūze, Jelgavas ģimnāzijas virsskolotājs E. Trautfeters (*Trautvetter*), K. F. Vatsons, virshoftiesas padomnieks G. B. fon Engelhards (*Engelhardt*), mācītājs K. J. Elferfelds (*Elverfeldt*),⁵⁸ apriņķa maršals G. fon Brinkens (*Brincken*). Šie viedokļi vairāk vai mazāk fragmentāri literatūrā atspoguļoti jau divus gadsimtus,⁵⁹ bieži vien citējot no konteksta izrautus fragmentus sev un savam laikam vēlama uzskata pierādīšanai. Latviešu literatūrā tas nereti darīts, no izteikti nacionālām pozīcijām vērtējot 19. gs. sākumā (pirmsnāciju laikā, kad tautību vēl neuzskatīja par neaizskaramu dārgumu) izteiktos vairāku t.s. pārvācotāju uzskatus, kuri savā izpratnē iespējamās pārtautošanas rezultātā redzēja arī iespēju sapludināt kārtu robežas.

Šajā rakstā tuvāk aplūkoti tikai K. F. Vatsona argumenti pret latviešu pārtautošanu, lai izvairītos no vienkāršota vērtējuma, kas izslēgtu pārējo diskusijas dalībnieku, arī agrāk un vēlāk šai sakarā iesniegto apceru autoru (konsistorijas asesora J. H. Rozenplentera (Pērnavā), mācītāju K. L. Vilperta (*Wilpert*),⁶⁰ H. E. Katerfelda (*Katterfeld*),⁶¹ grāfa L. A. Mellīna (*Mellin*),⁶² bet jo īpaši toreizējā Krimuldas mācītāja, vēlākā bīskapa K. K. Ulmaņa⁶³) dažādo uzskatu, motivācijas un darbības kopumā analīzi. Šāda analīze, skatot arī 19. gs. 40.–50. gadu un vēlāka laika līdzīga satura ideju sadursmes, kad drošāk tika pausti arī pašu latviešu uzskati (K. Biezbārdis, J. Caunīte, J. Cimze), būtu lietderīga, pētīt etniskās un nacionālās apziņas veidošanās laiku un pastāvēšanu baltvācu un latviešu sabiedrībā 19. gadsimtā, etnisko atšķirību apzīmējošo vispārinošo jēdzienu *Volk*, *Nationalität*, *Nation*, *Nationalen* saturiski dažādo lietojumu dažādu vācu autoru dažādu periodu darbos.

Minētajā domu apmaiņā valoda bija izcelta un atzīta gandrīz par vienīgo tautības pazīmi līdzās neskaidri formulētai “tautas īpatnībai” (*Volkseigentümlichkeit*). Diskusijas pamatjautājums bija ļoti vienkāršots: vai nu latviešiem vēlams mācīties vācu valodu, tādējādi automatiski ģermanizējoties, vai tomēr mācīties dzimtajā valodā un palikt latviešiem (ar visām tolaik saskatāmajām sekām, to skaitā – palikt savā kārtā pie arkla un izkopts). Jautājuma sociālā puse it kā teorētiskajā jautājumā bija ļoti nozīmīga. Tāpēc atbildēs uz šo jautājumu parādījās liberālā un apgaismības retorikā ietērpta muižnieku, ierēdņu, arī vairāku mācītāju neticība vai nevēlēšanās saskatīt zemnieku kārtas augstākas izglītošanās iespējamību vācu (kur nu vēl neattīstītajā latviešu) valodā – saglabājot latviešu valodu, jā saglabā līdzšinējā “dabiskā kārtība”. Savukārt “dabisko tiesību” un vispārcilvēcisku ideālu vārdā izteicās K. J. Elferfelds un Vatsons.

Vatsons arī diskusijā izteica savu pārliecību, ka katra tauta var tikt izglīkota tikai savā dzimtajā valodā, un kategoriski iestājās pret pārvācošanu.⁶⁴ Valoda ir tautības sargs – Vatsona pamattēze, ko viņš uzsvēra gan vācu, gan vēlāk latviešu lasītājiem. Valodas jautājums dziļi jāpēta no etimoloģiskā,

vēsturiskā un reliģiskā skatu punkta. Arī te Vatsons popularizēja savu ciešo pārliecību par latviešu tautas un valodas vēsturiskumu un izcelsmi (“gotiem ieklūstot slāvos”). Kopumā tautu un to valodu rašanās un izžušana ir Dieva lieta. Dievs ir nolīcis latviešu (baltu) tautas starp slāviem un ģermāņiem, un viņu valoda, tāpat kā viņi paši, varētu būt savienošanas līdzeklis (*Verbindungsmittel*), pāreja. Latviešu valoda ir jāpēta un pilnībā jāapgūst, lai spētu atzīt, ka tā nekādā ziņā nav nabaga un neizveidojusies, bet bagāta un vijīga, tā jau ir attīstījusies baznīcas lietās, tā tad ir tikpat spējīga attīstīties arī juridiskā un politiskā (!) ziņā. Nevar būt ne runas, ka šī valoda tikai paciešama, jo tā ir patiesā zemes valoda – latviešu skaits Kurzemē attiecībā pret citām tautībām ir 6: 1. Būtu neiespējami latviešus kopumā (pieskaitot arī lietuviešus) pārvērst par vāciešiem. Atzīstot latviešu manāmo tieksmi mācīties vācu valodu, Vatsons aizrādīja, ka tas nenotiekot aiz mīlestības pret vācu valodu un kultūru, bet turīgākajiem – aiz augstprātības, pārējiem – ar vācu valodas palīdzību tiecoties nokļūt kungu kārtā. Nobeigumā Vatsons piemetināja: ja reiz latviešu pārtautošanās tomēr notiktu, dabiskākā metamorfoze būtu latviešu atgriešanās slāvu ciltī.

Vatsons KLMB bija atbildīgs par izdevumiem latviešu izglītošanas vajadzībām. Tāpēc ir ticams, ka arī viņš (līdzās biedrības sekretāram G. M. Paukeram), gatavojoties avīzes izdošanai, veicināja dažādu viedokļu izteikšanu par latviešu valodas nākotnes izredzēm. Tuvs Vatsona draugs Zlēku mācītājs J. G. Bitners (*Büttner*) 1843. gadā rakstīja, ka patiesībā Vatsons rosinājis Konradi izteikt savus pārspringumus (īpaši sakarā ar slaveno teicienu “*Keine Letten mehr!*” – Vairāk neviena latvieša! – Konradi vēlāk izpelnījās skarbus latviešu pārmetumus): “Kad Latviešu Avīzes vēl nebija izdotas, Vatsons sapurināja Salgales mācītāju Konradi uz disputu: Vai latvieši pārvācojami vai ne? Kad es Vatsona rakstu lasīju, mani pārņēma sāpīga sajūta. [...] es nevarēju viņa domām piekrist, nedz arī par tām ciest klusu. Tādēļ es gribēju uzstāties viņam par pretinieku un nobraucu ap Jāņiem ar gatavu manuskriptu kabatā Jelgavā. Bet tur es saņēmu ziņu: ģenerālgubernators Paulūči, dabūjis dzirdēt par šo ķildu, izsacījies – ja latviešiem jā mācoties kāda cita valoda, tad tai jābūt krievu valodai. Nu es sacīju uz Vatsonu: stāvēsim tagad abi klusu; un nolīku savus papīrus – *ad acta*.”⁶⁵ Kā redzams, jau tai laikā pietika ar greizu skatienu no Krievijas impērijas vietvalža F. Paulūči puses, lai publiska diskusija apstātos.

19. gs. sākumā vēl nevar runāt par nācijām un nacionālo jautājumu, jo Eiropā tik tikko iezīmējās moderno nāciju apveidi. Arī Latvijā (vispirms baltvācu sabiedrībā) līdz ar jaunlaiku sabiedrības straujāku attīstību pakāpeniski sāka iesakņoties idejas par tautību kā reālu kopības formu līdzās teritoriālajai, kultūras un ticības kopībai. Laikā, kad latviešiem vēl stāvēja priekšā smagie klausu laiki, katra balss latviešu valodas un tautas aizstāvībai bija no svara.

1819. gada diskusija jau nedaudz iezīmēja tālākā nākotnē iespējamās nacionālās pretrunas, parādīja baltvācu aprindās pastāvošo teorētisko uzskatu daudzveidību un izpratnes augšanu par latviešiem kā patstāvīgu etnosu.

“LATVIEŠU AVĪZES”

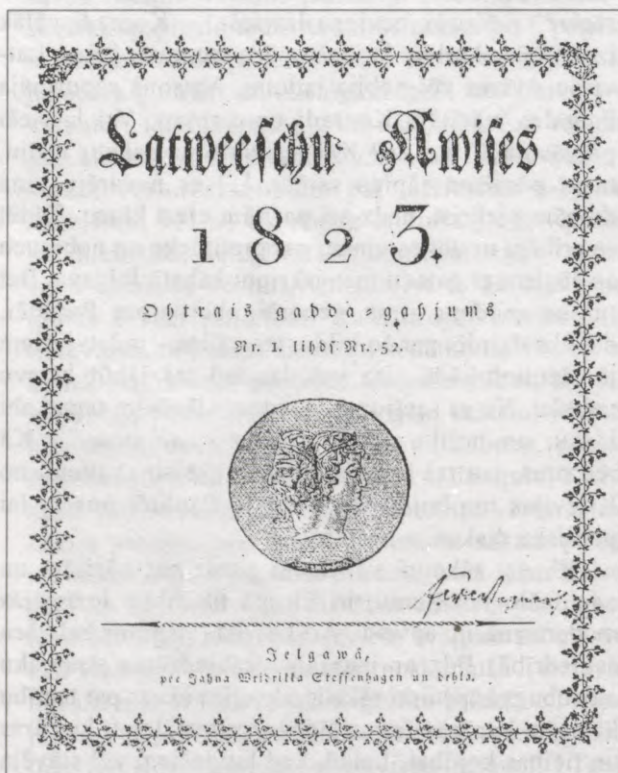
K. F. VATSONA LAIKĀ (1822–1825)

“Latviešu Avīžu” (LA) izdošanas vēsture liecina par Kurzemes muižniecības pretošanos zemnieku izglītošanas centieniem, par Vatsona enerģiju un diplomāta spējām tomēr panākt zināmu izlīdzinājumu, kas 1822. gadā vainagojās ar pirmā iknedēļas laikraksta (sākumā bija iecerēts mēnešraksts) iznākšanu latviešu valodā.⁶⁶ “Latviešu Avīžu” 1. numura ievadrakstā izklāstīti izdevēju (K. F. Vatsons un J. M. Peterss-Stefenhāgens) izglītojošie mērķi: “Mēs gribam latviešu zināšanas vairot, dažas ziņas no klātenes un tālenes atnesdami, dažu labu padomu dodami, dažas gudrības izpaudēdami, ir brīžam pasmiedamies ko labu mācīt un cik spēdami piepalīdzēt pie arāju ļaužu prāta cilāšanas un labklāšanas..” Par dziļākiem nodomiem, izdodot avīzi, Vatsons rakstīja K. G. Zontāgam 1821. gadā: avīzei jāpalīdz latvietim “darīt viņa tautu kā nāciju (*Nation*)⁶⁷, viņa zemnieku kārtu un viņa dzimto, skaisto valodu mīlamu un godājamu, sargāt latviešu tautas īpatnību un valodu, nopietni un ar jokiem darboties pret ģermanomāniju, kura starp mūsu latviešiem visur izpaužas, jo, kurš savu tautu un savu mātes valodu nicina, pats kļūst nicināms, tautu un valodu izdzišana ir tikai un vienīgi Dieva ziņā, .. tāpat arī pieredze rāda, ka mūsu

pārvācotie latvieši, kā likums, ir nelietojami ģeķi, ne zivs, ne gaļa.” To viņš atklāti nerakstījis, lai latviešus neatbaidītu no avīzes lasīšanas. Vatsons norādīja arī uz citām grūtībām: “.. nedrīkst neko rakstīt, kas kungu kārtai nepatīk [Vatsona izcēlums], un tomēr jāraksta par to, kas interesē zemniekus.[..] Domājiet par šīm grūtībām, ja kaut kas mūsu lapā Jums nepatīktu.”⁶⁸

Vatsona laika LA noteikti uzskatāmas par redaktora viedokļa izteicējām, neskatoties uz cenzūru un pat lasītāju iebildēm, uz ko Vatsons strikti atbildēja: “.. kam nepatīk, lai netura un nelasa” (LA. – 1822. – 23. febr., Nr. 8). Vatsona laikā LA saturs ir visai bagāts, līdzās oficiāliem paziņojumiem un vietējām – Kurzemes ziņām un sludinājumiem atrodams nopietns izziņas materiāls, slavināta izglītība un lasīšana kā pašizglītības veids. Apzinoties lasītāju zemo izglītības līmeni, daudzi raksti ir reliģiozi, didaktiski, skaidrotas iespējamās nesaprotamās vietas.

LA pirmajos gados atrodami arī pirmo diskusiju aizmetņi latviešu valodā par latviešu un vācu kultūras attiecībām un vēlamām vai nevēlamām ietekmēm. Par zināmu 1819. gada KLMB “pārvācošanas” diskusijas turpinājumu var uzskatīt rakstu sēriju sakarā ar Veczvārdes vagara Jēkaba Pīsenieka aicinājumu nosaukt Kurzemi par “jaunu Vācemi”, lai latvieši taptu līdzīgi garīgās un saimnieciskās lietās (LA. – 1822. – 18. maijs, Nr. 20; 1823. – 1. febr., Nr. 5). Tukuma mācītājs K. J. Elferfelds latviešu lasītājus brīdināja neaizrauties ar Vācemes slavināšanu un neatmest savu valodu – Vācijā tāpat esot “augstā kultūra” un divējādas valodas, “ko gudrinieki runā un ko zemes ļaudis runā” (LA. – 1822. – 7. dec., Nr. 49). Aizstāvot latviešu valodas lietojumu, Elferfelds atļāvās pārdroši izteikties: “.. arī es gribu, lai gudrība un mācība pie latviešiem ronās, bet to negribu, ka tēva valodu atmet. Iekam nāktos, ka šī zemē vācieši latviešu valodu runātu, nekā latviešiem būs vācu valodu uzņemt” (LA. – 1823. – 15. marts, Nr. 11). Mācītājs H. E. Katerfelds oponenta amata brālim Elferfeldam: protams, nevarot vienu tautu saukt labāku par otru, taču, “ja no jaukākiem tikumiem, no skaistākiem ieražiem, no augstākas zināšanas un no skaidrākas pazīšanas visu amata darbu runā, tad tiešām nekāds ar taisnību nevar teikt, ka latviešu tauta ar vācu tautu šās lietās varētu līdzināties”. Ar to viņš negribot teikt, lai latvieši tiecoties vācu valodu, drēbes un ieražas pārņemt, caur to celtos tikai sajukšana. Katerfelda padoms latviešiem – “lai jūs savas pašas ieražas pēc vācu priekšzīmes, bet uz īpašu vīzi tīrījat, paliekot tomēr skaidri un taisni latvieši” (LA. – 1823. – 22. febr., Nr. 8). K. J. Elferfelds savukārt uz to atbildēja: “Manas domas nav, ka vāczemnieki pirmie cilvēki pasaulē iekš visas būšanas, kaut arī ļoti daudz gudrus starp tiem atron” (LA. – 1823. – 15. marts, Nr. 11). Kāds Šnēbahs no Jelgavas draudzes savā korespondencē apliecina, ka latviešu vidū izglītības līmenis vēl ir par daudz zems (“Daudz lasītāju ir, kas tos vārdus gan saprot, tomēr tās domas izšķirt nevar”), un aicina gādāt skolas:

3. att. Laikraksta “Latviešu Avīzes” titullapa

Der eigentliche Zweck dieses Blattes ist Folgender: Das
 Latwien über seinen bis herigen egoistischen und stümpfen Particu-
 larismus zu erheben, das homo fure et nil humani a me
 alienum puto in seine Seele zu bringen; feruor soll das Blatt
 ihren sein Volk als Mutter, seinen Haß als Leidenmann in seine
 Augen blicken, seinen Trost, Lieb & Aufmerksamkeit erhalten; so soll
 ein Wächter des Lethischen Volkswagners in der Sprache sein,
 der in der Faust & Pfalz, der Germanomanie die Fuß unter
 unseren Latwien allgemein in der Welt, aus der Gegenwart, weil
 man sein Volk & seine Mutter Sprache war aufhat, selbst unerschrocken
 wird, und weil das Wohlwollen von Mutter in der Sprache einzig
 und allein Gottes Sache ist, muß aber auch die Freiheit sein

4. att. K. F. Watsons rokraksts (Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, Rokrakstu nod., 1112. f., 35. saīnis, 3. lp.)

"Mēs negribam mūsu mīļu tēvuzemi par Vāczemi
 taisīt; mēs negribam Vāczemes laimes, mantas jeb
 nelaimes; mēs gribam paši caur sevīm savu laimi
 dzemdēt; mēs gribam latvieši iekš tautas un valodas
 palikt" (LA. – 1823. – 8. febr., Nr. 6).⁶⁹

Ievietojot šādus rakstus, redaktors Watsons acīm-
 redzami sekoja savam jau pieminētajam mērķim:
 uzsvērt latviešu valodas (reizē ar to – tautas) patstā-
 vīgu un lietderīgu. Kamēr netika skartas par
 valodu un ieradumu attiecībām daudz svarīgākās kārtu
 robežas (un tās Watsons cenzūras apstākļos ievēro-
 ja⁷⁰), šādai redakcijas politikai redzamu šķēršļu nebija.
 LA popularizētā turēšanās pie savas valodas un
 ieražām (tikai ne mānīcības, pret kuru tika sīvi karots)
 netieši palīdzētu saturēt šīs kārtu robežas. Diez vai
 ir pamats H. Timmes apgalvojumam, ka K. F. Watsons
 bija pilnīgi brīvs no kārtu aizspriedumiem (*absolut
 unständig und unpolitisch*⁷¹). Drīzāk viņu vadījuši
 apgaismotājiem raksturīgie centieni veidot lietderīgus
 valsts pilsoņus, kuri savas kārtas ietvaros spēj sniegt
 maksimālu labumu sabiedrībai kopumā, un doma,
 ka, neskatoties uz augstāku vai zemāku kārtu, katrs
 cilvēks ir vienlīdz cienījams. Watsons bija brīvs no
 etniskiem (nacionāliem) aizspriedumiem un latviešu
 lasītājos centās veidot pozitīvu attieksmi, lepnumu
 par savu valodu, tautu, nodarbošanos, savu tēvzemi –
 Kurzemi.

LA atrodami raksti, kuros arvien nepārprotamāku
 nozīmi iegūst apzīmējumi "latvieši", "latviešu tauta"
 (Watsons nereti savos rakstos izteicās – "mēs, latvieši")

līdzās parastajiem latviešu kā zemnieku kārtas apzī-
 mējumiem "arāji", "arāju laudis", "ļaudis", novad-
 nieciskajam nosaukumam "kurzemnieki".⁷² Par paš-
 identifikācijas grūtībām pat latviešiem ar plašāku skatu
 liecina diezgan cītīgā LA korespondenta Klibišu Jāņa
 uzruna lasītājiem: "Visa latviešu tauta jeb kārtā!"
 (LA. – 1822. – 6. apr., Nr. 14.) Mācītāju rakstos,
 protams, neatņemama sastāvdaļa bija uzruna "mīlie
 latvieši". Šīs pašu rakstu autoru varbūt pat neapjaustās
 latviešu etniskās identifikācijas⁷³ izpausmes 19. gs.
 sākumā liecina par dziļāku etnokulturālu procesu
 iedīglēm, kuri pieņēmas spēkā 19. gs. vidū.

LA katrā piemērotā gadījumā centās brīdināt no
 pārtautošanās tieksmēm, izsmēja kāri pēc "vācu
 svārkjiem". Informējot par Latviešu literārās biedrī-
 bas nodibināšanos un iecerēto darbu latviešu valodas
 izkopšanas laukā, Watsons vēlreiz izteica savus
 uzskatus par valodas un tautas (etnosa) pastāvēša-
 nas kopsakarību, šoreiz – latviešu lasītājiem: "Daži,
 zināms, domā, tāda tēvu zemes gruntes valodas
 apgādāšana tagad vairs neesam vajaga, jo visi lat-
 vieši atmetīšot savas tautas valodas un gan drīz pie-
 ņemšot vācu valodu. [...] valodas ilgāki mēdz dzīvot
 un pastāvēt nekā pašas tautas, un ka papriekš visas
 latviešu sievas un meitas vajadzētu vāciski izmācīt,
 pirms pate valoda izzustu, jo no mātēm cilvēku bērni
 mācās savu valodu, bet ne no skolmeistariem. [...] tas
 nekad nevar notikt, ka tāda liela tauta, kā mēs
 latvieši Vid- un Kurzemē vēl esam, tāpēc citāda taptu,
 nekā pats Dievs to radījis, kā daži vāķeteļi to vēlē.

Šī jauna latviešu biedrība par to maz bēdā, ka daži latvieši tagad pilsatu klātumā savu vecu tēvu tēvu valodu grib atstāt, lai māsās vāciski cik gribēdami, latviešu valoda paliks un pastāvēs vēl arvienu vien. Voi tad mūsu Daugava nepaliek liela upe, jebšu dažu spannīti ūdens no tās izsmej un citur aiznes? Daudzreizām tas pats ūdens, ko ar pūliņu aiznese, tek atkal atpakaļ pie īstas mātes, bet, zinams, ne tik skaidrs, kā izsmēle!” (LA. – 1824. – 18. sept., Nr. 38.)

ZIŅAS PAR KURZEMI “LATVIEŠU AVĪZĒS”

Iznākot jaunajam laikrakstam, redakcija paziņoja, ka tas domāts vairāk Kurzemei. Ar Kurzemi apzīmēta toreizējās Kurzemes guberņas teritorija, retāk izdalot kādu atsevišķu guberņas daļu (visbiežāk “augšgalu”, t.i., Augšzemi kā daudzējādā ziņā atšķirīgāko). Gandrīz nav sastopams Zemgales vārds. No Vidzemes nācis ieteikums rakstīt visai latviešu tautai kā Kurzemē, tā Vidzemē. Izdevēji savukārt priecāšoties, ja “godājami kaimiņi Vidzemē kā viena ķeizara ļaudis un vienas tautas bērni šo jauno avīzi lasītu un sūtītu ziņas no Vidzemes” (LA. – 1822. – 5. janv., Nr. 1). Tādējādi LA kaut nelielai lasītāju daļai varēja kalpot par informācijas nesēju divās lielās administratīvi atdalītās latviešu apdzīvotās teritorijās. “Līdz šim Kurzeme un Vidzeme bija tā kā atšķirtas; mēs no jums daudz nedzirdējām, jūs maz no mums zinājāt, un tomēr Kurzeme un Vidzeme ir turamas par māsām; vienas cilts un vienas tautas bērni esam, vienu un to pašu valodu runājam .. īpaši mēs, kas uz Daugavu dzīvojam, varam atsaukties uz Kurzemes brāļiem,” rakstīts vēstulē no Vidzemes (LA. – 1822. – 22. jūn., Nr. 25). Kā tuvināšanās motīvi izskan: viena valsts, viena valoda, viena cilts, citur – arī viena ticība. Latgale vēl ilgi neietilpst šo radniecības (brāļi un māsas) meklējumu lokā. Sastopams arī cits tautas pašidentifikācijai nepieciešams termins “tēvzeme” (drīzāk ieviesies no vācu *Vaterland*). Tā vēl nav visa Latvija 20. gs. izpratnē, bet drīzāk novadniecisks jēdziens – Kurzeme vai Vidzeme (“Mūsu mīļiem lasītājiem Vidzemē Kurzeme gan nevaic par Tēvu zemi” – LA. – 1822. – 19. janv., Nr. 3). Vatsons lietoja arī Kurzemi cildinošo, vēlāk daudzlietoto apzīmējumu “Kurzeme – Dieva zemīte”, “maizes zemīte”. Kad lasītāji taujāja, kāpēc LA ievietojot maz ārzemju ziņu, K. F. Vatsons atbildēja: “.. mēs latvieši paši savu Kurzemi vēl nepazīstam, jo ventinieks neko nezina no Ilukstēm, kas taču labs liels miests Kurzemē, un augšgalnieks atkal nezina, ka Piltenes pilsāts pasaulē, kas taču tas vecākais par visu Kurzemi.[...] Mums šķiet, ka vajaga papriekš savu pašu mājokli labi pazīt un to vērā ņemt, kas mīļā Tēvu zemē notiek, pirms izmeklējam, kādas tās svešas zemes un ko tur, viņā tālumā, ļaudis dara” (LA. – 1822. – 26. janv., Nr. 4). Par svešajām zemēm LA dažas ziņas ir atrodamas. Latviešu lasītājs, kaut nedaudz, tomēr uzzināja, ka kaut kur pasaulē mīt “spranči” jeb “prancuzi”, “englanderi”, “spanņeri”,

“portugīzeri”, tika iepazīstināts ar tuvākajām lielās krievu valsts guberņām. Tomēr LA pirmajos gados galvenā uzmanība veltīta lasītāju izglītošanai par Kurzemi.

1822.–1825. gadā 29 numuros K. F. Vatsons publicēja (bez paraksta) paša sastādīto Kurzemes guberņas ģeogrāfiski statistisko aprakstu “No Kurzemes”. Ievadot aprakstu ar apņemšanos “skaidri izteikt, kāda mūsu Kurzeme ir”, Vatsons minējis, ka materiālus par Kurzemi vācis jau 22 gadus, ziņas dabūjis arī no tiesas kungiem, mācītājiem, mežkungiem. Lai lasītājiem būtu pilnīgs priekšstats (liela bilde no visas Kurzemes), sekoja lūgums saglabāt šos avīžu numurus, lai vēlāk var pārlasīt. LA izdevēji bija iecerējuši izdot arī Kurzemes karti un to izsūtīt avīzes abonentiem. Šādu karti varētu turēt tiesu istabās, skolās un mājās pie sienas (LA. – 1823. – 27. dec., Nr. 52), taču dārdzības dēļ karte netika izdota.

Avīzes apjomam salīdzinoši plašais Kurzemes guberņas apraksts satur pamatinformāciju par guberņas robežām, ģeogrāfisko stāvokli, dabas apstākļiem un saimniecisko darbību guberņā kopumā un visos apriņķos, kā arī administratīvo iedalījumu.

Vatsons raksturojis iedzīvotāju etnisko sastāvu – latvieši un vācieši kā lielākās tautas, krievi – 1094 (bez zaldātiem), lībieši (skaits nav minēts), poļi – 4056, žīdi – 8687 un čigāni, nav pieminēti lietuvieši. Iedzīvotāju kopskaits Kurzemē pēc pēdējās dvēseļu revīzijas (1816?) bijis 384 789, no tiem – 29 929 pilsētnieki.

Konfesionālais iedalījums – 361 762 luterāņi, kuriem ir 141 baznīca un 2 lūgšanu nami; ebrejiem – 15 sinagogas; pareizticīgiem – 2 baznīcas; katoļi – kopskaitā 12 849, tiem ir 16 baznīcas un 6 lūgšanu nami (katoļi vairāk gādājot par dievnamu celšanu), reformātiem – 1 baznīca un 1 lūgšanu nams. Apskatīts Kurzemes luteriskās baznīcas draudžu iedalījums 9 prāvesta apriņķos, kurš nesakrīt ar guberņas administratīvo iedalījumu virspilskunga un pilskunga apriņķos. Atrodams Kurzemes skolu apskats, plaši izskaidrota sarežģītā “tiesu būšana”, sniegts Kurzemes 11 pilsētu un 10 miestu apraksts – ielu un apbūves īss raksturojums, iedzīvotāju skaits, namu kopskaits un mūra namu skaits, baznīcu, dzirnavu skaits, minēts pilsētu zemes daudzums un pilsētu muižiņas.

Sīkāk raksturoti visi 10 Kurzemes apriņķi. Vatsons mēģinājis raksturot arī etniskā ziņā no pārējās Kurzemes atšķirīgākus novadus. Ilūkstes apriņķa apskatā lasāms: “Augšajā Kurzemes galā latviešu tauta un latviešu valoda pamazītiņ izzūd, jo Aizlauces ķirspēlē un pašā Kurzemes spicē gandrīz nekādu latviešu nav. Tie zemnieki tur visi vai poļi vai krievi, vai uz pusi poļi un krievi” (LA. – 1822. – 13. jūl., Nr. 28). Ir pieminētas latviešu viendabīgāk apdzīvotās vietas, taču latvieši valodas un apģērba ziņā vairāk esot “uz leišu vīzi” (LA. – 1823. – 23. aug., Nr. 34), uzskaitītas Ilūkstes apriņķī esošās 8 slobodas. Pieminēti Bauskas apriņķa krieviņi, kuri “ieķš drē-

5. att. Kurzemes un Vidzemes guberņas robežstabi pie Misas upes 19. gs.
(foto no grāmatas: *Schlau K.-O.* Mitau im 19. Jahrhundert. – Wedemark-Elze, 1995)

bēm savādi ģērbjas, citādi tā kā citi latvieši turas” (LA. – 1823. – 29. nov., Nr. 48). Vairāk nodarbošanās veida (zveja, dārkopība) ziņā par atšķirīgiem uzskatīti arī t.s. upenieki gar Lielupi uz Slokas pusi Jelgavas apriņķī (LA. – 1824. – 28. febr., Nr. 9). Ventspils apriņķī dzīvojot lībieši, “kas varen veca tauta ir un nemaz pie latviešiem nepieder”.

Par lībiešiem LA 1822. gada 16. marta numurā ievietots atsevišķs raksts “No tiem lībiešiem, ko arī līvus sauc”, kurā uzsvērtā lībiešu turēšanās pie savas valodas, zvejas prasme un zināma savrupība kā tautību saglabājošs faktors: “.. viņi no savas kārtas vien sievu apņēmu un it reti latviešu meitu apprecē .. kad viņi ar latviešu darbiniekiem kopā strādā, tad viņi kur varēdami no tiem šķiras, savādu vietu meklēdami pie ēšanas, pie strādāšanas, pie apguldīšanas .. Līdz desmit gadu visi bērni lībišķi vien runā, tad viņi sāk Kurzemes valodu mācīties un pie lasīšanas top pievesti.” Nosaukti lībiešu apdzīvotie ciemi Ziemeļkurzemē, pieminot, ka arī Vidzemē Salacas muižā šie paši lībieši esot jau gandrīz izzuduši latviešu vidū.

K. F. Vatsona Kurzemes aprakstā ievietotas diezgan daudzas īsas vēsturiskas ziņas, atrodamas ne tikai viduslaiku notikumu, bet arī seno baltu cilšu senvēstures pieminējumi. Latviešu lasītāji varēja uzzināt, ka Jaunjelgavas un Ilūkstes apriņķis reiz esot saukts par “sēļu zemi”, Daugavas krastā slējusies Sēlpils pils, pieminēti leišu karagājieni cauri Kurzemei, kūru (kuršu) jūrasbraucēji. Kuldīgas apriņķī uzskaitīti kuršu ķoniņu brīvcieņi līdz ar pārspriedumu par šo ciemu zemnieku privilēģiju iespējamo izcelsmi (LA. – 1825. – 15. janv., Nr. 3). Izklāstot vēsturiskās ziņas, Vatsons izteicis arī savu viedokli par vēstures zināšanu vietu citu zināšanu vidū: “.. uz priekšu mēs it neko nevaram zināt, tas nākams

laiks mūsu stulbām acīm ir un paliek aplāts, bet, kas sen dienām noticis, ir kā spieģelis uzlūkojams, kur Dieva prātu un viņa pasaules valdīšanu labi var aplūkot, ja tikai to lasītāju būtu, kas tādus Dieva rakstus māc lasīt un kas to dara labprāt” (LA. – 1824. – 17. jūl., Nr. 29).

Vatsona Kurzemes apraksts un citi teritorijas iepazīšanai un raksturošanai veltītie darbi metodikas un satura ziņā iekļaujas 18. gs. beigās – 19. gs. vācvalodīgajās un citās Eiropas zemēs plaši izplatītajā statistiski topogrāfisko darbu saimē, kuri tiek klasificēti kā apgaismības ideju ietekmē veidojušās agrīnās tautzinības – etnogrāfijas (*Volkskunde* vai *Landeskunde*) sastāvdaļas.⁷⁴ Šāda rakstura darbi ne tikai sniedza faktus, bet lasošo sabiedrību orientēja uz “dzimtenes”, novada vai mazākas teritorijas iepazīšanu. Latvijā izcilākie šī virziena pārstāvji 18. gs. beigās – 19. gs. sākumā bija A. V. Hupels un O. Hūns.

Pie pirmajām publikācijām latviešu valodā, kuru mērķis bija iepazīstināt ar dzimtās zemes teritoriju, pieskaitāms arī Lindes un Birzgales mācītāja L. O. K. Šulca (*Schulz*; parakstījās kā Konrāds vai Kundrāts Šulcs) raksts “No Daugavas”.⁷⁵ Tas ir gleznains Vidzemes un Kurzemes robežupes Daugavas un tās piekrastes apraksts ar dabas tēlojumu, pilsētu, muižu, pārceltuvju, ceļu pieminējumiem un to īpatnību raksturojumu. Saistībā ar senām pilsdrupām upes krastos minēti arī atsevišķi vēsturiski notikumi. K. Šulcs spilgti zīmēja savam laikam raksturīgo etniski un sociāli raibo drūzmu uz lielceļa gar Daugavu:

“Bet par šo lielceļu arī vienādi vien kust un brauc, un ne brītiņš aizies, kur neredz vai pastes ratus vai kunga karietes, vai garas reizes ar krievu precēm, vai zaldatu pulku, vai strūdzinieku čupu, kas no Rīges

atpakaļ uz mājām staigā jeb arī kādu pielādētu skutku ar mokām uz augšu velk, voi poļu lielus vēršus, ko uz Rīgu dzen; ir darba ļaužu sūdu rati te starpā čīkst un klabina” (LA. – 1823. – 21. jūn., Nr. 25).

Šajā rakstā iekļauts arī īpatnējā Lindes muižas zušu tača apraksts – sīkas ziņas par tača būvi, tam nepieciešamajiem materiāliem, detaļām un darbarīkiem, to vietējiem nosaukumiem, tača posmu izgatavošanu un ievietošanu upes gultnē, aizsprosta veidošanu.

K. Šulcs, veikls rakstītājs, kurš vēlāk publicēja pirmo Kurzemes vēstures grāmatu latviešu valodā,⁷⁶ avīzei iesūtījis arī pamatīgu rakstu par Daugavas plostiem (LA. – 1823. – 26. apr., Nr. 17; 3. maijs, Nr. 18) ar sīku plostas siešanas, tā daļu, plostas nolaišanas ūdenī, “noaršanas” utt. aprakstu. Jūsnojot par malkas plostu siešanas lielajiem apjomiem, Šulcs atzina arī koksnes pārmērīgas izmantošanas radītos postījumus mežiem.

Pie vērtīgiem tradicionālā darba procesa aprakstiem pieskaitāms raksts par linkopību Augšzemē (LA. – 1822. – 5. okt., Nr. 40; autors nav minēts).

“Latviešu Avīzes” kopumā, tāpat kā citi vēlākie 19. gs. preses izdevumi, ir bagātīgs avots etnogrāfu un novadpētnieku darbam. Lai cik ierobežots bija avīzes saturs, no dažādiem Kurzemes (nedaudz arī Vidzemes) apvidiem iesūtītās korespondences sniedz daudzus faktus par zemnieku ikdienas dzīves gaitām, materiālo kultūru un nodarbēm, arī citos avotos grūti atrodamas vai pat neatrodamas ziņas, kas ļauj ieskatīties 19. gs. sākuma zemnieku garīgajā pasaulē, ieradumos un ticējumos. Par tiem ziņas rodamas daudzajos mānticību apkarajošos rakstos. Smagākās ekonomiskās problēmas, protams, skartas maz (kungiem nepatīks), par reālās dzīves grūtībām var nojaust tikai netieši: aprakstot zemnieku postu neražas vai nelabvēlīgu dabas apstākļu – negaisu, krusas, daudzo ugunsgrēku utt. rezultātā, kā arī no ilgdzīvotāju dzīves aprakstiem, labdarībai veltītajiem rakstiem u.c.

Informāciju un “problēmrakstus” pārsvarā iesūtīja daži lauku mācītāji, kuru dzīvesvieta atradās dažādos Kurzemes apvidos. Čaklākie rakstītāji LA sākumposmā bija K. F. Launics (*Launitz*; Grobiņa), F. N. Pauflers (*Pauffler*; Kursīši, Zvārde), F. V. Vāgners (*Wagner*; Nereta, Ilze), J. P. Brants (*Brandt*; Engure), L. O. K. Šulcs (Linde, Birzgale), K. F. J. Hugenbergers (Ārlava) un daži citi. Par notikumiem šo korespondentu draudzēs un to tuvākajā apkaimē atrodams visvairāk ziņu. Protams, tik ierobežots korespondentu tīkls nespēja aptvert ļoti plašus guberņas apvidus. Informācijās un sludinājumos pavēstīti fakti, aiz kuriem apjaušama daudzveidīgā Kurzemes etniskā aina, sociālie un kultūras dzīves procesi. Cits jautājums, vai sev nepieciešamo informāciju laikrakstā ieguva arī adresāts – latviešu zemnieks.

“Latviešu Avīzes”, neskatoties uz K. F. Watsona lielajām cerībām, uzsākot to izdošanu, nebija populāras latviešu lasītāju vidū un varēja pastāvēt, tikai pateicoties oficiālam Kurzemes varas iestāžu lēmumam, ka laikrakstu obligāti jāabonē visām guberņas

pagasttiesām, taču 1825. gadā 165 pagasttiesas šo lēmumu nebija pildījušas. Visvairāk abonentu bijis 1822. gadā, bet ar katru gadu to skaits mazinājies. Tādēļ esot saprotams, ka Skolmeisterim (Watsona pseidonīms) “spēks jau sāka pietrūkt un luste uz šo lietu izzust” (LA. – 1825. – Nr. 53). Iemesli jauna veida lasāmvielas sākotnējai neatzīšanai bija gan zemnieku zemais izglītības līmenis (to atzina arī pats Watsons), gan samērā augstā abonēšanas maksa (2 sudraba rubļi gadā). Bez tam tālaika lasītājus, kuri bija pieraduši vienīgi pie reliģiska satura literatūras, iespējams, vēl nevarēja saistīt laikraksta racionālistiskā lasāmviela, nebija attīstīta lasīšanas ekstensīvā funkcija⁷⁷ (arvien jaunas lasāmvielas meklējumi). Laikraksta lasītāju skaita ievērojams pieaugums iezīmējās tikai 19. gs. 50. gadu pirmajā pusē.⁷⁸

Lai cik neievērojami bija laikraksta panākumi Watsona dzīves laikā, pats tā iznākšanas fakts bija liels sasniegums informētas jaunlaiku sabiedrības veidošanā. Viņš pats savu avīzi puspajokam dēvējis par “nemirstīgu”. Tā izrādījusies taisnība.

19. gs. sākums Eiropā, tai skaitā Latvijā, tiek atzīts par mazo tautu nacionālās apziņas veidošanās sākumposmu, kad atsevišķi intelektuāļi zinātniskos nolūkos sāka pievērsties tautas valodas, kultūras un vēstures pētniecībai, vēl nemeklējot saikni ar pašu tautu.⁷⁹ Tolaik etniskiem jautājumiem Latvijā un Igaunijā pievērsās vēl tikai atsevišķi vācu mācītāji. Lai gan ir izteikts viedoklis, ka kopumā šis laikposms līdz 19. gs. 60. gadiem nav atstājis lielu ietekmi uz vēlāko vietējo nacionālo kustību attīstību,⁸⁰ arī sākotnēji marginālajām savas zemes un tautas iepazīšanas un pašidentifikācijas iezīmēm bija sava nepieciešama loma. 20. gs. 30. gadu vācu un latviešu autori (H. Šaudins, J. fon Hēns, L. Adamovičs u.c.) izteikuši diametrāli pretējus viedokļus par 18. gs. beigām – 19. gs. sākuma baltvācu intelektuāļu (pārsvarā literātu) darbību kā iespējamu latviešu nācijas attīstību veicinošu faktoru.⁸¹ L. Adamovičs 1938. gadā, apstrīdot H. Šaudina baltvācu veiktā kultūrdarba apoloģiju un šo faktoru kategoriski noliedzot, tomēr rakstīja: “.. latvietim vajadzīgs daudz kristīgas mīlestības un vispārējas civiļcības, kā arī godbijības pret vēstures gaitu, lai viņš varētu saskatīt un novērtēt pozitīvi to, ko viņa tauta tiešām mantojusi no vāciešiem.”⁸²

K. F. Watsona devums latviešu tautas labā vienmēr ir ticis atzīts un cienīts. Viņa raksti vēlāk atrada ieinteresētus latviešu lasītājus. To, ka Watsona darbi 19. gs. vidū un otrajā pusē latviešu lasošajā publikā bijuši pazīstami un ievēroti, apliecinājuši J. Alunāns, E. Dinsberģis, A. Kronvalds, K. Graudiņš. Auseklis Watsonam veltījis patētisku dzejoli. Zināmā mērā Watsons uzskatīts par vienu no tiem retajiem vāciešiem, kurš stāvējis latviešu pusē toreizējo latviešu un vācu nacionālo cīņu laukā. “Tas darbs, kuru Watsons reizi iesācis, ir audzis un zaļo, bet Watsona gars savos cilts brāļos ir vispārīgi zudis.[..] Latvijas nākotne ir savu pašu dēlu rokās,”⁸³ rakstīja K. Graudiņš

1887. gadā. Jaunlatvieši kā apgaismības kustības turpinātāji⁸⁴ latviešu vidū apguva visu iespējamo vācu valodā rakstīto literatūru (pirmkārt, protams, G. Merķeļa darbus, taču arī citu autoru publikācijas vācu zinātnisko biedrību izdevumos) par Latvijas un latviešu vēsturi. J. Alunāns jaunībā izlasījis un gandrīz no galvas zinājis visu, kas par Latviju un latviešu valodu rakstīts.⁸⁵ To var uzskatīt par 19. gs. otrās puses latviešu nacionālās atmodas ideologiem nepieciešamā sākotnējā izziņas materiāla apgūšanu nākamās nācijas "kontūru iezīmēšanai".⁸⁶

K. F. Vatsons bija viena no tām spēcīgajām personībām, kuru darbība tautas izglītības veicināšanā, masu informācijas līdzekļu veidošanā, latviešu valodas aizstāvībā un tautas senvēstures pētīšanā rosinājusi pievērsties šiem jautājumiem gan laikabiedrus, gan vēlāk – izglītību ieguvušos latviešus. Kaut reģionāli ierobežota, šāda darbība tālā perspektīvā varēja dot arī kādus impulsus latviešu kā 19. gs. sākumā pasīvas etniskas kopienas pakāpeniskas saliedēšanās procesā jaunlaiku tipa kopībā – nācijā. Taču kopš 19. gs. vidus šis process jau bija pašu latviešu ziņā.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

¹ Mierīņa A. Robežas un administratīvi teritoriālais iedalījums Latvijas teritorijā (19. gs. – 1918. g. novembris) // Latvijas zemju robežas 1000 gados. – Rīga, 1999. – 147.–151. lpp.

² Apinis A. Grāmata un latviešu sabiedrība līdz 19. gadsimta vidum. – Rīga, 1991. – 102., 103. lpp.

³ Adreß=Buch für die Kurländische Statthalterchaft. Nebst einigen Tabellen über die Vermessungen der Hauptstraßen dieser Statthalterchaft. – Mitau, 1796.

⁴ Sīkākas biogrāfiskas ziņas sk.: Cruse. Nekrolog. Karl Friedrich Watson. // Beylage zur Allgemeinen deutschen Zeitung für Rußland. – Mitau, 1826. – Nr. 12. – S. 27, 28; Recke J. F., Napiersky K. E. Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten Lexicon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland. – Mitau, 1832. – Bd. 4. – S. 470–474; Deutschbaltisches biographisches Lexicon 1710–1960. – Köln; Wien, 1970. – S. 852; Graudiņš K. K. F. Vatsons // Rota. – 1887. – Nr. 1. – 6., 7. lpp.; Ārons M. Kārlis Fridrihs Vatsons // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1926. – Nr. 5/6. – 393.–396. lpp.; Zanders O. No latviešu periodikas vēstures // Karogs. – 1977. – Nr. 8. – 164.–166. lpp.

⁵ 1819. g. 26. februārī Vatsons K. G. Zontāgam rakstīja: "Pašlaik gaisis šeit man kļūst pārāk nospiedošs un manas nākotnes izredzes nav iepriecinošas un spēcinošas. Cilvēki manī nesaprot, labāk es eju no viņu ceļa, kamēr vēl varu." – Sk.: Ārons M. Latviešu Literāriskā (Latviešu Draugu) biedrība savā simts gadu darbā. – Rīga, 1929. – 359., 360. lpp.

⁶ Par Jelgavas kā kultūras un zinātnes centra nozīmi sk.: Stradiņš J. Etīdes par Latvijas zinātņu pagātni. – Rīga, 1982. – 20.–25. lpp.; Stradiņš J., Strods H. Jelgavas Pētera akadēmija. – Rīga, 1975; Labrence L. Jelgavas grāmata. – Rīga, 1984.

⁷ Cruse. Nekrolog .. – S. 27, 28.

⁸ Preuschhof H. Das schottische Geschlecht Watson in Pommern, Altpreußen und Kurland // Archiv ostdeutscher Familienforscher. – 1960. – Nr. 2. – S. 42–53.

⁹ Wachtsmuth W. Carl Friedrich Watson (1777–1826) // Rigasche Rundschau. – 1937. – 19. Okt., Nr. 241.

¹⁰ Par valdošo vācbaltu muižniecisko politiku un starptautiskajām attiecībām Baltijā 18.–19. gs. brīvāk un drošāk gandrīz vienmēr izteikušies salīdzinoši nesen no Vācijas vai citām zemēm ieradušies ierēdņi, literāti utt.

¹¹ Neue wöchentliche Unterhaltungen grōstentheils über Gegenstände der Literatur und Kunst. – Mitau, 1808. – Bd. 1. – S. 350–353; 353–355.

¹² Proben aus einer noch ungedruckten Topographie von Kurland // Neue wöchentliche Unterhaltungen .. – Bd. 1. – S. 88–94; Bd. 2. – S. 10–16.

¹³ Derschau E. G. v., Keyserling P. E. v. Beschreibung der Provinz Kurland. – Mitau, 1805.

¹⁴ Watson. Orographische Skizze von Kurland // Jahresverhandlungen der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst. – Mitau, 1819. – Bd. 1. – S. 198–202; Watson. Hydrographische Skizze von Kurland // Jahresverhandlungen .. – Mitau, 1822. – Bd. 2. – S. 296–308.

¹⁵ -t-. Über die Ähnlichkeit im Charakter zwischen Bauern und Juden // Wöchentliche Unterhaltungen für Liebhaber deutscher Lektüre in Rußland / Hrg. J. F. Recke. – Mitau, 1807. – Bd. 5. – S. 266–270, 299–304. – Raksta autoŗs atstāsta cita autora (Garves) vērojumu, taču pievienojot arī personiskās pārdomas.

¹⁶ Turpat. – 304. lpp.

¹⁷ Lasāma grāmata latviešu bērniem par labu sarakstīta no K. F. Vatsons, Lestenes un Struteles draudzes mācītāja. – Rīga, 1816.

¹⁸ Turpat. – VI lpp.

¹⁹ Beylage zur Allgemeinen deutschen Zeitung für Rußland. – Mitau, 1825. – Nr. 25. – Dr. H. Lihtenšteina vērojumu un ieteikumu zemniekiem publicēja arī "Latviešu Avīzes" (1824. – 10. jūl., Nr. 28).

²⁰ Latviešu Avīzes. – 1822. – 23. febr., Nr. 8.

²¹ Likumu grāmata par Kurzemes zemniekiem, uz pavēlēšanu tās visaugstāki ieceltas Komisijai par ieviešanu šo likumu latviešu valodā, pārtulkota no J. F. Voigt, J. C. Köhler un K. F. Watson. – Jelgava, 1818.

²² Kurzemes un Vidzemes zemnieku likumu tulkojuma salīdzinājumu sk.: Ābers B. Vidzemes zemnieku stāvoklis 19. gs. pirmā pusē. – Rīga, 1936. – 103.–106. lpp.

²³ Schlau W. Die Kurländische Gesellschaft für Literatur und Kunst und das Kurländische Provinzialmuseum zu Mitau // Baltische Hefte. – Hannover; Döhren, 1968. – Bd. 14. – S. 5–107; Stradiņš J. Kurzemes Literatūras un mākslas biedrība kā Latvijas Zinātņu akadēmijas priekštece // LZAV. – 1996. – Nr. 1. – 12.–17. lpp.; Stradiņš J. Die Kurländische Gesellschaft für Literatur und Kunst in ihrer historischen Bedeutung // Jahrbuch des baltischen Deutschtums. – 1998. – Bd. 45. – S. 12–16; Stradiņš J. Latvijas Zinātņu akadēmija: izcelsme, vēsture, pārvērtības. – Rīga, 1998. – 43.–58. lpp.; Šķiņķe I. Kurzemes Literatūras un mākslas biedrība un latviešu valodas attīstības jautājums 19. gadsimta 1. pusē // Latvijas Arhīvi. – 1996. – Nr. 3/4. – 74.–91. lpp.

²⁴ Jahresverhandlungen .. – Bd. 1. – S. 28–38.

- ²⁵ Plan über Art und Weise, wie die Gesellschaft auf die Kultivierung des lettischen Landvolkes einwirken könne // Jahresverhandlungen .. – Bd. 1. – S. 45–52.
- ²⁶ Turpat. – 46. lpp.
- ²⁷ Ļoti svarīgs zemniekiem bijis arī kalendāros atzīmētais Saules un Mēness lēkts un riets. Ar to rēķinājās, dodoties garākos braucienos. “Tad mēs līdz šim kalendāru rokā ņēmām un to stundi skatījāmies, lai varējām zināt, kad iebraukt krogā un kad izbraukt, ka nebij par nakti jāmaldās.” (Latviešu Avīzes. – 1826. – 4. marts, Nr. 9.)
- ²⁸ Demandiertes Sentiment über den vorstehenden Plan // Jahresverhandlungen .. – Bd. 1. – S. 57.
- ²⁹ Višs A. Latviešu skolu vēsture. 2. d.: Kurzeme no 1800. g. līdz 1885. g. – Rīga, 1994. – 18.–21. lpp.
- ³⁰ Klepers Ā. Ģenerālsuperintendents Kārlis Gottlobs Zonn-tāgs kā izglītības darbinieks. – Rīga, 1938. – 89 lpp.
- ³¹ Par LLB darbības sākumposmu un dibināšanu sk.: Ārons M. Latviešu Literāriskā .. – 97.–107., 112.–115. lpp.
- ³² Hehn J. v. Die lettisch-literarische Gesellschaft und das Lettentum. – Königsberg; Berlin, 1938. – S. 8.
- ³³ Magazin, herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft. I. Stück. – Mitau, 1828. – S. IV.
- ³⁴ Latviešu Avīzes. – 1824. – 18. sept., Nr. 38.
- ³⁵ K. L. Vilperta KLMB iesniegtais raksts. – Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 5759. f., 2. apr., 661. l., 13., 14. lp.
- ³⁶ Über den lettischen Völkerstamm, was für Völker zu demselben gehörten, und welche Länder dieselben bewohnten // Jahresverhandlungen .. – Bd. 2. – S. 254–268.
- ³⁷ Über die Abstammung der lettischen Sprache von der slavisch-russischen, und über den Einfluss des Gothischen und Finnischen aufs Lettische // Jahresverhandlungen .. – Bd. 2. – S. 269–281.
- ³⁸ Darstellung der alten Eintheilung von Kurland, wie die Deutschen solche vorfanden; nach Urkunden aus dem dreyzehnten Jahrhundert und nach den ältesten Chronisten // Jahresverhandlungen .. – Bd. 2. – S. 281–291.
- ³⁹ Jahresverhandlungen .. – Bd. 2. – S. 263.
- ⁴⁰ Turpat. – 290. lpp.
- ⁴¹ Darstellung.; 1825. g. 4. marta KLMB sēdē K. F. Vatsons iepazīstinājis arī ar paša sagatavoto un zīmēto Kurzemes 19. gs. sākuma iedalījuma karti ar latviešu nosaukumiem, kuru autors ieteicis kā mācību līdzekli tautskolu skolotāju semināru nodarbībām. – Beylage .. – 1825. – Nr. 50.
- ⁴² Cimermanis S. Par Latvijas vēsturiski etnogrāfiskajiem apgabaliem // Latvijas zemju robežas 1000 gados. – Rīga, 1999. – 41. lpp.
- ⁴³ Über die Kreewingen im Bauskeschen Bezirke Kurlands // Sendungen der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst. – Mitau, 1840. – Bd. 1. – S. 34–37.
- ⁴⁴ K. F. Vatsons Daugavas kreisā krasta lībiešu pēdas 19. gs. sākumā vēl saskatījās Dalbē (*im Dalbingschen*) un apvidū, kur Buļļupe ietek Daugavā. – Jahresverhandlungen .. – Bd. 2. – S. 289.
- ⁴⁵ Jahresverhandlungen .. – Bd. 2. – S. 291.
- ⁴⁶ Über den Namen der Stadt Mitau, und warum die Letten sie Jelgawa nennen // Jahresverhandlungen .. – Bd. 2. – S. 308–311.
- ⁴⁷ Über das Dserwensche Kinte Gesinde // Jahresverhandlungen .. – Bd. 2. – S. 311–314; [K. F. Vatsona piezīmes pie A. Lērberga apcerējuma “Par Criwe vai ziemeļu pāvestu”] // Sendungen .. – Bd. 1. – S. 149–155; Über einige religiose Gebräuche der alten Letten // Sendungen .. – Mitau, 1845. – Bd. 2. – S. 4–7.
- ⁴⁸ Tikai 1840. g. publicētais A. Lērberga raksts un K. F. Vatsona piezīmes izsauca G. Merķeļa pretrastu. G. Merķelis joprojām turējās pie savas “Vidzemes senatnē” izteiktās pārlicības par galvenā baltu priesteru krīva eksistenci. Sk.: Merkel G. Bemerkungen zu den Abhandlungen Lehrbergs und Watsons, gegen die Existenz des Kriwe // Sendungen .. – Bd. 2. – S. 49–53.
- ⁴⁹ Jahresverhandlungen .. – Bd. 2. – S. 261.
- ⁵⁰ Darstellung der historischen Wichtigkeit der Gegend zwischen Libau und Tilsit // Jahresverhandlungen .. – Bd. 2. – S. 291–296.
- ⁵¹ Vēlākais “Latviešu Avīžu” redaktors V. Panteniuss atcerējies, kā pusaudža gados viņš Vatsonam lepojies ar pašsacerētiem dzejoļiem latviešu valodā un saņēmis rājienu: “Ielaid velnu baznīcā, ir uz kanceli sāk kāpt!” – Ārons M. Vecais Panteniuss. – Rīga, 1924. – 9. lpp. – Savus dzejoļus “Latviešu Avīzēs” Vatsons publicēja bez paraksta.
- ⁵² Apinis A. Grāmatas funkcijas latviešu sabiedrībā 18. gadsimta otrajā pusē un 19. gadsimta sākumā // Karogs. – 1981. – Nr. 3. – 145., 146. lpp.
- ⁵³ Endzelīns J. K. Fr. Vatsona piemiņai // Endzelīns J. Darbu izlase. – Rīga, 1979. – 3. sēj., 1. d. – 85. lpp.
- ⁵⁴ Jahresverhandlungen .. – Bd. 2. – S. 268.
- ⁵⁵ Apals G. Jaunlatviešu iespaids uz latviešu nācijas tapšanas procesu 19. gadsimta 50.–60. gados // Latvijas Arhīvi. – 1998. – Nr. 2. – 26. lpp.
- ⁵⁶ Stenders A. J. Dziesmas, stāstu dziesmas, pasakas .. – Jelgava, 1805. – 5. lpp.
- ⁵⁷ Wöchentliche Unterhaltungen für Liebhaber deutscher Lektüre in Russland. – Mitau, 1806. – Bd. 3. – S. 4–6.
- ⁵⁸ Plašāk pazīstamā Grobiņas mācītāja Karla Gotharda Elferfelda dēls, tolaik mācītājs Sakā, no 1819. g. – Tukumā.
- ⁵⁹ Nolasītos un iesūtītos ziņojumus sk.: LVVA, 5759. f., 2. apr., 561. l.; KLMB sekretāra M. G. Paukera redakcijā tie publicēti: Jahresverhandlungen .. – Bd. 2. – S. 15–24; atstāsts un vērtējumi: kkk. [Kārkluvāls F.] Domas par latviešu pārvācināšanu (Vēsturisks atskats) // Baltijas Vēstnesis. – 1890. – Nr. 249–251; Bīlenšteins A. Kāda laimīga dzīve. – Rīga, 1995. – 318.–322. lpp.; Birkerts A. Latviešu intelliģence savās cīņās un gaitās. – Rīga, 1927. – 2. d. – 56.–59. lpp.; Ārons M. Latviešu Literāriskā .. – 62., 63. lpp.; Schlau W. Die Kurländische .. – S. 38–41; Švābe A. Latvijas vēsture: 1800–1914. 2. izd. – [Stokholma], 1962. – 133., 134. lpp.; Garve H. Konfession und Nationalität. Ein Beitrag zum Verhältnis von Kirche und Gesellschaft in Livland im 19. Jahrhundert. – Marburg; Lahn, 1978. – S. 30–33; Šķiņķe I. Kurzemes .. – 85.–87. lpp.
- ⁶⁰ LVVA, 5759. f., 2. apr., 661. l., 10.–21. lp. – M. Stepermaņa vērtējumu sk.: Stepermanis M. Uzbrukums latviešu tautībai zemnieku brīvīšanas laikmetā // Senatne un Māksla. – 1938. – Nr. 4. – 32.–36. lpp.
- ⁶¹ LVVA, 5759. f., 2. apr., 661. l., 1.–9. lp.
- ⁶² Turpat, 606. l., 6.–8. lp.
- ⁶³ “Über die Nationalität der Letten” (uzrakstīts ap 1819. g. uz manuskripta malām – K. F. Vatsona analītiskas piezīmes). – LVVA, 4038. f., 2. apr., 1769. l.
- ⁶⁴ Jahresverhandlungen .. – Bd. 2. – S. 19–21.
- ⁶⁵ Ārons M. Latviešu Literāriskā .. – 63. lpp.
- ⁶⁶ Zelče V., Jakovļeva M. Dokumenti par “Latviešu Avīžu” izveidi un darbības sākumu // Latvijas Arhīvi. – 1994. – Nr. 3. – 52.–60. lpp.

- ⁶⁷ Jēdziens *Nation* K. F. Watsona rakstos vēl nenozīmē nāciju mūsdienu izpratnē (ietverot arī tautas politisko vienotību). Sekojot tālaika Rietumeiropas tradīcijai, jēdzienu *Nation* (arī *Volk*) Watsons lieto, apzīmējot uz kopīgas valodas un izcelsmes pamata veidojušos etnisku kopību.
- ⁶⁸ Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, Rokrakstu nodaļa, 1112. f., 35. sains, 3., 4. lp.; *Ārons M.* Latviešu Literāriskā .. – 361., 362. lpp.
- ⁶⁹ Plašāk sk.: *Birkerts A.* Latviešu intelliģence .. – 2. d. – 70.–87. lpp.
- ⁷⁰ Avīzes pastāvēšanas pirmajos gados lasītāju domu apmaiņa bija diezgan aktīva, taču K. F. Watsonam arvien nācās diskutēt slēgt, “lai avīzi nepārvērstu par strīdus placi”, īpaši, ja kāda latvieša vēstulē bija ielavījies skarbāks vārds par mācītājiem (Latviešu Avīzes. – 1823. – 8. febr., Nr. 6. – Šnēbahs: “dažureiz pats avju gans par vilku top”).
- ⁷¹ *Thimme H.* Kirche und nationale Frage in Livland während der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Der Pastor und Generalsuperintendent Ferdinand Walter und seine Zeit. – Königsberg; Berlin, 1938. – S. 61.
- ⁷² Igaunijā pašnosaukumu “igauņi” plaši sāka lietot ap 1860.–1870. gadu, līdz tam parastais apzīmējums bija “*maarahvas*” – lauku ļaudis. – *Kahk J.* Peasant Movements and National Movements in the History of Europe // National Movements in the Baltic Countries during the 19th Century (Ed. A. Loit). The 7th Conference on Baltic Studies in Scandinavia, Stockholm, June 10–13, 1983. – P. 17.
- ⁷³ Šai laikā vēl nevar runāt par nacionālo identitāti, jo tautas Eiropā kopumā vēl ir “laucinieki”. – *Räsänen M.* The Shaping of National Culture by Means of Folk Culture // Pioneers. The History of Finnish Ethnology. – Tampere, 1992. – P. 92.
- ⁷⁴ *Volkskunde im 19. Jahrhundert* / Red. K. Köstlin, K. Kramer, K. D. Sievers. – Kiel, 1968. – S. 49–53.
- ⁷⁵ Latviešu Avīzes. – 1823. – 21. jūn., Nr. 25; 12. jūl., Nr. 28; 19. jūl., Nr. 29; 2. aug., Nr. 31; 16. aug., Nr. 33; 23. aug., Nr. 34.
- ⁷⁶ *Šulcs K.* Kurzemes stāstu grāmata jeb tādu lietu izteikšana, kas vērā liekamas un Kurzemē notikušas no veciem laikiem līdz mūsu dienām. – Jelgava, 1832.
- ⁷⁷ *Apīnis A.* Grāmatas funkcijas latviešu sabiedrībā .. – 148., 149. lpp.
- ⁷⁸ Sk.: *Zelče V.* 19. gadsimta latviešu preses pētniecība. Rezultāti un dažas izpētes problēmas // LVIŽ. – 1994. – Nr. 2. – 32. lpp.
- ⁷⁹ *Hroch M.* Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations. – Cambridge, 1985. – P. 23, 178.
- ⁸⁰ *Loit A.* Die nationalen Bewegungen im Baltikum während des 19. Jahrhunderts in vergleichender Perspektive // National Movements .. – S. 63, 64.
- ⁸¹ Par viedokļu sadursmi šajā jautājumā sk.: *Schaudinn H.* Deutsche Bildungsarbeit am lettischen Volkstum des 18. Jh. // Schriften des Deutschen Akademie. – München, 1937. – H. 29; *Adamovičs L.* Latviešu tautības veidošanās un tautas izglītība latviešu un vācu apgaismojumā // LVIŽ. – 1938. – Nr. 2. – 211.–225. lpp.; Nr. 3. – 337.–363. lpp.
- ⁸² *Adamovičs L.* Latviešu tautības .. – 359. lpp.
- ⁸³ *Graudīņš K.* K. F. Watsons // Rota. – 1887. – Nr. 1. – 7. lpp.
- ⁸⁴ *Buceniece E.* Arī idejas ir vēsturiski fakti // Ideju vēsture Latvijā. No pirmsākumiem līdz XIX gs. 90. gadiem. Antoloģija / Sast. E. Buceniece. – Rīga, 1995. – 14. lpp.
- ⁸⁵ *Apīnis A.* Agrienā (Inteliģences loma latviešu sabiedrības lasīšanas vēsturē 19. gs. 30.–50. gados) // Karogs. – 1982. – Nr. 8. – 144. lpp.
- ⁸⁶ *Smits E. D.* Nacionālā identitāte. – Rīga, 1997. – 21. lpp.

Lilita Vanaga

C. F. WATSON (1777–1826) FOR KURZEME AND LATVIANS

Summary

The beginning of the 19th century is acknowledged in Europe, including Latvia, as a starting point of the development of a national consciousness when separate intellectuals for certain scientific purposes began paying attention to national languages, culture and history, yet without relating these issues to the nation itself. At that time only a few German clergymen, including Kurzeme clergymen Carl Friedrich Watson studied ethnical problems in Latvia and Estonia.

The socio-political and intellectual activities of the educated circles of Baltic Germans became more active just before the abolition of serfdom (Kurzeme 1817, Vidzeme 1819). Several points of view were expressed and new ways were searched to find the possible further model of mutual relationship of different ethnical groups. This age is connected with the continuation of the classical Enlightenment ideas. Some tendencies (especially those concerning public education) seemed to be paid special attention to.

The above mentioned period put forward questions that are closely connected with the recognition of Latvians as an important, ethnically different group from the ruling Baltic Germans. This goes together with the growing interest about Latvian history, language, ethnical and regional peculiarities. Thanks to his literary and organisational activities Lestene clergymen C. F. Watson (1777–1826) played an important part in solving those questions, especially in connection with Kurzeme. He is a prominent personality who is said to be a real friend and protector of Latvians and their interests.

The given article deals with cultural and social activities of C. F. Watson, his publications and his work as the editor of “Latviešu Avīzes” (The Latvian Newspaper). It also describes the development of humanities (especially history, linguistics, ethnography) in Latvia. C. F. Watson was one of the most productive authors of the first half of the

19th century whose interest in the history of Kurzeme and the ancient history of Latvians was very deep and serious.

C. F. Watson's studies of ancient history and his works on geography and statistics are looked upon as a part of early ethnology arisen as a result of the influence of the Enlightenment ideas. This rich material oriented its readers to know their motherland better (at that time the word "motherland" was used to speak about separate ethnographic regions).

The social and research work of C. F. Watson is closely connected with two important societies existing in the Latvian culture: Kurzeme Literature and Art Society and The Latvian Literary Society at their very beginning. Together with the development of modern society an idea about a nation as a real community besides territorial, cultural and religious

communities started taking root in Latvia at the beginning of the 19th century. So in 1819 in Kurzeme Literature and Art Society discussion ("Jelgavas debate") about educating Latvian peasants in the native or German language was opened. This discussion revealed the existence of many-sided opinions among the Baltic Germans and their growing understanding about Latvians as a self-dependent ethnos. An indirect continuation of this discussion could be found in the newspaper edited by C. F. Watson.

C. F. Watson was one of those strong personalities whose contribution to the development of national education and mass media, attitude towards the Latvian language and the research work in the field of ancient history had stimulated both his contemporaries and later on educated Latvians to turn to those questions and study them.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1. Carl Friedrich Watson.
- Fig. 2. The interior of the Lestene Church in the 1930s.
- Fig. 3. "Latviešu Avīzes" (The Latvian Newspaper).
- Fig. 4. Handwriting of C. F. Watson.
- Fig. 5. The border marks between the provinces of Kurzeme and Vidzeme in the 19th century.

19th century whose interest in the history of Kurzeme and the ancient history of Latvians was very deep and serious.

C. F. Watson's studies of ancient history and his works on geography and statistics are looked upon as a part of early ethnology arisen as a result of the influence of the Enlightenment ideas. This rich material oriented its readers to know their motherland better (at that time the word "motherland" was used to speak about separate ethnographic regions).

The social and research work of C. F. Watson is closely connected with two important societies existing in the Latvian culture: Kurzeme Literary and Art Society and The Latvian Literary Society, from their very beginning. Together with the development of modern society an idea about a nation as a real community besides territorial, cultural and religious

communities started taking root in Latvia at the beginning of the 19th century. So in 1819 in Kurzeme Literary and Art Society discussion ("Jelgava debate") about educating Latvian peasants in the Russian or German language was opened. This discussion revealed the existence of many-sided opinions among the Baltic Germans and their growing understanding about Latvians as a self-dependent ethnos. An exact reconstruction of this discussion could be found in the newspaper edited by C. F. Watson.

C. F. Watson was one of those strong personalities whose contribution to the development of scientific education, mass media, attitude towards national language and the research work in the field of ancient history had stimulated both his contemporaries and later on educated Latvians to study those questions and study them.

FIGURE CAPTIONS

- Fig. 1. Carl Friedrich Watson.
- Fig. 2. The interior of the Lestene Church in the 1930s.
- Fig. 3. "Latvian Avize" (The Latvian Newspaper).
- Fig. 4. Handwriting of C. F. Watson.
- Fig. 5. The border marks between the provinces of Kurzeme and Vidzeme in the 19th century.

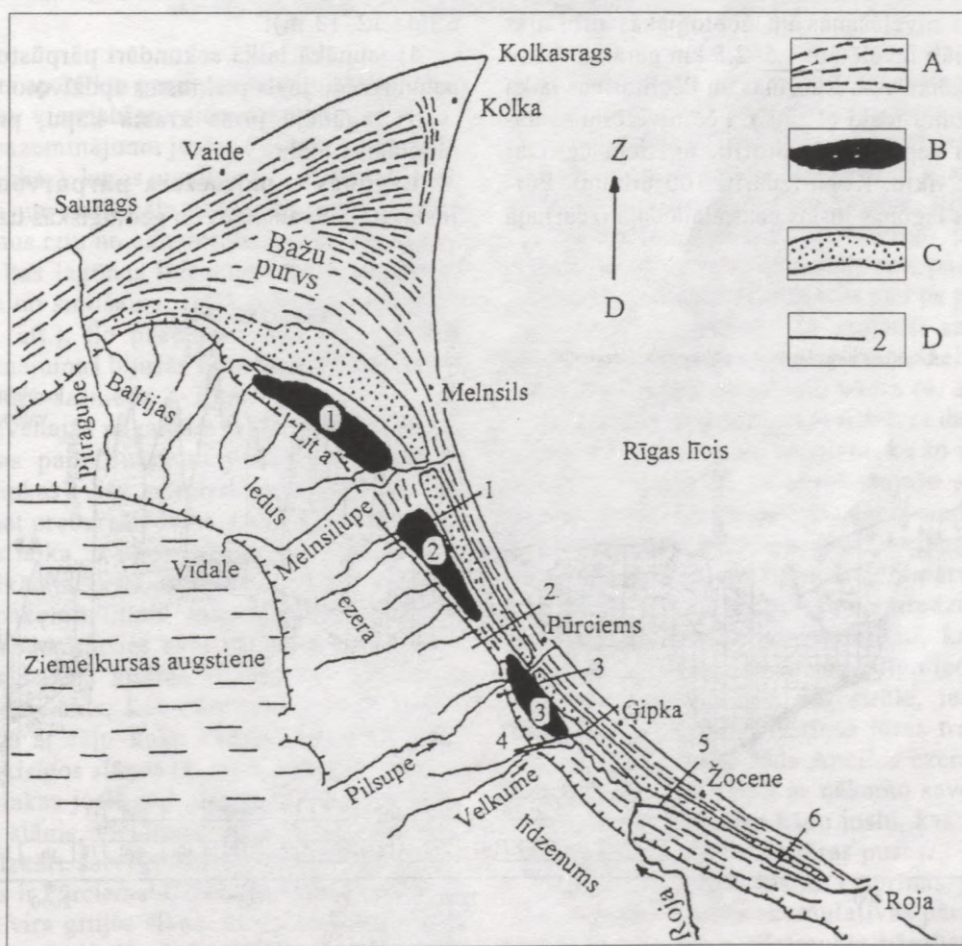
Guntis Eberhards

RĪGAS LĪČA KURZEMES ZIEMEĻU PIEKRASTES LITORĪNAS JŪRAS KRASTA VEIDOJUMI UN AKMENS LAIKMETA APDZĪVOTĪBAS RAŠANĀS GEOLOĢISKĀS VIDES APSTĀKĻI

Pirmās ziņas par seno neolīta apmetņu esamību Rīgas līča ziemeļrietumu piekrastē Dundagas Pūrciemā apkārtnē sniedza ģeologs S. Buharts 1933. gadā, bet E. Šturma pētījumu rezultātā Pūrciemā kāpu joslā, kas šķir jūru no pārpuvotā Litorīnas jūras lagūnas līdzenuma, tika atklātas 5 mītņu vietas.¹ No 1993. līdz 1998. gadam ieskaitot I. Lozes vadībā veiktajos arheoloģiskajos pētījumos atklāta plaša

sākotnējā piekrastes apdzīvotība ar bāzes un sezonālām rituālu mītnēm.²

M. Galenieces³ un P. Nomala⁴ veiktie pirmie Ģipkas lagūnas nogulumu palinoloģiskie un diatomeju pētījumi parādīja, ka lagūnas līdzenuma atsegumos atklātie divi gitijas slāņi uzkrājušies tipiskos seklu pasāļūdens baseinu apstākļos un atbilst divām Litorīnas jūras transgresijas stadijām. Vēlākie Ģipkas lagūnas

1. att. Litorīnas jūras lagūnas un paleoezeru ģeomorfoloģiskā shēma Melnsila-Pūrciema-Rojas apkārtnē:

A – Litorīnas un Pēclitorīnas laika paralēlo vaļņveida kāpu josla; B – paleoezeru ieplakas; 1 – Vīdāles, 2 – Melnsila, 3 – Pūrciema-Ģipkas; C – pārpūsto kāpu josla; D – ģeoloģiskā profila līnija, tās numurs

nogulumu pētījumi un ^{14}C datējumi liecina par ievērojami sarežģītāku lagūnas un to no atklātas jūras norobežojošās akumulatīvās pārzmaugas veidošanās un attīstības gaitu.⁵ Gandrīz visos atsegumos, kuros veikta ģeoloģiskā izpēte, lagūnas dziļākajās vietās zem apakšējā gitijas slāņa konstatēts 5–20 cm biezs zāļuhipnu vai niedru-grīšļu kūdras slānis, kura nedaudzie absolūtā vecuma datējumi (8895 ± 65 , 7600 ± 80 , 8085 ± 60) liecina, ka šie nogulumi uzkrājušies boreālajā laikā, kas sakrīt ar Ancilus ezera regresiju. Zem šī kūdras slānīša viscaur iegul baltas, ļoti smalkas, blīvas smiltis, vietām ar nedaudz dūņainu, smalku vai dažāda rupjuma smilšu starpkārtiņām, kas satur saldūdens baseinu gliemežvāku čaulas.⁶ Lagūnas krasta joslā, kas robežojas ar kāpu joslu, smiltīs sastopamas nesadalījušās koksnes atliekas. Absolūtā vecuma datējumi un palinoloģiskā analīze liecina, ka šie smilšainie nogulumi uzkrājušies Ancilus ezera laikā.⁷

Lai noskaidrotu Litorīnas jūras lagūnas joslas nogulumu uzkrāšanās apstākļus un stratigrāfiju, kā arī lai izpētītu lagūnu norobežojošās akumulatīvās pārzmaugas reljefa morfoloģiju un ģeoloģiskās uzbūves īpatnības ne tikai Pūrciemā–Ģipkas apkārtnē, bet vairāk nekā 20 km garajā piekrastes joslā no Melnsila līdz Rojai, G. Eberharda vadībā 1997. un 1998. gadā tika veikti nivelēšanas un ģeoloģiskās urbšanas darbi pa speciāli izvēlētām 1,5–2,5 km garām profilu līnijām, kas šķērso visu Litorīnas un Pēclitorīnas laika krasta veidojumu joslu (1. att.). Pēc nivelēšanas datiem sastādīti septiņi šķēršprofili, no tiem četri ar blīvu urbumu tīklu. Kopā izdarīti 100 urbumi. Pūrciemā–Ģipkas lagūnas joslas centrālajā daļā izdarītā

urbumā Nr. 16a (profils Nr. 3) 1997. gadā paņemti paraugi un veikta palinoloģiskā, algoloģiskā un paleokarpoloģiskā analīze.⁸

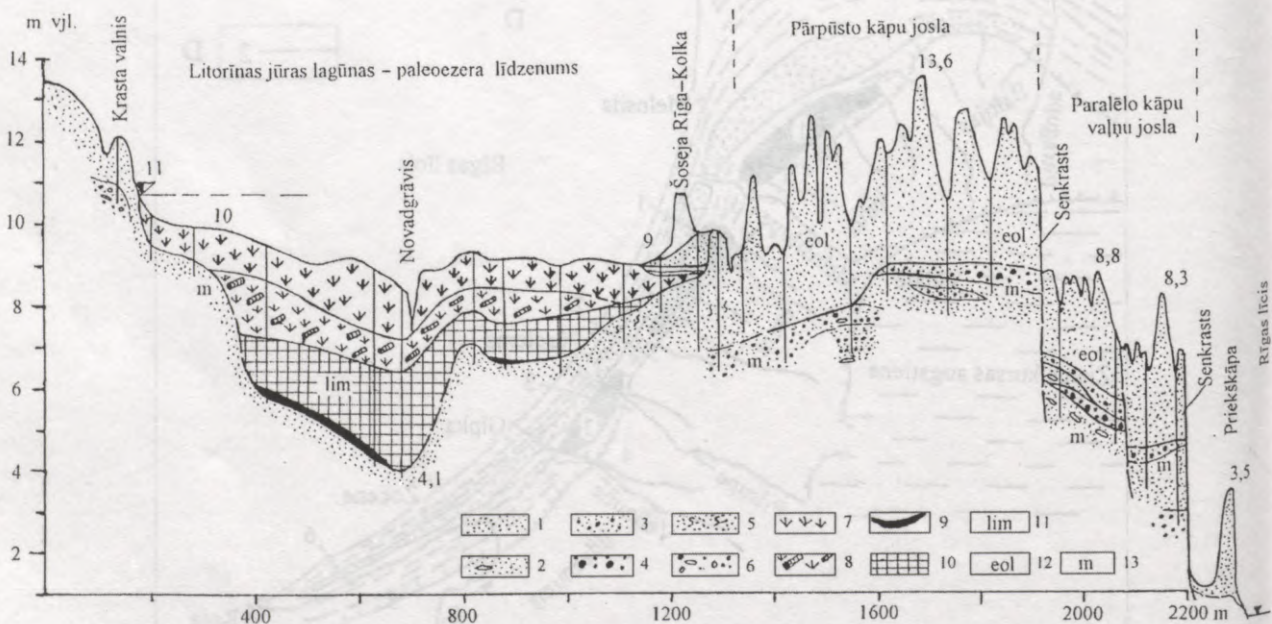
GALVENĀS RELJEFA JOSLAS UN ĢEOLOĢISKĀ UZBŪVE

Balstoties uz topogrāfisko karšu (mērogs 1: 10 000) reljefa morfoloģisko analīzi, teritorijas apsekošanu dabā, nivelēšanas un urbšanas datiem, iegūta jauna informācija par Litorīnas jūras lagūnas un kāpu joslas uzbūvi, īpatnībām un veidošanās apstākļiem.

Visā akumulatīvajā piekrastes zonā no Litorīnas jūras senās krasta līnijas līdz tagadējam Rīgas līča krastam morfoloģiski un ģeoloģiski izdalās šādas joslas:⁹

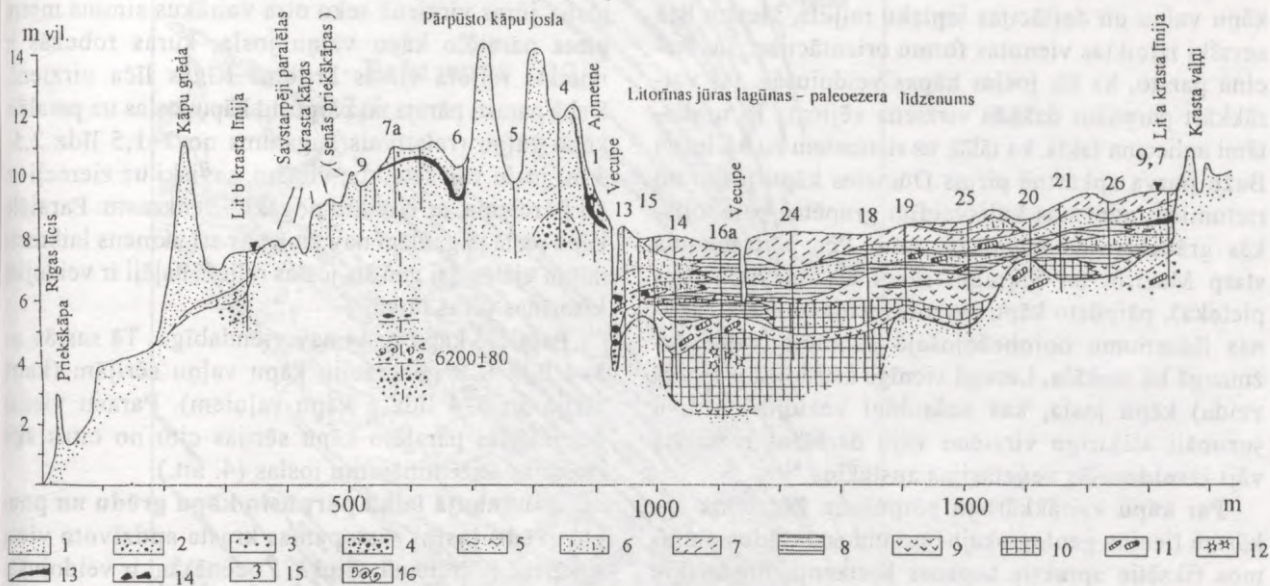
- 1) Litorīnas jūras lagūnas – paleoezera plakanā, purvainā 0,6–1,2 km platā līdzenuma josla ar virsas absolūtā augstuma atzīmēm 6–9,5 m;
- 2) seno pārpūsto kāpu josla (platums no 0,25–0,35 līdz 1 km, virsas absolūtā augstuma atzīmes no 9–10 līdz 16–17 m);
- 3) paralēlo kāpu vaļņu (seno priekškāpu) josla ar atšķirīga vecuma kāpu vaļņu sērijām (joslas platums 0,4–0,7 km, virsas absolūtā augstuma atzīmes no 5–6 līdz 12–13 m);
- 4) jaunākā laikā sekundāri pārpūsto kāpu grēdu, paugurgrēdu josla piekrastes apdzīvoto vietu tuvumā;
- 5) tagadējā jūras krasta kāpu, priekškāpu un pludmales josla.

Lagūnas – paleoezera pārpurvotā līdzenuma josla. Reljefa analīzes un ģeoloģiskās uzbūves izpētes

2. att. Litorīnas jūras akumulatīvās pārzmaugas un lagūnas – Melnsila paleoezera līdzenuma šķēršprofils Nr. 1 (paralēli Dundagas ceļam):

1 – smalkas, ļoti smalkas smiltis, 2 – smalkas smiltis ar sīkiem, plakaniem oļiem, 3 – smalkas smiltis ar vidēji rupju smilšu piejaukumu, 4 – vidēji rupjas – rupjas smiltis, 5 – smalkas, nedaudz dūņainas (ar organisku piejaukumu) smiltis, 6 – dažāda rupjuma grantainas smiltis ar retiem oļiem, 7 – zāļu kūdra, 8 – zāļu-koku kūdra, 9 – bazālais kūdras slānis, 10 – gitija (sapropelis), 11 – ezera nogulumi, 12 – eolie nogulumi, 13 – jūras nogulumi

3. att. Litorīnas jūras pārzmaugas un lagūnas - paleoezera līdzenuma šķēršprofils Pūrciemā apkārtnē. Profils Nr. 3:
 1 - smalkas smiltis, 2 - smalkas - vidēji rupjas smiltis, 3 - vidēji rupjas smiltis, 4 - dažāda rupjuma smiltis, 5 - smalkas smiltis ar dūņainu smilšu starpkārtiņām, 6 - aleirītiskas smiltis, 7 - mālsmilts, 8 - māls, 9 - zāļu kūdra, 10 - gitija (sapropelis), 11 - koksnas atliekas, 12 - ezerriekstu atliekas, 13 - pelnu-ogļišu starpslānis, 14 - apdegušu pavarda akmeņu fragmenti, 15 - ģeoloģiskie urbumi, 16 - gliemežvāki

dati liecina, ka ap 25 km garais un šaurais pārpurvotais līdzenums nav viendabīgs veidojums. Izdalās trīs 2-6 km garas pazeminājumu joslas (Vīdales, Melnsila, Pūrciemā-Gīpkas), kuras aizpilda 4-5 m biezi gitijas, kūdras, māla un smilšmāla nogulumu slāņi, un šos pazeminājumus citu no cita norobežojošie sliekšņi - relatīvi paceltas lagūnas līdzenuma daļas ar lēzenu vaļņu reljefu un smilšainu, retāk mālainu nogulumu izplatību (1. att.). Šo pacēlumu, kas šķir ezerveidīgos padziļinājumus bijušās Litorīnas lagūnas joslas robežās, garums sasniedz 2-3 km.

Divās galvenajās pagaidām labāk izpētītajās primāro lagūnas padziļinājumu joslās (Melnsila un Pūrciemā-Gīpkas), kas acīmredzot saglabājušās no boreālā vai pat preboreālā laika, t.i., no Ancilus ezera pastāvēšanas laika, ir visai līdzīga aizpildošo nogulumu stratifikācija. Virs smalkām, blīvām smiltīm, kas veido pazeminājumu minerālgrunts pamatu, izplatīta vāji sadalījusies zāļu vai sūnu kūdra (0,2-0,5 m). Virs bazālā kūdras slānīša vai smiltīm ir izteikts gitijas slānis, kas Pūrciemā gultnes padziļinājuma joslā ar zāļu-koku kūdras starpslāni sadalīts divos atšķirīgos slāņos (2. att.). Virs gitijas slāņa Melnsila ieplakas joslā ir 2-2,5 m biezs zāļu, zāļu-koku kūdras slānis, vietām ar māla starpslāņiem un lēcām. Daudzkārt sarežģītāks un raibāks ģeoloģiskais griezumā ir Pūrciemā-Gīpkas padziļinājuma joslā (3. att.), kur virs gitijas slāņa, kas aizpilda ieplakas dziļāko daļu, uzguļ zāļu-koku kūdras, pelēka kūdraina ezermāla slāņi un virspusē līdz 1,5-2 m biezi dzeltenīgi, brūngani palu fācijas aluviālie māla, mālsmilts, smilšmāla vai mālainu, aleirītisku smilšu slāņi un lēcas. Šāds nelielos attālumos mainīga rakstura, dažādas ģenēzes (ezeru, purvu, aluviālie)

nogulumu slāņu sadalījums izskaidrojams ar to, ka lielākas upes no Ziemeļkursas augstienes un Baltijas ledus ezera līdzenuma pavasara palos un rudens sezonās ienesa daudz suspendētā materiāla, nereti veidojot nelielas deltas (piemēram, Pilsupe).

Iepriekšminēto trīs ezerveidīgo padziļinājumu norobežojošo lēzenu minerālgrunts pacēlumu joslās, kā liecina ģeoloģiskās uršanas dati pa profilu līnijām, nav gitijas nogulumu. Te izplatīti smalku smilšu, dziļāk grantainu smilšu nogulumi, nelielo upju aluviālie smilšainie nogulumi, kūdra (4. att.).

Balstoties uz ģeoloģiskās uzbūves datiem un virsas topogrāfiju, ir pamats apgalvot, ka šo iegareno ezerveidīgo iedobju un to norobežojošo sliekšņu sadalījums ir mantots no Ancilus ezera stadijas, bet Litorīnas jūras transgresijas laikā te notikusi tikai nenoziņīga mantotā akumulatīvā reljefa pārveidošana. Kā atzīmē arī I. Veinbergs,¹⁰ to acīmredzot noteica tas, ka akumulatīvie krasta veidojumi, kas norobežoja Litorīnas jūras lagūnas ezerveidīgo iedobju joslu no atklātas jūras kā bārs vai strēle, iespējams, bija izveidojušies pirms Litorīnas jūras transgresijas. Ir pamats uzskatīt, ka šāds Ancilus ezera laikā veidojies bārs (strēle) sakrīt ar nākamo savdabīgo reljefa veidojumu - pārpūsto kāpu joslu, kas tagad lagūnas līdzenumu norobežo no jūras puses.

Pārpūsto kāpu josla. Litorīnas jūras lagūnas joslu norobežojošās akumulatīvās pārzmaugas augstāko daļu veido nepārtraukta pārpūsto kāpu josla, kas no Rojas dienvidos stiepjas garām Melnsilam līdz pat Dūmelei vairāk nekā 25 km garumā (1. att.). Pūrciemā-Gīpkas rajonā kāpu joslas platums sasniedz 0,25-0,35 km, bet absolūtās augstuma atzīmes atsevišķu pauguru virsotnēs - no 14-15 līdz 17 m

virš jūras līmeņa.¹¹ Te dominē kāpu pauguru, īsu kāpu vaļņu un deflācijas ieplaku reljefs, vietām bez sevišķi izteiktas vienotas formu orientācijas. Tas liecina par to, ka šīs joslas kāpas veidojušās, tās vairākkārt pārpūšot dažāda virziena vējiem. To uzskatāmi apliecina fakts, ka tālāk uz rietumiem no Melnsila Bažu purva apkārtnē pirms Dūmeles kāpu joslai no rietumiem uzpūstas kulisveidīgi grupētas paraboliskās grābekļveida kāpas (5. att.). Pēc pārtraukuma starp Mazirbi un Sīkragu, sākot ar Mazupi (Irbes pieteka), pārpūsto kāpu josla izsekojama Irbes lagūnas līdzenumu norobežojošajā akumulatīvajā pāržmaugā kā unikāla, Latvijā vienīgā krustojošos (režģveida) kāpu josla, kas nešaubīgi veidojusies divu sezonāli atšķirīgu virzienu vēju darbības rezultātā vāji izveidojušās veģetācijas apstākļos.¹²

Par kāpu vairākkārtēju pārpūšanu Pūrciema apkārtnē liecina ģeoloģiskajos urbumos dažādos dziļumos fiksētie apraktie augsnes horizonti, organiskie ieslēgumi pat 2–2,5 m dziļumā (4. att.).

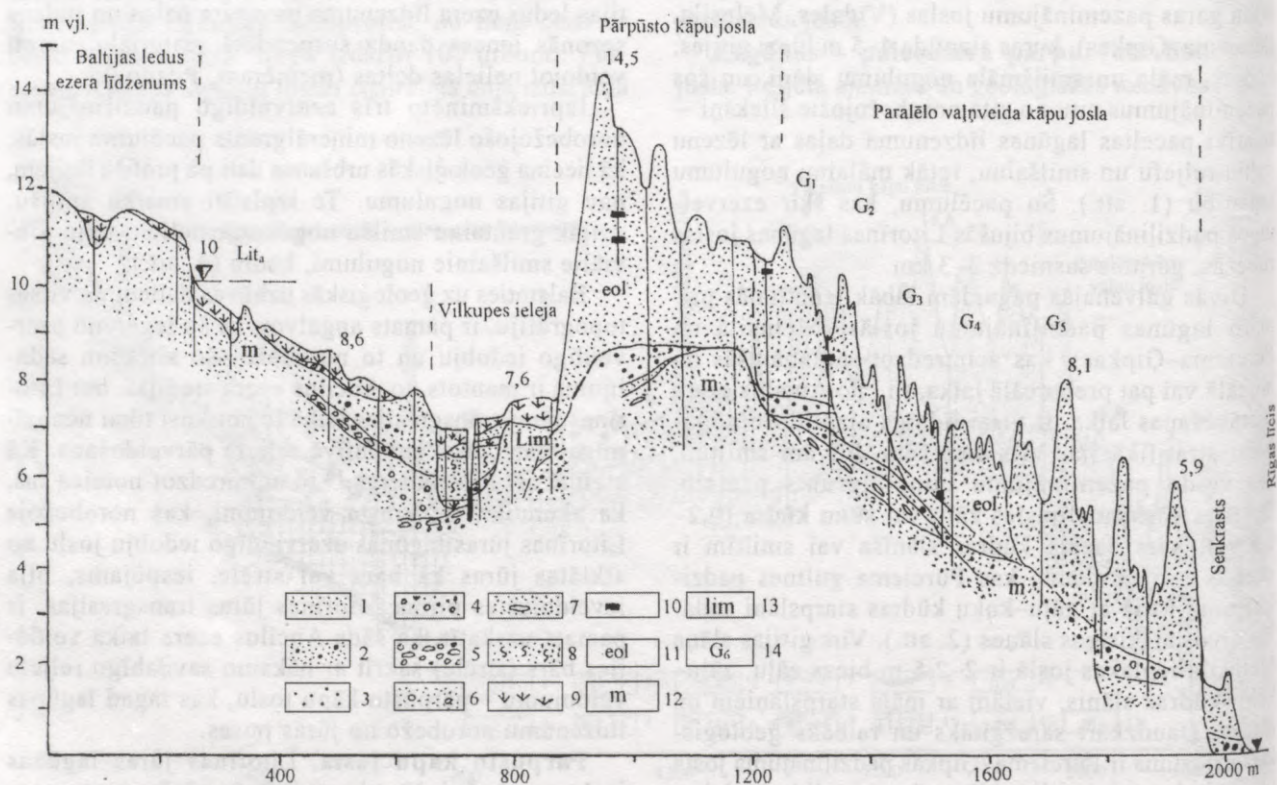
Ar pārpūsto kāpu joslu un tās nogāzi vai tās piekāji, kas vērsta pret lagūnas līdzenumu, saistītas arī visas līdz šim atklātās akmens laikmeta bāzes un sezonālās mītņu vietas (sk. 2. att. I. Lozes rakstā šajā krājumā).

Paralēlo kāpu vaļņu (seno priekškāpu) josla.
Aiz pārpūsto kāpu joslas, kas veido akumulatīvās

Litorīnas jūras pāržmaugas augstāko un senāko reljefa joslu, jūras virzienā seko otra vairākus simtus metru plata paralēlo kāpu vaļņu josla, kuras robežās ir izteikts reljefa virsas kritums Rīgas līča virzienā. Dabā parasti pāreja no pārpūsto kāpu joslas uz paralēlo kāpu vaļņu (relatīvais augstums no 1–1,5 līdz 2,5–3 m) joslu vāji izteikta, vietām, sevišķi uz ziemeļiem no Pūrciema, ar izteiktu nogāzi – senkrastu. Paralēlo kāpu joslā pagaidām nav zināmas arī akmens laikmeta mītņu vietas, lai gan šīs joslas reljefs daļēji ir veidojies Litorīnas jūras laikā.

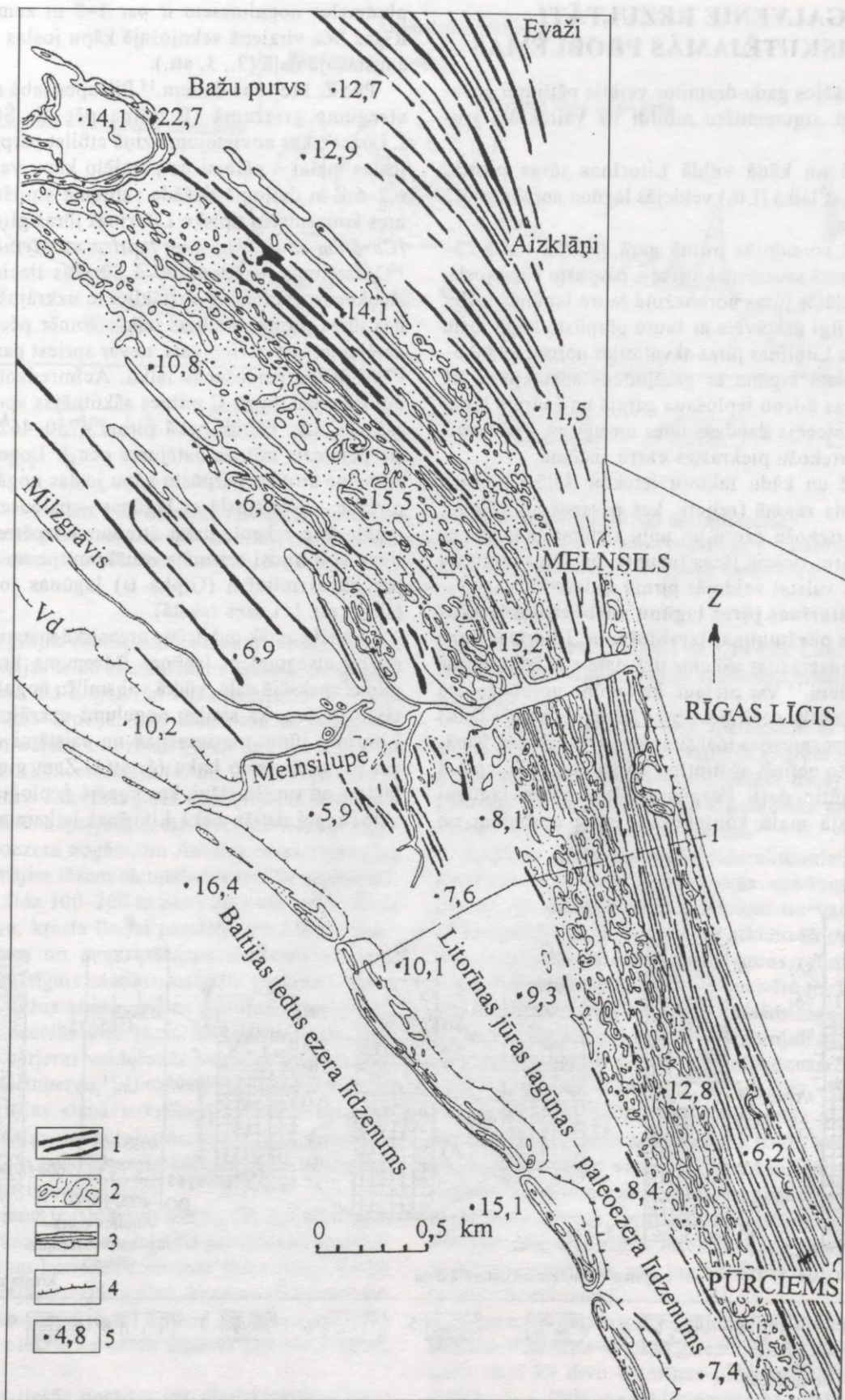
Paralēlo kāpu josla nav viendabīga. Tā sastāv no 3–4 līdz 6–8 ģenerāciju kāpu vaļņu sērijām (katrā sērijā no 3–4 līdz 5 kāpu vaļņiem). Parasti vienas ģenerācijas paralēlo kāpu sērijas citu no citas šķir izteiktas pazeminājumu joslas (4. att.).

Jaunākajā laikā pārpūsto kāpu grēdu un paugurgrēdu joslas sastopamas krasta apdzīvoto vietu apkārtnē (Pūrciemā, Ģipkā, Žocenē) un ir veidojušās cilvēku darbības rezultātā, iznīcinot mežus, augu segu un radot labvēlīgus apstākļus kailo smiltāju (arī krasta kāpu, paralēlo kāpu vaļņu) pārpūšanai iekšzemes virzienā, daļēji apberot primāro kāpu reljefu. Tāpat kā zem tagadējām jūras krasta kāpām, arī zem apdzīvotās vietas no iekšzemes puses norobežojošām, pārceļojošām kāpām konstatēti apraktu augsņu horizonti.

4. att. Litorīnas un Pēclitorīnas laika jūras akumulatīvās krasta joslas šķērsprofils ap 1 km uz ziemeļiem no Pūrciema. Profils Nr. 2:

1 – smalkas, ļoti smalkas smiltis, 2 – smalkas smiltis ar vidēji rupju smilšu piejaukumu, 3 – vidēji rupjas smiltis, 4 – dažāda rupjuma grantainas smiltis, 5 – grants ar oļiem, 6 – smalkas smiltis ar nelielu grants piejaukumu, 7 – ļoti smalkas smiltis ar sīkiem, plakaniem oļiņiem, 8 – smalkas, dūņainas smiltis, 9 – zāļu kūdra, 10 – aprakts augsnes horizonts, 11 – eolie nogulumu, 12 – jūras nogulumu, 13 – ezera nogulumu, 14 – dažādu ģenerāciju paralēlo vaļņveida kāpu sērijas

5. att. Melsila-Pūrciema apkārtnes krasta joslas reljefa shēma:

1 – paralēlo kāpu (vaļņu) reljefs, 2 – pārpūsto kāpu josla, 3 – kāpu grēda gar Litorīnas jūras (Lit_a) krastu, 4 – Litorīnas jūras un bijušā Vīdales paleo ezera (Vd) krasta līnija, 5 – absolūtā augstuma atzīmes

GALVENIE REZULTĀTI UN DISKUTĒJAMĀS PROBLĒMAS

Iepriekšējos gadu desmitos veiktie pētījumi nevarēja sniegt argumentētu atbildi uz vairākiem jautājumiem:

1) kad un kādā veidā Litorīnas jūras pirmās transgresijas laikā (Lit_a) veidojās lagūnu norobežojošā pārzmauga;

2) kad izveidojās pirmā garā (vairāk nekā 25–30 km), šaurā sauszemes strēle – pārpūsto kāpu josla, kas no atklātās jūras norobežoja šauro lagūnas joslu;

3) cik ilgi pastāvēja ar šauro pārpūsto kāpu joslu no atklātās Litorīnas jūras akvatorijas norobežotā 0,6–1,2 km platā lagūna ar pasālūdens apstākļiem, kā notika jūras ūdeņu ieplūšana garajā un šaurajā lagūnā, kurā ietecēja daudzas upes un upītes, kad izveidojās caurtekošu piekrastes ezeru sistēma;

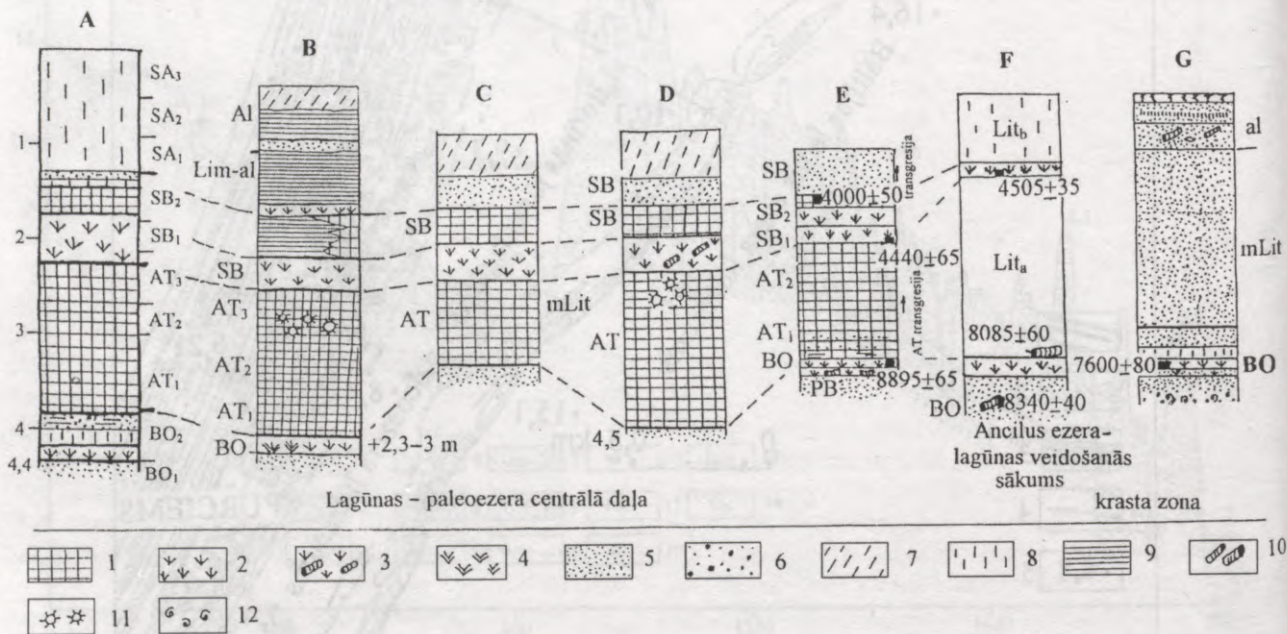
4) kad un kādu faktoru ietekmē šajā Litorīnas jūras krasta rajonā (reljefs, kas pasargā no vējiem; seklu caurtekošu ezeru un upju sistēma, kas savienota ar jūru; tiešais jūras tuvums; bagātīga augu un dzīvnieku valsts) veidojās pirmā apdzīvotība.

Par Litorīnas jūras lagūnu norobežojošās akumulatīvās pārzmaugas izveidošanos. Litorīnas jūras pirmās transgresijas sākums tiek datēts ar laiku pirms 7000 gadiem.¹³ Var pieļaut, ka lagūnu norobežojošā pārzmauga sāka veidoties pirms Litorīnas pirmās (Lit_a) stadijas transgresijas maksimuma sasniegšanas. Zināmā mērā to netieši apstiprina arī ģeoloģiskās izpētes gaitā iegūtie dati. Pārpūsto kāpu zonas lagūnai pieguļošajā malā kontaktjosla starp eolajiem un

pludmales nogulumiem ir par 1–2 m zemāka nekā Rīgas līča virzienā sekojošajā kāpu joslas vecākajā, augstākajā daļā (2., 3. att.).

Pēc Z. Meirona datiem,¹⁴ Pilsupes labā stāvkrasta atseguma griezumā (E mītne pēc E. Šturma un I. Lozes), kas novietojuma ziņā atbilst pārpūsto kāpu joslas malai – pārejai uz paralēlo kāpu vaļņu joslu, 6,2–6,8 m dziļumā dažāda rupjuma smilšu nogulumos koncentrēto tipisko Litorīnas jūras gliemežvāku (*Cardium edule*, *Macoma baltica* un *Mytilus edulis*) ¹⁴C datējums uzrāda 6200 ± 80. Tas liecina, ka šīs slāņkopas pludmales apstākļos te uzkrājušās Litorīnas jūras pirmās stadijas laikā. Tomēr pēc konkrētā datējuma, kas ir vienīgais, nevar spriest par pārpūsto kāpu joslas veidošanās laiku. Acīmredzot tā izveidojusies jau pirms C mītnes sākotnējās apdzīvotības rašanās, t.i., vairāk nekā pirms 4730–4620 gadiem (iespējamais mītnes datējums pēc I. Lozes¹⁵), jo šī apmetne atrodas pārpūsto kāpu joslas nogāzē vai tās piekāvē – robežjoslā ar lagūnas – paleoezera līdzenumu. Pēc arheoloģisko atradumu izpētes materiāliem, šī ir bijusi sezonāla rituālu mītne un ir jaunāka par bāzes mītņiem (Ģipka B) lagūnas joslas malā (sk. 2. att. I. Lozes rakstā).

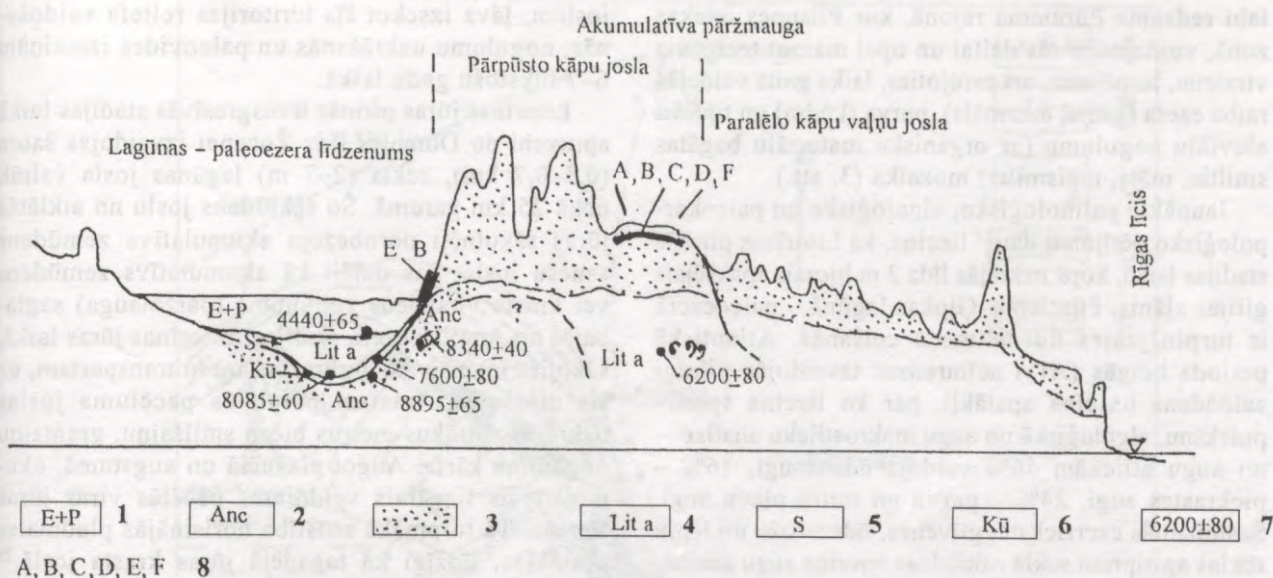
Vairāki agrāk publicētie organiskā materiāla datējumi no atsegumiem lagūnas līdzenuma krasta joslā, gitijas apakšējā daļā, kūdrā vai smilšu nogulumos zem tās,¹⁶ liecina, ka smilšu nogulumi uzkrājušies pirms Litorīnas jūras transgresijas un saistāmi ar boreālo vai pat preboreālo laiku (6. att.). Zem gitijas esošie kūdras un smilšu slāņi, kas kopējā ģeoloģiskajā griezumā iegul dziļāk nekā Litorīnas laikam atbilstošais

6. att. Pūrciema-Ģipkas lagūnas – paleoezera nogulumu stratigrāfija.

Griezumi: A – L. Kalniņa (1989), B – G. Eberhards, A. Ceriņa, I. Jakubovska, I. Loze (1999), C – M. Galeniece (1930), D – P. Nomals un M. Liniņa-Galeniece (1930), E – E. Grīnbergs, H. Kesela, J. Punings, R. Ranmja (1975), F – Z. Meirons (1993), G – I. Loze (1993, E mītnes atsegums).

1 – sapropelis, 2 – zāļu kūdra, 3 – zāļu-koku kūdra, 4 – sūnu kūdra, 5 – smalkas smiltis, 6 – dažāda rupjuma smiltis, 7 – māls, 8 – aleirīts, 9 – māls, 10 – koksnes atliekas, 11 – ezerriekstu makroatliekas, 12 – ezera molusku čaulas

7. att. Pūrciema-Gīpkas lagūnas un akumulatīvās pārzmaugas shematisks šķērsriezums:

1 – ezera un purvu nogulumi, 2 – Ancilus ezera stadijai atbilstošie nogulumi, 3 – eolie nogulumi, 4 – Litorīnas jūras pirmajai stadijai atbilstošie nogulumi, 5 – sapropelis (gitija), 6 – kūdra, 7 – absolūtā vecuma datējumi, 8 – akmens laikmeta mītņu vietas

apakšējais gitijas slānis, acīmredzot arī veido Ancilus ezera regresijas laikā akumulētā nogulumu kompleksa augšējo daļu. Šo nogulumu virsa paceļas 2–4 m virs tagadējā jūras līmeņa, t.i., tādā pašā augstumā kā iepriekš minētais Litorīnas jūras smilšu slānis ar gliemežvāku koncentrāciju (7. att.). Tas kopumā liecina, ka pirms Litorīnas jūras transgresijas zem tagadējās pārpūsto kāpu joslas, tās saskares vietā ar lagūnas – paleoezera nogāzi, no Ancilus ezera regresijas laika saglabājies lēzens akumulatīvs smilšu veidojums, iespējams, līdz 100–200 m plats bārs vai strēle. Šāda akumulatīva, krasta līnijai paralēla zemūdens veidojuma rašanos un pagarināšanos dienvidu virzienā sekmēja bagātīgais sanešu materiāla garkrasta transports, līdz dažus simtus metru platumu sasniegušais veidojums pacēlās virs jūras līmeņa un sākās pārzmaugas – barjeras veidošanās pludmales apstākļos.

Pēc E. Grīnberga,¹⁷ Litorīnas lagūnas rašanās un apakšējā gitijas slāņa uzkrāšanās sākās vienlaicīgi ar krasta vaļņa izveidošanos, kad visas Litorīnas pirmās stadijas laikā nenotika būtiskas jūras un lagūnas ūdenslīmeņa izmaiņas.

Diskutējams ir jautājums par to, cik ilgi Melnsila-Gīpkas lagūnas joslā saglabājās pasāļūdens apstākļi, cik tālu un no kurienes Litorīnas jūras ūdeņi varēja ieplūst šaurajā, garajā lagūnā, kuru no jūras norobežoja pārpūsto kāpu josla, un kad lagūnas vietā sāka funkcionēt piekrastes ezeru sistēma bez jūras ūdeņu ietekmes.

Vienīgās tiešās norādes par divu Litorīnas jūras stadiju pasāļo ūdeņu daļēju ietekmi sniedz M. Galenieces veiktā sporu-putekšņu un diatomeju analīze Pūrciema-Gīpkas apkārtnes ģeoloģiskajā griezumā.¹⁸ Turpretim vēlākie pētījumi¹⁹ apstiprināja, ka tikai Litorīnas jūras pirmās stadijas sākumā te izveidojās lagūnai līdzīgi apstākļi ar jūras ūdeņu zināmu ietekmi,

kamēr Lit_a regresijas laikā un arī vēlāk Litorīnas jūras otrās stadijas laikā dominēja saldūdens baseinu (ezeru) apstākļi.

Par seklu piejūras ezeru apstākļiem ar tiem raksturīgajiem saldūdens ūdenstilpju augiem liecina arī no urbuma Nr. 16a (ezera centrālā daļa) paņemto paraugu sporu-putekšņu un algoloģiskā analīze, ko veica I. Jakubovska un A. Ceriņa.²⁰

Lagūnas joslu norobežojošās akumulatīvās pārzmaugas reljefa un ģeoloģiskās uzbūves analīze liecina, ka dabiskā saikne šaurajai un vairāk nekā 25 km garajai lagūnas joslai ar atklāto Litorīnas jūru bija iespējama pa šauru joslu, kuras robežās tagad Rīgas līcī ietek Rojas upe. Ņemot vērā to, ka lagūnā ieplūda daudz upju un upīšu (Melnsilupe, Pilsupe, Velkume, Roja u.c.), kas deva ievērojamu saldūdens pieteci, jūras sāļo ūdeņu iespiešanās varēja notikt tikai epizodiski – spēcīgu vētru laikā. Tāpat maz ticams, ka jūras ūdeņu ieplūšana varēja notikt tālāk par Pūrciema-Gīpkas apkārtni, t.i., 10–15 km no jūras. To, ka jūras ūdeņi vētru laikā pa šauriem, ne pārāk dziļiem kanāliem var iespieties tagadējos lielos piekrastes ezeros, apstiprina vietējo iedzīvotāju vērojumi Engures ezerā. Jūras ūdeņi pa Daugavu caur Ķīšezeru ieplūduši arī Juglas ezerā (pirms slūžu izbūves ezera iztekā).

Tāpat diskutējams ir jautājums par diviem gitijas slāņiem Pūrciema-Gīpkas griezumos un kūdras slāni starp tiem kā divu Litorīnas jūras transgresiju lieciniekiem – šāds viedoklis pausts M. Galenieces,²¹ P. Nomala,²² E. Grīnberga u.c. publikācijās.²³ 1997. un 1998. gadā veiktie ģeoloģiskās izpētes darbi pa vairākām profilu līnijām, kas šķērso lagūnas joslu dažādās vietās, parādīja, ka tā nav vispārīga likumsakarība (2.–4. att.). Lagūnas – paleoezera ģeoloģiskā uzbūve ir daudz sarežģītāka un mainīgāka. Tas sevišķi

labi redzams Pūrciema rajonā, kur Pilsupes ietekas zonā, veidojoties tās deltai un upei mainot tecējuma virzienu, iespējams, arī zarojoties, laika gaitā veidojās raiba ezera (gitija, ezermāls), purva (kūdra) un tipisku aluviālu nogulumu (ar organisku materiālu bagātas smiltis, māls, mālsmilts) mozaīka (3. att.).

Jaunākie palinoloģisko, algoloģisko un paleokarpoģisko pētījumu dati²⁴ liecina, ka Litorīnas pirmās stadijas laikā, kopš uzkrājās līdz 2 m biežais apakšējais gitijas slānis, Pūrciema–Ģipkas lagūnā – paleoezerā ir turpinājusies ūdenslīmeņa celšanās. Atlantiskā perioda beigās (AT₃) acīmredzot izveidojās pilnīgi saldūdens baseina apstākļi, par ko liecina sporu–putekšņu, algoloģiskā un augu makroatlieku analīze – no augu atliekām 56% veidoja ūdensaugi, 16% – piekrastes augi, 24% – purvu un mitru pļavu augi. Sastopamās ezerrieksta, glīvenes, ūdensrožu un lēpju sēklas apstiprina seklā saldūdens baseina augu sabiedrības pastāvēšanu. Jau pieminētā ūdenslīmeņa celšanās šajā ūdenstilpē Litorīnas jūras pirmās stadijas regresijas sākumā acīmredzot bija saistīta ar klimatiskajiem faktoriem un ezertilpes pakāpenisku aizpildīšanos ar nogulumiem.

Neatbildēts ir jautājums par otra – augšējā gitijas slāņa uzkrāšanās apstākļiem. Pēc 20. gs. pirmajā pusē veiktajiem pētījumiem²⁵ spriežams, ka, tāpat kā apakšējais gitijas slānis, arī augšējais veidojies Litorīnas lagūnas pasālūdens apstākļos (Lit₆ stadija) subboreālajā laikā (6. att.). Jaunākie pētījumi,²⁶ lai arī apstiprina subboreālajam periodam piederīgus sporu–putekšņu spektrus un to uzkrāšanos atbilstoši Litorīnas jūras otrās transgresijas laika posmam, tomēr liecina, ka te bijuši raksturīgi piekrastes saldūdens ezera apstākļi. Mālaina gitija, kas satur daudz niedru atlieku un zaļo ūdensaugu sēklas un aļģes, liecina, ka dominējuši seklūdens apstākļi, ezers strauji aizaudzis un pārpurvojies. Pēc ¹⁴C datējuma,²⁷ saldūdens baseins izveidojies subboreālā laika pirmajā pusē (4440 ± 65). Tas ātri aizauga – uz to norāda grīšļu kūdra (30 cm) virs šī gitijas slāņa. Virs kūdras guļošais plānais (15 cm) gitijas slānis ar zaļajiem ūdensaugiem arī uzkrājies seklā piekrastes ezerā. Gitijas augšējās daļas datējums 4060 ± 50. Arī gitiju pārsedzošo smalko, mālaino smilšu nogulumu uzkrāšanos vairāki autori²⁸ saista ar Litorīnas jūras otro transgresiju. Tajā pašā laikā šie autori atzīst, ka nav īsti izprotams, kas izraisīja ūdenslīmeņa celšanos piekrastes ezerā: jūras ūdeņu ieplūšana vai gruntsūdens līmeņa celšanās, ceļoties jūras līmenim.

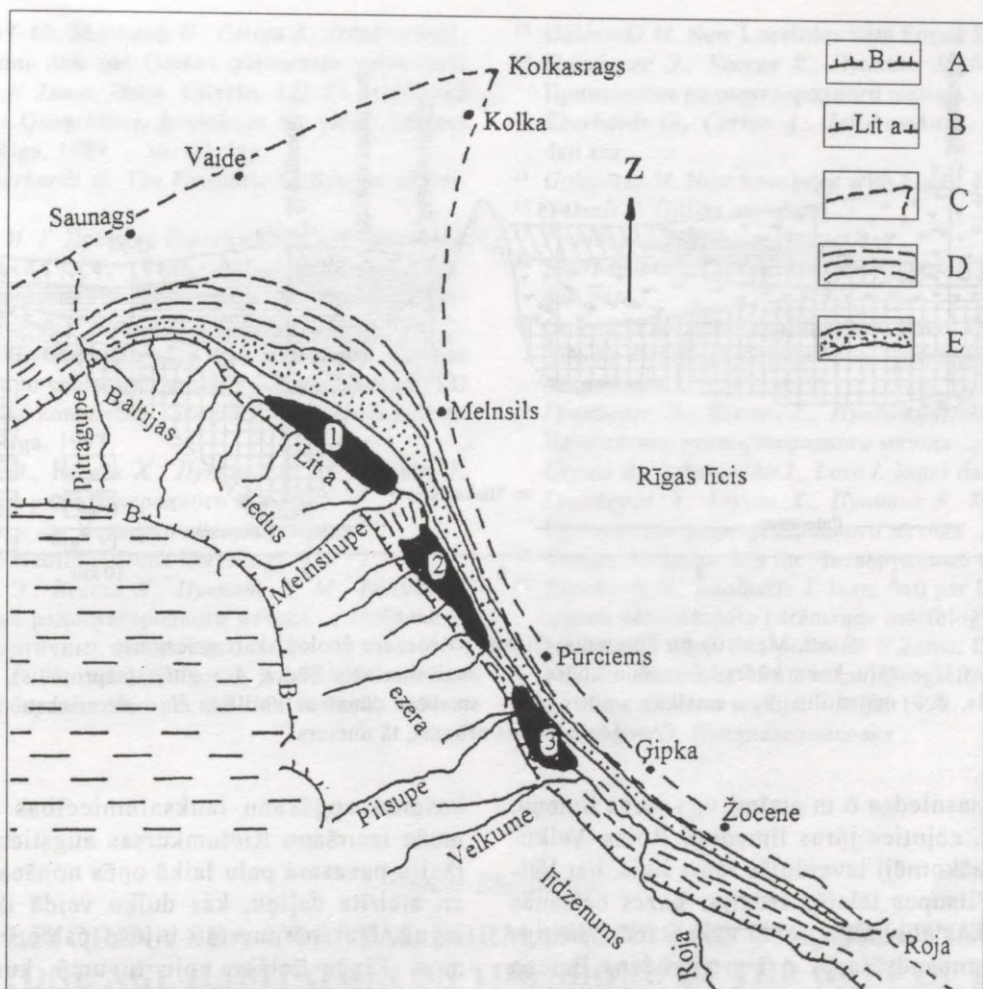
Iepriekšējo pētījumu publikācijās nav ziņu par Litorīnas jūras lagūnas un tās nogulumu izplatību, ne arī datu par to, kur un kā notika lagūnas ūdeņu noplūde Lit_a regresijas laikā (pa Roju vai pa pārrāvumiem lagūnu norobežojošā pārzmaugā).

Litorīnas jūras lagūnas – paleoezeru joslas attīstības gaita. Pēdējos divos gados veiktie lauka pētījumi, kas aptvēra ap 25 km garu senās lagūnas joslu un to no atklātās jūras norobežojošo akumulatīvo pārzmaugu ar savdabīgo kāpu reljefa

joslām, ļāva izsekot šīs teritorijas reljefa veidošanās, nogulumu uzkrāšanās un paleovides izmaiņām 6–7 tūkstošu gadu laikā.

Litorīnas jūras pirmās transgresīvās stadijas laikā aptuveni no Dūmeles līdz Žocenei izveidojās šaura (0,5–0,7 km), sekla (2–7 m) lagūnas josla vairāk nekā 25 km garumā. Šo seklūdens joslu no atklātās jūras sākotnēji norobežoja akumulatīva zemūdens sanešu josla, kas daļēji kā akumulatīvs zemūdens vai krasta virsūdens veidojums (pārzmauga) saglabājās no Ancilus ezera stadijas. Litorīnas jūras laikā, sākoties intensīvam garkrasta sanešu transportam, uz šīs mantotās, krastam paralēlās pacēluma joslas uzkrājās vairākus metrus bieža smilšainu, grantainu nogulumu kārtā. Augot plašumā un augstumā, akumulatīvais lineārais veidojums pacēlās viras jūras līmeņa. Tā turpmākā attīstība norisinājās pludmales apstākļos, līdzīgi kā tagadējā jūras krasta joslā.²⁹ Vējiem no jūras pārpūšot pludmales smiltis, veidojās priekškāpu josla – tagadējā reljefā izdalītā pārpūsto kāpu josla, kas tieši robežojas ar lagūnas līdzenumu. Acīmredzot tajā laikā (pagaidām nav datējumu par šīs kāpu joslas veidošanās periodu), dominējot vismaz divu atšķirīgu virzienu vējiem, krastam paralēlās kāpu grēdas (priekškāpas) tika izpūstas un ieguva neregulāru pauguru, paugurgrēdu un noslēgtu deflācijas ieplaku apveidu. Par vairākkārtēju pārpūšanu liecina urbemos dažādā dziļumā konstatētās aprakto augšņu pazīmes. Šīs garās un šaurās kāpu joslas platums kāpu pārpūšanas laikā sasniedza 0,3–0,6 km (8. att.).

Šaurajā lagūnā, kur padziļinātās iegarenās ieplakas mijās ar sekliem (1–3 m) sliekšņiem (no boreālā laika mantotais reljefs), ieplūstošās daudzās upes un strauti ienesa ne vien daudz suspendētā un smalkā smilšu materiāla, bet arī biogēnos elementus, kas sekmēja ūdens ekosistēmu attīstību un organiskā materiāla uzkrāšanos. Līdz ar Litorīnas jūras pirmās stadijas regresiju un jūras līmeņa pazemināšanos arvien vairāk samazinājās sāļo jūras ūdeņu iespiešanās lagūnā pa Rojas šaurumu. Atlantiskā laika beigās (AT₂ un AT₃ laikā) te izveidojās normāla, sekla piekrastes saldūdens ezera apstākļi (auga ezerrieksti, ūdensrozes u.c.) ar pārpurvotām pļavām un zāļukoku purviem gar piekrasti. Litorīnas jūras pirmās stadijas beigās bijušās šaurās un garās lagūnas joslas dziļākajās vietās izveidojās trīs ezeri: Vīdales (Milzgrāvja rajonā, tagad ezers nolaists, izrokot novadkanālu), Melnsila (tagadējā Ezerpļavu purva rajons uz dienvidiem no Melnsila un Dundagas ceļa) un Pūrciema–Ģipkas caurtekošais paleoezers (8. att.), kurus savienoja dažus kilometrus garu upju posmi. Var uzskatīt, ka atlantiskā laika beigās šeit bija izveidojies specifisks hidrogrāfiskais tīkls. Seklie, caurtekošie ezeri un tajos no Rietumkursas augstienes un Baltijas ledus ezera līdzenuma ietekošās upes un strauti ar bagātīgu atlantiskā laika augu valsti un, domājams, arī zivīm un ūdensputniem, tāpat ezeru sistēmas tiešā saikne ar jūru pa Rojas upi bija sevišķi labvēlīgi dabas priekšnoteikumi akmens laikmeta

8. att. Caurtekošo ezeru sistēma Litorīnas jūras lagūnas joslas vietā pirmās stadijas (Lit_a) regresijas laikā:

A – Baltijas ledus ezera senkrasts, B – Litorīnas jūras maksimālā krasta līnija, C – tagadējā jūras krasta līnija, D – paralēlo vaļņveida kāpu josla, E – pārpūsto kāpu josla. Paleoezeri: 1 – Vīdales, 2 – Melnsila, 3 – Pūrciema–Ģipkas

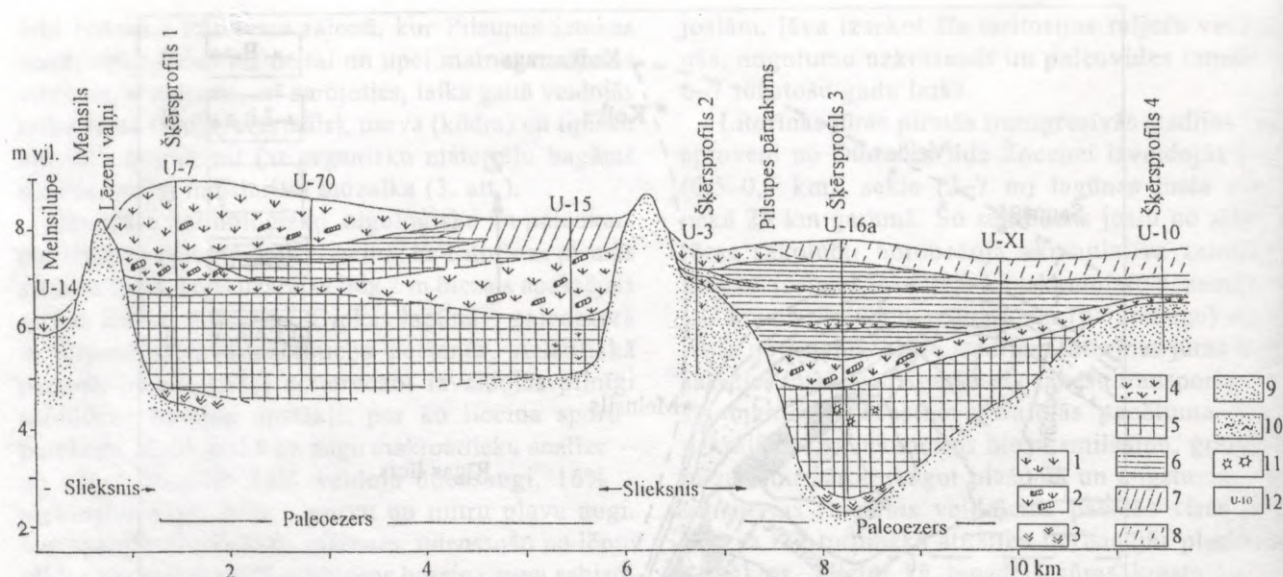
apdzīvotības attīstībai, līdzīgi kā Lubāna ezera apkārtnē Austrumlatvijā.

Ar šo saldūdens caurtekošo ezeru sistēmas izveidošanās laiku acīmredzot arī saistāma jau zināmo bāzes apmetņu (Ģipka B) ierīkošana pārpūsto kāpu joslas ezera puses nogāzē gar ezera krastu, iespējams, vietās, kur ezerā ietecēja upes (Vilkupes ieteka Pūrciema–Ģipkas paleoezerā). Kā visai ticamu norādījumu par bāzes mītnes pastāvēšanu Pūrciema–Ģipkas paleoezera krastā atlantiskā laika beigu posmā (AT₃) var minēt A. Ceriņas konstatētās ezerriekstu makroatliekas Ģipkas B bāzes mītnes pavarda slānī un ezerriekstu klātbūtni arī tā laika ezera nogulumos.

Litorīnas jūras pirmās stadijas regresijas laikā (jūras līmenis šajā laika posmā pirms apmēram 4400–4000 gadiem nav zināms), ezerus savienojošām upēm iegrauzoties, tie pakāpeniski tika nodrenēti. Izveidojās sauszemes apstākļi, ezeru vietā izveidojās subboreālā laika mitras pļavas, krūmāji un meži vai zāļu purvi (9. att.). Vienīgi atsevišķās vietās, to skaitā arī Pūrciema–Ģipkas paleoezera vietā, iespējams, saglabājās nelieli palieku ezeriņi.

Par minēto paleoezeru izzušanu subboreālajā laikā, kā galveno iemeslu minot caurtekošo upju iegrauzanos, liecina šķērsprofili, kas nivelēti pāri ezeru ieplakas norobežojošajiem sliekšņiem, un ģeoloģiskās urbšanas dati (4. att.). Tā Melnsila paleoezeru nodrenēja Vilkupe uz Pūrciema–Ģipkas paleoezeru, to savukārt – Pilsupe uz Velkumi un tālāk uz Roju (8. att.). Vietās, kur Vilkupe un Velkume šķērso sliekšņus, to ieļējās iegrauzumu apakšā zem alūvija konstatēti dažus desmitus centimetru biezi zāļu-koku kūdras slāņi. Zīmīgi, ka šī kūdras slāņa absolūtais augstums Vilkupes un Velkumes ieļējās ir aptuveni tāds pats kā Litorīnas jūras pirmās stadijas laikā paleoezera sagulušā apakšējā gitijas slāņa un virs tā guļošā subboreālā laika kūdras slāņa kontaktjoslai. Nav zināms, kāds bija jūras līmenis subboreālajā laikā. Var vienīgi atzīmēt, ka tas nevarēja būt augstāks par 2–3 m virs tagadējā jūras līmeņa, jo iepriekš minēto Vilkupes un Velkumes iegrauzumu dziļums paleoezerus norobežojošo sliekšņu joslās sasniedz 3,5–4 m atzīmi.

Otrā Litorīnas jūras transgresija (Lit_b) sākās pirms apmēram 4000 gadiem un, pēc E. Grīnberga datiem,³⁰

9. att. Melnsila un Pūrciema-Ģipkas paleoezeru ģeoloģiskais griezumš:

1 – zāļu kūdra, 2 – zāļu-koku kūdra, 3 – sūnu kūdra, 4 – smilšaina zāļu kūdra, 5 – gitija (sapropelis), 6 – ezmāls, 7 – smilšmāls, 8 – māsmilts, 9 – smalkas smiltis, 10 – smalkas dūņainas smiltis, 11 – ezeriekstu makroatliekas, 12 – ģeoloģiskais urbums, tā numurs

šajā rajonā sasniedza 6 m atzīmi virs jūras līmeņa. Dabiski, ka, ceļoties jūras līmenim, Rojas-Velkumes rajonā sākotnēji izveidojās šaurs līcis, bet Velkumes un Pilsupes ielejās erozijas bāzes celšanās rezultātā sākās aluviālo nogulu uzkrāšanās, pastiprināta upju meandrēšana. Arī gruntsūdens līmeņa celšanās Pūrciema-Ģipkas rajonā varēja izraisīt ezeru atjaunošanos un augšējā gitijas slāņa uzkrāšanos. Pilsupes un citu upju ietekās ezerā veidojās nelielas deltas, uzkrājās pelēki, ar organisku materiālu bagāti mālaini un smilšaini nogulumi.

Subatlantiskajā laikā paleoezeri pilnīgi aizauga un pārpurvojās, uzkrājās zāļu-koku kūdra.

Pēdējos tūkstoš–divtūkstoš gados, bet it sevišķi pēdējo 2–3 gadsimtu laikā līdz ar upju sateces

baseinu apgūšanu lauksaimniecības vajadzībām, mežu izciršanu Rietumkursas augstienē un meliorāciju pavasara palu laikā upēs nonāca daudz māla un aleirīta daļiņu, kas duļķu veidā ik gadus tika izgulsnētas pārpuvoto bijušo paleoezeru līdzenumos. Tāpēc lielāko upju tuvumā, kur tās ieplūst plakanajā līdzenumā, uzkrājās 1–2 m biezs dzeltenbrūna, brūna māla, smilšmāla vai aleirīta slānis (palu fācija).

Jaunākajā laikā (pēdējie 100–200 gadi) biežo un ilgstošo pārpuvoto paleoezeru līdzenumu pārplūšanas gadījumu dēļ tika veikti vairākkārtēji dabisko upju gultņu pārrakumi un to ūdeņu novadīšana uz jūru pa īsāko ceļu (Milzgrāvja un Melnsilupes pārrakumi, nolaižot Vīdales ezeru, Pūrciema pārrakums, novadot Vilcupi un Pilsupi).

ATSAUCES

- ¹ Šturms E. Neolīta apmetne Dundagas Purciemā // Senatne un Māksla. – 1937. – Nr. 1. – 46.–54. lpp.; Šturms E. Senākie cilvēka tēli Latvijā // Senatne un Māksla. – 1937. – Nr. 4. – 83.–91. lpp.
- ² Loze I. The Neolithic Dune Dwellings in Dundaga Purciems (Latvia) // The Built Environment of Coast Areas during the Stone Age. The Baltic Sea-Coast Landscapes Seminar. Session No. 1. – Gdansk, 1997. – P. 186–196; Loze I. Arheoloģiskie un starpdisciplinārie pētījumi Ģipkas kāpās un paleoezerā // ASM 1996 un 1997. – Rīga, 1998. – 41.–43. lpp.
- ³ Galenijs M. New Localities with Fossil *Trapa natans* in Latvia // Acta Horti botanici Universitatis Latviensis. III. – Rīga, 1928. – P. 95–102.
- ⁴ Nomals P. Gitijas nogulumi pie Ģipkas // Latvijas Universitātes Raksti. Lauksaimniecības fakultātes sērija 1., 4. – Rīga, 1930. – 66.–81. lpp.
- ⁵ Galenijs M. New Localities with Fossil *Trapa natans* ...; Гринбергс Э., Кессел Х., Пуннинг Я. М., Ранмяэ Р. Применение радиоуглеродного метода для изучения древнебалтийских трансгрессий в Латвии // Состояние методических исследований в области абсолютной геохронологии. – Москва, 1975. – С. 182–186; Мейронс З. и др. Четвертичные отложения. Геоморфология. Результаты геологической съемки масштаба 1: 50 000 территории листов 0-34-81-B, Г и других (Талси, Колка). – 1993. – Манускрипт.
- ⁶ Мейронс З. и др. Четвертичные отложения ..
- ⁷ Turpat.
- ⁸ Loze I. Arheoloģiskie un starpdisciplinārie pētījumi ...; Loze I., Eberhards G. The Neolithic Settlement in Purciems // Environmental Perspectives of Sensitive South-eastern Baltic Coastal Areas through Time. Field Guide. In Coastal areas of the Latvia, May 12–16 1998. – Rīga,

1998. – P. 57–62; Eberhards G., Ceriņa A., Jakubovska I., Loze I. Jauni dati par Ģipkas paleozera veidošanās apstākļiem // Zeme. Daba. Cilvēks. LU 57. zinātniskā konference. Ģeogrāfijas, ģeoloģijas un vides zinātnes sekcija. – Rīga, 1999. – 30.–33. lpp.

⁹ Loze I., Eberhards G. The Neolithic Settlement in Pūrciems ..

¹⁰ Вейнбергс И. Г. Древние берега советской Балтики и других морей СССР. – Рига, 1986. – 168 с.

¹¹ Loze I., Eberhards G. The Neolithic Settlement in Pūrciems ..

¹² Eberhards G. Galvenās kāpu joslas un lauki Latvijas piekrastē un to veidošanās apstākļi // Referātu tēzes. LU 56. zinātniskā konference. Ģeogrāfijas un zemes zinātnu sekcija. – Rīga, 1997.

¹³ Гринбергс Э., Кессел Х., Пуннинг Я. М., Ранмяэ Р. Применение радиоуглеродного метода ..

¹⁴ Мейронс З. и др. Четвертичные отложения ..

¹⁵ Loze I. The Neolithic Dune Dwellings ..

¹⁶ Гринбергс Э., Кессел Х., Пуннинг Я. М., Ранмяэ Р. Применение радиоуглеродного метода ..; Мейронс З. и др. Четвертичные отложения ..

¹⁷ Гринбергс Э. Позднеледниковая и послеледниковая история побережья Латвийской ССР. – Рига, 1957. – 122 с.

¹⁸ Galenieks M. New Localities with Fossil *Trapa natans* ..

¹⁹ Гринбергс Э., Кессел Х., Пуннинг Я. М., Ранмяэ Р. Применение радиоуглеродного метода ..

²⁰ Eberhards G., Ceriņa A., Jakubovska I., Loze I. Jauni dati par ..

²¹ Galenieks M. New Localities with Fossil *Trapa natans* ..

²² Nomals P. Ģitijas nogulumi ..

²³ Гринбергс Э. Позднеледниковая ..

²⁴ Eberhards G., Ceriņa A., Jakubovska I., Loze I. Jauni dati par ..

²⁵ Galenieks M. New Localities with Fossil *Trapa natans* ..; Nomals P. Ģitijas nogulumi ..; Гринбергс Э. Позднеледниковая ..

²⁶ Гринбергс Э., Кессел Х., Пуннинг Я. М., Ранмяэ Р. Применение радиоуглеродного метода ..; Eberhards G., Ceriņa A., Jakubovska I., Loze I. Jauni dati par ..

²⁷ Гринбергс Э., Кессел Х., Пуннинг Я. М., Ранмяэ Р. Применение радиоуглеродного метода ..

²⁸ Turpat; Мейронс З. и др. Четвертичные отложения ..

²⁹ Eberhards G., Lapinskis J. Jauni dati par Litorīnas jūras lagūnu norobežojošo pārzmaugu morfoloģiju, uzbūvi un veidošanos Rīgas līča piekrastē // Zeme. Daba. Cilvēks. LU 57. zinātniskā konference. Ģeogrāfijas, ģeoloģijas un vides zinātnes sekcija. – Rīga, 1999. – 34., 35. lpp.

³⁰ Гринбергс Э. Позднеледниковая ..

Guntis Eberhards

LITORINA SEA COASTAL FORMATIONS AND THE ORIGINS OF STONE AGE HABITATION ON THE SHORE OF THE GULF OF RIGA IN NORTHERN KURZEME: GEOLOGICAL BACKGROUND

Summary

In 1997 and 1998 levelling and geological coring was conducted under the direction of G. Eberhards in order to determine the conditions of formation and stratigraphy of deposits of a lagoon of the Litorina Sea in Northern Kurzeme, which is particularly important for understanding the conditions of occupation at the settlement sites of Pūrciems and Ģipka A and B (Figs. 1–9).

On the basis of levelling data, seven cross-sections were constructed, using data from 100 cores. Samples were taken from core No. 16a (section No. 3) in the central part of the lagoon area for interdisciplinary studies (palynological and macrofossil analysis) (Fig. 3).

This article describes the main belts in this region and their geological structure:

- 1) the bogged-up plain of the former lagoon/lake;
- 2) a belt of re-worked dunes;
- 3) a belt of parallel dune ridges (former foreshore dunes);
- 4) a belt of recently re-worked dune ranges and ranges of hillocks.

Also discussed are questions relating to the formation of the barrier bar separating the Litorina Sea lagoon and the development of the Litorina Sea lagoon/palaeo-lake (Fig. 7). In the light of the new

data, it has been established that during the first stage of the Litorina Sea (since the time when the lower gyttja layer of a thickness up to 2 m was laid down) the water level continued to rise in the Pūrciems–Ģipka lagoon. In the Late Atlantic (At₃) complete freshwater conditions possibly developed, as evidenced by analysis of spores and pollen, algal and plant macro-remains (56% consisted of aquatic plants, 16% of water-edge plants and 24% of shore and wet meadow species). Water-chestnut, water-lily and coltsfoot seeds confirm the presence of a freshwater basin plant community.

The character of the 25 m long lagoon and the features of the barrier bar dividing it from the open sea with its unusual belts of dune relief permitted an interpretation of the deposits forming the relief in this area and the changes in the palaeoenvironment over six to seven thousand years.

It is noted that with the regression of the first stage of the Litorina Sea and the continued fall of the sea-level, there was a progressive decrease in the inflow of sea-water into the lagoon through the narrows of the River Roja. At the end of the Atlantic Period (At₁ and At₂) conditions characteristic of a normal shallow coastal freshwater lake developed here, with bogged-up meadows and fens/swamps along the coast.

At the end of the Litorina A stage three lakes were formed: Vīdales, Melnsila and Pūrciemā-Ģipkas, representing a particular sort of hydrographic network. The shallow, through-flowing lakes with the rivers and streams entering them from the Western Kurzeme Uplands and the Baltic Ice Lake Plain and the rich flora of the Atlantic Period, presumably with fish and aquatic plants, and the River Roja as a direct link between the lakes and the sea, were particularly favourable for Stone Age settlement.

Macro-remains of water-chestnut in a hearth layer at the base camp site of Ģipka B (At₃) relate it to the Litorina A regression phase (4400–4000 BP),

which means that dry land conditions began to form in the Sub-Boreal Period, with the development of wet meadows, bushland and forest or fen at this time (Fig. 9). The palaeo-lakes gradually disappeared: the Melnsila palaeo-lake was drained by the Vilkupe to the Pūrciemā-Ģipkas palaeo-lake, while the latter was drained by the Pilsupe (a left-bank tributary of the Roja) to the Velkume and further on to the Roja (Fig. 8). During the time of the Litorina Sea transgression (Lit b) at 4000 BP the deposition of alluvial sediment and increased meandering began.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Geomorphological plan of the Litorina Sea lagoon and palaeo-lakes in the Melnsils–Pūrciemā–Roja area: *A* – Litorina and Post-Litorina age belt of parallel dune ridges; *B* – palaeo-lake depressions: 1 – Vīdale; 2 – Melnsils; 3 – Pūrciemā–Ģipka; *C* – belt of reworked dunes; *D* – numbered geological section.

Fig. 2. Section No. 1 across the barrier bar of the Litorina Sea and the plain of the lagoon / Melnsils palaeo-lake (parallel with the Dundaga road): 1 – fine and very fine sand; 2 – very fine sand with small flat pebbles; 3 – fine sand with admixture of medium grade sand; 4 – medium grade / coarse sand; 5 – fine, slightly muddy sand (with admixture of organics); 6 – various grades of gravelly sand with occasional pebbles; 7 – grass peat; 8 – grass-wood peat; 9 – basal water layer; 10 – gyttja; 11 – lacustrine deposits; 12 – aeolian deposits; 13 – marine deposits.

Fig. 3. Section No. 3 across the Litorina Sea barrier bar and the plain of the lagoon / palaeo-lake in the vicinity of Pūrciemā: 1 – fine sand; 2 – fine / medium grade sand; 3 – medium grade sand; 4 – various grades of sand; 5 – fine sand with layers of muddy sand; 6 – aleuritic sand; 7 – sandy loam; 8 – loam; 9 – grass peat; 10 – gyttja; 11 – remains of wood-pulp; 12 – remains of water-nuts; 13 – seam of ash and coals; 14 – fragments of burnt hearth stones; 15 – geological cores; 16 – shells.

Fig. 4. Section No. 2 across the depositional shore of the Litorina and Post-Litorina Sea stage about 1 km north of Pūrciemā: 1 – fine and very fine sand; 2 – fine sand with admixture of medium grade sand; 3 – medium grade sand; 4 – various grades of

gravelly sand; 5 – gravel with pebbles; 6 – fine sand with minor admixture of gravel; 7 – very fine sand with small, flat pebbles; 8 – fine muddy sand; 9 – grass peat; 10 – buried soil horizon; 11 – aeolian deposits; 12 – marine deposits; 13 – lacustrine deposits; 14 – series of parallel dune ridges of various generations.

Fig. 5. Plan of the relief of the littoral zone in the Melnsils–Pūrciemā area:

1 – relief of parallel dune ridges; 2 – belt of reworked dunes; 3 – range of dunes along Litorina (Lit_a) shore-line and the shore-line of Vīdale palaeo-lake (Vd); 5 – height above sea-level.

Fig. 6. Stratigraphy of the deposits of the Pūrciemā–Ģipka lagoon / palaeo-lake.

Fig. 7. Schematic cross-section of the Pūrciemā–Ģipka lagoon and the barrier bar.

Fig. 8. System of through-flowing lakes formed in the Litorina Sea lagoonal belt during the first stage regression (Lit_a): *A* – former shore-line of the Baltic Ice Lake; *B* – maximum shore-line of the Litorina Sea; *C* – present shore-line; *D* – belt of parallel dune ridges; *E* – belt of reworked dunes. Palaeo-lakes: 1 – Vīdale; 2 – Melnsils; 3 – Pūrciemā–Ģipka.

Fig. 9. Geological section across Melnsils and Pūrciemā–Ģipka palaeo-lakes: 1 – grass peat; 2 – grass-wood peat; 3 – moss peat; 4 – sandy grass peat; 5 – gyttja; 6 – lacustrine clay; 7 – loam; 8 – sandy loam; 9 – fine sand; 10 – fine muddy sand; 11 – macro-remains of water-nuts; 12 – numbered geological core.

Indriķis Šterns

PILS ZEMGAĻU UPĒ

Livonijas ordenis pēc Zobenbrāļu ordeņa palieku inkorporācijas Vācu ordenī 1237. gadā¹ vadīja un veica vēl neiekārtotās Senlatvijas pakļaušanu vācu kundzībai, kas praktiski izpaudās kā kuršu un zemgaļu piespiešana padoties vācu varai un viņu zemju iekļaušana Livonijas ordeņa valstī.

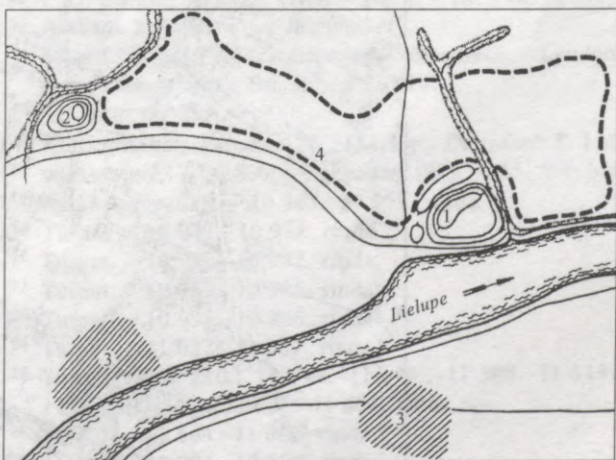
Jau 1239. gadā Livonijas ordenis bija pieprasījis Rīgas bīskapam Nikolajam savu dienvidaustrumu robežu aizsargāšanai pusi Jersikas pils, jo, kā rakstīts dokumentā: “Livonijā kristīgās ticības ienaidniekus nevar labāk savaldīt, kā ceļot nocietinātas pilis (*municiones*) viņu zemēs.”² Tā Livonijas ordenis, būdams labāks karamākslas pazinējs nekā Livonijas priesteri un Rīgas namnieki, saprata, ka kuršus un zemgaļus nevar iekarot un pakļaut katoļticībai tikai ar līgumiem³ vai domkapitula dibināšanu,⁴ tāpēc tas jau pirms 1242. gada bija lūdzis pāvesta legātam Livonijā Vilhelmam no Modenas dot atļauju celt pils Kursā un Zemgalē. Savu piekrišanu legāts ordenim deva 1242. gada 19. aprīlī, atļaujot būvēt vienu pili Kursā pie Ventas, otru “uz Zemgaļu upes, vietā, līdz kurienei kuģi var aizbraukt ar pārtiku, jo Mežotni, kas atrodas augšup, nevaram izdevīgi (viegli) noturēt” (*fecimus ordinationem de construendo castro super flumine Semigallorum in loco, usque poterant naves cum victualibus ascendere, quia locum Mezothen, qui superius erat, non poteramus commode retinere*).⁵ Te jāpiezīmē, ka ap 1259. gadu zemgaļi, sava kunga Šābja vadīti, vāciešus no Mežotnes pils tiešām padzina.⁶ Tātad iemesls jaunas pils celšanai pie Zemgaļu upes lejpus Mežotnes bija vāciešu nespēja nodrošināt pārtikas un citu nepieciešamo lietu pievešanu kuģos Mežotnes vācu garnizonam un kapitulam zemgaļu Mežotnes ostā (1. att.).

Kur tad plūda Zemgaļu upe? Zemgaļu upe (*flumen Semigallorum*), saukta arī par Buļļupi (*Buller A*),⁷ ir mūsdienu Lielupe, jo Mežotnes pilskalns atrodas Lielupes krastā.⁸ To jau skaidri apliecina pats legāts Vilhelms, sakot, ka jaunajai pilij jāatrodas lejpus Mežotnes, lai turp varētu aizbraukt ar kuģiem. Savā 1242. gada atļaujā Vilhelms tālāk saka, ka pēc pāvesta pilnvaras (*auctoritate, qua fungimur apostolica*) viņš nodod “Vācu ordeņa vietu Zemgales upē vai pie upes, vai tās tuvumā – kas izliktos visizdevīgākā – kristīgās

ticības izplatīšanai [un] pils vai nocietinātas vietas, vai pilsētas celšanai, kā arī valdīt šo vietu divu jūdžu apkārtmērā ar brīvībām, tiesas varu, desmito tiesu un visām laicīgā kunga tiesībām”, tomēr ar noteikumu, ka pēc Zemgales faktiskās sadalīšanās vācbrāļiem jāatmaksā attiecīgajam bīskapam tās vietas vērtība, kāda tā bija pirms pils celšanas.⁹

Kur atradās vieta lejpus Mežotnes pie Lielupes vācbrāļu pils celšanai?

Hermana no Vartberges Livonijas hronikā teikts, ka “1263. gadā mestrs bija Konrads no Mandernas; 1265. gadā viņš cēla Mītavas un Veisenšteinas [tag. Paide Igaunijā] pils”¹⁰. Atskaņu hronika par mestru Konradu vēstī, ka 1264. gadā vācbrāļi mestra vadībā devās kara gaitās pret Zemgali, uzbrūkot kādai pilij, kuras vārds nav minēts, taču to nav varējuši ieņemt. Pa pils aplenkšanas laiku zemgaļi bija aizcirtuši vāciešiem atpakaļceļu un izcirtumā uzbruka uz mājām ejošajiem vāciešiem, tos sakāva, nokaujot 20 vācbrāļus un 600 (!) viņu līdzkarotājus; citi, ieskaitot meistar Konradu, izglābās bēgot.¹¹ Sarūgtināts par vācbrāļu sakaušanu, mestrs “pēc gada” – tātad 1265. gadā – ar lielu karaspēku atkal iebruka Zemgalē un “pavēlēja četru jūdžu attālumā Zemgaļu

1. att. Ostas vieta Lielupē pie Mežotnes pilskalna un senpilsētas:

1 – Mežotnes pilskalns, 2 – Vīnakalns, 3 – kapulauks, 4 – senpilsēta

upē celt pili pret zemgaļiem; par to visi zemgaļi bija nelaimīgi, ko viņi skaļi apliecināja. Šī pils saucas Mītava, un tā atrodas zemgaļu zemē” (*er liez vier mīle nā ūf der Semegaller A vor Semegallen būwen dō ein hūs, des wurden unvrō alle die Semegallen; sie liezen dō ir schallen. daž hūs Mytowe ist genant und liet vor Semegallen lant*).¹² Mitau vēl šodien ir vāciskais nosaukums Jelgavai.¹³

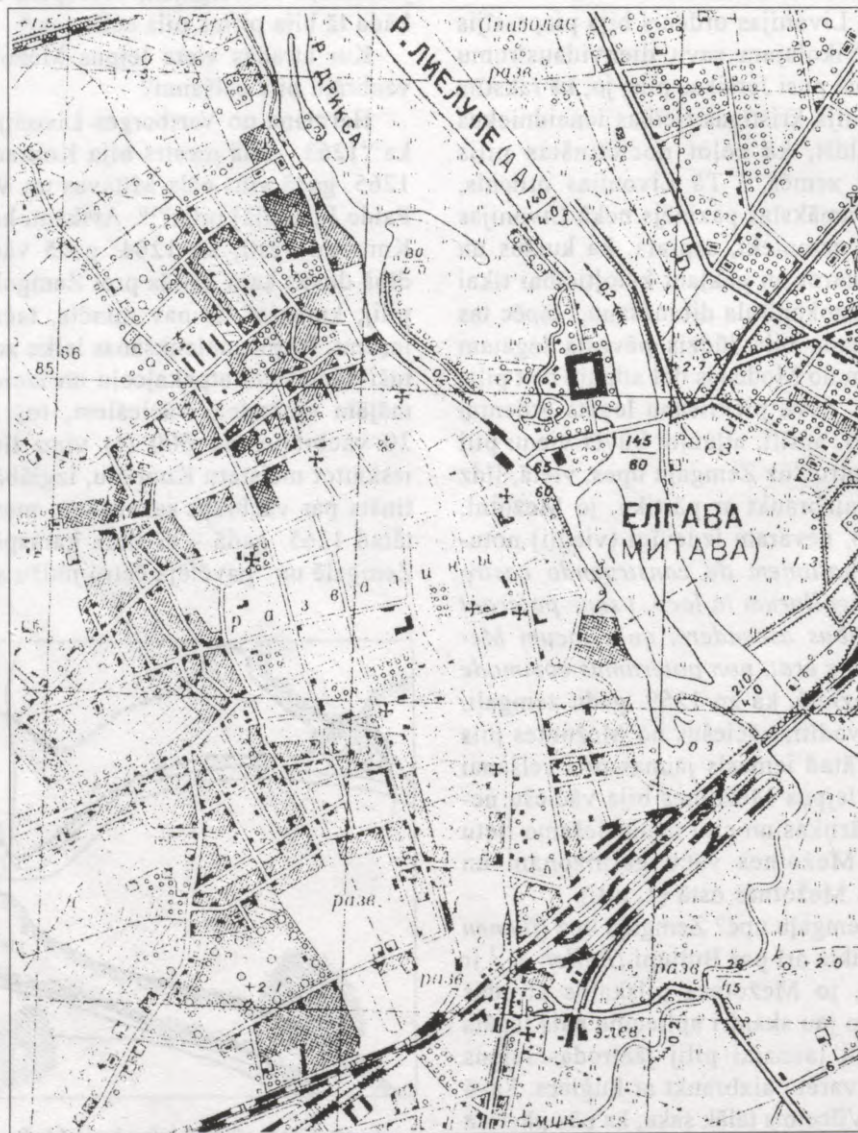
Livonijas ordenis bija uzmanīgs diplomāts: pirms pils celšanas tas bija lūdzis pāvestam apstiprināt viņa legāta Vilhelma no Modenas 1242. gada atļauju celt pili pie Lielupes. 1266. gada 25. maijā pāvests Klements IV šādu apstiprinājumu arī deva, sakot – “ar pāvesta (*apostolica*) autoritāti apstiprinām (*confirmamus*) pils celšanu, ko jūs tagad vēlaties būvēt Zemgaļu upē, Zemgales diecēzē”¹⁴.

No 1242. gada legāta Vilhelma no Modenas dotās atļaujas redzams, ka pils ceļama leņķus Mežotnes, jo Mežotnes osta vāciešiem bija ar kuģiem grūti aizsniedzama, tāpēc Atskaņu hronikas stāsts, ka mestrs Konrads no Mandernas cēla jauno pili 4 jūdžu

attālumā, var attiekties tikai uz Mežotni, t.i., 4 jūdžu attālumā no Mežotnes, jo Mežotne bija vienīgā vācu osta un okupēta zemgaļu pils pie Lielupes, kas viņiem no Rīgas bija jāapgādā.

Tiesa, neviens nezina, cik gara bija Atskaņu hronikas autora jūdze, bet hronists sava darba 211. rindā saka, ka Ikšķīle atrodas 6 jūdzes zemes iekšienē, taču nav skaidrs, no kuras vietas – Rīgas vai Daugavas ietekas jūras līcī. Ikšķīle atrodas 28 km no Rīgas un 44 km no jūras līča. Līdz ar Ē. Murgurēviču¹⁵ pieņemot, ka hronikas autora jūdze bija parastā jeb ģeogrāfiskā vācu jūdze – 7,42 km vai arī Prūsijas un Saksijas jūdze – 7,5 km,¹⁶ aplēšams, ka hronikas Ikšķīle atradās (6 x 7,4) ap 44–45 km attālumā – tas ir Ikšķīles attālums pa Daugavu no Rīgas līča. Ja nu hronista jūdze būtu bijusi 7,4 km, tad Lielupē ceļamai pilij bija jāatrodas (4 x 7,4) ap 30 km leņķus Mežotnes.

1254. gadā vācieši sadalīja zemgaļu zemi Upmali (*terram, que Opemele dicitur*), turklāt Rīgas arhibīskaps dabūja divas trešdaļas, bet ordenis – vienu

2. att. Jelgavas pils situācija pēc 1945. gadā uzņemta padomju armijas ģenerālštāba plāna mērogā 1: 25 000

trešdaļu no sadalītās zemes.¹⁷ Livonijas ordeņa daļā palika novadi no Veru meža pa Lielupi lejup līdz Garajai salai (*ad finem longe insula, que Longum Holmen vulgariter appellatur*) un Plāņu novads (*ad terram, que Plane dicitur*). Identificējot *Plane* ar tagadējiem Plāņiem Lielupes labajā krastā, Garā sala Lielupē būs bijusi garā sala Lielupes gultnē, kas veidojas, Driksas upei satekot ar Lielupi pie tagadējās Jelgavas. Un Mežotne atrodas apmēram 30 km augšpus Jelgavas. Tātad pils, ko Livonijas mestrs Konrads no Mandernas cēla uz Garās salas 4 jūdzes augšpus Mežotnes, varēja būt tikai Jelgava; arī Jelgavas tagadējā pils, ko cēla nojauktās vācbrāļu pils vietā, atrodas uz garas salas Lielupē.¹⁸

Par to, ka vācbrāļi Jelgavu pēc pils uzcelšanas tiešām izmantojoši par savu Lielupes ostu, liecina Atskaņu hronika. 1288./89. gada ziemā mestrs Kūno no Hacigenšteinas, iesaucis igauņus, latgaļus un Igaunijas vasaļus un sapulcinājis tos Rīgā,¹⁹ kopā ar vācbrāļiem²⁰ devās jāšus no Rīgas uz Jelgavu,²¹ kur vasarā ar kuģiem no Rīgas jau bija nogādāti milti, iesals un gaļa,²² proviantu iekrāva ragavās, un tad armija devās uzbrukumā Dobelei.²³

Kāpēc Livonijas ordenis cēla savu pili Jelgavā uz salas?

Pēc Jelgavas pils uzcelšanas vācbrāļi to izmantoja par sapulcēšanās un izejas vietu uzbrukumam zemgaļu pilij Dobelei,²⁴ bet jo sevišķi Sidrabenei,²⁵ tāpat iebrokušo leišu atvairīšanai,²⁶ kā arī par atgriešanās vietu pēc sirojumiem.²⁷ Un Jelgava atrodas pašā Zemgales centrā, aptuveni vienādā attālumā no Tērvetes (27 km), Dobeles (28 km) un Mežotnes (ap 30 km),²⁸ un šīs pilis vāciešiem vēl bija jāiekaro pēc

1265. gada. Kā jau iepriekš minēts, ordenis izmantoja Jelgavu par apgādes centru un ostu.

Šodien vēsturnieki vairs nešaubās, ka 1265. gadā celtā ordeņa Jelgavas pils atradās Lielupē uz Garās salas un no tās vēlāk izauga Jelgavas pilsēta (2. att.). Jautājums ir vienīgi, kur atradās vieta augšpus pa Lielupi, no kuras 4 jūdžu attālumā bija jāceļ Jelgavas pils. Manuprāt, vislabāko atbildi dod pāvesta legāts Vilhelms no Modenas, kas savā 1242. gada dokumentā skaidri pasaka, ka tā ir Mežotne, kas "atrodas augšpus [un ko] nevar viegli noturēt". Bet, lasot un interpretējot liecības par Jelgavas pils būvi, vēsturniekam rodas jaunas atziņas par Senlatvijas iekarošanas metodēm.

Tāpat kā Lībekas tirgotāji – būdami tālredzīgi veikalnieki – saprata, ka viņu nolūkotā Rīgas osta Rīgas upes lejtecē var pastāvēt un zelt tikai tad, ja aizliedz apmeklēt augšpus Rīgas esošo lībju pārvaldīto Zemgales ostu Daugavā pie Doles salas un Daugmales pilskalna – un Zemgales ostas aizliegumu vācu tirgotāji panāca ar pāvesta svētību –, tā Livonijas ordenis – būdams labs stratēģis militārajā laukā – saprata, ka zemgaļu ostu Lielupē pie Mežotnes vislabāk var bloķēt, nodibinot vācu ostu Mežotnes ostas priekšā, tas ir, tagadējo Jelgavu. Un to Livonijas ordenis atkal panāca ar pāvesta svētību, tā liedzot zemgaļu Mežotnes ostai izeju uz Baltijas jūru. Tātad Jelgavas celšanai bija ne vien militārs, bet arī saimniecisks pamatojums. Citiem vārdiem: šajās divās likteņupēs – Daugavā un Lielupē – atradās Senlatvijas iezemiešu jūras ostas,²⁹ un, lai iznīcinātu to komerciālo nozīmi, vācu iekarotāji aizcēla tām priekšā savas ostas, tāpēc Mežotnes ostai Lielupē Jelgava bija tikpat liktenīga kā Zemgales ostai Daugavā Rīga.

ATSAUCES

- 1 Senās Latvijas vēstures avoti / Izd. A. Švābe (turpmāk – SLVA). – Rīga, 1937–1940. – 2. burtn. – Nr. 218.
- 2 SLVA. – Nr. 234.
- 3 Kuršu līgums // SLVA. – Nr. 161.
- 4 Mežotnē 1220. gadā; sk.: Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums; Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. – Rīga, 1993. – XXIII, 8.
- 5 SLVA. – Nr. 249.
- 6 Atskaņu hronika / V. Bisenieka atdzejojums; Ē. Mugurēviča priekšvārds; Ē. Mugurēviča un K. Kļaviņa komentāri. – Rīga, 1998. – 5239.–5263. rinda; sk. arī Ē. Mugurēviča 206. komentāru.
- 7 Kurzemes kara kartes / Izd. E. Dunsdorfs. – Melburna, 1984. – 33. lpp.
- 8 *Brīvkalne E.* Rakstītās un arheoloģiskās liecības par 9.–13. gs. Mežotni // AE. – Rīga, 1960. – 2. laid. – 61. lpp.
- 9 SLVA. – Nr. 249.
- 10 *Hermanni de Wartberge.* Chronicon Livoniae / Hrsg. von E. Strehlke // *Scriptores rerum Prussicarum.* – Leipzig, 1863. – Bd. II. – S. 44.
- 11 Atskaņu hronika. – 7308.–7385. rinda.
- 12 Turpat. – 7399.–7406. rinda.
- 13 *Stender G. F.* Lettisches Lexicon. – Mitau, 1789. – S. 747; Baltisches Historisches Ortslexikon. II: Lettland / Hrsg.

- H. Feldmann und H. von zur Mühlen. – Köln; Wien, 1990. – S. 395.
- 14 Liv-, Esth- und Kurländisches Urkundenbuch / Hrsg. F. G. Bunge. – Reval, 1853. – Bd. I. – Nr. 396.
- 15 Atskaņu hronika. – 16. komentārs.
- 16 Muret-Sanders Enzyklopädisches Wörterbuch. – London; New York, 1899. – Bd. II. – P. XXIV.
- 17 SLVA. – Nr. 389.
- 18 Kurzemes kara kartes. – 26., 113. lpp.; *Dunsdorfs E.* Latvijas vēsture 1710–1800. – Stokholma, 1973. – 365., 366. lpp.
- 19 Atskaņu hronika. – 10 963.–10 971. rinda.
- 20 Turpat. – 10 977., 10 978. rinda.
- 21 Turpat. – 10 980.–10 982. rinda.
- 22 Turpat. – 10 982.–10 986. rinda.
- 23 Turpat. – 10 993.–10 996. rinda.
- 24 Turpat. – 11 022.–11 027. rinda.
- 25 Turpat. – 11 210., 11 144.–11 146., 11 508.–11 513., 11 562.–11 569., 11 603.–11 608. rinda.
- 26 Turpat. – 11 864.–11 880. rinda.
- 27 Turpat. – 12 001.–12 005. rinda.
- 28 Sk. arī Ē. Mugurēviča 258. komentāru Atskaņu hronikā.
- 29 *Brīvkalne E.* Rakstītās un arheoloģiskās liecības .. – 64., 65., 77. lpp. Diemžēl autore nedod arheoloģiskus pamatojumus savam atzinumam.

A CASTLE IN THE SEMIGALLIAN RIVER

Summary

As early as 1239 the conquerors of ancient Latvia had come to the conclusion that the best way to subdue the enemies of the Faith would be by building fortified castles in their lands. Therefore sometime before 1242 the Livonian Order asked the Papal Legate in Livonia, William of Modena, for permission to build castles in Kursa and in Zemgale; a licence was granted to the Order in 1242 to erect a castle in "the Semigallian river at a place to which ships could easily transport victuals, for Mežotne, which lies upstream, is hard to retain" (Senās Latvijas vēstures avoti, no. 249).

The actual building of the new castle, however, began only in 1265. In the previous year the Semigallians had defeated and killed some twenty knights of the Livonian Order, and in retaliation the Livonian Master Conrad of Mandern "had ordered the building of a castle four miles away in the Semigallian river...; the castle is called Mitava" (Rhymed Chronicle, lines 7399–7406), which is the German name for Jelgava even to-day. Thus, in 1265 the Livonian Knights began to build a new castle "four miles away" for the purpose of subduing the pagan Semigallians. Assuming that the chronicler's mile was the traditional

German mile of 7,42 km, the Jelgava (Mitava) Castle was built some 30 km downstream; 30 km is the distance of Jelgava from the 13th cent. Semigallian port of Mežotne. Thus, to isolate the native Semigallian river-port of Mežotne, the Livonian Knights – just as the German merchants had done to isolate the native river-port of Zemgale in Daugava – built their castle downstream of Mežotne "on a long island", which was formed in the River Lielupe (the Semigallian river) by its confluence with the River Driksna.

The location of the new Jelgava Castle was very cleverly selected: it lies almost in the centre of Semigallian-inhabited territory, thus making it a convenient base for the Knights to attack and subdue the surrounding pagan Semigallians. Building a castle on an island in a navigable river made the island a natural harbour for bringing supplies from Riga; and, indeed, Jelgava Castle was used by the Knights as a place of departure to begin attacks on the natives, and the island, as a river-port (Rhymed Chronicle, lines 10980–10996). Besides that – a castle on an island was defensible from attacks from outside.

Mention must be made that both river-ports – Riga and Jelgava – were built with papal consent.

FIGURE CAPTIONS

Fig. 1. Harbour site in the River Lielupe at Mežotne hill-fort and the adjacent settlement sites: 1 – Mežotne hill-fort; 2 – Vīnakalns; 3 – burial fields; 4 – settlement site.

Fig. 2. Situation of Jelgava Castle, Soviet army map of 1945, scale 1: 25 000.

RAKSTU KRĀJUMA "ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA"

1.–20. LAIDIENA RAKSTU RĀDĪTĀJS

- AE 1 – Arheoloģija un etnogrāfija / Atb. red. K. Strazdiņš. – Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1957. – 1. laid. – 128 lpp.: il. – Kopsav. krievu val.
- AE 2 – Arheoloģija un etnogrāfija / Atb. red. K. Strazdiņš. – Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1960. – 2. laid. – 208 lpp.: il. – Kopsav. krievu val.
- AE 3 – Arheoloģija un etnogrāfija / Atb. red. K. Strazdiņš. – Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1961. – 3. laid. – 175 lpp.: il. – Kopsav. krievu val.
- AE 4 – Arheoloģija un etnogrāfija / Atb. red. K. Strazdiņš. – Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1962. – 4. laid. – 207 lpp.: il. – Kopsav. krievu val.
- AE 5 – Arheoloģija un etnogrāfija: Vidzemes etniskās vēstures, materiālās kultūras un dzīvesveida jautājumi / Atb. red. K. Strazdiņš. – Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1963. – 5. laid. – 316 lpp.: il. – Kopsav. krievu val.
- AE 6 – Arheoloģija un etnogrāfija / Atb. red. K. Strazdiņš. – Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1964. – 6. laid. – 256 lpp.: il. – Kopsav. krievu val.
- AE 7 – Arheoloģija un etnogrāfija (*Slava M. Latviešu tautas tērpi*). – Rīga: Zinātne, 1964. – 7. laid. – 170 lpp.: il. – Kopsav. krievu val.
- AE 8 – Arheoloģija un etnogrāfija: Latviešu kultūrvēsturiskie sakari ar slāvu tautām (pēc arheoloģijas, etnogrāfijas un antropoloģijas materiāliem) / Atb. red. A. Drīzulis. – Rīga: Zinātne, 1968. – 8. laid. – 216 lpp.: il. – Kopsav. krievu val.
- AE 9 – Arheoloģija un etnogrāfija: Apcerējumi par Latvijas iedzīvotāju darba un sadzīves tradīciju vēsturi / Atb. red. A. Bīrons. – Rīga: Zinātne, 1970. – 9. laid. – 240 lpp.: il. – Kopsav. krievu val.
- AE 10 – Arheoloģija un etnogrāfija: Apcerējumi par Austrumlatvijas iedzīvotāju materiālās kultūras un dzīves veida vēsturi / Atb. red. S. Cimermanis. – Rīga: Zinātne, 1973. – 10. laid. – 308 lpp.: il. – Kopsav. krievu un vācu val.
- AE 11 – Arheoloģija un etnogrāfija: Apcerējumi par Latvijas materiālās un garīgās kultūras pieminekļu tipoloģiju un hronoloģiju / Atb. red. Ē. Mugurēvičs. – Rīga: Zinātne, 1974. – 11. laid. – 288 lpp.: il. – Kopsav. vācu un krievu val.
- AE 12 – Arheoloģija un etnogrāfija: Apcerējumi par Latvijas teritorijas apmetnēm, celtnēm un tajās atrasto numismātisko materiālu pirmatnējās kopienas un feodālisma periodā / Atb. red. Ē. Mugurēvičs. – Rīga: Zinātne, 1978. – 12. laid. – 165 lpp.: il. – Kopsav. krievu un vācu val.
- AE 13 – Arheoloģija un etnogrāfija: Latvijas lauku apmetņu un to celtniecības vēstures problēmas 17.–20. gs. / Atb. red. S. Cimermanis. – Rīga: Zinātne, 1979. – 13. laid. – 156 lpp.: il. – Kopsav. vācu un krievu val.
- AE 14 – Arheoloģija un etnogrāfija: Apcerējumi par viduslaiku pilīm un pilsētām Latvijas teritorijā / Atb. red. Ē. Mugurēvičs. – Rīga: Zinātne, 1983. – 14. laid. – 176 lpp.: il. – Kopsav. vācu un krievu val.
- AE 15 – Arheoloģija un etnogrāfija: Apcerējumi par Latvijas teritorijas pirmatnējās kopienas un feodālisma perioda kapulaukiem, kapsētām un tajās atrasto arheoloģisko un antropoloģisko materiālu / Atb. red. Ē. Mugurēvičs. – Rīga: Zinātne, 1987. – 15. laid. – 156 lpp.: il. – Kopsav. vācu un krievu val.
- AE 16 – Arheoloģija un etnogrāfija: Senās apmetnes Latvijas teritorijā [krājums veltīts Latvijas Zinātņu akadēmijas Goda doktorei Elvīrai Šnorei, atzīmējot viņas 65 zinātniskā darba gadus] / Atb. red. Ē. Mugurēvičs. – Rīga: Zinātne, 1994. – 16. laid. – 160 lpp.: il. – Kopsav. vācu val.
- AE 17 – Arheoloģija un etnogrāfija: Apcerējumi par Latvijas arheoloģisko senlietu tipoloģiju un numismātiskajiem atradumiem [Latvijas arheologu veltījums Latvijas Zinātņu akadēmijas Goda loceklim Dr. habil. hist. Prof. Jānim Graudonim 80. dzīves gadskārtā] / Atb. red. Ē. Mugurēvičs. – Rīga: Zinātne, 1994. – 17. laid. – 151 lpp.: il. – Kopsav. vācu un angļu val.
- AE 18 – Arheoloģija un etnogrāfija [Latvijas arheologu veltījums Latvijas Zinātņu akadēmijas īstebniekam loceklim Dr. habil. hist. Prof. Ēvaldam Mugurēvičam viņa 65 gadu dzīves gadskārtā] / Atb. red. A. Caune. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1996. – 18. laid. – 239 lpp.: il. – Kopsav. vācu un angļu val.
- AE 19 – Arheoloģija un etnogrāfija / Atb. red. Ē. Mugurēvičs. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1997. – 19. laid. – 176 lpp.: il. – Kopsav. vācu un angļu val.
- AE 20 – Arheoloģija un etnogrāfija: Pētījumi par Kurzemi un Zemgali / Atb. red. Ē. Mugurēvičs. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000. – 20. laid. – 235 lpp.: il. – Kopsav. vācu un angļu val.

AKMENS LAIKMETA ARHEOLOĢIJA

1. *Bērziņš V.* Keramikas darināšana un lietošana Sārnatē // AE 20. – 44.–60. lpp.
2. *Bērziņš V.* Mājokļa iekārtojums Sārnates neolīta apmetnē // AE 19. – 11.–19. lpp.
3. *Eberhards G.* Rīgas līča Kurzemes ziemeļu piekrastes Litorīnas jūras krasta veidojumi un akmens laikmeta apdzīvotības rašanās ģeoloģiskās vides apstākļi // AE 20. – 211.–222. lpp.
4. *Loze I.* Agrā neolīta koka skulptūra Zvidzes apmetnē (Lubāna ezera ieplaka) // AE 18. – 93.–97. lpp.
5. *Loze I.* Akmens laikmeta dzintara rotas Lubānas zemienē // AE 11. – 53.–62. lpp.
6. *Loze I.* Dažas auklas keramikas un agrā bronzas laikmeta kultūru iezīmes Latvijas teritorijā // AE 17. – 72.–75. lpp.
7. *Loze I.* Ģipkas A neolīta apmetne Rīgas līča ziemeļrietumu piekrastē // AE 20. – 61.–73. lpp.
8. *Loze I.* Neolīta celtnu vietas Austrumbaltijā // AE 12. – 7.–23. lpp.
9. *Loze I.* Seno ticējumu un tradīciju atspoguļojums akmens laikmeta mākslā Austrumbaltijā // AE 9. – 9.–30. lpp.
10. *Loze I.* Vēlā neolīta apbedījumi Austrumbaltijā un to kultūras piederība // AE 15. – 5.–11. lpp.
11. *Loze I.* Zemkopības ieviešana Latvijas teritorijā (Lubāna ezera baseins) // AE 19. – 25.–41. lpp.
12. *Loze I.* Zvejšanu neolīta apmetne Lubāna ieplakā // AE 16. – 29.–45. lpp.
13. *Vankina L.* Sārnates tipa atradumi Latvijas neolīta apmetnēs // AE 11. – 39.–52. lpp.
14. *Zagorska I.* Par kādu retu akmens laikmeta apbedīšanas tradīciju // AE 19. – 42.–50. lpp.
15. *Zagorska I.* Salaspils Laukskolas akmens laikmeta apmetne // AE 16. – 14.–28. lpp.
16. *Zagorska I.* Saliktie makšķerāķi Latvijas arheoloģiskajā materiālā // AE 17. – 129.–138. lpp.
17. *Zagorska I.* Vēlā paleolīta krama kātveida bultu gali Latvijā // AE 18. – 181.–190. lpp.
18. *Zagorska I.* Vidēja akmens laikmeta zivju šķēpi Latvijā // AE 11. – 25.–38. lpp.
19. *Zagorska I., Jakubovska I., Veinbergs I.* Mezolīta pieminekļi Usmas ezera baseinā // AE 20. – 107.–119. lpp.
20. *Zagorskis F.* Kreiču neolīta kapulauks // AE 3. – 3.–18. lpp.
21. *Zagorskis F.* Zvejnieku akmens laikmeta kapulauka apbedījumu tipoloģija un hronoloģija // AE 11. – 7.–24. lpp.

AGRĀ METĀLU LAIKMETA ARHEOLOĢIJA

22. *Berga T.* Liepkalna kapu uzkalniņš // AE 15. – 12.–18. lpp.
23. *Cimermane I.* Latvijas tekstilā keramika un tās sakari ar Djakovas kultūras apgabalu // AE 8. – 53.–64. lpp.
24. *Graudonis J.* Apdzīvotība un celtniecība Mūku-
kalnā // AE 12. – 24.–51. lpp.

25. *Graudonis J.* Kulta vieta Vecatē // AE 19. – 20.–24. lpp.
26. *Graudonis J.* Par dažiem Latvijas agro metālu perioda kaula rotadatu tipiem // AE 11. – 63.–73. lpp.
27. *Graudonis J.* Par Latvijas agrā metālu perioda iedzīvotāju sakariem // AE 8. – 31.–51. lpp.
28. *Graudonis J.* Reznu kapulauks // AE 3. – 19.–38. lpp.
29. *Kurcalts K.* Par dažiem Latvijas PSR austrumdaļas kapeņu un apmetņu toponīmiem // AE 8. – 125.–134. lpp.
30. *Loze I., Graudonis J.* Apbedīšanas tradīcijas Latvijā pirmatnējās kopienas laikā // AE 9. – 31.–59. lpp.
31. *Vasks A.* Bronzas laikmeta kapulauks Pukuļos // AE 20. – 88.–106. lpp.
32. *Vasks A.* Tīģeļi un lejamveidnes Brikuļu nocietinātajā apmetnē // AE 17. – 120.–123. lpp.

DZELZS LAIKMETA ARHEOLOĢIJA

33. *Ancītis K., Jansons A.* Vidzemes etniskās vēstures jautājumi // AE 5. – 25.–68. lpp.
34. *Anteins A.* Dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija senajā Latvijā (līdz 13. gs.) // AE 2. – 3.–60. lpp.
35. *Anteins A.* Ķentes pilskalna dzelzs un tērauda izstrādājumu struktūras, īpašības un izgatavošanas tehnoloģija // AE 1. – 45.–50. lpp.
36. *Anteins A.* Senās Latvijas damascētā tērauda šķēpu gali // AE 4. – 33.–46. lpp.
37. *Apals J.* Āraišu ezera pils dzīvojamās ēkas // AE 11. – 141.–153. lpp.
38. *Apals J.* Senākie meža dravniecības darbarīku atradumi Latvijā // AE 20. – 11.–17. lpp.
39. *Asaris J.* Par kuršu izplatību Ziemeļkurzemē 11.–13. gs. // AE 18. – 38.–42. lpp.
40. *Asaris J.* 11.–13. gs. zobena maksts bronzas uzgaļu tipi un to izplatība Kurzemē // AE 17. – 21.–28. lpp.
41. *Atgāzis M.* Āvas cirvji Latvijā // AE 19. – 53.–63. lpp.
42. *Atgāzis M.* Dreņģeru–Čunkānu 241. kaps un šķēpu līdzdošanas tradīcija 8.–9. gs. zemgaļu apbedījumos // AE 17. – 29.–40. lpp.
43. *Atgāzis M.* Dzelzs iedzītņa šķēpu gali ar atkarpēm Latvijā // AE 11. – 154.–173. lpp.
44. *Atgāzis M.* Latgaļu 9.–12. gs. cirvji // AE 6. – 105.–125. lpp.
45. *Atgāzis M.* Par Jaunlīves apmetni un tajā atklāto dzelzs ieguves krāsni // AE 16. – 81.–92. lpp.
46. *Atgāzis M.* Tērvetes senvietas, to pētniecības gaitu sākums un daži senvietu hronoloģijas jautājumi // AE 20. – 18.–31. lpp.
47. *Bebre V.* Ornamentēto dzeramo ragu atradumi Latvijā 8.–12. gs. // AE 18. – 43.–48. lpp.
48. *Berga T.* Saliekamie svāriņi Latvijā (10.–13. gs.) // AE 18. – 49.–61. lpp.
49. *Brīvkalne E.* Daži amatniecības darinājumi Tērvetes pilskalnā // AE 6. – 85.–104. lpp.
50. *Brīvkalne E.* Rakstītās ziņas un arheoloģiskās liecības par 9.–13. gs. Mežotni // AE 2. – 61.–78. lpp.

51. *Brīvkalne E.* Tērvetes saktas // AE 11. – 121.–140. lpp.
52. *Caune A.* Jaunsaules Siliņu kapulauks // AE 15. – 45.–55. lpp.
53. *Ceplīte R.* Atsvariņi Latvijas 10.–13. gs. kapu inventārā // AE 11. – 198.–211. lpp.
54. *Daiga J.* Dzelzs ieguves krāsnis Sēlpils Spietīņu apmetnē // AE 6. – 23.–37. lpp.
55. *Daiga J.* Karavīra aprobe // AE 8. – 174.–197. lpp.
56. *Daiga J.* Krāsaino metālu sastāvs Latvijā 6.–13. gs. // AE 4. – 47.–65. lpp.
57. *Daiga J., Grosvalds I.* Senākie tīģeļi Latvijā // AE 6. – 7.–22. lpp.
58. *Graudonis J.* Ikšķiles Rumuļu kapulauks // AE 15. – 82.–93. lpp.
59. *Graudonis J.* Jaunsvirlaukas Vedgu apmetne (Vedgu arheoloģisko pieminekļu komplekss) // AE 16. – 65.–80. lpp.
60. *Graudonis J.* Mūkukalna depoziiti // AE 6. – 75.–84. lpp.
61. *Hoferte Dz.* Dažu bronzas krustiņveida piekariņu spektrālās analīzes rezultāti // AE 11. – 240., 241. lpp.
62. *Jansons A.* Toponīmikas problēmas Gulbenes rajonā // AE 4. – 199.–204. lpp.
63. *Mugurēvičs Ē.* Arheoloģiskie pētījumi Ventas lejteces apgabala dzelzs laikmeta un viduslaiku pieminekļos. Izrakumi Zlēkās // AE 20. – 74.–87. lpp.
64. *Mugurēvičs Ē.* Krustiņveida piekariņi Latvijā laikā no 11. līdz 15. gs. // AE 11. – 220.–239. lpp.
65. *Mugurēvičs Ē.* Piekariņi ar t. s. Rjurikoviču cilts zīmi Latvijā 11.–13. gs. // AE 17. – 76.–83. lpp.
66. *Mugurēvičs Ē.* Svarīgākie ceļi lībiešu un latgaļu teritorijā // AE 3. – 61.–81. lpp.
67. *Pāvele T.* Latvijas 11.–13. gs. bronzas bļodas // AE 6. – 127.–134. lpp.
68. *Radīšs A.* Apbedījumi ar sievietes rotu kompleksa “ziedoņiem” latgaļu apdzīvotajā teritorijā 11.–13. gs. // AE 18. – 98.–103. lpp.
69. *Radīšs A.* Daugmales pilskalnā atrastā 12. gs. bronzas lejamveidne // AE 17. – 92.–96. lpp.
70. *Rasiņš A., Tauriņa M.* Pārskats par Latvijas PSR arheoloģiskajos izrakumos konstatētajām kultūragu un nezāļu sēklām // AE 14. – 152.–176. lpp.
71. *Stepiņš P.* Senkapi Īles mežā // AE 11. – 111.–120. lpp.
72. *Stubavs A.* Amatniecība 6.–8. gs. pēc arheoloģiskiem atradumiem Ķentes pilskalnā un apmetnē // AE 1. – 21.–43. lpp.
73. *Stubavs A.* Par Latvijas pilskalnu tipoloģiju un klasifikāciju // AE 11. – 74.–88. lpp.
74. *Svarāne D.* Krāsainā metāla darinājumu izejmateriāli Latvijā 10.–12. gs. // AE 18. – 104.–110. lpp.
75. *Šnore E.* Asotes pilskalna krāsnis // AE 1. – 5.–20. lpp.
76. *Šnore E.* Beteļu kapulauks Augšzemē // AE 15. – 68.–81. lpp.
77. *Šnore E.* Celtniecības liecības Kivtu apmetnē // AE 12. – 52.–75. lpp.
78. *Šnore E.* Daugavas lībieši Doles salā // AE 18. – 111.–130. lpp.
79. *Šnore E.* Kaklariņķi ar noplacinātiem galiem Latvijā // AE 17. – 105.–107. lpp.
80. *Šnore E.* Lejasdopeļu kapulauks senajā Sēlijā // AE 19. – 64.–81. lpp.
81. *Turnvald K.* Die Balten des vorgeschichtlichen Mitteleuropas // AE 8. – 135.–147. lpp.
82. *Urtāns V.* Etniskās atšķirības apbedīšanas tradīcijās un kapu inventārā Latvijā 5.–9. gs. // AE 9. – 61.–85. lpp.
83. *Urtāns V.* Latvijas iedzīvotāju sakari ar slāviem 1. g.t. otrajā pusē // AE 8. – 65.–85. lpp.
84. *Urtāns V.* Latvijas 5.–9. gs. depoziiti // AE 6. – 39.–74. lpp.
85. *Urtāns V.* Plastiskie bronzas zirdziņi // AE 11. – 212.–219. lpp.
86. *Urtāns V.* Pūces sakta // AE 3. – 39.–59. lpp.
87. *Vaska B.* Latgaļu 8.–9. gs. maņštaproču ornaments // AE 18. – 137.–146. lpp.
88. *Vaska B.* Ornaments uz kuršu aprocēm ar zvērgalvu galiem // AE 17. – 113.–119. lpp.
89. *Vasks A.* Agrā dzelzs laikmeta apmetne Kerkūzos // AE 16. – 46.–64. lpp.
90. *Vasks A.* Apmestās keramikas izplatība Latvijā // AE 18. – 147.–154. lpp.
91. *Vilcāne A.* Aizkalnes kapulauks (9.–11. gs.) // AE 19. – 82.–96. lpp.
92. *Vilcāne A.* Višķu Maskavas kapulauks (8.–12. gs.) // AE 18. – 162.–180. lpp.
93. *Zariņa A.* Dažu Mārtiņsalas kapsētas kapu senlietu kompleksi ar stilizētu dzīvnieku figūru piekariņiem // AE 11. – 242.–256. lpp.
94. *Zariņa A.* Indricas un Slobodas agrā dzelzs laikmeta apmetnes ar apdzīvotību arī viduslaikos // AE 18. – 191.–211. lpp.
95. *Zariņa A.* Kapi ar tirgotāja piederumiem Salaspils Laukskolas kapulaukā (10.–13. gs.) // AE 19. – 97.–106. lpp.
96. *Zariņa A.* Kopīgās iezīmes latgaļu un slāvu 12.–13. gs. audumos // AE 8. – 87.–91. lpp.
97. *Zariņa A.* Krāsnis Salaspils Laukskolas lībiešu 10.–13. gs. ciemu vietās // AE 12. – 76.–99. lpp.
98. *Zariņa A.* Latgaļu vainagi laikā no 6. līdz 13. gadsimtam // AE 2. – 79.–95. lpp.
99. *Zariņa A.* Latvijas 3.–13. gs. kapulaukos atrasto audumu darināšanas paņēmieni un aužamo stāvu veidi // AE 17. – 139.–143. lpp.
100. *Zariņa A.* Salaspils Vējstūru kapulauki // AE 15. – 19.–44. lpp.
101. *Zemītis G.* Daugmales attiecības ar Rīgu un Zemgali 12./13. gadsimtā // AE 20. – 120.–125. lpp.
102. *Zemītis G.* Daugmales pilskalna apaļie vairogveida piekariņi // AE 17. – 144.–148. lpp.
103. *Zemītis G.* Daugmales pilskalna valnis // AE 18. – 212.–223. lpp.

VIDUSLAIKU ARHEOLOĢIJA

104. *Apala Z.* Cēsu mūra pilī atrastie 16. gs. katlu depoziiti // AE 16. – 110.–115. lpp.
105. *Apala Z.* Daži uz Livonijas kara laiku attiecināmi atradumi Cēsu pilī // AE 14. – 14.–23. lpp.
106. *Apala Z.* Drabešu Uplantu kapsēta // AE 15. – 94.–109. lpp.
107. *Apala Z.* Nieru dunču atradumi Cēsu pils izrakumos // AE 19. – 109.–113. lpp.

108. *Apala Z.* 16.–17. gs. tualetes piederumu komplektu atradumi Latvijā // AE 17. – 17.–20. lpp.
109. *Apala Z.* Sirdsveida saktas Latvijā // AE 11. – 257.–266. lpp.
110. *Apala Z., Ose I.* Krāsns podiņi ar Mārtaņa Lutera portretu Cēsu pilī // AE 18. – 21.–26. lpp.
111. *Atgāzis M.* Par Alūksnes pili un tajā atrastajiem apgaismošanas piederumiem // AE 14. – 24.–39. lpp.
112. *Bebre V.* Ādas apavi Rīgā 13.–14. gs. // AE 14. – 125.–141. lpp.
113. *Bebre V.* Pastalas – vienkāršākie senie apavi Latvijā // AE 19. – 114.–118. lpp.
114. *Berga T.* Kaklarotas Krāslavas Augustinišķu senkapos (14. gs.–16. gs. sākums) // AE 19. – 119.–129. lpp.
115. *Caune A.* Arheoloģiskie pētījumi Rīgā laikā no 1969. līdz 1980. gadam // AE 14. – 86.–124. lpp.
116. *Caune A.* Bērnu koka rotaļlietas viduslaiku Rīgā // AE 19. – 130.–134. lpp.
117. *Caune A.* 10.–17. gs. gludinārstiklu atradumi Latvijā // AE 17. – 47.–52. lpp.
118. *Caune A.* Dobumakmeņi Latvijā // AE 11. – 89.–98. lpp.
119. *Caune A.* Jaunas atziņas par guļbūvju sienu izveidojumu Rīgā 13.–14. gs. // AE 18. – 62.–71. lpp.
120. *Caune A.* Rīgas 13.–14. gs. «mūra nami» (*stenhus*) // AE 12. – 100.–118. lpp.
121. *Caune A.* 13.–14. gs. Rīgas keramika ar antropomorfo dekoru // AE 16. – 116.–130. lpp.
122. *Celmiņš A.* 13.–14. gs. bronzas stīlu atradumi Rīgā 1994. gadā // AE 18. – 72.–76. lpp.
123. *Cimermane I.* Spodrinātā keramika Latvijā // AE 11. – 99.–110. lpp.
124. *Cimermane I.* Zemgaļu 16. gs. bronzas skārda vainagi // AE 17. – 53.–59. lpp.
125. *Graudonis J.* Altene // AE 14. – 40.–85. lpp.
126. *Graudonis J.* Turaidas pils kārniņi // AE 18. – 89.–92. lpp.
127. *Grosvalds I.* Latvijas viduslaiku mūra piļu javas // AE 14. – 142.–151. lpp.
128. *Grūbe J.* Bauskas pils ieroči pēc 1976.–1992. gada izrakumu liecībām // AE 19. – 140.–148. lpp.
129. *Grūbe J.* Bauskas pils 17. gs. un 18. gs. sākuma lielgabala lodes // AE 17. – 66.–71. lpp.
130. *Mugurēvičs Ē.* Arheoloģiskās liecības par Livonijas ordeņa piļu apbūves attīstību Latvijas teritorijā // AE 16. – 93.–109. lpp.
131. *Mugurēvičs Ē.* Latvijas viduslaiku piļu klasifikācijas un arheoloģiskās izpētes jautājumi // AE 14. – 3.–13. lpp.
132. *Mugurēvičs Ē.* Medības Latvijā viduslaikos // AE 19. – 149.–157. lpp.
133. *Mugurēvičs Ē.* Pūres Zviedru kapulauks // AE 15. – 56.–67. lpp.
134. *Mugurēvičs Ē.* Vidus- un Austrumlatvija 13.–14. gs. (par dažām izmaiņām iedzīvotāju dzīves veidā un kultūrā) // AE 10. – 27.–39. lpp.
135. *Ose I.* Bauskas pils renesanses stila krāsns podiņi (pēc 1976.–1986. g. arheoloģisko izrakumu materiāliem) // AE 16. – 131.–150. lpp.
136. *Ose I.* 16. gadsimta krāsns podiņi ar Vecās derības 12 varoņu attēliem // AE 17. – 84.–91. lpp.
137. *Svarāne D.* Rīgas 13.–14. gs. lejamveidnes un tīģeļi // AE 17. – 97.–104. lpp.
138. *Urtāns J.* Latvijas kultakmeņi ar konisku dobumu // AE 17. – 108.–112. lpp.
139. *Urtāns V.* Vīnakalna kapulauks pie Stukmaņiem (13.–17. gs.) // AE 4. – 17.–32. lpp.
140. *Vijups A.* Pakavsaktas ar masīvām un garenām zvērgalvām Latvijas 14.–15. gs. arheoloģiskajā materiālā // AE 17. – 124.–128. lpp.
141. *Vijups A.* Viduslaiku pakavsaktu izmantošanas augšējā hronoloģiskā robeža // AE 18. – 155.–161. lpp.
142. *Zunde M.* Trokšņu ielā 14 atklāto Rīgas senceltņu dendrohronoloģiskās datēšanas rezultāti un to pamatojums // AE 18. – 233.–238. lpp.
143. *Žeiere I.* Tekstilatrādumi Ances kapulaukā // AE 20. – 126.–138. lpp.

VĒSTURE

144. *Apals J.* Vēstures avotu ziņas par Āraišu mūra pili // AE 18. – 27.–37. lpp.
145. *Jansons A.* Izografiskais materiāls par Latviju Igaunijas PSR ZA Vēstures muzejā // AE 3. – 169.–173. lpp.
146. *Pāvulāne V.* Rakstītos vēstures avotos minētās apdzīvotās vietas Kurzemē 13. gadsimtā (Miera Kurša) // AE 16. – 151.–160. lpp.
147. *Šterns I.* “De Portu Semigallie” // AE 19. – 165.–171. lpp.
148. *Šterns I.* Par Rīgas un Daugavas vārdu // AE 19. – 172.–175. lpp.
149. *Šterns I.* Pils Zemgaļu upē // AE 20. – 225.–228. lpp.
150. *Šterns I.* Vikingu institūciju atspulgs viduslaiku Latvijas vēstures dokumentos // AE 18. – 131.–136. lpp.

ETNOGRĀFIJA

151. *Alsupe A.* Amatniecības nozares Latgalē 19. gs. otrajā pusē // AE 10. – 81.–113. lpp.
152. *Alsupe A.* Audumu veidi Vidzemē (19. gs. otrā un 20. gs. pirmā pusē) // AE 2. – 157.–186. lpp.
153. *Alsupe A.* Latviešu un slāvu tautu kultūrvēsturiskie sakari XIX un XX gs. (Audumu un aušanas darba rīku materiāli) // AE 8. – 149.–159. lpp.
154. *Alsupe A.* Lauku audēju darba rīki Vidzemē 19. gs. // AE 3. – 97.–112. lpp.
155. *Alsupe A.* Lauku audēju darinājumi Vidzemē 19. un 20. gs. // AE 5. – 139.–157. lpp.
156. *Alsupe A.* Mājaušana Gulbenes rajona teritorijā // AE 4. – 137.–148. lpp.
157. *Brēde A.* Padomju darba svētku tradīcijas Latvijā (1940.–1963. g.) // AE 6. – 193.–206. lpp.
158. *Cimermane I.* Daži 17. gs. māla trauki // AE 6. – 135.–139. lpp.
159. *Cimermanis S.* Biškopības raksturs un svarīgākie piederumi Balvu un Ludzas rajonā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. // AE 10. – 141.–155. lpp.
160. *Cimermanis S.* Celtaes Latvijā 17. gs. 60. gados (pēc J. R. Šturna ceļojuma albuma skicēm) // AE 13. – 30.–44. lpp.

161. *Cimermanis S.* Jauno darba un sadzīves elementu veidošanās Daugavpils lokomotīvu remonta rūpnīcas strādnieku kolektīvā // AE 6. – 225.–253. lpp.
162. *Cimermanis S.* Laukstrādnieku iedalījums, dzīvokļi un darba apstākļi Kurzemē un Zemgales rietumu daļā 19. gs. otrā pusē // AE 1. – 51.–74. lpp.
163. *Cimermanis S.* Nēģu zveja Carnikavā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. // AE 6. – 161.–180. lpp.
164. *Cimermanis S.* Par lauku un pilsētu iedzīvotāju dzīves apstākļu tuvināšanos Latvijas PSR attīstīta sociālisma apstākļos // AE 13. – 117.–143. lpp.
165. *Cimermanis S.* Saldūdeņu zveja Lejasciemā un Beļavā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. // AE 4. – 167.–181. lpp.
166. *Cimermanis S.* Saldūdeņu zveja Vidzemē 19. un 20. gs. // AE 5. – 77.–114. lpp.
167. *Cimermanis S.* Transporta līdzekļi Latgales zemnieku saimniecībās 19. gs. beigās un 20. gs. pirmajā pusē // AE 10. – 189.–214. lpp.
168. *Cimermanis S.* Zvejas raksturs un svarīgākie rīki Latgalē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. // AE 10. – 115.–139. lpp.
169. *Cimermanis S., Kronis V.* Latvijas lauku iedzīvotāju dzīvokļa iekārtojuma attīstības dažas tendences mūsdienās // AE 13. – 144.–155. lpp.
170. *Čivkule E.* Daži jautājumi par Latgales lauku darbaļaužu kolektīvās atpūtas un kultūras attīstību (1950.–1968. g.) // AE 10. – 253.–266. lpp.
171. *Čivkule E.* Jaunas iezīmes Gulbenes rajona kolhoznieku dzīvē // AE 4. – 67.–75. lpp.
172. *Čivkule E.* Jautājumā par lauku proletariāta veidošanos un sastāvu Vidzemē 19. gs. otrajā pusē // AE 5. – 249.–259. lpp.
173. *Čivkule E.* Laukstrādnieku dzīves veids 19. gs. otrajā pusē // AE 4. – 183.–191. lpp.
174. *Čivkule E.* Muižas kalpi Vidzemē 19. gs. otrajā pusē // AE 2. – 197.–207. lpp.
175. *Čivkule E., Jefremova L.* Padomju sadzīves tradīcijas lauku darbaļaužu dzīvē // AE 9. – 211.–239. lpp.
176. *Dumpe L.* Daži latviešu un krievu garīgās kultūras mijiedarbības jautājumi sociālisma un komunisma celtniecības periodā // AE 8. – 197.–215. lpp.
177. *Dumpe L.* Etnogrāfiskie materiāli par alu Kurzemē // AE 20. – 163.–176. lpp.
178. *Dumpe L.* Kūts pamattipu attīstība Latvijā līdz 18. gs. beigām // AE 13. – 45.–57. lpp.
179. *Dumpe L.* Lopkopība un lopkopības tehnika Latgalē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā // AE 10. – 53.–80. lpp.
180. *Dumpe L.* Lopkopības tradīcijas latviešu zemnieku gadskārtu svinībās // AE 9. – 113.–131. lpp.
181. *Dumpe L.* Sociālistisko darba attieksmju veidošanās Latvijā 1940.–1941. gadā // AE 6. – 181.–191. lpp.
182. *Feldmane Dz.* Keramikas rotāšanas rīki un darba paņēmieni Latvijā (19. gs. beigās un 20. gs.) // AE 2. – 111.–136. lpp.
183. *Feldmane Dz.* Podniecība Lejasciemā // AE 4. – 149.–166. lpp.
184. *Feldmane Dz.* Trauku apdedzināmie cepļi Latgales un Vidzemes lauku podniecībās (19. gs. otrā pusē – 20. gs.) // AE 3. – 133.–155. lpp.
185. *Feldmane-Cimermane Dz.* Podniecība Vidzemē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. // AE 5. – 115.–138. lpp.
186. *Fišers R., Juškēvičs B.* Padomju sadzīves tradīciju attīstība Latvijā // AE 6. – 207.–223. lpp.
187. *Jansone A.* Viduseiropas tautu un Kurzemes tērpu raksturīgākās paralēles // AE 20. – 177.–191. lpp.
188. *Jefremova L.* Dažas Latgales latviešu zemnieku ģimenes svinības 19. gadsimta otrā pusē // AE 1. – 115.–127. lpp.
189. *Jefremova L.* Iegātņi Latgales zemnieku ģimenē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā // AE 2. – 187.–195. lpp.
190. *Jefremova L.* Kultūra un sadzīve Vidzemes zvejnieku kolhozos // AE 5. – 261.–302. lpp.
191. *Jefremova L.* Par mūsdienu lauku darbaļaužu ģimeni Latgalē // AE 10. – 235.–252. lpp.
192. *Krastiņa A.* Dzīvojamās pirtis Vidzemē (19. gs. otrajā pusē – 20. gs. sākumā) // AE 3. – 113.–131. lpp.
193. *Krastiņa A.* Lauku celtniecības veidošanās Gulbenes rajonā // AE 4. – 79.–109. lpp.
194. *Krastiņa A.* Par latviešu un krievu kultūras sakaru iezīmēm Latgales tautas celtniecībā (XIX gs. – XX gs. sāk.) // AE 8. – 161.–169. lpp.
195. *Krastiņa A.* Vidzemes zemnieku mājokļi klaušu saimniecības sairšanas periodā // AE 1. – 75.–98. lpp.
196. *Krastiņa A.* Zemnieku celtnes Vidzemē 19. un 20. gs. // AE 5. – 159.–192. lpp.
197. *Krastiņa A.* Zemnieku uzturs Vidzemē (19. gs. otrajā pusē – 20. gs.) // AE 5. – 229.–248. lpp.
198. *Kronis V.* Namdari Latgalē 19. gs. beigās // AE 13. – 91.–100. lpp.
199. *Kuplais M.* Par zemnieku apmetņu veidošanos Piebalgā laikā no 17. gs. līdz 20. gs. sākumam // AE 13. – 9.–19. lpp.
200. *Leinasare I.* Zemkopības darba rīki kā Vidzemes etniskās vēstures avots // AE 5. – 69.–76. lpp.
201. *Leinasare I.* Zemkopības darba rīki klaušu saimniecības sairuma posmā // AE 1. – 99.–114. lpp.
202. *Leinasare I.* Zemkopības darbarīku attīstība Latgalē kapitālisma posmā (19. gs. otrajā pusē – 20. gs. sākumā) // AE 10. – 41.–51. lpp.
203. *Liepiņa Dz.* Par ciema novadu Vidzemē // AE 12. – 138.–159. lpp.
204. *Porietis I.* Lauku ciematu veidošanas sociālās problēmas Latvijā // AE 13. – 103.–116. lpp.
205. *Priedīte I.* Lībiešu apmetņu veidošanās Baltijas jūras Kurzemes piekrastē // AE 13. – 20.–29. lpp.
206. *Slava M.* Daži adīto cimdu rotāšanas veidi // AE 2. – 137.–156. lpp.
207. *Slava M.* Latviešu tautas tērpi // AE 7. – 7.–168. lpp.
208. *Slava M.* Latviešu zemnieku kreklu tipi (18. gs. beigās – 19. gs. pirmajā pusē) // AE 3. – 83.–96. lpp.
209. *Slava M.* Zemnieku apģērbs Gulbenes rajonā // AE 4. – 111.–136. lpp.
210. *Slava M.* Zemnieku apģērbs Latgalē (18. gs. beigās – 20. gs.) // AE 10. – 157.–188. lpp.
211. *Slava M.* Zemnieku apģērbs Vidzemē (18. gs. beigās – 20. gs.) // AE 5. – 193.–228. lpp.

212. *Strods H.* Latviešu zemnieku 17. gs. dzīves veida un tradīciju apskats // AE 9. – 89.–112. lpp.
213. *Šulcs A.* Lībiešu dzīvojamā māja Ziemeļkurzemē (19. gs. – 20. gs. sākums) // AE 2. – 97.–110. lpp.
214. *Šulcs A.* Zvejniecības darba rīki Ziemeļkurzemē 19. gs. otrajā pusē // AE 3. – 157.–168. lpp.
215. *Terentjeva L.* Dzīvojamās mājas Latgalē laikā no 19. gs. otrās puses līdz 20. gs. 30. gadiem // AE 13. – 58.–75. lpp.
216. *Terentjeva L.* No Latgales lauku apmetņu vēstures (18. gs. – 20. gs. sākums) // AE 10. – 215.–234. lpp.
217. *Vīksna Dz.* Par latviešu dzīves veidu un tradīcijām Padomju Savienībā XX gs. 20.–30. gados // AE 8. – 189.–196. lpp.
218. *Zavarina A.* Krievu zemnieku dzīvojamās mājas Latgalē (Par etniskās tradīcijas saglabāšanos dzīvojamā māju celtniecībā un iekārtojumā) // AE 13. – 76.–90. lpp.
219. *Zavarina A.* Latgales krievu tautības iedzīvotāju materiālā kultūra XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā (Mājoklis. Apģērbs. Ēdiens) // AE 8. – 171.–188. lpp.
220. *Zavarina A.* Padomju sadzīves tradīciju attīstība Latvijas pilsētās // AE 9. – 195.–209. lpp.
221. *Zavarina A.* Par strādnieku kadru veidošanos rūpniecības uzņēmumos Latgalē // AE 10. – 267.–282. lpp.
222. *Žagars Ē.* Revolucionāro tradīciju izmantošana komunistiskās audzināšanas darbā Padomju Latvijā 1940. un 1941. gadā // AE 9. – 135.–193. lpp.

ANTROPOLOĢIJA

223. *Aleksejevs V.* Latgaļu kranioģija sakarā ar viņu izcelšanās jautājumu // AE 8. – 105.–123. lpp.
224. *Česnīs G.* Triju Latvijas otrā gadu tūkstoša kranioģisko sēriju analīze pēc nemetriskajām pazīmēm // AE 15. – 121.–126. lpp.
225. *Deņisova R.* Auklas keramikas kultūras cilšu ģenēze un ražotājsaimniecības rašanās Austrumbaltijā // AE 15. – 110.–120. lpp.
226. *Deņisova R.* Austrumlatviešu antropoloģiskā tipa īpatnības sakarā ar viņu etnisko vēsturi // AE 8. – 93.–104. lpp.
227. *Deņisova R.* Latvijas iedzīvotāju antropoloģiskais sastāvs 16.–18. gs. // AE 11. – 267.–272. lpp.
228. *Deņisova R.* Piezīmes par latviešu antropoloģisko tipu Gulbenes rajonā // AE 4. – 193.–197. lpp.
229. *Deņisova R.* Sēlpils 13.–17. gs. kapulauka kranioģiskais materiāls un tā nozīme austrumlatviešu etniskās vēstures izpratnē // AE 10. – 7.–26. lpp.
230. *Gerhards G.* Zemgales iedzīvotāju ķermeņa uzbūve laika perspektīvā // AE 20. – 141.–151. lpp.
231. *Grāvere R.* Apdzīvotības izmaiņas Zemgalē un Dienvidkurzemē pēc krusta kariem // AE 20. – 152.–160. lpp.
232. *Grāvere R.* Austrumlatviešu odontoloģiskais tips un tā izmaiņas laika gaitā // AE 11. – 273.–278. lpp.
233. *Grāvere R.* Dažas Vidzemes etniskās vēstures problēmas odontoloģiskā skatījumā // AE 15. – 127.–139. lpp.

234. *Grāvere R.* Latgales 14.–18. gs. iedzīvotāji odontoloģiskā skatījumā // AE 19. – 135.–139. lpp.
235. *Zariņa G.* Daudziešu 16.–17. gs. kapulauka kranioģiskā materiāla raksturojums // AE 15. – 140.–153. lpp.

NUMISMĀTIKA

236. *Berga T.* Daugmales pilskalna monētas (8.–12. gs.) // AE 17. – 41.–52. lpp.
237. *Berga T.* Dobeles viduslaiku kapsētas monētas un to nozīme apbedīšanas rituālā (14.–17. gs.) // AE 20. – 32.–43. lpp.
238. *Berga T.* Latvijas 10.–12. gs. dzīvesvietās iegūtās monētas // AE 12. – 119.–128. lpp.
239. *Ducmane K.* Pāles depoziāts (16. gs. otrā pusē) // AE 18. – 77.–88. lpp.
240. *Ducmane K.* 15. gadsimta monētu depoziāts no Kuldīgas // AE 17. – 60.–65. lpp.
241. *Pelda K.* Latvijas viduslaiku dzīvesvietās atrastās 13. gs. – 16. gs. pirmās puses monētas // AE 12. – 129.–137. lpp.
242. *Zobiņa V.* Bigauņciema depoziāts (17. gs. beigās – 18. gs. sākums) // AE 18. – 224.–232. lpp.

PERSONĀLIJAS, HISTORIOGRĀFIJAS UN BIBLIOGRĀFIJAS

243. *Caune A.* Ēvaldam Mugurēvičam – 65: Latvijas arheoloģijai un senākajai vēsturei veltīts zinātnieka darbs // AE 18. – 7.–10. lpp.
244. *Graudonis J., Loze I., Mugurēvičs Ē., Šnore E.* Arheoloģiskie izrakumi Padomju Baltijā 25 gados // AE 8. – 9.–20. lpp.
245. *Ģermanis A., Šakare Z.* Bibliogrāfija (Vidzemes etnogrāfija) // AE 5. – 304.–313. lpp.
246. *Ģermanis A., Šakare Z.* Latgales etnogrāfijas bibliogrāfija // AE 10. – 283.–291. lpp.
247. *Mugurēvičs Ē.* Arheologam Jānim Graudonim – 80 // AE 17. – 5.–8. lpp.
248. *Mugurēvičs Ē.* Elvīra Šnore // AE 16. – 5.–13. lpp.
249. *Ose I. Dr. habil. hist. Prof. Ēvalda Mugurēviča publikācijas (1956–1996) // AE 18. – 11.–20. lpp.*
250. *Ose I.* Konrads Štrauss un senās Livonijas keramika (Veltījums pētnieka 100 gadu jubilejai) // AE 19. – 158.–164. lpp.
251. *Spirģis R.* Rakstu krājuma "Arheoloģija un etnogrāfija" 1.–20. laidiena rakstu rādītājs // AE 20. – 229.–235. lpp.
252. *Strods H.* Daži etnogrāfisko materiālu vākšanas jautājumi buržuāziskajā Latvijā (1920.–1940. g.) // AE 6. – 141.–159. lpp.
253. *Strods H.* Latviešu padomju etnogrāfija 25 gados (1940.–1965.) // AE 8. – 21.–29. lpp.
254. *Strods H.* Vidzemes etnogrāfijas avotu un pētījumu apskats // AE 5. – 5.–24. lpp.
255. *Stubavs A.* Arheoloģiskā pētniecība Padomju Latvijā 1945.–1960. g. (Apskats) // AE 4. – 5.–16. lpp.
256. *Vanaga L. K. F. Vatsons (1777–1826) Kurzemei un latviešiem // AE 20. – 192.–208. lpp.*
257. *Vasks A.* Latvijas Zinātņu akadēmijas Goda locekļa Dr. habil. hist. Prof. Jāņa Graudona publikācijas // AE 17. – 9.–16. lpp.

IEVADRAKSTI

258. *Cimermanis S.* Priekšvārds // AE 13. – 5., 6. lpp.
259. *Mugurēvičs Ē.* Priekšvārds // AE 11. – 5., 6. lpp.
260. *Mugurēvičs Ē.* Priekšvārds // AE 12. – 5., 6. lpp.
261. Redakcijas priekšvārds // AE 1. – 3. lpp.
262. Redakcijas priekšvārds // AE 5. – 3. lpp.
263. Redakcijas priekšvārds // AE 10. – 5., 6. lpp.

264. Redkolēģijas priekšvārds // AE 19. – 7., 8. lpp.
265. Redkolēģijas priekšvārds // AE 20. – 7., 8. lpp.
266. Redkolēģijas priekšvārds // AE 14. – 3., 4. lpp.
267. *Strods H.* Ievadam // AE 4. – 3. lpp.
268. *Strods H.* Ievadam // AE 6. – 3.–5. lpp.
269. *Strods H.* Ievadam // AE 8. – 3.–6. lpp.
270. *Strods H.* Ievadam // AE 9. – 3.–6. lpp.
271. *Strods H.* Priekšvārds // AE 7. – 5., 6. lpp.

Sastādījis Roberts Spirģis

GRĀMATĀ LIETOTIE SAĪSINĀJUMI

- AE – Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1957–
ASM – Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu .. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1972–
LA – Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974.
LVIŽ – Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – Rīga, 1991–
LZAV – Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis (līdz 1990. gadam – Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis). – Rīga, 1946–
RT – Referātu tēzes zinātniskai sesijai, veltītai .. gada arheoloģiskajiem izrakumiem un etnogrāfiskai ekspedīcijai Latvijas PSR teritorijā. – Rīga, 1959–1971.

**ARCHÄOLOGIE UND ETHNOGRAPHIE
XX**

Forschungen über Kurland und Semgallen

Verlag des Instituts der Geschichte Lettlands
Riga 2000

**ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA
XX**

Pētījumi par Kurzemi un Zemgali

Redaktore *Ināra Stašulāne*
Mākslinieciskā redaktore *Ināra Jēgere*
Korektore *Brigita Vārpa*
Datormaketētāja *Margarita Stoka*

Latvijas vēstures institūta apgāds,
Akadēmijas laukumā 1, Rīgā, LV-1050.
Reģistrācijas apliecība nr. 2-1095.
Iespiesta Valsts zemes dienesta
poligrāfijas daļā "Latvijas karte",
O. Vācieša ielā 43, LV-1004.

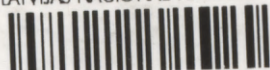
Arheoloģija un etnogrāfija. 20. laid.: Pētījumi par Kurzemi un Zemgali /
Ar 467 Atb. red. Ē. Mugerēvičs. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds,
2000. – 235 lpp.: il.

ISSN 0320-9415, ISBN 9984-601-15-3

Rakstu krājuma "Arheoloģija un etnogrāfija" 20. laidieni sagatavots
40 gadus pēc pirmā laidiena klajā nākšanas. Šis krājums galvenokārt veltīts
Rietumlatvijas – Kurzemes un Zemgales arheoloģijas, etnogrāfijas,
antropoloģijas un vēstures problemātikai. Krājumu noslēdz visu divdesmit
laidienu rakstu rādītājs.

UDK 902(474.3)+39(=174)

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0301013112

**OBLIGĀTAIS
EKSEMLĀRS**

4.60

